प्रकाशक:—
मास्टर खेलाड़ीलाल एण्ड सन्स्
कचौड़ी गली, काशी।

[illegible]
[illegible] ।
[illegible] गुरूणी
श्रीमान् [illegible] श्रीमान् ॥

[illegible]
काशीस्थ[illegible]संशोधित:—
श्रीपद्मनाभ[illegible]शर्मणा [illegible] ।

मुद्रक:—
पी० के० शास्त्री,
ज्योतिष प्रकाश प्रेस,
विशेश्वरगंज, काशी।

समर्पणम्

ॐ नमो भगवते

श्रीमते काशीस्वामिने

विश्वेश्वराय

पुस्तकमिद

सुसमर्पितम

ओ३म्

विज्ञप्तिः

अनन्तधीरप्रवरैः सुसेवितः, सुशास्त्रिणो धीरवरेन्द्रभूभुजः ।
सुदर्शनीयैः सुरमन्दिरश्रिया, सदा य आनन्दगता विराजितः ॥ १ ॥
यदीयसुभ्रं कुसुमोपमं यशः, गदाहतं सत् सुरभीव विस्तृतम् ।
निपीय यस्मो न जनः स राजते, जहाति यो न स्वपुरं प्रियं तदा ॥ २ ॥
अनेकरम्यमन्दिरैकयै रताः, प्रतापवन्तो धनिनो विलासिनः ।
जनप्रमोदाय विधाय चारुताम्, मनोरमे यत्र वसन्ति सन्ततम् ॥ ३ ॥
त्रिपुण्ड्रपुण्डे विल यत्र मञ्जुले, समुज्ज्वलन् पुण्यदलप्रकाशिते ।
गतान्तया चञ्चलचारुमालया, सदा सतां प्रसभं हर्त मनः ॥ ४ ॥
निरन्तरं शान्तवसन्तगंगमादपङ्कजं यत्र शरो न वर्तते ।
समन्ततः शान्तसमीरसेवनात्, जनश्रमो यत्र सदा विराजते ॥ ५ ॥
बालाः स्त्रियोऽपि यत्रैव, शास्त्रज्ञानसमन्विताः ।
लेभे च जननं यत्र नव्यन्यायो विदाम्वरात् ॥ ६ ॥
समस्तभारतश्रेष्ठविद्याधारत्वमीरितम् ।
यत्र तत्रैव गौडेऽहं जातः सर्वजनादृते ॥ ७ ॥
वाराणसीप्रवासीनां रचयामि सुविस्तृताम् ।
पुनः सव्यभिचारस्य विवृतिञ्च मनोरमाम् ॥ ८ ॥
यदि बुद्धिमतां कश्चिदुपकारोऽनया भवेत् ।
तदा [illegible] ॥ ९ ॥
[illegible]

श्रीगणेशाय नमः ।

अथानुमानगादाधर्यां

सव्यभिचारप्रकरणम् ।

विवृतिमनोरमाख्यटीकाद्वयालङ्कृतम्

* अथ सव्यभिचारचिन्तामणिः *

सव्यभिचारोऽपि त्रिविधः,

॥ विवृतिः ॥

ब्रह्मा विष्णुरपीश्वरः स्मरहरो यस्याः समुत्पद्यते
यस्याः पादसरोजगन्धनिचये भृङ्गायते देवता ।
यामेवागमयस्तुवन्ति जननीमाजन्मजन्मापहां
वन्दे तां यमयन्त्रणाप्रशमनीमायामयेयामहम् ॥ १ ॥

मातस्त्वच्चरणज्ञानप्रकारकविनिश्चयः ।
ज्ञानाभावस्य विज्ञानं प्रतिबध्नातु मामकम् ॥ २ ॥

सहस्रवारं पितरौ प्रणम्य प्रणम्य च श्रीचरणे गुरूणाम् ।
सुचिन्त्य वामाचरणस्वबोधां गदाधरोक्तिं विवृणोति धीरः ॥३॥

तस्य सव्यभिचारस्य ग्रन्थस्यैवापरिष्कृताम् ।
गादाधरीं परिष्कृत्य प्रकाशयति सादरम् ॥ ४ ॥

धीरा यदीह नवनीतिनिदाघतापैः
श्रान्तास्तदा पिबत शीतलमादरेण ।
दत्तं मया गुरुवचःसरसीप्रसूतं
गादाधरीविवृतिवारि सुखावगाहम् ॥ ५ ॥

(विवृतिः) विभक्तानां हेत्वाभासानां मध्ये प्रथमोद्दिष्टसव्यभिचारविभागमाह-मूले-सव्यभिचारोऽपीति । त्रिविध इति । उद्देश्यतावच्छेदकीभूतसव्यभिचारत्वसमनियतवस्तुमद्भेदसंख्यावानित्यर्थः । तादृशी च संख्या साधारणत्वाऽसाधारणत्वानुपसंहारित्वगतत्रित्वरूपा, तस्याश्च स्वाश्रयाश्रयत्वसम्बन्धेन साध्यत्वमवधेयम् ।

॥ मनोरमा ॥

गुरूणां चरणे नत्वा नत्वा देवं दिगम्बरम् ।
मया सव्यभिचारस्य क्रियते सा मनोरमा ॥ १ ॥

सव्यभिचारोऽपीति । 'त्रिविध' इत्यत्र विधाशब्दार्थस्तु उद्देश्यतावच्छेदकसमनियत-

साधारणासाधारणानुपसंहारिभेदात् ।

❀ अथ सव्यभिचारदीधितिः ❀

(दी०) यद्यपि लक्षणतः सामान्यमप्रतीतवतो विशेषजिज्ञासानु

❀ अथ सव्यभिचारगादाधरी ❀

(गा०) सव्यभिचारसामान्यलक्षणमनुक्त्वा मणिकृतस्तद्विभजन माक्षिपति-यद्यपीति । लक्षणतः = लक्षणवाक्यतः । सामान्यं = साधारणा साधारणानुपसंहारित्रितयसाधारणधर्मम् । अप्रतीतवतः-'अन्तेवासिन'इ

❀ विवृतिः ❀

निरुक्तायाः संख्यायाः शरकं हेतुमाह-साधारणेति । साधारणभेदासाधारणभेद नुपसंहारिभेदान्यतमभेदादित्यर्थः । निरुक्तभेदस्य प्रतियोगितासम्बन्धेन, स्वनि रूपित प्रतियोगितावच्छेदकसाधारणत्वाद्यन्यतमवत्त्वसम्बन्धेन वा हेतुत्व योध्यम स्वरूपेण तस्य तथात्वे घटादौ व्यभिचारापत्तिः स्यादिति ध्येयम् । तथाच 'सव्यभिचा सव्यभिचारत्वसमनियतवस्तुमदन्यतरत्यात् साधारणभेदासाधारणभेदानुपसंहा भेदान्यतमभेदा'दित्याकारकोऽनुमानप्रयोगोऽनुमन्धेय इति भावः ।

टीकायां—सव्यभिचारेति । साधारणादि-त्रितयसाधारणकिञ्चिद्धर्मप्रकार ज्ञानप्रयोजकलक्षणात्मकवाक्य दित्यर्थः । तद्विभजनम्=सव्यभिचारविभाग, सव भिचारत्वावान्तरधर्मेण धर्मिप्रतिपादनमिति यावत् । आक्षिपतीति । वादृशविभागस्य मप्रतन्वमपादकं पूर्वपक्षं प्रदर्शयतीत्यर्थः । यद्यपीतीति = यद्यपीत्यादि ग्रन्थेनेत्यर्थः लक्षणशब्दस्य स्वरूपार्थकत्वभ्रमनिराकरणायाह-लक्षणवाक्यत इति । लक्षणात्मक वाक्यादित्यर्थः । अप्रतीतवतः=साधारणादि त्रितयसाधारण धर्मप्रकारकज्ञानशून्यस्य

❀ मनोरमा ❀

वस्तुमदन्यमद्यवात् । तथा च सव्यभिचार सव्यभिचारत्वसमनियतवस्तुमदन्यमद्यवात्त न्यतमान्यतमभेदात् । भेदस्य प्रतियोगित्वसम्बन्धेन हेतुत्वं बोध्यम् । न चोक्तरीत्या पक्षमात्रवृत्तित्वेन हेत्वाभास इति वाच्यम्, यो न तादृश संख्यावान् स न प्रतियोगित्व सम्बन्धे [illegible] यथा [illegible] इत्याकारकव्यतिरेकिहेतुत्वाभ्यु [illegible]पगमादितिभावः । यद [illegible] न [illegible], अन्यथा सव्यभिचारत्वादि हेतुत्वमपरे [illegible] हेतुत्वानुमानं निर्दुष्ट [illegible] तदा भेदादित्यत्र [illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

दयात् सामान्यलक्षणानन्तरमेव विशेषविभागो युक्तस्तथापि सव्य-

॥ गादाधरी ॥

शेषः। विशेषजिज्ञासानुदयात्=अवान्तरधर्मप्रकारकज्ञानेच्छोत्पत्त्यसम्भवात्। सामान्यज्ञानस्य विशेषजिज्ञासायां स्वातन्त्र्येण, इष्टसाधनताज्ञानधर्मितावच्छेदकज्ञानसम्पादकतया वा हेतुत्वादिति भावः। सामान्यलक्षणानन्तरं=सव्यभिचारसामान्यलक्षणानन्तरम्। विभागः=सव्यभिचारविभागः। सव्यभिचारत्वावान्तरधर्मपुरस्कारेण धर्मिप्रतिपादन-

॥ विवृतिः ॥

अन्तेवासिनः=शिष्यस्य। अवान्तरेति। सव्यभिचारत्वावान्तरधर्मप्रकारकज्ञानविषयकेच्छोत्पादासम्भवादित्यर्थः। सामान्यज्ञानस्य=सामान्यधर्मप्रकारकज्ञानस्य। विशेषजिज्ञासायां=तद्धर्मावान्तरधर्मप्रकारकज्ञानेच्छायां। स्वातन्त्र्येण=स्वतन्त्रान्वयव्यतिरेकशालित्वेन; इष्टसाधनताज्ञानजनकत्वेन वा। हेतुत्वादित्यनेनान्वयः।

नन्विष्टसाधनताज्ञानात्मकसामान्यधर्मप्रकारकज्ञानस्य विशेषजिज्ञासाहेतुत्वमप्रामाणिकम्, पृथक्सामान्यज्ञानं विनापि इष्टसाधनताज्ञानात् सामान्यधर्मावान्तरधर्मप्रकारकज्ञानेच्छोदयस्य सर्वसिद्धत्वादित्यत आह-इष्टेति। इष्टसाधनताज्ञानस्य=स्वप्रकारकत्वसम्बन्धेन तद्धर्मावान्तरधर्मविशिष्टज्ञानमिष्टसाधनमित्याकारकज्ञानस्य, धर्मितावच्छेदकीभूतं यत्तादृशावान्तरधर्मत्वं तत्प्रकारकं यज्ज्ञानं तदुत्पादप्रयोजकतयेत्यर्थः। तथाच विशेषजिज्ञासां प्रति सामान्यधर्मप्रकारकज्ञानस्य तत्त्वेन पृथगेव साक्षात् कारणत्वं, अथवा प्रथमं सामान्यधर्मप्रकारकं ज्ञानं, ततः सामान्यधर्मावान्तरधर्मरूपेष्टसाधनताज्ञानधर्मितावच्छेदकप्रकारकं ज्ञानं, ततस्तादृशेष्टसाधनताज्ञानं, ततो जिज्ञासेत्यादिरीत्या परम्परया कारणत्वमतः सामान्यज्ञानं विना विशेषजिज्ञासोत्पादो न सम्भवत्येवेति हृदयम्। सव्यभिचारत्वावान्तरेति। सव्यभिचारत्वव्याप्येन परस्परविरुद्धसाधारणत्वादिधर्मेणेत्यर्थः। धर्मिप्रतिपादनम्=

॥ मनोरमा ॥

सव्यभिचारस्य चतुर्विधत्वाभिप्रायकस्तदुपादानम्। तदुपादाने तु न तदापत्तिः, निरुक्तदुष्टसम्बन्धाः स्वाश्रयाश्रयत्वसम्बन्धेन सव्यभिचारत्वाभाववति घटे विद्यमानतया व्याप्यत्वाभावात्।

साधारण्यासाधारण्यत्वगर्भद्वित्वसम्बन्धादा सव्यभिचारत्वाभाववति नवशैव स्वाश्रयाश्रयत्वसम्बन्धावृत्तित्वेन सव्यभिचारत्वव्याप्यतया तादृशद्वित्वसम्बन्धमादाय सव्यभिचारस्य द्विविधत्वापत्त्या [illegible] तदुपादानम्। स्वाश्रयोक्तौ तु न तदापत्तिः, निरुक्तद्वित्वसम्बन्धस्य सव्यभिचार [illegible]
[illegible]

तत्र सव्यभिचारः साध्य-तदभावप्रसञ्जक इति न त्रितयसाधारणं

॥ दीधितिः ॥

भिचारपदस्य साधारणमात्रे प्रसिद्धतया तन्मात्रस्य लक्ष्यभावं बुध्य-मानैरन्यैवासिभिरसाधारणादिसाधारणस्य लक्षणस्यातिव्याप्तिम-व्यावृत्तस्यैव च साधुता प्रतीयेत, अतस्तद्वारणाय लक्ष्यान्तरमपि दर्शयति–सव्यभिचार इति ।

॥ गादाधरी ॥

मिति यावत् । नायं ग्रन्थो विभागपरः, अपि त्वसाधारणानुपसंहारिणो-रलक्ष्यताभ्रमनिबन्धनवक्ष्यमाणसामान्यलक्षणातिव्याप्तिभ्रमनिराकरणाय त्रयाणां लक्ष्यताप्रदर्शनपर इति समाधत्ते–तथापीति । साधारणमात्रे प्रसिद्ध-तया = भूरिप्रयोगविषयसाधारणमात्रत्वतया । "अतिव्याप्तिः"–प्रतीयेतेति सम्बध्यते । तदव्यावृत्तस्य—असाधारणादिव्यावृत्तस्य । साधुता—निर्दोषता ।

॥ विवृतिः ॥

सव्यभिचारत्वावच्छिन्नानां साधारणादिधर्मिणां या प्रतिपत्तिः, तदनुकूलव्यापारः । तथापीत्यादिसमाधानस्याशयं प्रदर्शयति–नायमित्यादि । अयं ग्रन्थः ='सव्यभिचारो-ऽपी'त्यादिग्रन्थः । न विभागपरः = न विभागो वेच्छ्योपरित. । अलक्ष्यतेति । सव्य-भिचारसामान्यलक्षणस्यालक्ष्यताभ्रमप्रयुक्तो यो वक्ष्यमाणसव्यभिचारसामान्य-लक्षणस्यासाधारणादावतिव्याप्तिभ्रमस्तन्निराकरणायेत्यर्थः । वक्ष्यमाणसामान्य-लक्षणस्य तत्रापि सत्त्वादित्याशयः । त्रयाणां = साधारणासाधारणानुपसंहारित्रयाणाम् । लक्ष्यताप्रदर्शनपरः = सव्यभिचारसामान्यलक्षणलक्ष्यताप्रदर्शनपरो वेच्छ्योपरितः । 'अयं ग्रन्थ' इति पूर्वेणान्वयः । भूरीति । साधारणरूपार्थबोधकत्वेन भूरिप्रयोगविषयीभू

॥ मनोरमा ॥

[illegible] । [illegible], स्वसमानाधिकरण[illegible]सम्बन्धेन वन्हिविशिष्ट[illegible] । [illegible] सव्यभिचारवृत्तित्वेन, सव्यभिचारत्वविशिष्टसव्यभिचारत्वसमानाधिकरण[illegible] [illegible] च सव्यभिचारत्व[illegible] वन्हिविशिष्टत्वसम्बन्धेन तथा [illegible] सव्यभिचारत्व[illegible] । न च सव्यभिचार[illegible] [illegible] सव्यभिचार[illegible], [illegible]सम्बन्धेन वन्हिविशिष्ट[illegible] [illegible] सव्यभिचार[illegible] वाच्यम्, [illegible] [illegible] । न च [illegible] साधारणासाधारणानुपसंहारि[illegible] [illegible] सव्यभिचार[illegible] [illegible] च [illegible] [illegible] सव्यभिचारस्य [illegible] वाच्यम्, [illegible] [illegible] ध्येयम् ।

[illegible] साधारणासाधारणानुपसंहार्यन्यतमत्वा[illegible] सव्यभिचारैक [illegible], [illegible] [illegible] सव्यभिचारस्य

लक्षणम्, एकस्योभयं प्रत्यसाधकत्वात्, अनापादकत्वाच्च ।

॥ दीधितिः ॥

कश्चित्तु सामान्यज्ञानाधीनो विभागो न तल्लक्षण(नः) प्रत्ययम-

॥ गादाधरी ॥

लक्ष्यान्तरमिति । तथाच सव्यभिचार इति मूलस्य पक्षत्रयागतव्यभिचारसामान्यलक्षणलक्ष्य इत्यर्थः ।

एतद्ग्रन्थस्य विभागपरत्वमुपपादयतो मतमाह—कश्चिदिति । सामान्यज्ञानाधीनः=सामान्यज्ञानसामान्याधीनः । "तल्लक्षणलक्ष्यं"—लक्षणवाक्याधीनसामान्यज्ञानमात्रम् । अत्र च विभागोपयुक्तसामान्यज्ञानस्योपायान्तरतोऽभ्युपगमे पश्चादपि सामान्यलक्षणाभिधानमसङ्गतमनाकाङ्क्षितत्वादित्यस्वरससूचनाय 'कश्चि'दित्युक्तम् ।

॥ विवृतिः ॥

साधारण्याद्यं यस्य तादृशत्वेनेत्यर्थः । दीधितौ—तन्मात्रस्येति । साधारण्यात्स्येत्यर्थः । लक्ष्यतावं=लक्ष्येन । कुप्यमानैः=प्राप्यमानैः । अन्तेवासिभिः=शिष्यैः । असाधारणादिसाधारणस्य=असाधारणानुपसंहारिव्यभिचारि वर्तमानस्य । लक्षणस्य= सव्यभिचारसामान्यलक्षणस्य । टीकायां—सव्यभिचार इति । अन्तेवासिबुभुत्सितविषयीभूतः अन्तेवासिभिः स्यादित्याशयः । असाधारणादिव्यावृत्तस्य=असाधारणादाववर्तमानस्य । उपसंहरति—तथाचेति । तथाच सव्यभिचारोऽनि सव्यभिचारसामान्यलक्षणलक्ष्योऽनैकान्तिकादिरन्यो मूलार्थः कल्पनीय इति भावः । एतद्ग्रन्थस्य=सव्यभिचारोऽनैकान्तिकादि ग्रन्थस्य । विभागपरत्वं=तादृशग्रन्थस्य विरुद्धधर्मेण धर्मिप्रतिपादनबोधेच्छयोच्चरितत्वं । सामान्यज्ञानसामान्याधीनः=सामान्यज्ञानत्वव्यापकधर्मावच्छिन्ननिरूपितप्रयोज्यतावान् । तेन न सव्यभिचारविषयकतन्मूलस्थलघटसामान्यज्ञानमादाय सव्यभिचारविभागस्य घटसामान्यज्ञानाधीनत्वापत्तिर्न वा लक्षणाधीन सामान्यज्ञानस्य तादृशविभागप्रयोजकत्वानुपपत्तिः । सामान्यज्ञानप्रयोजनकं हि लक्षणाभिधानं; तादृशं ज्ञानं यदि लक्षणवाक्यभिन्नेन येनचित् कारणेनोत्पन्नं स्यात् तदा तदर्थं लक्षणाभिधानमयुक्तमेव, सामान्यज्ञानवतां शिष्याणामजिज्ञासिताभिधानस्य प्रेक्षावदुपेक्षाविषयत्वादित्येवं दीधितिकृता कश्चिदित्यनेनाभिप्रेतमस्वरसं प्रदर्शयितुमाह—अत्रचेति । एतन्मतेचेत्यर्थः । विभागोपयुक्त सामान्यज्ञानस्य=विभागप्रयोजकीभूतस्य सामान्यधर्मप्रकारकज्ञानस्य । उपायान्तरतः=लक्षणवाक्यातिरिक्तात् कुतश्चित् प्रत्यक्षादिप्रमाणतः । पश्चादपि = निरुक्तसामान्यज्ञाना-

॥ मनोरमा ॥

द्विविधमनेनेति साधारणत्व, असाधारणत्व, असाधारणत्व, अनुपसंहारित्वादिगतचतुष्टय-

॥ गादाधरी ॥

अथवा सामान्यज्ञानाधीन = त्रितयसाधारणकिञ्चिद्धर्मावच्छिन्नज्ञानाधीनः । तत्प्रयोजनत्वम् = सव्यभिचारपदार्थतावच्छेदकधर्मप्रकारकज्ञानमपेक्षते । अत इति । तादृशलक्षणाज्ञानेऽपि सव्यभिचारपदार्थत्वसामान्यज्ञानस्य शिष्याणां स्वत एव सम्भवेन विशेषजिज्ञासासम्भवादिति भावः । अत्र च सव्यभिचारपदार्थत्वेन त्रयाणां ज्ञानेऽपि तेषां सव्यभिचारत्वं कीदृश इत्येवं जिज्ञासोदेति, न तु सव्यभिचारपदार्थाः कतीति प्रथमं विभागोऽनुचित इत्यस्वरसबीजम् ।

[illegible] रेकतरमात्रपरत्वेऽसाधकत्वादित्यादिः

॥ विवृतिः ॥

[illegible] । "[illegible] विभागः" [illegible] । [illegible] । 'इत्युक्त दीधितिग्रन्थे' [illegible] । ननु यदि सामान्य[illegible] [illegible] [illegible] । त्रितयेति । [illegible] । [illegible] ज्ञानाधीन इत्यर्थः । [illegible] । सव्यभिचारेति । [illegible] । [illegible] इत्यर्थः । [illegible]—तादृशेति । [illegible] । सव्यभिचारेति । [illegible] । [illegible] । [illegible] । विशेषेति । [illegible] । [illegible] । [illegible] विशेषजिज्ञासा । [illegible] । [illegible] ।

[illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

॥ मनोरमा ॥

[illegible] ।

[illegible]

[illegible] प्रथमं [illegible] दोष [illegible] —"[illegible]"[illegible]

[illegible]

[illegible] सनायादृष्टवार्थिनि । [illegible]

[illegible] प्रयोजन [illegible] ।

[illegible] आर्त्वेदिक [illegible] । एव [illegible]

अतो दोष [illegible] प्रयोजन [illegible] ।

[illegible] प्रयोजन [illegible] —प्रश्न अर्थमिति । [illegible]

[illegible]स्वयं । येन [illegible] न [illegible] ।

अनुमानप्रामाण्यवादिनो: = अनुमितिप्रयोजक [illegible] प्रयोजक [illegible] ।

[illegible] = अनुमितिप्रयोजक [illegible], आर्तप्रयोजक [illegible] वा । एवतस्माथ-

दोषदर्शयति । अनुमान [illegible], अनाप्त [illegible], आप्त [illegible]

[illegible] । विलक्षयति=दोषस्य [illegible] प्रयोजक प्रयोजकत्वं विवरणं दर्शयति ।

[illegible] प्रयोजक [illegible]

[illegible] ननकोटीति । [illegible]

[illegible]

नाप्युभयपक्षवृत्तित्वं उभयव्यावृत्तत्वं वा तत्त्वम् , अननुगमात् ।

❀ दीधितिः ❀

गापत्तिर्वा, तदुपधानमव्यापकमतिव्यापकञ्च तथाविधव्याप्तिभ्रमे सङ्केतावतस्तद्योग्यता वाच्या, सा च तादृशव्याप्त्यादिरूपा, न

❀ गादाधरी ❀

कोटेरापादकत्वमनुमापकत्वञ्च सम्भवतीत्येकतरयोभयं प्रति असाधकत्वादित्यादिदोषासङ्गतिरित्यत आशयं पूरयति—तदुपधानमिति । प्रसक्त्युपधायकत्वमित्यर्थः । अव्यापकमिति । येन हेतुना कदाचिदपि साध्यस्य तदभावस्य वानुमितिरापत्तिर्वा न जनिता प्रत्येकमपि तदसङ्ग्राहकमित्यर्थः । तथाविधेति । साध्याभावनिरूपितेत्यर्थः । तद्योग्यता = प्रसक्तियोग्यता । वाच्या = प्रसक्तिपदेन विवक्षणीया । तद्योग्यतायास्तत्स्वरूपयोग्यज्ञानविषयतारूपत्वे व्याप्तिप्रमाविषयतामादाय पुनरुक्तदोषप्रस

❀ विवृतिः ❀

आपादकत्वादिपदार्थे आपत्ति जनकज्ञानविशेष्यतात्मके अन्वयः । तद्विपक्षेति साध्यविरुद्धसाध्याभावादिरूपकोटेरित्यर्थः । आपादकत्वम् = आपत्तिजनकज्ञानविशेष्यत्वम् । अनुमापकत्वं = अनुमितिजनकज्ञानविशेष्यत्वं । दोषासंगतेरिति तथा च साधारणादौ पूर्वोक्तरीत्या लक्षणसमन्वयसम्भवात् तव्याप्त्यभिधानमसंगतमिति हृदयम् । आशयमिति । मूलकृतामित्यादिः । प्रसक्त्युपधायकत्वमिति [illegible] विशेष्यत्वमित्यर्थः । येन हेतुना = कारणत्व[illegible] । प्रत्येकमपि = प्रत्येकमपि । तदसंग्राहकमिति । तथा च यद्धेतुपक्षे यादृशसाधारणादिहेतु [illegible]

॥ दीधितिः ॥

विरुद्धानुमानस्याप्यव्यभिचारस्य सत्प्रतिपक्षत्वात्–व्यभिचरेति।

॥ गादाधरी ॥

इत्यतो योग्यतामात्रमुक्तं–म्या धीति। तत्कोटिनिरूपितसंशयता चेत्यर्थं। व्याप्यादिरूपा· तत्कोटिनिरूपितव्याप्यादिरूपा॥

॥ विवृतिः ॥

तत्र तत्त्वमपि अप्रसिद्धसाध्यवैशिष्ट्येन पक्षधर्मतादिविशिष्टलिङ्गपरामर्शा-निश्चयतः पूर्वं गत्वा साध्याभावव्याप्यविशिष्टपक्षवैशिष्ट्यबुद्धौ निश्चय-सत्त्वेऽपि तत्संशयविरोधित्वात्। दीधितौ–अत इति। निश्चयत्वस्य-विरोधिता नैवेत्यर्थः। दीधितौ–प्रमात्वेति। तत्प्रयोजकानुमिति प्रति तन्-योग्यत्वमर्थः। विरुद्धांशेति। तथा च तत्प्रकारकानुमितिं प्रति योग्यतावत् सत्प्रतिपक्ष इति भावः। अनुमित्यादिरूपस्य यदि अनुमितिप्रतिबन्धकत्वेऽपि तदपेक्षितानुमित्यादिकमप्यादिपदेन नवर्षादि दीधितिसङ्गतं दर्शितं तथा तत्र तद्ग्रहकालीनानुमिति-योग्यत्वं तथा च तत्प्रकारकत्वेऽनुमितावपि तत्प्रकारकत्वादि दीधितौ प्रतिबन्धक-निवर्तकं योग्यता तादृशाभावप्रकारकत्वादेरपि। साध्यानुमितियोग्यता-तादृशनिश्चयविशिष्टज्ञानत्वस्य प्रमात्वात्, अनिश्चयोऽपि सत्प्रतिपक्षत्वप्रयुक्त-विरुद्धत्वेन, पूर्वम् प्रकृतेऽपि विरुद्धनिश्चयस्य साध्यव्याप्यत्वादि व्याप्तिनिश्चय-निवर्तकत्वात्। तस्मात् योग्यतावच्छेदकत्वात् योग्यतामात्रं दीधितिकृता-मासार्थं प्रदर्शितमाह–योग्यतामात्रेति। तत्स्वरूपेणेति। साध्यतदभावानुमित्या-द्यन्यतरविशिष्टत्वेन तादृशानुमित्यादिसमवायित्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेद-कधर्मावच्छिन्न-मानसिकत्वादिकं इत्यर्थः।

पुनरुक्तदोषप्रसङ्गः=यदापि विरुद्धानुमितिसिद्धान्तदोषप्रसङ्गः। तत्कोटि-निरूपितेति। साध्यादिविषयितानिरूपितविषयितादिरूपेत्यर्थः। दीधितौ–तादृशव्याप्त्या-द्वीति। तथा च साध्यानुमितिजनकतावच्छेदकव्याप्तिमत्त्वे सति साध्याभावानु-मितिजनकतावच्छेदकव्याप्तिमत्त्वात्, साध्यानुमितिजनकतावच्छेदकव्याप्तिमत्त्वे सति साध्याभावानुमितिजनकतावच्छेदकव्याप्तिमत्त्वं वा सव्यभिचार इति भावः।

न चेति। सम्भवतीति शेषान्वयः। विरुद्धोभयव्याप्यत्व=साध्यव्याप्यत्वं, साध्या-भावव्याप्यत्वं च। एकस्य=एकहेतोः। तथा च विशिष्टाप्रसिद्ध्या लक्षणमिदमसम्भ-वीति भावः। नूनं–व्याप्युभयेति। निश्चितसाध्यसाध्याभाववद्वृत्तित्वमित्यर्थः। उभय-व्यावृत्तत्वमिति। निश्चितसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वमित्यर्थः। तत्त्व=सव्यभिचा-रत्वं। अननुगमादिति। तथा च तादृशवृत्तित्वमात्रस्य सव्यभिचारत्वेऽसाधारण-व्याप्तिः। तादृशव्यावृत्तत्वमात्रस्य सव्यभिचारत्वे च साधारणेऽनुपसंहारिणि

(मि०) अथ साध्यसंशयजनककोटिद्वयोपस्थापकपक्षधर्मता-

(दी०) साध्येति । कोटिद्वयोपस्थापकं सत् साध्यसन्देहजनकं,

❀ गादाधरी ❀

(गा०) साध्यसन्देहेति यथाश्रुतमन्यथासपक्षधर्मताज्ञानस्य साध्य-

❀ विवृतिः ❀

चाऽव्याप्तिरितिभावः । मूले शङ्कते-अथेति । साध्येति । यत्किञ्चिद्विशेष्यक-विरुद्धसाध्यसाध्याभावप्रकारकज्ञानात्मकसाध्यसंशयजनकीभूता या साध्योपस्थितिः, साध्याभावोपस्थितिश्च तादृशोपस्थितिद्वयजनकीभूतं यत्, पक्षे यत् किञ्चिद्धर्मिणि वा सव्यभिचारतावच्छेदकसम्बन्धेन सव्यभिचारत्वेनाऽभिमतहेतुप्रकारकं ज्ञानं तदीयप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मवान् सव्यभिचार इत्यर्थः । सर्वत्रेदं 'पर्वतो धूमवान् वह्ने'रित्यादौ वह्निरूपसाधारणे धूमधूमाभावसहचरितवह्निमान् पर्वत इति ज्ञानमादाय लक्षणसमन्वयः । सम्बन्धिप्रकारकज्ञानस्य सम्बन्ध्यन्तरस्मारकतया निरुक्तज्ञानस्य धूमधूमाभावसहचरितत्वात्मकधूमधूमाभावसामानाधिकरण्यसम्बन्धविशिष्टवह्निप्रकारकज्ञानात्मकतया तेन जनितं यद्धूमधूमाभावस्मरणात्मकं धूमधूमाभावोपस्थितिद्वयं, तस्य पर्वतो धूमवान्नवेति संशयजनकतया तादृशसंशयजनक धूमधूमाभावोपस्थितिद्वयजनकीभूतं यन्निरुक्तज्ञानं तदीयप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधूमधूमाभावसहचरितत्ववह्नित्वोभयधर्मवत्त्वस्य निरुक्तवह्निहेतौ सत्त्वात् । 'पर्वतो वह्निमान् गगना'दित्यादौ गगनरूपासाधारणे वह्निवह्न्यभाववद्व्यावृत्तगगनवान् पर्वत इत्याकारकज्ञानमादायलक्षणसमन्वयः, निरुक्तज्ञानस्यापि वह्निवद्वह्न्यभाववद्व्यावृत्तत्वात्मक वह्निवद्वह्न्यभाववत्सामानाधिकरण्याभावसम्बन्धविशिष्टगगनप्रकारकज्ञानात्मकतया तेन जनिता या वह्न्युपस्थितिर्वह्न्यभावोपस्थितिश्च तयोः पर्वतो वह्निमान्नवेति साध्यसंशयजनकतया तादृशसंशयजनकवह्निवह्न्यभावोपस्थितिद्वयजनकीभूतं यत् पूर्वोक्तज्ञानं तदीयप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणवह्निवद्वह्न्यभाववद्व्यावृत्तत्वगगनत्वोभयधर्मवत्त्वस्य निरुक्तगगनहेतौ सत्त्वात् । निखिलसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वरूपासाधारण्यस्य तु शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यत्र यदा पक्षेऽनित्यत्वस्य संशयस्तदा निरुक्तशब्दत्वहेतावपि सत्त्वात् तत्र निखिलाऽनित्यत्वतदभाववन्निष्ठत्वाऽभाववद्व्यावृत्तत्वविशिष्टशब्दत्ववान् शब्द इत्याकारकज्ञानमादाय पूर्वोक्तरीत्या लक्षणसमन्वयो बोध्यः ।

सर्वत्रैव नैयायिकादिमते मेयत्वकत्वानुगमकारिणि सर्वत्र साध्यसंशयजनकत्वनिरूपकनिरुक्तसहचरितत्वस्यत्वात् सर्वस्मिन्नाकारकनिश्चयस्य साध्यतदभावोपस्थापकत्वम् यत्सर्वविधस्तदा पक्षैकदेशे साध्यस्य साध्याभावस्य च

[illegible]

ज्ञानविषयत्वे सति हेत्वभिमतः सः ।

८ माथुरी ·

[illegible] । [illegible]
[illegible] ज्ञानस्य [illegible]
[illegible]

८ विवृतिः

[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible] ।
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] —यथेति । [illegible] ।
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । नित्यत्वादीति । [illegible]
[illegible] । [illegible] । [illegible]
[illegible] । पक्ष्यमाणेति । [illegible]
[illegible] । [illegible] —नित्यत्वेति । इति [illegible] =
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible] = [illegible]
[illegible] —[illegible] । [illegible]
[illegible] । तादृशेति । [illegible]

॥ दीधितिः ॥

साध्यसन्देहजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकमिति यावत् । आश्रयतया

॥ गादाधरी ॥

नित्यत्वसंशयहेतुत्वाच्च । न च फलीभूतसंशयधर्मितावच्छेदकता यादृशधर्मे पर्याप्ता तादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यकपक्षप्रकारकज्ञानत्वेन संशयं प्रति

॥ विवृतिः ॥

नित्यो नवेत्याकारकं, नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवदिदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यकं नित्यत्वसंशयं प्रति जनकत्वादित्यर्थः । तथा च—एकत्र पक्षधर्मताज्ञाने यदि सव्यभिचारजनकत्वं, साध्यतदभावात्मककोटिद्वयोपस्थितिजनकत्वं च निवेशनतया निर्वक्तुं स्यात् तदा, अयं नित्यो ज्ञानादित्यादौ ज्ञानत्वरूपहेतोरव्याप्त्यापत्तिः स्यात् । नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयमित्याकारकज्ञानस्य, नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयं नित्यो नवेत्याकारकसंशयधर्मितावच्छेदकताघटकज्ञानेदन्त्वप्रकारकज्ञानत्वेन तादृशसंशयजनकत्वात्, नित्यत्वतदभावयोर्विषयितासम्बन्धविशिष्टज्ञानप्रकारकज्ञानत्वेन-नित्यत्वतदभावोपस्थितिजनकत्वेन च सर्वं यकत्वया तदीयप्रकारताश्रयत्वस्य ज्ञाने हेतौ सत्त्वात् । न च पक्षतावच्छेदकतानवच्छिन्नाधिकरणधर्मावच्छिन्नविशेष्यकत्वेन साध्यसंशयस्य निवेशणान्नेयमतिव्याप्तिः । नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयं नित्यो नवेति संशयस्य पक्षतावच्छेदके इदन्त्वमात्रावच्छिन्नविशेष्यकत्वाभावेन तादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यकसाध्यसंशयपदेनोपादानासम्भवादिति वाच्यम्, यदा पक्षताभिमतातिरिक्ते साध्यसंशयो वर्तते न तु पक्षताभिमते तदा साधारणहेतावव्याप्त्यापत्तेः । पक्षतावच्छेदकतानवच्छिन्नाधिकरणधर्मावच्छिन्नविशेष्यकसाध्यसंशयस्याऽप्रसिद्धेः, साधारणस्य नित्यदोषतया तदानीं तस्याऽलक्ष्यतया वक्तुमशक्यत्वात्, तादृशविशेष्यकत्वोपलक्षितसाध्यसंशयविवक्षणे तु नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयं नित्यो नवेति संशयस्यापि इदन्त्वमात्रावच्छिन्नविशेष्यकत्वोपलक्षिततया तादृशसंशयजनकतामादाय निरुक्तज्ञानहेतावतिव्याप्तेरवारणात् । अतएवाग्रे पक्षपदस्य धर्मिमात्रपरतया दीधितिकृतो वर्णनमपि साधु संगच्छते इति ध्येयम् । अतः साध्यसंशयजनकीभूता या साध्यतदभावोपस्थितिजनकीभूतं यत् पक्षधर्मताज्ञानं तदीयप्रकारताश्रयत्वमेव सव्यभिचारत्वं वाच्यं, नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयमित्याकारकज्ञानजन्यनित्यत्वतदभावोपस्थितेर्न संशयजनकत्वं, साधारणादिधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यकोट्युपस्थितेरेव संशयजनकत्वादिति न नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयमित्याकारकज्ञानमादायेदन्त्वावच्छिन्नपक्षकनित्यत्वसाध्यकज्ञानहेतावतिव्याप्तिरिति भावः । प्रकृतसाध्यसंशयधर्मितावच्छेदकतानवच्छिन्नाधिकरणधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नप्रकारताशालि-

॥ गादाधरी ॥

हेतुतेति विवक्षणे नाऽयं दोषः, तादृशज्ञानस्य धर्मितावच्छेदकप्रकारक[illegible] मुद्रया नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवद्विदन्त्वपर्याप्तधर्मितावच्छेदक[illegible] संशयं प्रत्येव हेतुत्वात् । तादृशधर्मं धर्मितावच्छेदकीकृत्य च [illegible]

॥ विवृतिः ॥

ज्ञानं तादृशसंशयजनकं तद्रूपवत्त्वं तस्य व्यभिचारित्वान्नियुक्तौ नायं [illegible] दित्यत्राविव्याप्तिः । नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवत्त्वधर्मितावच्छेदक[illegible] दवच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितादृशज्ञानत्वावच्छिन्नप्रकारतायाः, नित्य[illegible] ज्ञानवानयं नित्योनवेत्याकारक प्रकृतसाध्यसंशय धर्मितावच्छेदक[illegible] धीभूतनित्यत्वतदभावविषयकज्ञानेदन्त्वरूपधर्मद्वयावच्छिन्नविशेष्यता[illegible] पददेन नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानत्वस्य धर्तुमशक्यत्वात् । सम्बद्धेति [illegible] मान् वह्नेरित्यादौ लक्षणसमन्वयः । धूमधूमाभावसहचरित वह्निमान् [illegible] कज्ञानीयपर्वतत्वमात्रावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमधूमाभावसहचरि[illegible] प्रकारतायास्तादृशज्ञानोत्तरजायमानपर्वतो वह्निमान्नवेत्याकारक [illegible] मितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणपर्वतत्वमात्रावच्छिन्नविशेष्यतायाम्[illegible] सहचरितवह्नित्वस्य तद्रूपपदेन धर्तुं शक्यत्वादतः साध्यसंशय[illegible] स्थितौ निवेश्य तादृशसंशयजनकत्वेन पक्षधर्मताज्ञानविशेष[illegible] नत्वेति । साध्यमिति परेणान्वयः । फलीभूतेति । [illegible] रजायमानप्रकृतसाध्यसंशयधर्मितावच्छेदकेत्यर्थः । तादृश[illegible] च्छिन्नधर्मेणव्याप्ता वह्नेर्न च पर्याप्ता । तेन पर्वतत्वादेर्न [illegible] न पर्वतपक्षकधूमसाध्यकवह्निहेतावव्याप्तिः, न च [illegible] नयं नित्योनवेति संशयस्य तादृशज्ञानेदन्त्वरूप [illegible] पर्याप्तं प्रमेयवान् नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवान्[illegible] ध्यकज्ञानेदन्त्वाविव्याप्तिः, तद्रूपावच्छिन्नसंशय[illegible] पदेन प्रमेयत्वोपादातुमशक्यत्वादिति ध्येयम् । [illegible] धर्मावच्छिन्नविशेष्यकतद्रूपावच्छिन्नप्रकारताक[illegible]

॥ दीधितिः ॥

द्वयोपस्थापकत्वनिर्देशवैयर्थ्यप्रसङ्गादित्यतो मूलमन्यथा व्याचष्टे—साध्येतीति । कोटिद्वयोपस्थापकं सदिति । एतेन कोटिद्वयोपस्थापकत्वे साध्य-

॥ विवृतिः ॥

दीधितिकृता वक्ष्यमाणायाः अतिव्याप्तेरसम्भवेनेत्यर्थः । कोटिद्वयेति । यथाश्रुतल-क्षणघटितपक्षधर्मताज्ञानविशेषणीभूतकोटिद्वयोपस्थितिजनकत्वनिवेशवैयर्थ्यप्रसङ्गादि-त्यर्थः । अयमभिप्रायः—कोटिद्वयोपस्थितिजनकत्वस्य पक्षधर्मताज्ञानविशेषणत्वे पुरोवर्तिपर्वतो वह्निमान्धूमादित्यादौ वह्निव्याप्य पर्वतनिष्ठपुरोवर्तित्वरूपधर्मितावच्छेदकेऽतिव्याप्तिः; पर्वतः पुरोवर्तित्ववानित्याकारकज्ञानस्य पुरोवर्तिपर्वतो वह्निमा-न्वेतिसंशयं प्रति धर्मितावच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वेन जनकतया तदीयपक्षतावच्छेदकत्व-स्य पुरोवर्तित्वे सत्त्वादतः कोटिद्वयोपस्थितिजनकत्वेन पक्षधर्मताज्ञानं विशेषणीयं । पुरोवर्तित्ववान्पर्वत इत्याकारकज्ञानस्य कोटिद्वयोपस्थितिजनकत्वाऽभावेन न तादृश-ज्ञानमादाय निरुक्तधर्मितावच्छेदकेऽतिव्याप्तिरित्युक्तरीत्या कोटिद्वयोपस्थितिजनक-त्वदलस्य व्यावृत्तिर्दीधितिकृताभिधास्यते । प्रकृतसाध्यकसाधनधर्मितावच्छेदकत्वाप-र्याप्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितपक्षप्रकारावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानं तादृश-संशयजनकं तद्रूपवत्त्वस्य लक्षणार्थत्वे तु नोक्तव्यावृत्तिः संगच्छते; पुरोवर्तित्व-वान् पर्वत इत्याकारकज्ञानीयपर्वतत्वमात्रावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितपुरोवर्तित्वनिष्ठ-प्रकारतायाः पुरोवर्तिपर्वतो वह्निमान्वेति संशयधर्मितावच्छेदकपुरोवर्तित्वपर्वतत्व-रूपधर्मद्वयावच्छिन्नविशेष्यताऽनिरूपितत्वाऽभावेन पक्षधर्मतासंपादनपुरोवर्तित्वत्वस्य धर्तुमशक्यत्वा-दिति निरुक्तपुरोवर्तित्वे वक्ष्यमाणातिव्याप्त्यप्रसक्त्या कोटिद्वयोपस्थापकत्वेन पक्ष-धर्मताज्ञानविशेषणमसंगतं स्यादिति । इत्यतः = निरुक्तसाध्यकज्ञानादिहेतावति-व्याप्तिसत्त्वादितः । मूलं = मूलोक्तलक्षणार्थं । अन्यथा = यथाश्रुतार्थपरित्यज्य ।

एतेनेति । कोटिद्वयोपस्थापकं सत् साध्यसंदेहजनकमित्यादिदीधितिग्रन्थेनेत्यर्थः । साध्येति । साध्यसंदेहोत्पत्तिनिष्ठा या स्वाव्यवहितपूर्वत्वसम्बन्धावच्छिन्नविधेयता-

॥ मनोरमा ॥

धर्मितावच्छेदकप्रकारकत्वस्य विशेषणधर्मावच्छिन्नसुर्व्यवच्छेदकतानिरूपित पक्षतावच्छेदकप्रकारत्व संशय जनकज्ञाननिरूपितत्वस्य पक्षतावच्छेदकत्वं तत्पक्षतावच्छेदकत्वमिति वक्तव्ये न कोऽपि दोषः इत्यप्याहुः ।

ननु तथापि नित्यत्वादिसाधकविपक्षज्ञानवत्त्वं नित्यो न वा शब्द च नित्यो न वेत्याद्याक-

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

सन्देहजननोद्देश्यतावच्छेदकता लभ्यते। एवञ्च धनवान्सुखीत्यादौ धनादेः सुखादिप्रयोजकताबोधस्यानुभविकतया उद्देश्यविधेयभावस्थलेऽसति बाधके उद्देश्यतावच्छेदकविधेययोः प्रयोज्यप्रयोजकभावबोधस्य व्युत्पत्तिसिद्धत्वात्, कोटिद्वयोपस्थितिजनकतायाः साध्यसन्देहजनननिर्वाहकता-

॥ विवृतिः ॥

तन्निरूपितोद्देश्यतावच्छेदकतेत्यर्थः। लभ्यत इति। तथा च कोटिद्वयोपस्थितिजनकतावान् स्वाव्यवहितपूर्वत्वसम्बन्धेन साध्यसन्देहजननवान् इत्येवं दीधितिग्रन्थतात्पर्य्येण कोटिद्वयोपस्थितिजनकताया साध्यसन्देहजननोद्देश्यतावच्छेदकत्वस्य लाभ इति भावः। दृष्टान्तप्रदर्शनपूर्वकं निरुक्तावच्छेदकत्वलाभप्रयोजनं प्रदर्शयति- एवं चेति। कोटिद्वयोपस्थापकत्वं साध्यसन्देहजननोद्देश्यतावच्छेदकत्वलाभेनेत्यर्थः। यद्यपि सुखप्रयोजकत्वस्य पदानुपस्थिततया तद्बोधः, कथं तु धनादौ सुखप्रयोजकत्वबोधो न संभवति। न च प्रात्यक्षिक एवायं बोध इति वाच्यम्, तथासति लक्षणाधीनबोधस्य शाब्दतया तत्तुल्यदृष्टान्ततानुपपत्तेरित्युच्यते तथापि धनपदस्य सुखप्रयोजकत्वावच्छिन्नधनलाक्षणिकत्वमभ्युपगम्य तथा बोधः सुसमाधेयः। यद्वा—असति बाधके शाब्दबोधीयं यद्यदुद्देश्यतावच्छेदकं भवति तत्तत्प्रयोजकं भवतीत्याकारकसामान्यव्याप्त्या शाब्दबोधोत्तरकालीन एव तथाबोध इतिध्येयम्। यत्तु प्रात्यक्षिक एव तथाबोधस्य शाब्दत्वे सुखादेर्विधेयत्वमेव न सम्भवति निपातातिरिक्तनामार्थद्वयस्य भेदेनान्वयस्याव्युत्पन्नत्वात्। न च दृष्टान्तविरोधः, यथा प्रत्यक्षे उद्देश्यतावच्छेदकविधेययोः प्रयोज्यप्रयोजकभावोऽनुभवसिद्धस्तथा शाब्देऽपि इत्यर्थस्यैवाभ्युपगमादितिमत, नत्तच्चान्, मतुप्प्रकृतिनामार्थस्य भेदेनान्वयबोधतात्पर्य्यग्राहकतया मतुप्प्रत्ययस्य सार्थकत्वोपगमेन सुखादेर्विधेयत्वे बाधकाभावादितिध्येयम्। आनुभविकतया = अनुभूयमानतया। धनादौ सुखप्रयोजकत्वाभावनिश्चयदशाया धनवान् सुखीत्यादि वाक्येन सुखप्रयोजकतया धनादिबोधस्य कथमप्यसम्भवेनाह—असतिबाधके इति। उद्देश्य-

॥ मनोरमा ॥

प्रकारताया अपि तथात्वेन तासामेवापि तत्तन्निष्ठा परिचिचेदय केचित्, साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-कोटितावच्छिन्ना वा अवच्छेदकता तदाश्रयप्रकारतावत्त्व सव्यभिचारत्वमित्यस्य विवक्षणे पूर्वोक्तदोषवारणसम्भवात्। वैशिष्ट्यञ्च स्वघटितसंशयजनकतावच्छेदकनिष्ठत्व, स्वनिरूपितविशेष्यतावच्छेदकत्वावच्छिन्नप्रतियोगितावत्पर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकपर्य्याप्त्योभयसम्बन्धेन। रूपद्वयञ्च स्वनिरूपितनिरूपितत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित-विशेष्यतानिष्ठावच्छेदकतानिरूपितनिरूपितत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित-अवच्छेदकत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित-निष्ठत्वमभावविच्छिन्नावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्य्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेनेत्याहुः।

गुरवस्तु—संशयीयसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नकोटितानिरूपितविशेष्यताविशिष्टा या आपे-

❀ दीधितिः ❀

धारणाय जनकान्तम् । तयोपस्थितेः साध्यसन्देहाजनकत्वात् ।

❀ गादाधरी ❀

त्यर्थः । जनकान्तस्य वारकत्वे हेतुमाह—तयोपस्थितेरिति । तादृशसम्बन्धज्ञानजन्योपस्थितेरित्यर्थः । साध्यसन्देहाजनकत्वादिति । सन्देहं प्रति साधारणधर्मासाधारणधर्मविप्रतिपत्तिज्ञानजन्याया एव कोट्युपस्थितेर्हेतुत्वादिति भावः । जनकता च साध्यसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपिता ग्राह्या, अतः सम्बन्धान्तरज्ञानजन्यकोट्युपस्थितेर्विशेषणज्ञानादिमुद्रया साध्यसंशय-

❀ विवृतिः ❀

धिकरण्याभावः । साधारणेति । साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यायाः असाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यायाः विप्रतिपत्तिवाक्यज्ञानजन्यायाः एव कोट्युपस्थितेर्हेतुत्वादित्यर्थः । ननु साध्यसंशयनिष्ठजन्यतानिरूपितजनकतावत्कोटिद्वयोपस्थितिजनकपक्षधर्मताज्ञानविषयत्वस्य सव्यभिचारत्वेऽपि नित्यत्वसाध्यकज्ञानहेतावतिव्याप्तिरस्त्येव नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयमित्यादिज्ञानजन्यायाः नित्यत्वतदभावोपस्थितेरपि नित्यत्वसंशयीयविशेषणीभूतस्य नित्यत्वादेर्ज्ञानात्मकतया विशेषणज्ञानत्वेन विशिष्टबुद्ध्यात्मकनित्यत्वसंशयजनकत्वात्तादृशोपस्थितिजनकनिरुक्तपक्षधर्मताज्ञानविषयत्वस्य ज्ञानहेतौ सत्त्वादत आह—जनकता चेति । कोटिद्वयोपस्थितिनिष्ठसाध्यसंशयजनकता चेत्यर्थः । साध्येति । साध्यसंशयत्वपर्य्याप्तावच्छेदकताकजन्यतानिरूपितेत्यर्थः । तेनैकधर्मिकतत्तदभावप्रकारकज्ञानत्वात्मकसंशयत्वनिष्ठावच्छेदकताकजन्यतायाः तत्प्रकारकत्वाद्यवच्छिन्नत्वेऽपि न तादृशजन्यतामादाय निरुक्तज्ञानहेतावतिव्याप्तितादवस्थ्यमिति ध्येयम् । ग्राह्येति । न च तत्प्रकारकतदभावप्रकारकज्ञानयोः सामग्रीसमवलनस्यैव तत्तदभावप्रकारकज्ञानत्वरूपसंशयत्वप्रयोजकतया संशयत्वस्य कार्यतानवच्छेदकत्वादित्यमभिधानमसंगतमिति वाच्यम् । संशयत्वस्य जातिस्वरूपत्वमङ्गीकृत्यैव तथाभिधानसम्भवात् । अतः संशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतायाः प्रवेशात् । सम्बन्धेति । साधारण्यादिसम्बन्धभिन्नविषयित्वादिसम्बन्धविशिष्टज्ञानादिप्रकारकज्ञानजन्यनित्यत्वाद्युपस्थितेरित्यर्थः । विशेषणेति । नित्यत्वादिरूपविशेषणज्ञानत्वेन । नक्षतिः=न नित्यत्वादिसाध्यकज्ञानादिहेतावतिव्याप्तिः । तथा च यद्रूपावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानजन्यकोटिद्वयोपस्थितिः साध्यसंशयत्वावच्छिन्नजनिका तद्रूपवत्त्वस्यैव लक्षणार्थत्वेन न निरुक्तज्ञानहेतावतिव्याप्तिः, नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानजन्यकोट्युपस्थितेर्विशेषणज्ञानत्वेन संशयात्मकविशिष्टबुद्धित्वावच्छिन्नं प्रति जनकत्वेऽपि संशयत्वावच्छिन्नं प्रत्यजनकत्वया यद्रूपपदेन ताद-

❀ दीधितिः ❀

विषयितया वा नित्यत्वानित्यत्वोपस्थापकस्य नित्यत्वे साध्ये [illegible]
नुवृत्तत्वव्यावृत्तत्वाभ्यां वह्नितदभावोपस्थापकस्य वह्नौ साध्ये [illegible]

❀ गादाधरी ❀

सामञ्जस्यादस्तु परित्यज्य निष्कृष्टार्थमाह [illegible]
जनकान्तनिवेशनप्रयोजनमाह—आश्रयतयेत्यादिना। आश्रयतया [illegible]
तया वा नित्यत्वानित्यत्वोपस्थापकस्य—नि[illegible]
भूताश्रयत्वादिरूपसम्बन्धज्ञानविषयस्य ज्ञानस्य । नित्यत्वे साध्ये,
त्वसाध्यकस्थले । वारणाय–सव्यभिचारत्वाभावसम्पादनायेत्यर्थः [illegible]
ज्ञानस्य [illegible]
श्चेते नातिव्याप्तिसंभव इति [illegible]
उक्तसम्बन्धापेक्षया लघुसम्बन्धमादाय व्यावृत्तिमाह–विषयितया वेति। [illegible]
ज्ञानस्य तदुभयविषयकत्वं निष्प्रत्यूहमेवेति बोध्यम् । समवायेन [illegible]
व्याप्तिमुक्त्वा संयोगेन हेतावपि तामाह अनुवृत्तत्वेति ।
सामानाधिकरण्यं, व्यावृत्तत्वं विरोधस्ताभ्यां ।
वह्नितदभावोपस्थितिजनकीभूततादृशसम्बन्धद्वयज्ञानविषयस्य ।
साध्ये–वह्निसाध्यकस्थले । वारणाय–सव्यभिचारत्वाभावसंपाद[illegible]

❀ विवृतिः ❀

[illegible]निवेशः । सत्यन्तेति । साध्यसंशयजनककोटिद्वयोपस्थिति[illegible] [illegible]
[illegible]त्यर्थः । साध्यसंदेहजनकेति । तथा च साध्यसंशयजनकीभूत [illegible]
टिद्वयोपस्थिति[illegible] [illegible] सव्यभिचार[illegible]
प्रकारक[illegible] [illegible] सव्यभिचारत्वमिति भावः । जनकान्ते [illegible]
कोटिद्वयोपस्थिति[illegible] [illegible] लक्षणार्थं[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] एवम् [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible]

❀ मनोरमा ❀

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

सम्बन्धाय जनकत्वम्। तयोरुपस्थितेः साध्यसन्देहजनकत्वात्।

॥ गादाधरी ॥

इत्यर्थः। जनकत्वस्य पक्षधर्मत्वे हेतुमाह—तयोरुपस्थितेरिति। साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्योपस्थितेरित्यर्थः। साध्यसन्देहजनकत्वादिति। सन्देहं प्रति साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्याया एव कोट्युपस्थितेर्हेतुत्वादिति भावः। जनकता च साध्यसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपिता ग्राह्या, अतः सन्धान्यज्ञानजन्यकोट्युपस्थितेर्विशेषणज्ञानादिरूपतया साध्यसंशय-

॥ विवृतिः ॥

विवक्षणात्ः। साधारणेति। साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यायाः असाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यायाः विप्रतिपत्तिवाक्यजन्यायाः एव कोट्युपस्थितेर्हेतुत्वादिति भावः। ननु साध्यसंशयजनकत्वस्य [illegible] जनकतावच्छेदकं नित्यत्वावच्छिन्नस्य शब्दनिष्ठत्वस्यैव नित्यत्वसाध्यकस्थले [illegible] नित्यत्व-तदभाववित्वप्रकारकज्ञानजन्यनित्यत्वादिज्ञानजन्यतायाः नित्यत्वतदभावकोटिकसंशये [illegible] नित्यत्व-संशयेऽपि विशेषदर्शनं तु कथं नित्यत्वादेः ज्ञानजनकतया? विशेषणज्ञानत्वेन विशिष्टबुद्धौ जनकत्वेन [illegible] जनकताविरहः [illegible] ज्ञानविषयत्वस्य ज्ञानोपस्थितेः स्वरूपेण आह—जनकता चेति। कोटिद्वयोपस्थितिनिष्ठा साध्यसंशयजनकता चेत्यर्थः। साध्येति। साध्यसंशयत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकजन्यतानिरूपितेत्यर्थः। तेन [illegible] संशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतायाः [illegible]-साध्यत्वावच्छिन्नत्वेऽपि न तादृशजन्यतानिरूपितजनकत्वे तादृशसाधारणधर्मवत्वसम्भवमिति ध्येयम्। ग्राह्येति। न च तत्पदार्थस्य तदभावप्रकारकज्ञानयोः सामग्रीसमूहलनस्यैव तदभावप्रकारकज्ञानत्वव्याप्यसंशयत्वावच्छिन्नजनकतया संशयत्वस्य पार्यन्तावच्छेदकत्वादिन्यसमभिव्याहारसंगतमिति वाच्यम्। संशयत्वस्य जातित्वरूपत्वमभ्युपगमेऽपि तथाभिधानसम्भवात्। अतः संशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतायाः प्रवेशात्। सम्बन्धेनेति। साधारण्यादिसम्बन्धभिन्नविप्रतिपत्त्यादिसम्बन्धविशिष्टज्ञानादिप्रकारकज्ञानजन्यनित्यत्वाद्युपस्थितेरित्यर्थः। विशेषणेति। नित्यत्वादिरूपविशेषणज्ञानत्वेन। नक्षतिः=न नित्यत्वादिसाध्यकज्ञानादिहेतावतिव्याप्तिः। तथा च यद्रूपावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानजन्यकोटिद्वयोपस्थितिः साध्यसंशयत्वावच्छिन्नजनिका तद्रूपवत्त्वस्यैव लक्षणार्थत्वेन न निश्चयज्ञानहेतावतिव्याप्तिः, नित्यत्ववदभावविषयकज्ञानत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानजन्यकोट्युपस्थितेर्विशेषणज्ञानत्वेन संशयात्मकविशिष्टबुद्धित्वावच्छिन्नं प्रति जनकत्वेऽपि संशयत्वावच्छिन्नं प्रत्यजनकतया यद्रूपपदेन तादृ-

॥ दीधितिः ॥

धर्मिज्ञानस्यैवकपुरोवर्तिन्यसाधारणविशिष्टधर्मिज्ञानम् [illegible] संशायकत्वम्

॥ गादाधरी ॥

हेतुरेवेति न शङ्क्यम् । [illegible] [illegible] असाधारण[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] न निवेशन इत्युच्यते, यद्वा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] विशेषणं, [illegible] च ॥

॥ विवृतिः ॥

[illegible] तत्र [illegible] । [illegible] [illegible] असाधारण[illegible]धर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यकोटिद्वयोपस्थिति[illegible] च हेतुत्वं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] तादृशकोटिद्वयोपस्थिति [illegible] [illegible] [illegible] निश्चयस्यानुत्पादात् [illegible] [illegible] तादृशकोटि[illegible] [illegible] प्रदेव तादृशकोटिद्वयोपस्थित्यैव [illegible]; तथा च असा-[illegible] साधारणादिधर्मवद्धर्मि-ज्ञानजन्यकोटिद्वयोपस्थिति[illegible] कुत्रापि [illegible] [illegible]: । अथवा असाधारणस्य तादृशकोटिद्वयो-पस्थितिजन्यतावच्छेदकत्वेऽपि तादृशकोटिद्वय[illegible] पूर्वोक्तव्य-भिचारवारणाय तादृशकोटिद्वयोपस्थितिजन्यतावच्छेदक[illegible] संशयत्व-व्याप्यावच्छेदकता[illegible] शङ्कते–यदीति । असा-धारणेति । असाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानादिजन्ये संशये इत्यर्थः । अविशेषात् सा-धारणधर्मवद्धर्मिज्ञानादिजन्य[illegible] । व्यभिचारवारणाय=यथोक्तव्यतिरेकव्यभिचारवार-णाय । असाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यकोटिद्वयोपस्थितिजन्यसंशयस्य साधारणधर्मवद्धर्मि-ज्ञानजन्यकोटिद्वयोपस्थितिजन्यत्वादित्याशय । प्रयोजनविरहेणेति । [illegible] तादृशकोटिद्वयोपस्थितिमनुपादायेत्यर्थः । इत्युक्तमिति । तथा च संशयत्वावच्छिन्न-जन्यताघटितलक्षणेऽसम्भवादिति भावः । उत्तरयति–तदेति । संशयत्वावच्छिन्नं = असाधारणधर्मावच्छेदकतावच्छेदकम् । [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] **यथेत्यादि । निरयस्येति ।** [illegible]
[illegible] —प्रथम [illegible]
[illegible] न सम्भवति, निरय[illegible]

● गादाधरी ●

द्वयं नित्यत्वतदभाववत्त्वविषयिणी एकैवोपस्थितिर्जनिता तत्र तादृशोपस्थितिजनकपक्षधर्मताज्ञानविषयत्वमादाय ज्ञानेऽतिव्याप्तिर्दुर्वारा, तादृशोपस्थितिनिष्ठत्वेः साधारणधर्मवत्ताज्ञानजन्यतया साध्यसंशयत्वावच्छिन्नं प्रति जनकत्वादिति वाच्यम् । साध्यसंशयत्वावच्छिन्ननिरूपितजनकतानिरूपकजन्यतानिरूपकीभूतजनकताया एव पक्षधर्मताज्ञानविशेषणत्वोपगमात्

● विवृतिः ●

क्षणानवच्छिन्नत्वादतो नित्यत्वतदभाववत्त्वघटितप्रमेयत्ववानयमितिज्ञानस्य प्रथमुक्तदोषभिहितः । मुख्यविशेष्यतयाऽन्वयितावच्छेदकत्वेन पक्षधर्मताज्ञानविशेषणे तादृशैकत्वावगाहिज्ञानविषयकं समूहालम्बनात्मकमेकज्ञानमादायातिव्याप्तिरसम्भवादित्याशयेन, तादृशोपस्थितिजज्ञानाभ्यां इत्युक्तं, क्रमिकोत्पन्नाभ्यां तादृशज्ञानाभ्यामित्यर्थः । तथा चोक्तदिशैवैकज्ञानद्वयमादायैवातिव्याप्तिः सम्भवतीति सूचितम्, निरुक्तज्ञानद्वयाद्यदि नित्यत्वतदभावविषयिणी उपस्थितिद्वयी जायते तदा सम्प्रत्युपस्थितौ संशयजनकत्वं तद्वयोपस्थितिजनकत्वस्य नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयमित्याकारकज्ञाने विरहात् उक्तज्ञानद्वयमादायाप्यतिव्याप्त्यसम्भवात् एकैवेत्युक्तम्, एवकारेणोपस्थितिद्वयोपस्थितिव्यवच्छेदः । तादृशीति । संशयजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकनित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयमित्याकारकपक्षधर्मताज्ञानविषयत्वमादायेत्यर्थः ।

साधारणेति । नित्यत्वतदभावसहचरितप्रमेयत्ववानयमित्याकारकसाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यत्वेनेत्यर्थः । यद्यपि साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानादिमात्रजन्यकोटिद्वयोपस्थितित्वेन संशयजनकत्वविवक्षणे नेयमतिव्याप्तिर्निरुक्तज्ञानद्वयाधीनैकोपस्थितेरतादृशज्ञानमात्राजन्यत्वेन संशयाजनकत्वात् । न चैवं तादृशज्ञानद्वयाधीनैकोपस्थितिकाले नित्यत्वसाध्यकप्रमेयत्वरूपसाधारणहेतावव्याप्तिर्निरुक्तोपस्थितेः साधारणज्ञानमात्रानधीनत्वेन संशयाजनकत्वादिति वाच्यम् । कालान्तरीणकेवलनित्यत्वतदभावसहचरितप्रमेयत्वज्ञानमात्राधीनकोटिद्वयोपस्थितिजनकज्ञानविषयत्वोपलक्षितत्वस्य निरुक्तज्ञानद्वयकालेऽपि प्रमेयत्वे सत्त्वेन तदानीं लक्षणसमन्वयसम्भवेनाव्याप्तिविरहादित्युच्यते तथापि साधारणज्ञानमात्रजन्यत्वनिवेशे असाधारणज्ञानजन्यकोटिद्वयोपस्थितेः संशयजनकत्वानुपपत्तिः, असाधारणज्ञानमात्रजन्यत्वनिवेशे च साधारणज्ञानाधीनकोटिद्वयोपस्थितेः संशयजनकत्वानुपपत्तिः, तादृशज्ञानान्यतममात्रजन्यत्वनिवेशे तु अन्यतमत्वस्य भेदगर्भतया विनिगमनाविरहेण विशेष्यविशेषणभेदेन कार्यकारणभावस्यानन्त्यापत्तिः स्यादित्यालोच्य प्रकारान्तरेणातिव्याप्तिं वारयितुमाह—साध्येति । साध्यसंशयत्वन्यूनवृत्तिजन्यतानिरूपितजनकतानियता व्याप्या तादृशजनकत्वाभाववत्त्वघटितमाला या जन्यता तन्निरूपकीभूताया जनकताया इत्यर्थः ।

॥ गादाधरी ॥

नित्यत्वानित्यत्वविषयकज्ञानजनकज्ञानजन्यतायाः संशयाजनकसाधारणधर्मवत्ताज्ञानाजन्यतदुभयोपस्थितिनिष्ठाजन्यतया संशयत्वावच्छिन्ननिरूपितजनकताव्यभिचारित्वेनातिप्रसङ्गविरहात्। साधारण्यादिविशिष्टपक्षधर्मवत्ताज्ञानजन्यतदुभयोपस्थितीनां च सर्वासां तादृशोपस्थितित्वेन संशयत्वावच्छिन्नं प्रति हेतुतया तादृशज्ञाननिरूपितकोट्युपस्थितिनिष्ठजन्यतायाः संशयत्वावच्छिन्ननिरूपितजनकतानियतत्वमक्षतमेव।

॥ विवृतिः ॥

संशयाजनकेति। संशयप्रत्यजनकीभूता या नित्यत्वानित्यत्वसहचरितप्रमेयत्ववानयमित्याकारकज्ञानाजन्या नित्यत्वतदभावविषयकोपस्थितिस्तत्रवर्तमानत्वेत्यर्थः। **संशयत्वेति।** संशयत्वन्यूनवृत्तिजन्यतानिरूपितजनकत्वाभाववद्वृत्तित्वेनेत्यर्थः। **अतिप्रसंगविरहादिति।** तथा च नित्यत्वतदभावसहचरितप्रमेयत्ववानयमित्याकारकज्ञानाजन्यायां केवलनित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयमित्याकारकज्ञानजन्यायां संशयजनकत्वशून्यायामपि नित्यत्वतदभावविषयकोपस्थितौ तादृशज्ञानजन्यतायाः वर्तमानतया साध्यसंशयजनकत्वाव्याप्यजन्यतारूपेण नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानजन्यतायाः धर्तुमशक्यत्वात्, संशयजनकत्वाव्याप्यजन्यतानिरूपितजनकत्वावच्छेदकधर्मताज्ञानविषयत्वस्य ज्ञानहेतावसत्त्वेन न नित्यत्वसाध्यकज्ञानहेतावतिव्याप्तिरिति भावः। निरुक्तविवक्षणे नित्यत्वसाध्यकप्रमेयत्वादिसाधारण्यादौ कुत्रापि नाव्याप्तिरित्याह **साधारण्यादीति।** आदिना असाधारण्यपरिग्रहः। नित्यत्वानित्यत्वसहचरितत्वरूपसाधारण्यादिविशिष्टप्रमेयत्वादिधर्मवत्ताज्ञानजन्यानां नित्यत्वतदभावोपस्थितिव्यक्तीनामित्यर्थः। सर्वासां=नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानजन्यानां तदजन्यानां वा सर्वासाम्। तादृशोपस्थितित्वेन=साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितित्वेन। **तादृशेति।** साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञाननिरूपितकोट्युपस्थितिनिष्ठजन्यताया इत्यर्थः। **संशयत्वेति।** संशयत्वन्यूनवृत्तिजन्यतानिरूपितजनकत्वाव्याप्यत्वमक्षतमेवेत्यर्थः। तथा च नित्यत्वानित्यत्वसहचरितप्रमेयत्ववानयमित्याकारकज्ञानाद्यधीनकोट्युपस्थितेरेव संशयजनकतया निरुक्तज्ञाननिरूपितकोट्युपस्थितिनिष्ठजन्यतायां संशयजनकत्वाभाववदवृत्तित्वरूपसंशयजनकतानियतत्वस्य वर्तमानत्वात् संशयजनकतानियतकोटिद्वयोपस्थितिनिष्ठजन्यतानिरूपितजनकत्वावच्छेदकसाधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानादिविषयत्वस्य सर्वत्र साधारण्यादिहेतौ सत्त्वेन लक्षणसमन्वयः सम्भवत्येवेति भावः।

ननूक्तजनकतानियतत्वं न तादृशजनकतासामानाधिकरण्यं निरुक्तज्ञानजन्य-

॥ माथुरी ॥

अथवा उक्तातिप्रसङ्गवारणाय साधारण्यादिविशिष्टधर्मवज्ज्ञानत्वं जन्यतायां निवेशनीयम्। अस्मिन्पक्षे तु साधारण्यादि-विशिष्टधर्मवत्ताज्ञानविशिष्टतत्कोट्युपस्थितित्वरूपकत्वात् तज्ज्ञानजन्यताव-च्छेदकधर्म एव च संशयजनकतावच्छेदकः न तु साध्यज्ञानजन्य-

॥ विवृतिः ॥

धर्मिकोपस्थितिनिष्ठनित्यत्वतदभावनिश्चयजन्यताया अपि संशयजनकता-समानाधिकरणतया अतिव्याप्त्यापत्तेः। नापि साध्यजनकतान्यजनकतावच्छेदक-साधारण्यादिज्ञानजन्यकोट्युपस्थितिनिष्ठजन्यतायास्तादृशजनकतान्यूनवृत्तित्वेन-पत्तेः। तज्जनकतानिरूपकतावच्छेदकत्वेऽपि स्वरूपसम्बन्धेन व्याप्तत्व-घटितत्वेन च गौरवात्तत्संशयजनकतावच्छिन्नाभावप्रवृत्तित्वमेव वा-च्यम्, तथा च तस्यापि अभावद्वयघटितत्वेन पर्याप्तिसम्बन्धावच्छिन्नतया गौरवात् लघुभूतनिवेशेन पूर्वोक्तातिव्याप्तिं वारयितुमाह अथवेति। यद्वा ननु पक्षस्य विशेषे नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानत्वावच्छिन्नं नियमतो नित्यत्वतदभाव-सहचरितधर्मवत्ताज्ञानप्रमितिज्ञानसमानकालीनमेव भवति ननु तादृशज्ञानासमान-कालीनं तादृशोभयज्ञानाधीना चैवेयं नित्यत्वतदभावविषयिणी उपस्थितिर्यतो तद-भावस्थले निश्चयजनकत्वासिद्धत्वेन कोट्युपस्थितिनिष्ठजन्यताया निरूपकत्वे नित्यत्वसाध्यकज्ञानहेतावतिव्याप्तिवारणमशक्यमेव, नित्यत्वतदभावविषयकज्ञान-प्रकारकज्ञानजन्यताया अपि संशयजनकतान्यूनवृत्तित्वेन तन्निरूपितजनकता-वच्छेदकज्ञानविषयत्वस्य ज्ञानहेतौ सत्त्वादत आह अथवेति। उक्तातिप्रसङ्गवा-रणाय पूर्वोक्तरीत्या नित्यत्वसाध्यकज्ञानहेतावतिव्याप्तिवारणाय। तादृशेति। संशयजनकतान्यूनवृत्तिजन्यतानिरूपिता या जनकता तदवच्छेदकत्वावच्छिन्नत्वमित्यर्थः। जन्यतायाम्=पक्षधर्मताज्ञाननिरूपितायां जन्यतायाम्। ननु संशयजनकतावच्छेदकं यदि साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वं तदा निश्चयज्ञानद्वय-कालीनकोट्युपस्थितित्वस्यापि सत्त्वेन तदवच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावतः नित्य-त्वतदभावविषयकज्ञानत्वावच्छिन्नत्याकारकज्ञानात्मकस्य पक्षधर्मताज्ञानस्य विषय-तया ज्ञानहेतौ सत्त्वात् नित्यत्वसाध्यकज्ञानहेतावतिव्याप्तिर्दुर्वारैवेत्यत आह अवच्छेदकेति। साधारण्यादीति। तत्तदभावसहचरितत्वादिविशिष्टधर्मवद्धर्मिज्ञान-विशिष्टतत्तत्कोट्युपस्थितित्वरूपो यस्तादृशसाधारण्यादिविशिष्टधर्मवद्धर्मिज्ञाननिरूपि-तजन्यतावच्छेदको धर्मः स एवेत्यर्थः। एवकारव्यवच्छेद्यमाह—नत्विति। तादृशेति। साधारण्यादिविशिष्टधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यताविशिष्टतत्कोट्युपस्थितित्वं जन्यताव-

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible]

[illegible] । अतएव [illegible] न [illegible] ।

[illegible] इति तु तत्र [illegible]

⊛ गादाधरी ⊛

स्यात् । अत आत्माश्रयेण साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानजन्यत्वस्य तादृशज्ञानजन्यतानवच्छेदकत्वेऽपि न क्षतिः । [illegible]

⊛ विवृतिः ⊛

ननु जन्यस्य यदि साध्यरहितेतरत्वघटित [illegible], तल्लाघवात् अव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन साधारण्यादिविशि [illegible] कोट्युपस्थितित्वस्य संशयजनकतावच्छेदकत्वकल्पनापेक्षया साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानजन्यताविशिष्टकोट्युपस्थितित्वस्य तथात्वकल्पनमेव युक्तमत आह तद्धीति। यतस्तादृशज्ञानजन्यताविशिष्टकोट्युपस्थितित्वं न संशयजनकतावच्छेदकमर्हति । आत्माश्रयेण = स्वं यदि स्वावच्छेदकं स्यात् स्वभिन्नं स्यादित्याकारकापत्तिरूपदोषेण। तादृशेति । साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वेत्यर्थः । क्षतिः = नासम्भवः । इदं तु तत्त्वम्—साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानजन्यताविशिष्टकोट्युपस्थितित्वं यदि संशयजनकतावच्छेदकं तदा तादृशोपस्थितित्वं तादृशज्ञानजन्यतावच्छेदकमभिधाव्यम्, तादृशज्ञानजन्यतावच्छेदकधर्म एव संशयजनकतावच्छेदकत्वस्यैव पूर्वमभिहितत्वात् एवं च स्वं यदि स्वावच्छेदकं स्यात् स्वभिन्नं स्यादित्याकारकापत्तिरूपात्माश्रयभयेन साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानजन्यताया तादृशज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वाऽसम्भवेन सर्वथाऽसम्भवः स्यात् । संशयजनकतावच्छेदकीभूतं यत् साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानजन्यताविशिष्टकोट्युपस्थितित्वं तदवच्छिन्नायाः तादृशज्ञानजन्यताया अप्रसिद्धेरतोऽव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन तादृशज्ञानविशिष्टकोट्युपस्थितित्वरूपस्तादृशज्ञानजन्यतावच्छेदकधर्म एव संशयजनकतावच्छेदको वाच्य इति । ननु संशयजनकतावच्छेदकावच्छिन्नत्वं यदि संशयजनकतावच्छेदकनिष्ठावच्छेदकतावत्त्वं तदा साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानविशिष्टकोट्युपस्थितित्वस्य संशयजनकतावच्छेदकत्वेऽपि नित्यत्वसाध्यकज्ञानहेतावतिव्याप्तिः दुर्वारैव नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयमित्याकारकज्ञानस्याव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन तादृशज्ञानविशिष्टकोट्युपस्थितित्वावच्छिन्नं प्रति जनकतया संशयजनकतावच्छेदकघटकोपस्थितित्वस्य ज्ञानत्वस्यापि तज्ज्ञानजन्यतावच्छेदकघटकत्वेन तादृशकेवलोपस्थितित्वनिष्ठावच्छेदकताकजन्यतानिरूपितजनकतावन्नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानप्रकारकज्ञानविषयतायाः ज्ञानहेतौ सत्त्वादत आह जनकेति । संशयत्वन्यूनवृत्तिजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकावच्छिन्नत्वस्येत्यर्थः । जनकतावच्छेदकेति । तादृशजनकतावच्छेदकपर्याप्तावच्छेदकतानिरूपकत्वं, तादृशजनकतावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणधर्मावच्छिन्नत्वश्चेत्यर्थः । तथा च साध्यसंशयजनक

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible] प्रयोजनविरहेण = अव्याप्त्यादिदोषराहित्यासंभवेन । [illegible] । [illegible]

[illegible] साध्याद्यविषयित्वादि = साध्यादिविषयक[illegible]त्वादिः । आदिना [illegible] परिग्रहः । अनिवेशेऽपि = साधारण्यादि[illegible] । नक्षतिः = नानुपपत्तिः । अयमभिप्रायः—इतरथा-

॥ मनोरमा ॥

[illegible] व्यर्थमिति । ननु [illegible]

॥ गादाधरी ॥

साध्यसंशयनिवर्त्तकत्वस्य वा वह्निमत्तावच्छेदकतावच्छिन्नप्रकारताशालि

॥ विवृतिः ॥

तत्पर्याप्तिविशेषो यत्तदवच्छेदकतावच्छिन्नप्रतियोगिताक तत्पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदक स्वसम्बन्धेन सन्दिग्धजनकतावच्छेदकतावच्छिन्नप्रतियोगितावत्पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वरूपनिरुक्तत्वं तन्निरूपितजनकतावत्त्वरूपधर्मस्य तत्तत्साध्यतावच्छे-दकत्वसाध्यवत्ता पक्षवृत्तितायां प्रत्येकपर्याप्त्या। साध्यवत्तादिविशिष्टधर्मदर्शन वैशिष्ट्यमात्रावच्छिन्नसाध्यसंशयजनकत्वस्य। तदवच्छेदकतावच्छिन्नप्रतियो-गिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशज्ञानवैशिष्ट्यस्य साध्यादिमत्त्व-ज्ञानत्वेन संशयजनकतावच्छेदकत्वावच्छिन्नप्रतियोगितावत्पर्याप्त्यनुयोगितावच्छेद-साधारण्यादिविशिष्टधर्मदर्शनत्वे वैशिष्ट्यस्योपस्थितिरित्यत आह साधारण्या-तादृशसम्बन्धेन तादृशाद्विनिरूपितावच्छेदकतावृत्तित्वसम्बन्धेन साधारण्यादिविशिष्ट-जन्यतायाः उपस्थितिमत्त्वस्य प्रवेशे विशेषणस्य वैयर्थ्यमिति वक्तव्यम्—तथा सति स्वाव-च्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन संशयजनकतावच्छेद-कत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्ववृत्तिजन्यतापर्यवसानेऽपि सा-धारण्यादिना आवश्यकतया नाऽसम्भवः सम्भवति साधारण्यादिज्ञानवैशिष्ट्यस्योप-स्थितिमत्त्वनिष्ठावच्छेदकतापर्याप्तेरपि साधारण्यादिविशिष्टधर्मदर्शनत्वजन्यताव-च्छेदकतावच्छिन्नप्रतियोगिकपर्याप्तत्वेन तादृशज्ञानवैशिष्ट्यस्योपस्थितित्वगतत्वेऽपि वर्त्त-मानस्य स्वावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वस्य संशयजनकता-वच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसाधारण्यादिविशिष्टधर्म-वत्ताज्ञानवैशिष्ट्यस्योपस्थितित्वगतत्वेऽपि वर्त्तमानतया तादृशाद्विनिरूपितजन्यता-पदेन साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानजन्यतायाः धर्तुं शक्यत्वात् इति।

साध्यसंशयजनकतावच्छेदकतावच्छिन्नत्वेन पक्षधर्मताज्ञानजन्यतायाः विवक्षणे 'साध्यसंशयस्य व्यर्थं' यत्किञ्चित्कार्यनिरूपितजनकतावच्छेदकतावच्छिन्नजन्यता-निरूपितजनकतायाः लक्षणघटकत्वेऽपि न नित्यत्वसाध्यकज्ञानहेतावव्याप्तिः'। अन्वयहेतोरसत्त्वसम्बन्धेन नित्यत्वतदभाववैशिष्ट्यकज्ञानप्रकारकज्ञानविशिष्टकोटयुप-स्थितित्वावच्छिन्नस्य कार्यमात्र प्रत्येवाजनकत्वात्' इत्याशङ्कते नन्वेवमिति। 'सन्दि-ग्धविशेषणान्वयः' एव = संशयजनकतावच्छेदकावच्छिन्नत्वेन जन्यतायाः विवक्षणे।

॥ मनोरमा ॥

धूमवानिति ज्ञानमात्र वह्निसाध्यकधूमे इतिव्याप्तिर्दुर्वारैव, तत्सम्भवद्विनिष्ठनिश्चयज्ञानजन्यतावा अपि वह्निसंशयत्वसमानाधिकरणभेदप्रतियोगितावच्छेदकतया तद्रूपसम्भवस्य दुरापसंशयात्मक

❀ गादाधरी ❀

वेशेनैवोपपत्तेः, नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवत्ताज्ञानजन्यतावच्छेदकस्याव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन तादृशज्ञानविशिष्टनित्यत्वादिविषयकोपस्थितित्वस्य किञ्चिदपि कार्यं प्रति जनकतावच्छेदकत्वाभावेनातिप्रसङ्गविरहादिति वाच्यम्। तथासति वह्न्यादौ साध्ये रासभतदभावसाहचर्यादिप्रकारकज्ञानमादाय धूमादावतिप्रसङ्गापातात्, प्रकृतसाध्यसन्देहजनक

❀ विवृतिः ❀

साध्यसंशयत्वादेः = साध्यविषयकत्वसहितस्य तदसहितस्य वा संशयत्वादेः। अतिप्रसंगविरहादिति। नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवान् अयमित्याकारकज्ञानजन्यतायाः अव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन तादृशज्ञानविशिष्टकोट्युपस्थितित्वावच्छिन्नाया यत्किञ्चित्कार्यनिरूपितजनकतावच्छेदकावच्छिन्नत्वेनोपादानासम्भवादितिहृदयम्। न चाव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानप्रकारकज्ञानविशिष्टनित्यत्वाद्युपस्थितित्वेन तादृशोपस्थितिविषयकप्रत्यक्षे अनुमितावपि ज्ञायमानलिङ्गविधया तादृशोपस्थितित्वेन, तादृशोपस्थितिध्वंसं प्रत्यपि तत्त्वेन, तादृशोपस्थितिरूपसामान्यलक्षणाधीन तादृशोपस्थित्याश्रयप्रत्यक्षे तादृशोपस्थितित्वेनापि जनकतया तत्तत् कार्यमादाय नित्यत्वसाध्यकज्ञानहेतावतिव्याप्तिवारणार्थमेव साध्यसंशयपदं सार्थकमितिवाच्यम्। प्रत्यक्षे विषयस्य विषयत्वेन, अनुमितौ व्याप्तिमल्लिङ्गज्ञानस्य, ध्वंसं प्रत्यपि प्रतियोगिनः प्रतियोगित्वेन, तदाश्रयप्रत्यक्षे च तज्ज्ञानरूपसामान्यस्यैव जनकत्वमभ्युपेत्यैव साध्यसंशयत्वादेर्निवेशस्य निरर्थकताया आशंकितत्वादितिभावः। समाधत्ते-तथासतीति। साध्यसंशयत्वादेरनिवेशे सतीत्यर्थः। वह्न्यादाविति। पर्वतादिपक्षकेत्यादि। आदिना द्रव्यादेरुपग्रहः। रासभेति। रासभतदभावसहचरितधूमवान् पर्वतइत्याकारकज्ञानमादायेत्यर्थः। साहचर्यादीत्यत्रादिना धूमाव्यापकधूमासमानाधिकरणवस्त्वन्तरसाहचर्यपरिग्रहः। धूमादाविति आदिपदात् आलोकपरिग्रहः। अतिप्रसंगापातादिति। तथा च साध्यसंशयपदानुपादाने पर्वतोवह्निमान् धूमादित्यत्रवह्निव्याप्येधूमहेतावतिव्याप्तिः, यत्किंचित् कार्यपदेन रासभसंशयमादाय तज्जनकतावच्छेदकीभूतं यत् अव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन रासभतदभावसहचरितधूमप्रकारकज्ञान विशिष्टरासभाद्युपस्थितित्वं

❀ मनोरमा ❀

वह्निसंशयत्वसमानाधिकरणतया च साध्यसंशयत्वन्यूनवृत्तित्वादिनिवेशे, साध्यसंशयत्वन्यूनवृत्तित्वस्य तादृशसंशयत्वसमानाधिकरणभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वे सति मुख्यविशेष्यतादयशून्यसाध्यसंशयनिष्ठत्वरूपस्य विवक्षितत्वात्। रासभसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतायाःमुख्यविशेष्यतादयशून्यसाध्यसंशयनिष्ठत्वाभावेन अतिप्रसंगविरहात्। अथवा साध्यसंशयत्वन्यूनवृत्तित्वं साध्यसंशयत्वाभाववदवृत्तित्वरूपमेव साध्यमिति नातिप्रसंग इति ध्येयम्।

॥ गादाधरी ॥

साध्यसंशयनिवेशनं व्यर्थं यत्किञ्चिज्ज्ञानजनकतावच्छेदकावच्छिन्नजन्यताऽि

॥ विवृतिः ॥

कपर्याप्तिनिवेशे स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन संशयजनकतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तियज्जन्यत्वं तन्निरूपितजनकतावत्पक्षधर्मताज्ञानविषयत्वस्यैव सव्यभिचारत्वस्वरूपतायाः पर्यवसिताया भवेदेवासम्भवः। साधारण्यादिविशिष्टधर्मवद्धर्मिज्ञाननिष्ठवैशिष्ट्यमात्रावच्छिन्नायास्तादृशज्ञानजन्यतायाः स्वावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन तादृशज्ञानवैशिष्ट्यगतैकत्वादिमात्रवृत्त्वेन संशयजनकतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसाधारण्यादिविशिष्टधर्मवद्धर्मिज्ञानवैशिष्ट्यकोट्युपस्थितित्वगतद्वित्वादावर्त्तमानत्वात्तादृशसम्बन्धेन तादृशद्वित्वपर्याप्तिकावच्छेदकरूपवृत्तिजन्यतापदेन साधारणादिज्ञानजन्यतायाः उपादातुमशक्यत्वादत इतरवारिका पर्याप्तिर्न निवेशनीया—तथा सति स्वावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन संशयजनकतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकरूपवृत्तिजन्यताघटितरूपैव लक्षणार्थतायाः आवश्यकतया नासम्भव सम्भवति साधारणादिज्ञानवैशिष्ट्यकोट्युपस्थितित्वद्वयनिष्ठावच्छेदकताकपर्याप्तेरपि साधारण्यादिविशिष्टधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यतावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्तित्वेन तादृशज्ञानवैशिष्ट्यकोट्युपस्थितित्वगतद्वित्वे वर्तमानस्य स्वावच्छेदकताप्रतियोगिकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकत्वस्य संशयजनकतावच्छेदकतात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकपर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकसाधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानवैशिष्ट्यकोट्युपस्थितित्वगतद्वित्वेऽपि वर्त्तमानतया तादृशद्वित्ववृत्तिजन्यतापदेन साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानजन्यताया ग्रहीतुं शक्यत्वात् इति।

साध्यसंशयजनकतावच्छेदकावच्छिन्नत्वेन पक्षधर्मताज्ञानजन्यतायाः विवक्षणे 'साध्यसंशयपदं व्यर्थं' यत्किञ्चित्कार्यनिरूपितजनकतावच्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतायाः [illegible] न [illegible] यत्ज्ञानहेतावातव्याप्तिः। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] नैवमिति। [illegible] [illegible] विवक्षणे।

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

॥ भाषार्थः ॥

[illegible]

॥ विवृतिः ॥

❀ गादाधरी ❀

ताया अवश्यं निवेशनीयत्वात् । न च कोटिद्वयपरस्य प्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्न-तदभावपरतया-प्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यकोपस्थितित्वघटितधर्मावच्छिन्नजनकतावच्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिवेशेयमतिव्याप्तिरिति वाच्यम्, एवंसति एतल्लाभायैव संशयपदोपादानात्

❀ विवृतिः ❀

धेदवच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकज्ञानविषयतया धूमे सत्वादितिभावः। इदमुपलक्षणं साध्यसंशयपदानुपादाने द्रव्यत्वसाध्यकगुणत्वरूपविरुद्धहेतावपि द्रव्यत्वाभावसहचरितगुणवत्ताज्ञानमादायातिव्याप्तिरित्यपि द्रष्टव्यम् । न च साध्यसंशयपदेर्निवेशेऽपि वह्न्यादिसाध्यकधूमादावतिव्याप्तितादवस्थ्यमेव विशेषणज्ञानजन्यसंशयमादायातिव्याप्तिवारणाय साध्यसंशयत्वव्यापकवृत्तित्वेन जन्यतायाः विवक्षणीयतया तच्च साध्यसंशयत्वसामानाधिकरण्यघटितस्य तदघटितस्य वा साध्यसंशयत्वसमानाधिकरणभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वरूपस्य रासभसंशयनिष्ठाया रासभानुपस्थितिजन्यतायामपि सत्वादिति वाच्यम् । साध्यसंशयत्वाभाववदवृत्तित्वस्य साध्यसंशयत्वव्यापकत्वरूपस्य साध्यसंशयत्वन्यूनवृत्तित्वपदेन विवक्षितत्वात् रासभसंशयनिष्ठायाः रासभानुपस्थितिजन्यतायाः वह्निसंशयत्वाभाववद्वृत्तित्वेन साध्यसंशयत्वाऽव्याप्यत्वादिति भावः । ननु यत्किञ्चित्कार्यनिरूपितजनकतावच्छेदकसाध्यादिविषयकोपस्थितित्वघटितधर्मावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतायाः लक्षणघटकत्वेऽव्यवहितोत्तरत्वेनैव यद्रूपावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानविशिष्टसाध्यादिविषयकोपस्थितित्वघटितयत्किञ्चित्कार्यनिरूपितजनकतावच्छेदकत्वरूपत्वस्य लक्षणघटकत्वे वा न वह्निधूमादिस्थले रासभतदभावसहचरितधूमवत्ताज्ञानमादायातिव्याप्तिः । तादृशजन्यरासभसंशयजनकतावच्छेदककोटौ तज्ज्ञानजन्यतावच्छेदकतज्ज्ञानविरासभानुपस्थितिनिवेशेनैव निवेशनीयतया वह्न्यानुपस्थितित्वरूपसाध्यानुपस्थित्यादेरप्रवेशात् सा या अनुपस्थितित्वघटितधर्मावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकताया रासभतदभावसहचरितधूमप्रकारकज्ञाने विरहादित्याशङ्कते न चेति । वाच्यमिति परेणान्वयः । प्रकृतेति । साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नाभावोभयकोटिकपरत्वेनेत्यर्थः । द्रव्यसाध्यकधूमहेतौ रासभतदभावसहचरितधूमवत्ताज्ञानमादायाऽतिव्याप्तिवारणाय साध्यतावच्छेदकपर्यन्तानुसरणम् । उत्तरत्वं-पर्यवसन्नमिति कोटिद्वयपदस्य ... —कोटिद्वयपरस्य

❀

॥ गादाधरी ॥

ननु साध्यसन्देहजनकपक्षधर्मताज्ञानविषयत्वनिवेशेनैव सामञ्जस्ये कोटिद्वयोपस्थापकत्वांशनिवेशोऽनतिप्रयोजनक इत्याशङ्कामपनेतुं मन्त्रयो-

॥ विवृतिः ॥

साध्यतदभावपरत्वस्याभाव । साध्यसंशयस्योपादानादिति । तथा च साध्य-संशयपदं कोटिद्वयपदस्य साध्यतदभावोभयपरत्वज्ञापकमिति भावः । साध्यसंशयजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकत्वस्य पक्षधर्मताज्ञानविशेषणत्वे साध्यसंशय-जनकपक्षधर्मताज्ञानीयप्रकारताश्रयत्वस्य तद्रूपावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानं साध्य-संशयजनकं तद्रूपवत्त्वस्य वा सव्यभिचारत्वरूपतया पुरोवर्त्तिपर्वतो वह्निमान् धूमादि-त्यादौ पर्वतनिष्ठायाः धर्मितायाः अवच्छेदकीभूते पर्वतनिष्ठे पुरोवर्त्तित्वे वह्निव्याप्ये; तादृशे च ह्रदादिनिष्ठे पुरोवर्त्तित्वे वह्निविरुद्धे चातिव्याप्तिः । पुरोवर्त्तितावान् पर्वत इत्याकारकपक्षधर्मताज्ञानस्य पुरोवर्त्तिपर्वतो वह्निमान् वेत्याकारकसंशयं प्रति धर्मिता-वच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वेन जनकतया तादृशज्ञानीयप्रकारताश्रयत्वस्य,तद्रूपपदेन पुरोव-र्त्तितात्वनुगमादाय तद्रूपवत्त्वस्य च तादृशधर्मितावच्छेदके पुरोवर्त्तित्वे सत्त्वात्तस्तादृश कोटिद्वयोपस्थितिजनकत्वेन पक्षधर्मताज्ञानं विशेषणीयम्, तथा सति न तत्राऽतिव्याप्तिः । पुरोवर्त्तितावान्पर्वत इत्याकारकज्ञानस्य कोटिद्वयोपस्थितिजनकत्वेन संशयजनककोटि द्वयोपस्थितिजनकपक्षधर्मताज्ञानपदेन तादृशज्ञानस्योपादानाऽसम्भवात् इत्यादिरीत्या कोटिद्वयोपस्थापकत्वदलव्यावृत्तिमनभिदधानाना दीधितिकृता धर्मितावच्छेदकेत्यादि ग्रन्थ-मवतारयति नन्वित्यादि। तत्प्रयोजनमाह = कोटिद्वयोपस्थापकत्वांशनिवेशनप्रयोजन-

॥ मनोरमा ॥

निष्ठजनकता साध्याभावोपस्थितिनिष्ठा च या जनकता प्रकृतसाध्यसंशयनिरूपितत्वेनावश्यं विशेषणं वा, अन्यथा साध्योपस्थितिनिष्ठजनकतायाः प्रकृतसाध्यसंशयनिरूपितत्वाऽविवक्षणे कालिकेन गोत्वव द्वृत्तिसमवायावच्छिन्नप्रतियोगिताकगोत्वाभाववद्वृत्त्यश्वत्ववानयमित्याकारकज्ञानमादाय अथ गोत्व-वान् अश्वत्वादित्यादिविरुद्धेऽतिव्याप्तिः, निरुक्तज्ञानीयाऽश्वत्वप्रकारतायां गोत्वोपस्थितिजनकतावच्छे-दकतायाः गोत्वाभावोपस्थितिजनकतावच्छेदकतायाश्च सत्त्वात्, एवं साध्याभावोपस्थितिनिष्ठजनक-तायां साध्यसंशयनिरूपितत्वाऽनिवेशे संयोगेन वह्निमद्वृत्तिकालिकेन-वह्न्यभाववद्वृत्तिधूमवान् इत्याकारकज्ञानमादाय वह्निमान् धूमादित्यत्र व्याप्येऽतिव्याप्तिः । निरुक्तज्ञानीयधूमप्रकारतायाः अपि साध्यसाध्याभावोपस्थितिजनकतावच्छेदकत्वात् । तादृशजनकतायां साध्यसंशयनिरूपितत्वनिवेशे तु न तत्र तत्रातिव्याप्तिः, कालिकेन गोत्ववद्वृत्त्यश्वत्वप्रकारकज्ञानजन्यगोत्वोपस्थितेः कालिकेन वह्न्यभाववद्वृत्तिधूमप्रकारकज्ञानजन्य वह्न्यभावोपस्थितेश्च प्रकृतसाध्यसंशयाजनकत्वादिति कोटिद्वय पदस्य साध्यसाध्याभावपरत्वलाभायैव साध्यसंशयपदोपादानमित्यभिधानमनवगाननिबन्धनम्, सह-कारितावच्छेदकत्वघटितलक्षणागर्भत्वे साध्यसंशयनिवेशस्य प्रयोजनविरहेण तदुक्त्यनभिप्रेत्यैव कोटिद्वयपदस्य साध्यसाध्याभावपरत्वे साध्यसंशयपदोपादानं निष्प्रयोजनमित्यस्यैवाभिहितत्वात् ॥ केचित्तु—उभयकोटिसहचरितरूपावच्छिन्नैकप्रकारताशालिज्ञानमेव संशयजनकं न तु तत्तत्कोटिसह-

❀ गादाधरी ❀

साया अयस्यं निवेशनीयत्वात्। न च कोटिद्वयपदस्य

[illegible]

श्रेयमनित्याप्तिरिति वाच्यम्, एवमपि एतल्लाभायैव संशयपदोपादान

❀ विवृतिः ❀

तदवच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकज्ञानविषयतया धूमे रासभादिनिष्ठ इदमुपलक्षणं साध्यसंशयदशायां द्रव्यत्वसाध्यकगुणत्वस्यापि हेत्वाभासत्व दभावसहचरितगुणवत्ताज्ञानमादायातिव्याप्तिरिति द्रष्टव्यम्। न च साध्यतद्भावनिवेशेऽपि वह्न्यादिसाध्यकधूमादावतिव्याप्तिस्तदवस्थैव विशेषणज्ञानजन्यत दायातिव्याप्तिवारणाय साध्यसंशयजन्यन्यूनवृत्तित्वेन जन्यतायाः विशेषणीयतया इ च साध्यसंशयत्वसामानाधिकरण्यसहितस्य तदसहितस्य वा साध्यसंशयजनकज्ञान करणभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वरूपस्य रासभसंशयनिष्ठाया रासभानुपस्थितिनिष्ठायामपि सत्त्वादिति वाच्यम्। साध्यसंशयत्वाभाववद्वृत्तित्वस्य साध्यसंशयत्वव्यापकत्वरूपस्य साध्यसंशयत्वन्यूनवृत्तित्वपदेन विवक्षितत्वात् रासभसंशयनिष्ठायाः रासभानुपस्थितिजन्यतायाः वह्निसंशयत्वाभाववद्वृत्तित्वेन साध्यसंशयत्वाऽव्यापकत्वादिति यम्। ननु यत्किञ्चित्कार्यनिरूपितजनकतावच्छेदकसाध्यादिविषयकोपस्थितित्वघटितधर्मावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतायाः लक्षणघटकत्वेऽव्यवहितोत्तरत्वेन यद्रूपावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानविशिष्टसाध्यादिविषयकोपस्थितित्वघटितयत्किञ्चित्कार्यनिरूपितजनकतावच्छेदकस्तद्रूपवत्त्वस्य लक्षणार्थत्वे वा न वह्निधूमादित्यादौ रासभतदभावसहचरितधूमवत्ताज्ञानमादायातिव्याप्तिः। तद्वज्ञानजन्यरासभसंशयजनकतावच्छेदककोटौ तज्ज्ञानजन्यतावच्छेदकतज्ज्ञाना रासभानुपस्थितित्वादेरेव निवेशनीयतया वह्न्यनुपस्थितित्वरूपसाध्यानुपस्थित्वादेरप्रवेशात् साध्यानुपस्थितित्वघटितधर्मावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतायाः रासभतदभावसहचरितधूमप्रकारकज्ञाने विरहादित्याशङ्कते न चेति। वाच्यपरेणान्वयः। प्रकृतेति। साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्न यौधेच्छयोर्घटिततयेत्यर्थः। द्रव्यसाध्यकधूमहेतौ रासभतदभावसहचरितधूमज्ञानमादायाऽतिव्याप्तिवारणाय साध्यतावच्छेदकपर्यन्तानुसरणम्। उक्त **एवं सतीति** कोटिद्वयपदस्य साध्यतदभावपरत्वे सति। एतल्लाभाय = कोटिद्वय

❀ मनोरमा ❀

एवं सति एतल्लाभायेत्यादि। ननु कोटिद्वयपदस्य साध्यसाध्याभावपरत्वेऽपि साध्योप

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible] धर्मितावच्छेदकेति । [illegible] [illegible] पुरोवर्तिनि [illegible] [illegible] । कोटिद्वये [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] कोटिद्वयं [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] इति । [illegible]—कोटिद्वय[illegible] [illegible] धूम[illegible] [illegible] [illegible] धूमे, [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] कोटिद्वय[illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] कोटिद्वयविषयक[illegible] । [illegible] तथा सतीति । [illegible] कोटिद्वयविषयक[illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] कोटिद्वयविषयकत्वानुसन्धाने यत्र प्रथमं [illegible] ज्ञानं ततो वह्निमद्व्यतिरेकि[illegible] [illegible] [illegible] द्वितीयज्ञान[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] तत्र [illegible] वह्निमद्व्यतिरेकि[illegible] [illegible] तद्विषयत्वस्य धूमे [illegible] वह्निमान् धूमादित्यादौ [illegible] धूमेऽपि व्याप्तिः । यत्र यत्र प्रथमं वह्निमद्व्यतिरेक[illegible] [illegible] ततो [illegible] [illegible] तदनन्तरं प्रथमज्ञानाधीना [illegible] [illegible] ततो द्वितीयज्ञानाधीना [illegible] तत्र [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

संशयं प्रति तत्कोटिसहचरितधर्मवत्ताज्ञानजन्यतदुपस्थितित्वेन, तदभावकोटिसहचरितधर्मवत्ताज्ञानजन्यतदभावोपस्थितित्वेन च पृथगेव तत्तत्साहचर्यविषयतामन्तर्भाव्य हेतुता कल्प्यते। एवं तत्तत्कोट्युपस्थितिं प्रत्यपि तथैव तत्तत्कोटिसहचरितधर्मवत्ताज्ञानत्वेन हेतुता। इत्थञ्च वह्न्यभावसहचरितधूमवानिति ज्ञानजन्यवह्न्यभावोपस्थितिसहकारेण वह्निसंशयजनकवह्न्युपस्थितिजनकीभूतं वह्निसहचरितधूमवानिति ज्ञानमादाय धूमे, वह्निसहचरितजलत्ववानिति ज्ञानजन्यवह्न्युपस्थितिसहकारेण वह्निसंशयजनकवह्न्यभावोपस्थितिजनकीभूतं वह्न्यभावसहचरितजलत्ववानिति ज्ञानमादाय च जलत्वेऽतिव्याप्तिः। कोटिद्वयोपस्थितिनिवेशे च तथाविधज्ञानयोः प्रत्येकं कोटिद्वयोपस्थापकत्वाभावान्नातिप्रसङ्गः। न च वह्नि-

॥ विवृतिः ॥

चरितजलत्वप्रकारकज्ञानस्य च उपादातुमशक्यत्वादित्यभिप्रेत्यातिव्याप्त्यादिसंगमनप्रकारं प्रदर्शयितुमाह-तथाहीत्यादि। तत्कोटीति। अव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन तत्कोटिसहचरितधर्मवत्ताज्ञानविशिष्टकोट्युपस्थितित्वेनेत्यर्थः। आत्माश्रयभयेन यथाश्रुतार्थाऽसंगतेः। एवमग्रेऽपि। पृथगेवेति। एवकारेण तत्तदभावसहचरितधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितित्वेन संशयजनकत्वव्यवच्छेदः। नन्वव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेनोभयकोटिसाहचर्यावच्छिन्नैकप्रकारताशालिज्ञानविशिष्टकोट्युपस्थितित्वस्यैव तादृशज्ञानात्मकसाधारणज्ञानजन्यतावच्छेदकतया तस्यैव संशयजनकतावच्छेदकत्वमावश्यकम्, प्रत्येकसाहचर्यावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वस्य तथात्वाभिधानमसंगतमित्यत आह-एवमिति। तथा च साधारणधर्मवत्ताज्ञानं प्रत्येककोटिसहचरितधर्मवत्ताज्ञानमेव परस्परज्ञानजन्यकोट्युपस्थितेः सहकारित्वोपगमाच्च नैकज्ञानाधीनकोट्युपस्थितितः संशयानुपपत्तिरिति भावः। तथाविधज्ञानयोरिति। वह्न्यभावसहचरितधूमवान् वह्निसहचरितधूमवान्-इत्याद्याकारकयोर्ज्ञानयोरित्यर्थः। प्रत्येकमिति। केवलवह्निसहचरितधूमवानित्यादिज्ञानस्य, वह्निवह्न्यभावात्मककोटिद्वयविषयकोपस्थित्यजनकत्वादिति भावः। अत्र कोटिद्वयोपस्थापकत्वं तत्कोट्युपस्थितिजनकत्वे सति तदभावकोट्युपस्थितिजनकत्वरूपं बोध्यम्, न तु कोटिद्वयविषयकैकोपस्थितिजनकत्वरूपम्, तथा सति तादृशसाधारणज्ञानात् समूहालम्बनात्मिका विभिन्नकोटिद्वयोपस्थितिस्तादृशसाधारणेऽव्याप्तिप्रसंगः स्यादिति ध्येयम्। ननु वह्न्यभावसहचरितधूमवान् वह्निसहचरितधूमवानित्याकारकयोर्विभिन्नज्ञानयोः प्रत्येकं साध्योपस्थितिजनकत्वसाध्याभावोपस्थितिजनक——
द्वयोपस्थितिजनकत्वाभावेऽपि यत्र वह्निसहचरितधूमवानुक्ततः, तन्त्रभा

॥ माथुरी ॥

महचरितधूमवान्वह्न्यभाववत्सहचरितधूमवांश्च पर्वत इत्येवाकारकसमूहालम्बनज्ञानस्य कोटिद्वयोपस्थापकत्वेन तद्वोधकाद्वयप्रसक्तिरिति वाच्यं माप्योपस्थितिजनकताक्च्छेदकीभूता या प्रकारताभावोपस्थितिजनकतावच्छेदकीभूता प्रकारता तदुभयभिन्नत्वविशिष्टप्रकारताशालिसमूहालम्बनज्ञानविषयकतयोः वह्निनदभावसाहचर्यावच्छिन्नप्रकारतयोः मध्ये कस्याप्यजनकत्वात्

॥ विवृतिः ॥

धूमवांश्च पर्वत इत्याकारकसमूहालम्बनस्यापि प्रकृते ज्ञाने अन्तर्भावे तस्य व्याप्तयुप स्थितिजनकत्वेन वह्न्यभावोपस्थितिजनकत्वेन च कोटिद्वयोपस्थापकतया तद्वोधकज्ञानाभावस्यासाद वह्निमाप्यकधूमेऽतिव्याप्तिरित्युक्तं, तथेति, तथाच समवायी साध्यार्थे प्रकृतसाध्यविधयकत्वेनकसाध्योपस्थितिजनकत्वनिरूपितायाः अवच्छेदकतायाः अवच्छेदकी सती, प्रकृतसाध्याभावविधयकसाध्याभावोपस्थितिजनकत्वनिरूपितायाः जनकताया अवच्छेदकीभूता या प्रकारता तदुभयभिन्नत्वस्य निवेशादित्यर्थः। अतिप्रसङ्गविरहादिति। तथा च वह्निसहचरितधूमवान्, वह्न्यभावसहचरितधूमवांश्चेत्याकारकसमूहालम्बनज्ञाने वह्निसाहचर्यावच्छिन्नैका प्रकारता अपरा च वह्न्यभावसाहचर्यावच्छिन्ना वह्निसाहचर्यावच्छिन्ना प्रकारता वह्न्युपस्थितिजनकतावच्छेदिका, वह्न्यभावसाहचर्यावच्छिन्ना प्रकारता वह्न्यभावोपस्थितिजनकतावच्छेदिका तादृशोभयोपस्थितिजनकतावच्छेदिका च नैकापीति न तादृशसमूहालम्बनज्ञानमादाय वह्निमाप्यकधूमेऽव्याप्तिरिति भावः। धूमसहचरितवह्निमान् धूमाभावसहचरितवह्निमांश्च पर्वत इत्याकारकसमूहालम्बनज्ञानीयवह्निनिष्ठायाः प्रकारतायाः प्रकारतावच्छेदकधूमसहचरितत्वादिविशेष्यतायां भेदेन भिन्नतया धूमसहचरितत्वावच्छिन्नवह्निप्रकारतायाः धूमोपस्थितिजनकत्वावच्छेदकतया धूमाभावसहचरितत्वावच्छिन्नवह्निप्रकारताया धूमाभावोपस्थितिजनकत्वावच्छेदकतया कस्यामपि प्रकारतायां तादृशोपस्थितिद्वयजनकतावच्छेदकत्वविरहात् तादृशज्ञानमादाय यद्यपि पर्वतो धूमवान् वह्नेरित्यादौ वह्निसाधारणे लक्षणसमन्वयो न सम्भवति तथापि समूहालम्बनात्मकधूमधूमाभावसहचरितत्वविशिष्टवह्निनिष्ठैकप्रकारताशालिधूमधूमाभावसहचरितवह्निमान् इत्याकारकज्ञानमादाय तत्र लक्षणसमन्वयः सुगम एव। पूर्वोक्तसमूहालम्बनेऽनैकसाहचर्यविशेष्यतया वह्न्यादेर्द्विधा भानात्यैकरूपेण नाश्रयः [illegible] प्रकारतायां [illegible] रि निरुक्तसमूहालम्बनज्ञाने [illegible] वह्न्याद्युपस्थितिजनकता [illegible] साध्याभावोपस्थितिजनकतावच्छेदकतायास्तु न [illegible] इति—धूमत्वादित्यादिलक्षणसमन्वय इत्यन्तेन [illegible] धूमसहचरितवह्निमान् धूमाभावसहचरितवह्निमांश्च इत्याकारकसमूहालम्बनज्ञानमेव यदा भवति तदा धूमस्य एकत्वाद्धेतावव्याप्तिरिति भावः

॥ माथुरी ॥

धूमादेर्वह्न्यधिकरणवृत्तित्वनियमात् । धूमवदन्योन्याभाववति धूमाभाव-
वत्त्वनियमविरहेऽपि पर्वत इत्यादिप्रकृतानुमितौ प्रकारीभूतवह्न्य-
[illegible] प्रकारतावच्छेदक [illegible]
[illegible] धूमाभाववत्त्वविरहात् [illegible] इत्या-
[illegible] वह्न्यधिकरण [illegible] वह्न्यादौ
[illegible] । [illegible] इत्याद्यवच्छिन्न-
[illegible] तादृश [illegible]
[illegible] स्वपदेन निराकरिष्यते ।

॥ विवृतिः ॥

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] जनकताव [illegible] धूमादौ [illegible]
धर्मे तादृशेति । प्रकृतसाध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकजनकतावच्छेदक-
साध्योर्विशेषणविशेष्यभावावच्छिन्नप्रतियोगितायां जनकतावच्छेदकीभूता सती तादृश-
[illegible] जनकतावच्छेदकीभूता न
प्रकारता तदवच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वविवक्षणेऽपि । स्वपदेन = दर्शित-
रूपेण । निराकरिष्यते = अतिप्रसङ्ग इति योजना । तथा च तादृशजनकतावच्छेद-
कतापर्याप्त्यधिकरणीभूतं यत् यद्धूमाभाववत्त्वं तस्य वह्निव्याप्ये धूमे यद्वा वह्निमद्वृ-
त्तित्व तस्य वह्निविशिष्टे जलत्वे विरह इति निष्कर्ष इति भावः ।

ननु साध्यसाधनजनकव्याप्त्यविषयकोपस्थितिजनकतावच्छेदिका सती तादृश-
व्याप्यभावविषयकोपस्थितिजनकतावच्छेदकीभूता या प्रकारतातदवच्छेदकतापर्याप्त्य-
धिकरणधर्मवत्त्वस्य विवक्षणेऽपि यादृशस्थले वह्निमद्वृत्तिधूमवान् पर्वत इत्याकारक-
ज्ञानानन्तरं वह्न्युपस्थितिः उद्बोधकान्तराधीनवह्न्यभावविषयकोपस्थित्यात्मिका उद्भूता
वच्छिन्नरूपा जनिता तादृशस्थले नियतोपस्थितेर्वह्निविषयकत्वात् वह्न्युपस्थितित्वेन
वह्न्यभावविषयकतया वह्न्यभावोपस्थितित्वेन च प्रत्युत वाच्यतया वह्न्युपस्थितिजनकता-
वच्छेदकीभूतायाः वह्निमद्वृत्तिधूमवान् इत्याकारकज्ञानीयवह्निमद्वृत्तित्वावच्छिन्न धूम-
प्रकारतायाः वह्न्युपस्थित्यात्मकवह्न्यभावविषयकोपस्थितेरपि जनकतावच्छेदकतया

● गादाधरी ●

महानसीयधूमवान्वयाभावमादाय वह्निमान् धूमवांश्च पर्वत इत्येवाकारकस्य सम्यगज्ञानस्य कोटिद्वयोपस्थापकत्वेन तदीयस्य [illegible] साध्योपधियविनिजनकतावच्छेदकीभूता या साध्याभावोपधियविनिजनक[illegible] वच्छेदकीभूतप्रकारता तदाश्रयस्य निवेशात्तादृशसमुदायस्यानुमानत्वे तयोः वह्नित्वभावसाधारण्यावच्छिन्नप्रकारतयोः प्रत्येकस्य [illegible]

● विवृतिः ●

धूमवांश्च पर्वत इत्याकारकसमूहालम्बनात्मकैकज्ञानं अनुमितेः [illegible] स्थितिजनकत्वेन वह्निधर्मयोरस्थितिजनकत्वेन च कोटिद्वयोपस्थापकतया [illegible] यथाश्रयत्वमादाय वह्निसाध्यकधूमेऽतिव्याप्तिर्दुर्वारैवेत्यतः तमाचष्टे साध्यवि[illegible] प्रकृतसाध्यसंशयजनकसाध्योपस्थितिनिरूपिताया: जनकतायाः अवच्छेदकी[illegible] सती, प्रकृतसाध्यसंशयजनकसाध्याभावोपस्थितिनिरूपितायाः जनकतायाः अवच्छे[illegible] भूता या प्रकारता तदाश्रयत्वस्य निवेशादित्यर्थः। अतिप्रसङ्गविरहादिति। [illegible] च वह्निमद्वृत्तिधूमवान् वह्न्यभाववद्वृत्तिधूमवांश्च [illegible] समूहालम्बन[illegible] वह्निसाहचर्यावच्छेदेन प्रकारता [illegible] वह्न्यभाव[illegible]वच्छिन्ना वह्नि[illegible] यावच्छिन्ना प्रकारता वह्न्य[illegible] वह्न्यभाव[illegible] प्रकारता वह्न्यभाव[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] विशेष्यतापन्नवह्नि[illegible] [illegible] मात्राभावेन [illegible] धूम [illegible] तादृशधूमत्वस्यानुमानत्वे [illegible] न्यूनतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वस्येति [illegible] —धूमस्यादिलक्षणसमन्वयस्त्वन्ते [illegible] धूमसहचारित्वाज्ञानेऽपि धूमस्य वह्निसहचारित्वाज्ञानमात्रेण पर्वतस्त्याकारकस मूहालम्बनज्ञानमेव यदा भवति तदन्यत् तदा धूमसाध्यकानुमितिव्याप्तिरितिवा

॥ गादाधरी ॥

अथ वह्निसाहचर्यमात्रेण वह्न्यभावसाहचर्यमात्रेण वाऽवच्छिन्ना य व्याप्यस्य विरुद्धस्य या प्रकारता तस्याः उद्बोधकान्तरवशात्साध्यतदभा वोभयविषयकसमूहालम्बनोपस्थितिजनकज्ञानीयतया प्रत्येकं साध्यो स्थितिजनकतायां साध्याभावोपस्थितिजनकतायाश्चावच्छेदकत्वेनाति सङ्गः । यदि च साध्यविशेषणकोपस्थितिवृत्तिसाध्यसन्देहजनकतानियतं

॥ विवृतिः ॥

तदवच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणवह्निमद्वृत्तित्वमादाय वह्निव्याप्ये धूमे, यादृशस्थले च वह्न्यभाववद्वृत्तिजलत्ववानयमित्याकारकज्ञानमात्रात् वह्न्यभावोपस्थितिः उद्बोध न्तराधीनवह्न्युपस्थित्यामिश्रा समूहालम्बनरूपा जाता तादृशस्थलेऽपि वह्न्यभ वोपस्थितिजनकतावच्छेदिकायास्तादृशज्ञानीयवह्न्यभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नजलत्वप्र रतायाः वह्न्यभावोपस्थित्यात्मकवह्न्युपस्थितेरपि जनकतावच्छेदकतया तादृशप्र तावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणवह्न्यभाववद्वृत्तित्वमादाय वह्निसाध्यकजलत्वे वह्नि कद्वेचातिव्याप्तिर्दुर्वारैवेत्याशङ्कते अथेति । वह्नीत्यादि । वह्निमद्वृत्तित्वमात्रावच्छि न्ना या वह्निसहचरितधूमवानयमित्याकारकज्ञानीयवह्निव्याप्यस्य धूमस्य प्रकार या च वह्न्यभाववद्वृत्तित्वमात्रावच्छिन्नावह्न्यभावसहचरितजलत्ववानयमित्याकारक ज्ञानीया वह्निविरुद्धस्य जलत्वस्य प्रकारता तस्या इति समुदितार्थः । उद्बोधकेति । व्याप्यस्थले वह्न्यभाववद्वृत्तिधूमप्रकारकज्ञानातिरिक्तोद्बोधकवशात् विरुद्धस्थ च वह्निमद्वृत्तिजलत्वप्रकारकज्ञानातिरिक्तोद्बोधकवशादित्यर्थः । साध्येति । साध्यसाध्याभावविषयिणी या समूहालम्बनरूपोपस्थितिस्तज्जनकीभूतं यत् वह्निस चरितधूमवानित्याकारकं ज्ञानं यच्च वह्न्यभावसहचरितजलत्ववानित्याकारकं ज्ञ तदीयरूपतत्त्वेनेत्यर्थः । केवलवह्निमद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारकज्ञानाधीनोपस्थितेर्ज नकजनकताया. पूर्वं व्यवस्थापितत्वादित्याशयः । अवच्छेदकत्वेनेति । साध्योपस्थि त्यादिजनकतावच्छेदकप्रकारताया एव साध्योपस्थित्यात्मक समूहालम्बनरू साध्याभावोपस्थित्यादिजनकतावच्छेदकत्वेन कोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदकता केवलैककोटिमद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारतायामक्षतत्वादिति भावः । अतिप्रसङ्ग इति न च कोटिद्वयोपस्थितौ प्रकृतपक्षधर्मताज्ञानभिन्नाजन्यत्वविवक्षणान्नायमतिप्रस इति वाच्यम् । यादृशासाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यकोटिद्वयोपस्थितिरवश्यमुद्बोधक राधीनैव भवति तादृशासाधारणेऽव्याप्त्यापत्तेः । असाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानभिन्न अजन्यकोटिद्वयोपस्थितेरप्रसिद्धेः । कोटिद्वयोपस्थितौ प्रकृतपक्षधर्मताज्ञानजन्यत्व न वच्छेदकोद्बोधकान्तरजन्यतावच्छेदकविषयताशून्यत्वं निवेश्यातिव्याप्तिवारणं तु सु धीभिर्विवेचनीयम् । उक्तातिव्याप्तिं वारयितुमाशङ्कते यदि चेति । उक्तनेति इतिशेष

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible]

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ननु [illegible]

❀ गादाधरी ❀

अथ वह्निसाहचर्यमात्रेण वह्न्यभावसाहचर्यमात्रेण वाऽव्यभिचारा व व्याप्यस्य विरुद्धस्य या प्रकारता तस्याः उद्बोधकान्तरवशात्साध्यतदभावोभयविषयकसमूहालम्बनोपस्थितिजनकज्ञानीयतया प्रत्येकं साध्योपस्थितिजनकतायां साध्याभावोपस्थितिजनकतायाश्चावच्छेदकत्वेनाति सङ्गः । यदि च [illegible]

❀ विवृतिः ❀

तदवच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणवह्निमद्वृत्तित्वमादाय वह्निव्याप्ये धूमे, यादृशस्थले वह्न्यभाववद्वृत्तिजलत्ववानयमित्याकारकज्ञानमात्रात् वह्न्यभावोपस्थितिः उद्बोधकान्तराधीनवह्न्युपस्थित्यात्मिका समूहालम्बनरूपा जाता तादृशस्थलेऽपि वह्न्यभावोपस्थितिजनकतावच्छेदिकायास्तादृशज्ञानीयवह्न्यभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नजलत्वप्रकारतायाः वह्न्यभावोपस्थित्यात्मकवह्न्युपस्थितेरपि जनकतावच्छेदकतया तादृशप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणवह्न्यभाववद्वृत्तित्वमादाय वह्निव्याप्यजलत्वे वह्निविरुद्धे चातिव्याप्तिर्दुर्वारैवेत्याशङ्कते अथेति । वह्नीत्यादि । वह्निमद्वृत्तित्वमात्रावच्छिन्ना या वह्निसहचरितधूमवानयमित्याकारकज्ञानीयवह्निव्याप्यस्य धूमस्य या च वह्न्यभाववद्वृत्तित्वमात्रावच्छिन्नावह्न्यभावसहचरितजलत्ववानयमित्याकारकज्ञानीया वह्निविरुद्धस्य जलत्वस्य प्रकारता तस्या इति समुदितार्थः । उद्बोधकेति । व्याप्यस्थले वह्न्यभाववद्वृत्तिधूमप्रकारकज्ञानातिरिक्तोद्बोधकवशात् [illegible] च वह्निमद्वृत्तिजलत्वप्रकारकज्ञानातिरिक्तोद्बोधकवशादित्यर्थः । साध्येति । साध्यसाध्याभावविषयिणी या समूहालम्बनरूपोपस्थितिस्तज्जनकीभूतं यत् वह्निसहचरितधूमवानित्याकारकं ज्ञानं यच्च वह्न्यभावसहचरितजलत्ववानित्याकारकं [illegible] तन्निरूपितत्वेनेत्यर्थः । केवलवह्निमद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारकज्ञानाधीनोपस्थितेः संशयजनकतायाः पूर्वं व्यवस्थापितत्वादित्याशयः । अवच्छेदकत्वेनेति । साध्योपस्थित्यादिजनकतावच्छेदकप्रकारताया एव साध्योपस्थित्यात्मकसमूहालम्बनरूपसाध्याभावोपस्थित्यादिजनकतावच्छेदकत्वेन कोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदकताया केवलैककोटिमत्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारतायामक्षतत्वादितिभावः । अतिप्रसङ्गा[illegible] न च कोटिद्वयोपस्थितौ प्रकृतपक्षधर्मताज्ञानभिन्नाजन्यत्वविशेषणमत्यन्तमतिप्रस[illegible] इति वाच्यम् । यादृशसाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यकोटिद्वयोपस्थितिरवश्यमुद्बोधक[illegible]राधीनैव भवति तादृशसाधारणेऽव्याप्त्यापत्तेः । असाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानभिन्न[illegible]जन्यकोटिद्वयोपस्थितेरप्रसिद्धेः । कोटिद्वयोपस्थितौ प्रकृतपक्षधर्मताज्ञानजन्य[illegible] [illegible]वच्छेदकादेव [illegible] [illegible]वच्छेदकावच्छेदेन [illegible] [illegible]नवस्थाऽव्याप्तिवारणं [illegible] [illegible] । [illegible] यदि चेति । उच्यतेइतिशे[illegible]

॥ गादाधरी ॥

अथ वह्निसाहचर्यमात्रेण [illegible] व्याप्यस्य विरुद्धस्य या प्रकारता तस्याः उद्बोधकान्तरव्यतिरेकसाध्यतदभावोभयविषयकसमूहालम्बनोपस्थितिजनकज्ञानीयतया प्रत्येकं साध्योपस्थितिजनकतायां साध्याभावोपस्थितिजनकतायाश्चावच्छेदकत्वेनाति-प्रसङ्गः। यदि च [illegible]

॥ विवृतिः ॥

तदवच्छेदकतासम्बन्धाधिकरणवह्निमद्वृत्तित्वमादाय वह्निव्याप्ये धूमे, यादृशस्थले वह्न्यभाववद्वृत्तिजलत्वप्रकारकज्ञानमात्रात् वह्न्यभावोपस्थितिः उद्बोधकान्तराधीनवह्न्युपस्थित्यन्यूनविषया समूहालम्बनरूपा जाता तादृशस्थलेऽपि वह्न्यभावोपस्थितिजनकतावच्छेदिकायास्तादृशज्ञानीयवह्न्यभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारतायाः वह्न्यभावोपस्थित्यात्मकवह्न्युपस्थितेरपि जनकतावच्छेदकतया तादृशप्रकारतावच्छेदकतासम्बन्धाधिकरणवह्न्यभाववद्वृत्तित्वमादाय वह्निव्याप्यजलत्वे [illegible] दृष्टेचातिव्याप्तिर्दुर्वारेत्याशङ्कते अथेति। वह्नीत्यादि। वह्निमद्वृत्तित्वमात्रे या या वह्निसहचरितधूमत्वानुभवतदाकारज्ञानीयवह्निव्याप्यस्य धूमस्य [illegible] या च वह्न्यभाववद्वृत्तित्वमात्रावच्छिन्ना [illegible] चरित [illegible] ज्ञानीया वह्निविरुद्धस्य जलत्वस्य प्रकारता तस्या इति समुदितार्थः। उद्बोधकेति। व्याप्यस्थले वह्न्यभाववद्वृत्तिधूमप्रकारकज्ञानातिरिक्तोद्बोधकवत्त्वात् विरुद्धस्य च वह्निमद्वृत्तिजलत्वप्रकारकज्ञानातिरिक्तोद्बोधकवत्त्वादित्यर्थः। साध्येति। साध्यसाध्याभावविषयिणी या समूहालम्बनरूपोपस्थितिस्तज्जनकीभूत यत् वह्निसहचरितधूमवानित्याद्य [illegible] ज्ञान [illegible] वह्न्यभाव [illegible] चानजलत्ववानित्याकारक [illegible] तदीय [illegible] त्वर्थः। [illegible] कत्वेनेति। साध्योप-[illegible] समूहालम्बन [illegible] सत्यस्थित [illegible] ताव्च्छेदकत्व [illegible] अतिप्रसङ्ग इति [illegible] प्रकृत [illegible] तीनिरू-[illegible] बोधकत्व [illegible] ज्ञानानि [illegible] प्रकृतपक्षधर्मताज्ञानजन्यता [illegible] नियामकत्वे बुद्ध [illegible] यदि चेति। उच्यतेऽनिरो-

॥ [illegible] ॥

[illegible]-

॥ विवृतिः ॥

[illegible] । [illegible] ।
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] । [illegible] ।
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible]

॥ गादाधरी ॥

अथ वह्निसाहचर्यमात्रेण [illegible]
व्याप्यस्य विरुद्धस्य वा प्रकारता तस्याः उद्बोधकान्तरवशात्साध्यवद्
बोभयविषयकसमूहालम्बनोपस्थितिजनकज्ञानीयतया प्रत्येकं साध्य
स्थितिजनकताया [illegible]
सङ्गः। यदि च [illegible]

॥ विवृतिः ॥

तदवच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणवह्निमद्वृत्तित्वमादाय वह्निव्याप्ये धूमे, [illegible]
तद्रूपभाववद्वृत्तिजलत्वमनयमित्याकारकज्ञानमात्रात् तद्रूपभावोपस्थितिः उद्बो
धकाधीनवह्न्युपस्थित्यात्मिका समूहालम्बनरूपा जाता तादृशस्थलेऽपि वह्न
बोपस्थितिजनकतावच्छेदकत्वात्तादृशज्ञानीयतद्रूपभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नजलत्व
रतायाः तद्रूपभावोपस्थित्यात्मकवह्न्युपस्थितेरपि जनकतावच्छेदकतया [illegible]
तावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणतद्रूपभाववद्वृत्तित्वमादाय वह्निसाध्यकजलत्वे [illegible]
कदैवातिव्याप्तिर्दुर्वारेत्याशङ्कते अथेति। वह्नीत्यादि। वह्निमद्वृत्तित्वमात्र
या या वह्निमद्वृत्तिधूमवानयमित्याकारकज्ञानीयवह्निव्याप्यस्य धूमस्य [illegible]
या च तद्रूपभाववद्वृत्तित्वमात्रावच्छि[illegible]
ज्ञानीया वह्निविरुद्धस्य जलत्वस्य प्रकारता तस्या इति समुदितार्थः। उद्बोधके
व्याप्यस्थले तद्रूपभाववद्वृत्तिधूमप्रकारकज्ञानानिरिक्तोद्बोधकवशात् [illegible]
न वह्निमद्वृत्तिजलत्वप्रकारकज्ञानात्तादृशोद्बोधकवशा[illegible] यथं। [illegible]
[illegible]

[illegible] व्यवनाति। [illegible]

[illegible]

❀ गादाधरी ❀

यज्जन्यत्वं तन्निरूपितायां साध्याविशेषणकोपस्थित्यवृत्तिसाध्यसन्देहजन-

❀ विवृतिः ❀

न्वयः । समूहालम्बनोपस्थितेर्लक्षणाघटकत्वसम्पादनायाह साध्येत्यादि । साध्यमविशेषणं यत्रोपस्थितौ तादृशी या साध्याविशेषणिका साध्याभाव-विषयिणी साध्यमित्याकारिकोपस्थितिस्तत्र वर्त्तमानं यत् साध्यसंशयत्वन्यूनवृत्ति-जन्यतानिरूपितजनकताव्याप्यं जन्यत्वं तन्निरूपिताया जनकताया अवच्छेदकीभूता सती तादृशी साध्यमित्याकारिका या उपस्थितिस्तत्रावर्तमानं यत् साध्यसंशयत्वन्यूनवृत्ति-जन्यतानिरूपितजनकताव्याप्यंजन्यत्वं तन्निरूपितायां जनकतायामवच्छेदकीभूता या-प्रकारता तदवच्छेदकतापर्य्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वं सव्यभिचारत्वमिति साध्यसंश-यजनकतानियतत्वनिवेशपक्षे समुदितार्थः पर्य्यवसितः । विरुद्धवारणायसत्यन्तं । अन्यथाकेवलवह्न्यभाववद्वृत्तिजलत्ववानयमित्याकारकज्ञानजन्यतायाः असमूहालम्ब-नात्मिकायामपि वह्न्यभावोपस्थितौ वर्तमानतया साध्याऽविशेषणकसाध्योपस्थिता-ववर्तमानत्वात् साध्यसंशयजनकतानियततादृशजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकताया निरुक्तज्ञानीयजलत्वप्रकारतायांसत्त्वेन विशेष्यदलाक्रान्ततया तामादाय वह्निविरुद्धे-जलत्वेऽतिव्याप्तिः स्यात् । व्याप्यवारणाय-विशेष्यदलमन्यथा केवलवह्निमद्वृत्तिधू-मवान् पर्वत इत्याकारकज्ञानजन्यतायाः असमूहालम्बनात्मिकायांसाध्याविशेषणकसा-

❀ मनोरमा ❀

साध्याऽविशेषणकेत्यादि । साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेषणताशून्यैवात्रोपस्थितिर्वक्तव्या, तेन समवायेन प्रमेयसाध्यके साध्यनिष्ठविशेषणताशून्योपस्थित्यप्रसिद्धावपि भावत्वादिहेतौ व्यभि-चारिणि नाव्याप्तिः । न चैवं द्रव्यं सत्त्वादित्यत्र साध्यतावच्छेदकरूपाप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिप्रसङ्ग इति वाच्यम् । तादृशस्थले साध्यनिष्ठविशेषणताशून्यत्वस्यैव विवक्षणीयत्वादिति वदन्ति ।

केचित्तु । साध्यसाध्याभाववद्वृत्तित्वेन हेतुज्ञानस्येव साध्यवत्तदन्यवृत्तित्वेन हेतुज्ञानस्यापि संशयजनकत्वस्यावश्यकतया तादृशस्थले साध्यावच्छिन्नविशेषणताशून्यैवोपस्थितिर्वक्तव्या, तथा च द्रव्यतदन्यवृत्तिसत्ताप्रकारकज्ञानमादायैव तत्र लक्षणसमन्वय इत्यप्याहुस्तच्चिन्त्यम् ।

वस्तुतो वृत्त्यनियामकसम्बन्धस्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमते अवच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्न-प्रतियोगिताकसाध्यत्वाभाववद्धर्मानवच्छिन्नविशेषणताशून्यैवोपस्थितिरत्र लक्षणे विवक्षणीया तेन न प्रमेयसाध्यकेऽव्याप्तिर्न वा द्रव्यं सत्त्वादित्यत्राव्याप्तिरिति तु युक्तमुत्पश्यामः ।

ननु साध्याविशेषणकोपस्थितिवृत्तित्वशून्यं [illegible] जनकतानियत जन्यत्वं तादृशोपस्थित्यवृत्तित्वविशि-ष्टजनकतानियत यज्जन्यत्वमित्यादिरीत्या निवेशनेनैव सामञ्जस्ये उभयत्र साध्यसंशयनिरूपित-त्वेन जनकताविवक्षणं व्यर्थमिति चेन्न । तादृशस्थले [illegible] सव्यभिचारित्वधूमवान् इत्याकार-कज्ञानादेः [illegible] साध्याविशेषणकोपस्थित्यवृत्तित्वविशिष्टजनकतानियतं [illegible] मनूहालम्बनस्यैव [illegible] न तु [illegible] तादृशस्थले निरुक्त-न्मादाय [illegible] साध्याविशेषण [illegible] विशिष्टजनकतानियत [illegible]

॥ गादाधरी ॥

अथ वह्निसाहचर्यमात्रेण वह्न्यभावसाहचर्यमात्रेण वाऽवच्छिन्ना
व्याप्यस्य विरुद्धस्य वा प्रकारता तस्याः उद्बोधकान्तरवशात्साध्यतद
योभयविषयकसमूहालम्बनोपस्थितिजनकज्ञानीयतया प्रत्येकं साध्यो
स्थितिजनकतायां साध्याभावोपस्थितिजनकतायाश्चावच्छेदकत्वेनाति
सङ्गः । यदि च साध्यविशेषणकोपस्थितिवृत्तिसाध्यसन्देहजनकताति

॥ विवृतिः ॥

तदवच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणवह्निमद्वृत्तित्वमादाय वह्निव्याप्ये धूमे, यादृशस्थ
वह्न्यभाववद्वृत्तिजलत्ववानयमित्याकारकज्ञानमात्रात् वह्न्यभावोपस्थितिः उद्बोध
न्तराधीनवह्न्युपस्थित्यात्मिका समूहालम्बनरूपा जाता तादृशस्थलेऽपि वह्न्य
भोपस्थितिजनकतावच्छेदिकायास्तादृशज्ञानीयवह्न्यभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नजलत्वप्र
रतायाः वह्न्यभावोपस्थित्यात्मकवह्न्युपस्थितेरपि जनकतावच्छेदकतया तादृशक
तावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणवह्न्यभाववद्वृत्तित्वमादाय वह्निसाध्यकजलत्वे वह्नि
कद्वेऽतिव्याप्तिर्दुर्वारैवेत्याशङ्कते अथेति । वह्नीत्यादि । वह्निमद्वृत्तित्वमात्रव
च्छिन्ना या वह्निसहचरितधूमवानयमित्याकारकज्ञानीयवह्निव्याप्यस्य धूमस्य प्रका
या च वह्न्यभाववद्वृत्तित्वमात्रावच्छिन्नावह्न्यभावसहचरितजलत्ववानयमित्याका
ज्ञानीया वह्निविरुद्धस्य जलत्वस्य प्रकारता तस्या इति समुदितार्थः । उद्बोधकेति
व्याप्यस्थले वह्न्यभाववद्वृत्तिधूमप्रकारकज्ञानातिरिक्तोद्बोधकवशात् विरुद्धस्थ
च वह्निमद्वृत्तिजलत्वप्रकारकज्ञानातिरिक्तोद्बोधकवशादित्यर्थः । साध्येति
साध्यसाध्याभावनिरूपिणी या समूहालम्बनरूपोपस्थितिस्तज्जनकीभूतं यत् वह्नि
चरितधूमवानित्याकारकं ज्ञानं यच्च वह्न्यभावसहचरितजलत्ववानित्याकारकं ज्
तन्निरूपितत्वेनेत्यर्थः । केवलवह्निमद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारकज्ञानाधीनोपस्थिते
सत्यजनकतायाः पूर्वं व्यवस्थापितत्वादित्याशयः । अवच्छेदकत्वेनेति । साध्योप
स्थित्यादिजनकतावच्छेदकप्रकारतायाः एव साध्योपस्थित्यात्मकः समूहालम्बन
साध्याभावोपस्थित्यादिजनकतावच्छेदकत्वेन कोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदकत्व
केवलैककोटिमद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारतायामक्षतत्वादिति भावः । अतिप्रसङ्गादि
न च कोटिद्वयोपस्थितौ प्रकृतपक्षधर्मज्ञानभिन्नाजन्यत्वविशेषणाद्वयनिवृत्ति
इति वाच्यम् । यदसाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यकोटिद्वयोपस्थितिस्तदसाधारणधर्मवद्ध
ज्ञानेनैव भवति तद्वदसाधारणस्यापत्तेः । असाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानभिन्न
जन्यकोटिद्वयोपस्थितिप्रसिद्धेः । कोटिद्वयोपस्थितौ प्रकृतपक्षधर्मज्ञानजन्यत्व
स्यावच्छेदकत्वान्यस्य जनकतावच्छेदकविरहात् अन्यथा निवेशेऽतिव्याप्तिवारणे तु
गौरवापत्तेरिति ध्येयम् । अवच्छेदक इति यत्किञ्चित् वाच्यं यदि चेति । उपन्यस्तेति

॥ भाषार्थः ॥

[illegible] [illegible] [illegible]-

॥ विवृतिः ॥

[illegible] । [illegible] [illegible] इत्यादि ।
[illegible] [illegible] [illegible] वा [illegible] [illegible]-
[illegible] [illegible] वर्तमान [illegible] [illegible]-
[illegible]
[illegible] [illegible] वर्तमानं [illegible]-
[illegible] [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] । [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] ।
[illegible]-
[illegible] [illegible] वर्तमानत्वात् [illegible]-
वर्तमानत्वात् [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-
[illegible] स्यात् । [illegible] [illegible]-
[illegible] [illegible] [illegible]-

॥ विवृतिः ॥

स्योरुपस्थितावपि वर्त्तमानतया साध्यसंशयजनकतानिरूपिततादृशजन्यतानिरूपित तावच्छेदकत्वस्य निरुक्तज्ञानीयधूमप्रकारतायां सत्वेन सत्यन्तदलाक्रान्ततया व य वह्निव्याप्ये धूमेऽतिप्रसङ्गः स्यात्। विशेष्यदले तन्द्वयमपहाय साध्यविशेषणको पस्थितिमात्रस्य साध्यसंशयत्वव्यापकवृत्तिजन्यतानिरूपितजनकतानियतजन्यत लक्षणे वह्निव्याप्ये धूमेऽतिव्याप्तिः, केवलवह्निसहचरितधूमवान् पर्वत इत्याकारक ज्ञानाया उद्बोधकान्तराधीन वह्न्यभावविषयकवह्निविषयकसमूहालम्बनरूपाय विशेषणकोपस्थितौ वर्त्तमानतया तादृशजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वस्य ज्ञानीयधूमप्रकारतायां सत्वादतो तन्द्वयोपादानं। एवञ्च न वह्निव्याप्ये न विरुद्धे चातिव्याप्तिः। केवलवह्निसहचरितधूमवान् पर्वत इत्याकारकज्ञानजन्यतास संशयजनकीभूतायां वह्न्यविशेषणकसमूहालम्बनवह्निविषयकोपस्थितौ वर्त्तम साध्यसंशयजनकीभूतायां वह्न्युपस्थित्यनात्मकवह्न्यभावविषयकोपस्थितौ तत्त्वेन साध्याविशेषणकोपस्थितिवृत्तिसाध्यसंशयजनकतास्वाप्यजन्यतापदेन ज्ञानजन्यतायाः वक्तुमशक्यत्वात्। केवलवह्न्यभावसहचरितधूमवान् पर्वत इत्याका जन्यतायाः साध्यसंशयजनकीभूतायां साध्योपस्थित्यनात्मकसमूहालम्बनवह्नि उपस्थितौ वर्त्तमानतया साध्याविशेषणकसमूहालम्बनात्मकसाध्यविषयकोपस्थि त्यादौ वह्निसंशयजनकीभूतायां वह्न्यविशेषणकसमूहालम्बनात्मकवह्न्युप स्थित्यनात्मकं साध्याविशेषणकोपस्थितिवृत्तिसाध्यसंशयजनकतानियतजन्यत

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

॥ विवृतिः ॥

रकज्ञानीयजन्यतायाः धर्तुमशक्यत्वात् । पर्वतोधूमवान्वह्नेरित्यादौ धूमधूमाभावसहचरितवह्निमान्पर्वतइत्याकारकज्ञानाधीनां अतमूहालम्बनात्मिकां विभिन्नां धूमोपस्थितिं धूमाभावोपस्थितिञ्चादाय लक्षणसमन्वयः, धूमधूमाभावसहचरितवह्निमान् इत्याकारकज्ञानजन्यतायाः धूमसंशयजनकीभूतायां धूमाविशेषणकधूमोपस्थितौवर्त्तमानतया तादृशोपस्थितिवृत्तित्वेन तादृशांकेवलधूमाभावोपस्थितौ वर्त्तमानत्वेनधूमाविशेषणकधूमोपस्थित्यवृत्तित्वेनच धर्तुं शक्यत्वात् । अन्यत्रप्येवमूह्यमूहनीयम् । वस्तुतोयद्रूपावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञाननिरूपितंजन्यत्वं साध्याभावाविषयकसाध्यविषयकोपस्थितौवर्त्तमानं तादृशोपस्थितिभिन्नायां साध्याभावोपस्थितौचवर्त्तमानंसाध्यसंशयत्वन्यूनवृत्तिजन्यतानिरूपितजनकताव्याप्यं भवति तद्रूपवत्त्वमितिफलितम् । केवलवह्निमद्वृत्तिधूमत्वावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानजन्यतायाः वह्न्यभावाविषयकवह्न्युपस्थितौवर्त्तमानत्वेऽपि तादृशोपस्थितिभिन्नायां केवलवह्न्यभावोपस्थिताववर्त्तमानत्वेन यद्रूपदेनवह्निमद्वृत्तित्वविशिष्टधूमत्वस्योपादानासम्भवात् न वह्निव्याप्येधूमे, वह्न्यभाववद्वृत्तिजलत्वत्वावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानजन्यतायाश्च वह्न्यभावाविषयकवह्न्युपस्थितिभिन्नायां केवलवह्न्यभावोपस्थितौ वर्त्तमानत्वेऽपि वह्न्यभावाविषयकवह्न्युप-

॥ मनोरमा ॥

संशयपदोपादानम् । तदुपादाने तु न तत्रातिव्याप्तिः, पूर्वोक्तज्ञानाधीनवह्न्यभावोपस्थितेः साध्यीभूतवह्निसंशयाजनकत्वादिति साम्प्रदायिका वदन्ति ॥

केचित्तु कालिकेन गोत्ववद्वृत्तिगोत्वाभाववद्वृत्त्यश्वत्ववानयमित्याकारकज्ञानमादाय समवायेन गोत्वसाध्यकविरुद्धेऽश्वत्वेऽतिव्याप्तिवारणाय प्रथमं साध्यसंशयपदं, वह्निमद्वृत्तिकालिकेन—वह्न्यभाववद्वृत्तिधूमवानयमित्याकारकज्ञानमादाय संयोगेन वह्निसाध्यकव्याप्ये धूमेऽतिव्याप्तिवारणाय द्वितीयमपि साध्यसंशयपदोपादाने सार्थकमित्याहुः ॥

ननूद्बोधकान्तराधीनसाध्याभावादिविषयकसमूहालम्बनोपस्थितिमादायातिव्याप्तिवारणार्थं साध्याविशेषणकेत्यादिगुरुतरनिवेशो निरर्थकः साध्यसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकताविशिष्टप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वविवक्षणेनैव तादृशोपस्थितिमादायातिव्याप्तेर्वारणसम्भवात् । जनकतावैशिष्ट्यं च प्रकारतायां स्वनिरूपितजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्व-स्वभिन्नसाध्यसंशयजनकतानिरूपितजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेनेति चेन्न, निरुक्तसम्बन्धस्य संसर्गत्वमनभ्युपगम्यैव साध्याविशेषणकेत्यादेरभिहितत्वात् । जनकतायाः प्रतिव्यक्तिभिन्नत्वमते निरुक्तोद्बोधकान्तराधीनसमूहालम्बनोपस्थितिमादाय तथाविवक्षणेऽप्यतिव्याप्तेरवारणाच्च ॥

अथ साध्याविशेषणकोपस्थितिवृत्तिसाध्यसंशयजनकतासमानाधिकरणं यज्जन्यत्वमित्यादिरीत्या निवेशेनैव सामञ्जस्ये जन्यतायां तादृशजनकतानिरूपितत्वविशेषणं निरर्थकमिति चेन्न । तादृशस्थले नित्यत्वतदभावसहचरितमनेयत्ववानयं—नित्यत्वतदभावविरहज्ञानसंशयादिन्याकारकज्ञानाधीनायाः एकैव समूहालम्बनात्मिका नित्यत्वोपस्थितिर्नित्यत्वाभावोपस्थितिश्च जनिता तादृशस्थले नित्यत्वसाध्यकज्ञानदेवातिव्याप्तिः, साध्याविशेषणकत्वनिरुक्तनित्यत्वाद्युपस्थितिवृत्तिसाध्यसंशयजनकता-

॥ विवृतिः ॥

ध्योपस्थितावपि [illegible]
तावच्छेदकत्वस्य निरुक्तज्ञानीयधूमप्रकारतायां सत्त्वेन सत्यन्तदलकृत्ततया त[illegible]
य वह्निव्याप्ये धूमेऽतिप्रसङ्गः स्यात्। विशेष्यदले न [illegible]
वृत्तित्वमात्रस्य साध्यसंशयत्वव्यापकवृत्तिजन्यतानिरूपितजनकतानियतजन्यत्व[illegible]
वक्षणे वह्निव्याप्ये धूमेऽतिव्याप्तिः, केवलवह्निमद्वृत्ति [illegible]
न्यताया उद्बोधकान्तराधीन वह्न्यभावविषयकवह्निविषयकसमूहालम्बनजन्यतायां [illegible]
विशेषणकोपस्थितौ वर्तमानतया तादृशजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वस्य
रुक्तज्ञानीयधूमप्रकारतायां सत्त्वादतो नन्वयोपादानं। एवञ्च न वह्निव्याप्ये न
विरुद्धे चातिव्याप्तिः। ये वस्तवह्निमद्वृत्तिधूमवान् [illegible]
संशयजनकीभूतायां वह्न्यविशेषणकासमूहालम्बनत्वं [illegible]
साध्यसंशयजनकीभूतायां वह्न्युपस्थित्यनात्मकवह्न्यभावविषयकोपस्थितौ अन[illegible]
नत्वेन साध्याविशेष्यकोपस्थित्यवृत्तिसाध्यसंशयजनकतान्याप्यजन्यतावादेन त[illegible]
ज्ञानजन्यताया घटुमशक्यत्वात्। केवलवह्न्यभाववद्वृत्तिजलत्ववानयमित्याकारक[illegible]
अन्यतायाः साध्यसंशयजनकीभूतायाः साध्योपस्थित्यनात्मकासमूहालम्बनवह्न्य[illegible]
पस्थितौ वर्तमानतया साध्याविशेषणकासमूहालम्बनात्मकसाध्यविषयकोपस्थित्य[illegible]
त्वेऽपि वह्निसंशयजनकीभूताया वह्न्यविशेषणकासमूहालम्बनात्मकवह्न्युपस्थित[illegible]
त्वमनित्वात् साध्याऽविशेषणकोपस्थितिवृत्तिसाध्यस[illegible] [illegible]न

॥ मनोरमा ॥

संशयजनकतानियतजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकतायास्तादृश[illegible]
स्थितिनिष्ठनिरुक्तजनकतानियतजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकतायाश्च
सत्त्वात्। साध्यसंशयनिरूपितजनकतानिवेशे तु न तादृशज्ञानप्राह्यस्यातिव्याप्तिः [illegible]
कस्यापि तासमयोपस्थितेर्वह्निसंशयाजनकत्वेन साध्याविशेषणकसाध्यसंशयजनक[illegible]
गमभायुपस्थितेर्धटुमशक्यत्वादिति ध्येयम्। साध्याविशेषणकोपस्थितिवृत्तिजनकतायां
निरूपितत्वार्थं न्वौ गोत्ववान् अश्वत्वादित्यत्र विरुद्धेऽतिव्याप्तिः गोत्ववद्वृत्तिद्रव्यत्ववद् तिगोत्वाभ[illegible]
द्रव्यमश्वत्वान् अयमित्याकारकज्ञानाधीनगोत्वोपस्थितेरपि विशिष्टबुद्धिजनकतया
वृत्तित्वकिञ्चिज्जनकतानियतजन्यतानिरू[illegible]
स्थितिनिष्ठगोत्वसंशयजनकतानियतजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकीभूताय
सत्त्वादतः प्रथमसाध्यसंशयपदोपादानं, तदुपादाने तु न तत्रातिव्याप्तिः, निरुक्तज्ञानजन्यगो[illegible]
स्थितेः साध्यीभूतगोत्वसंशयाजनकत्वात्। साध्याविशेषणकोपस्थित्यवृत्तिजनकतायां साध्यस[illegible]
निरूपितत्वाविवक्षणे वह्निमान् धूमादित्यत्र व्याप्येऽतिव्याप्तिः।
दृष्टान्तभूतज्ञानेतरमित्याकारकज्ञानजन्यवह्न्यभावोपस्थितेरपि यत्किञ्चिद्विशिष्टबुद्धिजनकतया साध्या[illegible]
षणकसाध्यसंशयजनकवह्न्युपस्थितिजनकतावच्छेदकत्वस्य तादृशोपस्थित्यवृत्तियत्किञ्चिज्जनक[illegible]
भावोपस्थितिजनकतावच्छेदकत्वस्य च निरुक्तज्ञानीयधूमप्रकारतायां सत्त्वात्। अतो द्वितीयस[illegible]

❀ विवृतिः ❀

दृक्ज्ञानीयजन्यतायाः घटयितुमशक्यत्वात्। पर्वतोधूमवान्वह्नेरित्यादौ धूमधूमाभावसहचरितवह्निमान्पर्वतइत्याकारकज्ञानाधीनां असमूहालम्बनात्मिकां विभिन्नां धूमोपस्थितिं धूमाभावोपस्थितिञ्चादाय लक्षणसमन्वयः, धूमधूमाभावसहचरितवह्निमान् इत्याकारकज्ञानजन्यतायाः धूमसंशयजनकीभूतायां धूमाविशेषणकधूमोपस्थितौवर्त्तमानतया तादृशोपस्थितिवृत्तित्वेन तादृश्यांकेवलधूमाभावोपस्थितौ वर्त्तमानत्वेनधूमाविशेषणकधूमोपस्थित्यवृत्तित्वेनच घटयितुं शक्यत्वात्। अन्यत्सर्वंस्वयमूहनीयम्। वस्तुतोयद्रूपावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञाननिरूपितंजन्यत्वं साध्याभावाविषयकसाध्यविषयकोपस्थितौवर्त्तमानं तादृशोपस्थितिविभिन्नाया साध्याभावोपस्थितौचवर्त्तमानंसाध्यसंशयत्वन्यूनवृत्तिजन्यतानिरूपितजनकताव्याप्यं भवति तद्रूपवत्त्वमितिफलितम्। केवलवह्निमद्वृत्तिधूमत्वावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानजन्यतायाः वह्न्यभावाविषयकवह्न्युपस्थितौवर्त्तमानत्वेऽपि तादृशोपस्थितिभिन्नायां केवलवह्न्यभावोपस्थिताववर्त्तमानत्वेन यद्रूपदेनवह्निमद्वृत्तित्वविशिष्टधूमत्वस्योपादानासम्भवात् न वह्निव्याप्येधूमे, वह्न्यभाववद्वृत्तिजलत्वत्वावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानजन्यतायाश्च वह्न्यभावाविषयकवह्न्युपस्थितिभिन्नायां केवलवह्न्यभावोपस्थितौ वर्त्तमानत्वेऽपि वह्न्यभावाविषयकवह्न्युप-

❀ मनोरमा ❀

संशयपदोपादानम्। तदुपादाने तु न तत्रातिव्याप्तिः, पूर्वोक्तज्ञानाधीनवह्न्यभावोपस्थितेः साध्यीभूतवह्निसंशयाजनकत्वादिति साम्प्रदायिका वदन्ति॥

केचित्तु कालिकेन गोत्ववद्वृत्तिगोत्वाभाववद्वृत्त्यश्ववानयमित्याकारकज्ञानमादाय समवायेन गोत्वसाध्यकविरुद्धेऽश्वत्वेऽतिव्याप्तिवारणाय प्रथमं साध्यसंशयपदं, वह्निमद्वृत्तिकालिकेन—वह्न्यभाववद्वृत्तिधूमवानयमित्याकारकज्ञानमादाय संयोगेन वह्निसाध्यकव्याप्ये धूमेऽतिव्याप्तिवारणाय द्वितीयमपि साध्यसंशयपदोपादानं सार्थकमित्याहुः

ननु बोधकत्वगर्भलक्षणे साध्याभावाविषयकसमूहालम्बनोपस्थितिमादायातिव्याप्तिवारणार्थं साध्यविशेषणकत्वादिघटितनिवेशो निरर्थकः, साध्यसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावैशिष्ट्यप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वविवक्षणेनैव तादृशोपस्थितिमादायातिव्याप्तिवारणसम्भवात् जनकतावैशिष्ट्यं च प्रकारतायां स्वनिरूपितजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्व—स्वभिन्नसाध्यसंशयजनकतानिरूपितजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वाभावोभयसम्बन्धेनेति चेन्न 'निरुक्तसम्प्रदाय' मतमेवाभ्युपगम्यैव साध्याविशेषणकेत्यादिनिवेशस्य कृतत्वात्, जनकता [illegible] निरुक्तबोधकत्वगर्भलक्षणे समूहालम्बनोपस्थितिमादाय तथाविवक्षणेऽप्यदोषेणेति [illegible]

अथ साध्याविशेषणकोपस्थिति [illegible] यद्रूपवत्त्वमित्यादि [illegible] निवेशेनैव [illegible] तादृश [illegible] [illegible] [illegible] साध्याविशेषणक [illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] ... न हि ... [illegible] । धूमवान् वह्नेरित्यादौ धूमाभाववद्वृत्ति ... [illegible] ... अननुगम ... [illegible] धूमाभावाधिकरण ... [illegible] ... धूमाभाव ... [illegible] ... । ननु साध्य ... [illegible] ... इति [illegible] ... [illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

॥ विवृतिः ॥

स्थितात्वसमानत्वेन यद्रूपवत्त्वेन वन्ह्यभाववद्वृत्तित्वविशिष्टजलत्वलक्ष्योपादानमेव न वह्निरित्युद्देजलत्वेचातिव्याप्तिः । धूमवान् वह्नेरित्यादौ धूमाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टवह्निमप्रकारताकज्ञानाधीनाया असमूहालम्बनात्मिकाया धूमाभावप्रतियोगिधूमोपस्थितौवाहद्योपस्थितिभिन्नायां धूमाभावोपस्थितौव निरुक्तज्ञानजन्यतायाः वक्तव्येन यद्रूपवत्त्वेन धूमधूमाभावसहचरितत्वविशिष्टवह्नित्वस्य धर्तुं शक्यतया निरुक्तरीत्या अन्यत्रसंबन्धलक्षणसमन्वय इत्यन्यत्र विस्तरः । ननु यादृशसाधारणादिधर्मवद्ज्ञानजन्या साध्यसाध्याभावोपस्थितिः साध्यविषयकसाध्याभावविषयकसमूहालम्बनैव भवति ननु कदाचिदपि असमूहालम्बनात्मिका तादृशसाधारण्यादिना साध्याविशेषणकोपस्थितेरप्रसिद्धत्वात् इत्याशयेनसंशयजनकतावच्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिवेशपक्षेऽपि निरुक्तामतिव्याप्तिं वारयितुमाह साध्याभावेत्यादि । साध्यप्रकारकस्मृतिजन्यतानिरूपितायां जनकतायामवच्छेदकीभूतो यः साध्याभावविषयकोपस्थितित्वरूपोधर्मस्तदवच्छिन्नजन्यतानिरूपितायां जनकतायामवच्छेदकीभूता सती साध्यसंशयजनकसाध्याभावविषयकत्वानवच्छिन्ना या साध्यसंशयजनकता तदवच्छेदकीभूतोयः साध्यविषयकोपस्थितित्वरूपोधर्मस्तदवच्छिन्नजन्यता. यत्र साध्यसंशयजनकतावच्छेदकीभूतोयः साध्याभावविषयकोपस्थितित्वरूपोधर्मस्तदवच्छिन्नायाजन्यतानिरूपितायां जनकतायामवच्छेदकीभूतायाप्रकारतातदवच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वमिति समुदितार्थः एवं च वह्निमद्वृत्तिधूमवान् पर्वत इत्याकारकज्ञानीयवह्निमद्वृत्तित्वावच्छिन्नधूमप्रकारता. साध्याभावविषयकोपस्थितित्वानवच्छिन्नसाध्यसंशयजनकतावच्छेदकताविषयकोपस्थितित्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वेनविवक्षितत्वात् [illegible]सा न दोषः। धूमप्रकारतामादाय वह्निसाध्ये धूमेऽतिव्याप्तिरतः सत्यन्तो[illegible]

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

[illegible]

विवृतिः

[illegible]

मर्मोरमा

[illegible]

❀ गादाधरी ❀

कतानियतश्च यज्जन्यत्वं तन्निरूपितायाश्च जनकतायामवच्छेदिका या

❀ विवृतिः ❀

च्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वेन च लक्षणघटकत्वात्तादृशे धूमादिसाध्यकवह्न्यादौ लक्षणसमन्वयः। यादृशस्थले यादृशसाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानाधीनामनुपहितालम्बनरूपैव कोटिद्वयोपस्थितिस्तादृशस्थलेऽपि तादृशज्ञानीयसाध्यप्रकारतायाः साध्यसंशयजनकतावच्छेदकसाध्याभावविषयकोपस्थितित्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वेन साध्याभावविषयकत्वानवच्छिन्नसाध्यसंशयजनकतावच्छेदकसाध्योपस्थितित्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वेन च धर्तुं शक्यत्वात् तामादायैव तादृशसाधारणे लक्षणसङ्गतिर्बोध्या। साध्याभावविषयकत्वघटितधर्मे संशयजनकतावच्छेदकत्वाऽनिवेशे वह्न्यभावकालीनवह्निसहचरितधूमवान् इत्याकारकज्ञानमादाय वह्निव्याप्यधूमेऽतिप्रसङ्गः। साध्यविषयकत्वघटितधर्मे साध्यसंशयजनकतावच्छेदकत्वानिवेशे च वह्निकालीनवह्न्यभावसहचरितजलत्ववान् इत्याकारकज्ञानमादाय वह्निविरुद्धजलत्वेऽतिप्रसङ्गः; अतस्तादृशतादृशधर्मः साध्यसंशयजनकतावच्छेदकत्वेन विशेषणीय इति ध्येयम्। न च साध्यसंशयजनकतावच्छेदकसाध्याभावविषयकोपस्थितित्वावच्छिन्नजन्यतायाः स्वाश्रयसाध्यविषयकोपस्थितित्वावच्छिन्नजन्यतायाश्च प्रवेशेनैवोपपत्तौ घटितत्वांशनिवेशनं व्यर्थमिति वाच्यम्। तथा सति उक्तोभयकान्तराधीनसमूहालम्बनोपस्थितेरपि साध्याभाव

❀ मनोरमा ❀

[illegible] सहचरितजलत्ववान् इत्याकारकज्ञानजन्य [illegible] उपस्थितित्वावच्छिन्न साध्यसंशयजनकता- साध्याविशेषणकोपस्थितित्ववर्तमानतया तादृशजनकतानिरूपितजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वस्य [illegible] सहचरितजलत्ववत्त्वात् वह्निमान् [illegible] संशयजनक [illegible] कालीन [illegible] सहचरित [illegible] त्वविशिष्टज्ञाननिष्ठनिरुक्तसाध्यसंशयजनकतायाः साध्याविशेषणकवर्तमानतया तादृशजनका- [illegible] जनकतावच्छेदकत्वस्य पूर्वोक्त [illegible] सत्त्वात्॥

न च तथापि साध्याविशेषणक [illegible] साध्यसंशयजनकतानिरूपितावच्छेदक [illegible] विरहस्था [illegible] साध्यम्। तथाहि वह्निसहचरित [illegible] सहचरितधूमवत्- [illegible] इत्याकारकज्ञानमादाय वह्निव्याप्ये धूमेऽतिव्याप्त्यापत्तेः, निरुक्तज्ञानीयधूमप्रकारतायां साध्या- [illegible] जनकतावच्छेदकत्वस्य, साध्यावि- [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

॥ गायत्री ॥

[illegible]

॥ त्रिवृत् ॥

[illegible]

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

कतानियतञ्च यज्जन्यत्वं तन्निरूपितायाञ्च जनकतायामवच्छेदिका च

॥ विवृति ॥

च्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वेन च लक्षणघटकत्वात् तादृश-
धूमादिसाध्यकसद्धेतौ लक्षणसमन्वयः। यादृशपक्षे यादृशसाधारणधर्मवद्-
ज्ञानाधीनसमूहालम्बनरूपैककोटिद्वयोपस्थितिस्तादृशसाध्यसंशयात्मकज्ञानीयसाधार-
णप्रकारतायाः साध्यसंशयजनकतावच्छेदकसाध्याभावविषयकोपस्थितित्वावच्छि-
न्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वेन साध्याभावविषयकत्वानवच्छिन्नसाध्य-
संशयजनकतावच्छेदकसाध्योपस्थितित्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वेन
च घटयितुं शक्यत्वात् सामान्यादौ तादृशसाधारणधर्मेऽसम्भवातिर्वोद्धव्या। साध्या-
भावविषयकत्वघटितधर्मे संशयजनकतावच्छेदकत्वानिवेशे वह्न्यभावकालीन-
वह्निसहचरितधूमवान् इत्याकारकज्ञानमादाय वह्निव्याप्यधूमेऽतिप्रसङ्गः। साध्यवि-
षयकत्वघटितधर्मे साध्यसंशयजनकतावच्छेदकत्वानिवेशे च वह्निकालीनवह्न्यभाव-
सहचरितजलत्ववान् इत्याकारकज्ञानमादाय वह्निविरुद्धे जलत्वेऽतिप्रसङ्गः; अतस्ता-
दृशतादृशधर्मे साध्यसंशयजनकतावच्छेदकत्वेन विशेषणीय इति ध्येयम्। न च
साध्यसंशयजनकतावच्छेदकसाध्याभावविषयकोपस्थितित्वावच्छिन्नजन्यतायाः तादृश-
साध्यविषयकोपस्थितित्वावच्छिन्नजन्यतायाश्च प्रवेशेनैवोक्तौ घटितत्वाघटितत्वनिवेशनं व्यर्थ-
मिति वाच्यम्। तथा सति उद्बोधकान्तराधीनसमूहालम्बनोपस्थितेरपि साध्याभाव-

॥ मनोरमा ॥

व्यत्वसहचरितजलत्ववान् इत्याकारकज्ञानजन्यवह्न्यभावोपस्थितित्वावच्छिन्नसाध्यसंशयजनकता-
साध्याविशेषणकोपस्थितित्ववर्तमानतया तादृशजनकतानियतजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वस्य द्रव्य-
त्वसहचरितजलत्ववत्त्वात् वह्निमान् वेत्याकारकसंशयजनकोपस्थितिज्ञानात्मकद्रव्यत्वसहचरित द्रव्य-
त्ववानित्याकारकज्ञाननिष्ठनिरुक्तसाध्यसंशयजनकतायाः साध्याविशेषणके वर्तमानतया तादृशजनकता-
नियतं यद् द्रव्यत्वसहचरितजलत्वविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिबुद्धित्वावच्छिन्नं जन्यत्वं तन्निरूपिताया च
जनकतायामवच्छेदकत्वस्य पूर्वोक्तज्ञानीयजलत्वप्रकारतायां सत्त्वात्॥

न च तथापि साध्याविशेषणकवृत्तिसाध्यसंशयजनकतानियतत्वमेव जन्यतायां विवक्षणीयं किं
द्वितीयोपस्थितिविशेषणेनेति वाच्यम्। तथा सति वह्निसहचरितवह्निमत्कालीनद्रव्यत्वसहचरितधूमवान्
पर्वत इत्याकारकज्ञानमादाय वह्निव्याप्ये धूमेऽतिव्याप्त्यापत्तेः, निरुक्तज्ञानीयधूमप्रकारतायां साध्या-
विशेषणकवह्न्युपस्थितिनिष्ठसाध्यसंशयजनकतानियतजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वस्य, साध्यवि-
शेषणकवृत्तित्वद्वह्निमत्कालीनद्रव्यत्वसहचरितधूमवान् [illegible] वह्निमान्न वेत्याकारकसंशयजन-
कीभूतज्ञानात्मकवह्निमत्कालीनद्रव्यत्वसहचरित[illegible] निष्ठनिरुक्तसाध्यसं-
शयजनकता[illegible] यत् तादृशधूमविशिष्ट[illegible] जन्यत्वं तन्निरूपि-
त[illegible] जनकतायामवच्छेदकत्वस्य [illegible] विशेषणकोपस्थितिवृत्तित्व-
[illegible] जनकतानिरूपित[illegible] धर्मज्ञाननिष्ठजनकताया उपस्थि-
[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

❀ गादाधरी ❀

प्रजनकतायां साध्याभावविषयकत्वानवच्छिन्नत्वप्रवेशेन । साध्यतुल्य

❀ विवृतिः ❀

वह्निरूपसाध्यविषयकत्वघटितोऽयम् वह्न्यभावविषयकत्वघटितान्यतमत्वावच्छिन्न जन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वेन बोध्यम् तादृशाभावादाय वह्निविरुद्धेऽव्याप्ति-तिव्याप्ति यदि साध्यविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नसाध्यसंशयजनकतायाः साध्याभाव-विषयकत्वघटितधर्मानवच्छिन्नत्वप्रवेशो न स्यात् । तथा प्रवेशे च न तत्र व्याप्ति-वह्न्यभावविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नत्वस्य वह्निविषयकत्वघटितधर्म-रेऽपि तदवच्छिन्नजनकतायाः वह्न्यभावरूपसाध्याभावविषयकत्वघटितधर्मानवच्छिन्नत्वविरहेण तादृशजन-कतावच्छेदकसाध्याभावोऽस्ति चावच्छिन्नजन्यत्वाभावादतुल्यजनकतादिति भावः । न च साध्याभावविषयकत्वघटितधर्मानवच्छिन्नत्वमात्रेण जन्यतानिवेशनात् कि-तादृशधर्मानवच्छिन्नसंशयजनकतावच्छेदकसाध्यविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नजन्यत्व-न्यताया विवक्षणेनेति वाच्यम् । घटकालीनवह्न्यभावसहचरितत्वज्ञानिन्याकारक-ज्ञानमादाय विरुद्धेऽतिव्याप्त्यापत्तेः—घटोऽस्थितित्वानवच्छिन्नजन्यतायाः साध्याभावा-पस्थितित्वानवच्छिन्नत्वात् । न च तथापि साध्याभावविषयकत्वघटितधर्मानवच्छिन्न-साध्यसंशयजनकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नजन्यत्वविवक्षणेनामतिव्याप्तिः, घटोऽस्थि-तित्वस्य साध्यसंशयजनकतानवच्छेदकत्वादिति रूपं साध्यविषयकत्वघटितत्वादिनिवे-शनमिति वाच्यम् वह्न्यभाववान्धूमादित्यादौ वह्न्यभावाभाववन्महानसीयवह्निसहचरित-धूमवानयमित्याकारकज्ञानमादाय वह्न्यभावविरुद्धे धूमेऽतिव्याप्त्यापत्तेः । वह्न्यभा-वाभाववत् महानसीयवह्निमद्वृत्तिधूमप्रकारकज्ञानजन्यतायाः वह्न्यभाववान् महानसीय-वह्निमान् वेत्याकारकसाध्यसंशयजनकतावच्छेदकं महानसीयवह्न्युपस्थितित्वरूप-धर्मावच्छिन्नत्वात् । न च साध्याभावनिष्ठविषयताकत्वघटितधर्मानवच्छिन्नत्वविवक्ष-णान्न कोऽपि दोष इति वाच्यम् । अभावाभावस्यातिरिक्तत्वमते महानसीयवह्न्यादेर्वह्न्यभा-वाभावत्वानात्मकत्वादिति तु विभावनीयम् । केचित्तु निरुक्तभयेनैव साध्यतुल्य-विशेषणं शादिनः कल्पान्तरानुसरणकृतमित्याहुः । साध्य [illegible] घटितधर्मा-नवच्छिन्न [illegible] संशयजनकत [illegible] त्य हि-[illegible] मुक्येति । प्रक [illegible] घटितधर्मानवच्छिन्न-[illegible] । [illegible] साध्य-

1 मलारमा

[illegible] साध्याभावविषयकत्व [illegible] घटितधर्मा-नवच्छिन्न [illegible] वह्निमान [illegible] वह्न्यभाववान्महानसीयवह्निमान् [illegible] वह्न्यभावाभावपरस्थितेमि

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

❀ गादाधरी ❀

भावविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नजनकतावच्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिरू-
पितायाञ्च जनकतायामवच्छेदकीभूतप्रकारतानिवेशे नातिप्रसङ्गः। तद-

❀ विवृतिः ❀

वच्छेदकीभूतो यः साध्याभावविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नाया साध्यसंशयवत्पुरुष-
जन्यतानिरूपितायां जनकतायामवच्छेदकीभूतः साध्याभावनिश्चयप्रतिबध्यत्वविशिष्ट-
मत्त्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितायाञ्चेत्यर्थः। जनकतायां पक्षधर्मताज्ञाननिष्ठजनक-
तादिः। अवच्छेदकीभूतप्रकारतानिवेशे = तादृशजनकतावच्छेदकीभूतप्रकारतावच्छेदकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वनिवेशे। नातिप्रसंग इति। वह्निमद्वृत्तित्वप्र-
ज्ञानजन्यायाः वन्ह्युपस्थितेः वक्ष्यमाणं तद्घटितावच्छेदकत्व वन्ह्यभाववद्वृत्तित्वप्र-
ज्ञानजन्यवन्ह्यभावोपस्थितित्वे न तु वन्ह्यभाववद्व्यावृत्तधर्मवत्ताज्ञानजन्यवन्ह्यभावो-
पस्थितित्वे एव वन्हिमद्व्यावृत्तधर्मवत्ताज्ञानजन्यायाः वन्ह्युपस्थितेरपि वक्ष्यमाण-
तद्घटितावच्छेदकत्व वन्ह्यभाववद्व्यावृत्तधर्मवत्ताज्ञानजन्यवन्ह्यभावोपस्थितित्वे एव
न तु वन्ह्यभाववद्वृत्तिधर्मवत्ताज्ञानजन्यवन्ह्यभावोपस्थितित्वे एवञ्च न वह्निव्याप्ये धूमे
वह्निविरुद्धे वा जलत्वेऽतिप्रसङ्गः। वह्निमद्वृत्तिवन्ह्यभाववद्व्यावृत्तधूमवान् पर्वत
इत्याकारकज्ञानीयधूमप्रकारताया साध्यसंशयजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदक-
त्वेऽपि निरुक्तज्ञानाधीनस्य वन्ह्यभावोपस्थितिव्यावच्छिन्नस्य वन्ह्यभाववद्वृत्तिधर्म-
वत्ताज्ञानजन्यत्वेन तादृशोपस्थितित्वस्य संशयजनकवन्ह्युपस्थितिमद्घटितावच्छे-
दकत्वात् निरुक्तवन्ह्युपस्थितिमद्घटितावच्छेदकवन्ह्यभाववद्वृत्तिधर्मवत्ताज्ञानजन्य

❀ मनोरमा ❀

[illegible] तादृशजनकतावच्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकीभूत-
[illegible] धूमे मत्त्वात्।

[illegible] साध्यवत्ताच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्-
[illegible] भावविशिष्टजनकत्वाभावेन। अन्यथा [illegible]
[illegible] धूमेऽतिव्याप्तिः स्यात्, [illegible]
[illegible] पूर्वोक्त
[illegible] धूमे सत्त्वादिति भेदः।

[illegible] साध्यसंशयजनकत्वविशेषणं निरुक्तो
[illegible] जनकतावच्छेदकावच्छिन्न [illegible]
[illegible] साध्यसंशयजनकतावच्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिरूपित [illegible]
[illegible] ॥

[illegible]
[illegible]

॥ गादाधरी ॥

वच्छिन्नसहकारितावच्छेदकत्वञ्च तदवच्छिन्नासमवधानप्रयुक्तफलोपधा-

॥ विवृतिः ॥

वन्ह्यभावोपस्थितित्वावच्छिन्न जन्यतानिरूपितजनकतानवच्छेदकत्वात् यद्विमद्व्यावृत्तवह्न्यभाववद्वृत्ति जलत्ववदिदमित्याकारकज्ञानीयजलत्वप्रकारतायाः अपि संशयजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदकत्वेऽपि तदधीनवह्न्यभावोपस्थितेर्वह्न्यभाववद्व्यावृत्तधर्मवत्ताज्ञानाजन्यत्वेन तादृशोपस्थितित्वस्यसंशयजनकवन्ह्युपस्थितिसहकारितानवच्छेदकत्वेन संशयजनकनिरुक्तवह्न्युपस्थितिसहकारितावच्छेदकवह्न्यभाववद्व्यावृत्तधर्मवत्ताज्ञानजन्य वह्न्यभावोपस्थितित्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतायामनवच्छेदकत्वात् निरूक्तज्ञानयोः धूमादिप्रकारतायाः लक्षणाघटकत्वादितिभावः।

ननु तद्धर्मावच्छिन्नस्यसहकारितावच्छेदकत्वंहि तद्धर्मभिन्नत्वेसति तद्धर्मावच्छिन्नप्रयुक्त कार्य्यजनकतावच्छेदकत्वं, तच्चवह्निमद्वृत्तिवह्न्यभाववद्व्यावृत्तधर्मवत्ताज्ञानादिजन्यवह्न्यभावोपस्थितित्वसाधारणम् तादृशवह्न्याभावोपस्थितित्वस्यापि संशयरूप कार्य्यजनकतावच्छेदकत्वात्। तथा च नोक्तज्ञानव्यावृत्तिरतस्तद्धर्मावच्छिन्नसहकारितावच्छेदकत्वमन्यथानिर्वक्तितदवच्छिन्नेति। असमवधान=सामानाधिकरण्याभावः। तथा च यद्धर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्याभावप्रयुक्तोयः फलोपधायकत्वाभावस्तदवत्त्वावच्छिन्नं यस्यस्वस्य एवभूतंयत् स्वं तदेव तद्धर्मावच्छिन्नस्यसहकारितावच्छेदकमिति समुदिततात्पर्य्यम्। यादृशधर्मावच्छिन्नेयद्धर्मावच्छिन्नस्य सामानाधिकरण्याभावप्रयुक्तः फलोपधायकत्वाभावस्तादृशधर्मस्तद्धर्मावच्छिन्नस्य सहकारितावच्छेदक इतितुफलितम्। वह्निमद्वृत्तिवह्न्यभाववद्व्यावृत्तधूमवत्ताज्ञानादिजन्य वह्न्यभावोपस्थितित्व न तादृशवह्न्युपस्थितित्वावच्छिन्नस्य सहकारितावच्छेदकम्। निरूक्तवह्न्यभावोपस्थितौनिरूक्तवह्न्युपस्थितिसामानाधिकरण्याभावसत्त्वेऽपि वह्निमद्व्यावृत्तधर्मवत्ताज्ञानजन्यवह्न्युपस्थितिसहकारेण तस्याः

॥ मनोरमा ॥

ज्ञानमहानसीयवह्निमद्व्यावृत्तवह्न्यभाववद्व्यावृत्तधर्मवान्धूमवानयमित्याकारकज्ञानमादाय न वह्निमान् पर्वतो धूमादित्यत्रातिव्याप्तिरिति कश्चित्।

अनुगमस्तु=साध्याविषयकत्वविशिष्टधर्मवत्त्व [illegible] च, स्वघटितधर्मावच्छिन्न जनकतावत्त्व—स्वघटितधर्मावच्छिन्नसहका[illegible] स्वघटितधर्मावच्छिन्नजनकतावत्त्वोभयसम्बन्धेन, उभयत्र जनकतावत्त्व [illegible] जन्यतानिरूपितजनक[illegible] कतापर्य्याप्त्यधिकरणत्वसम्बन्धेन।

तदवच्छिन्नासमवधानेति। [illegible] तदवच्छिन्नसमवधानप्रयु- फलोपधायकत्ववत्त्वावच्छिन्नकत्वमित्यस्यैव [illegible] वाच्यम्। [illegible]

॥ गादाधरी ॥

यत्त्वाभाववत्त्वावच्छिन्नत्वमित्यलं पल्लवितेन ॥

॥ विवृतिः ॥

संशयरूपफलोपधायकतया तादृशफलोपधायकत्वाभाववत्त्वावच्छिन्नत्वस्य लिङ्ग-वह्न्यभावोपस्थिति-वेला ह्रदादिविनिगमकज्ञानादिव सादृशकार्य, विरहवदेव धूमधूमाभाववदन्यरितवह्निमान् इत्याकारकज्ञानाधीन धूमाभाववद्वृत्ति-त्वज्ञानाधीनधूमोपस्थितिव्यापच्छिन्नस्य सहकारितावच्छेदकत्व तु सम्भवत्येव, निरु-धूमाभावोपस्थितौ निरुक्तधूमोपस्थितिसामानाधिकरण्याभाववत्त्वेन धूमसंशयजनक-फलोपधायकत्वाभावस्यापि सत्त्वेन स्वपदेन धूमाभावोपस्थितिव्यस्यघटितत्वयत्नादिति ह्र-ज्ञानमादायैव धूमवत्त्वप्रत्यक्षपादो लक्षणसमन्वयः । अन्यत् सर्वं स्वयमूहनीयम्

न च तदवच्छिन्नस्य सामानाधिकरण्य प्रयुक्तयत् फलोपधायकत्व-स्वावच्छिन्नकधर्मस्यैव सहकारितावच्छेदकत्वसम्भवेन तस्मद्विशेषादानं निरर्थक-वाच्यम्, यादृशस्थलेनिश्चिवानित्यत्वदभाववद्व्यावृत्तशब्दत्ववान् शब्द इत्याक-ज्ञानजन्यकोटिद्वयोपस्थितिविरहेऽपि दोषादिरूप संशयजनकप्रकारान्तरविशेष सह-योगेन जनितस्तादृशस्थले शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दत्वरूपहेतौ व्याप्य-पत्तेः । निरुक्तज्ञानाधीनानित्यत्वोपस्थितिसामानाधिकरण्यप्रयुक्त फलोपधायकत्व-तादृशानित्यत्वाभावोपस्थितित्वावच्छिन्नेतरदेशनिरुक्तानित्यत्वाभावोपस्थितित्वस्य-रुक्तानित्यत्वोपस्थितिसहकारितानवच्छेदकत्वात् ॥

फल प्रयोजकयावत्कारणसमवधानकालावच्छिन्नफलोपधायकत्वविशेषणे न-गौरवमित्यस्मद्गुरुचरणाः ।

केचित्तु यत्र वह्निमान् व्यावृत्तधूमवान् वह्निमद्वृत्तिधूमवान् इत्याकार-ज्ञानाभ्यामेकैवत्रद्वयोरुपस्थितिर्जनिता, तत्राभाववद्व्यावृत्तधूमवानित्याकारकज्ञान-प्रकारप्रभावोपस्थितिर्जनितातत्रनिरुक्तपक्षाभावोपस्थितित्वस्य वह्निमद्वृत्ति-धूमवत्त्वज्ञानजन्य वह्न्युपस्थितिसामानाधिकरण्यप्रयुक्तफलोपधायकत्वम् वह्नि-

॥ मनोरमा ॥

धरितवह्निमान् इत्याकारकज्ञानात् धूमोपस्थितिः धूमाभावोपस्थितिश्च जनिता किन्तु दोषादि-कारणान्तरविरहेण संशयो न जनितस्तादृशस्थले धूमाभावोपस्थितित्वस्य धूमोपस्थितित्वावच्छिन्न-सहकारितावच्छेदकत्वानुपपत्तेः । धूमोपस्थितित्वावच्छिन्नसमवधानप्रयुक्तफलोपधायकत्वावच्छ-न्निरुक्तत्वस्य धूमाभावोपस्थितित्वे विरहात् । फलोत्पादप्रयोजकयावत्कारणसमवहितत्वस्य फ-लविशिष्टविशेषणत्वे गौरवात्, अस्माकं तु तादृशस्थलेऽपि धूमाभावोपस्थितित्वावच्छिन्ने धूमोपस्थि-त्यावच्छिन्नसमवधानप्रयुक्तफलोपधायकत्वाभावस्याक्षुण्णतया । धूमाभावोपस्थितित्वस्य धूमोपस्थिति-सहकारितावच्छेदकत्वानपायादिति ध्येयम् ॥

॥ दीधितिः ॥

(२१०) [illegible] संयोगादेरपि [illegible] । [illegible]

॥ माथुरी ॥

(२११) [illegible] । [illegible]
[illegible] भावः । [illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible]
[illegible] ।

[illegible] ॥

[illegible] ॥

[illegible] । [illegible]
[illegible] । निश्चिते
[illegible] च [illegible]
[illegible] निश्चयपुरोवर्त्तितासत्तकत्वात् ।
तथाच [illegible]
दीधितौ नचेति । [illegible] । तदित्यस्य [illegible] संशा-
येति । इदंत्वादिरूपेण धूमादेः संग्रहः । सपक्षेति । सपक्षो महानसादिः,
विपक्षो जलादिः, तदुभयनिरूपितवृत्तित्वाभावस्य पुरोवर्त्तित्वादौ सत्वादित्यर्थः ।

॥ मनोरमा ॥

[illegible] पक्षधर्मता [illegible] धूमवान् [illegible] धूमवान् [illegible]
[illegible] धूमवान् [illegible]
[illegible] सहचार [illegible]
[illegible] निश्चय [illegible]

❀ गादाधरी ❀

मेव = संशयदशायां सव्यभिचारसामान्यलक्षणलक्ष्यमेव । तथाच संश[illegible] दशायां लक्ष्यत्वेन नातिव्याप्तिसंभव. । तदवच्छिन्ने साध्यादिनिश्च[illegible] शायाञ्च तत्प्रकारकज्ञानस्य संशयाजनकतया संशयजनकताघटित[illegible] लक्षणस्य तत्साधारण्यञ्च संभवतीति हृदयम् ।

तादृशनिश्चयदशायामेवातिव्याप्तिं सञ्चमयति–तथात्वेऽपीति । तथात्वे[illegible] ऽपि = तदवच्छिन्नविशेष्यकसंशयदशायान्तस्य लक्ष्यत्वेऽपि । तदुत्तीर्ण[illegible]

❀ विवृतिः ❀

ननु यदा पुरोवर्त्तिपर्वतादौ वह्न्यादेर्निश्चयस्तदा पुरोवर्त्तित्वे साध्यादिनिश्चय वि[illegible] योगेन पर्वतादिव्यावृत्तत्वस्यासत्त्वात्, तदानीमेव पुरोवर्त्तित्वादावतिव्याप्ति[illegible] कोटिद्वयोपस्थापकत्वघटितलक्षणस्य[illegible] आह—तदवच्छिन्नेत्यादि[illegible] पुरोवर्त्तित्वावच्छिन्नपर्वतादावित्यर्थः । साध्यादीति—आदिना साध्याभाव[illegible] ग्रहः । पुरोवर्त्तिपर्वते वह्निनिश्चयदशायां पुरोवर्त्तिपर्वतादौ वह्न्यभावनिश्चयदशा[illegible] मित्यर्थः । तत्प्रकारकज्ञानस्य = पुरोवर्त्तित्वादिप्रकारकज्ञानस्य । संशय[illegible] कतया = संशयानुत्पादकतया । संशयजनकताघटितस्य = संशयकोटिघाय[illegible] घटितस्य । एतत् साधारण्यं = पुरोवर्त्तित्वादिसाधारण्यं, पुरोवर्त्तित्वादि[illegible] [illegible] । नसम्भवतीति । तथा च पुरोवर्त्तित्वविशिष्टपर्वतेऽवदानन्द[illegible] निश्चयतदा पुरोवर्त्तितावच्छेदक [illegible] संशयकोटिघायकत्वाभा[illegible] [illegible] पुरोवर्त्तित्वे विरहात[illegible] [illegible] अप्रेसाध्यादिनि[illegible] [illegible] सम्भवतीत्यत आह हृदयमित्युक्तम् । साध्यसंशयजनकत्वं स[illegible] [illegible] तथा च पुरोवर्त्तिपर्वतादौ यदा वह्न्यादेर्निश्चयस्तदानी[illegible] [illegible] साध्यसंशयजनकत्वे[illegible] [illegible] पुरोवर्त्तित्वादावति[illegible] [illegible] [illegible] तदवच्छिन्नेति । पुरोवर्त्तित्वावच्छिन्नतं[illegible]

❀ मनोरमा ❀

[illegible] ॥

[illegible]

॥ दिनकरी ॥

सम्पूर्णलक्षणाक्रान्तायां विशेषदर्शनात् संशयानुत्पत्तावपि तज्जनक-
योग्यताया अनपायः । अन्यथा यथार्थं यदि भ्रमजनकमार्गानिश्चय-

॥ रामरुद्री ॥

दशायाम् = प्रमाप्रामाण्यनिर्णयानन्तरदशायाम् ; तादृशधर्मवति तदभाववत् तद-
भावस्य वा निश्चयदशायामिति यावत् । विशेषदर्शनात् – विशेषनिश्चयात् ।
तज्जननयोग्यताया इति । अन्यथा प्रमायामतिव्याप्तिः । अनिवृत्तेरिति । अति-
व्याप्तिरिति शेषः । यद्यप्यसाधारणेन संशयजनकोपधायकत्वमतिप्रसक्तम् तथा-

॥ विवृतिः ॥

पि नैव संशयजननादित्यर्थः । तत्र = पुरोवर्तित्यादिः । तादृशधर्मवति = पुरोव-
र्तित्वादिधर्माविच्छिन्नेदेशे । तादृशधर्मवति पर्वतादौ । तदभाववद् वह्न्यभाव-
हृदादौ । विपरीतेति । तद्धर्मादिधर्मवति तादृशधर्माभाववत्तद्विपरीतधर्मवदादि ।
तादृशधर्मविपरीतधर्मवदभावादिरूपतदभावादित्यर्थः । निश्चयनिश्चयवत् तज्ज-
न्यसंशयप्रतिबन्धकत्वादिति भावः । तद् प्रकारकज्ञानस्य = पुरोवर्तित्वादिप्रकारकज्ञानस्य ।

ननु तद्वद्विशेष्यकत्वे तदुपधायकत्व निश्चयेऽपि संशयजननसामर्थ्येनाव्यभिचारप्रत्यक्षत्वे सत्या-
पत्तेरित्यादि । संशयजनकोपधायकज्ञानत्वस्य प्रमाणत्वे नप्रमाणस्य संशयाजनकत्वेऽपि तदो-
द्वयोरव्याप्यत्वलक्षणस्य तद्भावात् तदनुपलक्षणमिति । यत्संशयोपधायकज्ञाननिषेधो-
ऽपि = संशयजनकोपधायकज्ञान विषयत्वस्य तदन्यविषयत्वस्य व्याप्तत्वेऽपि संशयजन-
कतेति । धूमवद्भावदर्शनवह्निमान्पर्वत इत्याकारकज्ञानानिरूपकत्वाभावादित्यर्थः ।
साधारण्यव्याप्तिभङ्गेन = धूमादिव्याप्यत्वहृदादिवृत्तित्वव्याप्तिभङ्गेन । तादृशज्ञान-
विषयत्वात् संशयजनकोपधायकज्ञानस्याप्रसिद्धत्वाद्विषयत्वस्य तद्भावादापत्तेनाव्याप्तिः,
साधारणस्यानित्यदोषतया तदानीं तस्यालक्षणतायाः प्रयुक्तत्वादितिभावः ।
तादृशज्ञानस्य = संशयजनकोपधायकज्ञानस्य । उपलक्षणेति । तादृशज्ञानीयप्रकारता-
विशिष्टत्वस्यानेतादृशज्ञाननिरूपित प्रकारस्योपलक्षितत्वस्यैवेत्यर्थः । लक्षणे = सव्यभि-
चारसामान्यलक्षणे । अतिव्याप्तिरिति । तथा च पुरोवर्तित्व विशिष्टपर्वतादौ तदा-
वह्न्यादेर्निश्चयस्तदापुरोवर्तिवान् पर्वत इत्याकारकज्ञानस्य संशयजनकोपधायकत्व-

॥ मनोरमा ॥

भावः तादृशस्थले निश्चयवह्न्यभावोपस्थितौ यो वह्न्यभावोपस्थितिस्तत्र सहचारितधूमवत्ता-
नाधीनवह्न्युपस्थितिसामानाधिकरण्ययोरुभययोरभावः तत्र तादृशवह्न्युपस्थिति सामानाधिकरण्या-
भावस्य प्रयोजकतया वह्निमद्वृत्तित्वधर्मवत्ताज्ञानजन्यवह्न्युपस्थितिसामानाधिकरण्याभावप्रयुक्त
संशयाभाववत्त्वावच्छिन्नत्वस्य वह्न्यभाववत्ताधूमवत्ताज्ञानजन्यवह्न्यभावोपस्थितित्वे सत्
वह्निमान् धूमादित्यत्र धूमेऽतिव्याप्त्यापत्तेः । फलोपधायकत्वाभावविवक्षणे तु न तत्रातिव्याप्ति

❀ दीधितिः ❀

दशायां साधारण्याव्याप्तिप्रसङ्गात् । प्रतिपक्षसम्बलनदशायां हेतुमत्

❀ गादाधरी ❀

दिति भावः । इदमुपलक्षणम्, फलोपधायकत्वानिवेशेऽपि संशयजनकत्व-शून्यतादशायां साधारण्याव्याप्तिभयेन तादृशज्ञानस्योपलक्षणविधयैव लक्षणे निवेशनीयतया संशयोपधायकत्वकालान्तरीणज्ञानविषयतामादायातिव्याप्ति-सम्भवतीति बोध्यम् । अन्यथा = फलोपधायकज्ञानस्य विशेषणविधया लक्षणघटकत्वे । पक्षादाविति । पक्षे साध्यादिनिश्चयसत्त्वेऽपि धर्म्यन्तरनिष्ठ-साध्यसन्देहजनकतामादाय लक्षणगमनसम्भवादादिपदं हेतुमत्तावच्छेदक-नाविषयीभूतपक्षेतरयावद्धर्मिपरम् । इदमुपलक्षणम् । साधारण्यादिविशिष्ट

❀ विवृतिः ❀

विरहेऽपि तादृशधर्मिणि संशयफलोपधायककालान्तरीणपुरोवर्तित्वावगाहित्वं ज्ञानस्य प्रकारतानिरूपकत्वे संशयोपधायकत्वस्य पुरोवर्तिन्यवगाहित्वं तादृशे वह्न्यादिनिश्चय-दशायामपि पुरोवर्तित्वेनान्वयेन तथा व्याप्तिवारणाय कोटिद्वयोपस्थापकत्वलक्षणस्य

दीधितिस्थान्यथापदार्थमाचष्टे फलोपधायकज्ञानस्येति । लक्षणघटकत्वे विशेषणत्वेन । स्वमतमाह विशेषणविधयेति । संशयफलोपधायकज्ञानीय प्रकारताविशिष्टत्वेनेत्यर्थः । ननु पर्वतो धूमवान् वह्नेरित्यत्र वह्नेरसाधारणहेतौ पक्षे धूमादिनिश्चयदशायामव्याप्तिः । तदानीमतिरिक्तहेतुमति साध्यसंशयसम्भवात् तादृशहेतुमति धूमधूमाभावसहचरितवह्निमदयोगोलकमित्याकारक संशयफलोपधायकज्ञानसम्भवेन तदीय विषयतायाः वह्नौ सत्त्वात् अतः फलोपधायकज्ञानस्य विशेषणविधया निवेशेऽपि दोषस्तदवस्थ इत्यत आह पक्षादावित्यादिपदेन हेतुमद्धर्मिमात्रसंग्रहः । धर्म्यन्तरेति । पक्षातिरिक्तहेतुमद्धर्मिविशेष्यकसाध्यसंशयजनकत्वं पक्षधर्मताज्ञानमादायेत्यर्थः । हेतुमत्तेति । साध्यतदभावसहचरितविशिष्टहेतुमत्ताज्ञानविषयीभूतपक्षेतरयावद्धर्मिपरमित्यर्थः । तथा च यदा तादृशहेतुमति पक्षातिरिक्तहेतुमति च साध्यतदभावयोर्निश्चयस्तदानीं साध्यतदभावसहचरितहेतुमत्ताज्ञानस्य संशयफलोपधायकत्वाभावेन फलोपधायकपक्षधर्मताज्ञानविषयत्वस्य तदानीं साधारणहेतावसत्त्वात् अव्याप्तिः साधारण्यस्यानित्यदोषतया तदानीं तदभावेऽपि दोषत्वात्, एवं च संशयजनकतायाः पक्षधर्मताज्ञानविषयत्वस्यैव तदानीं

❀ मनोरमा ❀

निश्चयदशायामतिव्याप्तेः वर्तमाने संशयफलोपधायकत्वाभावे सहचारग्रहविशिष्टमव्याप्तिभिया धर्मान्तरनिवेशः कृतः ॥

अनुमानदीधितिः धर्मिणि साध्यसंशयजनकतावच्छेदक-हेतु. वै. सविशेष-सं

॥ गादाधरी ॥

[illegible] मिलिता [illegible] । [illegible] ।
[illegible] नियतोपस्थिता [illegible] ।

[illegible] [illegible] मनस्यसम्बन्धेन [illegible] ।

॥ विवृतिः ॥

[illegible] पक्षे [illegible] पुरोवर्तिनि [illegible] पर्वतः [illegible] पुरोवर्तिनि [illegible] कोटिद्वयो [illegible] निर्णय [illegible] इति भावः ।

[illegible] द्विरुक्तिरिति । [illegible] इति । [illegible] शब्दार्थः । [illegible] इति । तदानीं [illegible] पुरोवर्तिनि [illegible] इति भावः । [illegible] इति । तदा [illegible] । [illegible] पक्षे [illegible] धूमवान् पर्वतः [illegible] पर्वतत्व [illegible] कोटिद्वयो [illegible] अनुमितिर्भवति [illegible] कोटिद्वयो [illegible] नुपादाने वह्निव्याप्यधूमेऽतिव्याप्तिः । [illegible] नपदेन [illegible] व्याप्यधूमवान् पर्वत इत्याकारक [illegible] स्यानुपपत्तेः कोटिद्वयोरव्यावर्तकत्वात् तथा च [illegible] । वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वत इत्याकारकज्ञानस्य [illegible] कोटिद्वयो [illegible] भावेन तादृशज्ञानस्य [illegible] कोटिद्वयो [illegible] ज्ञानत्वेनोपादानु [illegible] कोटिद्वयो [illegible] प्रद-र्शयतां दीधितिकृतां [illegible] इति । दीधितिकारस्य मतेऽयमर्थः । व्याप्यत्वानिश्चयस्य=तदभावव्याप्यत्वानिश्चयस्य । [illegible] इति । [illegible] तदभावव्याप्य-त्वानिश्चयस्य प्रतिबन्धकतया [illegible] अनुमितेरपि तादृशतत्प्रकारकज्ञानात्मकत्वेन तत्र त-

॥ मनोरमा ॥

[illegible] सम्बन्धेन [illegible] अभाव [illegible] प्रतियो
[illegible] सम्बन्धेन [illegible] प्रयोज्यता

❀ दीधितिः ❀

ज्ञानस्य साध्यसन्देहजनकत्वपक्षे हेतुवारणाय कोटीत्यादि। हेतुना साध्यस्य प्रतिहेतुना तदभावस्य उपस्थापनादुभयोपस्थापकत्वं च कस्यापीत्यपि कश्चित्।

❀ गादाधरी ❀

णत्वम्। विरोधिपरामर्शयोरप्रामाण्यग्रहे तु साधारणधर्मादिज्ञानादेव संशय इत्यतो जनकत्वपक्ष इति। हेतुवारणाय=व्याप्यवारणाय। तस्यापि परामर्शात्मकसंशयजनकपक्षधर्मताज्ञानविषयत्वादिति भावः। ननु साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानस्येव परामर्शयोरपि साध्यतदभावोपस्थितिद्वारैव संशयजनकत्वात्कोट्युपस्थितिनिवेशोऽपि न प्रतीकार इत्यत आह हेतुनेति। उभयोपस्थापकत्वं=साध्योपस्थितिजनकतावच्छेदिका सा तदभावोपस्थितिजनकतावच्छेदकीभूता या प्रकारता तदाश्रयत्वम्॥

❀ विवृतिः ❀

स्यप्रतिबन्धकत्वमेवेत्याशयः। एवकारव्यवच्छेद्यमाह नत्विति। नन्वेवं पुरुषत्वव्याप्यकरादिमान् पुरुषत्वाभावव्याप्यशाखादिमानयम् इत्याकारकव्याप्यवत्तानिश्चयात् अयं पुरुषो नवेति प्रत्यक्षात्मकसंशयोऽपि न स्यात् पुरुषत्वाद्यभावव्याप्यवत्तानिश्चयस्य पूर्वसत्वात्, तादृशसंशयस्योभयवादिसिद्धतया—

तदानीं संशयो न भवतीत्यस्य वक्तुमशक्यत्वादत आह विरोधीति। प्रतिबन्धकभावसम्पादनार्थं उभयत्राप्रामाण्यज्ञानप्रदर्शनायाहाप्रामाण्यग्रहेइति। अप्रामाण्यसंशयेइत्यर्थः। साधारणधर्मादीति। आदिनाव्याप्यसंशय परिग्रहः। पुरुषत्वव्याप्यकरादिमानयमिदंज्ञानमप्रमानवा इत्याकारकसंशयात् तादृशकरादेः संशयः करादिसंशयस्यनुव्याप्यसंशयत्वेनसाधारणधर्मज्ञानत्वेन च पुरुषत्वसंशयेहेतुत्वमित्युदीधितिकृति। एवञ्चोभयपरामर्शेऽप्रामाण्यज्ञानंविनादीधितिकारमतेसंशय एव न सम्भवतीत्याशयः। व्याप्य वारणाय=वह्निव्याप्यधूमस्य सव्यभिचारत्वाभाव सम्पादनाय। तस्यापि=व्याप्यस्यापि। नप्रतीकारः=नव्याप्येऽतिव्याप्तिवारणम्। तदाश्रयत्वमिति। तथा च वह्निव्याप्यधूमवान् पर्वतइत्याकारकज्ञानीय धूमप्रकारतायाः साध्योपस्थितिजनकतावच्छेदकत्वेऽपि वह्न्यभावोपस्थितिजनकतावच्छेदकत्वविरहेणनव्याप्येऽतिव्याप्तिरितिभावः।

❀ मनोरमा ❀

धनदर्शनाभावप्रकारकत्वावच्छिन्नप्रकारकत्वाभावसम्बन्धेन, अवृत्तेश्च च स्वाश्रयवृत्तित्वावच्छेदक सम्बन्धेन।

॥ दीधितिः ॥

(दी०) एवं [illegible] [illegible] धर्मिणि

॥ गादाधरी ॥

(गा०) [illegible] [illegible] । धर्मिणि - [illegible] । [illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] -निरुक्तेति । [illegible] । [illegible] [illegible] इत्यनेनेति । [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible] [illegible]भावः ।

[illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

सङ्केतो अतिप्रसङ्गः स्यादतः पक्षधर्मेणेति । पक्षपदं धर्मिमात्रपरम्।

॥ गादाधरी ॥

सूचनाय सङ्केतादीति । अतिप्रसङ्गः = अतिव्याप्तिः । न च समूहालम्बन ज्ञानविषयतामादायातिप्रसङ्गवारणाय कोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदकीभूतविषयताश्रयत्वनिवेशनमावश्यकम्; तथा च कथं धर्मिण्यतिव्याप्ति यतस्तत्कोटिस्मृतौ तत्तत्सहचरितधर्मविशिष्टविषयकज्ञानत्वेनैव हेतुता, रसु वह्निविशिष्टधर्मिज्ञानत्वेन सम्बन्धिविशेष्यकज्ञानादपि सम्बन्ध्यन्तरस्मरणादन्यथा अयं हस्तिपकसम्बन्धी घटपदं घटे शक्तमित्याकारकज्ञानाद् हस्तिघटादिस्मरणानुदयप्रसङ्गः, तथा च धर्मिविषयताया कोटिद्वयोपस्थापकतावच्छेदकत्वमेव नास्तीति वाच्यम् । सम्बन्धिविशिष्ट

॥ विवृतिः ॥

तत्तानिरूपितद्वयघटितविषयतायाः कोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदकत्वात् ।

तत्कोटि सहचरितसम्बन्धविशिष्टतत्सम्बन्धिप्रकारकधर्मिज्ञानस्य कोटिद्वयोपस्थितिहेतुत्वादिस्थले तेनचेति । वाच्यमित्यनेनान्वयः । अतिप्रसङ्ग वारणाय = उदासीनघटपटादावतिव्याप्तिवारणाय । कोटिद्वयेति । संशयजनकेत्यादिः । तत् कोटिस्मृतौ = तत् कोटिस्मरणे । तत सहचरितेति । तत्तत्कोटिसहचरितत्वप्रकारकं तत्तत् कोटिव्याप्यत्वादिप्रकारकं यत् साध्यवद्विशेष्यकज्ञानं तत्वेनैवेत्यर्थः । तद्विशिष्टधर्मिज्ञानत्वेन = तत्तत्कोटिसहचरितत्वसाधारणादिधर्मविशिष्ट धर्मिविशेष्यकज्ञानत्वेनेत्यर्थ. ।

सम्बन्धीति । तत्सम्बन्धविशिष्ट विशेष्यताकज्ञानादपीत्यर्थः । सम्बन्ध्यन्तरेति । तत्सम्बन्ध प्रतियोगिनस्तत्स्मरणादित्यर्थः । अन्यथेति । तत्सम्बन्धप्रकारकसम्बन्धिनिष्ठविशेष्यताकज्ञानस्य तत्स्मरणहेतुत्वे इत्यर्थः । हस्तिसम्बन्धि = हस्तिसम्बन्धवान् । घटपदं घटे शक्त = घटनिरूपितशक्तिसम्बन्धवत् घटपदं । स्मरणानुदय प्रसंगादिति । सम्बन्धिप्रकारकज्ञानमात्रस्य हेतुत्वे तु निरुक्तज्ञानस्य शक्तिसम्बन्धाव घटपदवृत्तानवगाहितया सम्बन्धिप्रकारकत्व नास्ति स्मरणानुदयः स्यात् अतः सम्बन्धप्रकारकज्ञानमेव सम्बन्ध्यन्तरस्मारकमिति भावः । धर्मिविषयतायाः नियतत्व तदभावग्रहकालीनत्वरूपमित्याशयः । धर्मिवृत्त्यसाधारणरूपधर्मिविषयतायाः कोटिद्वयेति । तत्तत्कोटिसहचरितधर्मविशिष्टकोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदकत्वमेवेत्यर्थं । सम्बन्धिसम्बन्धीति । तत्कोटिसहचरितत्वरूपसम्बन्धविशिष्टोयः सम्बन्धी तत् प्रकारकज्ञानत्वेनेत्यर्थः । तत्सम्बन्धिधर्मप्रकारकत्वं तत्कोटिस्मरणजनकता

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

[illegible]

[illegible] —यत्तु नत्वनुमितिरिति । [illegible]

[illegible] साध्यसंदेहेति । [illegible]

॥ मनोरमा ॥

यत्तु नत्वनु साध्यसन्देह इति । [illegible]

॥ गादाधरी ॥

त्यस्य कोटिद्वयोपस्थितिनिष्ठा या [illegible]

[illegible]

या विषयता तदाश्रयत्वमर्थः । एवञ्च [illegible]

[illegible]

साधारण्यादिविशिष्टधर्मवद्धर्मिज्ञानविशिष्टकोट्युपस्थितित्वेनैव हेतुतेति
र्मिविषयताया अपि [illegible]
च्यानिरतः पक्षधर्मतापदोपादानमावश्यकमिति पक्षधर्मतेति । न च
धर्मतापदोपादानेऽपि तद्दोषतादवस्थ्यं धर्मिणोऽपि [illegible]
त्वादिति वाच्यम् । तदुपादानबलेन निरुक्तायां जनकतायां परम्परया

॥ विवृतिः ॥

दाद्यव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेनेति । अवच्छेदिकाया विषयता = [illegible]
न्धावच्छिन्नाधर्मिविषयता । साधारणेति । वत्तदभावसहचरितत्वरूपधर्म
प्रकारकहेत्वादिविशेष्यकस्य साध्यवदभावसहचरितो हेतुरित्याकारकज्ञानस्येत्यर्थः ।
धर्मिभाननियमाय = तत्तद्धर्मिनिष्ठविषयतायाः किञ्चित् प्रयोज्यत्वव्यवस्थापनार्थं
अन्यधीविषयतायाः किञ्चित् प्रयोज्यत्वनियमादित्याशयः । साधारण्यादीति ।
अव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेनेत्यादिः । तत्तदभावसहचरितत्वविशिष्टोपेधर्मत्व
प्रकारतानिरूपितधर्मिनिष्ठविषयताकज्ञानविशिष्टकोट्युपस्थितित्वेनेत्यर्थः । पक्षध
र्मतापदोपादानेऽपि निरुक्तस्थलेऽप्रसक्तेऽतिव्याप्तिवारणमशक्यमेवेत्याशङ्कते तद
दुपादानबलेनेति । पक्षधर्मतापदोपादानबलेनेत्यर्थः । तथा च पक्षधर्म
ताघटितलक्षणग्राहकमेव पक्षधर्मतापदमिति भावः । निरुक्तायां जनकतायां = साधारण
धर्मवद्धर्मिज्ञानविशिष्टकोट्युपस्थितिनिष्ठायां साध्यसन्देहजनकतायां । परम्पर
यस्याः वच्छेदकीभूतायामित्यनेनान्वयः । तथा च तादृशकोट्युपस्थिति
निष्ठजनकतानिरूपितपक्षविधधर्मिज्ञाननिष्ठाव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदक
तायामवच्छेदकीभूतेत्यर्थः । जनकतावच्छेदकतायां = अव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन

॥ मनोरमा ॥

तायां अवच्छेदकतायां अवच्छेदकीभूताया विषयता तदाश्रयत्वं सव्यभिचारत्वमिति फलितम् ।

तेन न पूर्वोक्तदोषावकाश इति तद्वदभाववद्वृत्तिः धूमादिमानित्याकारकज्ञानमादाय वह्निमान् धूमादित्यादावतिव्याप्तिः । साध्यविषयकोपस्थितिनिष्ठापदविशिष्टजनकतानिवेशे पक्षे साध्यसंशयपदो पादानं न कर्तव्यमेवेत्यवधेयम् ।

ननु धर्मिण्यनिश्चयतिरस्कारे अवच्छेदकत्वानुपपत्तिरनुचितमिति वाच्यम् । पूर्वोक्तकल्पावश्य
कायां धर्मिविशेषविशेषणक्रिया[illegible]

॥ गादाधरी ॥

कतावच्छेदकतायां वाऽवच्छेदकीभूता या धर्मिविषयता निरूपितप्रकार-तातदाश्रयत्वस्य लाभेनातिप्रसङ्गविरहात्। प्रकारतायाः प्रकारतात्वेना-वच्छेदकत्वं विवक्षणीयम्। तेनसाधारणधर्मादेर्धर्मितावच्छेदकीभूत-

॥ विवृतिः ॥

च्छिन्नावच्छेदकधर्मिज्ञाननिष्ठायां साध्यसंदेहजनकतावच्छेदकतायाम्। अवच्छेद-कीभूतेति। तथा च साधारणधर्मिज्ञाननिष्ठायाऽव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्य-संशयजनकतावच्छेदकतात्वावच्छिन्ननिरूपकत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपि-तनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतावत् प्रकारताश्रयत्वं तद्व्यभिचारत्वमिति निर्गलि-तम्। तेननोत्तरग्रन्थविरोध इति ध्येयम्।

नित्यत्वतदभावसहचरिताणुत्ववद्व्यणुकमित्याकारकज्ञानविशिष्टनित्यत्वाद्युपस्थि-तिनिष्ठसाध्यसंदेहजनकतानिरूपिताव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धावच्छिन्ननिरूपकद्व्यणुकज्ञान-निष्ठावच्छेदकतानिरूपितद्व्यणुकविषयत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितनिरूपितत्वसम्बन्धा-वच्छिन्नावच्छेदकतावत्त्वस्याणुत्वप्रकारताश्रयनिष्ठतया द्व्यणुकेऽतिव्याप्तिर्वाऽणुत्वे-लक्षणसमन्वयानुपपत्तिरिति तु तत्त्वम्।

नन्वेवमपि धूमवान् पर्वतो वह्निमान् द्रव्यत्वादित्यादौ धर्मितावच्छेदकधूमरूपसाधे-तावतिव्याप्तिः। वह्नितदभावसहचरितद्रव्यत्ववान् धूमवान् पर्वत इत्याकारकज्ञान-विशिष्टवह्न्याद्युपस्थितिनिष्ठसाध्यसंशयजनकतानिरूपितायां अवच्छेदकतायां निरुक्तज्ञा-ननिष्ठायामवच्छेदकीभूतायाधूमवत् पर्वतविषयतानिरूपितप्रकारताश्रयत्वस्य धर्मिता-वच्छेदकीभूते धूमेऽसत्त्वात्। न च निरुक्त धर्मिविषयत्वनिष्ठाया संशयजनक-तावच्छेदकतानिरूपकावच्छेदकतानिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताश्र-यावृत्तित्वेननिरुक्तप्रकारतायाः विवक्षणेनेयमतिव्याप्तिः।

निरुक्त संशयजनकज्ञानीयधूम प्रकारतायाः धूमवत्पर्वतविषयत्वनिष्ठतादृशाव-च्छेदकतानिरूपितावच्छिन्नत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकताश्रयीभूतधूमवृत्तित्वेनतस्याः लक्षणाऽघटकत्वादितिवाच्यम्। धर्मिविषयतायाः प्रकारावच्छिन्नत्वमते निरु-क्तज्ञानीय द्रव्यत्वनिष्ठप्रकारतायाः अपिधर्मिविषयत्वनिष्ठावच्छेदकतायामवच्छि-न्नत्वसम्बन्धेनावच्छेदकीभूतद्रव्यत्वनिष्ठतयालक्षणगमनासम्भवेनासम्भवापत्ते रत-आह **प्रकारताया इति**। लक्षणघटकीभूतायाः प्रकारताया इत्यर्थः। **विव-क्षणीयमिति**। साधारणादिधर्मवद्धर्मिज्ञानविशिष्ट कोट्युपस्थितिनिष्ठसाध्य-

॥ मनोरमा ॥

यत्तु साधारणधर्मादिविशेष्यकज्ञानस्य साध्यकोट्युपस्थितिजनकत्वाभ्युपगमे साधारणधर्मवत् धर्मि-ज्ञानवैशिष्ट्यादिनाश्रयनिष्ठावच्छेदकतावत्त्वस्य जन्यतायामप्रसिद्धतया सर्वत्रासम्भवः स्यादतस्तद्वारणाय

॥ सारार्थी ॥

सद्धेतौ नातिप्रसङ्गः । धर्मितावच्छेदकीयविषयतायाः प्रकारतावच्छे धर्मितावच्छेदकतात्वेनैव निवेशात् । प्रकृतपक्षस्य प्रकृतपक्ष निवेशे प्रयोजनाभावात् पक्षपदं धर्मिमात्रपरतया व्याचष्टे प्रकृतेति

॥ विवृतिः ॥

संशयजनकतानिरूपितात्यन्तहितोऽनरत्वसम्बन्धानवच्छिन्नत्वादृश धर्मिनिष्ठ कतानिरूपितनिरूपकत्वसम्बन्धावच्छिन्न धर्मिनिष्ठनन्वच्छेदकतानिरू रूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नायाः प्रकारतात्वानवच्छिन्नावच्छेदकता तद्रूपप्रकारता क्षणार्थतया विवक्षणीयमित्यर्थः । तेन = प्रकारतात्वेनावच्छेदकतायाः विवः साधारणधर्मादेः = वह्निमदभावसहचरित द्रव्यत्वादेः । धर्मितेति । निरुक्त देयो धूमवत्पर्वतनिष्ठा धर्मितावच्छेदकीभूते वह्निव्याप्ये धूमेऽन्वयः । न गइति । तथा च वह्निमदभावसहचरितद्रव्यत्ववान् धूमवत्पर्वतइत्याकारक धूमवत् पर्वतविशेष्यत्वनिष्ठतादृशावच्छेदकताया निरूपितत्वसम्बन्धेन प्रकार वच्छेदकताया द्रव्यत्वप्रकारत्वनिष्ठतया तादृश धूमादावसत्त्वात् न धर्मितावच भूते वह्निव्याप्ये धूमेऽतिव्याप्तिरिति भावः । ननु धर्मितावच्छेदक प्रकारता तादृशावच्छेदकता प्रकारतात्वावच्छिन्नैवेति तु तो धर्मितावच्छेदकेऽपि व्याप्ति आह धर्मितावच्छेदकीयेति । धर्मितावच्छेदकनिष्ठप्रकारतायाइत्यर्थः । शादिति । निरुक्तलक्षणघटकीभूतधर्मितावच्छेदप्रकारत्वनिष्ठावच्छेदकताऽ तावच्छेदकतात्वावच्छिन्नानतु प्रकारतात्वावच्छिन्नेति न कोऽपि दोषइति हृदयम

प्रकृतपक्षस्य = पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नस्य । प्रकृतपक्षतायाः = साध रूपायाः, सिषाधयिषाविरहविशिष्ट सिद्ध्यभावरूपायाः सन्देहस्य विशेष्यता पक्षवृत्तित्वात् पक्षतायाः, तादृशसिद्ध्यभावस्य च स्वप्रतियोगिज्ञानविशेष्यत पक्षवृत्तितया पक्षतात्वं बोध्यम् । पक्षमेवक्षीभूतवदपक्षिमात्रस्य लक्षणघटक तीयेतु सन्देहादिविशेष्यीभूताना सर्वेषां लक्षणघटकत्वं निष्प्रयोजनकमिति सूचि

॥ मनोरमा ॥

वस्तुतस्तु कल्पानुसरणमिति मतं तत्तुच्छम्, जनकतावच्छेदकतायां पर्याप्तिर्निवेश्यते अन्यतर्वा संशयजनकतावच्छेदकतानवच्छिन्नत्वरूपेणाव्याप्त्यवरोधेऽनिवेशस्यापूर्वं नूचितत्वात् जनकतावच्छेदकमात्रनिष्ठत्वस्य अन्यतया निवेशयितुमशक्यत्वात् । वस्तुतः पक्षधर्मं पदार्थे माध्योर्थधर्मित्व विशिष्ट विषयताश्रयत्वमेव सम्यग्भिचारत्वकरणम्, वैशिष्ट्यं स्वा जनकतानिरूपिताव्यवहितोत्तरत्वसमवायावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतात्व, स्वावच्छि प्रकारतावच्छेदकमाध्यासर्वविषयकत्वपर्यन्तभावच्छिन्नजनकतानिरूपितअव्यवहितोत्तरत्वसम तावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतावत्त्वाभयसम्बन्धेन ।

॥ गादाधरी ॥

संसाधिति । साध्यपदेन पक्षतावच्छेदकपरिग्रहः ।

ननु धर्मिपदमत्र मुख्यविशेष्यपरम् । तेन वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वत इति वह्निव्याप्यधूमवान्पक्ष इत्यादिज्ञानीयधूमादिविषयतामादाय नाति-

॥ विवृतिः ॥

[illegible] मुख्यविशेष्यत्वं प्रकारतानवच्छिन्नविशेष्यतात्वम् । [illegible] विशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकत्वमित्यर्थः । [illegible] [illegible] [illegible] धूमवत्त्वेन वह्निव्याप्यधूमवत्त्वविशिष्टस्य [illegible] मुख्यविशेष्यतायाः [illegible] धूमविशिष्टत्वेन [illegible] [illegible] अतिव्याप्तिः स्यात्, विशेष्यतायाः [illegible] । [illegible] धूमवत्त्वविशिष्टत्वस्य [illegible] धूमविशिष्टप्रकारतानिरूपितविशेष्यतया [illegible] मुख्यविशेष्यतया धूमविशिष्ट[illegible] धर्मिमात्रवृत्तित्वात्, [illegible] इति यत्किञ्चित् । अत्र = धर्मिमात्रधर्मित्यत्र । मुख्यविशेष्यपरः = प्रकारतानवच्छिन्नविशेष्यताकपदार्थपरः । तेन = धर्मिपदस्य मुख्यविशेष्यपरतोपवर्णनेन । पक्ष = पर्वतः । **इत्यादीति ।** इत्याकारकज्ञाननिष्ठाया संशयजनकताया अवच्छेदकीभूताया धूमविशिष्टविशेष्यतानिरूपितधूमादिप्रकारता तामित्यर्थः । नच संशयजनकतावच्छेदकीभूतायाः प्रकारता प्रसिद्धेत्यत्र [illegible] धर्मवत्त्वनिवेशेनैवातिव्याप्तिवारणसम्भवात् [illegible] मुख्यविशेष्यपदोपादानं व्यर्थमिति वाच्यम् ।

नच [illegible] प्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वेनैव संशयजनकतायाः विवक्षणीयतया [illegible] धर्मितायाः साक्षात् परम्परया वा अवच्छेदकीभूतपदार्थविषयतायाः संशयजनकतानवच्छेदकत्वेन विशेष्यताया मुख्यत्वानिवेशनेऽपि [illegible] नातिव्याप्तिः सम्भवति । [illegible] धूमवद्वह्निमत्त्ववान् [illegible] इत्याकारकज्ञानीयधूमविशेष्यतानिरूपितधूम-

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

* सारवती *

धूमत्व इति । तथा । [illegible]धर्मितावच्छेदकीभूतविषयताया अवच्छेदकीभूतो यो [illegible] वा धर्मि[illegible] रूपेण [illegible] [illegible]विशेष्यत्वेन यदि [illegible] [illegible]श्रावधारणे [illegible]।

* विवृतिः *

[illegible] वह्निव्याप्य [illegible] सामानाधिकरण्य [illegible] तथा [illegible] पुरस्तात् स्फुटीभविष्यति। प्रयोजक [illegible] [illegible] [illegible]। [illegible] तथा च [illegible] [illegible]।

अनुमत्येव[illegible] [illegible] [illegible] संशयजनकत्वमनौपधिकत्व [illegible] [illegible] अन्यथा धूमवद्वर्वतो वह्निमान् धूमाभाववद्वर्वतवह्निमान् [illegible] धूमसमानाधिकरणः [illegible] संशयधर्मिता[illegible] [illegible] प्रकारताशालिज्ञानमादाय [illegible] [illegible] तदात्मिकावच्छेदकत्वसंशयजनकत्वस्य सत्त्वात् [illegible] धर्मितावच्छेदकतासम्बन्ध संशयजनकतावच्छेदकत्वव्याप्यवत्तया धूमो धूमितिनिश्चय [illegible] अप्रसिद्धेरिति। संशयजनकतावच्छेदकरूपेण = धर्मितावच्छेदकत्वेन [illegible] इत्यर्थः। धर्मितावच्छेदकतात्वेनैव धर्मितावच्छेदकतात्वावच्छिन्न संशयजनकतावच्छेदकतात्वेनैव। तस्याः = धर्मितावच्छेदकताविषयतायाः। [illegible] धर्माद्यप्रकारतात्वेनेति। प्रकारतात्वावच्छिन्नावच्छेदकताश्रयत्वेनेत्यर्थः। [illegible] प्रसंगाभावादिति। तथा च वह्निव्याप्यभाववद्वर्वत [illegible] पर्वतइत्याकारकज्ञानीय प्रमेयत्वनिष्ठसाहचर्य धर्मितानिरूपितप्रकारताया अवच्छेदकतायाः धूमादौ सत्त्वेन धूमप्रकारत्वनिष्ठ संशयजनकतावच्छेदकतायाः धर्मितावच्छेदकतात्वावच्छिन्नतया प्रकारतात्वावच्छिन्नसंशयजनकतावच्छेदकताश्रयीभूतत्वरूपेण धूमनिष्ठप्रकारतायाः धर्तुमशक्यत्वात् अतिव्याप्तिरिति भावः।

प्रकृतपक्षविशेष्यत्वनिष्ठा [illegible] विशेष्यत्वनिष्ठाया या संशयजनकता [illegible] अवच्छेदकतावच्छेदकतानिरूपितनिरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतात्वावच्छिन्नावच्छेदकतावत् प्रकारताश्रयत्वस्य लक्षणार्थत्वानभ्युपगमे धर्मिमात्रविशेष्यत्वनिष्ठसंशयावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतावत्प्रकारताश्रयत्वस्यैव लक्षणार्थत्वे तथा घटो नित्यशब्दत्वादित्यादौ शब्दत्वाभाववान् घट इत्याकारकस्वरूपासिद्धिनिश्चयदशायां नित्यत्वाभाववान् घट इत्याकारकबाधनिश्चय दशायामपि नित्यत्वतदभाव [illegible]

॥ दीधितिः ॥

न चैवं [illegible] शब्दत्वादिकम् [illegible] [illegible],

॥ गादाधरी ॥

पक्षपदस्य पक्षतावच्छेदक[illegible]पक्ष[illegible]मात्रपरत्वम्, अन्यथा [illegible] [illegible] शब्दत्वादिना [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] इत्यादि[illegible] [illegible]व्यभिचार[illegible]पत्तिः । न चैष्टापत्तिः, [illegible] । [illegible] च पक्षतावच्छेदक[illegible] विशेषणविधया [illegible] [illegible] । [illegible] पक्षताया [illegible] [illegible] [illegible]—न चेष्टापत्तिः । एवं-पक्षपदस्य [illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] शब्दत्वादेः व्यभिचारित्वापत्तिः । [illegible] [illegible] [illegible], न शब्दत्वादेः [illegible] [illegible] [illegible] घट इत्यादि [illegible] एव न [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] घटादेः [illegible] पक्षतावच्छेदक[illegible] [illegible] 'न चैवं' [illegible] इत्यादि । [illegible] इति । [illegible] शब्दत्वादेः व्यभिचारित्वापत्तौ [illegible] [illegible] न स्यादिति हृदयम् । अन्यथा = पक्षपदस्य [illegible] मते । प्रकृत[illegible] [illegible] [illegible] व्यभिचारप्रतिपादने [illegible] [illegible] [illegible] घट[illegible] [illegible] शब्दत्वादेः व्यभिचारित्वा[illegible] [illegible] दुःशक[illegible] स्यादत आह—विशेषणविधयेति । [illegible] [illegible] विशेषणत्वेनेत्यर्थः । प्रकृतपक्षादेः [illegible] [illegible] [illegible] हेतुमाह-बाधेति । [illegible] घट इत्य[illegible] [illegible] [illegible] । पक्षताया [illegible] । अ[illegible] = शब्दत्व[illegible] घट[illegible] [illegible] । प्रकृतेति । [illegible] शब्दत्व[illegible] घट[illegible] [illegible] । अभावाद्विति [illegible]

॥ माथुरी ॥

[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] साध्याभावेति [illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible] सत्यपि [illegible] साधारण्यमेव [illegible]
[illegible] इत्यादिति । अन्यथा-पक्षताया [illegible] वा [illegible]
रते । बाधासिद्ध्योरिति । [illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] । [illegible]
[illegible] इत्युक्तमिति [illegible] । [illegible]
यदि बाधादिनिश्चयकालेऽपि [illegible]
दित्येवमापत्तिः [illegible], सा च न सम्भवति, [illegible]
[illegible]
बाधादि निश्चयकालेऽपि [illegible]
दित्येवमापादनीयमित्याशयेनासाधारण्यापत्ति [illegible] साधारण्येति । [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] सपक्षेति । [illegible]
[illegible]
[illegible] इति भवे ।

तदानीमिति । [illegible] इत्यादिकथनात् । [illegible]
[illegible] पक्षतायामिति ।

॥ शिखामणिः ॥

[illegible], अन्यथा [illegible] साक्षात्कारोत्पत्तेः । [illegible] । [illegible]

॥ मणिप्रभा ॥

साधने [illegible] इत्यर्थः । [illegible] भावः ।

ननु [illegible] अत आह—[illegible] । साक्षात्-

॥ दीधितिः ॥

च व्याप्यवित्त्वयोः साधारण्यभ्रमदशायामैतिप्रसङ्गः, धर्मि यद्रूपावच्छिन्नप्रकारकज्ञानं साध्यसन्देहजनकं तद्रूपावच्छिन्नस्यैव त्वया तथा रूपं साधारण्यादीति सिद्धान्ते स्फुटीभविष्यति ॥

॥ गादाधरी ॥

ण्यभ्रमदशायामिति । यथायथं साध्याभाववद्वृत्तित्वसाध्यवद्वृत्तित्वयोर्भ्र स्मकं साधारण्यज्ञानदशायामित्यर्थः । धर्मीति—फलीभूतसंशयधर्मितावच्छेदकमात्रपर्याप्ताधिकरणधर्मावच्छिन्ने. यद्रूपावच्छिन्नप्रकारकज्ञानं—यद्रूपावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानत्वावच्छिन्नम् । साध्यसन्देहजनकमिति । ए सशयं प्रति कोटयुपस्थितिविशेषणज्ञानादिघटितस्यैव हेतु साधारणधर्मवद्धिज्ञानस्य साधारण्य तथेति निष्कृष्टमते कोट्युपस्थितिजनकत्वापेक्षितमे अशजघटितत्वाभिप्रायेण । यथाश्रुतमूलानुरोधे तु संशयजनककोटि कोट्युपस्थितिजनकत्वमेव निवेशनीयम् । साध्यसंशयजनककोटिद्वयाति

॥ विवृतिः ॥

[illegible] । [illegible] । टीकायां [illegible]
[illegible] साध्याभाववद्वृत्ति [illegible]
[illegible] ॥ फलीभूतेत्यादि । [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] मतीति
[illegible]
[illegible]
[illegible] । हेतुरिति । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

-तिजनकमित्यपि व्याचक्षते । तन्मते धर्मिणीति प्रकारतात्वेन अवच्छे-कतालाभायेति ध्येयम् ।

अथैवं साधारण्यादिघटककेवलसाध्यवद्वृत्तित्वत्वाद्यवच्छिन्नत्वमादायातिप्रसङ्गो दुर्वारः । न च धर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वं संशयजनकतानतिरिक्तवृत्ति तद्रूपवत्त्वस्य साध्यसंशयजनकतावच्छेदकीभूता या धर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितप्रकारता तदवच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वस्य वा निवेशान्नातिप्रसङ्गः, संशयं प्रतिकोटिद्वयसाहचर्यावच्छिन्नप्रकारताशालि-

॥ विवृतिः ॥

यमित्यर्थः । एतन्मते साधारणादि धर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यैव कोटिद्वयोपस्थितिः संशयजनिकेत्यवध्येयम् । **व्याचक्षते** । केचित् दीधितिकारोक्तलक्षणमितिशेषः । नन्वेतन्मते धर्मिणीत्यभिधानमनर्थकम् । नित्यत्व तदभाव विषयक ज्ञानवानयमित्याकारक ज्ञानाधीनायाः कोट्युपस्थितेः साधारणादि धर्मवद्धर्मिज्ञानाजन्यतया संशयाजनकत्वादेव तादृशज्ञानमादाय ज्ञानहेतावतिव्याप्तिवारण सम्भवादित्याशङ्क्याह **तन्मते इति** । यथाश्रुतमूलानुरोधिनां मते इत्यर्थः । **लाभायेति** । तथा च साध्यसंशयत्व न्यूनवृत्तिजन्यता निरूपिता या कोटिद्वयोपस्थिति निष्ठाजनकता तन्निरूपितान्यवहितोत्तरत्व सम्बन्धावच्छिन्न साधारणादिधर्मवद्धर्मिज्ञान निष्ठावच्छेदकता निरूपित निरूपकत्व सम्बन्धावच्छिन्न धर्मिविशेष्यत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपिता या निरूपितत्वसम्बन्धावच्छिन्न प्रकारतात्वावच्छिन्नावच्छेदकता तद्वत् प्रकाराताश्रयत्वमेव विवक्षणीयम् । तेन न धूमवान् पर्वतो वह्निमान् द्रव्यत्वादित्यादौ साधारणधर्मवद्धर्मि ज्ञानीय धूमप्रकारतामादाय धूमेऽतिप्रसङ्गइत्याशयः । एतन्मतस्य निर्युक्तिकत्वात् ध्येयमित्युक्तम् । तत्कोटि सहचरितत्वाद्यवच्छिन्न प्रकारताशालि ज्ञानत्वेन तदभावकोटि सहचरितत्वाद्यवच्छिन्न प्रकारताशालिज्ञानत्वे नच पृथगेव संशय जनकतेतिमते व्याप्यविरुद्धयोरतिव्याप्तिमाशंङ्कते **अथैवमिति** । एवं = फलीभूतेत्यादिना लक्षणार्थनिर्वचने । **साधारण्यादीति** । असाधारण्य घटक केवल साध्याभाव वद्व्यावृत्तत्वावच्छिन्न प्रकारतामादायाप्यतिव्याप्तिं सूचयितुं उभयत्रादिपदम् । **अतिप्रसंगइति** । तथाच पर्वतत्वाद्यवच्छिन्न विशेष्यता निरूपित वह्निमद्वृत्तित्वादिविशिष्ट धूमत्वाद्यवच्छिन्न प्रकारता शालि ज्ञानस्यापि तत्र वह्निसंशय जनकतया तादृश वह्निमद्वृत्तित्वविशिष्ट धूमत्वस्य धूमेसत्त्वात् भवति पर्वतोवह्निमान् धूमादित्यादौ धूमेऽतिव्याप्ति रितिहृदयम् । ननुफलीभूत संशय धर्मितावच्छेदकावच्छिन्न

❀ गादाधरी ❀

ज्ञानत्वेन साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानस्यैकैकहेतुनाकलनादेकैककोटिसाहचर्यावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानस्य संशयाजनकतया उभयकोटिसाहचर्यादेरेव तादृशधर्मत्वादिति वाच्यम्। उभयरूपेणैकैकहेतुनाकलनेत्वेककोटिसाहचर्यावच्छिन्नत्वविशिष्टापरकोटिसाहचर्यावच्छिन्नत्वे-

❀ विवृतिः ❀

विशेष्यता निरूपित यद्रूपावच्छिन्न प्रकारत्वं साध्यसंशय जनकतावच्छेदकमित्यवच्छेदकत्वमवदनं तादृश प्रकारत्वव्यापक साध्यसंशय जनकताव्यापकमनतिरिक्तवृत्तित्वात्मकं ग्राह्यमन्यथा धूमत्वादिना पक्षधर्मतादि धूमधूमाभाववद्वृत्ति वह्निमदयोगोलक मित्याकारकज्ञानादपि धूमसंशयोत्पादेन निरुक्तनिरूपकभावापन्न विषयताशालि ज्ञानत्वेनैव संशयजनकतायाः आवश्यकतया अखण्ड धूमतदभाववृत्तित्वविशिष्टवह्नित्वावच्छिन्न प्रकारतायाः संशयजनकतानवच्छेदकतयाऽसम्भवोऽव्याप्तिर्वा स्यात्। एवञ्चोभयसाहचर्यावच्छिन्नैकप्रकारताशालिज्ञानमेव संशयजनकं नतु प्रत्येककोटिसाहचर्यावच्छिन्न प्रकारताशालिज्ञानं वा। केवलवह्निमद्वृत्तित्वावच्छिन्न धूमप्रकारतायामुभयसाहचर्यावच्छिन्न प्रकारतात्वेन संशयजनकतानिरूपितस्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वसत्वेऽपि तादृशप्रकारताया केवलवह्निसहचरितधूमवान् इत्याकारकज्ञानेऽपि वर्त्तमानतया तत्र संशयजनकताविरहेण तस्याः संशयजनकतातिरिक्तवृत्तित्वात् न तादृश प्रकारतामादाय व्याप्येऽतिव्याप्तिसम्भवः। यद्यपि यादृशस्थलविशेषे वह्निमद्वृत्तिधूमप्रकारताक ज्ञानमुभयसाहचर्यावच्छिन्न धूमप्रकारताक ज्ञानात्मकमेव समूहालम्बनं जायते नतु तद्भिन्नं, तादृशस्थले वह्निमद्वृत्तित्वावच्छिन्न धूमप्रकारतायाः संशयजनकता व्यापकतया तादृशप्रकारतामादाय व्याप्येऽतिव्याप्तिः। अनतिरिक्तवृत्तित्वस्य व्यापकत्वघटितत्वेन गौरवञ्चेति विभाव्यते तथापि धर्मितावच्छेदकावच्छिन्न विशेष्यतानिरूपिताया साध्यसंशयजनकतावच्छेदकीभूता प्रकारता तदवच्छेदकता पर्याप्त्यधिकरण धर्मवत्त्वविवक्षणे न व्याप्येऽतिव्याप्तिः। केवल वह्निमद्वृत्तित्वावच्छिन्न प्रकारताया संशयजनकतावच्छेदकत्वेऽपि तादृश संशयजनकतावच्छेदक प्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणं वह्नितदभावोभयसहचरितत्वमेव तस्य च वह्निव्याप्ये धूमे विरहादित्येवं नचेत्यादिना ऽऽशङ्क्य समाधत्ते उभयरूपेणैकैकेति। उभयसाहचर्यावच्छिन्न प्रकारताशालिज्ञानत्वेन संशयं प्रत्येक हेतुनाकलने इत्यर्थः। धूमधूमाभावोभयसहचरितत्वावच्छिन्नत्वं हि प्रकारतायां धूमसहचरितत्वावच्छिन्नत्व विशिष्टं यत् धूमाभावसहचरितत्वावच्छिन्नत्वं तद्रूपं वाच्यम्। अन्यादृशस्य तस्य वक्तुमशक्यत्वादित्याह तत्कोटीति। विशेष्य विशेषणभावे

॥ गादाधरी ॥

नैव प्रकारतया निवेशनीयतया अवच्छेदकयोर्विशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहात्. व्याप्यसंशयस्य साधारणधर्मवत्ताज्ञानात्मकत्वानुपपत्तेश्च। तत्र व्याप्यतदभावयोः प्रत्येकमुभयकोटिसहचरितत्वाभावात्। न च व्याप्यसंशयस्य पृथक्कारणतामत एवेदं लक्षणमिति वाच्यम्। व्याप्यसंशयस्येत्यादिग्रन्थविरोधात्। न च यत् तद्रूपावच्छिन्नप्रकारकज्ञानत्वेन

॥ विवृतिः ॥

विशेष्यत्वे विशेषणत्वे च। विनिगमनाविरहादिति। तथाच यथा धूमसहचरितत्वावच्छिन्नविशिष्टधूमाभावसहचरितत्वावच्छिन्नत्वम् प्रकारतायाः [illegible] तथा धूमाभावसहचरितत्वावच्छिन्नविशिष्टधूमसहचरितत्वावच्छिन्नत्वम् प्रकारताशालिज्ञानस्यापि संशयजनकत्वस्यावश्यकतया गुरुरूपेण कारणतास्वीकारापेक्षया धूमादिप्रत्येकसहचरितत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वादिना लघुरूपेण कारणताभ्युपगमनमेव समीचीनम्। एवञ्च केवलवह्निमद्वृत्तिधूमवान् इत्याकारकज्ञानस्याप्य[illegible]व्याप्यप्रतिबन्धकतया संशयजनकत्वमेवेति भावः। ननूक्तातिप्रसङ्गवारणाय गुरुरूपेणापि कारणत्वं कल्पनीयम्, फलतु कोटिद्वय[illegible] आह—व्याप्यसंशयस्येति। पर्वतो वह्निव्याप्यधूमवान् नवेति संशयस्येत्यर्थः। अयं भावः-व्याप्यसंशयस्य पृथक्कारणतावादे इत्याद्युत्तरग्रन्थघटितपृथक्पदेन तादृशसंशयस्य साधारणधर्मवत्ताज्ञानत्वेनापि एकं संशयजनकत्वमस्तीति सूचितम्। उभयसहचरितत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वेन साधारणधर्मवत्ताज्ञानस्य संशयजनकत्वे तु व्याप्यसंशयस्य साधारणधर्मवत्ताज्ञानात्मकत्वं न सम्भवति, वह्निव्याप्ये वह्नितदभावसहचरितत्वस्य वह्निव्याप्याभावेऽपि तादृशसहचरितत्वस्यासत्त्वात्, प्रत्येककोटिसहचरितत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वेन साधारणधर्मवत्ताज्ञानस्य संशयजनकत्वे तु तादृशसंशयस्यापि साधारणधर्मवत्ताज्ञानात्मकत्वे न किमपि बाधकम्, वह्निव्याप्ये वह्निसहचरितत्वस्य, वह्निव्याप्याभावे च तदभावसहचरितत्वस्य सत्त्वात्, अतस्तादृशोक्तग्रन्थविरोधभयेन प्रत्येककोटिसहचरितत्वावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानत्वेनैव संशयजनकत्वं वाच्यम्, एवञ्च केवलवह्निमद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारतामादाय वह्निव्याप्यधूमे [illegible] । [illegible] नर्चान [illegible] पर्पति । [illegible]

❀ गादाधरी ❀

कतावच्छेदकतायद्धर्मघटकविषयतावच्छेदकत्वाभावेऽसाधारण्यादिवारणं सम्भवति । साधारणादेरप्यसाधारण्यादिप्रकारेण ज्ञानस्य संशायकत्वात् । एतेन संशयजनकतावच्छेदकीभूताया या प्रकारता तदवच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वनिवेशेऽपि न निस्तारः । धर्मिणि यद्रूपावच्छिन्नप्रकारकज्ञानस्य स्वनिष्ठयद्रूपावच्छिन्नप्रकारकज्ञानसहकारेण साध्यसंशयजनकत्वम्तदुभयरूपवत्त्वस्य विवक्षितत्वेऽपि व्याप्यसंशयस्येत्यादिग्रन्थासङ्गतिरशक्य-

❀ विवृतिः ❀

च्छेदकप्रकारतावच्छेदकतादृशव्याप्यत्वादेः स्वनिष्ठसंशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकधर्मतया तस्य निरुक्तपदेनाभावात् तत्राव्याप्तिरिति लाघवेन समाधत्ते-साधारणादेरिति । धूमत्वावच्छिन्नादिहेतावित्यर्थः । साधारणस्य नियतत्वतया सजातीयविजातीयव्यावृत्तत्वेन दभावसाधनानुपपत्तेः साधारणे लक्षणसमन्वयसम्भवादादिपदम् । आदिनाऽसाधारणपरिग्रहः । तथा च साधारणस्य साधारण्यप्रकारेण ज्ञानदशायां असाधारणे प्रकारान्तरादिति तु परमार्थः । असाधारण्यप्रकारेण = साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वादिप्रकारेण । संशायकत्वात् = संशयजनकत्वात् । एतेनेति । निरुक्तदूषणेनेत्यर्थः । अस्य च न निस्तार इत्यनेन सम्बन्धः । संशयेति । फलीभूतसंशयधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपित साध्यसंशयजनकतावच्छेदकीभूता या या प्रकारता तदवच्छेदकता पर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वस्य निवेशेऽपीत्यर्थः । न निस्तार इति । तथा च साधारणादेरसाधारण्यादिप्रकारेण ज्ञानस्य संशयजनकतया तादृशसंशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मस्य साधारणादौ विरहेण पूर्वोक्तरीत्या असम्भववारणासम्भवेन निस्ताराभाव इति भावः । इदमुपलक्षणम्—अस्मिन्कल्पे पूर्वकल्पेऽपि व्याप्यसंशयेनापि संशयजनकत्वात् [illegible] । [illegible] संशयजनकता [illegible] प्रकारता-वच्छेदकधर्मत्वागमत [illegible] । ननु फली-भूतसंशय [illegible] ज्ञाननाश [illegible] [illegible] [illegible] नरका- [illegible] [illegible] नाश

॥ गादाधरी ॥

सत्ताधिकेव [illegible] धर्मिविशेष्यकत्व-[illegible] प्रसङ्गा[illegible]त्रे: ।

नैवम् । यदि [illegible] निर्विकल्पा[illegible] या धर्मितावच्छेदकावच्छिन्न[illegible] [illegible] तात्पर्यान्[illegible] संबन्धं [illegible]म् । साधारण्यादिविशिष्टे [illegible] ज्ञानजन्य[illegible]भूता या तादृशी प्रकारता सा साध्या-

॥ विवृतिः ॥

[illegible]त्येति । [illegible] [illegible] [illegible]र्थः । [illegible]त्येति । [illegible] [illegible]र्थः । धर्मीति । [illegible] [illegible]र्थः । [illegible] [illegible]रिति । तथ च [illegible] [illegible] [illegible]त्वेन [illegible]त्वेन [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: । यदि [illegible] [illegible]रिति । [illegible]

[illegible]

[illegible]

❀ गादाधरी ❀

शायामप्रामाण्यनिश्चयानास्कन्दितत्वस्यैव निवेशात्तादृशव्याप्तिनिश्चयदशा- माण्यशङ्कानास्कन्दितव्यापकसंशयापत्तिरप्यविरोधित्वादिति व्याप्यसंश- यत्वेनैव व्यापकसंशयहेतुत्वमावश्यकमिति वाच्यम्। यादृशविषये व्या-

❀ विवृतिः ❀

इत्यत्र वाच्यम् संशयधर्मिकाप्रमाण्यसंशयस्य संशयनिष्ठकारणतावच्छेदकत्वात्, एवञ्च यादृशस्थले वह्न्यादिव्याप्यप्रकारकनिश्चयः, अयं निश्चयो वह्न्यादिव्याप्य- मानवति वह्न्यादिव्याप्यप्रकारको नवेत्याकारकाप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दितो वर्त्ते तादृशस्थले व्यापकीभूतवह्न्यादिसंशयीयकोटितायां वह्न्यभावादिबुद्धिप्रतिबन्धक- स्याप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दितत्वविशिष्टवह्न्यादिव्याप्यनिश्चयस्य विरहेण निरुक्ता- पकसंशयकारणतावच्छेदकीभूताप्रामाण्यनिश्चयानास्कन्दितत्वविशिष्टवह्न्यादिव्याप्यत्वा- वच्छिन्नप्रकारताकज्ञानत्वावच्छिन्नस्य पूर्वोक्ताप्रामाण्यसंशयास्कन्दितवह्न्यादिव्याप्य- निश्चयस्य अप्रामाण्यनिश्चयानास्कन्दितस्य च सत्त्वेन तदुत्तरं व्यापकीभूतवह्न्यादि- संशयापत्तिरित्यभिप्रायेणापि व्याप्यसंशयत्वेनैव व्यापकसंशयहेतुत्वं वाच्यम्, तथा च न व्याप्यत्वमात्रमादाय व्याप्येऽतिप्रसङ्गावसरितिरित्याशः कृतेनचेति। वाच्यमिति परेणान्वयः। व्याप्येति = व्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारताक ज्ञानत्वाक्रान्तव्याप्यसंशयहेतु- तायामित्यर्थः। निवेशादिति। हेतुतावच्छेदकत्वेनेत्यादिः। व्याप्यवत्त्वनिश्चयात् = पर्वतो वह्न्यादिव्याप्यधूमादिमान् इत्याकारकनिश्चयात्। अप्रामाण्यशंकास्कन्दि- तात् = इदंज्ञानं तादृशव्याप्याभाववति व्याप्यप्रकारकं नवेत्याकारकाप्रामाण्यसंश- यास्कन्दितात्। व्यापकसंशयापत्तिः = धूमादिव्यापकवह्न्यादिसंशयापत्तिः। आव- श्यकमिति। तथा च व्यापकसंशयं प्रति व्याप्यसंशयत्वेन हेतुत्वे तादृशसंशय- जनकतावच्छेदकयावत्प्रकारतान्तर्गतायाव्याप्याभावत्वावच्छिन्नप्रकारतायाः अवच्छेद- कीभूतधर्मस्य व्याप्याभावत्वस्य व्याप्येऽविरहात् तत्रातिव्याप्त्यसम्भवेन व्याप्यसंशये- त्यादिग्रन्थासङ्गतिः दुर्वारैवेति भावः। समाधत्ते यादृशेति। यादृशविशेष्ये पर्वतादा- वित्यर्थः। यादृशस्थले इत्यपि पूरणीयम्। व्याप्यवत्तानिश्चय दशायां = वह्न्यादि- व्याप्यधूमादिमत्तानिश्चय दशायाम्। व्यापकसंशयस्य = धूमादिव्यापक वह्न्यादि- संशयस्य। इतरेति। व्याप्यसंशयेतर तादृशसंशय जनकदोषादिघटित सकलकारण- सत्त्वदशायामित्यर्थः। तादृशनिश्चये = वह्न्यादिव्याप्यधूमादिमत्ता निश्चये। अप्रा- माण्यसंशय एवैतत्रैवकारेण तादृशनिश्चयेऽप्रामाण्यज्ञानस्य सत्त्वेऽपि व्यापकसंशया- पत्तिनिरासः सूचितः। तत्र = तादृशस्थले। उक्तातिप्रसङ्गासम्भवेन = उक्तव्यापक- संशयापत्ति रूपातिव्याप्त्यसम्भवेन। तादृशस्थले व्यापकसंशयप्रतिबन्धकतया प्रामा-

॥ गादाधरी ॥

व्याप्यतानिश्चयदशायां व्यापकसंशयस्यैतादृशज्ञानसमयत्वेन तादृश-निश्चयेऽप्रामाण्यसंशय एव न जायते इत्यतिप्रसङ्गाभावेन निश्चय-साधारणव्याप्यताज्ञानत्वेन हेतुतायां निष्कृष्टव्याप्तिघटकधर्मीयाति-व्याप्त्यभिप्रायकतयैव तद्ग्रन्थस्य व्याख्येयत्वात्।

अथवा व्याप्यताज्ञानत्वेन या व्यापकसंशयहेतुता तद्घटकीभूत-कोटिद्वयविशिष्टाप्रामाण्यानिश्चयानास्कन्दितव्यापकनिश्चयत्वं साध्यव्याप्यता-वच्छिन्नाभावज्ञानविशिष्टाप्रामाण्यसंशयान्याप्रामाण्यज्ञानत्वम्। तथाच

॥ विवृतिः ॥

व्याप्यताज्ञानत्वेन [illegible] व्याप्यतानिश्चयस्य [illegible]। **निश्चयेति।** निश्चये संशये च वर्तमानं यत् व्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानत्वं तेन रूपेणेत्यर्थः। तद्ग्र-न्थस्य = व्याप्यतावत्त्वादि ग्रन्थस्य।

अयमाशयः। तादृशस्थले व्याप्यसंशयातिरिक्ताना दोषादिघटित व्यापकसंशय-समुदायकारणानां समवधानकालीने साध्यव्याप्य प्रकारकनिश्चये अप्रामाण्यसंशयः यद्यपि न जनितस्तादृशस्थले व्यापकसंशय प्रति व्याप्यप्रकारकज्ञानत्वेनजनकत्वेऽपि तादृश निश्चयोत्तरकाले व्यापकीभूतस्य साध्यस्य संशयापत्तिः; तदानीं व्यापकसंशय-कोटितावच्छेदकाभाव बुद्धिप्रतिबन्धकस्य अप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दित व्यापकाभावा-भावरूपसाध्यव्याप्यवत्त्व निश्चयस्य सत्त्वात्। तादृशनिश्चयेऽप्रामाण्यनिश्चयस्योत्पादेऽपि तद्व्यापकसंशयासत्त्वेः, व्यापकसंशयकारणस्य अप्रामाण्यनिश्चयानास्कन्दित व्याप्य-प्रकारकज्ञानस्य तदानीं विरहादिति तादृशस्थले व्याप्यप्रकारकज्ञानत्वेन व्यापक-संशय कारणतायां निर्विवादतया तादृशस्थलीय निष्कृष्टार्थकारणाभावमभिप्रेत्यैव दीधितिकृता केवलव्याप्यत्वमादाय व्याप्तेऽतिव्याप्तिरभिहितेति॥

निष्कृष्टस्थलविशेषस्य प्रमाणित्वस्यैव विवादहाथयेति। क्वचित्कः पाठः सचलमधिसौवर्यान् [illegible]। व्याप्यवत्ताज्ञानत्वेन = व्याप्यत्वावच्छिन्न प्रकारता-कज्ञानत्वेन। **तदवच्छेदकेति।** [illegible] यत् अप्रा-माण्यनि[illegible]। **साध्येति।** साध्य-व्याप्य[illegible] साध्यसंशयत्वाद-न्य प्रा[illegible]

[illegible] वितुमाह **तथाचेति।** [illegible] निष्कृष्टार्थ वद

❁ गादाधरी ❁

व्याप्याभाववत्ताज्ञानशून्यकालीनाप्रामाण्यसंशयस्यापि यथोक्तनिश्चयत्व तद्विशिष्टव्याप्यवत्ताज्ञानकाले चापत्तेरभावात्। न च तथापि व्य

❁ विवृतिः ❁

क्षणेचेत्यर्थः। व्याप्येति। व्याप्याभावप्रकारकज्ञानशून्यकालीनस्य पूर्वोक्त व्याप्यप्रकारकनिश्चयधर्मिकाप्रामाण्यसंशयस्यापीत्यर्थः।

यथोक्तनिश्चयत्वात् = पूर्वोक्तपारिभाषिकनिश्चयरूपत्वात्। तद्विशिष्टेति यथाविवक्षिताऽप्रामाण्यनिश्चयविशिष्टव्याप्य प्रकारकनिश्चयकाले इत्यर्थः। आप भावात् = व्यापकसंशयापत्तेरसम्भवात्।

इदन्तुतत्त्वम्। व्यापकसंशय प्रतिव्याप्यसंशयस्य व्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारक ज्ञानत्वेन हेतुताया अवच्छेदकीभूत यत् अप्रामाण्यनिश्चयानास्कन्दितत्वं तद्घटक मूत अप्रामाण्यनिश्चयत्व न अप्रामाण्यसंशयान्याऽप्रामाण्यज्ञानत्वमात्रम्, किं व्याप्याभावप्रकारकज्ञानविशिष्टो योऽप्रामाण्यसंशयस्तदन्याप्रामाण्यज्ञानत्वरूपम् एवञ्च पूर्वोक्ताप्रामाण्यसंशयास्कन्दितात् व्याप्यप्रकारकनिश्चयात्व्यापकसंशयापत्ति निरुक्ताप्रामाण्यसंशयस्य व्याप्याभावप्रकारकज्ञानविशिष्टत्वाभावेन तादृशज्ञानविशि कालान्तरीणाप्रामाण्यसंशयान्य अप्रामाण्यज्ञानत्वस्य निरुक्ताप्रामाण्यसंशये सत्वे तादृशाप्रामाण्यसंशयस्यैव यथोक्ताप्रामाण्यनिश्चय रूपतया अप्रामाण्यनिश्चयानास्कन्दितत्वविशिष्ट व्याप्यप्रकारकज्ञानत्वरूप व्यापकसंशय कारणतावच्छेदकधर्मस्य अप्रामाण्यसंशया स्कन्दितेऽपि व्याप्यप्रकारकनिश्चये विरहादिति।

नन्वेवमपि यादृशस्थले वह्निव्याप्यवान् पर्वत इत्याकारकोऽप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दित. पर्वतत्व सामानाधिकरण्येन तादृशव्याप्यावगाही निश्चयोवर्त्तते तादृशस्थले निश्चयोत्तरं पर्वतत्वावच्छेदेन धूमव्यापकवह्न्यवगाहिनः पर्वतत्व सामानाधिकरण्येन तादृश वह्न्यभावावगाहिनः धूमव्यापक वह्निसंशयस्यापत्ति, पर्वतत्व सामानाधिकरण्ये वह्न्यभाव प्रकारकबुद्धौ पर्वतत्व सामानाधिकरण्येन वह्निव्याप्य निश्चयस्या प्रतिबन्धकतया निरुक्त व्याप्य निश्चयस्य यथोक्त व्यापक संशयप्रतिबन्धकतायावक्तुम शक्यत्वात्, अप्रामाण्य निश्चयानास्कन्दित स्वविशिष्टव्याप्य प्रकारक ज्ञानत्व रूप व्यापक संशयकारणतावच्छेदक धर्मस्यापि तत्रसत्वाच्च, अतो न व्यापक संशय प्रति व्याप्यप्रकारक ज्ञानत्वेन जनकत्वं अपितु व्याप्य संशयत्वेनैवतथात्वं वाच्यमिति व्याप्येऽतिव्याप्त्य सम्भवात् व्याप्य संशयेऽव्याप्तरप्र सङ्गागसति रस्त्येवेति पुनः शंकते नचेति। वाच्यमिति परेणान्वयः॥

तथापि = अप्रामाण्य संशयास्कन्दितात् व्याप्यप्रकारक निश्चयात् व्यापकसंशयापत्ति॰

❀ गादाधरी ❀

तावच्छेदकावच्छेदेन व्याप्यवत्तावगाहिनः संशयादेव तदवच्छेदेन व्यापकवत्तावगाहिसंशयोदयात्तादृशव्यापकवत्तासंशये तादृशव्याप्यवत्त्वावगाहिज्ञानत्वेनैव हेतुत्वोपगमादुक्तापत्तेरप्रसक्तेः ।

अथवा संशयजनकतावच्छेदकप्रकारतायां सव्यभिचारताघटकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्यावश्यकतया वह्निव्याप्यवानयमिति संशयीयाभावप्रका-

❀ विवृतिः ❀

मात्रेण वह्न्यादिव्याप्यनिश्चयदशायां पर्वतत्वावच्छेदेन व्यापकीभूतवह्न्यादिसंशयकारणस्य तदवच्छेदेन वह्न्यादिव्याप्यप्रकारकज्ञानस्य विरहेण कारणबाधात्तद्दशायापत्तिरित्याशयेन समाधत्ते-धर्मितेति । धर्मितावच्छेदकपर्वतत्वाद्यवच्छेदेनेत्यर्थः ।

व्याप्यवत्तावगाहिनः = वह्न्यादिव्याप्यं विषयी कुर्वतः । तदवच्छेदेन = धर्मितावच्छेदकपर्वतत्वाद्यवच्छेदेन । तादृशव्यापकवत्तासंशये = धर्मितावच्छेदकपर्वतत्वावच्छेदेन धूमादिव्यापकवह्न्यादिमत्तावगाहिसंशये ।

तादृशेति । पर्वतत्वाद्यवच्छेदेन वह्न्यादिव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानत्वेनैवेत्यर्थः । हेतुत्वोपगमात् = हेतुत्वस्वीकारात् । उक्तापत्तेः = पर्वतत्वसामानाधिकरण्यमात्रावगाहिवह्न्यादिव्याप्यनिश्चयोत्तरकाले पर्वतत्वाद्यवच्छेदेन वह्न्यादिमत्तात्सामानाधिकरण्यमात्रेण वह्न्याद्यभाववत्तामवगाहमानस्य संशयस्यापत्तेः । अधिकमभिहितं प्राक् ।

व्यापकसंशयं प्रति व्याप्यसंशयत्वेन हेतुत्वाभ्युपगमेऽपि न व्याप्यसंशयत्वेनादि[illegible]प्रत्यासत्तिरित्याशयेनेति । **संशयेति** [illegible]धर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्य[illegible] । **सव्यभिचारेति** । अन्यथा कालिकेन वह्निसम्बन्धाव[illegible]प्रकारतामादाय वह्निसाध्य[illegible] ।

[illegible] स्यात । **वह्नीति** । तथाच वह्नि[illegible]व्यापकसंशयत्वेन [illegible] भवति, स व्यभिचारताघटकी[illegible]भूत[illegible]व्याप्यत्वावच्छेदकधर्मस्य वह्नि[illegible] ॥

[illegible]प्रकारतावच्छेदकधर्म[illegible] वह्न्याप्ये ज्ञानहेतात्व

॥ माथुरी ॥

रतायाः संयोगादिसम्बन्धावच्छिन्नतया तत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतानिरू-पितैव संशयजनकतावच्छेदिकेत्यतिव्याप्तिविरहतया न व्याप्यसंशयादेर-प्रसंगतिः ।

अथ साधारणधर्मवत्ताज्ञानस्य संशयजनकत्वे धर्मितावच्छेदकतया-मते तत्सम्बन्धस्याप्यवच्छेदकतया तादृशजनकतावच्छेदकतावच्छेदक-तासु प्रत्येकमवच्छेदकीभूतानि यानि रूपाणि तद्वत्त्वनिवेशे अयमात्मा ज्ञानादित्यादौ विषयतया आत्मत्वाभावसमानाधिकरणज्ञानवत्ताज्ञानम-

॥ विवृतिः ॥

व्याप्तिः, धूमवद्धन्निश्चयवद्विशेषणतया धूमाभाववद्वह्निनिश्चयत्वानवच्छिन्नप्रकारताकसाधारणधर्मवत्ताज्ञानात् धर्मितावच्छेदकतया संशयानुत्पत्तेः । मते धर्मितावच्छेदकतयाऽज्ञानादपि संशयोत्पादस्यावश्यकतया, एकवृत्तिविषयकत्वावच्छिन्नत्वमित्याशयः । धर्मतावत् निश्चयत्वा आत्मत्वाभाववद्वृत्तित्वज्ञानत्वप्रकारकज्ञानस्याप्यात्मत्वसंशयजनकतावत् । तादृशज्ञानजनकतावच्छेदकतावच्छेदकतानिरूपकत्वघटितवत्त्वावच्छिन्न-प्रकारताकत्वात्तदवच्छेदकत्वेऽपि तादृशज्ञानजनकतावच्छेदकतावच्छेदकीभूतात्मत्ववृत्तित्वनिरूपकत्वादिसङ्ग्रहार्थमित्यत आह यानीति ।

तत्तत्संशयजनकत्वेऽपि विषयतया धर्मितावच्छेदकत्वादिनिर्वाहार्थं ज्ञानस्यापि निर्दिष्टत्व-मितर्थः । धर्मितया = एकधर्मप्रकारकत्वस्य । अप्रयोजकत्वमते = प्रयोजकत्वा-भावमनुसृत्य मते । तत्सम्बन्धस्य = एतत्सम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य ।

तादृशेति । [illegible] तादृशजनकतावच्छेदक [illegible] निरूपकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत्वप्रकारकत्वमित्यर्थः । तद्वत्त्वनिवेशे = तद्वत्त्वस्य लक्षणघटकत्वे **साध्येति** । आत्मत्ववद्वृत्तित्वज्ञानादिसंशयजनकत्वमित्यर्थः । तदीयप्रकार-तामादाय = निरुक्तप्रकारतामादाय [illegible] । आत्मत्वासौ हेतुमद् विपदतेति । **अभावेति** । आत्मत्वाभावसमानाधिकरणज्ञानवत्त्वप्रकारकत्व इत्यर्थः ।

मते तु **सत्यमित्यादि** । **तत्र्किञ्चिदिति** । [illegible]

[illegible]

❁ गादाधरी ❁

हकारेण साध्यसन्देहजनकं यत्समवायेन साध्यसहचरितज्ञानादिमत्त्वाह-न्त्वदीयप्रकारतामादाय समवायेन ज्ञानादेर्व्यभिचारितापत्तेः । विषयता-सम्बन्धेनाभावकोटिसहचरितवद्धत्वाज्ञानीयप्रकारतायाः समवायसम्बन्धावच्छिन्नतया सव्यभिचारताघटकसम्बन्धानवच्छिन्नयावत्प्रकारता-न्तर्गतत्वाद् इति चेत् ।

सत्यम् । यत्किञ्चित्साध्यसंशयनिरूपितजनकतावच्छेदकीभूतधर्मि-तावच्छेदकावच्छिन्ना या या विशेष्यता तन्निरूपितसव्यभिचारताघटक-सम्बन्धावच्छिन्ना या प्रकारता तदवच्छेदकधर्मवत्त्वमेव विवक्षणीयम् । तथा सत्युक्तस्थले विषयतासम्बन्धावच्छिन्नज्ञानप्रकारतानिरूपितविशेष्य-ताया अपि निरुक्तयावद्विशेष्यतान्तर्गतत्वात्तन्निरूपितसव्यभिचारताघ-टकसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारत्वाप्रसिद्ध्या नातिव्याप्तिः । एवं संशये मद्गुर

❁ विवृतिः ❁

आत्मत्वाभावसहचरितज्ञानप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायाइत्यर्थः । निरुक्तेति । संश-यजनकतावच्छेदकयावद्विशेष्यतान्तर्गतत्वादित्यर्थः ।

नातिव्याप्तिरिति । तथा च समवायेनात्मत्वसहचरितज्ञानवानयं विष-तया आत्मत्वाभावसहचरितज्ञानवानयमित्याकारकज्ञानीयप्रकारताद्वयनिरूपिता वि-शेष्यताद्वयी एका समवायावच्छिन्नतादृशज्ञानप्रकारतानिरूपिता, अपरा च विष-यतासम्बन्धावच्छिन्नतादृशज्ञानप्रकारतानिरूपिता, एवञ्च विषयतासम्बन्धावच्छि-न्नतादृशज्ञानप्रकारतानिरूपितविशेष्यताया अपि संशयजनकतावच्छेदकयावद्विशे-ष्यतान्तर्गततया तन्निरूपकसव्यभिचारताघटकीभूतसमवायावच्छिन्नप्रकारत्वाप्रसि-द्ध्याऽऽत्मा ज्ञानादित्यादौ नातिव्याप्तिरिति भावः ।

नन्वेवं व्याप्यवत्त्वेनादिव्याप्तिगतिः, पर्वतो वह्निव्याप्यवानिति संशये व्याप्याभावप्रकारतानिरूपितविशेष्यताया अपि संशयजनकतावच्छेदकयावद्वि-शेष्यतान्तर्गततया तन्निरूपकसव्यभिचारताघटकीभूतसंयोगावच्छिन्नप्रकारत्वाप्रसि-द्धयैव व्याप्यवत्पक्षमादाय व्याप्येऽतिव्याप्तेरप्रसक्तेरत आहेत्यमिति । संशये = संश-यार्थे । समुच्चये ऽभ्याय=आहार्यज्ञानभिन्नसम्पादनाय ।

❁ मनोरमा ❁

यावा विशेष्यतेति । तत्र साध्यसंशयनिरूपितविशेष्यताव्यापकसव्यभिचारताघटक-सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वं सव्यभिचारत्वमिति फलितम् । विशे-ष्यता च तदवच्छिन्ना, तन्निरूपकसंशयनिष्ठजनकतावच्छेदकत्व, —[illegible]

वित्त्वाच उभयप्रकारतानिरूपितैकविशेष्यताशालित्वं मते व्याप्यसंश-
यपक्षोटिद्वयप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपितव्याप्यतापटकसम्बन्धा-
वच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकव्याप्यत्वमात्रमादायाप्यतिव्याप्तिः मन्मयवनी-
यानुकूल व्याप्यसंशयेत्यादिकमभिहितम् ।

वस्तुतस्तु जनकतावच्छेदकत्वावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकत्वस्यादिनिवेशे धूम-

◎ विवृतिः ◎

उभयेति । संशयीयकोटिद्वयप्रकारतानिरूपितैकविशेष्यताशालित्वमुभयत्वम् मते इत्यर्थः । स्वमते संशयीयप्रकारताविशेष्यतयोरपेक्षाबुद्धिविशेषविषयत्वमेव अनुपदमेव संशयीयत्वम् मतेरित्युक्तम्, पर्वतो वह्निमानवेति संशयीयवह्नितदभावप्रकारता-निरूपिता यदि पर्वतनिष्ठविशेष्यताद्वयी तदा वह्निमान् पर्वतो धूमवानित्यादि-प्रकारकसंशयेऽपि संशयीयप्रकारताद्वयनिरूपितविशेष्यताया अपि विभिन्नतया तत्-र्परस्य पैलक्षण्यं न स्यादतः संशयीयप्रकारताद्वयनिरूपितैव विशेष्यता यान्या-त्याच पर्वतो वह्निव्याप्यवानवेति व्याप्यसंशयीयप्रकारताद्वयनिरूपितपर्वतनिष्ठैक-विशेष्यताया एव व्याप्यसंशयजनकतावच्छेदकत्वम् । तादृशविशेष्यतानिरूपितव्यभि-चारताघटकीभूतसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकीभूतव्याप्यत्वस्य व्याप्येऽसत्वे-नातिव्याप्तिसम्भवाच व्याप्यसंशयस्येत्यादिग्रन्थायद्वृतिरित्याह—व्याप्येति ।

पर्वतो वह्निव्याप्यवानवेत्याकारकसंशयीयव्याप्यत्वाभावात्मककोटिद्वयप्रकार-तानिरूपितपर्वतनिष्ठैकविशेष्यतानिरूपकीभूता या व्याप्यताघटकसंयोगसम्बन्धाव-च्छिन्ना प्रकारता तदवच्छेदकव्याप्यत्वमादायेत्यर्थः । इत्याशङ्क्य=पूर्वोक्तरीत्या-व्याप्येऽतिव्याप्तिमाशङ्क्य । अभिहितमिति । दीधितिकृतेति शेषः ।

प्रकारतायां यावदनिवेशे दोषान्तरमुक्त्वा निर्दोषं लक्षणार्थं प्रदर्शयितुमाह वस्तुतस्त्विति । जनकतेति । यत्किञ्चित्संशयेत्यादिः । तथाच पक्षीभूतसंशय-धर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितयत्किञ्चित्संशयजनकतावच्छेदकसव्यभि-चारताघटकसम्बन्धावच्छिन्नयावत्प्रकारतावच्छेदकत्वादिनिवेशे इत्यर्थः पर्यव-सितः । आदिपदात् तादृशप्रकारतावच्छेदकतास्थासत्वाधिकरणधर्मवत्त्वादिपरिग्रहः ।

◎ मनोरमा ◎

[illegible] विशेष्यतानिरूपितेन [illegible] सम्बन्धावच्छिन्न [illegible]

वस्तुतस्त्विति । [illegible] व्यभिचारताघटकसम्बन्धावच्छिन्न-
[illegible] जनकतावच्छेदकत्व [illegible]

॥ गादाधरी ॥

तदभावसहचरितकाञ्चनमयवह्निमानित्यादिज्ञानीयप्रकारताया अविनि-क्तयावत्प्रकारतान्तर्गततया तदवच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणकाञ्चनमयत्वादिघटितधर्मवत्ताया वह्न्यादौ दुरुपपादतया असम्भव इति यत्किञ्चिन्मदर्थनिरूपिता धर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताघटितधर्मावच्छिन्ना या जनकता तदवच्छेदकीभूततादृशविशेष्यतानिरूपितप्रकारतावच्छेदकत्वपर्याप्तिमद्धर्मवत्त्वमेव विवक्षणीयम्। एवञ्च काञ्चनमयत्वाद्यवगाहितः

॥ विवृतिः ॥

निरुक्तेति। पर्वतादौ धूमादिमत्तायजनकतावच्छेदकसव्यभिचारताघटकम्-न्याववच्छिन्नयावत्प्रकारतान्तर्गततयेत्यर्थः। **तदवच्छेदकेति।** धूमधूमाभावसहचरितकाञ्चनमयवह्नित्वावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणकाञ्चनमयत्व-घटितं यत्काञ्चनमयत्ववह्नित्वादिरूपं धर्मद्वयं तद्वत्ताया इत्यर्थः। दुरुपपादतया= असत्त्वेनेतिभावः।

असम्भवइति। न सम्भवः असम्भवः इति व्युत्पत्त्या धूमवान्वह्नेः काञ्चनमयत्वैत्याद्यवगाहि... इत्यर्थः। एतेन यादृशस्थलविशेषे साधारण्यादिप्रकारक ज्ञान नियम-प्रमान... [illegible]

[illegible]

❀ गादाधरी ❀

कारणताद्वयीति व्याप्यविरुद्धयोरतिव्याप्तिनिरासः। एवञ्च व्याप्यमं
त्वावच्छिन्नाया उभयकोटिप्रकारत्वावच्छिन्नाया जनकताया ऐक्या
वच्छेदकीभूतव्याप्यप्रकारतावच्छेदकव्याप्यत्वमादाय व्याप्येऽतिप्र
दुर्वार एवेत्याशङ्क्य व्याप्यसंशयस्य पृथक्कारणतामते ज्ञानपदस्य
यपरत्वमुपदर्शितम्। न च व्याप्यसंशयस्य उभयप्रकारत्वेन नैद्दे

❀ विवृतिः ❀

रणविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानस्य कारणताया भिन्नत्वादित्याशयः। अतिव्याप्तिनि
इति। तथा च वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्निसंशयनिरूपिताया, यावत् जनक
र्गताया वह्न्यभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नधूमप्रकारताक ज्ञाननिष्ठाया जनकताया वह्नि
जन्यत्वादित्यादौ च तादृश्या वह्निसंशययावत्कारणतान्तर्गताया वह्निमद्वृत्तित्वाव
च्छिन्नत्वप्रकारकज्ञाननिष्ठायाः कारणताया अपि घटकतया तादृशकारणतावच्छे
कप्रकारतावच्छेदकीभूतस्य वह्न्यभाववद्वृत्तित्वधर्मस्य धूमे, वह्निमद्वृत्तित्वधर्म
जन्यत्वे विरहान्न व्याप्यविरुद्धयोरतिव्याप्तिरिति भावः।

नन्वेवमपि सर्वतो वह्निव्याप्यवानयमित्याकारकसंशयनिष्ठा वह्निव्याप्यत्वावच्छि
प्रकारताकत्वावच्छिन्ना, वह्निव्याप्याभावत्वावच्छिन्नप्रकारताकत्वावच्छिन्ना च व्याप
संशयकारणताद्वयीति व्यापकसंशययावत्कारणतान्तर्गताया वह्निव्याप्याभावत्वा
च्छिन्नप्रकारताकत्वावच्छिन्नाया कारणताया अवच्छेदकीभूतधर्मस्य व्याप्याभावत्व
व्याप्ये विरहेण, तादृशकारणतावच्छेदकप्रकारताया सव्यभिचारताघटकसंयो
च्छिन्नत्वस्याऽप्रसिद्ध्यैव वा व्याप्येऽतिव्याप्तिवारणसम्भवादशाऽपि व्याप्यसं
शयेत्यादिग्रन्थस्यासङ्गतिरस्त्येवेत्यत आह ऐक्यवेति। जनकताया यावत्त्वनिवेशे चेत्यर्थः

व्याप्येति। वह्निव्याप्यवानयमित्याकारकसंशयत्वावच्छिन्नायाइत्यर्थः। उ
येति। व्याप्यव्याप्याभावप्रकारकत्वावच्छिन्नायाइत्यर्थः। जनकतयेति। व्याप
संशयेत्यादिः। ऐक्यादिति। विभिन्नत्वे मानाभावादित्याशयः। तदवच्छे
देति। निरुक्तजनकतावच्छेदकीभूतव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकव्याप्यत्व
दायेत्यर्थः। उपदर्शितमिति। तथा च वह्निव्याप्यवानयमित्याकारकव्याप्यसंशयी
व्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारताया भेदेऽपि न तत्र व्यापकसंशयनिरूपिताया जनकता
भिन्नत्वमपि तु एकैव तत्र तादृशी जनकता इति तादृशैकजनकतावच्छेदकीभूत

❀ मनोरमा ❀

निरुक्तजनकता अवच्छेदकीभूतप्रकारताया तादृशप्रकारताभिन्नावच्छेदकत्वं व्याप्यसंशयविशेष
कानिरूपितत्वस्याभिन्नतया सर्वत्रासम्भवः ... व्याप्यसंशयत्वावच्छिन्नं जनकत्व
मित्यर्थः।

॥ गादाधरी ॥

विशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहादपि तु प्रत्येकप्रकारतां निवेश्य हेतुताद्वयमेव कल्पनीयम् इति नातिव्याप्तिप्रसक्तिरिति वाच्यम् । हेतुता-

॥ विवृतिः ॥

शब्दभिन्नाव्यभिचारताघटकसंसर्गावगाहिज्ञानप्रतिबन्ध्यतायाः यत् विशिष्टव्याप्यवत्ताविच्छिन्नाया प्रकारताया अवच्छेदकत्वं यद्धिव्याप्यत्वधर्मस्य व्याप्ये सत्त्वेन व्याप्येऽतिव्याप्तिप्रसङ्गभयात् व्याप्यसंशयदशायामित्यादिलक्षणघटकनिविष्टि तादृशातिव्याप्तिवारणायैव ज्ञानपदस्य निश्चयपरत्वमावश्यकमितिभावः ॥

ननु व्यापकीभूतवह्न्यादिसंसर्गं प्रति महानसादिव्याप्यसंशयाधीनप्रकारकत्वस्यैव मुक्तम् विनिगमनाविरहेण व्याप्यप्रकारकत्वविशिष्टव्याप्याभावप्रकारकत्वेनैव व्याप्याभावप्रकारकत्वविशिष्टव्याप्यप्रकारकत्वेनापि गुरुरूपेण कारणताद्वयकल्पनमपेक्ष्य व्याप्यप्रकारकज्ञानत्वेन, व्याप्याभावप्रकारकज्ञानत्वेन च लघुरूपेण कारणताद्वयकल्पनस्यैव युक्तत्वात्, एवञ्च व्याप्यसंशयेत्यादिलक्षणघटकप्रतिबन्धकतानिरूपितकारणतावच्छेदकानन्तर्गतव्याप्याभावप्रकारकत्वावच्छिन्नजनकतावच्छेदकीभूतव्याप्याभावप्रकारतायाः व्यभिचारताघटकसंसर्गानवच्छिन्नतया, तादृशप्रकारतावच्छेदकव्याप्याभावत्वस्य व्याप्ये विरहेण च, व्याप्येऽतिप्रसंगवारणसम्भवेन ज्ञानपदस्य निश्चयपरत्वाभिधानस्य निर्युक्तिकत्वापातादित्याशयेन शङ्कते न चेति वाच्यमितिपरेणान्वयः ।

उभयप्रकारकत्वेन = व्याप्यव्याप्याभावोभयप्रकारकत्वेन । **नैकहेतुतेति ।** व्यापकसंशयं प्रतीत्यादिः । विशेष्यविशेषणभावे = व्याप्यप्रकारकत्वनिष्ठविशेष्यत्वविशेषणत्वे, व्याप्याभावप्रकारकत्वनिष्ठविशेष्यत्वविशेषणत्वे च । **विनिगमनाविरहादिति ।** अनयोरेकमात्रस्य विशेष्यत्वमपरमात्रस्य विशेषणत्वमित्यत्र युक्तिविरहादित्याशयः। प्रत्येकप्रकारता=व्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारता व्याप्याभावत्वावच्छिन्नाप्र प्रकारताम् ।

कल्पनीयमिति । व्याप्यप्रकारकनिश्चयोत्पत्ति [illegible] व्याप्या- [illegible] तादृशज्ञान- [illegible] प्रकारक- [illegible]

॥ गादाधरी ॥

द्वयकल्पने यत्र व्याप्यवत्तानिश्चयस्य स्वांशेऽप्रामाण्यसंशयात्मकत्वात
क्षणे व्याप्याभाववत्तानिश्चयस्तदुत्तरक्षणे व्यापकसंशयापत्तेः। ...

॥ विवृतिः ॥

नातिव्याप्तीति । व्याप्यत्वस्य व्याप्ये निरूढादित्यादिः । तथा चोक्तस्वं
व्याप्यसंशयस्येत्यादिग्रन्थाऽसङ्गतिरस्त्येवेति भावः ।

निरुक्तरीत्या कारणताद्वयकल्पने यत्रादौ पर्वतो वह्निव्याप्यवानित्याकारक
यस्तद्धर्मिकवह्निव्याप्याभाववति वह्निव्याप्यप्रकारकं न वेत्याकारकाप्रामाण्यसं
ततः पर्वतो वह्निव्याप्याभाववानित्याकारको निश्चयस्तदनन्तरं पर्वतो वह्निमान्
व्यापकसंशयापत्तिः तथाऽप्रामाण्यनिश्चयानास्कन्दितस्य व्याप्यप्रकारकज्ञानस्य व्या
भावप्रकारकज्ञानस्य च सत्त्वेन व्यापकसंशयरूपकारणस्य विद्यमानत्वात् अ
गुरुरूपेणापि व्याप्यप्रकारकत्वविशिष्टव्याप्याभावप्रकारकत्वादिना कारण
कल्पनीयं तथासति न व्याप्यसंशयस्येत्यादिग्रन्थाऽसंगतिस्तादृशादि यथ कारण
वच्छेदकताया एव व्याप्यप्रकारताया वर्तमानतया यावत्कारणतावच्छेदकव्या
प्रकारतावच्छेदकीभूतव्याप्यत्वस्य व्याप्ये सत्त्वादित्याशयेन समाधत्ते हेतुतो
निरुक्तरीत्या व्यापकसंशय प्रतीत्यादिः ।

यत्र=स्थलविशेषे । स्वांशे=व्याप्यवत्त्वनिश्चयांशे । स्वांशेऽप्रामाण्यनिश्चय
अप्रामाण्यनिश्चयानास्कन्दितव्याप्यवत्त्वज्ञानात्मककारणविरहेण व्यापकसंशयः
सत्त्वादप्रामाण्यसंशयात्मकस्येत्युक्तम् । अप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दितव्याप्यवत्ता
यस्यैव व्यापकाभावबुद्धौ प्रतिबन्धकतया अप्रामाण्यसंशयात्मकव्याप्यवत्ता
यस्त्वेऽपि न व्यापकाभावप्रकारकसंशयस्यानुपपत्तिरित्याशयः । न चैवं स्वांशे प्र
संशयात्मकस्येत्युक्तावेव सामञ्जस्ये अप्रामाण्ये यादभिधानमसङ्गतमिति वाच्य
प्रामाण्यसंशयस्य विरोधिप्रायकतया प्रामाण्यसंशयास्कन्दितव्याप्यवत्तानिश्चयोत्त
व्याप्यसंशयस्यैवोत्पादेन व्याप्याभावनिश्चयोत्पत्त्यसम्भवेन तथाभिधानस्यैव
त्वादिति वदन्ति ।

अनन्तरक्षणे=समूहालम्बनाप्रामाण्यसंशयास्कन्दितव्याप्यवत्तानिश्चयोत्तरक्षणे
व्याप्याभावबुद्धौ अप्रामाण्यज्ञानविरहविशिष्टस्यैव व्याप्यनिश्चयस्य प्रतिबन्धक
तादृशव्याप्यवत्तानिश्चयोत्तरक्षणे व्याप्याभावनिश्चयोत्पत्तौ बाधकाभाव इति भा
तदुत्तरक्षणे=व्याप्याभावनिश्चयद्वितीयक्षणे । व्यापकसंशयापत्तेः=पर्वतादौ धूम

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

यावत्प्रकारतानिवेशपक्षेऽपि सव्यभिचारताघटकसम्बन्धावच्छिन्नज्ञानत-ज्ञानताऽवच्छेदकप्रकारतानां न यावत्त्वेन निवेशः, अपितु निरुक्तज्ञानता-वच्छेदकीभूता यावन्त्यः प्रकारताः सव्यभिचारताघटकसम्बन्धावच्छिन्न-ज्ञानां तासां प्रत्येकावच्छेदकत्वपर्याप्त्यं निवेश्यम् । एवं च अयमात्मा ज्ञानादित्यादौ नोक्तक्रमेणातिव्याप्तिसम्भवः विषयतासम्बन्धावच्छिन्न-

॥ विवृतिः ॥

व्यापकीभूतस्य घटत्वादेः संग्रहार्थः । तथाच ज्ञानत्वविशिष्टाभाव-प्रकारकत्वादिनैव तत्सम्बन्धस्य व्यापकत्वं प्रति हेतुत्वं यावत्त्वेन यौक्तिकत्वा-दिनिश्चययोः परस्परं व्याप्यव्यापकभावप्रकारकज्ञानादिना तादृशनिश्चययोः ग्राह्य-ग्राहकताऽवच्छेदकधर्मानिरूपणादा न पूर्वोक्तातिव्याप्त्यवकाश इत्यभिप्रायः ।

एतेनेति । पूर्वं व्याख्यातप्रकारेणेत्यर्थः । यच्चुक्तं तु एतस्मादन्यत्वे-नेत्यर्थः । **यावत्प्रकारतेति** । संसर्गज्ञानतावच्छेदकेत्यादिः । **सव्यभिचारेति** सव्यभिचारताघटकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविशिष्टसंसर्गज्ञानतावच्छेदकप्रकारतानामि-त्यर्थः । **न यावत्त्वेनेति** । तथाच तादृशज्ञानताऽवच्छेदकप्रकारताव-च्छेदकधर्मवत्त्वं न लक्षणार्थ इति भावः । ननु तर्हि कीदृशरीत्या निवेशः कर्त्तव्य इत्या-काङ्क्षायामाह **अपित्वित्यादि** । यत्किञ्चिदुक्तज्ञानताऽवच्छेदकीभूतेत्यर्थः । तासां = यावत्प्रकारतानाम् । **प्रत्येकेति** । प्रत्येकप्रकारताऽवच्छेदकत्वपर्याप्तमित्यर्थः ।

निवेश्यमिति । तथाच यत्किञ्चिदुक्तज्ञानताऽवच्छेदकीभूता यावन्त्य-प्रकारताः सव्यभिचारताघटकसम्बन्धावच्छिन्नत्वप्रत्येकावच्छेदकतावत्तासामवधि-रणधर्मवत्त्वं सव्यभिचारत्वमिति फलितम् ॥

ननूक्तरीत्या लक्षणार्थस्य निर्वचनेऽपि कथमयमात्मा ज्ञानादित्यादावतिव्याप्तिवा-रणमत आह **एवञ्चेति** । यावत्प्रकारतानिवेशपक्षे निरुक्तस्य लक्षणस्य [illegible] इत्यर्थः । उक्त-क्रमेण = समवायेनात्म[illegible] विषयतया [illegible] -निवा[illegible] पूर्वोक्तक्रमेण । [illegible] -**विषयतेति** ।
विषयता [illegible] प्रकारता [illegible]

॥ गादाधरी ॥

ज्ञानादिप्रकारतानामपि निरुक्तयावत्प्रकारतान्तर्गततया
घटकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य तत्रासत्त्वेन तेन

घटतया यावत्त्वेन निवेशनं ज्ञानापदस्य निश्चयपरत्वं च न
पूर्वपक्षानवकाशः ।

॥ विवृतिः ॥

-र्थः । निरुक्तेति । यत् किञ्चित्
मर्तुसञ्चयत्वेत्यर्थः । सव्यभिचारेति ।
-त्वस्येत्यर्थः ॥

तत्र = विषयत्वसम्बन्धावच्छिन्नात्मत्वाभावसहचरितज्ञानप्रकारतान्तर्-रूपेण = सव्यभिचारताघटकीभूतसमवायावच्छिन्नत्वेन रूपेण । विषयत्वसम्बन्धावच्छिन्नताहशज्ञानप्रकारताया उपादानासम्भवात् । तथाच किं तयाऽऽत्मत्वाभावसहचरितज्ञानवानयमित्याकारकज्ञानीयविषयत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताया अपि संशयजनकतावच्छेदकयावत्प्रकारतान्तर्गततया तत्र सव्यभिचारताघटकीभूतसमवायावच्छिन्नत्वस्यासिद्धत्वेन नायमात्मा ज्ञानादित्यादावतिव्याप्ति-स्ताहशयावत्प्रकारतानां मध्ये सव्यभिचारताघटकसम्बन्धावच्छिन्नायाः प्रत्येकप्रतया एव लक्षणघटकत्वादित्याशयः ।

ताहशयावत्प्रकारतानां सव्यभिचारताघटकसम्बन्धावच्छिन्नत्वेऽप्रकारतावच्छेदकधर्मवत्त्वविशेषणे पूर्वोक्तरीत्या अयमात्मा ज्ञानादित्यत्राव्यभिचारित्वापत्ते विशेष्यतायां यावत्त्वनिवेशस्य यथा निर्युक्तिकत्वं तथा ज्ञानपदस्येत्यादिना ज्ञानपदस्य निश्चयपरत्वोपवर्णनमप्ययुक्तं स्यात्, वह्निव्याप्यधूमवानित्याकारकसंशयजनकव्याप्यत्वप्रकारताया अपि व्याप्यत्वसंशयजनकतावच्छेदकयावत्प्रकारतान्तर्गततया तत्र सव्यभिचारताघटकसंयोगावच्छिन्नत्वस्याप्रसिद्धत्वेन व्याप्येऽतिव्याप्तिवारणसम्भवादिति ज्ञानपदस्येत्यादि ग्रन्थस्य विफलत्वेनोक्तक्रमेण लक्षणार्थनिर्वचनमसङ्गमित्याशयेनाह तथाचेति । ताहशयावत्प्रकारतावच्छेदकधर्मवत्त्वविशेषणे चेत्यर्थः ।

तथा = एवमपि । व्याप्येति । वह्निव्याप्यधूमवानित्याकारकव्याप्यत्वसंशयनिश्चयसाधारणज्ञानमादायेत्यर्थः । अतिव्याप्तीति । व्याप्यत्वाभावप्रकारतायाः तत्र सव्यभिचारताघटकसंयोगावच्छिन्नत्वस्याप्रसिद्धत्वेनातिव्याप्तिरिता । तत्समाव इति भवः । विशेष्यतायां इत्यादिग्रन्थविरोध, तथाच निरुक्तरीत्या व्याप्येऽतिव्याप्तिवारणसम्भवे यथा विशेष्यतायां यावत्त्वनिवेशनमयुक्तं तथेत्यर्थः पर्यवसितः । ज्ञानपद

॥ गादाधरी ॥

अथवा । व्याप्यसंशयस्य साधारणधर्मवत्ताज्ञानात्मकत्वमते एक-कोटिसामानाधिकरण्यमादाय सद्धेतावतिप्रसङ्गवारणाय यत्किञ्चित्संशय-जनकतावच्छेदकत्वावच्छिन्नपर्यन्तं निवेशनीयम् । व्याप्यसंशयस्य पृथक्कारणतामते नोक्तक्रमेण सद्धेतावतिप्रसङ्गसम्भावनातः तन्मते पौर्वि-

॥ विवृतिः ॥

स्येति । व्यापकत्वेनाभिमतस्येत्यादिः । निश्चयत्वं=निश्चयत्वावच्छिन्नविषयित्वम् । नयुक्तमिति । तथा च निरुक्तनिश्चयत्वावच्छिन्ननिवेशेऽपि व्याप्यसंशयत्वे ना-दिसाधारण्यस्य दुर्वारत्वेनेति भावः । इति पूर्वस्यासम्भवात्=विशेष्यतया साध्यादि-निवेशस्य निष्प्रयोजनत्वानिरूपणीयत्वसम्भवात् ।

प्रकारत्वादौ यावत्त्वं संशये न प्रविष्टमिति निवेशेऽपि सद्धेतावतिव्याप्तिः स्या-दित्यत आहाऽथवेति । व्याप्यसंशयस्य=साध्यव्याप्यत्वप्रकारकसंशयस्य । साधारणेति । तत्कोटिसहचरितधर्मवत्ताज्ञानात्मकत्वमते तदभावकोटिसहचरित-धर्मवत्ताज्ञानात्मकत्वमते चेत्यर्थः । व्याप्यसंशयस्य व्यापकसहचरितत्वेन व्याप्यत्वप्र-कारकज्ञानात्मकत्वे व्यापकाभावसहचरितत्वेन व्याप्यत्वाभावप्रकारकज्ञानात्मकत्वात् साधारणधर्मवत्ताज्ञानरूपत्वमिति ध्येयम् ॥

एककेति । केवलवह्न्यभावसहचरितत्वमादायेत्यर्थः । सद्धेतौ=वह्न्यादिसाध्यक-धूमादौ । निवेशनीयमिति । तथा च व्याप्यसंशयो यदि साधारणधर्मवत्ताज्ञानात्मक-स्तदा तद्वद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वेन तदभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारता-शालिज्ञानत्वेनैव परस्परसहकारेण साधारणधर्मवत्ताज्ञानस्य संशयजनकत्वं वक्तव्यं अन्यथा तत्तदभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वेन साधारणधर्मवत्ताज्ञानस्य संशयजनकत्वे व्याप्यसंशयस्य साधारणधर्मवत्ताज्ञानात्मकत्वानुपपत्तिः स्यात् तादृश-प्रकारीभूते व्याप्ये व्याप्याभावे च कुत्राऽपि वह्नितदभाववद्वृत्तित्वस्यासत्त्वात् । एवञ्च वह्निमान् धूमादित्यादौ केवलवह्निमद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानीयतादृशत्व-त्वमादायातिव्याप्तिः, एवं वह्निमान् जलत्वादित्यादौ च केवलवह्न्यभाववद्वृत्तित्वा-वच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानीयवह्न्यभाववद्वृत्तित्वमादायातिव्याप्तिस्तद्वारणाय सं-शयजनकतावच्छेदकप्रकारतायाः यावत्त्वनिवेशस्यावश्यकत्वे पूर्वोक्तयुक्त्याऽसम्भववा-रणाय संशयेऽपि यत्किञ्चित्त्वमवश्यं निवेशनीयमिति भावः ।

पृथगिति । व्याप्यसंशयत्वेन व्याप्यसंशयस्य साधारणधर्मवत्ताज्ञानानात्मकस्य व्यापकसंशयं प्रति जनकत्वाभ्युपगमे इत्यर्थः । उक्तक्रमेण=केवलसाध्यादिमद्वृत्तित्व-मादाय कथितक्रमेण । कथं तादृशवृत्तित्वमादाय सद्धेतौ नातिव्याप्तिरित्याकाङ्क्षायामाह

॥ सारावली ॥

इत्यप्रामाण्याद्यभिकरणतावच्छिन्नत्वेनैव प्रकारतया ज्ञानत्वावच्छेदक
मतात्। एकैककोटिमात्रधर्मावच्छिन्नत्वप्रकारतायाः संशयत्वस्य
कोटिद्वयघात। अतो यावत्प्रकारतानिवेशनं संशये नहि [illegible]
न तु कर्तव्यम्, अपि तु [illegible]संशयहेतुतामात्रानिवेशत्
[illegible] [illegible] [illegible]संशये[illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] इति। [illegible] इत्यर्थः। कोटिद्वये
[illegible] इत्यर्थः। [illegible] वैशिष्ट्यं धर्मी
[illegible]। [illegible]। [illegible]इति। तद्ग्राह्य[illegible]
[illegible]।

[illegible]

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

नम् । न च धर्म्यैक्यस्य संशयजनकतायां तन्त्रतामते कोटिद्वयसामानाधिकरण्यावच्छिन्नत्वं नैकत्र निवेश्यते विशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहादपि तु प्रत्येकसामानाधिकरण्यावच्छिन्नत्वं प्रत्येकं निवेश्य कारणताद्वयमेव कल्प्यते । धूमसहचरितवह्निमत्ताज्ञानधूमाभावसहचरितवह्निमत्ताज्ञानयोः परस्परसहकारित्वाच्च कोटिद्वयसहचरितविभिन्नधर्म-

॥ विवृतिः ॥

धर्मताज्ञानद्वित्वविशिष्टज्ञानत्वं निश्चयत्वमेव तथात्वम् तथाच स्वाश्रयसंशय-निश्चयानात्मकतया तत्तद्धर्मप्रकारकज्ञानाभावस्याप्येतदित्यादिनिति ।

ननु धूमवान् वह्निरित्यादौ यदि धूमधूमाभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नत्वविशिष्टवह्न्यैव धर्मनिष्ठप्रकारताशालिज्ञानत्वेन साधारणधर्मवत्ताज्ञानस्य धूमादिसंशयजनकत्वं तदा धूमवद्वृत्तित्वावच्छिन्नत्वविशिष्टं यद्धूमाभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नत्वं तद्विशिष्टप्रकारताकत्वेनैव तादृशजनकतायाः स्वीकर्तव्यतया विनिगमनाविरहेण धूमाभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नत्वविशिष्टं यद्धूमवद्वृत्तित्वावच्छिन्नत्वं तद्विशिष्टप्रकारताकत्वेनापि संशयजनकताया आवश्यकत्वात् धूमवद्वृत्तित्वावच्छिन्नत्वादिविशेषणत्वं विशेष्यत्वं च विशेष्यविशेषणभावनैकेन संशयजनकताया आनन्त्यप्रसङ्ग अतो लाघवात् केवलधूमादिमद्वृत्तित्वावच्छिन्नत्वविशिष्टवह्न्यादिप्रकारताशालिज्ञानत्वेन धूमाभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नत्वविशिष्टवह्न्यादिप्रकारताशालिज्ञानत्वेन च कारणताद्वयमेव कल्पनीयमेवञ्च प्रकृते केवलवह्न्यादिमद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानीयकेवलवह्न्यादिमद्वृत्तित्वस्यादायातिव्याप्तिवारणाय प्रकारताया यावत्त्वनिवेशस्यावश्यकत्वे अननुगमवारणाय संशयेऽपि यत्किञ्चित्त्वनिवेशनं कर्तव्यमेवेत्याशङ्कते न चेति । वाच्यमिति परेणान्वयः ।

धर्म्यैक्यस्य = एकधर्मप्रकारकत्वस्य । तन्त्रतामते = प्रयोजकत्वमते । कोटिद्वयेति । तत्तदभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नत्वमित्यर्थः । नैकत्र = नैकधर्मनिष्ठप्रकारतायां कुतो न निवेश्यते इत्याकाङ्क्षायामाह विशेष्येति । विशेष्यत्वे विशेषणत्वे चेत्यर्थः । विनिगमनाविरहादिति । तद्वद्वृत्तित्वावच्छिन्नत्वस्यैव विशेषणत्वं नतु तदभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नत्वस्येत्यत्र युक्तिविरहादित्याशयः । प्रत्येकेति । तद्वद्वृत्तित्वावच्छिन्नत्वमित्यर्थः । प्रत्येकं निवेश्य = प्रत्येकप्रकारतायां निवेश्य ।

नन्वेवं धूमादिमद्वृत्तिवह्निमानयं धूमाभावादिमद्वृत्तिवह्निमानयमित्याकारकज्ञानद्वयादपि धूमादिसंशयापत्तिरत आह धूमेति । परस्परसहकारित्वात् = परस्परसहकारेण संशयजनकत्वाभ्युपगमात् । कोटिद्वयेति । धूमसहचरितवह्निमान् धूमाभाव

⊛ गादाधरी ⊛

यथाज्ञानात् संशयप्रसङ्गः । धूमवद्धर्मिकवह्निमान् तदभाववद्धर्मि... किमात्मिकाज्ञानद्वयात्मकोऽपि संशयः स्वीक्रियते, तथापि तदेकतरस्य ... प्रकारतानिरूपितं संशये यत्किञ्चिद्धर्मनिरूपितं ... मिति भावना । विभिन्नहेतुके साध्यतदभाव... विषयतो विशिष्टनिवेशे कोटिद्वयतद्धर्मिप्रकारकज्ञानयोः ...

⊛ विवृतिः ⊛

... संशयप्रसङ्ग इति । ... इति भावः ।

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ माथुरी ॥

तथाऽन्वये विभिन्नसंबन्धावच्छिन्नत्वंसयाप्रत्येकपर्याप्तया गाद्याधर्माणां विशिष्य निवेशनीयतया गौरवानन्त्यापत्तेरिति संक्षेपः॥

अथ द्रव्यं विशिष्टसत्त्वादित्यादेः सद्धेतुत्वापत्तेरिति—विशिष्टसत्त्वानतिरिक्ततया विशिष्टसत्त्वादौ साध्यतदभावसहचरितत्वतद्वृत्तित्वयोः सत्त्वादिति चेन्न। गुणकर्मान्यत्वस्यासामानाधिकरण्यरूपं हि सद्वैशिष्ट्यं क्वचिदुपलक्षणतया हेतुतावच्छेदकं क्वचिद्विशेषणतया। आद्यं

॥ विवृतिः ॥

प्रतियोगी। कोटिद्वयेति। तद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारताकज्ञान—तदभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानयोरित्यर्थः। परस्परसहचरितस्यो भयतोऽपि=एकज्ञानगतप्रकारतानिरूपितत्वेन संबन्धज्ञानस्याप्युपगमेऽपि। विभिन्नेति। पृथक्पृथगित्यर्थः। तेनान्यरूपत्वावच्छिन्नतानिरूपकज्ञानत्वादित्यर्थः।

गाद्याधर्माणां=वह्निमत्त्वादिधर्माणाम्। विशिष्य निवेशनीयतया=तत्तद्धर्मावच्छिन्नसाध्यकोटिसाहचर्यावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानत्वेन संबन्धज्ञानरूपतया विवक्षणीयतया। आनन्त्यापत्तेरिति। तथा च तत्कोटिसहचर्यावच्छिन्नत्वविशिष्टं यत् तदभावकोटिसाहचर्यावच्छिन्नत्वं तद्विशिष्टप्रकारताकज्ञानत्वेनैव संबन्धज्ञानत्वमुपगन्तव्यमिति भाव इतीदम्।

ननु सत्तायां गुणवृत्तित्वसत्त्वे विशिष्टसत्त्वस्यापि सत्ताऽनतिरिक्ततया तत्राऽपि गुणवृत्तित्वस्य वर्त्तमानतया द्रव्यं गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्त्वादित्यादौ नियतसव्यभिचारलक्षणव्याप्तिः, द्रव्यत्ववद्वृत्तित्वस्य द्रव्यत्वाभाववद्गुणवृत्तित्वस्यापि विशिष्टसत्तायां सत्त्वेन द्रव्यत्वतदभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नविशिष्टसत्ताप्रकारताकज्ञानीयतयावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकीभूतस्य द्रव्यत्वतदभाववद्वृत्तित्वविशिष्ट-विशिष्टसत्तात्वस्य विशिष्टसत्तया सत्त्वादित्यापत्ते—अथेति। विशिष्टस्य=गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्त्वस्य। अनतिरिक्ततया=शुद्धसत्तानतिरिक्ततया। तद्वृत्तित्वयोः=द्रव्यत्वसहचरितत्ववद्वृत्तित्वद्रव्यत्वाभावसहचरितत्ववद्वृत्तित्वयोः। सत्त्वादिति। तथा च साध्यतदभावसहचरितत्वविशिष्टहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानस्य सत्प्रतिपक्षत्वाभ्युपगमेऽपि तत्र व्यभिचारित्वमेवेति भावः॥

सत्प्रतिपक्ष—इति चेन्नेति। गुणेति। [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

स्वरूपेणतया हेतुतावच्छेदकत्वे सत्यभिचारत्वमिष्टमेव, विशेषणत्वे च विशिष्टनिरूपितसमवायादिरेव हेतुतावच्छेदकसम्बन्धो वाच्यः, अन्यथा

॥ विवृतिः ॥

भिन्ना च, तदनुमितिनिरूपितनिरूपकतासम्बन्धावच्छिन्नत्वे सति जन्यज्ञानत्व-जातिमत्त्वं विषयानुमितिलक्षणत्वेऽप्यनुभवत्वेन तदनुमितित्वे गुणकर्म-तदन्यतरोत्कर्षतायैव हेतुतावच्छेदकत्वस्य स्वीकर्तव्यम् । अन्यथा तत्र विशेषणवि-धयाहेतुतावच्छेदकत्वे तादृशसत्ताविशिष्टानुभवत्वस्य साध्ये अनुमिति-त्वकालेव सत्त्वेन पक्षीभूतानुमितित्वस्य व्यभिचारसत्त्वात् हेत्वसाधारणद-नुमितिप्रसक्तसामान्याधिकरण्यसंसर्गः स्यात्, अतस्तादृशसत्तायां स्वरूपसम्बन्ध-स्यैव वक्तव्यम् । एवञ्च तत्र जातिसमवेतसत्तावत्त्वजातिमत्त्वेनानुभवत्वस्यापि च तत्त्वतया तादृशानुभवत्वस्य प्रत्यक्षादावपि सत्त्वेन तत्रानुमितित्वविरहात् व्य-भिचारनिरूपकत्वप्रसक्तेर्हेतोर्व्यभिचारित्वं स्यादिति तादृशजातिसमवेतत्वोत्कर्षता जातिमनुभवत्वान्यत्वेन विशेषणीया । तत्र जातिसमवेतत्वस्य विशेषणत्वे तु तादृशवि-शेषणविशिष्टया जातेरनुमितित्वस्य व्यभिचारासम्भवेन जातिविशेषणमनुभवत्वा-न्यत्वं व्यर्थं स्यात् ।

विशेषणीभूतं—यथा 'शब्दोऽनित्यः, बहिरिन्द्रियग्राह्यजातिमत्त्वे सति सत्ता-वत्त्वादित्यत्र' बहिरिन्द्रियग्राह्यजातिमत्त्वस्य, तस्योत्कर्षतया हेतुतावच्छेदकत्वे तादृशजातिमत्त्वोत्कर्षितसत्तायाः आत्मादावपि सत्त्वेन तत्रानित्यत्वरूपसाध्यस्य विरहात् हेतोर्व्यभिचारित्वप्रसङ्गः स्यादतस्तस्य विशेषणत्वमेव वाच्यमेवञ्च बहिरिन्द्रियग्रा-ह्यजातिमत्त्वविशिष्टसत्तायाः शब्दघटादावेव सत्त्वेन तत्रानित्यत्वस्यापि विद्य-मानत्वान्न व्यभिचार इति ।

उपसंहरति—तथा चेति । निरुक्तयोर्द्वयोः हेतुतावच्छेदके द्वैविध्यस्य व्यवस्थानं चेत्यर्थः । दर्शितस्य वैशिष्ट्यस्य = गुणकर्मान्यत्वसामानाधिकरण्यस्य । इष्टमेवेति । गुणकर्मान्यत्वोत्कर्षितसत्तायाः गुणादावपि सत्त्वेन तत्र द्रव्यत्वविरहात् तादृशहेतौ व्यभिचारित्वस्येष्टत्वात् । विशेषणत्वे इति । दर्शितवैशिष्ट्यस्येति पूर्वेण सम्बन्धः ।

विशिष्टेति । गुणकर्मान्यत्वविशिष्टेत्यर्थः [illegible]
वाच्यइति । [illegible]
[illegible]

⊛ गादाधरी ⊛

...रूपादिनो दर्शितविशेषणसम्बन्धेन पक्षधर्मताज्ञानस्य संशायकत्वविरहात्। तादृशविशेषणसम्बन्धेन च द्रव्यत्वाद्यभावसाहचर्यस्य सत्त्वादाद्यभावात् तादृशसाहचर्यावगाहिभ्रमसाधारणनियमज्ञानस्य काशात् ।

अथ यथा हेतुतावच्छेदकोपलक्षिते व्याप्तिज्ञानप्रभवेऽपि पक्षे तद्विशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानादनुमिति 'दधिकं तिष्ठ' इत्यादिन्यायात्, तथा विशिष्टसत्ता-

⊛ विवृतिः ⊛

...रूपादिन =द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तित्वादिनः । दर्शितविशेषणसम्बन्धेन = वैशिष्ट्य... [illegible] ...सम्बन्धेन । पक्षधर्मताज्ञानस्य = पक्षधर्मताविषयक... [illegible] ...द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टविशिष्टनिरूपितसमवायसम्बन्धे... [illegible] ...भावः । संशायकत्वविरहात् = संशयजनकत्वा... भावात् । तादृशेति । वैशिष्ट्य... [illegible] ...समवायादिसम्बन्धेने... [illegible] । द्रव्यत्वाभावसाहचर्यस्य = द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तित्वस्य । तादृशेति । ... [illegible] ।

ननु [illegible] ...सम्बन्धेन द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तित्वस्य... [illegible] ...आह—तादृशेति । तादृशसम्बन्धेन द्रव्यत्वा... [illegible] ...भ्रमसाधारणस्य । अनियमसंशायकत्वादिति । तथा च संशय... [illegible] ...वैशिष्ट्य... [illegible] ...सम्बन्धेन द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तित्वस्य वैशिष्ट्यसम्बन्धेनैव सा... [illegible] ।

[illegible] ... द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तित्वादि वैशिष्ट्य... [illegible] ...युक्तं ... [illegible] ...मर्थिति । ... [illegible] ...वृत्ती । ... [illegible] ... व्याप्तिज्ञाने... [illegible] ... तद्विशिष्टेति । ... [illegible]

॥ गादाधरी ॥

त्वोपहिते सद्धेतौ यत्र गृह्यते तत्र तद्विशिष्टवैशिष्ट्यस्य धर्मिणि ज्ञानादपि संदेहोत्पत्तिरविरोधेनेति चेन्न । उभयोः स्वरूपयोर्विशेषात् । तथाहि- सामान्यरूपेण सामान्यसम्बन्धेन वा व्याप्तिग्रहे सामान्यघटितेन विशेषरूपेण विशेषसम्बन्धेन वा पक्षधर्मताज्ञानादनुमितिर्जन्यते हेतोः सम्बन्धस्य वा सद्धेत्वे व्याप्तेरव्याघातात् । सामान्यरूपेण सामान्यसम्बन्धेन

॥ विवृतिः ॥

विशिष्टवैशिष्ट्ये धूमादौ । स्वरूपेण =[illegible] । यत्रेति । ज्ञाता- [illegible] । सद्धेतावित्यर्थः । तत्रेति । [illegible] । तद्विशिष्टेत्यर्थः तद्विशिष्टवैशिष्ट्यस्य=[illegible] । धर्मिणि=पर्वतादौ । ज्ञानादिति । [illegible] । अविरोधेनेति । तथाच [illegible] पर्वतादौ [illegible] इत्यर्थः ।

उभयोः स्वरूपयोः=दृष्टान्तपक्षयोः । विशेषादिति । दृष्टान्ततुल्यतायां पक्षान्तरे विशेषेण पक्षान्तरतुल्यतायां च दृष्टान्ते विशेषेण विशेषस्य सम्भव इति भावः । विशेषमेव दर्शयति-तथाहीति । सामान्यरूपेण=धूमत्वादिमात्रधर्मेण । सामान्यसम्बन्धेन=संयोगत्वादिमात्रावच्छिन्नसंयोगादिसम्बन्धेन । व्याप्तिग्रहे=वह्न्यादिनिरूपितव्याप्तिग्रहे । विशेषरूपेण=पर्वतीयत्वादिविशिष्टधूमत्वादिना । विशेषसम्बन्धेन=पर्वतानुयोगिकत्वादिविशिष्टसंयोगादिसम्बन्धेन । पक्षधर्मताज्ञानात्=पर्वतादौ पर्वतीयत्वादिविशेषितधूमादिप्रकारकात् पर्वतानुयोगिकत्वादिविशेषितसंयोगादिसम्बन्धेन वा शुद्धधूमप्रकारकात् परामर्शात् । अनुमितिर्जन्यते=अनुमितिरुत्पद्यते ।

[illegible]-हेतोरिति । धूमादेरित्यर्थः । सम्बन्धस्य=संयोगादेः । सद्धेत्वे=धूमादौ पर्वतीयत्वादेः, संयोगादौ च पर्वतानुयोगिकत्वादेर्विशेषणतयोपा[illegible]दर्शने । व्याप्तेरव्याघातादिति । यथा धूमत्वेन वह्निव्याप्यत्वं, तथा पर्वतीयधूमत्वेनापि तद्व्याप्यत्वमव्याहतम् , यथा च संयोगेन धूमे वह्निव्याप्यत्वं, तथा [illegible] तस्य तद्व्याप्यत्वमव्याहतम् ।

[illegible] । सामान्यरूपेणेति । [illegible]

॥ गादाधरी ॥

वा सद्व्याप्यमहे विशेषकरूपेण विशेषणसम्बन्धेन वा पक्षधर्मताज्ञाने गुण संशय.-सङ्कोचस्य साधारण्यस्याप्रयोजकत्वात् । अत एव वह्निमद्वृत्तित्व धूमवत्त्वासमानाधिकरणसदृक्ष आर्द्रेन्धनप्रभववह्नित्वादिना धर्मिवृत्तित्व नाम संशयः, न वा संयोगसामान्येन धूमवत्त्वाभावमहदवच्छिन्नप्रकारकत्व समवायानुयोगिकसंयोगेन धर्मिणि ज्ञानात् संशयः, न वा तत्र साधारण्य प्रसङ्ग इति ।

अथ द्रव्यं गुणकर्मान्यत्वे सति सत्त्वादित्यत्र सत्त्वेऽपि द्रव्यं गुणे वेति

॥ विवृतिः ॥

[illegible]सम्बन्धेन । [illegible] धूमवत्त्वाभाव[illegible] । विशेषकरूपेण = महानसीयत्वादिविशेषित[illegible] धर्मेण । विशेषणसम्बन्धेन वा = महानसानुयोगिक[illegible]संयोगादिसम्बन्धेन वा [illegible] ने = पक्षादौ [illegible], [illegible]सम्बन्धेन वा [illegible] न संशय = न [illegible] । संयोगस्य सद्व्यादौ महानसीय[illegible], [illegible] महानसानुयोगिक[illegible] । साधारण्यस्याप्रयोजकत्वादिति । [illegible] महानसीयसंयोगसम्बन्धेन वा [illegible] [illegible]सद्वृत्ति[illegible] ।

[illegible] सत्प्रतिपक्ष-भ्रमत्वेति । संयोगस्य [illegible] । वह्न्यादिना [illegible] । धूमेति । [illegible] । आर्द्रेन्धन[illegible] [illegible] आर्द्रेन्धन[illegible] [illegible] । [illegible] । न [illegible] ।

[illegible] । धूमेति । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ॥

[illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible]

॥ गादाधरी ॥

सत्त्वादित्यत्र विरुद्धे चातिव्याप्तेः—विशेष्येति साध्यतदभावोभयसमाना-धिकरणत्वेन विशिष्टेऽपि सत्त्वादिति चेन्न । साध्यतदभाववद्वृत्ति-तावच्छेदकविशिष्टप्रकारकज्ञानस्यैव साधारणधर्मदर्शनविधया साध्यसन्दे-हजनकत्वात् । यत्किञ्चित्साध्यसन्देहजनकतावच्छेदकीभूता या या प्रका-

॥ विवृतिः ॥

भाववद्वृत्तित्वस्य विशिष्टसत्तायां सत्त्वात् तथाऽतिव्याप्तितादवस्थ्यमेव, न च तादृशविशिष्टत्वस्य हेतुतायां यदि केवलगुणत्वस्य एव हेतुतावच्छेदकसंसर्गतया तद्घटकवैशिष्ट्यस्य विशेषणत्वाद्यनुपपत्तिः तद्धर्मावच्छिन्नाऽनिरूपितत्वादिना गुणत्वादेर्हेतु-तावच्छेदकसंसर्गत्वे तद्धर्मस्योपलक्षणतया पूर्वमुक्तत्वादिति वाच्यम् । तादृशनियमे प्रमाणाभावादित्याशयेन विशिष्टसत्तादावतिव्याप्तिं वारयितुं पुनः यतते—अर्थेति ।

विशेष्ये=प्रकारताशाली । साध्येति । द्रव्यत्वतदभाववद्वृत्तित्वस्य सत्त्वेऽपीत्यर्थः । विशिष्टेऽपि = गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्त्वे, गुणत्वविशिष्टसत्त्वेऽपि । सत्त्वात्= द्रव्यत्वतदभाववद्वृत्तित्वस्य सत्त्वात् । विशेष्यवृत्तिपदार्थस्य विशिष्टानुयोगिकत्वाऽभा-वानभ्युपगमादिति हृदयम् ।

समाधानमाह—साध्येति । साध्याधिकरणनिरूपितवृत्तितावच्छेदकताविशिष्ट-धर्मावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानस्य, साध्याऽभावाधिकरणनिरूपितवृत्तितावच्छेदकताव-द्धर्मावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानस्यैवेत्यर्थः । तेन न यत्किञ्चिदित्यादिना प्रकारताव-च्छेदकतायां यावत्त्वविशेषणस्य, संशयेऽपि यत्किञ्चित्त्वविशेषणस्य, वैयर्थ्यम् यथाश्रुते साध्यतदभाववद्वृत्तितावच्छेदकतावदेकधर्मावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानस्य संशय-जनकत्वाभ्युपगमे प्रकारतावच्छेदकतायां यावत्त्वविशेषणस्य, संशये यत्किञ्चित्त्व-विशेषणस्य च निरर्थकत्वं स्यादित्यग्रे स्फुटीभविष्यति ।

साधारणधर्मदर्शनविधया = साधारणधर्मप्रकारकज्ञानत्वेन । संशयजनक-त्वादिति । इदमुपलक्षणम्—निश्चितसाध्यतदभाववद्वृत्तितावच्छेदकताश्रयधर्माव-च्छिन्नप्रकारताकज्ञानस्याऽसाधारणधर्मदर्शनविधयापि संशयजनकत्वं वाच्यमित्यपि बोध्यम् ।

ननूक्तक्रमेण साधारणधर्मज्ञानस्य संशयजनकत्वेऽपि कथं न द्रव्यं विशिष्टस-त्त्वादित्यादौ अतिव्याप्तिरित्यत आह—यत्किञ्चिदिति । यत्किञ्चित्संशयनिष्ठज-

॥ मनोरमा ॥

साध्यतदभाववद्वृत्तितावच्छेदकतावद्धर्मावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानस्य संशयजनकत्वमते त्वाह—यत्किञ्चित्साध्यसन्देहेति । साध्यसंशयविशिष्टावच्छेदकताव्यापकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरण-

॥ भाषापरी ॥

[illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] । तद्वृत्तेरिति । [illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

च्छेदकत्वस्य विवक्षणेनातिप्रसङ्गविरहात्-विशिष्टसत्तात्वरूपप्रकृतहेतुताव-च्छेदकस्योभयवद्वृत्तितावच्छेदकस्य विरहात् । उभयवत्पर्याप्तवृत्तित्वाव-

॥ विवृतिः ॥

वच्छिन्नत्वज्ञानमादाय अतिव्याप्तिवारणं व्यवस्थापनीयम् । अतएव संशये का-र्निश्चयविशेषणमपि सार्थकम्, अन्यथा प्रकारतावच्छेदकताया व्याप्यत्वमात्रनिष्ठत्वे निश्चितसाध्यतदभाववद्वृत्तित्वावच्छेदकताया अपि संशयजनकतावच्छेदकत्वात्प्रका-रतावच्छेदकतावच्छेदकान्तर्गततया तद्विशिष्टहेतुतावच्छेदकस्य साधारण्ये निवे-शात्सम्भवासिः स्यात् ।

नन्वेवं व्याप्यसंशयस्येत्यादिग्रन्थाऽसङ्गतिः, व्याप्यसंशयोत्तरं व्याप्यत्वनिष्ठ-प्रकारतावच्छेदकताया अपि व्यापकसंशयजनकतावच्छेदकतया तदवच्छेदकत्वाव्या-भावत्वविशिष्टव्याप्याभावस्य व्याप्ये विरहेण व्याप्येऽतिव्याप्त्यनुक्तेरिति चेन्न, व्याप्यसंशयस्य व्यापकसंशयं प्रति व्याप्यत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकताकज्ञानत्वेन जनकत्वस्याभ्युपगमेन तादृशैकैकव्याप्यप्रमादाय व्याप्येऽतिप्रसङ्गाभावात्, व्याप्या-भावत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकताया तादृशज्ञानजनकतानवच्छेदकत्वात् । व्याप्य-निश्चयोत्तरं व्यापकसंशयापत्तिस्तु तादृशनिश्चयस्य व्यापकाभाववत्त्वबुद्धौ प्रतिबन्धकत्वा-देव पूर्ववद्वारणीयेति ध्येयम् ।

व्याप्यसंशयस्य पृथक्कारणतामते तु प्रकारतावच्छेदकताया यावत्यं संशयेऽपि यत्किञ्चित्त्वं न देयमेव, तन्मते साध्यतदभाववद्वृत्तितावच्छेदकतावदेकधर्मावच्छि-न्नप्रकारताशालिज्ञानस्यैव संशयजनकत्वादित्यन्यत्र विस्तरः ।

निरुक्तविवक्षाया विशिष्टसत्त्वेऽतिव्याप्तिं वारयति-**विशिष्टेति**। गुणकर्मान्यत्व-विशिष्टसत्तात्व-गुणत्वविशिष्टसत्तात्वरूपप्रकृतहेतुतावच्छेदकस्येत्यर्थः । **उभयेति** । द्रव्यत्वतदभाववद्वृत्तितावच्छेदकत्वरूपस्य संशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदक-तावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणस्य विरहादित्यर्थः । गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्तात्वे द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तितावच्छेदकत्वस्य, गुणत्वविशिष्टसत्तात्वे च द्रव्यत्ववद्वृत्तिताव-च्छेदकत्वस्याभावसत्त्वेन तादृशपर्याप्त्यधिकरणस्य विरह इति भावः ।

वस्तुतः साध्यतदभावसहचरितवृत्तित्वावगाहिज्ञानत्वेन संशयजनकत्वेऽपि न विशिष्टसत्तादावतिव्याप्तिरित्याहो**भयेति** । साध्यतदभावाधिकरणवृत्तित्वावृत्तित्वा-

॥ मनोरमा ॥

जनकतावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेन । व्यापकत्वघावच्छेदकतायां स्वाश्रयावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन । स्व साध्यवद्वृत्तितावच्छेदकत्व,-साध्याभाववद्वृत्तितावच्छेदकत्वोभयनिष्ठनवच्छेदकत्वमिति ध्येयम् ।

❀ गादाधरी ❀

[illegible] तदवच्छेदकत्वा[illegible]धिकरणधर्मविशिष्टा[illegible]

❀ विवृतिः ❀

[illegible]

❀ [illegible] ❀

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

च्छेदकधर्मवत्त्वविवक्षणेनानिश्चयदशायाम्–विशिष्टसत्तान्यत्वस्य द्रव्यत्वगुणाव-च्छेदकत्वयोभयवद्वृत्तितावच्छेदकत्वविरहात्। उभयवत्सामान्याधिकरण्यनिरूपिताय-

॥ विवृतिः ॥

पक्षितत्वनाशाननाशस्य अनित्यानित्यताया स्वरूपत्वानीयम्। अतएव शंसने यत्-किञ्चिद्विशेषणमपि सार्थकम्, अन्यथा प्रकारतावच्छेदकतायां तदवच्छेदकावच्छिन्नत्वे निश्चितसाध्यतदभाववद्वृत्तितानवच्छेदकतायां अपि संशयजनकतावच्छेदकतावच्छेदका-वच्छेदकतावच्छेदकान्तर्गततया तद्विशिष्टगुणादयोऽपरस्य सामान्याभावे विशे-षाऽसम्भवादतिःस्यात्।

नन्वेवं व्याप्यत्वांशस्यैवास्यादिसन्धानाऽसंगतिः, व्याप्यत्वांशनीयव्याप्यताधारकतानिष्ठ-प्रकारतावच्छेदकतायां अपि व्यापकतांशजनकतावच्छेदकतया तदवच्छेदकत्वानन्या-भावस्य विशिष्टव्याप्याभावस्य व्याप्ते विरहेण व्याप्तेऽव्याप्यत्वापत्तेरिति चेन्न, व्याप्यज्ञानस्य व्यापकांशं प्रति व्याप्यत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतावच्छिन्नत्वेन जनकत्वस्याभ्युपगमेन तादृशकेवलव्याप्यव्यापकाभाव व्याप्तेरनिश्चयसम्भवात्, व्याप्या-भावत्वनिष्ठप्रकारतावच्छेदकतायाः तादृशजनकतानवच्छेदकत्वात्। व्याप्य-निश्चयोत्तर व्यापकसंशयाभावस्तु तादृशनिश्चयस्य व्यापकाभावबुद्धौ प्रतिबन्धकत्वा-देव पूर्ववद्वारणीयमित्यवधेयम्।

व्याप्यांशस्य पृथक्कारणतामते तु प्रकारतावच्छेदकतायाः सावच्छेदकत्वेऽपि यत्किञ्चिद्दत्तं न देयमेव, तन्मते साध्यतदभाववद्वृत्तितावच्छेदकतावदेकधर्मावच्छि-न्नप्रकारताशालिज्ञानत्वेन संशयजनकत्वादित्यन्यत्र विस्तरः।

निरुक्तविवक्षया विशिष्टसत्त्वेऽतिव्याप्तिं वारयति–**विशिष्टेति**। गुणकर्मान्यत्व-विशिष्टसत्ताया गुणत्वविशिष्टसत्तायाश्च प्रकृतहेतुतावच्छेदकस्येत्यर्थः। **उभयेति**। द्रव्यत्वतदभाववद्वृत्तितावच्छेदकत्वरूपस्य संशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदक-तावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणस्य विरहादित्यर्थः। गुणकर्मान्यत्वविशिष्टसत्तात्वे द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तितावच्छेदकत्वस्य, गुणत्वविशिष्टसत्तात्वे च द्रव्यत्ववद्वृत्तिताव-च्छेदकत्वस्याभावसत्त्वेन तादृशपर्याप्त्यधिकरणस्य विरह इति भावः।

वस्तुतः साध्यतदभावसहचरितवृत्तित्वावगाहिज्ञानत्वेन संशयजनकत्वेऽपि न विशिष्टसत्तादावतिव्याप्तिरित्याहोभयेति। साध्यतदभावाधिकरणवृत्तितावृत्तित्वा-

॥ मनोरमा ॥

जनकतावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेन। व्यापकत्वघटकावच्छेदकतायां स्वाश्रयावच्छिन्नत्वसम्बन्धेन। एवं साध्यवद्वृत्तितावच्छेदकत्व-साध्याभाववद्वृत्तितावच्छेदकत्वोभयनिरूपकावच्छेदकत्वनिरिष्टत्व।

॥ माथुरी ॥

[illegible] संशयकारोऽपि [illegible] [illegible]हेतुतावच्छेदकविशिष्ट[illegible] [illegible] [illegible]विशिष्ट[illegible] [illegible]। [illegible] प्रकारतावच्छेदके [illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible]

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

तत्र तदुपलक्षितयत्किञ्चिज्ज्ञानस्य हेतुतया तद्विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानत्वेनाजनकत्वादुभयवद्वृत्तितावच्छेदकत्वेन प्रकारतावच्छेदकस्य यत्र भानं तत्रोभयसाधारणघटकतदवच्छिन्ननिरूपिताधिकरणतावगाहिज्ञानस्यैव हेतुतया तद्विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानत्वेन हेतुत्वमावश्यकमिति । तादृशहेतुतामादाय साधारणे उभयवद्वृत्तितानवच्छेदकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिबोध-

॥ विवृतिः ॥

भासते = ज्ञानविषयतां भजति । तत्र = तादृशप्रकारतावच्छेदके । तदुपलक्षितयत्किञ्चिज्ज्ञानस्य = साध्यादिमद्वृत्तित्वोपलक्षितयत्किञ्चिज्ज्ञानस्य । हेतुतया = संशयजनकतया । तद्विशिष्टेति । साध्यादिमद्वृत्तित्वविशिष्टहेतुतावच्छेदकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानत्वेनेत्यर्थः । अजनकत्वादिति । तथाच द्रव्यं विशिष्टसत्तादित्यादौ विशिष्टसत्तात्वे द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तितावच्छेदकत्वस्याग्रहेण तत्र द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तिवृत्तित्वस्यैव भानात् द्रव्यत्वतदभाववद्वृत्तिवृत्तित्वविशिष्टतादृशहेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानत्वेन संशयजनकत्वाभावेन 'यादृशयादृशधर्मवत्त्वेन द्रव्यत्वतदभाववद्वृत्तिवृत्तित्वस्य धर्तुमशक्यत्वात् द्रव्यत्वव्याप्ये तद्विरुद्धे च तादृशतादृशविशिष्टसत्तादावतिव्याप्तिर्लक्षणघटकीभूतसंशयजनकज्ञानस्याप्रसिद्धत्वादित्याशयः ।

तस्ये लक्षणस्यान्वयप्रकारं प्रदर्शयति—उभयवेति । साध्यतदभाववद्वृत्तितावच्छेदकत्वेनेत्यर्थः । प्रकारतावच्छेदकस्य = धूमसाध्यकवह्नित्वादेः । यत्र = यादृशस्थले । तत्र = तादृशस्थले । उभयेति । साध्यतदभाववद्वृत्तित्वघटकीभूतं यत् तादृशवृत्तितावच्छेदकताविशिष्टहेतुतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपकताकाधिकरणत्व तदवगाहिज्ञानस्यैवेत्यर्थः । हेतुतया = संशयजनकतया ।

तद्विशिष्टेति । साध्यादिमद्वृत्तितावच्छेदकीभूतहेतुतावच्छेदकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानत्वेनेत्यर्थः । तादृशहेतुतामादाय = साध्यतदभाववद्वृत्तितावच्छेदकतावद्धेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणतावगाहियत्किञ्चित्संशयजनकत्वमादाय । साधारणे = धूमादिसाध्यकवह्न्यादौ । उभयेति । निश्चितसाध्यतदभाववद्वृत्तितानवच्छेदकतावद्धेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणतावगाहिज्ञानत्वेनेत्यर्थः । हेतुतामादाय = तादृशसंशयजनकतामादाय । असाधारणे = शब्दपक्षकाऽनित्यत्वसाध्यकशब्दत्वादिहेतौ । अधिकमभिहितं प्रागिति संक्षेपः ।

॥ मनोरमा ॥

त्वसम्बन्धेन । वृत्तित्वं स्वावच्छिन्नाधिकरणत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रकारतास्वावच्छिन्नावच्छेदकताकत्व

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ गाथार्थः ॥

[illegible] ।

॥ विवृतिः ॥

[illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

[illegible] सन्देहः । [illegible] प्रतिबन्धकतया [illegible]

॥ गादाधरी ॥

[illegible] सन्देह, [illegible] भावः । [illegible] सामान्यसन्देहे [illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

स्यकत्वात् । व्याप्यव्यापकसंशयस्य पृथक्प्रयोजकत्वसंशयेऽनुपपत्तेः

॥ गादाधरी ॥

च्छेदनम् । तथाच प्रयोजकत्वेनैवान्वयव्यतिरेकोपदर्शनं सार्थकमिति भावः । व्याप्यसंशयेति । व्याप्यतदभावयोर्व्यापकतदभाववद्वृत्तितया साधारणधर्मदर्शनविधयैव व्याप्यसंशयो व्यापकसंशये

॥ विवृतिः ॥

दविशिष्टविषयकत्वादिप्रकारकनिश्चयाभावसम्पादकत्वनिबन्धनमित्यर्थः । अन्यथाह- प्रयोजकत्वेनैवेति । अप्रामाण्यसंशयस्येत्यादिः । अन्वयेति । अन्वयव्यतिरेकनिश्चयविषयतापन्नयोरनयोरित्यर्थः । तत्प्रयोजकत्वाभावः—न तस्मिन् प्रामाण्यसंदेहे अर्थसंशयकारणतानिश्चायकमन्वयव्यतिरेकानुविधानमिति शेषः ।

यद्वा न तत्कारणताघटकं = न तदन्वयव्यतिरेकानुविधानं तादृशानुमितिप्रयोजकम् । तथाच यत् यदन्वयव्यतिरेकनिश्चयविषयीभूतं भवति तत् तत्कारणं भवतीत्यस्याप्रयोजकत्वमिति भावः ॥

अयमभिप्रायः—साधारणधर्मदर्शनमेव कोटिद्वयोपस्थितिं द्वारीकृत्य सर्वत्र संशयजनकं भवति, न तु कदाचिदपि अर्थनिश्चये प्रामाण्यसंशयः, अर्थाभूतव्याप्त्यादिसंशयजनकः । घटज्ञानं घटविषयकमित्यादि–निश्चये प्रामाण्यसंशयदशायां यद्यपि तद्विषयकत्वादिसंशयोत्पादोऽनुभवसिद्धस्तथापि तादृशप्रामाण्यसंशयस्य न तद्विषयकत्वादिसंशयकारणत्वं । यतः तद्विषयकत्वादिसंशयस्य तद्विषयकत्वतद्विषयकत्वाभावप्रकारकबुद्धिस्वरूपतया तादृशतद्विषयकत्वाभावबुद्धौ अप्रामाण्यज्ञानविरहविशिष्टतद्विषयकत्वप्रकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकतया आवश्यकतया प्रामाण्याऽप्रामाण्यसंशयदशायामुक्तसंशयोऽप्रामाण्यज्ञानविरहविशिष्टतद्विषयकत्वप्रकारक- निश्चयाभावमात्रेणैव सम्पादयतीति तादृशनिश्चयाभावसम्पादकतया प्रामाण्यसंशयस्यार्थसंशयप्रयोजकत्वमेवान्वयव्यतिरेकनिश्चयगम्यमिति ॥

व्याप्यतदभावयोरिति । वह्न्यादिव्याप्यवह्न्यादिव्याप्याभावयोरित्यर्थः । व्यापकेति । वह्न्यादिव्याप्यस्य वह्न्यादिरूपव्यापकवद्वृत्तितया वह्न्यादिव्याप्याभावस्य वह्न्यभावादिरूपव्यापकाभाववद्वृत्तितयेत्यर्थः । साधारणेति । साधारणीभूतव्याप्यव्याप्याभावप्रकारकज्ञानत्वेनेत्यर्थः । व्याप्यसंशयः = वह्न्यादिव्याप्यवान्न वेत्याकारकः संशयः । व्यापकसंशये = व्यापकीभूतवह्न्यादिसंशये ।

ननु तत्तदभाववद्वृत्तित्वेनैकधर्मप्रकारकनिश्चयस्यैव साधारणधर्मदर्शनतया, व्याप्यव्याप्याभावादिरूपविभिन्नधर्मादौ व्यापकतदभाववद्वृत्तित्वावगाहि व्याप्यसंशयस्यातथात्वेन तस्य साधारणधर्मदर्शनविधया व्यापकसंशयजनकत्वमप्रामाणिकमित्यत-

॥ दीधितिः ॥

[illegible] तद्ग्राहकस्य सन्देहः। अप्रामाण्यग्राहकग्राह्यानुपस्थितेः [illegible] [illegible]विरोधिज्ञानस्य प्रतिबन्धकतया तद्ग्रहणसम्भवात् [illegible]

॥ गादाधरी ॥

[illegible] ज्ञानविशेष्यकत्वाभावस्य [illegible] विषयकत्वादेः सन्देहे, [illegible] संशयोऽपि [illegible] भावः। सन्देहानां [illegible] प्रामाण्यसन्देहे [illegible] [illegible] इत्यत [illegible] [illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] इति। [illegible] इति। [illegible] [illegible] इति। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

व्यभिचारात् । व्याप्यव्यापकसंशयस्य पृथक्साधकत्वात्संशयकत्वेऽनुपपत्तेः

॥ गादाधरी ॥

साधनम् । तथाच प्रयोजकत्वेनैवान्वयव्यतिरेकविधानोपपत्तौ [illegible]मिति भावः । व्याप्यव्यापकसंशयत्वेनेति । व्याप्यतदभावयोर्व्यापकतदभाव-सहचरिततया साधारणधर्मदर्शनविधयैव व्याप्यसंशयो व्यापकसंशये

॥ विवृतिः ॥

[illegible]विशिष्टविषयत्वादिप्रकारकनिश्चयाभावसम्पादकत्वमित्यर्थः । अप्रामा-प्रयोजकत्वेनैवेति । अप्रामाण्यसंशयस्येत्यादिः । अन्वयेति । अन्वयव्यतिरेक-निश्चयविषयत्वापत्तेरित्यर्थः । [illegible] तस्मिन् प्रामाण्यसंदेहे अर्थसंशयप्रयोजकत्वानिश्चायकान्वयव्यतिरेकानुविधानमिति शेषः ।

यद्वा न तत्कारणत्वाद्यर्थः = न तदन्वयव्यतिरेकानुविधानं कारणतानुमिति-प्रयोजकम् । तथाच यद् यदन्वयव्यतिरेकनिश्चयविषयीभूतं भवति तत् तत्कार-णं भवतीत्यस्याप्रयोजकत्वमिति भावः ॥

अयमभिप्रायः—साधारणधर्मदर्शनेनैव कोटिद्वयोपस्थितिं द्वारीकृत्य सर्वत्र संशय-जनकं भवति, न तु यदाचिदपि अर्थनिश्चये प्रामाण्यसंशयः, अर्थीभूतव्याप्यादिसंशय-जनकः । यत्तु तत्र संदिग्धप्रामाण्यकमित्यादि–निश्चये प्रामाण्यसंशयजन्ये यद्यपि [illegible]-त्वादिसंशयोत्पादोऽनुभवसिद्धस्तथापि तादृशाप्रामाण्यसंशयस्य न [illegible]त्वादिसं-शयकारणत्वं । यतः [illegible]त्वादिसंशयस्य [illegible]-[illegible]तया तादृश[illegible]त्वाभावबुद्धौ अप्रामाण्यज्ञानविरहविशिष्टविष-यत्वप्रकारकनिश्चयस्य प्रतिबन्धकताया आवश्यकतया प्रामाण्याप्रामाण्यसंशयद-शायामुक्तनयेऽप्रामाण्यज्ञानविरहविशिष्टसविषयकत्वप्रकारक निश्चयाभावमात्रमेव सम्पादयतीति तादृशनिश्चयाभावसम्पादकतया प्रामाण्यसंशयस्यार्थसंशयप्रयोजक-त्वमेवान्वयव्यतिरेकानुविधानस्याभासात् ।

व्याप्यतदभावयोरिति । [illegible] ।
व्यापकेति [illegible] । साधारणेति । [illegible] ।

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

ज्ञानपदं निश्चयपरम् । हेतुव्याप्यभिमतविशेषणन्तु येन सम्बन्धेन तदुक्त

॥ माथुरी ॥

हेतुः, धर्मस्यैकतायाः ज्ञानस्य निश्चयपरतायाश्चाप्रयोजकत्वात् । यदि च व्याप्याभावस्य व्यापकाभावसाहचर्यं न प्रतिसन्धत्ते तदा धर्मिणि तद्व्याप्यधर्मं संशयानोऽपि न तं सन्दिग्धे, इति । स्वीयमते साध्यसंशयजनकताव- च्छेदकप्रकारतावच्छेदकसाध्याभाववद्वृत्तित्वस्य व्याप्ये असत्त्वेनाऽि

॥ विवृतिः ॥

आह–धर्मस्येति । तत्तदभाववद्वृत्तित्वेनेत्यादिः । ज्ञानस्येति । पक्षधर्मतावि- षयस्येत्यादिः । निश्चयपरतायाः = निश्चयबोधकत्वयोग्यार्थकत्वस्य । अप्रयोजकत्वा- दिति । साधारणधर्मदर्शनस्य संशयजनकतायामित्यादिः । तथा च विभिन्नधर्मा- तत्तदभाववद्वृत्तित्ववगाहिज्ञानस्यापि साधारणधर्मदर्शनत्वेन व्याप्यधर्मत्वा- तत्त्वेनैवव्यापकसंशयजनकत्वमिति हृदयम् ।

ननु यादृशस्थले वह्न्यादिव्याप्याभावे व्यापकीभूतस्य वह्न्यादेरभावसामानाधि- करण्यज्ञानं नास्ति, किन्तु पर्वतो वह्न्यादिव्याप्यवान्न वेत्याकारक पर्वतादिधर्मिकवह्न्यादि- व्याप्यसंशयो वर्त्तते तादृशस्थले निरुक्तसंशयोत्तरं व्यापकीभूतवह्न्यादिसंशयो न स्यात्, तदानीं वह्न्यादिव्याप्यसंशयस्य व्यापकीभूतवह्न्याद्यभाववद्वृत्तित्वेनव्याप्याभावानव- ग्राहितया साधारणधर्मदर्शनानात्मकत्वेन व्यापकसंशयं प्रति जनकत्वासम्भवादित्याशङ्कते यदि चेति । व्याप्यत्वस्य व्यापकसामानाधिकरण्यघटिततया व्याप्यसंशयदशायां तस्यै- व्याप्यनिष्ठव्यापकसामानाधिकरण्यावगाहिज्ञानात्मकतया तदानीं व्याप्ये व्यापकसामा- नाधिकरण्यावगाहिज्ञानाभावस्यासम्भवात् व्याप्यस्य व्यापकसाहचर्यं न प्रतिसन्धत्ते- इत्यनुक्त्वा व्याप्याभावस्य व्यापकाभावसाहचर्यं न प्रतिसन्धत्ते इत्युक्तम् ।

व्याप्याभावस्य = वह्न्यादिव्याप्याभावस्य । व्यापकाभावसाहचर्यम्=वह्न्यभा- वरूपव्यापकाभाववद्वृत्तित्वम् । न प्रतिसन्धत्ते=न ज्ञानविषयीभूतं भवति । तदा= व्याप्याभावे व्यापकाभाववद्वृत्तित्वग्रहविरहदशायाम् । धर्मिणि = पर्वतादौ । तद्व्या- प्यधर्मम् = वह्न्यादिव्याप्यधर्मम् । संशयानोऽपि = निरुक्तसंशयवानपि । न तम् = न वह्न्यादिस्वरूपं व्यापकम् । सन्दिग्धे इति । तथा च व्याप्याभावे व्यापकाभाव- वद्वृत्तित्वानवगाहिव्याप्यसंशयदशायामेतन्मते व्यापकसंशयानुत्पाद इष्ट एवेतिभावः ।

इति स्वीयमते = इत्याकारकदीधितिकारमते । साध्येत्यादि । यत्किञ्चिता- व्यसंशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकतान्तर्गतसाध्याभाववद्वृत्तित्वावशिष्टव्याप्याभाव- प्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणसाध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टव्याप्याभावत्वस्य व्या- प्येऽसत्त्वेनेत्यर्थः । इदमुपलक्षणं- तादृशयावत्प्रकारताया सव्यभिचारताघटकत्वम्

॥ दीधितिः ॥

यथाऽऽन्वये तेन सन्देहेन व्याप्यत्वाज्ञानस्य संशयादिजनकताव्यवच्छेदकम्

॥ गादाधरी ॥

व्याप्यतावच्छेदकानां पृथगिति हेतुत्वे विशेषणम् । पृथक्कारणतायाञ्च व्याप्ति-ग्रहाद्यापत्तिः प्रागेवोपपादिता । ज्ञानपदं निश्चयपरमिति । तादृश-जनकतायां निश्चयत्वावच्छिन्नत्वं निश्चयत्वशून्यावृत्तित्वं वा विशेषणं

॥ विवृतिः ॥

स्वावच्छिन्नत्वेनावश्यं निवेशनीयतया व्याप्यसंशयजन्यव्यापकसंशयजनकताव्यवच्छेदक-प्रकारताश्रयत्वेन व्याप्यसंशयीयव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारतायास्तादृशजनकतावच्छेदकत्वा-दर्शनेऽपि न व्याप्येऽतिव्याप्तिरित्यपि द्रष्टव्यम् ।

हेतुत्वे=कारणतायाम् । विशेषणमिति । तथा च व्याप्यसंशयस्य व्यापकसंशयं प्रति व्याप्यसंशयनिष्ठकारणतायाः साधारणधर्मदर्शनत्वावच्छिन्नकारणताभिन्नत्वे ज्ञान-पदं निश्चयपरमेव वक्तव्यमित्यर्थः पर्यवसितः । प्रागेवोपपादितेति । तथा च व्याप्यसंशयो यदि व्यापकसंशयं प्रति व्याप्यसंशयत्वेनैव हेतुत्वं तु साधारणधर्मदर्शनत्वेन तदा प्रकारतायां ज्ञापकत्वं नावश्यकम् । तन्निश्चयं न हेतुरेव मन्यते उभयकोटिक-धर्मप्रकारकज्ञानस्यैव साधारणधर्मदर्शनविधया संशयजनकतया व्याप्यत्वादिसहचरित-ज्ञानस्यातथात्वेन सन्देहतादात्म्यासम्भवात् प्रकारतायां ज्ञापकत्वादिनिवेशस्य प्रयोजनाभावेन संशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकधर्मवत्त्वमेव सव्यभिचारत्व-वक्तव्यम् । एवञ्च वह्न्यादिसंशयजनकतावच्छेदकवह्न्यादिव्याप्यसंशयीयव्याप्यत्वा-वच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकं व्याप्यत्वमादाय व्याप्येऽतिव्याप्तिरेवोपपादितेति भावः ।

तादृशजनकतायाम्=व्याप्यसंशयनिष्ठजन्यतानिरूपिताया जनकतायाम् । निश्चय-त्वावच्छिन्नत्वमिति । तथा च धर्मीभूतसंशयधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यता-निरूपितपदार्थावच्छिन्नप्रकारताशालिनिश्चयत्वावच्छिन्ना संशयजनकता तद्रूप-वत्त्वं सव्यभिचारत्वमित्यस्यैव विवक्षणीयतया न व्याप्यसंशयमादाय व्याप्येऽतिव्याप्तिः, व्याप्यसंशयनिष्ठव्यापकसंशयजनकताया निश्चयत्वानवच्छिन्नत्वादित्याशयः ।

ननु व्याप्यसंशयस्य व्यापकसंशयं प्रति पृथक्कारणत्वाभावेऽपि न व्याप्यसंशयत्वेन तस्य तथात्वमपि तु पूर्वोक्तयुक्त्या व्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानत्वेनैव तथा च व्या-प्यत्वावच्छिन्नप्रकारकव्याप्यप्रकारकज्ञानत्वरूपनिश्चयत्वघटकव्याप्यप्रकारकज्ञानत्वावच्छि-न्नेऽपि व्याप्यसंशयनिष्ठकारणता निश्चयत्वावच्छिन्नेति तादृशकारणतामादाय व्याप्येऽतिव्याप्तिरस्त्येव । न च निश्चयत्वस्यावच्छेदककोटिप्रवेशे जनकता

॥ गादाधरी ॥

देयमित्यर्थः। सद्धेतावतिव्याप्तेर्वारितवसाधारण्यादिमत्त्वाभावेनाव्य हेतुत्वाभिमतपदोपादानमनर्थकमित्याशङ्कायामाह-हेत्विति। तेन स म्बन्धेन-सव्यभिचारत्वघटकतयाऽभिमतसम्बन्धेन। जनकतामुपनार्थं जनकताया लक्षणघटकतालाभार्थम्। तथाच तादृशपदोपादानस्व तादृशरूपावच्छिन्ने यत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानं साध्यमन्ते जनकं तादृशरूपवत्तेन सम्बन्धेन सव्यभिचार इत्येव लक्षणं कर्त

॥ विवृतिः ॥

निवेशमिति न तादृशकारणतामादायातिव्याप्तिरिति वाच्यम्, तथात्वे गौरव आह—निश्चयस्येति। निश्चयत्वाभाववदवृत्तित्वमित्यर्थः।

विशेषणमिति। व्याप्यत्वांशनिश्चयत्वादिमित्यादिः। तथाच व्याप्यत्वे निष्ठाया व्याप्यत्वांशनिश्चयकारणताया व्याप्यत्वप्रकारकज्ञानत्वावच्छिन्नत्वेति तादृश तथा निश्चयत्वव्यापकवृत्तितया न तादृशकारणतामादायापि व्याप्तेरिति भावः।

ननैवं धूमवान्वह्नेरित्यादौ सर्वथाऽसम्भवः, धूमतदभाववद्वृत्तित्वविशिष्ट व्याप्त्यवच्छिन्नप्रकारकनिश्चयत्वाभाववति धूमत्वेन पदार्थान्तरवृत्त्यादिनाऽतद्ध धूमादिमत्त्वावच्छेदकाया वर्तमानतया वह्न्यादेन तादृशविशिष्टवह्निमत्त्व घटि कत्वादिनेति वाच्यम्। वह्न्यवच्छिन्नप्रकारताकनिश्चयत्वव्यापकवृत्तित्वावच्छि मच्यभिचारकतया वह्न्यवत्त्व विशिष्टत्वात्, तादृशप्रकारतायां सम्बन्ध विशेषेण सम्बन्धावच्छेदेति यथाभिमतो वैयर्थ्याऽभावादिति ध्येयम्।

व्याप्यत्वेनेति। व्याप्यत्वव्याप्यत्वाभावप्रतियोगिकनिरूपितवृत्तित्वादिमत्त्व ने यथा। अादिना व्याप्यत्वव्यापकाव्याप्यत्वव्यापकत्वव्यापकतावच्छेदकतापरि प्रग्रहः—अनाकलनम् अतिव्याप्तेरित्यपूर्वेणान्वयः।

हेतुत्वेति। धूमेऽवह्नि वह्निः। अनर्थकमिति। निरर्थकत्वमित्यर्थः। अत्यन्त, व्याप्यत्वव्यापकत्वाद्भेदकत्वव्यापकत्वावच्छेदकत्वमेतदस्य तदर्थमिति हेतुत्वानिरुक्ततारतम्यं न भवेत् व्यर्थं पदमनर्थकमित्याशयः।

तेनेति तेनेत्यादि। तेन सम्बन्धेन सव्यभिचारतामित्थं तत्प्रकारकत्व [illegible] यत्र तस्मिन् [illegible] धर्मे [illegible]

[illegible]

[illegible] तादृशार्थेति। आदिना [illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

तेनात्मत्वसाध्यकत्वादिसाध्यके समवायसम्बन्धेन हेतौ ज्ञानघटादौ विषयत्वसंयोगादिना सत्सन्देहजनके नातिप्रसङ्ग इति ॥

॥ गादाधरी ॥

मिति भावः । समवायेन हेतौ—समवायेन ज्ञानादेः । एतेनाऽन्यत्वं सूचि-तम् । ज्ञानघटादौ नातिप्रसङ्ग इति योजना । समवायेन सव्यभिचारत्व-प्रसङ्ग इत्यर्थः । अतिप्रसङ्गप्रसक्तं विशेषणमाह—विषयत्वसंयोगादिना । सत्सन्देहजनक इति । विषयत्वसंयोगादिघटितसाध्यतदभावसाध्यवत्त्वादि-प्रकारेण तादृशसम्बन्धेन स्वप्रकारकं संशयजनकं यज्ज्ञानं तद्विषय

॥ विवृतिः ॥

स्वप्रकारकत्वसूचनेन । ज्ञानघटादौ=क्रमात् आत्मत्वसाध्यके ज्ञानहेतौ, कपालत्व-साध्यके च घटादिहेतौ । आदिपदात् ईश्वरज्ञानादेरनित्यज्ञानहेतोश्च कपालत्वसाध्यक-घटादिहेतोश्च परिग्रहः । सत्सन्देहजनके=आत्मत्वसाध्यकसत्सन्देहजनकत्वादिविषये हेतावित्ति पूर्वेणान्वयः ।

टीकायां भावमाह—तथा चेति । तादृशेति । हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेनेत्यर्था-दित्यर्थः । तादृशेति । अव्यभिचारत्वघटकसम्बन्धावच्छिन्न तादृशसम्बन्धावच्छिन्न नाऽऽस्यसम्बन्धावच्छिन्न प्रकारतानिरूपितविशेष्यतेत्यर्थः । तादृशसम्बन्धात् = अव्यभिचार-त्वघटकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावधर्मवत्त्वात् । तेन सम्बन्धेन=अव्यभिचारत्वघट-कसम्बन्धेन । सव्यभिचार इति । तथा च धूमवान् वह्नेरित्यादौ अव्यभिचारत्वघ-टकीभूतसंयोगसम्बन्धावच्छिन्नधूमतदभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नवह्न्यादिप्रकारकज्ञानस्य धूमसंशयजनकतया तादृशसम्बन्धावच्छिन्नविरोधिधूमधूमाभाववद्वृत्तित्वस्य वह्नौ सत्त्वात् लक्षणसमन्वय इति भावः ।

एतेनेति । समवायेन ज्ञानादिहेतुत्वाभिधानेनेत्यर्थः । सूचितमिति । अन्यथा समवायात्मकसम्बन्धेन ज्ञानादेर्हेतुत्वे तस्य सव्यभिचारित्वसन्देहवादाऽव्याप्तत्वमेव न स्यादित्याशयः ।

विषयत्वसंयोगादीति । आत्मत्वसाध्यकज्ञानहेतौ समवायेनात्मत्ववद्वृत्तित्व-विषयतयाऽऽत्मत्वाभाववद्वृत्तित्वरूप कपालत्वसाध्यकघटहेतौ च समवायेन कपालत्व-वद्वृत्तित्व संयोगेन कपालत्वाभाववद्वृत्तित्वरूप सत् तद्वत्त्वाप्यतदभाववत्त्वादघर्ये तत्प्रकारकेणेत्यर्थः । तादृशसम्बन्धेन=विषयत्वसंयोगादिसम्बन्धेन । स्वप्रकारकम्= तद्धेतुज्ञानघटादिप्रकारकम् ।

❀ गादाधरी ❀

इत्यर्थः । न च तेन सम्बन्धेन तद्वत्ताज्ञानस्य लक्षणघटकत्वेऽपि सम
येन विषयतासंयोगादिघटितकोटिद्वयसामानाधिकरण्यावच्छिन्नज्ञान
दिप्रकारकज्ञानमादायातिप्रसङ्ग इति वाच्यम् । तेन सम्बन्धेन त
ज्ञानस्य तत्सम्बन्धघटितसद्धार्थविषयकस्यैव संशयजनकतया सम
सम्बन्धावच्छिन्नायां संशयजनकतावच्छेदकप्रकारतायां समवायस
म्बघटितसाध्यतदभावसाहचर्यस्यैवावच्छेदकतया तद्वत्तायाः ज्ञान
द्यावसरत्वेनातिव्याप्त्यनवकाशात् ।

❀ विवृतिः ❀

ननु सव्यभिचारताघटकसम्बन्धावच्छिन्नाया एव प्रकारताया लक्षणघटक
दीधितिकृताऽभिहिततया विषयतया आत्मत्वाभावसहचरितस्य समवायेनात्मत्व
चरितस्य ज्ञानादेः सव्यभिचारताघटकीभूतसमवायावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानमद
देवातिव्याप्तिर्दुर्वारेत्याशङ्क्ते-न चेति । वाच्यमित्यनेनान्वयः ।

तेन सम्बन्धेन = सव्यभिचारताघटकसम्बन्धेन । तद्वत्ताज्ञानस्य = साध्यत
भवद्वृत्तित्वावच्छिन्नकिञ्चिद्धर्मावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानस्य । समवायेनेति । व
यार्थोऽवच्छिन्नत्वम्, तस्य चाग्रिमज्ञानघटादिप्रकारकेत्यत्र प्रकारतायामन्व
विषयतेति । विषयतया आत्मत्वाभावसहचरितसमवायेनात्मत्वसहचरितज्ञा
नयम्, संयोगेन कपालत्वाभावसहचरित समवायेन कपालत्वसहचरित घटत्व
त्याकारकात्मत्वतदभावादिसद्वृत्तित्वाद्यवच्छिन्नसमवायावच्छिन्नज्ञानघटादिप्रका
ज्ञानमित्यर्थः ॥

समाधत्ते-तेन सम्बन्धेनेति । सव्यभिचारताघटकीभूतसमवायसम्बन्धेनेत्य
तद्वत्ताज्ञानस्य=ज्ञानघटादिमत्ताज्ञानस्य । तत्सम्बन्धेति । समवायादिरूप
भिचारताघटकसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यतदभावसद्वृत्तित्वविषयकस्यैवेत्यर्थः । सं
जनकतया=साध्यादिसंशयजनकतया । संशयेति । ज्ञानघटादिनिष्ठायां संशय
कतावच्छेदकप्रकारतायामित्यर्थः । समवायेति । समवायसम्बन्धावच्छिन्नसा
तदभावसद्वृत्तित्वस्यैवेत्यर्थः । तद्वत्ताया =समवायावच्छिन्नात्मत्वतदभावादिम
त्तित्ववत्त्वस्य । अतिव्याप्त्यनवकाशादिति । तथा च विषयतासम्बन्धघटितरू
तदभावसद्वृत्तित्वावच्छिन्नसव्यभिचारताघटकत्वेनाभिमतसमवायसम्बन्धावच्छिन्न
नादिप्रकारताक ज्ञानं न तादृशसाध्यादिसंशयजनकम् अपि तु समवायावच्छिन्नत्व
तदभावसद्वृत्तित्वाद्यवच्छिन्नसमवायावच्छिन्नज्ञानादिप्रकारकज्ञानमेव तथा, एवं
समवायावच्छिन्नात्मत्वतदभावसद्वृत्तित्वाद्यवच्छिन्नसमवायावच्छिन्नज्ञानादिप्रका

विप्रतिपत्तिस्तु प्रत्येकं न तथा, न वा पक्षवृत्तिः, साधारण

॥ दीधितिः ॥

विप्रतिपत्तौ प्रत्येकं कोटिद्वयोपस्थापकत्वाभावात् लक्षणस्याव्य-

॥ विवृतिः ॥

यज्ञानीयनिरुक्तज्ञाननिष्ठाया आत्मत्वादिधर्मिकसंशयजनकतावच्छेदकप्रकारताया अवच्छेदकीभूतं यत् समवायावच्छिन्नात्मत्वादभाववद्वृत्तित्वं तद्वत्त्वस्य ज्ञानादौ विरहान्नातिव्याप्तिरिति भाव इति दिक् ॥

नन्वुपस्थितौ कोटिद्वयविषयकत्वमनिवेश्य साध्यसंशयजनकतावच्छेदकजनकज्ञानीयप्रकारताश्रयत्वमात्रं यदि सव्यभिचारत्वं तदा पर्वतो वह्निमान् धूमात्, शब्दोऽनित्यः कृतकत्वादित्यादौ पर्वतो वह्निमान् वा शब्दोऽनित्यो न वेत्याकारकवाक्यद्वयात्मकविप्रतिपत्तिघटकैकैकवाक्येऽतिव्याप्तिः, वह्निसंशयजनकवह्न्युपस्थितिजनकीभूतस्य केवलवह्निमानित्यादिवाक्यप्रकारकाऽऽकाशादिविशेष्यकज्ञानस्य प्रकारताया निरुक्तप्रत्येकवाक्ये सत्त्वात् ।

ननु तादृशप्रत्येकवाक्यस्य सव्यभिचारत्वमिष्टमेवेति चेन्न । निरुक्तवाक्यस्य देशकालमात्रभ्रमितया सद्धेत्वादिविरुद्धत्वेनैतल्लक्षणालक्ष्यत्वात् । अत उपस्थितौ कोटिद्वयविषयकत्वविशेषणस्य फलतः फलमाह मूले **विप्रतिपत्तिस्त्विति** । विरुद्धकोटिद्वयोपस्थितिजनकज्ञानविषयीभूतवाक्यद्वयरूपविप्रतिपत्तिघटकमित्यर्थः । अस्य प्रत्येकमित्यनेन सम्बन्धः । विप्रतिपत्तिपदस्य तद्घटकार्थपरतया निरुक्तार्थलाभसम्भव इति ध्येयम् ॥

*प्रत्येकम् = पर्वतो वह्निमान् पर्वतो वह्निमान्नेति च वाक्यम् । न तथा = न व*ह्न्युपस्थितिजनकीभूतं यद् वह्न्यभावोपस्थितिजनकं ज्ञानं तदीयप्रकारताश्रयीभूतम् । वह्निमानित्याकारकवाक्यज्ञानेन वह्नेर्वह्निमान्नेत्याकारकवाक्यज्ञानेन तु वह्न्यभावस्यैवोपस्थितिजननात् साध्यसाध्याभावोपस्थितिजनकत्वं न कस्याऽपि वाक्यज्ञानस्येतिउभयकोट्युपस्थितिजनकज्ञानपदेन प्रत्येकवाक्यज्ञानस्य धर्तुमशक्यत्वान्न विप्रतिपत्तिघटकप्रत्येकवाक्येऽतिव्याप्तिरिति भावः ।

नन्वेकैकवाक्यप्रकारकाऽऽकाशादिविशेष्यकज्ञानस्य साध्यसाध्याभावोपस्थितिजनकत्वविरहेऽपि पर्वतो वह्निमानित्यादिवाक्यप्रकारकं पर्वतो वह्निमान्नेत्याद्याकारकवाक्यप्रकारकञ्च यदाकाशादिविशेष्यकं समूहालम्बनज्ञानं तस्य साध्यसाध्याभावोपस्थितिजनकतया तदीयप्रकारताश्रयत्वमादाय प्रत्येकवाक्येऽतिव्याप्तिर्दुर्वारैवेत्यत आह—**न वा पक्षवृत्तिरिति** । न वा पक्षविशेष्यतानिरूपितसाध्यसाध्याभावोपस्थितिजनकज्ञा-

साधारणेन असाधारणेन व्यतिरेकेण अनुपसंहारी वा पक्षेऽन्यत
मेन कोटिद्वयोपस्थापकः ।

॥ विवृतिः ॥

[illegible] । [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पूर्वपक्षोऽपि निरस्तः ।

तथा च [illegible] न [illegible] [illegible] अपि तु [illegible] न [illegible] [illegible] । यदि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

साधारणात् = साधारणत्वेन भिमतो हेतुः [illegible] [illegible] अन्वयेनेति । अन्वयः साध्यतदभाववद्वृत्तित्व [illegible] [illegible] [illegible], तथा च साध्यतदभाववद्वृत्तित्व [illegible] प्रकारताकज्ञानविषयीभूत इत्यर्थः पर्यवसितः । [illegible] पक्ष इत्यनेनान्वयः । असाधारणात् असाधारणत्वेन भिमतो हेतुः, [illegible] त्वादित्यादिरूपो [illegible] हेतुरिति यावत् । व्यतिरेकेणेति । पूर्ववत् [illegible] साध्यतदभाववद्व्यावृत्त [illegible] ज्ञानविषयीभूत इत्यर्थः । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । अनुपसंहारी = अनुपसं [illegible] नाभिमतो हेतुः सर्वमनित्यं मेयत्वादित्यादिरूपो मेयत्वादिहेतुरिति यावत् । पक्ष एवेति । एवकारोऽप्यर्थे । तथा च सन्देहविषयीभूतसाध्य [illegible] [illegible] वृत्तित्वप्रकारेण ज्ञानविषयीभूतः [illegible] पर्यवसितः । कोटिद्वयोपस्थापक [illegible] साध्याभावोपस्थिति [illegible] [illegible] [illegible] । एतेन [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पक्षे साध्यसन्देहदशायाम् अनुपसंहारि हेतौ साध्यादिमद्वृत्तित्वस्यापि सन्दिग्धतया निश्चितानुपसंहारित्वज्ञानस्य कोटिद्वयोपस्थि [illegible] जनकत्वं न सम्भवतीति पूर्वपक्षोऽपि निरस्तः । अनुपसंहारित्वज्ञानस्य कोटिद्वयो [illegible] [illegible] [illegible] साध्यतदभाववद्वृत्तित्वप्रकारेण निश्चयविषय [illegible] [illegible] [illegible] हेतौ [illegible] [illegible]

॥ गादाधरी ॥

विप्रतिपत्ति[illegible] [illegible] प्रत्येकं [illegible] प्रत्येकमतथात्वेऽपि वा । कथं तत्र [illegible] न स्फुटमिति [illegible] तदर्थं पूरयित्वा व्याचष्टे–विप्रतिपत्ति[illegible] । [illegible] इत्यर्थः । [illegible] विरहेऽपि [illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] ।

[illegible] [illegible] ॥

[illegible]–तथाप्रदस्येति । [illegible] । [illegible] तद्घटकेति । [illegible] । प्रत्येक = [illegible] । [illegible] ।

ननु [illegible] प्रत्येकमिति । [illegible] नस्फुटमिति [illegible]

[illegible] विप्र [illegible]

[illegible] तत्तत्पदानि [illegible]

[illegible] कोटिद्वय[illegible] [illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

या भित्त्वा द्वयोर्जनकत्वं, तथात्वेऽपि वा येन स्वरूपेण जनकता-

॥ गादाधरी ॥

त्तिः सम्भवति पदद्वयविषयकज्ञानस्य कोटिद्वयोपस्थितिजनकत्वेऽपि पदभेदेन विषयताभेदान्नित्यानित्यपदविषयतयोः प्रत्येकं कोटिद्वयोप-स्थितिजनकतावच्छेदकत्वविरहात्, लक्षणे च कोटिद्वयोपस्थितिजनक-तावच्छेदकैकविषयताया एव निवेशादित्याह—नवेति । भित्त्वा—पृथग्विष-यताश्रयीभूय, द्वयोः—पदयोः, जनकत्वं—जनकतावच्छेदकघटकत्वम् । कोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदकीभूता या विषयता तदाश्रयत्वमिति

॥ विवृतिः ॥

ये हेतुमाह—पदद्वयेति । नित्याऽनित्यपदद्वयविषयकज्ञानस्येत्यर्थः । कोटिद्वयोप-स्थितिजनकत्वेऽपि=नित्यत्वाऽनित्यत्वोभयकोट्युपस्थितिजनकत्वेऽपि । विषयभेदेन= तत्तदानुपूर्वीविषयव्यक्तिभेदेन । विषयताभेदात्=तत्तत्पदनिष्ठप्रकारताया भेदात् । नित्याऽनित्येति । तादृशसमूहालम्बनज्ञानीयेत्यादिः । प्रत्येकमित्यादि । नित्य-पदप्रकारताया नित्यत्वोपस्थितिजनकतावच्छेदकत्वात् अनित्यपदप्रकारतायाश्चाऽ-नित्यत्वोपस्थितिजनकतावच्छेदकत्वात् उभयोपस्थितिजनकतावच्छेदकत्वं न कस्या अपि प्रकारताया इत्याशयः ।

लक्षणे चेति । निवेशादित्यग्रेणान्वयः । कोटिद्वयेति । साध्योपस्थिति-जनकतावच्छेदकीभूता सती साध्याभावोपस्थितिजनकतावच्छेदकीभूता या प्रकार-ता तस्या एव निवेशादित्यर्थः । पृथगिति । नित्यत्वोपस्थितिजनकतावच्छेदकी-भूतासती या नित्यत्वाभावोपस्थितिजनकतावच्छेदकीभूता प्रकारता तदाश्रयी-भूयेत्यर्थः । पदयोः=नित्याऽनित्यपदयोः । पदज्ञानस्यैवोपस्थितिजनकतया पदादे-स्तथात्वाऽसम्भवादाह—जनकतेति । पदनिष्ठप्रकारताया उपस्थितिजनकतावच्छे-दकतया तादृशावच्छेदकघटकत्वं पदादेरक्षतमितिभावः । पर्यवसितार्थमाह—कोटिद्वयविति । नित्यत्वोपस्थितिजनकतावच्छेदकीभूता सती नित्यत्वाभा-वोपस्थितिजनकतावच्छेदकीभूता या प्रकारता तदाश्रयत्वमित्यर्थः । न वा द्वयोः पदयोरिति पूर्वेणान्वयः ।

अयंभावः—पक्षपदस्य धर्मिमात्रपरत्वेऽपि न शब्दोऽनित्यो न वेति विप्रतिपत्ति-घटकप्रत्येकवाक्येऽतिव्याप्तिः आकाशादिरूपयत्किञ्चिद्धर्मिविशेष्यकाऽनित्यपदप्रकार कनित्यपदप्रकारकसमूहालम्बनज्ञानस्याऽनित्यत्वाऽनित्यत्वाभावोपस्थितिजनकत्वेऽपि तादृशज्ञानीयतत्तत्पदप्रकारतायाः पदव्यक्तिभेदेन भिन्नतया

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible]

[illegible] प्रत्येकमिति । [illegible]

[illegible]

❀ दीधितिः ❀

अनुपसंहारी पक्ष एवेति । अनुपसंहारितादशायां साध्यसन्देह
सहितत्वनिर्णयाभावेऽप्युक्तक्रमेण
लक्षणसमन्वय इति भावः ॥

❀ गादाधरी ❀

मानाधिकरण्यस्य निश्चेतुमशक्यत्वेन हेतोः
वादतोऽभिप्रायं व्याचष्टे–अनुपसंहारीति । अनुपसंहारितादशायां
साध्यसन्देहदशायाम्, उक्तक्रमेण लक्षणसमन्वय इति योजना ।
विशिष्टवत्ताज्ञाने साध्यसन्देहजनकं यावत्तद्वत्तद्रूपवत्त्वस्यैव
परिचितत्वात् । सर्वमनित्यं प्रमेयत्वादित्यादौ पक्षे एव
क्वचित्साध्याभावस्य निश्चयदशायां

❀ विवृतिः ❀

तदन्तर्भावेन=पक्षीभूतसर्वान्तर्भावेन । तत्सामानाधिकरण्यस्य=अनित्यत्व
रूपसाध्यसाध्याभाववद्वृत्तित्वस्य - हेतौ=मेयत्वादौ । कोटिद्वयेति अनित्य
भावोपस्थितिजनकतावच्छेदकप्रकारताश्रयत्वस्य,सम्भवादित्यर्थः । अभिप्रायम्=
भिप्रायम् । व्याचष्टे दीधितिकार इति शेषः । निश्चयमात्रे साध्यसन्देहदशायामेव
रित्वंसम्भवतीति सूचनायानुपसंहारित्वदशायामित्यस्य व्याख्यानमाह–पक्ष इत्यादि

न केवलमनुपसंहारितादशायामित्यस्याभिमनिर्णयाभावेऽपीत्यनेन सम्बन्ध
इ उक्तक्रमेणेत्यादिनाऽपि तस्य सम्बन्ध इत्याह उक्तक्रमेणेत्यादि । पक्षे
यधर्मितावच्छेदकता पर्याप्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपित यद्रूपावच्छि
कारताशालिनिश्चयत्वेन साध्यसंशयजनकत्वं तद्रूपवत्त्वमित्यस्य लक्षणार्थं तत्र
समभिहिततया न सर्वमनित्यं मेयत्वादित्यादावनुपसंहारिण्यव्याप्तिः, सर्वं अनित्यं
त्यादित्यादौ यदा कुत्रचित् पदार्थे अनित्यत्वरूपसाध्यस्य कुत्रचिच्चाऽनित्यत्वाभाव
साध्याभावस्य निश्चयस्तदा मेयत्वस्य साध्यसाध्याभाववद्वृत्तित्वेन निर्धृतं
तत्कालीनाऽनित्यत्वतदभाववद्वृत्तित्वविशिष्टमेयत्ववत् सर्वमित्याकारकनिश्चय
तावच्छेदकाऽनित्यत्वतदभाववद्वृत्तित्वविशिष्टमेयत्वत्वस्य सर्वत्र पक्षे साध्य
दशायामपि अयन्त्वहेतौ सत्त्वेन लक्षणसमन्वयसम्भवादिति दीधितिकृत
स्फुटीकर्तुमाह यद्रूपेति । यद्रूपवान्-यत्प्रकारताशालिनिश्चयइत्यर्थः ॥

उपस्थितत्वादिति । पूर्वं लक्षणवाक्येनानुभूतस्यार्थस्य इदानीं स्मरणे
स्मृतिविषयत्व तत्र ऽस्तीत्याशय । क्वचित्=सर्वत्वाश्रये कुत्रचित् ।

॥ दीधितिः ॥

केचित्तु व्याप्त्यादिघटितेऽपि साधारण्यादावाप्तिं संगच्छन्तेऽन्यथान

॥ गादाधरी ॥

इदमित्याकारकज्ञानस्य सत्त्वेन तद्विषयताघटितविषयत्वसाध्यकज्ञानस्य साध्यसन्देहदशायामपि लक्षणसमन्वयः । अनुपसंहारिणोर्व्याप्तिज्ञानयोः उभयसाध्यविषयत्त्वेऽपि तदानीं साध्यघटितः साधारणतया न सामान्यलक्षणातिव्याप्तिरिति भावः ।

॥ विवृतिः ॥

अनित्यत्वस्य । साध्याभावत्व=अनित्यत्वाभावस्य । इत्याकारकज्ञानस्य ॥ इत्याकारकनिश्चयस्य । तद्विषयत्वेऽपि । नित्यत्वाभावप्रकारकज्ञानस्य तद्विषयकत्वसाध्यविषयकनिर्णयविशिष्टज्ञानस्य तदानीं सत्त्वात् ।

नन्वेवं पक्षादौ साध्यादेर्निश्चयदशायां साध्याभावप्रकारक ... तदानीं निश्चयप्रकारकज्ञानसत्त्वात् अतोऽनुपसंहारित्वमिति । साध्यादिनिश्चयदशायामित्यत्र । तदुभयेति । [illegible] । तदानीं साध्यादि- [illegible] । साधारण- तयेति । [illegible]

न साधारण्यलक्षणानि [illegible]

[illegible]

चमत्न [illegible]

[illegible]

अनन्यथासिद्धत्व [illegible]

[illegible]

शक्तिमत्त्वं व्याप्यांशघटितमिति [illegible]

❀ दीधितिः ❀

तदज्ञाने च वस्तुतः साधारण्यज्ञानेऽप्यनुदयात्साधारण्यज्ञानं [illegible]

❀ गादाधरी ❀

साधारण्यविषयकज्ञानत्वावच्छिन्नस्यैव संशयान्वयव्यतिरेकानुवि[illegible] यित्वात्तेन रूपेण संशयहेतुता न तु तद्विषयकनिश्चयत्वेन तद्द्व[illegible]

❀ विवृतिः ❀

साधारण्यज्ञानात्=वह्नितदभावादिमद्वृत्तित्वावच्छिन्नधूमादिप्रकारकज्ञानात्। यस्योदयात्=वह्न्यादिसंशयजननात्। तदज्ञाने च=[illegible] च्छिन्नहेतुप्रकारकज्ञानविरहदशायाञ्च। वस्तुतः=वस्तुगत्या। [illegible] ध्यादिमद्वृत्तित्वस्याज्ञायमानत्वदशायां येन केनाऽपि रूपेण साधारणहेतुरर्[illegible] अनुदयादिति। संशयस्येतिपूर्वेणान्वयः। साधारण्यज्ञानम् [illegible] वच्छिन्नप्रकारताकज्ञानम्। हेतुः=संशयकारणम्। तत्र=तादृशज्ञानत्वके [illegible] कारणे। निश्चयत्वम्=तादृशवृत्तित्वादिनिश्चयत्वं तादृशवृत्तित्वादिप्रकारकज्ञान अकिञ्चित्करम्=संशयजनकतानवच्छेदकम्।

गौरवादिति। संशयान्यत्वादिप्रवेशेनेत्यादिः। तथात्व=संशयनिश्चा[illegible] धारण साधारण्यज्ञानत्वेन संशयजनकत्वस्यावश्यकत्वे च। पर एतदनेके[illegible] मेयत्वादित्यादौ सर्वत्र साध्यसन्देहदशायां सर्वरूपपक्षान्तर्भाव एव। तत्संशयेऽपि मेयत्वधर्मिकाऽनित्यत्वतदभाववद्वृत्तित्वसन्देहात्मकाऽनित्यत्वतदभाववद्वृत्तित्वक[illegible] दित्यर्थः। तथात्वम्=निरुक्तज्ञानीयसाध्यादिमद्वृत्तित्वरूपाऽनुपसंहारित्वव[illegible] मेयत्वस्य हेतोः सव्यभिचारत्वम्॥

टीकायां साधारण्येति। तत्तदभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारकज्ञानत्वाव[illegible] स्यैवेत्यर्थः। एवकारात् तादृशनिश्चयत्वावच्छिन्नस्य व्यवच्छेदः। संशयेति। तत् दभाववद्वृत्तित्वरूपेण [illegible] नमत्वे [illegible] प्रकारकमनाय, तादृशज्ञानत्व[illegible] च न तादृशज्ञान [illegible] न तथात्वेत्यादर्यर्थः। वस्तु [illegible] संशयन्वय [illegible] [illegible]

तन [illegible] संशय [illegible] रूपेण। ननु तद्विषयकत्वे [illegible] संशय [illegible] तेतिपूर्वेणान्वयः [illegible] नत्वावच्छिन्नस्यैवेति। [illegible] च्छिन्नप्रकारकनिश्चय [illegible] असिद्धत्वादिति [illegible] हेतौ तत्तदभ

॥ दीधितिः ॥

त्र निश्चयत्वमविच्छिन्नत्वं वाच्यम् , तथाच यत्र यत्र तात्पर्यसंशयात्म-

॥ गूढार्थः ॥

[illegible] वतस्व्यतिरेकानुविधायित्वाया असिद्धत्वात् , तथाच तात्पर्यसंशयस्थले तात्पर्यनिश्चयाभावेऽपि शाब्दबोधः [illegible] श्रणमसन्वयः सम्भवतीति केचिदाहुः, तन्मतमुपन्यस्यति-केचित्त्विति । [illegible] नुनः-वस्तुगत्या तन्साधारणं लक्षणमपि, तत्र-तादृशस्थले । अविच्छि- न्नत्वम्-अनवच्छेदकत्वम् । [illegible] । तत्संशयेति । तात्प- र्यांश संशयेत्यर्थः । तात्पर्यज्ञानात्-तात्पर्यविशिष्टप्रकारकज्ञानात् । [illegible] मात्वं-सत्त्वविशिष्टत्वम् ।

नचिन्त्यमिति । [illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible]

[illegible] ।

[illegible] तथा चेति । [illegible] । नास्त्येति । [illegible] इत्यादिः । [illegible] । सत्यपेति । [illegible] ।

लक्षणासमन्वय इति [illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

[illegible] मानं [illegible]

॥ गादाधरी ॥

स्मारकं ज्ञानं [illegible] मानं
कोटिद्वय [illegible] न सम्भवति, एवं च [illegible]
हेतुत्वे [illegible] कोटौ [illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] । [illegible] । [illegible] रिति । [illegible] । [illegible] ।

न सम्भवतीति । [illegible] संशयजनकतया तेन [illegible] । [illegible] संशयजनककोटिद्वय [illegible] न [illegible] सन्देहदशायामपि अनुमानहानि [illegible] सम्भवतीति भावः ॥

ननु [illegible] साध्यादिमद्वृत्तित्वादिनिश्चयात्मकं ज्ञानं साध्यादि [illegible] तिजनकम्, संशयजनकं तु स्यादेव, कोटिद्वयोपस्थितेः [illegible] संशयजनकता [illegible] धर्मवत्त्वे [illegible] र्पतया सर्वत्र साध्यसन्देहदशायामपि साध्यादिमद्वृत्तित्वादौ [illegible] सर्वमनित्यं मेयत्वादित्यादौ लक्षणमव्याप्तं सम्भवत्येवेत्यत आहैवमिति

केचित्तु, ननु यत्र सम्बन्धप्रकारकं ज्ञानं सम्बन्ध्यन्तरस्मारकं तत्रैव [illegible] निश्चयात्मकं ज्ञानं तादृशस्मृतिजनकं [illegible], यत्र तु सम्बन्धि [illegible] सम्बन्ध्यन्तरस्मारकं तत्र न सम्बन्धिनो निश्चयात्मकं ज्ञानं तथा [illegible] शक्त्यादिसम्बन्धप्रकारकज्ञानस्यैव पदार्थस्मारकतया शक्त्यादिसम्बन्ध [illegible] न पदार्थस्मरणापत्तिः, साधारण्यादिसम्बन्धावच्छिन्नधर्मप्रकारकज्ञानस्य कोटि [illegible] स्मारकत्वमते तु साधारण्यादौ संशयात्मकमपि ज्ञानं भवति कोटिद्वयोपस्थाप [illegible] आहैवमित्यवतारयन्ति ॥

संशयेति । संशये निश्चये च वर्तमानं यत् सहचारज्ञानत्वं तेन रूपेण [illegible] हेतुत्वे=साध्यादिसंशयजनकत्वे । अवच्छेदककोटौ=संशयजनकतावच्छेदककोटौ [illegible] निवेशनीयमिति । संशयनिश्चयसाधारणज्ञानत्वेन संशयजनकत्वाभ्युपगमे [illegible]

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ निरुक्ति ॥

[illegible]

[illegible] इत्यादि । [illegible] इति । [illegible]

न [illegible] इति । [illegible] इत्यर्थः ॥

[illegible] घट इति । [illegible]

रणाच्च तद्धेतुरेव, तदज्ञानं दोषः पुरुषस्य ।

॥ दीधितिः ॥

संस्कारायत्तमायाद्व्याप्तिः एवं यत्र स्थिरे धर्मिणि पूर्वं घटत्वं गृहीतमु-

॥ माथुरी ॥

तद्घटत्वेनैव तद्घटभेदो गृहीतुं शक्यते नान्यथा। प्रतियोगितावच्छेदकप्रकार-कप्रतियोगिज्ञानविरहादिति धर्मिणि पूर्वं घटत्वग्रहस्यानुसरणम्। तद्घट-भिन्नोऽयमिति भ्रमपर्यन्तं तद्घटानवस्थाने तादृशो भ्रम एव न सम्भवति विशेष्यविरहादतः स्थिर इत्युक्तम्। तद्घटभिन्नोऽयमिति भ्रमदशायां इदं-

॥ विवृतिः ॥

नैव=तद्घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनैव। ग्रहीतुं=ज्ञातुम्। अन्यथेति। पूर्वं धर्मिणि घटत्वग्रहमूलक 'तद्घट'इत्याकारकस्मरणानुदये इत्यर्थः।

प्रतियोगितावच्छेदकेति। ननु इदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यकघटत्वप्रकारकप्रत्यक्षमूल-कस्य तद्घटत्वाकारकस्मरणस्य इदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यकघटत्वप्रकारकतया तद्घट-भेदप्रतियोगितावच्छेदकतद्घटत्वप्रकारकज्ञानस्य पूर्वं विरहात् कथं तद्घटभिन्नो-ऽयमिति भ्रमः सम्भवतीति वाच्यम्। घटत्वस्यापि तद्घटभेदप्रतियोगिता-वच्छेदकघटकतया तत्प्रकारकज्ञानत्वादपि प्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकप्रतियोगि-ज्ञानस्वरूपत्वात्, प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकधर्मप्रकारकज्ञानत्वेन हेतु-त्वस्याऽकल्पनात् इति ध्येयम्।

न च तथापि भेदज्ञाने अधिकरणज्ञानस्येव जनकतया प्रतियोगितावच्छेदक-प्रकारकप्रतियोगिज्ञानस्य तद्धेतुत्वाभिधानमयुक्तमिति वाच्यम्। सामान्यतोऽभाव-प्रकारकबुद्धौ प्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकप्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वमभ्युपेत्यैव तथाभिधानादिति वदन्ति ॥

धर्मिणि=इदन्त्वावच्छिन्ने। अनुसरणमिति। तथाच पूर्वं घटत्वप्रकारेणे-दन्त्वावच्छिन्नस्याऽज्ञाने इदन्त्वावच्छिन्ने तद्घटभेदभ्रम एव न सम्भवति तद्घट-भेदबुद्धौ घटत्वादिप्रकारकज्ञानस्य जनकत्वात्, पूर्वं घटत्वग्रहे तु तद्ग्रहाधीन तदाकारकस्मरणमेव तद्घटभेदभ्रमपूर्वक्षणे वर्तमानं सत् तादृशभेदभ्रममुत्पादयितु शक्नोतीति निरुक्तस्मरणोदयार्थं इदन्त्वावच्छिन्नेऽतिपूर्वं घटत्वग्रहस्यानुसरणं दीधि-तिकृता कृतमिति भावः ॥

धर्मिणि स्थिरत्वविशेषणोपादानं सार्थकयति तद्घटेति। तद्घटानवस्थाने= इदन्त्वावच्छिन्नायाः तद्घटव्यक्तेर्विनाशे। विशेष्यविरहात्=इदन्त्वावच्छिन्नव्यक्ते

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

स्यात्र घटेतुत्वं, तद्ज्ञानं दोषः पुरुषस्य ।

॥ दीधितिः ॥

संदाव्याघ्रमायाद्व्याप्तिः एवं यत्र भिन्नं धर्मिणि पूर्वं घटत्वं गृहीतम्-

॥ गादाधरी ॥

तद्घटत्वेनैव तद्घटभेदो गृहीतुं शक्यते नान्यथा प्रतियोगितावच्छेदकप्रकार-कप्रतियोगिज्ञानविरहादिति धर्मिणि पूर्वं घटत्वप्रकारकज्ञानानुसरणम् । तद्घट-भिन्नोऽयमिति भ्रमपर्यन्तं तद्ज्ञानव्यवधाने गादृशो भ्रम एव न सम्भवति विशेष्यविरहादतः भिन्न इत्युक्तम् । तद्घटभिन्नोऽयमिति भ्रमदशायां इदं-

॥ विवृतिः ॥

मेव=तद्घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनैव । गृहीतुं = ज्ञातुम् । अन्यथेति । पूर्वं धर्मिणि घटत्वप्रकारकज्ञान 'भयट'इत्यन्यत्र [illegible] इत्यर्थः ।

प्रतियोगितावच्छेदकेति । [illegible] घटत्वप्रकारक[illegible] तस्य [illegible] इदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यकघटत्वप्रकारकज्ञाना तद्घट-भेदप्रतियोगितावच्छेदकतद्घटत्वप्रकारकज्ञानस्य पूर्वं [illegible] यत्र तद्घटभिन्नो-ऽयमिति भ्रमः सम्भवतीति तात्पर्यम् । [illegible] निरवच्छिन्नप्रतियोगिता-वच्छेदकत्व[illegible] प्रतियोगितावच्छेदक[illegible]प्रतियोगि-[illegible] प्रतियोगितावच्छेदक[illegible] हेतु-[illegible] इति ध्येयम् ।

न च तथापि भेदज्ञाने [illegible] प्रतियोगितावच्छेदक-प्रकारकप्रतियोगिज्ञानस्य [illegible] । सामान्यतोऽभाव-प्रकारकबुद्धौ प्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकप्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वमभ्युपेत्यैव तदभिधानमितिवदन्ति ॥

धर्मिणि=इदन्त्वावच्छिन्ने अनुसरणमिति । तथा च पूर्वं घटत्वप्रकारेण-इदन्त्वावच्छिन्नस्य [illegible] इदन्त्वाव[illegible] तद्घटभेदभ्रम एव न सम्भवति तद्घट-भेदबुद्धौ घटत्वा[illegible] तु. पूर्वं घटत्वाग्रहे तु तद्ग्रहाधीन [illegible] वर्तमान एव [illegible]भ्रमसम्भवादायतु [illegible] इदन्त्वावच्छिन्नेऽपूर्वं घटत्वप्रकारस्यानुसरणं दीधि-'[illegible]' कृतमिति भावः ॥

धर्मिणि [illegible] तद्घटेति । तद्घटानवस्थाने= इदन्त्वावच्छिन्नायाः तद्घटत्वकेवलिनः । विशेष्यविरहात्=इदन्त्वावच्छिन्नस्य[illegible]

केवलव्यतिरेकि [illegible]

॥ दीधितिः ॥

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

[illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible]

[illegible] केवलव्यतिरेकीति । [illegible]

[illegible] ॥

[illegible]

मत्वादिति । इत्यस्य [illegible]

न संभवत इति । [illegible]

[illegible] ॥

पूर्वम्=निरुक्तानुमानादित्यर्थः [illegible] सत्त्व एव । [illegible] स घट इति । [illegible]

स्थाने गद्धेतुरेव, तद्‌ज्ञानं दोषः प्रकृतस्य ।

॥ दीधितिः ॥

संस्थानप्रभावाद्व्याप्तिः यत्र यत्र स्थिरे धर्मिणि पूर्वं घटत्वं गृहीतम्-

॥ गादाधरी ॥

तद्घटत्वेनैव तद्घटभेदो गृहीतुं शक्यते नान्यथा। प्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकप्रतियोगिज्ञानविरहादिति धर्मिणि पूर्वं घटत्वप्रकारकानुस्मरणम्। तद्घटभिन्नोऽयमिति भ्रमपर्यन्तं तद्घटानवस्थाने तादृशो भ्रम एव न सम्भवति विशेष्यविरहादतः स्थिर इत्युक्तम्। तद्घटभिन्नोऽयमिति भ्रमदशायां इदं-

॥ विवृतिः ॥

नैव=तद्घटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वेनैव। गृहीतुं—ज्ञातुम्। अन्यथेति। पूर्वं धर्मिणि घटत्वप्रकारकस्य 'अयं घट' इत्याकारकज्ञानस्यानुदये इत्यर्थः।

प्रतियोगितावच्छेदकेति। तद्घटत्वावच्छिन्नविशेष्यकतद्घटत्वप्रकारकज्ञानस्य तद्घटत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकघटत्वप्रकारकतया तद्घटभेदप्रतियोगितावच्छेदकतद्घटत्वप्रकारकज्ञानस्य पूर्वं विरहात् यत्र तद्घटभिन्नोऽयमिति भ्रमः सम्भवतीति वाच्यम्। घटत्वस्यापि निरुक्तभेदप्रतियोगितावच्छेदकघटकतया तत्प्रकारकज्ञानस्यापि प्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकप्रतियोगिज्ञानत्वसम्भवात्, प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकधर्मप्रकारकज्ञानत्वेन हेतुत्वस्याकल्पनात् इति ध्येयम्।

न च तथापि भेदज्ञाने अधिकरणज्ञानस्यैव जनकतया प्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकप्रतियोगिज्ञानस्य तद्धेतुत्वाभिधानमयुक्तमिति वाच्यम्। सामान्यतोऽभावप्रकारकबुद्धौ प्रतियोगितावच्छेदकप्रकारकप्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वमभ्युपेत्यैव तथाभिधानादित्याहुः ॥

धर्मिणि=इदन्त्वावच्छिन्ने। अनुस्मरणमिति। तथाच पूर्वं घटत्वप्रकारेणेदन्त्वावच्छिन्नस्याज्ञाने इदन्त्वावच्छिन्ने तद्घटभेदभ्रम एव न सम्भवति तद्घटभेदबुद्धौ घटत्वादिप्रकारकज्ञानस्य जनकत्वात्, पूर्वं घटत्वग्रहे तु तद्ग्रहाधीन तदाकारकस्मरणमेव तद्घटभेदभ्रमपूर्वक्षणे वर्त्तमानं सत् तादृशभेदभ्रममुत्पादयितुं शक्नोतीति निरुक्तस्मरणोदयार्थं इदन्त्वावच्छिन्नेऽपि पूर्वं घटत्वग्रहस्यानुसरणं दीधितिकृता कृतमिति भावः ॥

धर्मिणि स्थिरत्वविशेषणोपादान सार्थकयति तद्घटेति। तद्घटानवस्थाने=इदन्त्वावच्छिन्नायाः तद्घटव्यक्तेर्विनाशे। विशेष्यविरहात्=इदन्त्वावच्छिन्नव्यक्ते

❀ दीधितिः ❀

भ्रमदशायां तत्रैव दोषात् घटत्वाग्रहे तद्घटभिन्नोऽयमिति भ्रमे च घटत्व-

❀ गादाधरी ❀

त्वावच्छिन्ने घटत्वग्रहे इदंत्वस्य साध्यसहचरितत्वेन निश्चिततया असाधारण्यं न शङ्कास्पदमपीत्याह—तत्रैव दोषाद्घटत्वाग्रह इति। तत्र—इदंत्वा-

❀ विवृतिः ❀

विरहात्। स्थिरइत्युक्तमिति। अयं तद्घटभिन्न इत्याकारकभ्रमकाले यदि इदन्त्वावच्छिन्नस्य धर्मिणो विनाशः स्यात् तदा तादृशधर्मिणि निरुक्तभ्रमएव न सम्भवति विशेष्यतासम्बन्धेन भ्रमं प्रति तादात्म्येन विशेष्यस्य कार्यकालवृत्तित्व हेतुत्वादतो धर्मिणो भ्रमपर्यन्तस्थायित्वसूचनाय स्थिरत्वस्य धर्मिविशेषणत्वं दीधितिकाराभिप्रेतमित्याशयः ॥

भ्रमदशायाम् = भ्रमोत्पत्तिकाले। तेन भ्रमोत्तरकाले घटत्वनिश्चयसत्त्वेऽपि न क्षतिः। इदन्त्वावच्छिन्ने इति। धर्मिणीतिपूरणीयम्। घटत्वग्रहे=घटत्वप्रकारकनिश्चयसत्त्वे। इदन्त्वस्य=निरुक्तहेतोः। साध्यसहचरितत्वेन=घटत्ववद्वृत्तित्वेन। निश्चिततया=निश्चयीयप्रकारताश्रयतया। असाधारण्यम्=तत्तदवच्छेदेन घटत्वतदभावनिश्चयविषयीभूतधर्मिव्यावृत्तत्वम्।

न शङ्कास्पदमपि=न संशयीयप्रकारतावच्छेदकीभूतमपि। घटत्वसाध्यादिमद्वृत्तित्वनिश्चयस्य निरुक्तव्यावृत्तत्वज्ञानसामान्ये एव प्रतिबन्धकतया तदंशे संशयात्मकासाधारण्यज्ञानोत्पादोऽपि न सम्भवतीति हृदयम् ॥

तत्रैवेत्यादि। नच तद्घटभिन्नोऽयमित्याकारकभ्रमजनक 'सघट'इत्याकारकस्मरणस्य इदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यकघटत्वप्रकारकनिश्चयात्मकतया तस्यैव तादृशभ्रमोत्पत्तिकाले सत्त्वेन कथं भ्रमदशायां तत्र घटत्वस्याऽग्रहसम्भव इति वाच्यम्। निरुक्तभ्रमपूर्वतृतीयक्षणोत्पन्नतादृशस्मरणस्य भ्रमकाले विरहेण तदानीं तत्र घटत्वाऽग्रहसम्भवात्, तादृशस्मरणद्वितीयक्षणे कस्यचित् भ्रमजनकान्तरस्य विरहेण तदानीं तादृशभ्रमाऽनुत्पादेऽपि क्षत्यभावात् ॥

अतएवोक्तस्मरणद्वितीयक्षणे प्रत्यक्षात्मकघटत्वग्रहवारणाय दोषादित्युक्तं दीधितिकृता, दोषश्चात्र काचादिरूपो बोध्य इतिध्येयम् ॥

घटत्वाग्रहइतीति। तद्घटभिन्नोऽयमित्याकारकभ्रमकाले यदि इदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यकघटत्वप्रकारकनिश्चयो वर्त्तते तदा इदन्त्वहेतौ घटत्वादिरूपसाध्यनिश्चयविषयधर्मिव्यावृत्तत्वस्याऽपि निश्चयेन तस्यैव प्रतिबन्धकतया तदुत्तरं साध्यादिनिश्चयविषयधर्मिव्यावृत्तत्वज्ञानस्य तादृशहेतावुत्पादाऽसम्भवात् तथाऽव्याप्तिसंशयानुदयेन तस्या-

॥ गादाधरी ॥

च्छिन्ने । तद्घटभिन्नोयमिति भ्रमानुधावनं इदंत्वस्य निश्चितसाध्यवद्भिन्नव्यावृत्तत्वज्ञानसंपादनाय । तदा धर्मिणि घटत्वनिश्चयसत्त्वे एव संश-

॥ विवृतिः ॥

लक्ष्यतयाऽव्याप्तिपरिहारो मौलो न स्यादतो भ्रमकाले दोषात् घटत्वाऽग्रहेइत्युक्तम् दीधितिकारेणेत्याशयः ।

भ्रमानुधावनम्—तदानीं घटत्वाऽग्रहेऽपि भ्रमपर्यन्तानुसरणम् । निश्चितेति । तादृशभ्रमोत्तरकालीनो यो भ्रमपूर्वकालीनं यत् 'सघट'इत्याकारकस्मरणं तत्जन्यसंस्कारजनितः पुनः स्मरणात्मकः 'सघट'इत्याकारकेदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यकघटत्वप्रकारकनिश्चयः तादृशसाध्यीभूतघटत्वनिश्चयविषयीभूतेदन्त्वावच्छिन्नधर्मिव्यावृत्तत्वज्ञानसम्पादनार्थमित्यर्थः । इदन्तु तत्त्वम । प्रथमं तद्घटभिन्नोऽयमित्याकारकभेदभ्रमसत्त्वे तदुत्तरकाले 'सघट'इत्याकारकेदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यकघटत्वप्रकारकनिश्चयसत्त्वेऽपि तदानीं तन्निश्चयविषयीभूतेदन्त्वावच्छिन्नधर्मिनिरूपितवृत्तित्वज्ञान तादृशधर्मिनिष्ठेदन्त्वरूपहेतौ न सम्भवति, तद्व्यक्तित्वे तद्व्यक्तिनिरूपितवृत्तित्वग्रहे तद्व्यक्तौ तद्घटरूपतद्व्यक्तिभेदग्रहस्य प्रतिबन्धकत्वात् । तथाचोक्तभेदभ्रमसत्त्व एव भ्रमोत्तरकालेतादृशघटत्वनिश्चयविषयीभूतायां तद्व्यक्तौ तद्व्यक्तित्वस्य व्यावृत्तत्वज्ञानं सम्भवति, अन्यथा पूर्वमुक्तभ्रमाऽसत्त्वे तद्व्यक्तौ घटत्वनिश्चयकाले तत्र तद्व्यक्तित्वस्य वृत्तित्वज्ञानमेव स्यादतस्तद्घटभिन्नोऽयमित्याकारकभ्रमानुधावन दीधितिकृताकृतमिति ॥

ननु तद्घटभिन्नोयमित्याकारकभ्रमस्य तत्त्वघटत्वद्वयनिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकताकभेदविषयकतया गौरवात् तद्व्यक्तिभिन्नोऽयमित्याकारकस्यैव भेदभ्रमस्यानुधावनं युक्तम्, तादृशभ्रमस्य तद्व्यक्तित्वमात्रनिष्ठावच्छेदकताकभेदविषयकत्वेन लाघवसम्भवात्—नचोक्तभेदभ्रमपूर्वकालीनस्य 'सघट'इत्याकारकस्मरणस्य तद्व्यक्तित्वविशिष्टविषयकतया तस्यैव तद्व्यक्तिभिन्नोऽयमित्याकारकज्ञानप्रतिबन्धकत्वात् कथ तादृशस्मरणोत्तरं तद्व्यक्तिभिन्नोयमितिभ्रमस्य सम्भव इति वाच्यम् । उक्तस्मरणस्य तद्व्यक्तित्वांशे निर्धर्मितावच्छेदकत्वतया तस्योक्तभ्रमेऽप्रतिबन्धकत्वात् ।

यद्यप्यनुभवबलात् निर्धर्मितावच्छेदककमपि तद्व्यक्तित्वविशिष्टविषयकं ज्ञान तद्व्यक्तिभिन्नोऽयमित्याकारकज्ञाने प्रतिबन्धकमेवेत्युच्यते तदा लाघवानुरोधेन तद्व्यक्तिभिन्नोयमित्याकारकभेदभ्रमानुधावने तत्पूर्व तादृशस्मरणानभ्युपगमेऽपि क्षतिविरहः अधिकरणज्ञानेनैव निरुक्तभेदभ्रमोत्पत्तिसम्भवादित्याशयेनाह तदेति । निरुक्तभ्रमोत्तरकाले इत्यर्थः ।

॥ दीधितिः ॥

वस्तुतस्तथाभूतत्वस्याभावेन तत्र लक्षणायोगादित्यतस्तयोर्लक्ष्य

॥ गादाधरी ॥

येन—वास्तविकस्य साध्यनिश्चयविषयीभूतधर्मिव्याप्यवृत्तित्वस्याभावेन। णायोगादिति। वास्तवमशयप्रयोजककल्पत्ववत्त्वस्य लक्षणघटकत्व भावः। अत एवेत्यनेनेदंपदेन पूर्वाभिहितायाः सद्धेतुत्वाज्ञानदशा पुर

॥ विवृतिः ॥

इदन्त्वहेतोरलक्ष्यत्वाभिधानमसंगतं इत्यादतो हेतौ अगत्याप्यन्यवदुपन्यस्तत्व सम्पादनाय घटभिन्नोऽयमित्याकारकभ्रममुद्दिश्य तद्घटभिन्नोऽयमित्याकार भ्रमानुधावनं दीधितिकृता कृतमित्याशयः॥

इदमत्रावधेयम्। तद्घटभिन्नोऽयमित्याकारकभ्रमोत्पत्त्यर्थं तद्घट कालीनेदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यकघटत्वप्रकारकस्मरणानुधावन योजकमेव, भेदज्ञाने प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टप्रतियोगिज्ञानस्य हे अन्यथा स्तम्भादौ पिशाचभेदग्रहानुदयप्रसङ्गः स्यात्, यद्यपि भ्रमज्ञानं प्रत्येव प्रतियोगितावच्छेदकप्रकारक प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वं कैश्चित् तादृशज्ञानविरहदशायामभावज्ञानं नोत्पद्यत एवेत्युच्यते, तथापि प्रतियो दकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मविशिष्टप्रतियोगिज्ञानस्यैवावश्यमभावबुद्धौ हेतुत्व अन्यथा नीलत्वविशिष्टघटदशायामपि नीलघटभेदप्रत्यक्षापत्तेर्दुर्वारत्वा स्यात्, 'स घटः' इत्याकारकस्मरणस्य [illegible] तद्घटभेदप्रतियोगितावच्छेदकतद्घटत्वप्रकारकज्ञानात्मकत्वेन तद्घट तद्घटभेदग्रहोत्पत्तिरेव न सम्भवति, अतः पूर्वं इदन्त्वावच्छिन्ने घटत्वप्र तादृशभ्रमोत्तरं सघटइत्याकारकस्मरणात्मकं इदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यक घटत्व निश्चयसम्पादनार्थमेव, अन्यथा तदानीं अव्याप्तिप्रसक्तिः सुदूरपराहतैव सुधीभिर्विभावनीयमिति॥

साध्यनिश्चयेति। तद्घटभिन्नोऽयमित्याकारकभ्रमोत्तरकाले इदन्त्व घटत्वनिश्चयसत्त्वेन वास्तव साध्यनिश्चयविषयीभूतधर्मिवृत्तित्वस्येदन्त्वे वास्तवतादृशधर्मिव्याप्यवृत्तित्वं तदानीं हेतौ सम्भवतीति हृदयम्। भावमाह येति। सत्प्रतिपक्षजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणीभूतधर्मवत्त्व लक्षणघटकत्वादित्यर्थः॥

अयं घटस्तत्त्वादित्यादिस्थले तत्त्वादिहेतौ सद्धेतुत्वाज्ञानकाले दुष्टत्वव्यवहार यितुमाह—मूलेतदज्ञानमिति। सद्धेतुत्वाज्ञानमित्यर्थः। दोष पुरस्करयेति।

अत एवासाधारणप्रकरणसमयोरनित्यदोषत्वम्, अन्यथा सद्धेतौ

॥ दीधितिः ॥

येन परिहरन्ति येऽपलपन्तीति । अत एवेति । यत एव पुरुषदोषाधीनं

॥ गादाधर्यां ॥

तया: परामर्शोऽसद्धेतिस्तया असाधारण्यादेरनित्यदोषतायामनुपष्टम्भक-त्वात् अनन्तपरामर्शनीय व्याचष्टे–अत एवेति। पुरुषदोषाधीनं–पुरुषस्य हेतु-

॥ विवृतिः ॥

र्दान एवास्य भ्रमप्रयुक्तत्वे तस्य नियतस्य पुरुषनिष्ठत्व प्रसूता साध्यव्याप्तत्वनियमः पर्य-वसितः । तथा च न हेतोर्दोषत्वं वस्तुतस्तत्र दुष्टत्वमित्याशयः ।

ननु सद्धेतौ सद्धेतुत्वे तत्तत्प्रतीतेस्तत्प्रकाराभावेन निर्णीयमानत्वेऽपि काले न सद्धेतोः साध्यनिर्णायकत्वेन व्यवहारानपायित्वात् आह–अत एवेति । सद्धेतुत्वाज्ञा-नस्य पुरुषदोषत्वमनपेक्षितमित्यर्थः । असाधारणेति । असाधारणस्य पक्षमात्रे वर्त-मानस्य हेतोः प्रकरणसमस्य विरोधिपरामर्शस्य सत्प्रतिपक्षस्य दोषत्वमित्यर्थः । अनित्यदोः तत्वतत्कालिक सद्धेतावपि निश्चयसाध्यकस्य परस्य दृष्टान्त भ्रम प्रयुक्तः साध्याभावस्य व्याप्यत्वा भ्रमप्रयुक्तः सः असाधारणत्वेन साध्यनिर्णायकत्वेन न व्यवहार स्यादिति प्रस-क्तम् । नयन सद्धेतौ यत्किञ्चित् तादृश भ्रमार्थ्यताप्रमापकत्वादिना व्यवहारविषयत्व-सम्भवेऽपि साध्यदोषत्वाभावेन तत्कालिकदोषस्य तस्य दुष्टत्वमित्याशयः ॥

अन्यथेति । पुरुषदोषाधीनत्वसद्धेतुत्वानभ्युपगमेऽपि हेतोर्दुष्टत्वाभ्युपगमे इत्यर्थः । सद्धेतौ=सर्वेतादिसत्य पक्षादिकाम्यत्र पूर्वनिर्दिष्टेष्वपादानेऽसर्वतोदोषत्वपक्षव्यभिचार-काले । हेत्वाभासविषयतापत्तिः=सद्धेत्वाभासत्वाभिव्यक्तिः हेत्वाभासस्य स्वीकारापत्तिः । वाच-स्पतिमतदोषतया पक्षसत्वावच्छिन्नत्वेन तद्व्याप्यभ्रमकाले दोषान्तरस्याऽनभ्युपगमेन च तदानीं सद्धेतौ दुष्टत्वव्यवहारविषयस्य हेत्वाभासान्तरस्य स्वीकारापत्तिरिति भावः ।

यत एवेत्यादि दीधितिग्रन्थतात्पर्यमनुसरन् टीकायां अत एवेत्यंशं पदेनेति । अत एवेत्यादिमूल घटकीभूतमिदंपदमित्यर्थः । पूर्वाभिहितायाः=मूलोक्तायाः । सद्धेतु-त्वाऽज्ञानस्य=व्याप्ति पक्षधर्मत्वाद्यज्ञानस्य । पुरुषदोषतायाः=पुरुषस्य अनाप्ततायाः । परामर्शे=इदं पदं प्रतिपाद्यत्वेन ग्रहणे । असङ्गतिं स्फुटयति तस्या इति । सद्धेतुत्वाऽ-ज्ञानमिष्टपुरुषदोषाधीनतायाइत्यर्थः ।

असाधारण्यादेः=निश्चितसाध्य तदभावव्याप्यत्वाद । आदिपदात् सत्प्रतिपक्षदोष परिग्रहः । अनित्यदोषतायाः=कादाचित्क कालावच्छिन्नदोषतायाः । अनुपष्टम्भकत्वात्= अप्रयोजकत्वात् । पुरुषदोषाधीनत्वे सद्धेतुत्वेऽज्ञानस्यानपेक्ष अनित्यदोषतायाः ऽस-म्भवस्य तत्प्रयुक्तत्वं दुष्टत्व व्यवहारनियमेन प्रयोजक यद् उदा भवेऽसम्भव इति भाव ।

याधादिज्ञाने हेत्वाभासाधिक्यापत्तिः ।

❀ दीधितिः ❀

तद्दोषत्वम् अतएव तस्यानित्यदोषत्वम्, साहजिक (दोष) त्वे काद

❀ गादाधरी ❀

मति पक्षे च साध्यतदभावानिश्चयसाध्याभावव्याप्यवत्ताभ्रमाधीनम्
पत्वं—तादृशहेतोरसाधारण्यसत्प्रतिपक्षरूपदोषत्वं, तस्य—असाधारण्
सत्प्रतिपक्षस्य च, अनित्यदोषत्वं—दशाविशेषे एव हेतोर्दुष्टतासम्पादक
साहजिकदोषत्वे—तादृशपुरुषदोषविरहदशायामपि हेतोर्दुष्टतासम्पाद
कादाचित्कैति । कदाचिदेव हेतोर्दुष्टतासम्पादकत्वम् । एतावतापि

❀ विवृतिः ❀

यद्वा अनुपष्टम्भकत्वात्=अननुमापकत्वात् । पुरुषदोषाधीनतया=मदुक्त
वर्तमानतया तत्राऽसाधारण्यादि निष्ठाऽनित्यदोषतायाः अभावसत्त्वात् पुरुषदोष
तायाः अनित्यदोषत्वाऽव्याप्यतया तस्यासदनुमापकत्वे नसम्भवतीति हृदयम् ॥

तत्परामर्शनीयम्=इदं पदं प्रतिपाद्यार्थम् । व्याचष्टेदीधितिकारइति
तथाच इदं पदेन पुरुषदोषाधीनदोषतायाः परामर्शो नाऽसंगतिः तस्या अनित्यदो
षाद्याऽसाधारण्यादिमात्रनिष्ठतया द्वयोरेकाधिकरणत्वेन प्रयोजक प्रयोज्य भावस्य
व्यापक भावस्यच सम्भव इत्याशयः ।

हेतुमतीत्यादि । क्रमेण हेतुमति यः साध्यतदभावानिश्चय विषयत्वाभाव
पक्षेन च साध्याभाव व्याप्यवत्ता भ्रमस्तदधीनमित्यर्थः । तादृश हेतोः=निश्चित
तदभाववद्वृत्तित्वेन गृह्यमाणस्य, साध्याभाव व्याप्य परामर्श कालीन परामृश्यमान
हेतौ । असाधारण्य सत्प्रतिपक्ष दोषत्वम्=निश्चितसाध्य तदभाववद्व्यावृत्तत्वज्ञानवि
साध्याभावव्याप्यवत्तापरामर्शकालीन परामर्श विषयत्वम् । दशाविशेषे एव=तादृश
काले एव । दुष्टतासम्पादकम्=दुष्टत्व प्रयोजकम् । तत् कालावच्छिन्न तादृश भ्रम वि
त्वमेव हेतौ दुष्टतानुमापकमिति यावत् । तादृश दोषेति । पुरुषस्य तादृश भ्रम
दशायां सत्यपीत्यर्थः । हेतोर्दुष्टता सम्पादकत्वे=कालान्तरीय भ्रमविषयतायाः हेतौ
प्रयोजकत्वे । कदाचिदेव=भ्रमकाले एव ।

दुष्टतासम्पादकत्वमिति । तादृश पुरुषभ्रमविषयत्वस्येत्यादि । तथ
पुरुषस्य भ्रमजन्य [illegible] [illegible] भ्रमविषयतामादाय हेतोर्दुष्टत्वाभ्युपगमे [illegible]
[illegible] भ्रमविषयतया हेतौ [illegible] प्रयोजकत्वाभाव [illegible] नुपपत्तिरिति भावः ।

[illegible] । [illegible] हेतावनेनेति । [illegible] इत्यादि ग्रन्थेन

॥ दीधितिः ॥

त्कत्वानुपपत्तेः, एवञ्च यत्र दोषताप्रयोजकं वस्तुतो हेतौ तत्रानित्यदोषत्वमपि, यत्र पुरुषस्य तद्भ्रमो न तत्र तदपि भ्रममात्रादुष्टत्वेऽतिप्रसङ्गमाह अन्यथेति केचित् ॥

॥ गादाधरी ॥

एतस्त्वादित्यादौ पुरुषदोषाधीनदुष्टत्वशङ्कायाऽनिवृत्तेस्तन्निवृत्त्यर्थम् अन्यथेत्यादिग्रन्थ सङ्गमनाय चाभिप्रायं पूरयति एवंचेति । दोषताप्रयोजकं-निश्चितसाध्यव्यावृत्तत्वादिकं, हेतौ तिष्ठतीति शेषः । तत्रानित्यदोषत्वमपि-तत्रैवानित्यदोषत्वम् । तत्-भ्रमो दोषताप्रयोजकरूपस्येति शेषः । अन्यथा-पदार्थं व्याचष्टे भ्रममात्रादिति । तादृशरूपभ्रमादित्यर्थः । केचिदित्यस्वरससूचनाय । स च निश्चितसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वस्य संशयप्रयोजकताया अग्रे खण्डनीयत्वात्, असाधारण्यादेः पुरुषदोषाधीनदोषतायाः प्रकृ

॥ विवृतिः ॥

त्यर्थः । पुरुषेति । पुरुषस्य [illegible] दुष्टत्व-शङ्कायामित्यर्थः । अनिवृत्तेः=सत्त्वात् । तन्निवृत्त्यर्थम्.=तादृशशङ्कानिरासार्थम् । अन्यथेत्यादिग्रन्थसङ्गमनाय=[illegible] । अभिप्रायम्=[illegible] । [illegible]

निश्चितेति । [illegible]

दोषतेति [illegible]

[illegible] खण्डनीयत्वादिति । [illegible]

॥ दीधितिः ॥

परे तु अयं घट एतत्त्वादित्यादावव्याप्तिः साध्यसन्देहप्रयोजकं ह

॥ गादाधरी ॥

तानुपयोगितयामूलानुक्ततया चात एवेत्यग्रेदंपदेनतत्परामर्शे मूलग्रन्थविरोधश्च

तस्य-असाधारणस्य, धर्मस्य-वृत्तिमतः। ननु तादृशहेतोः संशय प्रयोजकरूपशून्यत्वेऽसाधारण्यमेव कथं बीजाभावादित्यत आह प्रमाण रण्यं त्विति। अत-इत्याशङ्कातः। ननु अयं घट एतत्त्वात् इत्यादेरिति

॥ विवृतिः ॥

ननु निश्चितसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वमेवाऽसाधारण्यमन्यथा शब्दोऽनित्यः शब्द त्वादित्यादौ घटादावनित्यत्वनिश्चयदशायां शब्दत्वादेरसाधारण्यं न स्यादिदं शब्दत्वमसाधारणमित्याकारकव्यवहारस्य सर्वसिद्धत्वेन इष्टापत्तेरसम्भवात्। परेत्वित्यादिकल्पे गगनादेरेवाऽसाधारण्यं युक्तया व्यवस्थापित तथापि तन्मतान्तरत्वेन मूलकारसम्मतत्वे दीधितिकारसम्मतत्वे च प्रमाणाभाव इति भूयात् तदाप्याहाऽसाधारण्यादेरिति। आदिपदात्सत्प्रतिपक्षस्य परिग्रहः पुरुषदोषाधीनदोषतायाः=पुरुषीय भ्रमाधीनदोषतायाः। प्रकृतानुपयोगित्वम् घट एतत्त्वादित्यादावेतत्त्वादेरलक्ष्यत्वाभिधानानुपयोगितया॥

ननु परम्परया तादृशाभिधानोपयोगित्वं तथाऽस्त्येवेत्यत आह-मूलेति। तच्चाऽसाधारण्यादेःपुरुषदोषाधीनदोषत्वं मूलकृता नाभिहितमिति अत एवेत्यग्रेदं तस्य परामर्श एव न सम्भवतीति भावः। सन्दर्भविरोधादिति। मूलानभिहित वस्तुन इदं पदेन परामर्शेमूलग्रन्थविरोध इति हृदयम्॥

अयं घट एतत्त्वादित्यादिमूलग्रन्थम् अन्यथा व्याचक्षाणानां मत दीधितौ प्रदर्शित व्याख्यानुसारमते तस्येत्यादि। वस्तुमात्रस्य धर्मत्वे गगनादेरपि साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वसम्भवात् नह्येकस्येत्यादिकमसंगतं स्यादतो धर्मपदं वृत्तिमदर्थकत्वं विवृणोति वृत्तिमतइति। तथाच वृत्तिमदेतत्त्वादेर्न तस्य साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वमित्याशयः। तादृशहेतोः=इदन्त्वावच्छिन्नपक्षकघटत्व साध्यकएतत्त्वादिहेतोः। संशयेति। साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वस्याभाव इत्यर्थः। असाधारण्यमेवेति। मूलाभिहितमित्यादिः। असाधारण्यंत्विति तथाच पक्षमात्रवृत्तित्वमादायैव एतत्त्वादेरसाधारणत्वं मूलकृताभिहितमितिमत इत्याशंकतइति। साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वं यदसाधारण्यं तदा तस्यैतत्त्वा हेतावसत्त्वात् अव्याप्तिरित्याशय तस्याऽलक्ष्यतया अव्याप्तिं परिहरति मूले अयं इत्यादीति हृदयम्॥

दीधितिः

स्य साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वं न ह्येकस्य धर्मस्य तदुभयव्यावृत्तत्वं सम्भवति, असाधारण्यन्तु तस्य पक्षमात्रवृत्तितया अतस्तस्यालक्ष्यत-

गादाधरी

ल्ययुक्तया शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादेरपि सद्धेतुत्वमेव, शब्दो नित्यः शब्दत्वादित्यादेरपि विरुद्धमेव, न त्वसाधारणं साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वाभावादसाधारणहेत्वाभासस्यैवाप्रसिद्धिरत आह एवं चेति । अवृत्तीति । वृत्तिमतः साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वासम्भवादिति भावः । ननु पक्षधर्मताज्ञानविरहादेव गगनादिहेतुकस्थले अनुमित्यनुत्पादनिर्वाहादसाधारण्यज्ञानस्यानुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वमेव नास्तीति कथं तस्य हेत्वाभासत्वमित्यत आह–पक्षवृत्तित्वेति । असङ्करः–इतरानधीनानुमित्यनुत्पा-

विवृतिः

एवञ्चेत्यादिदीधितिमवतारयितुं शङ्कते नन्विति । अयमाशयः । अयं घटत्वादित्यादिस्थले यथा घटत्वादिहेतौ घटत्वतदभाववद्व्यावृत्तत्वविरहादेव घटत्वादिकमसाधारणं तथा शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यत्रापि अनित्यत्वतदभाववद्व्यावृत्तत्वस्य शब्दत्वे विरहात् शब्दत्वमप्यसाधारणं न स्यात् किन्त्वनित्यत्वव्याप्यतया सद्धेतुत्वमेव स्यात् एवं शब्दो नित्यः शब्दत्वादित्यत्रापि तुल्ययुक्त्या नित्यत्वतदभाववद्व्यावृत्तत्वस्य शब्दत्वे विरहात्तस्याऽसाधारण्यानात्मकत्वे विरुद्धत्वमेव स्यात् तथाच कस्यापि वृत्तिमतः असाधारण्यं न सम्भवति वृत्तिमतो धर्मस्य साध्यवद्व्यावृत्तत्वे साध्याभाववद्व्यावृत्तत्वस्य, साध्याभाववद्व्यावृत्तत्वे च साध्यवद्व्यावृत्तत्वस्यासम्भवात् उभयव्यावृत्तत्वं न कुत्राऽप्यवृत्तेरेव गगनादेरसाधारण्यमेतन्मतसिद्धमित्येव प्रदर्शयितुमेवञ्चेत्यादिकं दीधितिकृताभिहितमिति ॥

पक्षधर्मतेति । साध्यव्याप्यगगनादिमत्तानिश्चयाभावादेवेत्यर्थः । **गगनादीति** । आदिना आत्मादिपरिग्रहः । **अनुमितीति** । परामर्शरूपकारणाभावेनानुमित्युत्पाद एव नसम्भवतीति हृदयम् ।

असाधारण्यज्ञानस्य=साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वज्ञानस्य । **अनुमित्येति** । अनुमितिप्रतिबन्धकत्वमेवेत्यर्थः । तस्य=साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वरूपाऽसाधारण्यस्य । **हेत्वाभासत्वमिति** । अनुमितितत्कारणान्यतरविरोधिन एव हेत्वाभासत्वादित्याशयः **पक्षवृत्तित्वेति** । तथाच अयं वह्निमान् गगनादित्यादौ गगनादिहेतोरवृत्तितया वह्निव्याप्यगगनवानयमित्याकारकज्ञानासम्भवेन तादृशज्ञानरूपपरामर्शाभावाधीनएवानुमित्यनुत्पादो न तु तादृशगगनादिहेतौ वह्नितदभाववद्व्यावृत्तत्वज्ञानाधीनः

❀ दीधितिः ❀

योचरयति अयं घट इत्यादि । पक्षावृत्तिगगनादिकमेवासाधारण

❀ गादाधरी ❀

दप्रयोजकज्ञानविषयत्वम् । ननु उभयव्याप्तस्यस्य वृत्तिमत्त्वविरुद्ध-तदुभयज्ञानस्य नैकदा सम्भवः, मिथः प्रतिबन्धकत्वात्, न चैवं पक्षवृ

❀ विवृतिः ❀

एवञ्च साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वे अनुमितितत्कारणान्यतरप्रतिबन्धकज्ञानविरह-भावात् तस्य हेत्वाभासत्वमेव न सम्भवतीत्यतो गगनादौ पक्षावृत्तित्वभ्रमदशायां हेतु-दीधितिकृतेति भावः ॥

इदन्तु चिन्त्यते । परामर्शाभावस्य यथा अनुमितिकारणभावकत्वं त-साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वज्ञानाभावस्यापि अनुमितिकारणतया तदभावस्य त-तदभाववद्व्यावृत्तत्वज्ञानस्य अनुमितिकारणाऽभावरूपत्वे बाधकाभावेन विरोधि-ताविरहात् अनुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वम् असाधारण्यज्ञानस्यापि तस्यानेन कि-गगनादौ यदि पक्षावृत्तित्वज्ञानं सम्भवति तदा गगननिष्ठपक्षावृत्तित्वस्य सम-सिद्धित्वेन तस्यैव गगनादिहेतुकस्थले दोषत्वसम्भवात् गगनादौ साध्यतद-दभावावृत्तत्वस्य दोषत्वाभ्युपगमो निरर्थक इत्याशयेन पक्षावृत्तित्वज्ञानसम्भवसत्त्वे गगनादौ पक्षवृत्तित्वभ्रमोऽभिहितः, असाधारण्यस्यासंकर इत्यस्य स्वरूपासिद्ध्य-धीनानुमित्यनुत्पादप्रयोजकज्ञानविषयत्वमसाधारण्यस्य इत्यर्थकरणेऽपि न क्षतिरिति ॥

इतरेति । साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वज्ञानेतरपरामर्शाभावाद्यनधीनानुमित्यनुत्पा-दप्रयोजकज्ञानविषयत्वमित्यर्थः । साधारण्यस्येति पूर्वेणान्वयः । न चोभयेत्यादिकं ताशयितु शङ्कते—नन्विति । उभयव्याप्तस्य = साध्यतदभाववद्व्यावृत्तस्य वृत्तिमत्त्वविरुद्धतया = किञ्चिदधिकरणवृत्तित्वाभावाधिकरणाऽवर्तमानतया । तदुभय-ज्ञानस्य = गगनादिधर्मिकसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वविषयकस्य तद्धर्मिकवृत्तित्व-विषयकसमूहालम्बनज्ञानस्य । नैकदेति । नैकस्मिन्नीतिपूरणीयम् । तेन विभिन्न-धर्मिकतादृशज्ञानयोः सम्भवेऽपि न क्षतिः ॥

मिथः प्रतिबन्धकत्वादिति । गगनादिधर्मिकसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वज्ञाने तद्धर्मिकवृत्तित्वज्ञानस्य, गगनादिधर्मिकवृत्तित्वज्ञाने च तद्धर्मिकसाध्यतद-भाववद्व्यावृत्तत्वज्ञानस्य प्रतिबन्धकतया पर्वतधर्मिकवह्नितदभावविषयकसमूहा-लम्बनवत् गगनादिधर्मिकं नोत्पद्यते तथा गगनादिधर्मिकतादृशव्यावृत्तत्ववृ-त्तित्वविषयकसमूहालम्बनमपि न नोत्पद्यत एव कस्मिंश्चित्कालवृत्तित्वेनैव तस्य ज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वमिति तथा गगनादौ पक्षवृत्तित्वभ्रमदशायां तत्र साध्यतद-भाववद्व्यावृत्तत्वज्ञानं न सम्भवतीत्याशयः ॥

⊛ दीधितिः ⊛

पक्षवृत्तित्वभ्रमदशायामसाधारण्यस्यासङ्करः । न चोभयव्यावृत्तत्ववृ-

⊛ गादाधरी ⊛

ताज्ञानाभावसंपादकतयैव तस्य हेत्वाभासत्वं निष्प्रत्यूहम्, तथासत्यसिद्धावन्तर्भावेन सव्यभिचारप्रभेदत्वानुपपत्तेरत आह-न चोभयेति । स्वरूपतो विरोधः-परस्पराभावव्याप्यत्वाविशेषितयोः परस्परज्ञानप्रतिबन्धकीभूतज्ञानविषयत्वं, तस्य वास्तवविरुद्धविषयकस्यापि ज्ञानस्य विरोधाविषयकस्याप्रतिबन्धकत्वादिति भावः ॥

⊛ विवृतिः ⊛

गगनादौ साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वज्ञानकाले यदि तद्धर्मिकपक्षवृत्तित्वज्ञानमेव न सम्भवति तदा तादृशव्यावृत्तत्वस्य पक्षधर्मताज्ञानप्रतिबन्धकज्ञानविषयतयैवानुमितितत्कारणान्यतरविरोधित्वसम्भवेन तत्र हेत्वाभासत्वं निर्विवादमेवेत्याशयेन तटस्थः शङ्कते-नन्वेवमिति एवं=एकधर्मिकसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वपक्षवृत्तित्वज्ञानयोः परस्परप्रतिबन्धकत्वे । पक्षधर्मतेति । गगनादिधर्मिकपक्षनिरूपितवृत्तित्वज्ञानप्रतिबन्धकज्ञानविषयतयैवेत्यर्थः । तस्य = गगनादिनिष्ठसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वस्य । निष्प्रत्यूहमिति । तथाच प्रक्षालनाद्धीतिन्यायेन गगनादौ पक्षवृत्तित्वभ्रमानुधावनं न कर्त्तव्यमित्याशयः ।

समाधत्ते-तथासतीति । पक्षधर्मताज्ञानविरोधित्वेन साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वस्य हेत्वाभासत्वाभ्युपगमे सतीत्यर्थः । असिद्धावन्तर्भावेन=असिद्धिरूपहेत्वाभासस्वरूपत्वेन । तस्येति पूर्वेणान्वयः । साध्यव्याप्यहेतुधर्मिकपक्षवृत्तित्वज्ञानविरोधिन एवासिद्धिस्वरूपत्वादिति भावः । सव्यभिचारेति । साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वस्य पक्षधर्मताज्ञानविरोधित्वेनासिद्धिस्वरूपतया तस्य सव्यभिचारमध्ये प्रवेश एव नस्यादिति हृदयम् ।

परस्परेति । साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वाभावव्याप्यत्वाविशेषितवृत्तिमत्त्व, वृत्तिमत्त्वाभावव्याप्यत्वाविशेषितसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वयोरित्यर्थः । परस्परज्ञानेति । साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वज्ञानप्रतिबन्धकज्ञानविषयत्वं वृत्तिमत्त्वे, वृत्तिमत्त्वज्ञानप्रतिबन्धकज्ञानविषयत्वं च साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वे न चेत्यर्थः । तस्य= साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वस्य, वृत्तिमत्त्वस्य च । वास्तवेति । परस्पराधिकरणे अवर्त्तमानवस्तुविषयकस्यापीत्यर्थः । विरोधाविषयकस्य = परस्पराभावव्याप्यत्वाविषयकस्य ॥

अः

● दीधितिः ●

त्तिमत्त्वयोः स्वरूपतो विशेषः, निश्चितसाध्यतदभावयत्त्वादन्तर
सन्देहप्रयोजकम्, तथा सति तुल्यन्यायतया निश्चितसाध्यतदभा

● गादाधरी ●

नन्तु निश्चितसाध्यतदभाववत्त्वावृत्त्यन्यरूपसंशयप्रयोजकधर्मस्यैवं
सत्त्वात्कथं तत्राव्याप्तिशङ्का कथं वाऽलक्ष्यत्वाभ्युपगमेन तत्परिहार इ
आह निश्चितेति। साध्यतदभावनिश्चयविषयीभूतधर्मिव्यावृत्तत्वं न प्र
ध्यसन्देहजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकमित्यर्थः। निश्चितसाध
भाववद्वृत्तित्वस्य—साध्यतदभावनिश्चयविषयवृत्तित्वस्य, तथात्वे संशय

● विवृतिः ●

रविरुद्धत्वेऽपि एकधर्मिणि एकदा वह्निज्ञानं जलज्ञानं च भवति ननु वह्निज्ञानं जल
जलज्ञानं च वह्निज्ञाने प्रतिबन्धकं, यदा तु वह्न्यभावव्याप्यत्वेन जलज्ञानं
जलाभावव्याप्यत्वेन च वह्न्यवगाहिज्ञानं सम्भवति तदैव वह्निज्ञाने वह्न्यभाव
त्वेन जलज्ञानं जलज्ञानं च जलाभावव्याप्यत्वेन वह्निज्ञानं प्रतिबन्धकं भवति
साध्यादिद्वयवृत्तित्व वृत्तिमत्त्वयोरेकाधिकरणाऽसम्भवेन तयोः परस्परविरुद्ध
परस्पराभावव्याप्यत्वेनानवगाहिवृत्तिमत्त्वतादृशव्यावृत्तत्वयोर्ज्ञानं न परस्परप्रति
बन्धकमित्येकधर्मिणि गगनादौ एकवृत्तित्वावगाहितादृशव्यावृत्तत्वावगाहि च
सम्भवत्येवेतिभावः ॥

निश्चितेत्यादिदीधितिमवतारयति नन्वित्यादि। निश्चितसाध्यतदभाववद्व
त्तत्वरूपस्य संशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकधर्मस्येत्यर्थः। उक्तहेतौ=
घट एतत्त्वादित्यत्रैतत्त्वहेतौ। सत्त्वादिति। घटत्वरूपसाध्यनिश्चयस्य
घटे, घटत्वाभावरूपसाध्याभावनिश्चयस्य च पटादौ सत्त्वेन तदुभयव्यावृत्तत्वमे
हेतौ वर्तत एवेत्याशयः। तत्र=एतत्त्वहेतौ। अव्याप्तिशङ्केति। मूले इत्यादि
अव्याप्तिपरिहारइति। तथाच संशयप्रयोजकरूपस्यैतत्त्वहेतौ सत्त्वात् तत्र
ताभ्युपगमोऽपि न स्यादितिभाव ॥

साध्येति। निश्चिते साध्यवति, निश्चिते साध्याभाववति चाऽवर्तमानत्वमित्य
न संदेहप्रयोजकमित्यस्यार्थमाह—नसाध्येति। साध्यसंदेहनिष्ठजन्यतानिरूपित
कतावच्छेदकीभूता या प्रकारता तदवच्छेदकं नेत्यर्थः। यदि निश्चितसाध्यवदभाव
वदवृत्तत्वं संशयप्रयोजकं तदा तुल्ययुक्त्या निश्चितसाध्यतदभाववद्वृत्तित्वमपि सं
प्रयोजकमवश्यं वाच्यमित्यभिप्रायकं दीधितिग्रन्थं व्याख्यातुमाह—साध्येति
साध्यनिश्चयविषयीभूते साध्याभावनिश्चयविषयीभूते च धर्मिणि यद्वृत्तित्वं तस्येत्य
संशयप्रयोजकत्वे=साध्यादिसंशयप्रयोजकत्वे ॥

❀ दीधितिः ❀

महानसादावतिप्रसङ्गात् । न च तादृशनिश्चयविषयस्य धर्मिणो साध्याभावादिमत्त्वमपि तन्त्रम् । मानाभावात् । किञ्च सन्देहजनकता

❀ गादाधरी ❀

महानसस्योपलक्षणत्वादिति ध्येयम् । तादृशेति । साध्यतदभावविषयक इत्यर्थः । तन्त्रं-संशयप्रयोजकरूपघटकम् । जनकतावच्छेदकरूपस्य-[illegible]

❀ विवृतिः ❀

वह्न्यभावादेरधिकरणतायाः महानसादावसत्त्वेऽपि न क्षतिः । अतिव्याप्तिः [illegible] ति । कालान्तरीणतादृशवृत्तित्वज्ञानमादायेत्यादिः । तादृशधर्मिणः = निश्चय-[illegible] दिमद्वृत्तित्वज्ञाननिरूपितत्वस्य । उपलक्षणत्वात्=उपलक्षणतया लक्षणघटकत्वात् ।

ननु साध्यादिनिश्चयविषयीभूतं यत् साध्याधिकरणं-साध्याभावनिश्चयविषयीभूतं च यत्साध्याभावाधिकरणं तदुभयनिरूपितवृत्तित्वमेव साधारणत्वमस्तु ननु [illegible] भावादिनिश्चयविषयीभूतधर्मिवृत्तित्वं तथा, तथा च न वह्निमान्धूमादित्यादावतिव्याप्तिः महानसादौ वह्न्यभावभ्रमदशायामपि तस्य वह्न्यभावानधिकरणतया तादृशवह्न्यभाव-निश्चयविषयीभूतवह्न्यभावाधिकरणजलादिवृत्तित्वस्य धूमे विरहादित्याशङ्कायामाह दीधितौ नचेति । तन्त्रमित्यनेनान्वय । तादृशनिश्चयविषयस्य-साध्याभावादिनिश्चयविशेष्यीभूतस्य । धर्मिणः=महानसादेः । वास्तवसाध्याभावादिमत्त्वं = प्रकृतसाध्यीभूतवह्न्यादेरभावाधिकरणत्वं । तन्त्रं = संशयजनकतावच्छेदकघटकं । मानाभावादिति । साध्यादिभ्रमविषयीभूतधर्मिवृत्तित्वेऽपि संशयदर्शनात् तादृशनिश्चयविषयधर्मिनिष्ठसाध्याभावादि-मत्त्वादिनिवेशं विना हेतुज्ञानस्य संशयजनकत्वं निष्प्रामाणिकमित्याशयः ॥

टीकायां तादृशेति । साध्यविषयकस्य निश्चयस्य साध्याभावविषयकस्य [illegible] र्थः । तन्त्रमिति । संशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदककोटिनिविष्टं तथा च साध्यादिनिश्चयविषयीभूतधर्मिवृत्तित्वनिश्चय एव साध्यसंशयप्रयोजकस्तथा संशयजनको वाच्यः । तथा च न वह्निमान्धूमादित्यादावतिव्याप्तिः, महानसादौ वह्न्यभावादेः भ्रमदशायामपि तद्भ्रमविषय धूमादौ [illegible] वह्न्यभावादिमद्वृत्तित्वनिश्चयस्य अभावाद्वह्न्यभाववत्त्वेन भ्रमदशायां च धूमादेस्तत्त्वं नानवच्छेदकत्वात् ॥

[illegible] सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाव [illegible] संशयजनकत्वं [illegible] तादृशवृत्तित्वज्ञानस्य [illegible] । आवश्यकत्वात् धूमादेरो [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] दीधितिकृता [illegible] [illegible]

❀ दीधितिः ❀

वच्छेदकरूपस्य विशेषणत्वे व्यभिचारिणि रासभादौ महानसादिवृ-

❀ गादाधरी ❀

त्तितावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकरूपस्य, विशेषणत्वे-धर्मिविशेषणतया सव्यभिचारप्रतिपाद्यत्वे, महानसादिवृत्तितादशायामव्याप्तिः-तत्कालान्तर्भावेनाव्यभिचारित्वव्यवहारापत्तिः तदानीं साध्याभाववद्वृत्तित्वाभावस्य तत्राक्षतत्वात्, तादृशव्यवहारविषयस्याबाधितत्वादिति भावः ।

❀ विवृतिः ❀

येत्यादिः । तथाच संशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकीभूतनिश्चितसाध्यादिमद्वृत्तित्वादेरित्यर्थः पर्यवसितः । धर्मिविशेषणतया=धर्मिणः सव्यभिचारत्वेनाभिमतहेतोरितरव्यावृत्तिप्रयोजकतया । सव्यभिचारेति । सव्यभिचारपदजन्यप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वेत्यर्थः । महानसेति । रासभादौ महानसादिवृत्तित्वकाले इत्यर्थः । तत्कालेति । यदा-महानसादौ रासभादयो वर्त्तन्ते तत्कालान्तर्भावेणेत्यर्थः । अव्यभिचारेति । रासभादयो वह्न्यादिव्याप्या-इत्याकारकव्यवहारापत्तिरित्यर्थः । साधारणस्य नित्यदोषतया सव्यभिचारस्य कालविशेषावच्छिन्नत्वाऽप्रसिद्ध्या तत्कालान्तर्भावेण सव्यभिचारत्वव्यवहारानुपपत्तिरित्युक्तिर्न संगच्छते तत्कालावच्छिन्नत्वविशेषितसव्यभिचाररूपव्यवहर्तव्यस्यैवाप्रसिद्धत्वात् अतस्तत्कालान्तर्भावेणाव्यभिचारित्वव्यवहारानुपपत्तिरित्युक्तमिति ध्येयम् ॥

रासभादौ वह्निव्याप्यत्वव्यवहारं प्रति व्यवहर्तव्यप्रसिद्धेरपेक्षिततया तां प्रदर्शयति-तदानीमिति । रासभादेर्महानसादौ सत्त्वदशायामित्यर्थः । साध्येति । वह्न्याद्यभाववद्वृत्तित्वाभावरूपवह्निव्याप्यत्वस्येत्यर्थः । तत्र=रासभादौ । अक्षतत्वात्=सत्त्वात् । तादृशेति । वह्न्यव्यभिचारित्वव्यवहारविषयस्यवह्न्याद्यभाववद्वृत्तित्वाभावस्येत्यर्थः । अबाधितत्वात्=रासभादिनिष्ठत्वेन यथार्थ्यज्ञानविषयत्वात् । व्यवहर्तव्यज्ञानस्य पदार्थद्वयसम्बन्धज्ञानात्मकतया तन्निष्ठयाथार्थ्यस्यैव व्यवहारप्रयोजकत्वमित्याशयेनेदं । तथाच निश्चितसाध्यवद्वृत्तित्वविशिष्टनिश्चितसाध्याभाववद्वृत्तित्वादिरूपसंशयप्रयोजकधर्मस्य यदि यदा हेतौ वर्तमानत्वं तदैव सव्यभिचारत्वमित्युच्यते तदा वह्निमान् रासभात् इत्यादौ रासभेऽव्याप्तिः । यदा रासभादेर्महानसवृत्तित्वं तदा तस्य वह्न्यभाववति भूतलादौ अवर्तमानतया निश्चितसाध्याभाववद्वृत्तित्वस्य तदानीं रासभादौ विरहादिति भावः ॥

ननु निश्चितसाध्यतदभाववद्वृत्तितावच्छेदकत्वाविशिष्टहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानालिङ्गितज्ञानमेव संशयजनकं वाच्यम् अन्यथा द्रव्यं विशिष्टसत्त्वादित्यादिसद्धेताव-

॥ दीधितिः ॥

सितादृशायामव्याप्तिः, उपलक्षणत्वे असाधारण्योक्तोर्णतादृशायाम्

॥ गादाधरी ॥

नच द्रव्यं विशिष्टसत्त्वादित्यादावतिव्याप्तिवारणाय साध्यसन्देहजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकतावच्छेदकधर्मवत्त्वकृतहेतुतावच्छेदकधर्मांशे व्यभिचारपदार्थो वाच्यः, साधारणस्थले च तादृशो धर्मः साध्यतदभाववद्वृत्तितावच्छेदकत्वमेव तद्विशिष्टहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुमत्त्वस्यापि सन्देहजनकत्वापगमात्, एवं च [illegible] शायां साध्याभाववद्वृत्तित्वविरहेऽपि तदवच्छेदकतासम्बन्धात् [illegible] तादृशव्यभिचाराभावो नास्तीति कथमुक्तव्यवहारापत्तिरिति वाच्यम् [illegible] व्यमपि सन्निवेशनेन हेतुतावच्छेदकत्वे तदसत्त्वदशा।

॥ विवृतिः ॥

[illegible] विशिष्टसत्तायाः सत्त्वात् [illegible] [illegible] तादृशवृत्तितावच्छेदकत्वविशिष्टसत्त्वस्य महानस [illegible] [illegible] इत्याशङ्कते नचेति। वाच्यमित्यनेनान्वयः।

[illegible] इत्यागमः। साध्येति। [illegible] सन्देहजनकतावच्छेदकीभूताया प्रकारतावच्छेदकता तदवच्छेदकधर्मो [illegible] हेतुतावच्छेदकत्वमेव [illegible] [illegible] व्यभिचारपदार्थः। साधारणस्थले [illegible] तादृशो धर्मः [illegible] धर्म। [illegible] वह्नीति। [illegible] तद्विशिष्टेति। [illegible] [illegible] आपत्तेर्योगे। तेन [illegible] [illegible] [illegible] ॥

[illegible] इति। [illegible] [illegible] इति। [illegible] तादृशीति। [illegible]

[illegible]

❀ दीधितिः ❀

व्याप्तिः, असाधारणप्रकरणसमयोस्तत्त्वेन भ्रमविषययोरनित्यदोषत्वं

❀ गादाधरी ❀

स्यात् । विशेषणत्वे–कालविशेषावच्छिन्नतया तदानीं व्यभिचारीत्यादि-व्यवहारविषयत्वे, अव्याप्तिः–तत्कालान्तर्भावेण तादृशव्यवहारानुपपत्तिरिति तु नार्थः साधारणस्य नित्यदोषतया कालविशेषान्तर्भावेण व्यभिचारिव्यवहाराजनकतायास्तत्रेष्टत्वात् । उपलक्षणत्वे–अत्यन्तायोगव्यव-

❀ विवृतिः ❀

काननसंयोगरूपहेतुतावच्छेदकस्यासत्त्वदशाया । आपत्तितादवस्थ्यात् = कानन-संयोगिनोवह्न्यादिव्याप्यत्वव्यवहारापत्तितादवस्थ्यात् । तथाच वह्निमानकाननसंयोगिन इत्यादौ काननसंयोगित्वेन रासभादेः हेतुतास्थले यदा काननसंयोगिनिमहानसादिवृत्तित्वं तदा वह्न्यभाववद्वृत्तितावच्छेदकतायाः काननसंयोगरूपहेतुतावच्छेदकेविरहेण साध्यतदभाववद्वृत्तितावच्छेदकताविशिष्टकाननसंयोगवत्त्वस्य काननसंयोगिनि रासभादावभावात् तदानीं काननसंयोगिनि वह्न्यादिव्याप्यत्वव्यवहारापत्तिरुक्तरीत्या लक्षणार्थस्य निर्वचनेऽपि वारयितुं न शक्यते इतिभावः ॥

ननु संशयप्रयोजकधर्मस्य विशेषणत्वे रासभादौ महानसादिवृत्तितादशायामव्याप्तिरित्यादेः रासभादौ वह्न्याद्यव्यभिचारित्वव्यवहारापत्तिरूपकव्याख्यानमसंगतं यथाश्रुतस्य महानसादिवृत्तितादशाया रासभादौ सव्यभिचारत्वव्यवहारानुपपत्तिरित्यादिव्याख्यानस्यैव सम्यक्त्वादित्यतआह कालविशेषेति । यदासाध्यतदभाववद्वृत्तित्वंहेतौवर्ततेतत्कालावच्छिन्नतयेत्यर्थः । तदानीं=तत्कालावच्छेदेन । विशेषणत्वे, इत्यस्य समुदितार्थमाह व्यभिचारीति ॥ तत्कालान्तर्भावेण=रासभादौमहानसादिवृत्तित्वकालावच्छेदेन । तादृशेति । रासभःव्यभिचारीतिव्यवहारानुपपत्तिरित्यर्थः । इतितुनार्थः = इतितुनव्याख्यानम् । कथमित्याकाङ्क्षायामाह साधारणस्येत्यादि । नित्यदोषतया = कालविशेषानवच्छिन्नदोषतया । कालविशेषान्तर्भावेण=किञ्चित्कालावच्छिन्नत्वेन । व्यभिचारीति । व्यभिचारीत्याकारकव्यवहारप्रयोजकत्वाभावेत्यर्थः । तेन=व्यभिचारिव्यवहारप्रतिपादकं [illegible] [illegible] तदा साधारण्यात्[illegible] न [illegible] ।

तथ = [illegible] इत्यादिति । [illegible]
[illegible] तादृश [illegible]
[illegible]
[illegible]

॥ दीधितिः ॥

[illegible]दर्शनदशायामनुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वं ननु वास्तवं हेतो[illegible]

॥ गादाधरी ॥

[illegible]परिचायकतया व्यभिचारपदप्रतिपाद्यत्वे । [illegible]
[illegible]स्य तत्पदार्थत्वोपगम इति यावत् । असाधारण्यो[illegible]
[illegible]हेतुमति साध्यतदभावयोरन्यतरनिश्चयदशायाम् । [illegible]
[illegible]—कालान्तरीणामाधारण्यमादाय सव्यभिचारव्यवहारा[illegible]
इदं पुनरिहापेक्षम् । शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ पक्षतावच्छे[illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] तथापि किञ्चि[illegible]
[illegible] तेन [illegible]
[illegible] साधारणं द्वय पदेति [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] । साध्येति । [illegible]
[illegible]
[illegible] तथाच यद्विमान् [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
हेतुमति [illegible] । साध्येति । शब्दोऽनित्य [illegible]
[illegible]
[illegible] । कालान्तरीणेति । [illegible]
[illegible]

॥ गादाधरी ॥

भिचारव्यवहारनियामकं यत्तद्गगनादिव्यावृत्तित्वरूपमसाधारण्यं शब्दत्वादौ साध्यानिश्चयदशायामक्षतमेवेति विशेषणत्वेऽप्येतद्दोषता-वस्थ्यम् । संशयप्रयोजकरूपस्य तथात्वेन न व्यभिचारपदप्रतिपाद्यता किन्तु साध्यतदभाववद्वृत्तित्वत्वनिश्चितसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वस्वरूपे-ष्वनिश्चयघटितरूपावच्छिन्नपरवाक्यार्थकालविशेषेऽनिश्चयांश एवा-

॥ विवृतिः ॥

त्वेनेत्यन्वयः । पक्षवाददशायां = शब्दादावनित्यत्वसन्देहदशायां । व्यभिचार-व्यवहारनियामकं = व्यभिचारव्यवहारजनकतावच्छेदकधर्मीभूतं । यदिति । पक्षवाद-दशायां—अनित्यत्वसाध्यानिश्चयविषयीभूतं यत्—अनित्यत्वाभावरूपसाध्याभावनिश्च-यविषयीभूतं गगनादि इति तादृशयद्गगनादिव्यावृत्तत्वरूपमित्यर्थः । तत्=तादृश-यद्गगनादिव्यावृत्तत्वं । शब्दादाविति । पक्षेइत्यादिः । साध्यानिश्चयदशायां = अनित्यत्वानिश्चयदशायां । अक्षतमिति । शब्दत्वादाविति शेषः । विशेषणत्वे-ऽपीति । संशयप्रयोजकरूपस्येत्यादिः । एतद्दोषतादवस्थ्यम्=अतिव्याप्तितादव-स्थ्यम्, व्यभिचारव्यवहारनियतादवस्थ्यमितियावत् । तथाच संशयप्रयोजकरू-पस्यैवलक्षणत्वपक्षे एव यथं असाधारण्योक्तौ तादृशायां दीधितिकृता अतिव्याप्तिर-निहितेत्याशयाभिप्रायः पर्य्यवसितः ॥

उक्तदोषं निरसितुं शङ्कते—संशयेति । संशयजनकतावच्छेदकजनकतावच्छेद-कधर्मस्येत्यर्थः । तथात्वेन = संशयप्रयोजकत्वेन । न व्यभिचारपदप्रतिपाद्यता=न व्य-भिचारपदशक्यता । तर्हि केन रूपेण तत्पदशक्यतेत्याकाङ्क्षायामाह साध्येति । साध्य-वद्वृत्तित्वविशिष्टं यत् साध्याभाववद्वृत्तित्वं तत्त्वेन, निश्चितसाध्यवद्व्यावृत्तत्वविशिष्ट यत् निश्चितसाध्याभाववद्व्यावृत्तत्वं तत्त्वेनैवेत्यर्थः । एवकारात् संशयप्रयोजकत्वेन तत्पदशक्यत्वव्यवच्छेदः । नचैवमननुगमः, अन्यतरत्वेन द्वयोः कथंचिदनुगमसम्भ-वात्, व्यभिचारपदस्य—नानार्थतायाः इत्यस्य वक्ष्यमाणत्वाच्चेति ध्येयम् ॥

नन्वेवमिदानीमयमसाधारण इत्यादि वाक्यघटकैतत्कालार्थविशेषित सत-म्प्रत्यर्थावच्छिन्नत्वस्य कुत्रान्वय इत्यत आह निश्चयघटितेति । इदानीमयमसाधार-णइत्यादिवाक्यार्थेत्यर्थः । पक्षान्वयः पर्यवसितं—अत्र अन्वेतीत्यत्रान्वयेऽन्वयोऽन्वय । कालविशेषः = तत्कालविशेषितसत्प्रत्यर्थावच्छिन्नत्वं । निश्चयांशे = साध्यादिनिश्चये । घटेति । एवकारात् तादृशासाधारण्येऽन्वयस्य व्यवच्छेदः । अन्यथा पूर्वोक्तदोषस्य निर-सो नस्यादितिभावः ॥

॥ गादाधरी ॥

न्वेति साध्यतद्भावनिश्चयादौ स्वपदजन्यत्तिकारणमन्वयवत्— तद्भावनिश्चयविषयवृत्तित्वसामान्याभावभिप्रायापि तत्कालीन विषयवृत्तित्वन्यावच्छिन्नाभावस्य लाभः । सव्यभिचारपदा र्थत्वमिष्टमेवेति यदुच्यते तदा त्वन्यत्वेपि नोच्छेदापत्तिः

॥ विवृतिः ॥

ननु पदार्थः पदार्थान्तरेणैकदेशेनेति ननु पदार्थैकदेशेनेति नियमात्, तदा निरूपकत्वसम्बन्धावच्छिन्नैकदेशे साध्यादिनिश्चये-तत्कालावच्छिन्नत्वस्य कथमन्वय इत्यत आह साध्यतद्भावनिश्चयादाविति आदितः पर्यवसित लभ्यते । तथाच साध्यतद्भावनिश्चय, धर्मि, त्वन्यत्व एतन्त्रयमेव पदार्थः-साध्यतद्भावनिश्चयकालीनत्वार्थे च तत्कालावच्छिन्नत्वं प्रतीयत इ शब्द निरूपकता-धर्मिणि धर्मिणश्चान्वयबोधे त्वन्वयः इति नैकदेशान्वयप्रसङ्ग

[illegible]

[illegible]

उच्यते इति । [illegible]

तत्रापीति । तथेति । [illegible]

॥ गादाधरी ॥

एवं च निश्चयाघटितं साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वमेव संशयप्रयोजकं तदवच्छिन्नप्रकारकज्ञानस्य विशेषदर्शनतया संशयप्रतिबन्धकत्वेऽपि तत्कोटिविशिष्टबुद्धौ तत्कोटिमद्व्यावृत्तत्वावच्छिन्नप्रकारकज्ञानप्रतिबन्धकतायां विपरीतकोटिमद्व्यावृत्तत्वावच्छिन्नप्रकारकज्ञानस्योत्तेजकतया सत्प्रतिपक्षस्थलमिव संशयनिर्वाहः, तथा चायं घट एतत्त्वादित्यादौ साध्यतदभाव-

॥ विवृतिः ॥

एतावता निश्चितसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वस्य संशयप्रयोजकत्वाभावेऽपि साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वस्य संशयप्रयोजकत्वं युक्तं दीधितिकृता नाभिहितमत्र स्वमतमत्र-[illegible]ह्नाह एवञ्चेति। निश्चयाघटितम् = साध्यादिमत्त्वनिश्चयविषयत्वविशेषणाघटितम्। संशयप्रयोजकम् = संशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकम्। तदवच्छिन्नेति। साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वावच्छिन्नहेतुनिष्ठप्रकारताकज्ञानस्येत्यर्थः। विशेषदर्शनतया = तदभावव्याप्यप्रकारकज्ञानात्मकतया। संशयप्रतिबन्धकत्वेऽपि = संशयानुत्पादप्रयोजकत्वेऽपि।

अयं वह्निमान् गगनात् इत्यादौ गगनादेर्निष्ठं वह्निमद्व्यावृत्तत्वं-वह्न्यभावव्याप्यत्वं,-वह्न्यभाववद्व्यावृत्तत्वं च वह्निव्याप्यत्वं-एवञ्च वह्नितदभाववद्व्यावृत्तत्वविशिष्टगगनप्रकारकज्ञानस्य वह्न्यभावव्याप्यप्रकारकत्वेन, वह्न्यभावाभावव्याप्यप्रकारकत्वेन च वह्निप्रकारकबुद्धौ वह्न्यभावप्रकारकबुद्धौ च प्रतिबन्धकतया तादृशज्ञानदशायां वह्निमान्न वेति संशयोत्पाद एव न सम्भवति, तादृशसंशयस्य वह्नितदभावप्रकारकबुद्धित्वेन निरुक्तव्यावृत्तत्वज्ञानप्रतिबध्यत्वात् इत्याशंकां निरस्यति तत्कोटीति। वह्न्यादिप्रकारकबुद्धावित्यर्थः। तत्कोटिमदिति। वह्न्यादिमद्व्यावृत्तत्वरूप वह्न्यभावव्याप्यत्वावच्छिन्न प्रकारताकज्ञाननिष्ठ प्रतिबन्धकतायामित्यर्थः। विपरीतेति। वह्न्यभावव्यावृत्तत्वावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानस्येत्यर्थः। उत्तेजकतया=प्रतिबन्धकतावच्छेदकीभूतोत्तेजकाभावस्य तत्प्रतियोगितया। सत्प्रतिपक्षेति। सत्प्रतिपक्षसम्वलनदशायां यथा [illegible] प्रकारकत्वेनैव संशयनिर्वाह तथा निरुक्तव्यावृत्तत्वज्ञानदशायामपि-संशयनिर्वाह इति समुदितार्थः ॥

अयं भावः - यथा वह्निप्रकारकबुद्धौ वह्निव्याप्यप्रकारकज्ञानं वह्न्यभावविशिष्टत्वेन वह्न्यभावव्याप्यप्रकारकज्ञानस्य वह्न्यभावप्रकारकबुद्धौ च वह्न्यभावव्याप्यप्रकारकज्ञानं वह्निविशिष्टत्वेन वह्निव्याप्यप्रकारकज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वे [illegible] वह्न्यभाववत्त्व च [illegible] इत्यत्र [illegible] [illegible] [illegible]

॥ गादाधरी ॥

यत्रानुगतस्यासत्त्वेनाव्याप्त्याशङ्काया अलक्ष्यत्वाभ्युपगमेन [illegible] च नामव्रनिरिति समुदितत्वात्पर्यार्थः । संशयप्रयोजकरूपं [illegible] ग्रणविषयैव दुष्टताव्यवहारनियामकम्, अतो रासभादौ महानसी [illegible] शिलाहृदायां नाव्याप्तिरसाधारणश्च हेतुः सर्वदैव तथेति नातिप्रसङ्गो [illegible] न्योगम् ।

॥ विवृतिः ॥

[illegible] तदुभय सम्भवत्येव तथा वह्निप्रकारकबुद्धौ [illegible] प्रकारकज्ञानविरहविशिष्टत्वेन वह्निमत्त्वावच्छिन्नप्रकारकज्ञानस्य, [illegible] बुद्धौ च वह्निमत्त्वाभावावच्छिन्नप्रकारकज्ञानविरहविशिष्टत्वेन [illegible] च्छिन्न प्रकारकज्ञानस्यैव प्रतिबन्धकत्वं वक्तव्यमिति वह्नित्वप्रकारकज्ञान [illegible] इत्याद्यस्य [illegible] अपि वह्निमत्त्वे [illegible] ॥

एवं च [illegible] संशयप्रयोजकत्वेन [illegible] [illegible] अपि [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] तथापेत्यादि । [illegible] ॥

[illegible] गदाधरेति [illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

त्यम्, अन्यथानुमित्यनुत्पादप्रयोजकज्ञानविषयतामात्रेण पक्षतो दोषत्वे इत्याहुः।

॥ गादाधरी ॥

यथाच यत्र एव सद्धेतुः सर्वदैव तथा न तु कदाचिदपि दुष्टस्तत्र एव तत्स्थलीयानुमितिविरोधी यो भ्रमरूपो महत्त्वस्यानुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वेऽपि न हेतुदोषः भ्रमदशायां सद्धेतोर्दुष्टत्वे भ्रमविषयस्य स्वभावत्वकं स्यादिति अत एवेत्यादिमूलस्य पर्यवसितोऽर्थः।

ननु भ्रमस्यानुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वे तद्विषयस्य दोषत्वं पवेति भ्रमविषयो न दोष इत्येवासिद्धमित्याशङ्कायामन्यथेति मूलस्य तादृशशङ्कोद्धारं स्फुटीकर्तुं चिकीर्षुरन्यथापदं व्याचष्टे—अन्यथेति॥

मूले यथास्थितज्ञान इति। पक्षविशेष्यकसाध्याभावादिभ्रम[illegible]

॥ विवृतिः ॥

तदुत्पादकम्=अनुमितिप्रतिबन्धकभ्रमविषयतया अनुमापकम्। [illegible] तदर्थमित्यर्थंमाह—तथाचेत्यादि। सर्वदैव तथा=सर्वदैव दोष[illegible] सम्बन्धीयेति। सद्धेतुस्थलीयानुमितिप्रतिबन्धकीभूतस्येत्यर्थः। तत्र=तत्र महत्त्व। अनुमित्येति। अनुमितिप्रतिबन्धकत्वेऽपीत्यर्थः। [illegible] [illegible] प्रमात्वस्य। भ्रमदशायां=अनुमितिप्रतिबन्धकभ्रमकाले। एवं [illegible] तार्थ इति। [illegible] सद्धेतुं [illegible] दाऽनुत्पादस्य यत्प्रमेत [illegible] अनुमापक [illegible] अपि तु तादृशप्रमाविष [illegible] [illegible] प्रतिबन्धकप्रमात्वयोर्न दोष [illegible] [illegible] अनुमानप्रयोग एवदृशमीत्य [illegible] [illegible] अनुमित्यनुत्पादक [illegible] [illegible] कारण। इत्थं एवेति [illegible] [illegible] अनुमित्यनुत्पादक [illegible] [illegible] प्रमात्व इत्यर्थः। [illegible] [illegible] भावात्वमिति। तथाच दुष्टत्व [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

त्वम्, अन्यथानुमित्यनुत्पादप्रयोजकज्ञानविषयतामात्रेण व्याप्त्यं दोषत्वे इत्याहुः।

॥ गादाधरी ॥

सवाप यत एव सद्धेतुः सर्वदैव तथा न तु कदाचिदपि दुष्टत्वम् अत एव सत्स्थलीयानुमितिविरोधी यो भ्रमरूपो ग्रहस्तस्यानुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वेऽपि न हेतुदोषः भ्रमदशायां सद्धेतोर्दुष्टत्वे धर्मविगम-त्वमावश्यकं स्यादिति अत एवेत्यादिमूलस्य पर्यवसितोऽर्थः।

ननु भ्रमस्यानुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वे तद्विषयस्य दोषत्वे एवेति भ्रमविषयो न दोष इत्येवासिद्धमित्याशङ्कायामन्यथेति मूलस्य तादृशाशङ्कोद्धारं स्फुटीकर्तुं चिकीर्षुरन्यथापदं व्याचष्टे—अन्यथेति॥ मूले बाधादिज्ञान इति। पक्षविशेष्यकसाध्याभावादिप्रमा

॥ विवृतिः ॥

तदुत्पादकम्=अनुमितिप्रतिबन्धकभ्रमविषयतया अनुमापकम्। [illegible] तथाचेत्यादि। सर्वदैव तथा = सर्वदैव [illegible] [illegible]। सद्धेतुस्थलीयानुमितिप्रतिबन्धकीभूतस्यार्थः। [illegible] ग्रहस्य। अनुमित्येति। अनुमितिप्रतिबन्धकत्वेऽनीत्यर्थः। [illegible] [illegible]। भ्रमदशायां = अनुमितिप्रतिबन्धकभ्रमकाले। [illegible] सार्थे इति। [illegible] सद्धेतुनिष्ठ[illegible] [illegible] अनुमितिप्रतिबन्धकधर्मा[illegible]नुमापकत्वम् अपि तु [illegible] [illegible] एव [illegible] सद्धेतुधर्माणामनुमितिप्रतिबन्धकधर्मविषयो न [illegible] [illegible] सद्धेतुस्थलीयत्वादिरनुमानप्रयोग [illegible]

[illegible]। [illegible] = [illegible]। [illegible] अनुमितिप्रतिबन्धकत्वे। [illegible]। [illegible] अनुमितिप्रतिबन्धक[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] इति [illegible]। [illegible] = [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] = [illegible] [illegible]। [illegible] इति [illegible]॥

[illegible]

न च प्रमेयत्वेनाभेदानुमाने शब्दोऽनित्यः शब्दाकाशान्यत-

❀ गादाधरी ❀

त्यर्थः। हेत्वाभासाधिक्यापत्तिः–अतिरिक्तहेत्वाभासत्वापत्तिः, बाधा-दिर्नित्यदोषतायाः सर्ववादिसिद्धतया भ्रमविषयस्य तदन्तर्भावासम्भवा-दिति भावः।

अभेदे साध्ये प्रमेयत्वस्यानित्यत्वे साध्ये शब्दाकाशान्यतरत्वस्य च

❀ विवृतिः ❀

याचष्टे-पक्षेति। अतिरिक्तेति। पञ्चहेत्वाभासातिरिक्तस्य हेत्वाभासत्वापत्ति-रित्यर्थः। तेनातिरिक्तहेत्वाभासस्याप्रसिद्धावपि न क्षतिरिति ध्येयम्॥

नन्वुक्तभ्रमविषयस्य बाधत्वमेव स्यात् अत आह बाधादेरिति आदिना सत्प्रति-पक्षादिपरिग्रहः। सर्ववादिसिद्धतया = नित्यानित्यदोषवादिमतसिद्धतया। भ्रमविष-यस्य = पक्षविशेष्यकसाध्याभावादिभ्रमविषयस्य। तदन्तर्भावाऽसम्भवात् = बाधमध्ये-प्रवेशासम्भवात्। तथा च पक्षविशेष्यकसाध्याभावभ्रमविषयस्य बाधभिन्नतया निश्चि-तत्वे दोषान्तरभिन्नत्वस्यापि तत्रावश्यकतया हेत्वाभासत्वं यदि पक्षविशेष्यक साध्याभा-वादिभ्रम विषयवृत्ति स्यात् तदा पञ्चहेत्वाभासातिरिक्तवृत्ति स्यादित्याकारकापत्तीया-पाद्याभावेन हेत्वाभासत्वे तादृशभ्रमविषयवृत्तित्वाभावस्य सिद्धौ तात्पर्यमिति भावः।

यथाश्रुतलक्षणे अव्याप्तिमाशङ्कते मूले नचेति। अव्याप्तिरिति परेणान्वयः। प्रमेयत्वेनाभेदानुमाने = इदमेतद्व्यक्त्यभिन्नं प्रमेयत्वात्, इत्यनुमाने। प्रमेयत्वस्य सर्वत्र सत्त्वेन तत्रतद्व्यक्त्यभेदरूप साध्यविरहेण हेतोः साधारण्यम्, एवं शब्दा-काशान्यतरत्वहेतोरपि आकाशे वर्तमानतया तत्रानित्यत्वरूप साध्याभावस्य सत्त्वात् तस्यापि साधारण्यमित्यभिमानः। अव्याप्तिरिति। इदमेतद्व्यक्त्यभिन्नं प्रमेयत्वादित्यादौ साध्यस्य पक्षमात्रे वर्तमानतया अन्यत्र तादृशाभेदनिश्चयस्या-सम्भवेन साध्यवद्वृत्तित्वनिश्चयस्य हेतावप्रसिद्ध्या साध्यतदभाववद्वृत्तित्वनिश्चया-सम्भवात् संशयस्यापि हेतावप्रसिद्धतया कारणाभावेन साध्यतदभावोपस्थितेरज-ननात् साध्यसंशयजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकपक्षधर्मताज्ञानस्याप्रसिद्धत्वादव्याप्तिः, एवं शब्दोऽनित्यः शब्दाकाशान्यतरत्वादित्यादावपि अनित्यत्वस्य शब्दरूपपक्षे सन्दिग्धतया अन्यघटादौ तस्य निश्चयसत्त्वेऽपि तत्र तादृशान्यतरत्वस्यावर्तमान-तया साध्यवद्वृत्तित्वेन हेतावनिश्चितत्वेन अनित्यत्वतदभावयोरुपस्थितिजनकानित्य-त्वतदभाववद्वृत्तित्वनिश्चयस्य [illegible] [illegible] साध्यसंशयजनक[illegible] [illegible] [illegible]

॥ दीधितिः ॥

त्वम्, अन्यथानुमित्यनुत्पादप्रयोजकज्ञानविषयतामात्रेण बाधस्यो दोषत्वे इत्याहुः ।

॥ गादाधरी ॥

तथाच यत्र एव सद्धेतुः सर्वदैव तथा न तु कदाचिदपि दुष्टस्तथा अत एव तत्स्थलीयानुमितिविरोधो यो भ्रमरूपो सद्धेतावनुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वेऽपि न हेतुदोषः भ्रमदशायां सद्धेतोर्दुष्टत्वे भ्रमविषयस्य हेत्वाभासत्वापत्तेः स्यादिति अत एवेत्यादिमूलस्य पर्यवसितोऽर्थः ।

ननु भ्रमस्यानुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वे तद्विषयस्य दोषत्वं [illegible] यथेति भ्रमविषयो न [illegible]

तादृशाशङ्कोद्धारं स्फुटीकर्तुं चिकीर्षुरन्यथापदं व्याचष्टे—अन्यथेति ॥

मूले बाधादिज्ञान इति । पक्षविशेष्यकसाध्याभावादिभ्रमप्र[illegible]

॥ विवृतिः ॥

तदुत्पादकम् = अनुमितिप्रतिबन्धकभ्रमविषयतया अनुमापकम् । [illegible] सर्वदैव तथा = सर्वदैव [illegible] तत्स्थलीयेति । सद्धेतुस्थलीयानुमितिप्रतिबन्धकीभूतस्यार्थः । [illegible] अनुमित्येति । अनुमितिप्रतिबन्धकत्वेऽपीत्यर्थः । [illegible] भ्रमदशायाम् = अनुमितिप्रतिबन्धकभ्रमकाले । [illegible] इति । तथा [illegible] सद्धेतु[illegible] अनुमितिप्रतिबन्धक[illegible]मनुमापकत्वम् अपि तु तादृशभ्रम[illegible] एव [illegible] सद्धेतुत्वं [illegible]नुमितिप्रतिबन्धकभ्रमविषयो न [illegible] सद्धेतुत्वा[illegible]नुमान[illegible] इत्याशयः [illegible]

[illegible] । भ्रमस्य = [illegible] । [illegible]

[illegible] । [illegible] । इह यथेति [illegible] सद्धेतु[illegible]

[illegible] इत्याशयः ।

[illegible] अनिवार्यमिति । [illegible]

[illegible]

[illegible] । [illegible]

⊛ दीधितिः ⊛

स्यम्, अन्यथानुमित्यनुत्पादप्रयोजकज्ञानविषयतामात्रेण [illegible] दोषत्वे इत्याहुः ।

⊛ गादाधरी ⊛

तथाच यत्र यत्र सद्धेतुः सर्वदैव तथा न तु कदाचिदपि दुष्ट[illegible] तत्र तत्र तत्स्थलीयानुमितिविरोधी यो भ्रमरूपो महत्त्वाद्यनुमित्यनु[illegible] प्रयोजकत्वेऽपि न हेतुदोषः भ्रमदशायां सद्धेतोर्दुष्टत्वे भ्रमविषयत्व[illegible] स्वरूपासिद्धत्वं स्यादिति अत एवेत्यादिमूलस्य पर्यवसितोऽर्थः ।

नतु भ्रमस्यानुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वे तद्विषयस्य दोष[illegible] एवेति भ्रमविषयो न दोष इत्येवासिद्धमित्याशङ्कायामन्यथेति मूला[illegible] तादृशशङ्कोद्धारं स्फुटीकर्तुं विकीर्षुरन्यथापदं व्याचष्टे—अन्यथेति ॥

मूले बाधादिज्ञान इति । पक्षविशेष्यकसाध्याभावादिभ्रम[illegible]

⊛ विवृतिः ⊛

तदुत्पादकम्=अनुमितिप्रतिबन्धकभ्रमविषयतायाः अनुमापकम् । [illegible] [illegible]मर्थं [illegible]यथार्थमाह—तथाचेत्यादि । सर्वदैव तथा = सर्वदैव [illegible] [illegible]दीयेति । सद्धेतुस्थलीयानुमितिप्रतिबन्धकीभूतस्यार्थः । [illegible] [illegible] । अनुमित्येति । अनुमितिप्रतिबन्धकत्वेऽपीत्यर्थः । [illegible] [illegible]प्रमविषय । भ्रमदशायां = अनुमितिप्रतिबन्धकभ्रमकाले । [illegible] [illegible]र्थ इति । [illegible] अनुमापक [illegible] अपि तु [illegible] [illegible] [illegible] प्रमाविषये [illegible] [illegible] अनुमितिप्रयोजक [illegible] [illegible] [illegible] इत्यर्थः । [illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

विरुद्धत्वमेव । तयोरिति । इदञ्चाभ्युपगमवादेन । वस्तुतो यथोपद-

॥ गादाधरी ॥

यदृर्शितत्वेनेति मूलस्य साध्यवद्वृत्तितया ज्ञायमानत्वेनेत्यर्थः । तादृशत्वे
पक्षतादशायां हेतोः साध्यतदभावोभयसहचारत्वाद्यनिर्णयत्वेऽपि
कालान्तरीयतन्निर्णयविषयत्वात्तद्वदुभयसहचारनाशाय लक्षणगमनस-
म्भवादव्याप्यवदाऽव्याप्तिपरिहारो न घटत इत्यत आह—अभ्युपगमेति ।
संशयजनकपक्षधर्मताज्ञानस्य विशेषणविधया लक्षणघटकत्वमभ्युपगम्ये-
त्यर्थः । यथाश्रुतलक्षणे व्याप्त्यादिग्रहदशायां सद्धेतावतिव्याप्तिवारणाय

॥ विवृतिः ॥

इदमेव दीधितिर्विभावयति तादृशस्थले इति । [illegible]
हेतुस्थले, अनि[illegible]हेतुस्थले इत्यर्थः । [illegible]
[illegible] पक्षे [illegible], [illegible] च [illegible]
[illegible] । हेतोः = [illegible] च । साध्येति । साध्य-
वद्वृत्तित्वस्य, [illegible] [illegible]
[illegible] । कालान्तरीयेति । पक्षे [illegible]
[illegible]
[illegible] । लक्षणगमनसम्भवादिति । [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] भावः ।

[illegible] = [illegible] । [illegible]
[illegible] । संशयेति । [illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible] । [illegible] = [illegible] ।

[illegible] = [illegible] । [illegible]
[illegible] इत्यर्थः । [illegible]
[illegible] = [illegible], [illegible] । [illegible]

रत्वादित्यत्र च साधारणेऽव्याप्तिः तयोः साध्यवदवृत्तित्वेन नि-

❁ दीधितिः ❁

अनवगतसाध्यसहचारत्वे सति

❁ गादाधरी ❁

वास्तवसाध्यवदवृत्तित्वविरहेण ...
तया तयोर्विरुद्धोक्तिमुपपादयति दीधितौ—अनवगतेति । एवं च हेत्व

❁ विवृतिः ❁

अभिमानं निराकृत्य समाधत्ते—तयोरिति । निरुक्तप्रमेयत्व, तादृश त्वहेत्वोरित्यर्थः । साध्यवदवृत्तित्वेन—साध्यवद्वृत्तित्वत्वेनाऽनिश्चितत्वेन । विरुद्ध दिति । तथा च तयोरलक्ष्यत्वात् तत्र लक्षणाऽसत्त्वेऽपि न क्षतिरित्यर्थः ।

इदमेतदुपलक्षणमिदं प्रमेयत्वादित्यादौ एतद्घप्रमेयत्वसाध्यकेऽपि एतद्घ रूपाद्ये मेयत्वहेतोर्वृत्तित्वेन, शब्दोऽनित्यः शब्दान्यतमान्यतरत्वादित्यादावपि हे त्वत्वनि शब्दे तादृशान्यतरत्वहेतोर्वर्तमानतया साध्यवदवृत्तित्वस्य अ सत्त्वेन साध्यवदवृत्तित्वेन तयोर्विरुद्धत्वाभिधानं मौलमसङ्गतम् अतः प्राचीनम नुसारेण तयोर्विरुद्धत्वमुपपादयितुमाह दीधितौ अनवगतेति । अनवगत इ भितः साध्यसहचारः साध्याधिकरणवृत्तित्वं यत्र तादृशत्वे सतीत्यर्थः । अवधारि निश्चितसाध्याभाववद्वृत्तित्वं यत्र तादृशत्वेत्यर्थः । सत्यन्तमात्रोक्तौ इदं प्र मेयत्वादित्यादौ प्रमेयत्वस्यानुपसंहारिणोऽपि विरुद्धत्वापत्तिः तत्रानवगत इ सहचारत्वस्य सत्त्वात् अतो विशेष्यदलम् । विशेष्यदलमात्रोक्तौ च—तादृश तथात्वापत्तिः, तत्रावगतसाध्याभावसहचारत्वस्य सत्त्वात् अतः सत्यन्तदलं नमित्यवधेयम् ।

विरुद्धत्वमेवेति । तथा चेदमेतद्घपत्वप्रमिदं प्रमेयत्वादित्यादौ, इदं नित्यः शब्दान्यतमान्यतरत्वादित्यादौ च मेयत्व,—तादृशान्यतरत्वहेत्वोर्नि— वृत्तित्वविशिष्टनिश्चितसाध्याभाववद्वृत्तित्वत्वेन, विरुद्धत्वमक्षतमेव हेत

दीधितिकारोक्तरीत्या मूल विवृणोति टीकाकारमतेऽस्येत्यादि । तथ च इ वदवृत्तित्वेन विरुद्धत्वादिनिरूपस्य साध्याधिकरणवृत्तित्वेनाऽनिश्चितत्वेन नि त्वादिरित्येवमर्थः कार्यस्य इति भावः । यद्वा अभेदे साध्ये मेयत्वस्य, साध्ये तादृशान्यतरत्वस्य तादात्म्येन हेतुत्वनुमाने तयो तेन सम्बन्धेन व्याप्ति भावनत्वाचया यथाभूतसाध्यवदवृत्तित्वेनैव तयोर्विरुद्धत्वसम्भवेऽपि सत्येव इदं प्र त्यक्तम् तथापि तादात्म्यसम्बन्धेन तयोर्हेतुत्वे तत्र साधारणतायाः सम्भवात्त सव्यभिचारभङ्गेन निर्वृत्तिः स्यादसङ्गतत्वापादनमिति ध्येयम् ॥

॥ दीधितिः ॥

…त्वमेव । तयोरिति । इदञ्चाभ्युपगमवादेन । वस्तुतो यथोपद-

॥ गादाधरी ॥

-दर्शितत्वेनेति मूलस्य साध्यवद्वृत्तितया ज्ञानविषयत्वेनेत्यर्थः । तादृशस्थले …ज्ञानदशायां हेतोः साध्यतदभावोभयसहचारस्याग्रस्यानिर्णयत्वेऽपि …तदन्यतरीयत्वनिर्णयविषयत्वात्तदुभयसहचारमादाय लक्षणगमनस-म्भवादव्याप्त्यताऽव्याप्तिपरिहारो न घटत इत्यत आह—अभ्युपगमेनेति । …साध्यवन्निष्ठपक्षधर्मताज्ञानस्य विशेषणविधया लक्षणघटकत्वमभ्युपगम्ये-त्यर्थः । यथाश्रुतलक्षणे व्याप्त्यादिभ्रमदशायां सद्धेतावतिव्याप्तिनिवारणाय

॥ विवृतिः ॥

[illegible] तादृशस्थले इति । [illegible] । [illegible] । साध्येति । [illegible] । [illegible]तरीयेति । [illegible] [illegible]दिति । [illegible]

[illegible]

[illegible]

इत्यादिरूपश्च साधारणेऽव्याप्तिः तयोः साध्यवद्वृत्तित्वेन [illegible]

● दीधितिः ●

असम्भवत्साध्यसहचारत्वे सति

● गादाधरी ●

साध्यवत्साध्यवद्वृत्तित्वविरहेण ।

तथा तयोर्विरुद्धोक्तिमुपपादयति दीधितौ—असम्भवदिति । एवं [illegible]

● विवृतिः ●

अविमानं निराकृत्य तथापत्ते-तयोरिति । विरुद्धयोरेव, [illegible] त्वेनोक्तिरित्यर्थः । साध्यवद्वृत्तित्वेन-साध्यवद्वृत्तित्वाऽनिश्चितत्वेन । [illegible] रिति । तत्र तयोरसत्त्वात् तत्र [illegible] निश्चितत्वात् [illegible]

इदमेव स्पष्टयति प्रमेयत्वादिकारी [illegible] एकत्र भेदकत्वेनांशु कथ्येन, तदोऽनित्य [illegible]

[illegible]

[illegible] भवान्तरेति । [illegible]

[illegible] तत्र तादृशवैलक्षण्ये [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] । [illegible]

[illegible]

विरुद्धत्वमवभिः । [illegible] प्रमेयत्वादिकारी, [illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

विरुद्धत्वमेव । तयोरिति । इदञ्चाभ्युपगमवादेन । वस्तुतो यथोपद-

॥ गादाधरी ॥

यद्वृत्तित्वेनेति मूलस्य साध्यवद्वृत्तितया ज्ञायमानत्वेनेत्यर्थः । ज्ञायमानपदे पक्षतादशायां हेतोः साध्यतदभावोभयसहचारस्याज्ञानस्य निर्णयत्वेऽपि घटान्यत्वनिर्णयविषयत्वात्तत्तदुभयसहचारमादाय लक्षणगमनस-म्भवादव्यभिचारिण्यव्याप्तिपरिहारो न घटत इत्यत आह—अभ्युपगमेनेति । संशयजनककोटिधर्मवत्तासामान्य विशेषणविषया लक्षणघटकत्वमभ्युपगम्ये-त्यर्थः । यथाश्रुतलक्षणे व्याप्त्यादिमद्दशायां सद्धेतावतिव्याप्तिनिवारणाय

॥ विवृतिः ॥

इदमेवाभिप्रेत्य [illegible] तादृशस्थले इति । अनित्यत्वसाध्यकत्व हेतुस्थले, [illegible] स्थले इत्यर्थः । [illegible] [illegible] पक्षे [illegible], [illegible] च [illegible] [illegible] । हेतोः = [illegible], [illegible] च । साध्येति । साध्य-वद्वृत्तित्वस्य, [illegible] साध्यतदभाववद्वृत्तित्वस्यापि [illegible] [illegible] । [illegible]न्तरीयेति । पक्षे [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । [illegible]दिति । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पक्षे [illegible] [illegible] [illegible] हेतुत्वस्य [illegible] पक्षे [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] पक्षे [illegible] हेतौ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] भावः ।

[illegible] । [illegible] । [illegible]रिति । [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] ।

[illegible] । [illegible] [illegible]

॥ दीधितिः ॥

[illegible] इति ध्येयम् ।

॥ जागदीशी ॥

तादृशज्ञाने विशेषणविधयैव निवेशनीयम् । [illegible] [illegible] तादृशज्ञानविरहदशायां [illegible] भावाभावान्यतरत्वं भोपगन्तव्यमित्याह ध्येयमिति ।

॥ विवृतिः ॥

[illegible] वह्न्यादिस्वरूपधूमादौ । [illegible] विशेष्यविधया [illegible] विशेषणविधयैव । विशेषणीयमिति । [illegible] धूमादौ यदा [illegible] तदा [illegible] वह्न्यादिव्याप्यत्वधीविरह [illegible] धूमादौ [illegible] धूमवत्त्वं [illegible] तस्मात् तदानीं [illegible] धूमादौ वह्न्यादिव्याप्तिग्रहकाले [illegible] व्याप्यत्वादिग्रहकाले तदानीं [illegible] ।

नन्वेवं धूमादौ वह्न्यादिव्याप्तिग्रहशून्यकाले वा [illegible] तदानीं [illegible] तदानीं धूमादौ [illegible] आह तादृशेति । [illegible] मित्यर्थः । तत्र [illegible] । [illegible] [illegible] ननु तथापि [illegible] [illegible] आह तादृशेति । [illegible] मित्यर्थः । [illegible] भोपगन्तव्यमिति । [illegible] [illegible] इत्यम् । यथाव्याख्यानं इति । [illegible] [illegible] [illegible] ।

त्वादिति चेन्न। एतदज्ञानेऽपि साधारण्यादिमत्येकस्य ज्ञानादु-
द्भावनाच्च स्वपरानुमितिप्रतिबन्धात् उद्भावितत्तन्निर्वाहार्थं साधा-

⊛ विवृतिः ⊛

रूपावच्छिन्नप्रकारता साध्यसंशयजनकतावच्छेदिका तद्रूपवत्त्वस्यैव वा, लक्षणार्थ-तायाः पूर्वं व्याख्याततया तादृशव्याख्यातलक्षणे न निरुक्तप्रमेयत्वादिहेतावतिव्याप्तिः कालान्तरीयसंशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकधर्मस्य पक्षतादशायामपि प्रमे-यत्वादौ सत्त्वात्। नवा सद्धेतावतिव्याप्तिः, तादृशप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकर-णधर्मवत्त्वस्यैव तत्राऽवर्त्तमानत्वात्। एवं साधारण्यस्यापि नित्यदोषत्वमेव संशयजन-कतादृशज्ञानशून्यतादशायामपि कालान्तरीयतादृशज्ञानप्रकारतावच्छेदकधर्मस्य सा-धारणहेतौ सत्त्वात्।

नचैवं शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दादावनित्यत्वनिश्चयदशायां कालान्त-रीयनिश्चितसाध्यादिमद्व्यावृत्तत्वमादाय शब्दत्वादावतिव्याप्तिरितिवाच्यम्, साध्यतद-भाववद्व्यावृत्तत्वस्यैवासाधारण्यतया तस्य च गगनादिनिष्ठत्वेन नित्यदोषत्वात् शब्द-त्वादौ तस्याभावात् इतिसमुदिततात्पर्यमेव पर्यवसितम् ॥

अथ साध्यसंशयेत्यादिशङ्कायाः समाधानमाह मूले इतिचेन्नेति। इत्याकारकानु-गतव्यभिचारलक्षणं वक्तुं न शक्यमित्यर्थः। निषेधे हेतुमाह एतदज्ञानेपीति। एतस्य साध्यसंशयजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकपक्षधर्मताज्ञानविषयत्वरूपानुगतधर्मस्याज्ञाने ऽपि हेतौ निश्चयाभावदशायामपीत्यर्थः। अपिना तादृशानुगतधर्मज्ञानकालपरिग्रहः। साधारण्यादिमत्येकस्य=साध्यतदभाववद्वृत्तित्वादिमत्त्वैकस्य। आदिपदात् साध्यतद-भाववद्व्यावृत्तत्वादिरूपासाधारण्यपरिग्रहः। प्रत्येकस्येत्यत्र [illegible] ज्ञानान्वयि [illegible]। ज्ञानात् = तादृशवृत्तित्वादिप्रकारेण हेतुनिश्चयात्। [illegible] [illegible] उद्भावनादिति। [illegible]

[illegible]

रणादेरवश्योद्भाव्यत्वेन तस्यैव दोषत्वाच्च ।

इति श्रीमहामहोपाध्याय गङ्गेशोपाध्यायविरचितं सव्यभिचार
पूर्वपक्षीय संशयजनकताघटित लक्षणं समाप्तम् ॥

❁ दीधितिः ❁

यद्रूपज्ञानमनुमितिप्रतिबन्धकं तदेव विभाजकम्, अन्यथा अतिप्र

❁ गादाधरी ❁

अनुमित्यविरोधिज्ञानाविषयस्यापि हेत्वाभासविभाजकत्वे
एतद्दोषज्ञानेपीत्यादिनोक्तविभाजकधर्मज्ञानस्यानुमित्यविरोधित्वकथनं
ञ्चित्करमित्याशङ्कायामभिप्रायोपवर्णनेन निराकुरुते—यद्रूपज्ञानमिति ।
यद्रूपावच्छिन्नविषयकज्ञानमित्यर्थः । तदेव—तद्रूपावच्छिन्नमेव ।

❁ विवृतिः ❁

र्वाहार्यमित्यर्थः । साधारण्यादेः=साध्यादिमद्वृत्तित्वादेः । अवश्योद्भाव्यत्वेन=
श्यप्रतिबन्धकतावच्छेदकज्ञानजनकोद्भावनविषयत्वेन । तथाच
ताज्ञानविषयत्वस्य उद्भावनाधीनज्ञानस्य मानाभावानवगाहितया नानुमितिविरो
कत्वम्, इतिसामान्यधर्मोद्भावनस्थलेऽनुमित्यनुत्पादनिर्वाहार्यं साधारण्यादेरव
द्भाव्यत्वमेव, तादृशोद्भावनं विनाऽनुमितिप्रतिबन्ध एव न सम्भवतीति दर्शयन् ।

मथुरानाथतर्कवागीशास्तु उद्भावितस्यैतस्यानुगतधर्मस्य निर्वाहार्थं नि
यार्थं, तथाच साधारण्यादेरुद्भावनाधीनज्ञानं विना तादृशसामान्यधर्मस्य हेतौ नि
एव न सम्भवतीत्याशय इति प्राहुः । तस्यैव=साधारण्यादेरेव । एवकारात्त
गतधर्मस्यदोषत्वव्यवच्छेद । दोषत्वाच्च = अनुमिति तत्कारणान्यतर प्रतिब
कयथार्थज्ञानविषयत्वाच्च । तादृशानुगतधर्मज्ञानस्य कथञ्चिदनुमितिं प्रति प्रतिबन्ध
त्वकल्पनेऽपि साधारण्यादिज्ञानस्य पृथक् प्रतिबन्धकताया आवश्यकतया तत्र
पत्तौ तादृशानुगतधर्मज्ञानत्वेन प्रतिबन्धकताया मानाभावात् अनुमित्यप्रतिब
कज्ञानविषयीभूतधर्मेण विभागोऽसङ्ग एवेतिभाव. ॥

यद्रूपज्ञानमित्यादिदीधितिमवतारयन्नाह टीकायाम्—अनुमित्येति । अनुमि
तत्क रणान्यतर प्रतिबन्धकज्ञानविषय त्वं, निष्कृष्टधर्मताज्ञानाविषयत्वस्यापि
हेत्व भासविभाजकत्वे । असत्व तदन्तर्भूतसाधारणत्वादिना धर्मिप्रतिपादन
यानक । । क्षतिविरहादिति । अ काङ्क्षानुकरणमन्यथैवाय हेतुः । उक्तविभ
धर्मस्य तस्य = निष्कृष्टधर्म ज्ञानविषयत्व वच्छेदकधर्मज्ञानस्य । अकिञ्चित्

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

● गादाधरी ●

स्तम् । साधारण्यत्वादिनैव साधारण्यादिज्ञानस्य विरोधित्वात्पक्ष धर्मताज्ञानविषयतावच्छेदकत्वेन तस्य विभाजकतानुपपत्तेः, स एतद्ज्ञानेऽपीति मूलस्य निरुक्तविभाजकतावच्छेदकावच्छिन्नप्रक रेत्यर्थः । साधारण्यादिरूपत्वेकस्येत्यस्य साधारण्यत्वादिरूपत्वेन च्छिन्नस्येत्यर्थो ध्येयम् । अन्यथा-अताहशरूपावच्छिन्नस्यापि विभाज अतिप्रसङ्गः—अनुमितिकारणीभूतज्ञानविरोधिधर्मवत्त्वादिना अ धर्मवत्त्वादिना वा सव्यभिचारविरुद्धादीनामैक्यप्रसङ्ग ॥

मूले प्रतिबन्धादित्यस्य निरुक्तसामान्यधर्मज्ञानस्याप्रतिबन्ध

● विवृतिः ●

बन्धकत्वेन ताहशपक्षधर्मताज्ञानविषयतावच्छेदकत्वावच्छिन्नस्य ताहशज्ञानवि षच्छेदकधर्मत्वनहेत्वाभासविभाजकत्वं सम्भवतीति भावः ॥

साधारण्यादिनैवेत्यत्रैवकारेण निरुक्तपक्षधर्मताज्ञानविषयतावच्छेदकत्वेन ष्यादेर्धर्मस्यानुमितिप्रतिबन्धकत्वस्य व्यवच्छेदः, इत्यग्रे स्फुटीभविष्यति । विरो अनुमितितत्कारणान्यतरप्रतिबन्धकतया । ताहशेति । साध्यसंशयजनक द्वयोपस्थितिजनकपक्षधर्मताज्ञानविषयतावच्छेदकत्वेनेत्यर्थः । तस्य=निरुक्त यतावच्छेदकधर्मस्य । विभाजकत्वानुपपत्तेः=विभाजकत्वस्य वक्तुमशक्य तया च यद्रूपज्ञानमित्यादिः यथाश्रुतार्थपरित्याग एव समुचित इत्याशय ॥

पक्षश्चेति । यद्रूपविषयकज्ञानमित्यस्य [illegible] नेत्यर्थः । निरुक्तेति । साध्यसंशयजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकपक्षधर्मताज्ञा तावच्छेदकत्वावच्छिन्नधर्मस्याज्ञानेऽपीत्यर्थः । साधारण्यत्वादीति । अ [illegible] साधारण्यत्वादेर्परिग्रह । अथवंधर्मेति । साधारण्यादेः प्रत्येकज्ञानस्य पक्षधर्मताज्ञानविषयतावच्छेदकधर्मत्व न [illegible] मकतया यथाश्रुतासंगतिरित्याशयः । [illegible] ताहशेति । [illegible] ज्ञानविषयतावच्छे [illegible] [illegible] अनुमितीति । [illegible] बन्धकज्ञानविषयतावच्छेदक [illegible] इत्यर्थः प्रकृतसाध्यसाधनसमानाधिकर [illegible] विरोधिपरामर्शा [illegible] सव्यभिचारविरुद्ध ना एकधर्म [illegible] स्यापाहान्यतरेति । सव्यभिचारत्व [illegible] ऐक्यप्रसङ्ग इति । तथाच हेत्वाभास पञ्चत्वमेव न स्यादिति [illegible] ॥

[illegible] नुमितिप्रतिबन्धादि यस्य । निरुक्तेति । [illegible]

॥ दीधितिः ॥

यत्तु तत्तु उपस्थापकत्वादिज्ञानमनुमितेस्तज्जनकस्य वा न प्रति

॥ गादाधरी ॥

ननु तदज्ञानदशायामन्यज्ञानादनुमितिप्रतिबन्धाय तज्ज्ञानेऽनु मित्यविरोधिताबीजत्वं मणिकृताभिहितं न घटते यथार्थं सत्प्र पक्षादिज्ञानस्यानुमितिविरोधितया बाधादिज्ञानस्यानयापत्तेः क त्वयं तद्बीजमाह-यत्तु तत्त्वियति । उपस्थापकत्वादीति । कोटिद्वयो स्थापकज्ञानविषयत्वादीत्यर्थः । आदिपदात्तस्य निष्कर्षितनावच्छेद विषयतावच्छेदकरूपवत्त्वपरिग्रहः । विरोधीविषयकत्वाभावात्-प्रकृत पितप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नतद्व्याप्यत्वावच्छिन्नाविषयकत्वात्

॥ विवृतिः ॥

गतधर्मादिज्ञानकाले । अन्यज्ञानात्=बाधादिज्ञानादिना बाधादिज्ञानात् । प्रकृ त पक्षमत्वर्थः, तस्य चानुमितिप्रतिबन्धेऽन्वयः । अनुमितिप्रतिबन्धस्य=अनुमे नुत्पादस्य । तज्ज्ञानीयेति । तादृशानुगतधर्मज्ञानविषयानुमित्यप्रतिबन्धकत्वे हि स्वामित्यर्थः ।

मणिकाराभिधानस्यासंगतत्वे हेतुमाह तथासतीति । तज्ज्ञानविरहकालीन न्यज्ञानप्रयुक्तानुमितिप्रतिबन्धस्य तज्ज्ञानविषयानुमित्यप्रतिबन्धकताया प्रयोजकत्वा भ्युपगमे सतीत्यर्थः । सत्प्रतिपक्षज्ञानस्य साध्याभावव्याप्यवत्पक्षादिज्ञानस्य । अनुमितिविरोधितया=अनुमितिप्रतिबन्धकतया बाधादिज्ञानस्य=साध्याभाववत् पक्षादिज्ञानस्य । आदिना स्वरूपासिद्ध्यादिपरिग्रहः । अनयापत्तेः=अनुमिति प्रतिबन्धकत्वापत्तेः। बाधादिज्ञानविरहकालीनसत्प्रतिपक्षज्ञानस्यानुमितिप्रतिबन्धक स्यावश्यकतया तदानीं बाधादिज्ञानस्यानुमितिप्रतिबन्धकत्व न सम्भवतीत्याश त्वयं=दीधितिकार. । तद्बीजम्=तादृशानुगतधर्मज्ञानस्यानुमित्यप्रतिबन्धकत्वेबीजम् कोटिद्वयमिति । साध्यसंशयजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकपक्षधर्मताज्ञानविष त्वादीत्यर्थः । निष्कर्षितेति । निरुक्तपक्षधर्मताज्ञानविषयतावच्छेदकत्वविशि रूपवत्त्वस्य संशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वस्य परिग्रह इत्यर्थः । प्रकृतेति । प्रकृतस्य अनुमितितत्कारणान्यतरविरोधीभूत ज्ञ निरूपितप्रतियोगितावच्छेदकावच्छि [illegible] व्याप्यत्वावच्छिन्न यच्च तादृशप्रकार त्वावच्छिन्न [illegible] तदविषयकत्वादित्यर्थः ।

निरुक्तानुगतधर्मज्ञानस्य [illegible] विरोधविषयकत्वेनानुमितितत्कारणान्यतरप्रति

● गादाधरी ●

स्यावश्यकल्पनीयप्रतिबन्धकताकत्वं दोषत्वादित्यन्येनाभिहितमिति। एवं—तादृशयुक्ते उत्तरत्रापि—निर्वक्ष्यमाणानुगमधर्मान्तरेऽपि, अनुमितेः विरोधिज्ञानाविषयत्वं बोध्यमिति ध्येयः।

इति श्रीमन्महामहोपाध्यायगदाधरभट्टाचार्यविरचिता सव्यभिचार पूर्वपक्षीयसव्यभिचारलक्षण व्याख्या समाप्ता।

● विवृतिः ●

दयत्रुक्तेति। निरुक्तानुगमधर्मज्ञानस्यानुमितिप्रतिबन्धकत्वेऽपि — ... दशायां अनुमित्यविरोधिज्ञानस्य तज्ज्ञानस्य अनुमितिप्रतिबन्धकत्वस्यावश्यकत्वात् तथा तत्र एतौ रसौ अनुगमधर्मज्ञानस्य अनुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वं नि... मितिभावः।

अभिहितं मूलकृतेति शेषः। इतीति। अस्येदन्त्वविषयमित्यनेनान्वयः।

तादृशयुक्तेः = यद्रूपावच्छिन्नज्ञानमनुमितिप्रतिबन्धक... कत्वमितियुक्तेः। निर्वक्ष्यमाणेति। पञ्चवृत्तित्वे सतीत्यादिवक्ष्यमाणानुगम... न्तरेऽपीत्यर्थः। आकाङ्क्षानिवृत्तये आहानुमितीति।

इति श्रीपण्डितप्रवर श्रीवामाचरणभट्टाचार्यन्यायाचार्यतर्कतीर्थ-विरचिता सव्यभिचारपूर्वपक्षलक्षण विवृतिः समाप्ता।

॥ अथ ॥

[illegible]

❀ द्वितीयलक्षणम् ❀

एतेन पक्षवृत्तित्वे सत्यनुमितिविरोधिसम्बन्धाव्यावृत्तिरने-

❀ दीधितिः ❀

पक्षवृत्तित्वे सतीति । विरोधित्वं-विरोधिज्ञानविषयत्वम् । अव्या-

❀ गादाधरी ❀

(गा०) विरोधिपदस्य प्रतिबन्धकार्थकत्वे असङ्गतिः साधारण्यादेरतथात्वादतो व्याचष्टे-विरोधित्वमिति । विरोधिज्ञानेति,-प्रतिबन्धकीभूतज्ञानेत्यर्थकम् । अनुमितिविरोधिसम्बन्धनिवेशेनैवोपपत्तौ अव्यावृत्तिपदमनर्थकमित्याशङ्कां निराचिकीर्षुस्तस्य व्यभिचारिणि साध्याभाववद्वृत्तित्वाभावदशायामव्याप्तिवारकतया सार्थकतासंपादनाय तद्व्याचष्टे अव्यावृत्तीति । अत्यन्तायोगः-प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नोऽभावः ।

❀ विवृतिः ❀

साधारण्यादेस्तथात्वेन मानप्रतिबन्धकतया तद्विषयीभूतसाधारण्यादिसम्बन्धस्यातथात्वेन [illegible] प्रतिबन्धकार्थकत्व [illegible] । विरोधिपदस्येत्यादि [illegible] साधारण्यादेरिति । [illegible] प्रतिबन्धकत्वमित्याशय [illegible] ।

प्रतिबन्धकीभूतेति । [illegible] अनुमितीति । [illegible] वृत्तिपदस्य । [illegible] व्यापेति । [illegible] । अव्यावृत्तीति । [illegible] ।

● भाद्रपदी ●

[illegible]

[illegible]

● विवृतिः ●

[illegible]

॥ अथ ॥

[illegible]क्षीयसव्यभिचार

❃ द्वितीयलक्षणम् ❃

एतेन पक्षवृत्तित्वे सत्यनुमितिविरोधिसम्बन्धाव्यावृत्तिरने-

❀ दीधितिः ❀

पक्षवृत्तित्वे सतीति । विरोधित्वं-विरोधिज्ञानविषयत्वम् । अव्या-

❀ गादाधरी ❀

(गा०) विरोधिपदस्य प्रतिबन्धकार्थकत्वे असङ्गतिः साधारण्या-देरतथात्वादतो व्याचष्टे-विरोधित्वमिति । विरोधिज्ञानेति,-प्रतिबन्धकीभूतज्ञानेत्यर्थकम् । अनुमितिविरोधिसम्बन्धनिवेशेनैवोपपत्तौ अव्यावृत्तिपदमनर्थकमित्याशङ्कां निराचिकीर्षुस्तस्य व्यभिचारिणि साध्याभाववद्वृत्तित्वाभावदशायामव्याप्तिवारकतया सार्थकतासंपादनाय तद्व्याचष्टे अव्यावृत्तीति । अत्यन्तायोगः-प्रतियोगिवैय्यधिकरण्यावच्छिन्नोऽभावः।

❀ विवृतिः ❀

साधारण्यादिज्ञानस्यैवानुमितिप्रतिबन्धकतयातद्विषयीभूतसाधारण्यादिसम्बन्धस्यातथात्वेन मूलोक्तलक्षणघटकानुमितिविरोधिपदस्यानुमिति प्रतिबन्धकार्थकत्वे तादृशप्रतिबन्धकत्वस्य साधारण्यादौ बाधात् निरुक्तलक्षणार्थस्यासम्भवादसंगतिरित्याशंकानिराकरणायोत्थितस्य विरोधित्वमित्यादिदीधिति ग्रन्थस्यावतरणमाह विरोधिपदस्येत्यादि । प्रतिबन्धकार्थकत्वे = अनुमिति [illegible]कारणान्यत्वप्रतिबन्धकार्थकत्वे । असङ्गतिविवृणोति साधारण्यादेरिति । आदिपदात् असाधारण्यादिपरिग्रहः । अतथात्वात् अनुमितिप्रतिबन्धकत्वा[illegible] । [illegible] ज्ञानस्यैव नुमिति प्रतिबन्धकत्वमित्याशय. । [illegible]

प्रतिबन्धकीभूतेति । [illegible] अनुमितीति । अनुमितिप्रतिबन्धक[illegible] [illegible] अव्यावृत्तिपदस्य । [illegible] व्याप्येति । [illegible] अव्याप्तीति । व्यभिचारस्य [illegible] ।

* गादाधरी *

स्यावश्यकल्पनीयप्रतिबन्धकताकत्वं

एव—तादृशयुक्ते उत्तरत्रापि—निर्वक्ष्यमाणानुगतधर्मान्तरेऽपि, रोधिज्ञानाविषयत्वं बोध्यमिति शेषः ।

इति श्रीमन्महामहोपाध्यायगदाधरभट्टाचार्यविरचिता सव्यभिचार पूर्वपक्षीयसंशयजनकतापरिलक्षण व्याख्या समाप्ता ।

* विवृतिः *

स्यत्रुप्तेति । निरुक्तानुगतधर्मज्ञानस्यानुमितिप्रतिबन्धकत्वेऽपि दशायां अनुमित्यापत्तिवारणाय तज्ज्ञानस्य अनुमितिप्रतिबन्धकत्वस्यावश्यकत्वं तथा सत एवोपपत्तौ अनुगतधर्मज्ञानस्य अनुमितिप्रतिबन्धकत्वकल्पनं निष्प्र मितिभावः ।

अभिहितं मूलकृतेतिशेषः । इतीति । भवेदित्वत्रधेयमित्यनेन सम्बन्धः ।

तादृशयुक्तेः—यद्रूपावच्छिन्नज्ञानमनुमितिप्रतिबन्धकं कत्वमितियुक्तेः । निर्वक्ष्यमाणेति । एतद्ग्रन्थिते सतील्यादिवक्ष्यमाणानुगत न्तरेऽपीत्यर्थः । आकाङ्क्षानिवृत्तये आहानुमितीति ।

इति श्रीपण्डितप्रवर श्रीश्यामाचरणभट्टाचार्यन्यायाचार्यतर्कतीर्थ-विरचिता संशयजनकतापटितसव्यभिचारपूर्वपक्षलक्षण विवृतिः समाप्ता ।

॥ अथ ॥

तिबन्धकताघटितपूर्वपक्षीयसव्यभिचार

❀ द्वितीयलक्षणम् ❀

एतेन पक्षवृत्तित्वे सत्यनुमितिविरोधिसम्बन्धाव्याप्तवृत्तिरने-

❀ दीधितिः ❀

पक्षवृत्तित्वे सतीति । विरोधित्वं–विरोधिज्ञानविषयत्वम् । अव्या-

❀ गादाधरी ❀

(गा०) विरोधिपदस्य प्रतिबन्धकार्थकत्वे असङ्गतिः साधारण्या-
[द]रवयात्वादतो व्याचष्टे–विरोधित्वमिति । विरोधिज्ञानेति,–प्रतिबन्ध-
की]भूतज्ञानेत्यर्थकम् । अनुमितिविरोधिसम्बन्धनिवेशेनैवोपपत्तौ अव्या-
[प्]तिपदमनर्थकमित्याशङ्कां निराचिकीर्षुस्तस्य व्यभिचारिणि साध्याभा-
ववद्वृत्तित्वाभावदशायामव्याप्तिवारकतया सार्थकतासंपादनाय तद्व्याचष्टे
अव्याप्तेति । अत्यन्ताभावः–प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नोऽभावः।

❀ विवृतिः ❀

साधारण्यादिज्ञानस्यैवानुमितिप्रतिबन्धकत्वात्तद्विषयीभूतसाधारण्यादिसम्ब-
न्धस्याव्याप्यत्वेन मूलोक्तलक्षणघटकानुमितिविरोधिपदस्यानुमिति प्रतिबन्धकार्थ-
कत्वे तादृशप्रतिबन्धकत्वस्य साधारण्यादौ बाधात् निरुक्तलक्षणार्थस्यासम्भवादसं-
गतिरित्याशङ्कानिराकरणायोत्थितस्य विरोधित्वमित्यादिदीधिति ग्रन्थस्यावतरणमाह
विरोधिपदस्येत्यादि । प्रतिबन्धकार्थकत्वे = अनुमिति तत्कारणान्यतरप्रति-
बन्धकार्थकत्वे । असंगतिविवृणोति साधारण्यादेरिति । आदिपदात् असा-
धारण्यादिपरिग्रहः । अतयत्वात् = अनुमित्यप्रतिबन्धकत्वात् । तज्ज्ञानस्यैवानुमिति
प्रतिबन्धकत्वमित्याशयः । व्याचष्टे दीधितिकार इत्यर्थः ।

प्रतिबन्धकीभूतेति । अनुमि[illegible] । अनुमि
तीति । अनुमि[illegible] । तस्य = अव्या-
प्तिपदस्य । [illegible] । साध्येति । [illegible]
[illegible] । अव्याप्तेति ।
[illegible] ।

॥ गादाधरी ॥

स्यावश्यकल्पनीयप्रतिबन्धकताकत्वं दोषत्वादित्यन्तेनाभिहितमिति। एवं—तादृशयुक्ते तत्रापि–निर्वक्ष्यमाणानुगतधर्मान्तरेऽपि, अनुमिति-रोधिज्ञानाविषयत्वं बोध्यमिति शेषः।

इति श्रीमन्महामहोपाध्यायगदाधरभट्टाचार्यविरचिता सव्यभिचार पूर्वपक्षीयसंशयजनकताघटितलक्षण व्याख्या समाप्ता।

॥ विवृतिः ॥

श्यक्लृप्तेति। निरुक्तानुगतधर्मज्ञानस्यानुमितिप्रतिबन्धकत्वेऽपि ...दयायां अनुमित्यापत्तिवारणाय तज्ज्ञानस्य अनुमितिप्रतिबन्धकत्वस्यावश्यकल्पनीयतया तत एवोपपत्तौ अनुगतधर्मज्ञानस्य अनुमितिप्रतिबन्धकत्वकल्पने निष्प्रयोजनमितिभावः।

अभिहितं मूलकृतेतिशेषः। इतीति। अस्येदंत्वविधेयमित्यनेन सम्बन्धः।

तादृशयुक्तेः = यद्रूपावच्छिन्नज्ञानमनुमितिप्रतिबन्धकं तद्रूपावच्छिन्नस्यैवत्वमितियुक्तेः। निर्वक्ष्यमाणेति। पक्षवृत्तित्वे सतीत्यादिवक्ष्यमाणानुगतधर्मान्तरेऽपीत्यर्थः। आकांक्षानिवृत्तये आहानुमितीति।

इति श्रीपण्डितप्रवर श्रीरामाचरणभट्टाचार्यन्यायाचार्यतर्कतीर्थ-विरचिता संशयजनकताघटितसव्यभिचारपूर्वपक्षलक्षण विवृतिः समाप्ता।

॥ अथ ॥

तिबन्धकताघटितपूर्वपक्षीयसव्यभिचार

❀ द्वितीयलक्षणम् ❀

एतेन पक्षवृत्तित्वे सत्यनुमितिविरोधिसम्बन्धाव्यावृत्तिरनै-

❀ दीधितिः ❀

पक्षवृत्तित्वे सतीति । विरोधित्वं–विरोधिज्ञानविषयत्वम् । अव्या-

❀ गादाधरी ❀

(गा०) विरोधिपदस्य प्रतिबन्धकार्थकत्वे असङ्गतिः साधारण्या-देरवयात्वादतो व्याचष्टे–विरोधित्वमिति । विरोधिज्ञानेति,–प्रतिबन्धकीभूतज्ञानेत्यर्थकम् । अनुमितिविरोधिसम्बन्धनिवेशेनैवोपपत्तौ अव्याप्तिपदमनर्थकमित्याशङ्कां निराचिकीर्षुस्तस्य व्यभिचारिणि साध्याभाववद्वृत्तित्वाभावदशायामव्याप्तिवारकतया सार्थकतासंपादनाय तद्व्याचष्टे अव्यावृत्तीति । अत्यन्तायोगः–प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नोऽभावः।

❀ विवृतिः ❀

साधारण्यादिज्ञानस्यैवानुमितिप्रतिबन्धकत्वयात्तद्विषयीभूतसाधारण्यादिसम्बन्धस्यावयात्वेन मूलोक्तलक्षणघटकानुमितिविरोधिपदस्यानुमिति प्रतिबन्धकार्थकत्वे तादृशप्रतिबन्धकत्वस्य साधारण्यादौ बाधात् निरुक्तलक्षणार्थस्यासम्भवादसंगतिरित्याशंकानिराकरणायोत्थितस्य विरोधित्वमित्यादिदीधिति ग्रन्थस्यावतरणमाह विरोधिपदस्येत्यादि । प्रतिबन्धकार्थकत्वे = अनुमिति तत्कारणान्यतरप्रतिबन्धकार्थकत्वे । असंगतिं विवृणोति साधारण्यादेरिति । आदिपदात् असाधारण्यादिपरिग्रहः । अवयात्वात्=अनुमित्यप्रतिबन्धकत्वात् । तज्ज्ञानस्यैवानुमिति प्रतिबन्धकत्वमित्याशयः । व्याचष्टेदीधितिकार इतिशेषः ।

प्रतिबन्धकीभूतेति । अनुमितिप्रतिबन्धकज्ञानविषयत्वमित्यर्थः । अनुमितीति । अनुमितिप्रतिबन्धकज्ञानविषयीभूतसम्बन्धनिवेशेनैवेत्यर्थः । तस्य=अव्याप्तिपदस्य । व्यभिचारिणि = [illegible] । साध्येति । [illegible] दीप-दानसंदर्भवृत्तित्व [illegible] । अव्याप्तीति । व्यभिचारस्य [illegible] ।

कान्ति सपक्षविपक्षवृत्तित्वमुभयव्यावृत्तत्वमनुपसंहारित्वञ्च

❀ दीधितिः ❀

वृत्तिपदमत्यन्तायोगव्यवच्छेदार्थकम्, तेन संयोगसम्बन्धेन व्यभिचारिणि द्रव्ये हेतौ व्यभिचाराभावदशायां नाप्रसङ्गः। साध्यवद्वृत्ति

❀ गादाधरी ❀

नाप्रसङ्ग इति। रासभादौ महानसादिवृत्तिताद‍शायां यन्हयभाववद्वृत्तित्वासत्त्वेपि प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नतदभावस्य तदानीमपि तदवच्छेदस्य तदानीमपि सत्त्वादिति भावः॥

❀ विवृतिः ❀

तत् व्याचष्टे=अव्यावृत्तिपदार्थं व्याचष्टे। प्रतियोगीति। स्वज्ञानविषयवृत्तितावच्छेदकत्वसम्बन्धेन स्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासम्बन्धिवृत्तित्वविशिष्टो योऽनुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नतदभावाभावः स अत्यन्तायोगः तद्व्यासाभावाभाववत्त्वं तद्व्यवच्छेद इति तदर्थः। तेन न वह्न्यभाववद्वृत्तित्वविशिष्टप्रमेयाभावप्रतियोगित्वाप्रसिद्धावपि वह्निसाध्यकप्रमेयहेतावव्याप्तिः, न वा धूमसाध्यकवह्निहेतुकधूमाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टवह्नेः कालिकादिसम्बन्धेनाप्रसिद्धगगनादिवृत्तित्वाद्यासाभावाभाववत्त्वस्य रासभादौ सत्त्वेऽपि तत्रातिव्याप्तिः। अयं तु निरुक्तदृष्टान्तात्यन्तायोगव्यवच्छेदस्यैवार्थ इति ध्येयम्॥

यदा तु रासभादौ द्रव्ये महानसवृत्तित्वं वर्त्तते तदानीं रासभादौ वह्न्यभाववद्वृत्तित्वस्य सत्त्वेन वह्न्यभाववद्वृत्तित्वस्य तत्राऽसत्वेऽपि कालान्तरीण वह्न्यभाववद्वृत्तित्वविशिष्टरासभादेः स्वज्ञानविषयप्रकृतहेतुतावच्छेदकत्वसम्बन्धेनाप्रसिद्धरासभादावसत्त्वात् तादृशरासभाद्यसम्बन्धि धूमादिनिष्ठस्य तादृशरासभाद्यभावाभावस्याभावाः रासभादौ महानसादिवृत्तिताद‍शायामविद्यमानतया तत्र वह्निमद्रासभादौ व्यभिचारिणि लक्षणसमन्वयः, इत्याशयवान् भावमाह रासभादाविति। प्रतियोगीति। पूर्वोक्तसम्बन्धेन वह्न्यभाववद्वृत्तित्वविशिष्ट रासभसम्बन्धिवृत्तित्वविशिष्टस्य तादृशरासभाद्यभावस्येत्यर्थः। तत्रासत्त्वेन=रासभासत्त्वेन। तदवच्छेदस्य=प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्न वह्न्यभाववद्वृत्तित्वविशिष्टरासभाद्यभावाभाववत्त्वस्य। तदानीमपि=रासभादौ महानसादिवृत्तिताद‍शायामपि। सत्त्वादिति। तथा च निरुक्तार्थकव्यावृत्तिपदं सार्थकमेवेति भावः॥

प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नस्यानुमितिविरोधिसम्बन्धाभावस्य योऽभावः

❀ दीधितिः ❀

[illegible]साधारण इति हृदयम्। अपक्षधर्म्मधूमादिवारणाय सत्यन्तम्। [illegible]क्षः सन्दिग्धसाध्यो धर्म्मी विशिष्टहेतौ तद्वृत्तित्वग्रहाविरोधित्वञ्च

❀ गादाधरी ❀

'नन्वव्याप्तिपदस्यात्यन्तायोगव्यवच्छेदार्थकत्वे शब्दोऽनित्यः शब्द[त्वा]दित्यादावसाधारण्योत्तीर्णतादशायामतिप्रसङ्ग इत्यत आह–साध्य[व]द्वृत्तिस्त्वेति। नासाधारण इति। निश्चयागर्भितस्य साध्यतदभावव[द]व्यावृत्तत्वस्यैवासाधारण्यपदार्थत्वादिति शेषः। तथा च तत्रोक्तस्थले [क]दाचिदपि असाधारण्यस्यासत्त्वान्नातिप्रसङ्ग इति भावः। बाधादिवा[र]णाय विवक्षणीयस्य पक्षे साध्यग्रहाविरोधित्वस्य लाभाय पक्षपदं व्याचष्टे [प]क्ष इति। सन्दिग्धसाध्यः–सन्दिग्धसाध्यविशिष्टः। धर्मी–पक्षतावच्छे-

❀ विवृतिः ❀

[द]त्वस्य लक्षणार्थत्वे शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा शब्देऽनित्यत्वस्य निश्चयः [त]दानीमपि शब्दत्वहेतोरसाधारण्यापत्तिः कालान्तरीयनिश्चितसाध्यतदभाववद्व्या-वृत्तत्वरूपानुमितिविरोधिसम्बन्धस्य यः प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नोऽभावस्तस्य गुणत्वादिनिष्ठतया तदभावस्य शब्दत्वादौ सत्त्वात् इत्याशंक्य साध्यवद्वृत्तिस्त्वित्यादि-दीधितिमवतारयति–नन्विति। लक्षणघटकीभूतस्याव्याप्तिपदस्येत्यर्थः। अत्यन्ता-योगव्यवच्छेदार्थकत्वे=प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नतादृशसम्बन्धाभावाभावार्थकत्वे। असाधारण्योत्तीर्णतादशायाम्=शब्दादौ साध्यादिनिश्चयदशायाम्। भावमाह–तथा-चेति। उक्तस्थले=शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ। असाधारण्यासत्त्वात्=निश्च-याघटितकेवलसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वस्यासत्त्वात्। नातिप्रसंगइति। तथाच गगनादेरेवासाधारणतया निरुक्तशब्दत्वादेरलक्ष्यत्वात् तत्र लक्षणागमनेऽपि न क्षति-रिति भावः॥

नन्वनुमितिपदस्य साध्यव्याप्यहेतुमान् पक्षः साध्यवानित्याकारकानुमितिपर-तायाः पूर्वं दीधितिकृताव्याख्याततया ह्रदो वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्न्यभाववद्ह्रद-रूपबाधे, धूमाभाववद्ह्रदरूपस्वरूपासिद्धौ च सव्यभिचारलक्षणस्यातिव्याप्तिः बाधादे-रपि निरुक्तानुमितिप्रतिबन्धकज्ञानविषयत्वात् इत्यत आह–बाधादीति। बाधादेः सव्यभिचारत्वाभावसम्पादनायेत्यर्थः। विवक्षणीयस्य = दीधितिकृता विवक्षणीयस्य। पक्षइतीति। यथाश्रुतपक्षवृत्तित्वस्य विवक्षणे ह्रदो धूमवान् वह्नेरित्यादौ वह्न्यादि-[illegible] [illegible] [illegible] न [illegible]-धर्मितिभावः।

संदिग्धेति [illegible]–पक्ष

कान्ति सपक्षविपक्षवृत्तित्वमुभयव्यावृत्तत्वमनुपसंहारित्वम्

॥ दीधितिः ॥

वृत्तिपदमत्यन्तायोगव्यवच्छेदार्थकम् , तेन संयोगसम्बन्धेन [illegible] चारिणि द्रव्ये हेतौ व्यभिचाराभावदशायां नाप्रसङ्गः। साध्यवद्वृत्ति [illegible]

॥ गादाधरी ॥

नाप्रसङ्ग इति। रासभादौ महानसादिवृत्तितादशायां वह्न्यभाववद्वृ[illegible] त्वासत्त्वेऽपि प्रतियोगिवैयधिकरण्यावच्छिन्नतदभावस्य तत्रासत्त्वेन प्र[illegible] वच्छेदस्य तदानीमपि सत्त्वादिति भावः॥

॥ विवृतिः ॥

तत् व्याचष्टे=अत्यावृत्तिपदार्थव्याचष्टे। प्रतियोगीति। स्वसमानाधिकरण[illegible] तावच्छेदकत्वसम्बन्धेन स्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसम्बन्धिवृत्तित्व[illegible] योऽनुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नत[illegible] ताकाभावः स अत्यन्तायोगः तादृशाभावाभाववत्वं तद्व्यवच्छेदस्तिपदार्थ[illegible] र्थम्। तेन न वह्न्यभाववद्वृत्तित्व [illegible] प्रसिद्धावपि वह्निसाध्यकप्रमेयहेतावव्याप्तिः, न वा धूमसाध्यक [illegible] धूमाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टवह्नेः कालिकादिसम्बन्धेन [illegible] तादृशाभावाभाववत्त्वस्य रासभादौ सत्त्वाद्वित्यातिव्याप्तिः। अयत्तु [illegible] त्कात्यन्तायोगव्यवच्छेदस्यैवार्थ इति ध्येयम्॥

यदा तु रासभादौ [illegible] महानसवृत्तित्वं वर्तते तदानीं [illegible] [illegible] [illegible] वह्नि [illegible] तत्र [illegible] कालान्तरेण [illegible] [illegible] [illegible] च्छेदकत्व [illegible] [illegible] धूमादिनि [illegible] [illegible] तत्र दशायामप्यवर्त्तमानतया [illegible] [illegible] इत्यत आह भावमाह [illegible] प्रतियोगीति। [illegible] सम्बन्धेन वह्न्यभाववद्वृत्तित्वविशिष्ट [illegible] [illegible] तत्रासत्त्वेन=रासभादि [illegible] [illegible] वह्न्यभाववद्वृत्तित्व [illegible] [illegible] स्वरूप [illegible] रासभादौ महानसादिवृत्तिता [illegible] [illegible] साध्यकमेवेति भावः॥

[illegible] अत्यन्तानुमित्यादिप्रतिबन्धकाभावस्य [illegible]

॥ दीधितिः ॥

तदर्थः । तथाच पक्षतावच्छेदकरूपेण पक्षे . . .

॥ गादाधरी ॥

दकावच्छिन्नः । विशिष्टहेतौ-हेतुतावच्छेदकावच्छिन्ने । तद्वृत्तित्वं

[illegible]

च वैज्ञानिकम्, तेन बाधादिसङ्करस्थले साध्यविशिष्टपक्षाप्रसिद्धावपि न क्षतिः । बाधादिज्ञानस्य साध्यविशिष्टपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नत्वा[illegible]कज्ञानविरोधित्वान्न बाधादिकमादाय ह्रदो वह्निमान्धूमादित्यादावतिव्याप्तिरिति भावः । अत्र च साध्यवदवृत्तित्वरूपासाधारण्यस्यासङ्करस्थले [illegible]

॥ विवृतिः ॥

तेति । तादृशीति । सन्देहविषयीभूतसाध्यविशिष्टपक्षवृ[illegible]त्तिरूपितवृत्तित्वेत्यर्थकमित्यर्थः । ननु ह्रदो धूमवान्वह्नेरित्यादौ वह्निरूपहेतावपि संदिग्धसाध्यीभूतधूमविशिष्टह्रदाद्यप्रसिद्ध्या तादृशविशिष्टप्रहाविरोधित्वस्याप्रसिद्धत्वादत आह-वैशिष्ट्यं चेति । वैज्ञानिकं= निरूपितविशेष्यताश्रयत्वरूपं । तेन वैज्ञानिकवैशिष्ट्यविवक्षणेन । बाधादिसङ्करस्थले=ह्रदपक्षकवह्न्यादिसाध्यक धूमादिहेतुकस्थले, साध्याभाववत्त्वेन निश्चितपक्षकव्यभिचारिहेतुकस्थले इति यावत् । पर्वतो धूमवान् वह्नेरित्यादौ-साध्यविशिष्टपर्वतादिरूपपक्षस्य प्रसिद्धत्वात् बाधादिसंकरस्थले इत्युक्तम् ।

प्रकृतहेतुधर्मिकसंदिग्धसाध्यविशिष्टपक्षवृत्तित्वग्रहाविरोधित्वविवक्षणे न ह्रदादावतिव्याप्तिरित्याह-बाधादिज्ञानस्येति । साध्याभाववत्पक्षादिनिश्चयस्येत्यर्थः, आदिना सत्प्रतिपक्षादिपरिग्रहः । साध्येति । प्रकृतसाध्यप्रकारतानिरूपितविशेष्यताश्रयीभूतप्रकृतपक्षनिरूपितवृत्तित्व प्रकारकप्रकृतहेतुधर्मिकज्ञानप्रतिबन्धकत्वादित्यर्थः । बाधादिकमादाय=साध्याभाववत्पक्षादिकमादाय । इत्यादौ=इत्यादिविरूधूमादिहेतौ । अतिव्याप्तिरिति । नेति पूर्वेण सम्बन्धः ॥

ननु हेतौ संदिग्धसाध्यविशिष्टपक्षवृत्तित्वग्रहाविरोधित्वस्यानुमितिविरोधित्वविरहेऽपि साध्यवदवृत्तित्वाभावघटितासाधारण्यमादायासाधारणहेतोर्व्यभिचारत्वं दुर्वारम् हेतुधर्मिकसाध्यवद्व्यावृत्तत्वनिश्चयस्य [illegible]विशिष्टपक्षवृत्तित्वग्रहप्रतिबन्धकतया तादृशवृत्तित्वग्रहाविरोधित्वेनानुमितिविरोधित्व[illegible]न्यथानुपपत्तेः इत्यत आह-अत्र चेति । निरुक्तरीत्याविशिष्टविषयकत्वेनेत्यर्थः । साध्यवदिति । साध्यवदवृत्तित्वाभावघटितासाधारण्येऽपि

● दीधितिः ●

तदर्थः । तथाच पक्षतावच्छेदकरूपेण पक्षे [illegible]

● माथुरी ●

दकावच्छिन्नः । विशिष्टहेतौ-हेतुतावच्छेदकावच्छिन्ने । तद्वृत्ति [illegible]

[illegible]

च वैज्ञानिकम्, तेन बाधादिसङ्करस्थले न [illegible]

न क्षतिः । बाधादिज्ञानस्य [illegible]

कज्ञानविरोधित्वाच्च बाधादिकमादाय हेतौ [illegible]

प्तिरिति भावः । अत्र च साध्यवद्वृत्तित्वरूपासाधारण्यमङ्कुर [illegible]

● विवृतिः ●

तेति । तादृशेति । सन्देहविषयीभूतसाध्यविशिष्टपक्ष [illegible]

त्त्वितवृत्तित्वेत्यर्थमित्यर्थः । ननु हृदो धूमवान् वह्नेरित्यादौ [illegible]

संदिग्धसाध्यीभूतधूमविशिष्टहृदस्यासिद्ध्या तादृशविशिष्टसद्विरोधित्व [illegible]

प्यसिद्धत्वादत आह-वैशिष्ट्यं चेति । वैज्ञानिके=वस्तुतस्तद [illegible]

निरूपितविशेष्यताभवत्वरूपं । तेन वैज्ञानिकवैशिष्ट्यनिवेशेन । [illegible]

करस्थले=हृदपक्षकवह्न्यादिसाध्यक धूमादिहेतुकस्थले, साध्याभाववत्त्वेन [illegible]

पक्षस्य व्यभिचारिहेतुकस्थले इति यावत् । पर्वतो धूमवान् वह्नेरित्यादौ [illegible]

पर्वतादिरूपपक्षस्य प्रसिद्धत्वात् बाधादिसंकरस्थले इत्युक्तम् ।

प्रकृतहेतुधर्मिकसंदिग्धसाध्यविशिष्टपक्षवृत्तित्वमहाविरोधित्वनिवेशे [illegible]

दावतिव्याप्तिरित्याह-बाधादिज्ञानस्येति । साध्याभाववत्पक्षादिनिश्चय [illegible]

आदिना स्वरूपासिद्ध्यादिपरिग्रहः । तादृशेति । प्रकृतसाध्यप्रकारक [illegible]

प्यताश्रयीभूतप्रकृतपक्षनिरूपितवृत्तित्वप्रकारकप्रकृतहेतुधर्मिकज्ञानप्रतिबन्ध [illegible]

दित्यर्थः । बाधादिकमादाय=साध्याभाववत्पक्षादिकमादाय । इत्यादौ=ह [illegible]

णिवधूमादिहेतौ । अतिव्याप्तिरिति । नेति पूर्वेण सम्बन्धः ॥

ननु हेतौ संदिग्धसाध्यविशिष्टपक्षवृत्तित्वमहाविरोधित्वस्यानुमितिविरोध [illegible]

नविषयविशेषणत्वे साध्यवद्वृत्तित्वाभावघटितासाधारण्यमादायासाधारणहेतोः [illegible]

भिचारत्वानुपपत्तिः हेतुधर्मिकसाध्यवद्वृत्तित्वनिश्चयस्य तद्धर्मिकतादृश [illegible]

शिष्टपक्षवृत्तित्वग्रहप्रतिबन्धकतया तादृशवृत्तित्वमहाविरोधित्वेनानुमितिविरो [illegible]

धारणसम्बन्धस्य धर्मिताकत्वात् इत्याशङ्कायामाहाप्रचेति । निरुक्तरीत्याविशिष्ट [illegible]

त्वकल्पनेत्यर्थः । साध्यवदिति । साध्यवद्वृत्तित्वाभावघटितासाधारणत्वे [illegible]

॥ दीधितिः ॥

साध्यस्य हेतुतावच्छेदकरूपेण हेतोर्वा [illegible] तद्विरोधित्वात्

॥ गादाधरी ॥

प्रतिबन्धकज्ञाननिष्ठविषयिताविशेषनिरूपकत्वं हेतुमन्निष्ठसाध्याभाव[illegible] रूपस्य व्यभिचारस्यापि पक्षनिष्ठसाध्याभाववत्त्वादिना बुद्धेः [illegible]

॥ विवृतिः ॥

निर्वचने हेतुमाह–हेतुमन्निष्ठेति । धूमादिमत्पर्वतादि[illegible]हेतुमद्वृत्ति[illegible] विशिष्टधूमाभाववद्‌वृत्तिरूपव्यभिचारज्ञानस्येत्यर्थः । पक्षनिष्ठेति । [illegible] पक्षवृत्तिधूमाभाववन्निष्ठत्वरूपेत्यर्थः । बुद्धेः=निश्चयस्य । तद्वत्ताज्ञानं प्रतीत्यर्थ पक्षे प्रकृतसाध्यहेतुप्रकारकज्ञानं प्रति । प्रतिबन्धकत्वात्=प्रतिबन्धकतावच्छेदक विषयिताकत्वात् । तादृशविषयितानिरूपकत्वेन=पक्षनिष्ठसाध्याभावत्व[illegible] मनिरूपितविषयितानिरूपकत्वेन । हेतुमन्निष्ठसाध्याभावस्येति पूर्वेणान्वयः ॥

अव्याप्तेरिति । हेतुमन्निष्ठसाध्याभावरूपव्यभिचारज्ञानस्य पक्षवृत्ति[illegible] वत्त्वादिप्रकारकस्य पक्षधर्मिकसाध्यप्रकारकबुद्धौ प्रतिबन्धकत्वेऽपि साध्यवत्[illegible] त्वविशिष्टहेतौ–साध्यतदभाववद्‌वृत्तित्वविशिष्टगगनादौ च लक्षणसमन्वयात् तेऽ व्याप्तिरिति भावः ॥

ननु साध्याभाववद्‌वृत्तित्वादिघटितव्यभिचारनिश्चयस्य साध्याभावे [illegible] विषयाभावत्वावच्छिन्नविषयकस्य साध्याभावव्याप्य[illegible]विरोधित्व[illegible] संहारित्वनिश्चयस्यापि साध्याभावांशे पक्षनिष्ठसाध्याभावत्वावच्छिन्नविषयकत्व[illegible] साध्यविरोधित्वेन, साध्यतदभाववद्‌वृत्तित्वविशिष्टहेतुरूपासाधारण्यत्व[illegible] त्वादिना हेतुविषयकनिश्चयस्य पक्षधर्मिकहेतुप्रकारकज्ञानविरोधित्वेन च [illegible] कज्ञानप्रतिबन्धकत्वात् तत्र तत्र लक्षणगमनात् असम्भवेनाऽसम्भवः ।

न च हेतुमन्निष्ठसाध्याभावादे[illegible] पक्ष[illegible]साध्याभाव वादिना [illegible] ज्ञाया [illegible] [illegible] [illegible] । भेदस्य [illegible] [illegible] कदाचित् [illegible] [illegible] पकत्वस्य हेतु[illegible]

॥ मनोरमा ॥

हेतु [illegible] [illegible] [illegible] निरुक्त
[illegible] ।
[illegible] । [illegible] । [illegible] साध्यवान् हेतुमन्निष्ठ
[illegible] अभावात् ॥
[illegible] साध्यहेतु[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] पक्षांशपदेन [illegible]

॥ गादाधरी ॥

`दम्यबन्धाभावाद्दृशविषयिताशालिनिरूपकत्वेनाद्यानुमितेरसम्भवस्य च प्रसङ्गात्, किन्तु तादृशविषयिताशालिनिरूपकतानवच्छेदकधर्मवत्त्वम् । तदनवच्छेदकत्वं

॥ विवृतिः ॥

दभावे सत्वे तादृशविषयिताशालिनिरूपकतावच्छेदकस्य तदभावस्य सत्त्वात्, तादृशविषयिताशालिनिरूपकत्वाभावस्याभावनिवेशे तद्व्याप्यत्वासिद्धानुमित्याप्यनुमित्यापत्तेरित्याशयः। अतएव पर्वतो धूमवान् वह्नेरित्यादौ पर्वतवृत्तिधूमाभाववत्त्वस्याप्रसिद्धत्वात् तेन रूपेण वह्निमद्विशिष्टधूमाभावस्य ज्ञानासम्भवेऽपि न तत्र लक्षणगतिः, वह्निमद्विशिष्टधूमाभावस्य भेदविरहात् इत्याशयेनाद्यासम्भवस्य चेति । क्वचित् अव्याप्तेरिति पाठो नास्ति असम्भवस्यैव प्रसङ्गादित्येव पाठः न तु यथोक्तरीत्यैव गमनीयः । न सम्भवोऽसम्भव इति व्युत्पत्त्या असम्भवपदं हेतुमद्विशिष्टसाध्याभावेऽव्याप्तिपरमिति तु साम्प्रदायिकाः ॥

किन्तु तादृशेति । पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षविशेष्यतानिरूपितसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यप्रकारतात्वे सति, तादृशविशेष्यतानिरूपितहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताकं यत् लौकिकसन्निकर्षाजन्यं ज्ञानं तादृशज्ञानत्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकत्वं यद्रूपावच्छिन्नविषयितात्वव्यापकं तद्रूपभिन्नधर्मवत्त्वमित्यर्थः । नैतादृशं यद्रूपं साधारणत्वादिकम् तदवच्छिन्नविषयितात्वव्यापकप्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबध्यतात्वस्य पक्षः साध्यवान् हेतुमानित्याकारकसमूहालम्बनाव्यापकत्वात् अपि तु बाधत्वादिकमेव तदवच्छिन्नविषयितात्वव्यापकप्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबध्यतायाः तादृशसमूहालम्बनव्यापकत्वादिति यद्रूपपदेन बाधत्वादेर्ग्रहणं तु शक्यतया तादृशबाधत्वादिभिन्नसाधारणत्वादिकमादाय साधारणादौ लक्षणसमन्वय इत्यवधेयम् ।

अत्र च 'या च हेतुप्रकारते'त्यादिना समूहालम्बनपक्षविशेष्यकसाध्यप्रकारकहेतुप्रकारकश्च यः साध्यवान् हेतुमांश्चेत्याकारकस्तद्विषयिताशालित्वमिति सूचितम्, ननु

॥ मनोरमा ॥

विषयकसमूहालम्बनविषयिता [illegible] हेतुमद्विशिष्ट [illegible] व्याप्त्यसंसर्गसम्भवात् । न चैवमननुगम [illegible] व्यापकत्वात् । वैशिष्ट्य [illegible] व्यापकत्वसम्बन्धेन [illegible] तादृशज्ञान [illegible] व्यभिचारे [illegible] प्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबध्यतानिरूपकत्वादेरेव व्यभिचारे मत्स्वेन तत्र सत्प्रतिपक्षाभावात् । अस्तु वा तादृशप्रतिबन्धकत्वादिविषयकज्ञाने विद्यमानतया तत्र च व्यभिचारादिनिश्चयप्रतिबध्यताविरहेण व्यभिचारादावव्याप्तिरविध्येयम् ।

॥ दीधितिः ॥

साध्यस्य हेतुतावच्छेदकरूपेण हेतोर्वा यज्ज्ञानं तद्विरोधिज्ञानद

॥ गादाधरी ॥

प्रतिबन्धकज्ञानातिरिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकत्वं हेतुमन्निष्ठसाध्याभावादि-रूपव्यभिचारस्यापि पक्षनिष्ठसाध्याभावत्वादिना बुद्धेस्तादृशज्ञानं प्रति

॥ विवृतिः ॥

निषेधे हेतुमाह—हेतुमन्निष्ठेति । धूमादिसाध्यकस्थले धूमादिहेतुमद्वृत्ति-विशिष्टधूमाभावादिरूपस्य व्यभिचारस्येत्यर्थः । पक्षनिष्ठेति । पर्वतादिवृत्ति-पक्षवृत्तिधूमाभावत्वादिप्रकारेणेत्यर्थः । बुद्धेः=निश्चयस्य । तादृशज्ञानं प्रति-पर्वते प्रकृतसाध्यहेतुप्रकारताकज्ञानं प्रति । प्रतिबन्धकत्वात्=प्रतिबन्धकतानिरूपक-विषयितावत्त्वात् । तादृशविषयितानिरूपकत्वेन=पक्षनिष्ठसाध्याभावत्वावच्छि-न्ननिरूपितविषयितानिरूपकत्वेन । हेतुमन्निष्ठसाध्याभावस्येति पूर्वेणान्वयः ॥

अव्याप्तेरिति । हेतुमन्निष्ठसाध्याभावरूपव्यभिचारज्ञानस्य पक्षवृत्तिसाध्याभाव-त्वादिप्रकारकस्य पक्षधर्मिकसाध्यप्रकारकबुद्धौ प्रतिबन्धकत्वेऽपि साध्याभाववद्वृ-त्तित्वविशिष्टहेतौ–साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वविशिष्टगगनादौ च लक्षणगमनात् तद-व्याप्तिरिति भावः ॥

ननु साध्याभाववद्वृत्तित्वादिघटितव्यभिचारनिश्चयस्य साध्याभाववद्वृ-त्तिसाध्याभावत्वाद्यवच्छिन्नविषयकस्य साध्याभावव्यापकाभावाप्रतियोगित्वरूप-संहारित्वनिश्चयस्यापि साध्याभावाद्यौ पक्षनिष्ठसाध्याभावत्वाद्यवच्छिन्नविषयकत्वं साध्यविरोधित्वेन, साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वविशिष्टहेतुरूपासाधारण्यस्य वृ-त्त्यादिना हेतुविषयकनिश्चयस्य पक्षधर्मिकहेतुप्रकारकज्ञानविरोधित्वेन च तद्वि-षयज्ञानप्रतिबन्धकत्वात् तत्र तत्र लक्षणगमनाऽसम्भवेनासम्भवः ।

न च हेतुमन्निष्ठसाध्याभावादेः पक्षवृत्तिसाध्याभावत्वादिना ज्ञानविरह-दशायां निरुक्तव्यभिचारे लक्षणसमन्वय सम्भवतीति वाच्यम् । भेदस्य साध्यवृत्ति-तया कदाचित् तादृशज्ञानप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकत्वस्य हेतुमन्निष्ठ-

॥ मनोरमा ॥

हेतु वैशिष्ट्यावगाहि पक्षनिष्ठप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकज्ञानातिरिक्तवृत्तिविषयिता निरूपका-वच्छेदकधर्मवत्त्वस्यैव व्यभिचारे सत्त्वात् ।

सामान्यपदोपादाने तु न तत्राव्याप्ति, व्याप्यविषयक पक्ष साध्यवान् 'हेतुमन्निष्ठसाध्याभाव-वानस्य तादृशज्ञानजनकतानवच्छेदकतया तत्र व्यभिचारनिश्चयप्रतिबध्यतायाः अभावात् ॥

अत्र पक्षे साध्यहेतुवैशिष्ट्यावगाहि यत्किञ्चिज्ज्ञाननिष्ठप्रतिबध्यतानिरूपितसामान्याभावे हैतु-पञ्चमी सामान्यपदं व्यर्थम्, व्याप्यविषयकतादृशज्ञानस्यैव यत्किञ्चित्पदेन ग्रहणसम्भवाद

॥ विवृतिः ॥

हेतुविशिष्टसाध्यकप्रकारकप्रमादिविरोधित्वं वक्तव्यम्, तथा सति पर्वतत्वादेः वह्निसाध्यकस्थले पर्वतत्वसामानाधिकरण्येन वह्न्यभाववत्त्वसंशयकालीनानुमितेः स्यात्, धूमादिविशेषितवर्त्तिवादिधर्मिकवह्न्यादिमत्त्वस्य पर्वतत्वादिसामानाधिकरण्यावगाहितया तं प्रति सामानाधिकरण्यावगाहिवह्न्यभावनिश्चयस्य विरोधित्वम्। तत्पक्षः साध्यवान् हेतुमांश्चेत्याकारकानुमितिरूपानुमितिप्रतिबध्यतावच्छेदकत्वेन लक्षणसम्भवात् लौकिकसन्निकर्षाजन्यतादृशप्रत्यक्षानुमित्याद्यात्मकप्रतिबध्यतावच्छेदकत्वाद्वाच्यम्, यादृशसाधारणादिहेतुकस्थले तादृशानुमितेरप्रसिद्ध्या अव्याप्त्यापत्तेः। अस्माकन्तु तादृशस्थलेऽपि तादृशाप्रसिद्धसाध्यकदेशोक्तसाध्याभावादिकमादाय लक्षणसमन्वयसम्भवादिति ध्येयम् ॥

पक्षतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धेन पक्षतावच्छेदकवैशिष्ट्यलाभाय द्वितीयं पद्यम्। अन्यथा काञ्चनमयपर्वतो वह्निमान्, ह्रदो वह्निमान् वेत्यादावव्याप्तिः, कालिकसम्बन्धेन काञ्चनमयत्ववद्ह्रदत्वाद्यवच्छिन्नकालधर्मिकवह्न्यादिमत्त्वस्यापि तादृशसामान्यान्तर्गततया तं प्रति काञ्चनमयत्वाभाववद्ह्रदनिश्चयस्य वह्न्यभाववद्ह्रदनिश्चयस्याप्रतिबन्धकत्वात्। साध्याप्रसिद्धौ वाधे व्यभिचारवारणाय द्वितीयं साध्यपदम्, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकवैशिष्ट्यलाभार्थम्। अन्यथा ह्रदो काञ्चनमयवह्न्यादिसाध्यकस्थले कालिकसम्बन्धेन काञ्चनमयत्वाद्यवच्छिन्नकालप्रकारकप्रमायाः अपि तादृशसामान्यान्तर्गततया तत्र काञ्चनमयत्वाभाववद् वह्न्यादिनिश्चयस्य वह्न्यभाववद्ह्रदादिनिश्चयस्य

॥ मनोरमा ॥

ननु तथापि तादृशप्रमासामान्यप्रतिबन्धकतानिरूपितस्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकताकह्रदादिविशिष्टसत्त्वात्तार्थं निवेशनेनैवोपपत्तौ तादृशप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तित्वनिवेशो व्यर्थः। वह्निव्यापकधूमसाध्यकवह्निहेतुकस्थले धूमाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टवह्निरूपपक्षमिथ्योऽव्याप्तिः धूमाभाववद्वृत्तितावान् धूमाभाववान् धूमाभाववद्वृत्तितावांश्च वह्निरित्याकारकनिश्चयविषयीभूतधूमाभाववद्वृत्तिताविशिष्टवह्निविषयितया वह्निधर्मिकधूमप्रकारकबुद्धिप्रतिबन्धकतावच्छेदकधूमाभाववद्वृत्तित्वस्य पक्ष साध्यवान् हेतुमांश्चेत्याकारकप्रमाप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वात्। न च तादृशप्रमाप्रतिबन्धकतायां ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्वविशेषणमव्याप्तिरिति वाच्यम्। तथा सति वह्निव्यापकवह्न्यभावसमानाधिकरणवत्त्वत्ह्रदत्वस्थलेऽव्याप्त्यापत्तेः। ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नपक्षधर्मिकसाध्यादिप्रमाप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयकज्ञानवच्छेदकत्वस्य सत्प्रतिपक्षतावच्छेदकधर्मे सत्त्वात्, निरुक्तसत्प्रतिपक्षनिश्चयनिष्ठप्रतिबन्धकतायां ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्वादिति नु विभावनीयम् ॥

न च तथापि पक्ष साध्यवान् हेतुमांश्चेत्याकारकप्रमात्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तित्वविनानिरूपकतावच्छेदकधर्मवत्त्वमेव लाघवात् सत्प्रतिपक्षत्वमस्तु किं तत्प्रमावाच्यम्। अननुगमात् यथामन्निवेशे वैयर्थ्यासम्भवाच ॥

॥ विवृतिः ॥

द्धिव्यतिव्याप्तिः काञ्चनमयहृदो वह्निमान् धूमादित्यत्र काञ्चनमयत्वाभाववद्धृद-निश्चयस्य द्रव्यधर्मिकवह्न्यादिप्रकारकबुद्ध्यप्रतिबन्धकत्वात्, अतः पक्षतावच्छेदक-पर्यन्तनिवेशः। पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नत्वं च पक्षतावच्छेदकत्वपर्याप्त्यधिकरण-धर्मावच्छिन्नत्वम्, तेन काञ्चनमयपर्वतपक्षकस्थले काञ्चनमयत्वाभाववत्पर्वतनि-श्चयस्य पर्वतधर्मिकवह्न्यादिमत्ताप्रतिबन्धकत्वेऽपि न काञ्चनमयत्वाभाववत्पर्वत-पाश्रयासिद्धत्वादावतिव्याप्तिः।

पक्षधर्मिकहेतुप्रकारकबुद्धौ साधननिश्चयस्य साध्याप्रसिद्धिनिश्चयस्य चाप्रति-बन्धकत्वात् बाधादावतिव्याप्तिः। यत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नसाध्यप्रकारकत्वविवक्षायां ह्रदः काञ्चनमयवह्निमान् इत्यत्र तेजस्त्वादिना वह्न्यादिबुद्धौ काञ्चनमयवह्न्य-भाववद्ध्रदादिनिश्चयस्य वह्न्यभाववद्ध्रदादिनिश्चयस्य चाप्रतिबन्धकत्वात् काञ्चनमयवह्न्यप्र-सिद्ध्योरतिव्याप्तिरतः साध्यतावच्छेदकपर्यन्तनिवेशः। काञ्चनमयवह्निमत्त्वसा-ध्यके केवलवह्निप्रकारकबुद्धौ काञ्चनमयत्वाभाववद्वह्निनिश्चयस्याप्रतिबन्धकत्वात् काञ्चन-प्रसिद्धावतिव्याप्तिरतः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वमपि-साध्यतावच्छेदकपर्याप्त्य-धिकरणधर्मावच्छिन्नत्वं विवक्षणीयम् ॥

पक्षधर्मिकसाध्यादिप्रकारकबुद्धौ साधनाऽप्रसिद्धिनिश्चयस्य स्वरूपासिद्धि-निश्चयस्याप्रतिबन्धकत्वात् हेतुप्रकारकत्वनिवेशः। यत्किञ्चिद् धर्मावच्छिन्नहेतुप्रका-रकत्वविवक्षणे ह्रदो वह्निमान् काञ्चनमयधूमादित्यादौ काञ्चनमयत्वाभाववद्धूमनि-श्चयस्य धूमाभाववद्ध्रदनिश्चयस्य च द्रव्यत्वादिना प्रकृतपक्षधर्मिकधूमादिप्रकारक-ज्ञानाविरोधित्वात् साधनाऽप्रसिद्धिस्वरूपासिद्ध्यादावतिव्याप्तिः अतः हेतुतावच्छेदक-पर्यन्तनिवेशः। हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नत्वमपि, हेतुतावच्छेदकत्वपर्याप्त्यधिकर-णधर्मावच्छिन्नत्वम्, तेन काञ्चनमयहेतुकस्थले केवलधूमप्रकारकबुद्धौ काञ्चनमयत्वा-भाववद्धूमादिनिश्चयस्याप्रतिबन्धकत्वेऽपि न काञ्चनमयत्वाभाववद्धूमेऽतिव्याप्तिः

॥ मनोरमा ॥

बुद्धौ धूमाभाववद्वृत्तिवह्निविषयकज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वादिति चेन्न। [illegible] नतिरिक्तवृत्तित्वावच्छिन्नविषयिताकधर्मान्तरेण निरुक्तधूमाभाववद्वृत्तिवह्नेरव्याप्तिः [illegible] सम्भवाऽदुष्टत्वात्।

त्वावच्छिन्नाऽनिरूपितविशिष्टविषयिताऽनवच्छिन्नाया प्रकृतपक्षे साध्यहेतुवैशिष्ट्यप्र[illegible] तदनतिरिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकत्वावच्छेदकं यत् यत् रूपम् तत्तद्भेदकूटवत्त्वस्य [illegible] गमेन वा तत्राऽव्याप्तिवारणसम्भवात्। धूमाभाववद्वृत्तिवह्नित्वावच्छिन्नाऽनिरूपिताऽभाववद्वृत्ति[illegible] त्वावच्छिन्नविशिष्टविषयितानवच्छिन्नत्वस्य निरुक्तव्यभिचारनिश्चयनिष्ठायां [illegible] कतायां विरहेण स्वपदेन तादृशवह्नित्वस्य धर्तुमशक्यत्वात् ॥

न चैवं मेयत्वावच्छिन्नव्याप्तेऽव्याप्तिः, मेयत्वविशिष्टव्याप्यत्वावच्छिन्नाऽनिरूपितव्याप्य[illegible]

॥ दीधितिः ॥

भात् पक्षसाध्यसाधनाप्रसिद्धिस्वरूपासिद्धिबाधप्रतिरोधानां निरुक्तैः

॥ गादाधरी ॥

दिरूपव्यभिचारत्वस्यापि तादृशप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तिविषयितानि-
पकतावच्छेदकपक्षनिष्ठसाध्याभाववत्त्वादिनाऽनतिरिक्तत्वेऽपि न क्षति।
बाधादिनिष्ठानामनुमितिविरोधितानवच्छेदकधर्माणां प्रमेयत्वादीनामु:

॥ विवृतिः ॥

तादृशेति । पक्षःसाध्यवान् हेतुमाश्चेत्याकारकग्रहार्थकम् । अनतिरिक्तत्वे॰
अभिन्नत्वेऽपि । न क्षतिः = न हेतुमन्निष्ठसाध्याभावादावव्याप्तिः ॥

नन्वेतावन्मात्रस्य लक्षणार्थत्वे बाधादौ सर्वत्राव्याप्तितादवस्थ्यमेव,
वह्निमान् धूमादित्यादौ ह्रदादिधर्मिकवह्न्यादिप्रकारकग्रहप्रतिबन्धकतानति-
वृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणप्रमेयत्ववत्त्वस्य वह्न्यभाव-
ह्रदादौ सत्त्वात् अत आह बाधादिनिष्ठानामिति । प्रमेयत्वादीनामित्यत्र॰
आदिना स्वरूपासिद्ध्यादिपरिग्रहः । इदमुपलक्षणम्,—तावन्मात्रस्य लक्षणार्थत्वे उ॰
ष्टीनघटाभाववद्भूतलमित्यादावव्याप्तिरित्यपि द्रष्टव्यम् । अनुमितीति । ॰
साध्यवान्-साध्यव्याप्यहेतुमांश्चेत्याकारकानुमितिप्रतिबन्धकतानवच्छेदकविषयि॰
पकतानवच्छेदकधर्माणामित्यर्थः । प्रमेयत्वादीनामिति । आदिना ॰
त्वादिपरिग्रहः । तादृशेति । पक्षे साध्यहेतुवैशिष्ट्यावगाहिग्रहप्रतिबन्धकतान॰
रिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकत्वानवच्छेदकत्वेऽपीत्यर्थः । तादृशेति । यथोक्तप्र॰
तिबन्धकत्वानतिरिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणेन ॰
पक्षः साध्यवान् साध्यव्याप्य हेतुमांश्चेत्याकारकसमूहालम्बनानुमितिप्रतिबन्धकता-
वच्छेदक-विषयितानिरूपकतावच्छेदकं रूपं तदवच्छिन्नत्वस्येत्यर्थः अनुगत॰
त्वात् = समुदितलक्षणार्थत्वात् ॥

इदं तु तत्त्वम् । प्रकृतपक्षधर्मिकप्रकृतसाध्यप्रकारकप्रकृतहेतुप्रकारकलौकि॰
सन्निकर्षाजन्यग्रहत्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकता नतिरिक्तवृत्ति कि॰

॥ मनोरमा ॥

पक्षः साध्यवान् हेतुमांश्चेत्याकारकलौकिकसन्निकर्षाजन्यग्रहत्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरू॰
प्रतिबन्धकताविशिष्टधर्मवत्त्वम् लक्षणार्थः । वैशिष्ट्यं धर्मे स्वानतिरिक्तवृत्तिविषयिता निरूपक॰
च्छेदकत्वपर्याप्त्यधिकरणत्वसम्बन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताक भेदकत्वसम्ब॰
ग्रहानुमितिव्यापक प्रतिबध्यतानिरूपित प्रतिबन्धकतावत्त्वोभयसम्बन्धेन । प्रतिबन्धकताया॰
स्वनिष्ठ स्वावच्छेदकताकाभावीय प्रतियोगितानिरूपित परम्परया अवच्छिन्नत्व सम्बन्धावच्छि॰
न्नच्छेदकतात्वसम्बन्धेनेति तु यथाश्रुतग्रन्थानुरोधिन ॥

⊛ गादाधरी ⊛

विषयिताऽनिरूपकज्ञानावच्छेदकत्वेऽपि तादृशविषयिताऽनिरूपकज्ञानावच्छे-
धीभूतानुमितिविरोधितावच्छेदकरूपावच्छिन्नत्वस्य समुदायार्थत्वाभा-
वप्रसङ्गः तादृशं यत्किञ्चिज्ज्ञानं यादृशरूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयसामा-

⊛ विवृतिः ⊛

यितानिरूपकतावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणत्वे सति यद्रूपावच्छिन्नविषयकनि-
श्चयत्वव्यापकं प्रकृतपक्षधर्मिकसाध्यप्रकारकसाध्यसामान्यव्याप्तिविशिष्टहेतुप्रकारक-
ज्ञानव्यतिरेकव्याप्तिविशिष्टहेतुप्रकारकानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपकप्रतिबन्ध-
कत्वं तद्रूपावच्छिन्नोऽनैकान्तिको दोषः प्रतियोगिव्यधिकरणतादृशदोषाभावा-
भाववत्त्वं सव्यभिचारत्वमिति फलितम् । भवति हि धूमवान् वह्नेरित्यादौ वह्निमज्जलधू-
माभावादिरूपव्यभिचारे लक्षणसमन्वयः । तादृशधूमाभाववत्त्वादेः पक्षस्साध्यवान् हेतुमान्
इत्याकारकसमूहप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेदकतापर्याप्त्यन-
धिकरणत्वेन सत्यन्तदलाक्रान्ततया अन्वयव्याप्तिविषयकपक्षः साध्यवान् साध्यव्या-
प्यहेतुमानित्याकारकानुमितिप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेद-
कत्वेन विशेष्यदलाक्रान्ततया च यद्रूपपदेन तस्य धर्तुं शक्यत्वात् । वह्निमान्
गगनादित्यादौ गगननिष्ठवह्नितदभाववद्वृत्तित्वाभावत्वस्यापि पक्षे साध्यहेतुवैशि-
ष्ट्यावगाहिसमूहप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकतानवच्छेदकत्वेन सत्य-
न्तदलाक्रान्ततया साध्यसामानाधिकरण्यघटितव्याप्तिविषयकसमूहालम्बनानुमिति प्रति
बन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकत्वेन विशेष्यदलाक्रान्ततया च यद्रू
पपदेन गगनवृत्तित्वविशिष्टवह्नितदभाववद्वृत्तित्वाभावत्वमादाय गगननिष्ठ-
साध्यतदभाववद्वृत्तित्वरूपासाधारण्येऽपि लक्षणसमन्वयः । एवं सर्वमनित्यं मेय-
त्वादित्यादौ मेयत्वनिष्ठनित्यत्वव्यापकीभूताभावाप्रतियोगित्वरूपानुपसंहारित्वेऽपि
लक्षणसमन्वयः, तादृशसाध्याभावव्यापकाभावाप्रतियोगित्ववत्त्वे पक्षः साध्यवान् हेतुमान्
इत्याकारकसमूहप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतानवच्छेदकत्वस्य साध्याभाव-
व्यापकाभावप्रतियोगित्वरूपव्यतिरेकव्याप्तिविषयकसमूहालम्बनानुमितिप्रतिबन्धक-
तानतिरिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेदकत्वस्य च सत्त्वेन तस्य सत्यन्तदल विशे-
ष्यदलाक्रान्तत्वादिति ध्येयम् ॥

विशेष्यदले पक्षतावच्छेदकादिनिवेशस्तु सत्यन्तदले सार्थक्यसम्पादनायेत्य-
वधेयम् । नातिप्रसंगइति । तथा च प्रमेयत्वादेः पक्षधर्मिकसाध्यादिप्रकारक-

⊛ मनोरमा ⊛

तादृशं यत्किञ्चिज्ज्ञानमित्यादि । अत्र यत्किञ्चित्पदं पक्षः साध्यवान् हेतुमानित्याकारक

॥ दीधितिः ॥

सिद्धिसङ्कीर्णसंमर्दः । विरोधोऽपि फलतः प्रतिरोध एव । तदन्य

॥ गादाधरी ॥

न्याप्रतिबध्यं तादृशो योऽनुमितिविरोधितावच्छेदको धर्मस्तदवच्छि[illegible]

वा समुदितार्थः ।

॥ विवृतिः ॥

मद्दप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तिविशिष्टतानिरूपकतानवच्छेदकत्वेऽपि पक्षः [illegible]

साध्यव्याप्यहेतुमानित्याकारकानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकत्व

दकत्वस्य तत्र विरहात् न प्रमेयत्वादिकमादाय बाधादावतिव्याप्तिरिति भावः ।

- ननु पर्वतो धूमवान् वह्नेरित्यत्र व्यभिचारेऽव्याप्तिः, तत्र बाधव्यभि[illegible]

पक्षः साध्यवान् हेतुमानित्याकारकप्रत्यक्षप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तिविषयिता निरूपक

वच्छेदकरूपस्याऽप्रसिद्धेः । यद्यपि एतस्य दुरुपलक्षणतया साध्यसिद्धिदशायाम्

चारमादाय हेतौ लक्षणसमन्वयः सम्भवतीत्युच्यते, तथापि तत्पक्षकतत्सा[illegible]

तद्धेतुकसव्यभिचारत्वस्य तत्पक्षधर्मिकसाध्यादिप्रकारकप्रत्यक्षप्रतिबन्धकता[illegible]

रिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकतानवच्छेदकप्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकता[illegible]

प्रतियोगिताकधर्मावच्छिन्नसम्बन्धित्वस्वरूपतया पर्वतपक्षकधूमादिसाध्यक[illegible]

तादृशधर्माऽप्रसिद्ध्या हेतौ तादृशधर्मावच्छिन्नसम्बन्धित्वोपपादनं दुष्कर[illegible]

रत्याद्दित्याशयेनाह तादृशमितीति ॥

केचित्तु । पक्षे साध्यहेतुवैशिष्ट्यावगाहिप्रत्यक्षत्वव्यापकत्वार्थे [illegible]

गौरवमाशङ्क्याह तादृशमितीत्यवतारयन्ति । यत्किञ्चिज्ज्ञान = प्रकृत [illegible]

पक्षकतत्साध्यप्रकारकप्रकृतहेतुप्रकारकलौकिकसन्निकर्षाजन्य पदार्थत[illegible]

विषयकं ज्ञानम् । यादृशेति । यद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वाव[illegible]

प्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबध्यत्वाभाववदित्यर्थः । अनुमितीति पक्षसाध्यवद्धे

तुमानित्याकारकानुमितिप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेदकरूपं

यदवच्छिन्नत्वम् = तादृशधर्मवत्त्वम् । समुदितार्थ इति । तथा च पक्षदृ[illegible]

॥ मनोरमा ॥

[illegible] धानानतिरिक्तत्वेन यद्रूपावच्छिन्नविषयज्ञानान्याऽप्रतिबध्यत्वं तदर्थम्, अन्यथा [illegible]

[illegible] निश्चयनिश्चयज्ञानान्याऽप्रतिबध्यत्वविशेषणे असम्भवापत्तिः स्यात्, पक्षे साध्यहेतु[illegible]

[illegible] विषयकज्ञाने व्यभिचारज्ञानावच्छिन्न निश्चयज्ञानान्याऽप्रतिबध्य [illegible]

यद्रूपावच्छिन्न निश्चयज्ञानान्याऽप्रतिबध्यमित्यत्र सामान्यपदं विहाय तद्रूपनिश्चयनिष्ठ[illegible]

[illegible] निरूपितप्रतिबध्यत्वाभावविशेषणे पुनरसम्भव, बाधादिविषयकप्रत्यक्षानन्यभिचारादि[illegible]

निश्चयप्रतिबन्धकतानिरूपित प्रतिबध्यत्वाभावस्य पक्षधर्मिकसाध्यादिप्रकारकत्वात् अतः सामान्यपदम् ।

तिविरोधि, नतत्सम्बन्धः प्रत्येकमस्ति, विरुद्धोऽप्यनेन रूपेण

॥ दीधितिः ॥

। विरोधि विरोधपर्यायम्। यद्यपि च सिद्धान्ते विरुद्धान्येवेति हेत्वाभा-

॥ गादाधरी ॥

यद्यपि तु निश्चयविषयतानाविरोधित्वम् अनुमितिविरोधिनि तादृश-
नविरोधितानवच्छेदकत्वं वा अनुमितिविरोधितावच्छेदके न निवेश-
नीयम्, परन्त्वनुमितिविरोधिताघटकानुमितिनिष्ठप्रतिबध्यतायामेव तादृ

॥ विवृतिः ॥

[illegible] ॥

[illegible] । निरूपेति । [illegible]

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

ध्य सामानाधिकरण्यग्रहाविरोध्यर्थकम् । सम्बन्धपदबलेन प्रकृतहेतु

॥ गादाधरी ॥

ग्रहज्ञानत्वन्यूनवृत्तित्वं निवेशनीयं लाघवात्, बाधादिज्ञाननिरूपितप्रति-
ध्यतानां च तादृशधर्मकज्ञानसाधारणतया न [illegible]

॥ विवृतिः ॥

नुमितिप्रतिबन्धकताघटकानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यतायामित्यर्थः । तादृशेति
पक्षे साध्यहेतुवैशिष्ट्यावगाहिग्रहत्वाऽव्यापकत्वमित्यर्थः ।

निवेशनीयमिति । तथाच प्रकृतपक्षविशेष्यतानिरूपिता या प्रकृत
प्रकारता या च तादृशविशेष्यतानिरूपिता हेतुप्रकारता सन्निकर्षलौकिक
कर्षाद्यजन्यग्रहत्वाऽव्यापिका या पक्षः साध्यवान् साध्यव्याप्यहेतुमांश्चेत्याकारक
मितित्वव्यापिका प्रतिबध्यतातन्निरूपितप्रतिबन्धकत्वम् [illegible]
यत्किञ्चिदवगाहकं तद्भूतत्वं लक्षणार्थं इति भावः ।

लाघवादिति । तादृशग्रहत्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरू[illegible]
रिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकत्वावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणभेदनिवेशापेक्षयेत्यादि । [illegible]
कत्वविवक्षायाम् बाधादावतिव्याप्तिं वारयति बाधाद्येति । आदिना सत्प्रतिप
क्षादिपरिग्रहः । बाधादिनिश्चयनिरूपितप्रतिबध्यतानामित्यर्थः । तादृशेति । [illegible]
साध्यवान् हेतुमांश्चेत्याकारकपदार्थान्तरविषयकसमूहालम्बनज्ञाने पदार्थान्तर
विषयकसमूहालम्बन तादृशज्ञाने च वर्त्तमानतदेत्यर्थः । न तादृशज्ञानन्यू
नवृत्तित्वम् = नपक्षे साध्यहेतुवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानत्वाऽव्यापकत्वम् । तत्प्रति
बध्यतानामिति पूर्वेणान्वयः । नातिप्रसंग इति । तथाच पक्षः [illegible]
हेतुमांश्चेत्याकारकलौकिक सन्निकर्षाद्यजन्यज्ञानत्वं यत्र यत्र तत्र तत्रैव बाधादि
निश्चयनिरूपितप्रतिबध्यतायाः सत्त्वेन बाधादिनिश्चयप्रतिबध्यत्वस्य तादृशज्ञान
ऽव्यापकत्वविरहेण न बाधादिज्ञानमादाय बाधादावतिव्याप्तिरिति भावः ।

॥ मनोरमा ॥

ननु तथापि ह्रदो वह्निमानित्यत्र वह्न्यभाववद्ध्रदकत्वस्पेऽतिव्याप्तिः वह्न्यभाववद्ध्रदविषयक
सामान्यान्तर्गतेन जातित्वेन ह्रदभावगाहिज्ञानिमान् वह्न्यभाववानित्याकारकनिश्चये ह्रदादि [illegible]
वह्न्यादिप्रकारक बुद्धिप्रतिबन्धकताभावात् तादृशनिश्चयसामान्याऽप्रतिबध्यत्वस्य तादृश [illegible]
[illegible] सत्त्वात् । न च ह्रदधर्मिकवह्न्यभावप्रकारकनिश्चयसामान्यप्रतिबध्यत्वस्याऽप्रसिद्धेरेव [illegible]
[illegible] [illegible] । [illegible] वह्न्यभावप्रकारक बुद्धौ [illegible]
[illegible] [illegible] न बाधाकारकप्रकारकनिश्चयस्यैव प्रतिबन्धकतया तादृशप्रति
[illegible] [illegible] अप्रसिद्धिसम्भवात् ॥

॥ गादाधरी ॥

तो नातिप्रसङ्गः । व्यभिचारज्ञानप्रतिबध्यत्वं च तन्न्यूनवृत्त्यैव व्याप्यत्वपक्षतादृशज्ञानावृत्तित्वात् । अग्रेऽपि सर्वत्रैवैतादृशदिशा निष्कर्षणीयमिति । अत्र च यत्र प्रकृतपक्षे व्यभिचाराभावो निविष्टस्तत्र व्यभिचाराऽसिद्धिमध्ये निवेश्यत इति हृदयम् । पक्षसाध्यसाधनानामप्रसिद्ध्या

॥ विवृतिः ॥

एतेन लक्षणमन्वयं प्रदर्शयति-व्यभिचारेति । व्यभिचारनिश्चयनिरूपितप्रतिबध्यत्वं चेत्यर्थः । तन्न्यूनवृत्त्यैव=पक्षे साध्यहेतुवैशिष्ट्यावगाहिप्रमात्वन्यूनवृत्त्यैव । व्यभिचारांशमाह-व्याप्येति । व्यभिचारिनिश्चयनिरूपितप्रतिबध्यत्वस्य व्याप्तिविरहविशिष्टान्यतः साध्यवान् हेतुमानित्याकारकज्ञानेऽवर्तमानत्वात् इत्यर्थः । नौ साध्यहेतुवैशिष्ट्यावगाहिप्रमात्वस्य व्याप्तिविरहविशिष्टान्येऽपि तादृशज्ञाने वर्तमानतया तत्र व्यभिचारादिनिश्चयप्रतिबध्यत्वस्याभावात् निश्चयज्ञानत्वाव्यापकत्वं व्यभिचारिनिश्चयप्रतिबध्यत्वस्य निर्विवादमित्याशयः । अग्रेऽपि=प्रतिबन्धकताघटितसिद्धान्तलक्षणेऽपि-सत्प्रतिपक्षादिघटकेऽपि च ॥

ननु द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तिप्रमेयत्वम्, द्रव्यम् प्रमेयत्वादित्यादौ द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तिप्रमेयत्वरूपव्यभिचारेऽव्याप्तिः, निरुक्त व्यभिचारस्य पक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षेसाध्यादिमत्त्वज्ञानप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयिताकतया ताहक्षमत्त्वाभाववत्प्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयिताकत्वस्य तत्र विरहात् अत आह यत्रेति । निरुक्तलक्षणस्यैत्यर्थः । यत्र=यादृशपक्षे । प्रकृतपक्षे=पक्षतावच्छेदकविशिष्टे पक्षे, तद्घटकीभूते विशेषणे वा । व्यभिचाराभावः=साध्याभाववद्वृत्तित्वम् । तत्र=तादृशपक्षे । व्यभिचारः=साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टो हेतुः । निवेश्यत इति । तथाच तादृशस्थले द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टप्रमेयत्वादेः साध्यविशिष्टाविषयतया तादृशरूपत्वेन तत्र लक्षणघटकत्वेऽपि न दोषोऽभावः ।

विशिष्टपक्षतादिप्रतिबन्धकताभिन्नत्वेन प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताया विवक्षणे नैव व्यभिचारेऽव्याप्तिः, निरुक्तव्यभिचारनिश्चयनिष्ठाया व्याप्तिग्रहप्रतिबन्धकतायाः

॥ कल्पलता ॥

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

न्वयितया विरोधित्वं तारतम्यौपपत्त्यर्थेन प्रायशो बाधादिरा

॥ गादाधरी ॥

सममन्वयः । निराम इति । तेषां ज्ञानस्य यथोक्तज्ञानप्रतिबन्धकत्व
भावः । असिद्धिसंकीर्णो ह्रदादौ धूमादिसाधने वह्न्यादिहेतुः । तत्र
तत्र यथाश्रुतपक्षवृत्तित्वस्याभावेऽपि यथोक्तज्ञानाविरोधित्वादिति
मितिविरोधिसाध्याभाववद्वृत्तित्वाद्यादाय लक्षणगमनसम्भवादिति

नतु विरोधोऽपि यथोक्तज्ञानाविरोधी अनुमितिविरोधी चे

॥ विवृतिः ॥

विशिष्टस्वप्रत्यक्षप्रतिबन्धकताभेदस्य सत्त्वेन व्याप्तिग्रहप्रतिबन्धकत्वात्ता एव [illegible]
त्वसम्भवात् इदमपि उक्तमिति ध्येयम् ।

समन्वय इति । तथा च सत्प्रतिपक्षादौ पक्षाऽसिद्धौ सत्प्रतिपक्षादौ
नाऽसिद्धौ चातिव्याप्तिवारणमिति भावः । तेषाम्=पक्षासिद्ध्यादीनाम् ।
ज्ञानप्रतिबन्धकत्वम्=वह्निमत्त्वे प्रकृतसाध्यादिप्रकारकज्ञानप्रतिबन्धकत्वम् ।
असिद्ध्यादिनिश्चयकाले पक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षे इह तु न [illegible]
तत्र=ह्रदपक्षकधूमादिसाध्यकवह्न्यादिहेतौ । यथोक्तेति । पक्षः साध्यवान् [illegible]
श्रेत्याकारकज्ञानप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयिताऽनिरूपकत्वविशिष्टस्य अनु[illegible]
बन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकत्वस्य धूमाभाववद्वृत्तित्वादावेव सत्त्वात् । [illegible]
ह्रदो धूमवान् वह्नेरित्यत्र व्यभिचारेऽव्याप्तिभयेनैव यथा श्रुतपक्षवृत्तित्व [illegible]
इति भावः ॥

विरोधोऽपि=साध्यसामानाधिकरण्यमपि । यथोक्तज्ञानाविरोधी=पक्षे [illegible]
हेतुवैशिष्ट्यावगाहिप्रत्यक्षप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकम् ।
अनुमितिविरोधी=पक्षः साध्यवान् साध्यव्याप्यहेतुमांश्चेत्याकारकानुमि[illegible]
मितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकधर्मवान् । [illegible]
करणस्य साध्यसामानाधिकरण्यस्यैव निश्चयप्रतिबन्धकत्वादित्यत्र [illegible]

॥ मनोरमा ॥

[illegible] व्यभिचारज्ञान [illegible]
[illegible] विरुद्धः सामान्यलक्षणमित्युक्तं किन्तु [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

॥ दीधितिः ॥

[illegible]पनमिति घटत्वादित्यादौ प्रयत्नसाध्यमिव तद् प्रतिभाति। वस्तु-

॥ गादाधरी ॥

[illegible]न्तः। न च विरुद्धो हेतुः साध्यवदवृत्तितया असाधारण एवेति न तत्र व्यभिचारलक्षणातिव्याप्तिरसम्भवेति वाच्यम्। यथोक्तज्ञानविरोधि- [illegible]नुमितिविरोधित्वस्य विरोधिसाधारण्ये तस्य सव्यभिचारत्व-

॥ विवृतिः ॥

न [illegible]। विरुद्धो हेतु[illegible] हेतु। [illegible] एवेति। न च [illegible], तत्र [illegible] इति [illegible]। [illegible] विरुद्धस्य [illegible] [illegible]। [illegible]। तदा च [illegible] एवेति [illegible]॥

यथोक्तेति। [illegible]। [illegible]

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

[illegible]

सव्यभिचार एव उदाहरणे न सङ्कर इति वक्ष्यत इति [illegible]

॥ दीधितिः ॥

तस्यानुमितिपदं तत्कारणज्ञानपरम्। आश्रयासिद्ध्यादि [illegible]

॥ गादाधरी ॥

प्रवृत्तिनिमित्तत्वासम्भवाद् यद्वच्छिन्नस्य सव्यभिचारपदार्थत्वे [illegible] पारिभाषिकत्वात्तेः व्यभिचारलक्षणादिव्याप्तेस्तादृशत्वादिरूपे [illegible] आह विरोधीति। फलतः—तदभावव्याप्यवत्ताज्ञानविषया [illegible]

॥ विवृतिः ॥

पूर्वोक्तज्ञानविरोधिज्ञानविशिष्टानुमितिविरोधित्वस्य। व्यभिचारेति। [illegible] [illegible] इत्यर्थः। [illegible] यथोक्तज्ञानविरोधिज्ञानविशिष्टानुमितिविरोधित्वस्य [illegible] [illegible]॥ यथोक्तज्ञानविरोधिज्ञानविशिष्टानुमितिविरोधित्वस्य सव्यभिचार [illegible] तावच्छेदकत्वमपि न सम्भवतीत्याह तद्वच्छिन्नेति। विरोधित्व [illegible] [illegible] इत्यर्थः। तद्वत्त्व = सव्यभिचारत्वं। [illegible] स्यापत्तेरिति। तत्र च सव्यभिचारत्वं यदि [illegible] [illegible] तदा [illegible] न चेत् [illegible] सति सव्यभिचारत्वस्य [illegible] [illegible] इति भावः॥

यथोक्तज्ञानविरोधिज्ञानविशिष्टानुमितिविरोधित्वस्य विरोधे वर्तमानत्वे विरोधस्थल [illegible] सव्यभिचारत्वं दुर्वारमित्यत [illegible] तदभावेति। [illegible] इत्यर्थः। अनुमितीति।

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

[illegible]

एतद्ज्ञाने ज्ञानेऽपि चाऽऽवश्यकप्रत्येकज्ञानस्य दोषत्

❀ दीधितिः ❀

व्याप्तिग्रहविरोधित्वमेवाभिधित्सितम्, तेन वह्निमान् वह्निमान् इत्य

❀ गादाधरी ❀

पक्षे साध्यवत्ताज्ञानाविरोधित्वयाऽतिव्याप्तिर्दुष्परैवेति, अतस्तन्मतानि- येण तद्वारणाय प्रकारान्तरमनुसरति तदन्यत्वेन वेति। विरोधान्यत्वे- वेत्यर्थः। विरोधि—अनुमितिविरोधि।

अथतन्मते किमसाधारण्यम्? न तावत्पक्षमात्रवृत्तित्वे सति साध्य- पक्षीभूताभावप्रतियोगित्वम्—तज्ज्ञानस्य पक्षे साध्यवत्ताज्ञानं प्र साध्याभावव्याप्यवत्ताज्ञानमुद्रया विरोधित्वेन सत्यन्तार्थविरह

❀ विवृतिः ❀

रशक्य परिहारा स्यादित्याह—साध्येति। तन्मताभिप्रायेण = चिन्तामणिकारा- भिप्रायेण। तद्वारणाय = निरुक्तसाध्यासामानाधिकरण्यरूपविरोधत्वात्र अनुमितीति। पक्षः साध्यवान् हेतुमांश्चेत्याकारकग्रहप्रतिबन्धकतावच्छेदक- विता निरूपकतानवच्छेदकत्वविशिष्टप्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्म- निरूपकतावच्छेदकत्वावद्धर्मवानित्यर्थः। वस्तुतो यादृशे विरोधान्यत्वमादाय ल समन्वयः सम्भवति तादृशं विरोधान्यत्वं चाग्रे स्फुटी भविष्यति॥

शंकते अथैतन्मत इति। साध्यासामानाधिकरण्यस्य विरोधत्वमनुमन्य- चिन्तामणिकाराणामते इत्यर्थः। किमसाधारण्यमिति। यादृशा साध्य- दायल्क्षणसमन्वयः कर्तव्यस्त [illegible] किमित्यर्थः। नतावदिति। [illegible] च [illegible] प्रतियोगि [illegible] हेतुमत् [illegible] सामानाधिकरण्यं नयुक्तमिदं- भाव।

[illegible] ज्ञानस्येति। [illegible] पक्षीभूताभाव प्रतियोगि हे- [illegible] । [illegible] साध्याभावेति। [illegible] व्यतिरेक [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible] न्तार्थ विरहादि-

❀ मनोरमा ❀

विरोधान्यत्वेन वेत्यर्थं इति। [illegible] सामानाधिकरण्यस्य विरोध- [illegible] हेतुमतिसाध्यवत्पक्षवृत्तिप्रकारक- [illegible] [illegible] मत्यस्य निष्क- [illegible] व्याप्य [illegible] व्याप्यपरे, प्रकृतहेतुनिष्ठा- [illegible] [illegible] सिद्धत्वाविरोधान्यत्वेनेत्युक्तमिति

॥ दीधितिः ॥

[illegible]त्यादौ हेतोः साध्यवदवृत्तित्वादेर्नासंग्रहः । विवेचयिष्यते चेदमुप-

॥ गादाधरी ॥

[illegible] निश्चितसाध्यवद्व्यावृत्तत्वं—तज्ज्ञानस्यानुमितौ तत्कारणीभूतज्ञाने [illegible] प्रतिबन्धकताविरहेण हेत्वाभाससामान्यलक्षणस्यैतल्लक्षणस्य [illegible] तत्साधारण्यविरहात्, अनुमितिकारणीभूतसाध्यसामानाधिक-[illegible]ज्ञानं प्रति साध्यवद्व्यक्तिविशेषावृत्तित्वज्ञानस्याप्रतिबन्धकत्वात्, [illegible] साध्यासामानाधिकरण्यग्रहाविरोधित्वरूप-

॥ विवृतिः ॥

[illegible]: साध्यवान् हेतुमांश्चेत्याकारक ग्रह प्रतिबन्धकतावच्छेदक [illegible]निरूपकता[illegible] यथोक्तासाधारण्ये विरहादित्यर्थः । इदमुपलक्ष-[illegible] साध्यव्यापकीभूताभाव प्रतियोगिहेतुमत् पक्षस्य विशिष्टद्वय घटिततया सामन्य [illegible]त्वेन तस्य लक्षणत्वनेव न सम्भवतीत्यपि द्रष्टव्यम् ॥

नापीति । निश्चित् साध्यतदभाववद्वृत्तित्वाभावोऽप्य साधारण्यं नेत्यर्थः । [illegible]ज्ञानस्य=निरुक्तवृत्तित्वा भावज्ञानस्य । तत्कारणी भूतज्ञानेवा = अनुमितिकार-[illegible] परामर्शे वा । हेत्वाभासेति । अनुमिति तत्कारणान्यतर विरोधित्वरूप [illegible]धर्मस्येत्यर्थः । ननु विरोधलक्षणे हेत्वाभासत्वेऽसवीति [illegible] न दोषत्र एवेत्यत आह एतल्लक्षणस्येति । निरुक्त सव्यभिचारसामान्य लक्षणस्येत्यर्थः । तत्साधारण्य विरहात्=निश्चितसाध्य तदभाव वद्व्यावृत्त साधार-ण्यविरहात् । तथ चोक्त [illegible] लक्षणघटक [illegible]नुमितितत्कारणा-न्यतर [illegible] तस्यास्सा-[illegible] साध्य [illegible] अहानुमि-तीति । [illegible] प्रतीत्यर्थः । [illegible]

[illegible]

[illegible]वद्व्यक्ति [illegible]

[illegible] अप्रतिबन्धकत्वादिति । [illegible]

॥ मनोरमा ॥

[illegible] हेतुमन्निष्ठ [illegible]

असाधकतानुमितौ व्यर्थविशेषणत्वाच्च ।

❀ दीधितिः ❀

परिहात् । सपक्षेति सम्पातायातम्, अत एवानुपदं विरुद्धोऽपीत्युक्तम् । व्यर्थेति । विशेषणं-पक्षवृत्तित्वम् ।

❀ गादाधरी ❀

विरोधान्यत्वरूपस्य तत्रासत्त्वेन प्रकृतलक्षणस्य तत्साधारण्यासम्भवात् । नापि पक्षवृत्तित्वाविशेषितं साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वं तज्ज्ञानस्यापि अनुमितौ तज्जनकज्ञाने वाऽविरोधित्वात् । १

❀ विवृतिः ❀

निरूपित वृत्तित्वा भाव ज्ञानं हि तादृशव्यक्ति विशेषनिरूपित वृत्तित्व ज्ञानं प्रति प्रतिबन्धकम् नतु सामान्यतः साध्याधिकरण वृत्तित्व ज्ञानं प्रति, अतस्तत् प्रकृत ज्ञानस्याप्रतिबन्धक त्वादित्याशयः ।

ननु प्राचांमते समान विशेष्यक ज्ञानस्यैव प्रतिबन्धकतया अतस्तत् प्रकृत मपि साध्यवद्व्यक्ति विशेषावृत्तित्वज्ञानं केवल साध्यसामानाधिकरण्यविषयक ज्ञानं प्रत्येवेत्यत आह कथंचिदिति । समानविशेष्यकत्वेन साध्यवद्व्यक्तिविशेषावृत्तित्व ज्ञानस्य केवल साध्यसामानाधिकरण्य ज्ञान प्रतिबन्धकत्वे इत्यर्थः । साध्येति साध्यसामानाधिकरण्य ग्रह प्रतिबन्धकता नवच्छेदक विषयिता निरूपकत्वेन धर्मवत्त्वरूप विरोधान्यत्व रूपस्येत्यर्थः । तत्रासत्त्वेन=निश्चितसाध्यतदभाववद्वृत्तित्वेऽसत्त्वेन । प्रकृतलक्षणस्य = विरोधान्यत्वघटित सव्यभिचार सामान्यलक्षणस्य । तत्साधारण्याऽसम्भवात् = निश्चित साध्य तदभाव वदन्यवृत्तत्व साधारण्याऽसम्भवात् । तथा च निश्चित साध्यतदभाव वद्यावृत्तत्वस्य अनुमिति-तत्करणान्यतर विरोधित्वेन हेत्वाभास सामान्य लक्षणाऽक्रान्तत्वेऽपि साध्य सामानाधिकरण्य ग्रहा विरोधित्वरूप विरोधान्यत्वस्य तत्राऽसत्त्वेन तद्घटित सव्यभिचार सामान्यलक्षणस्य तत्रासत्वात्निश्चित साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्व स्वरूपमपि नाव्याप्तमितिभाव. ॥

ननु हेतुमत्पक्षाऽघटित केवल साध्य व्यापकीभूताभाव प्रतियोगि हेतुकत्वेन साधारण्यमस्तीत्यत आह नापीति । पक्षवृत्तित्वेति । सामानाधिकरण्य सम्बन्धेनेत्यादि । हेतु नवृत्त्वमहितामित्याद्य पूरणीयम् तेननोत्तर ग्रन्थविरोध इति-ध्येयम् । निर्धर्मेहेतुमाहतज्ज्ञानस्येति । हेतुनिष्ठ साध्यव्यापकीभूता भाव प्रतियोगित्व ज्ञानस्यापीत्यर्थः । तज्जनकज्ञानेवा = अनुमिति जनक परामर्शेवा । अविरोधित्वा

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

[illegible] ग्राह्य दर्शित ।

पक्षेति । [illegible] निश्चयं [illegible] । [illegible] । [illegible] [illegible] । निश्चयस्य [illegible] दर्शनेन दर्शयति—व्याप्त्यैवेति । साध्यानुवृत्तादिति । तथा च स्वलक्षणाभाव [illegible] यथा स्वलक्षणाभाव- [illegible] तथा हेतुमान् पक्षः साध्य- [illegible] निश्चयन्येन साध्यप्रकारकबुद्धौ प्रतिबन्धकत्वं निर्विवादमेवेत्याशयः ॥

तदभावस्य [illegible] प्रतिबन्धकता कल्प्यते न तु [illegible] प्रतिबन्धकता स्यादिति [illegible] प्रतिबन्धकता- [illegible] धर्मीति । [illegible]

॥ गादाधरी ॥

यत्ताज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वादित्युच्यते, तदा तादृशधर्मस्य पक्षे साध्य-साध्यज्ञानविरोधित्वात् सत्यन्तार्थविरहादिति ॥

अत्र केचित् पक्षवृत्तित्वविशेषितं साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वमेवासाधारण्यम्, सत्यन्तदले च विरोधित्वघटकप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वशरीरे असाधारण्यविषयकत्वानवच्छिन्नत्वविशेषणं प्रक्षिप्य तत्साधारप्रकृतलक्षणस्योपपादनीयमित्याहुः ।

॥ विवृतिः ॥

विशिष्टजलत्वादिधर्मिकप्रकारीभूतवह्न्यादेरभावव्याप्तिनिश्चयत्वेनेत्यर्थः । प्रतिबन्धकत्वादिति । तथा च हेतुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वस्य प्रतिबन्धकज्ञानविषयत्वेन हेत्वाभाससामान्यलक्षणाक्रान्ततया तस्यासाधारण्येऽपि क्षतिविरह इतिभावः । तादृशधर्मस्य=हेतुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वरूपधर्मस्य । साध्येति । साध्यग्रहप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयिताविशेषावच्छेदकधर्मवत्त्वादित्यर्थः । सत्यन्तार्थविरहः=पक्षः साध्यवान् हेतुमान् इत्याकारकज्ञानविरोधित्वरूपसत्यन्तार्थस्य विरहः । तथा च सत्यन्तार्थाभावादेव हेतुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वस्य नासाधारण्यस्वरूपत्वमिति भावः ॥

अत्र=निरुक्तपूर्वपक्षे ॥ केचिदिति ॥ आहुरिति परेणान्वयः । पक्षवृत्तित्वविशेषितं=पक्षनिरूपितवृत्तित्वविशिष्टम् । साध्येति । हेतुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वमेवेत्यर्थः । ननु पक्षवृत्तित्वविशिष्टसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वस्य पक्षधर्मिकसाध्यग्रहविरोधितया सत्यन्तार्थाभावेन कथं तत्र सव्यभिचारलक्षणसमन्वयः, इत्यत आह—सत्यन्तदले चेति । सव्यभिचारसामान्यलक्षणघटकीभूतेत्यादिः । अविरोधिनेति । पक्षे साध्यहेतुवैशिष्ट्यावगाहिग्रहप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतानवच्छेदकधर्मवत्त्वघटकीभूतायां प्रतिबन्धकतायामित्यर्थः । तादृशेति । साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगिहेतुमत्पक्षरूपासाधारण्यविषयकत्वानवच्छिन्नत्वात्मक विशेषणमित्यर्थः । तत्साधारण्यम्=पक्षवृत्तित्वघटितसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वस्वरूपासाधारण्यम् । प्रकृतलक्षणस्य=सव्यभिचारसामान्यलक्षणस्य । उपपादनीयमिति । तथा च साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगिहेतुमत्पक्षस्य [illegible] साध्यग्रहविरोधित्वेऽपि तादृशासाधारण्यविषयकत्वानवच्छिन्नत्वम् [illegible] प्रतिबन्धकताया एव [illegible] नवच्छेदकधर्मवत्त्वस्य [illegible] इति हृदयम् ॥

ॐ गादाधरी ॐ

सामान्याप्रविष्टं तादृशधर्मवत्त्वरूपस्य शरीरे निश्चयांशे पक्षवान्हे-तुमत्तानिश्चयवैशिष्ट्यानिवेशात्तादृशनिश्चयविरहकालीनहेतुनिष्ठसाध्यव्या-पकीभूताभावप्रतियोगित्वविषयकनिश्चयस्यापि तद्विषयकनिश्चयसामा-न्यान्तर्गतत्वेन पक्षे साध्यवत्ताज्ञानस्य च तत्प्रतिबन्धकतया तादृशसाधा-रणस्योपपत्तिरित्याहुः ॥

ॐ विवृतिः ॐ

तादृशेति । पक्षधर्मिकहेतुप्रकारकनिश्चयविरहकालीनहेतुनिष्ठसाध्यव्यापकी-भूताभावप्रतियोगित्वत्वावच्छिन्नविषयकनिश्चयस्यापीत्यर्थः । तद्विषयकेति । नि-रुक्तासाधारण्यविषयकनिश्चयसामान्यान्तर्गतत्वेनेत्यर्थः । पक्षे साध्यवत्ताज्ञानस्य = पक्षधर्मिकसाध्यप्रकारकज्ञानात्मकस्य पक्षः साध्यवान् हेतुमांश्चेत्याकारकनिर्णय-नस्य च । तत्प्रतिबन्धकतया = पक्षे हेतुमत्तानिश्चयविरहकालीनहेतुनिष्ठसाध्यव्यापकी-भूताभावप्रतियोगित्वनिश्चयप्रतिबन्धकतया । तद्लक्ष्य = सत्यन्तदलस्य । तादृशसाधा-रण्योपपत्तिः = हेतुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वसाधारण्योपपत्तिः । तथा च हेतुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वनिश्चयत्वस्य हेतुमान्पक्ष इत्याकारकनिश्च-यासमानकालीनेऽपि तादृशासाधारण्यनिश्चये वर्त्तमानतया तत्र च पक्षः साध्यवान् हेतुमांश्चेत्याकारकयत्किञ्चिद्ग्रहप्रतिबन्धकताया विरहेण निरुक्तसत्यन्तदलघटक-तादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वेन निरुक्तासाधारण्यनिश्चयमादाय यथोक्तसत्यन्त-सत्यन्तदलस्य, हेतुमान् पक्ष इत्याकारकनिश्चयविशिष्टसाध्यव्यापकीभूताभावप्रति-योगिहेतुरित्याकारकनिश्चयस्य पक्षे साध्यग्रहप्रतिबन्धकत्वेन प्रकृतानुमितिप्रतिब-न्धकतया पक्षधर्मिकहेतुमत्तानिश्चयसहकृतयादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वेनापि हे-तुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वनिश्चयस्य धर्त्तुं शक्यतया तादृशस्य सत्यन्त-दलस्य च तादृश साधारण्ये सत्त्वान् तत्र लक्षणसमन्वय इति भावः ।

ॐ मनोरमा ॐ

[illegible] —कालीनप्रकृतानुमितिव्यापकप्रतियोगित्वविष-[illegible] स्वनिष्ठव्यापकताकप्रतियोगित्वाव-[illegible] तत्पक्षहेतुनिष्ठावच्छेदकतानिरूपित-[illegible] —तुमत्तानिश्चयनिष्ठाभावाधिकरणवृत्ति-[illegible] तत्पक्षपिवावच्छेदकत्वानिष्ठावच्छेदकता निरू-[illegible]

[illegible] —मन्वयान्तर्निष्ठविषयितावच्छेदक-[illegible] ज्ञानीयाकारक । इति

⊛ गादाधरी ⊛

वस्तुतो यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वमनुमितिप्रतिबन्धकताशून्यपक्ष-

⊛ विवृतिः ⊛

साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वमेवासाधारण्यं तत्र लक्षणसमन्वयार्थं हेत्वाभाससामान्यलक्षणं सव्यभिचारसामान्यलक्षणघटकविशेष्यदलं च प्रकारान्तरेण स्वयम् निर्वक्ति–वस्तुत इति। यादृशेति। तथाच पक्षः साध्यवान् साध्यव्याप्यहेतुमांश्चेत्याकारकयत्किञ्चिद् अनुमितिप्रतिबन्धकतासामान्यशून्यं यत् पक्षधर्मिकहेतुमत्ताज्ञानकालीनं ज्ञानं तत्रावर्त्तमानं यद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वं तद्रूपवत्त्वस्यैव हेत्वाभाससामान्यलक्षणार्थतया सव्यभिचारसामान्यलक्षणघटकविशेष्यदलार्थतया च विवक्षणीयमिति फलितम् ।

ह्रदो वह्निमान् वह्निव्याप्यधूमवान् घटवच्च भूतलमित्याकारकसमूहालम्बनानुमितिप्रतिबन्धकतासामान्यस्य पक्षधर्मिकहेतुमत्ताज्ञानकालीने घटाभाववद्भूतलज्ञाने विरहात् तादृशानुमितिप्रतिबन्धकत्वाभाववति पटादिज्ञाने घटाभाववद्भूतलनिश्चयत्वस्यावर्त्तमानतया ह्रदो वह्निमान् धूमादित्यादौ घटाभाववद्भूतलेऽतिव्याप्तिरतोऽनुमितौ यत्किञ्चित्त्वनिवेशः । प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकत्वघटोभयाभावस्य कामिनीजिज्ञासादिनिष्ठप्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतादिविरहस्य च पक्षधर्मिकहेतुमत्ताज्ञानकालीने घटाभाववद्भूतलनिश्चये सत्त्वात् [illegible] च घटाभाववद्भूतलादिनिश्चयत्वस्य वर्त्तमानतया [illegible]तोऽनुमितिप्रतिबन्धकतासामान्याभावनिवेशः । नचैवं स्वरूपासिद्ध्यादि निश्चयवृत्तित्वविशिष्टप्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकत्वाभावस्य पक्षधर्मताज्ञानकालीनकामिन्यादिनिश्चये सत्त्वात् पुनरसम्भवतादवस्थ्यमिति वाच्यम्, प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतानिरूपक[illegible] प्रतियोगिताश्रयकामिन्यादि[illegible] [illegible] विवक्षणीय[illegible] [illegible]मिति [illegible] । [illegible]

[illegible]

❀ विवृतिः ❀

अत्र च यद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वम् अनाहार्य[illegible] संशयान्यज्ञानत्वरूपं प्रथमम्, तेनानुमितिप्रतिबन्धकताशून्ये पक्षधर्मताज्ञान[illegible] प्रामाण्यज्ञानाद्यास्कन्दितबाधादिनिश्चये अप्रामाण्यज्ञानास्कन्दित[illegible]निश्चयत्व वर्तमानत्वेऽपि नाऽसम्भवः । पक्षधर्मताज्ञानकालीनमपि ज्ञानं पक्षधर्मता समानाधिकरणत्वेन विशेषणीयम्, तेन स्वव्यधिकरणपक्षधर्मताज्ञानकालीनहेतौ साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वज्ञानेऽनुमितिप्रतिबन्धकताशून्ये तादृशप्रतियो गित्वनिश्चयत्वस्य सत्त्वेऽपि न तादृशाऽसाधारण्येऽव्याप्तिः ॥

भवति हि ह्रदो वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्न्यभाववद्ध्रदादिनिश्चयत्व प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताशून्ये धूमवद्ध्रदादिज्ञानकालीनवह्न्यादिज्ञानेऽसत्त्वात् वह्न्य भाववद्ध्रदादौ हेत्वाभाससामान्यलक्षणसमन्वयः । धूमवान् वह्नेरित्यादौ साध्यवान् हेतुमांश्चेत्याकारकसंशयज्ञानस्य धूमाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टवह्नि व्यभिचारत्वावच्छिन्नविषयकनिश्चयसामान्याप्रतिबध्यतया तादृशव्यभिचारत्व धर्मवत्त्वेन यथोक्तसत्यन्तदलाऽऽक्रान्ते तादृशव्यभिचारत्वावच्छिन्नविषयकनिश्चय त्वस्य प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताशून्यपक्षधर्मताज्ञानकालीनपक्षादिज्ञाना[illegible] तादृशव्यभिचारत्वरूपधर्मवत्त्वेन यथोक्तविशेष्यदलाक्रान्ते च धूमाभाववद्वृत्तित्व विशिष्टवह्निव्यभिचारे सव्यभिचारसामान्यलक्षणसमन्वयः । एवं वह्निमान् जलादित्यादौ वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलरूपासाधारण्यनिश्चयस्य तादृशासाधारण्यनिश्चय सामान्यान्तर्गततया वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलत्वावच्छिन्ननिश्चयसामान्य प्रतिबध्यतायाः पक्षे साध्यहेतुवैशिष्ट्यावगाहिसंशयज्ञाने सत्त्वात् सत्यन्त[illegible]

❀ मनोरमा ❀

[illegible]तविषयकत्वोभयाभावस्याद्ध्रुवस्य वा विवक्षणेनैव सामञ्जस्यादिति चेन्न । [illegible] स्य निर्वचने पर्वतो द्रव्य वह्न्यभाववद्व्याप्यादित्यत्र वह्निमत्पर्वतेऽतिव्याप्तिः । वह्न्यभावव्याप्य[illegible] विषयकवह्निमत्त्वनिश्चयस्याऽऽहार्यत्वेन अनाहार्यानुमितिप्रतिबन्धकतायाः [illegible] [illegible]त्वं पक्षधर्मताज्ञाने वह्निमत्त्वनिश्चयनिश्चयत्वस्याऽसंभवात् अनाहार्य[illegible]

[illegible] पक्षधर्मताविषयकत्वोभयाभावेऽप्रसङ्गात् ।

[illegible] यद्वह्न्यभावव्याप्यवत्त्व[illegible]

[illegible] नाऽतिव्याप्तिः ॥

[illegible] पक्षविशिष्टहेतुमत्त्व

[illegible] वह्निमत्ते

[illegible]

[illegible] अनुमितिप्रतिबन्धकताशून्ये [illegible]

[illegible] साधारण्यनिश्चये अनुमिति[illegible]

॥ गादाधरी ॥

[illegible]कालीनज्ञानवृत्ति तादृशत्वस्य स्वव्यापकतत्स्वरूपानतिरिक्त-

॥ विवृतिः ॥

त्वेन [illegible] धर्तुं शक्यतया पक्षधर्मताज्ञानकालीनवह्नित्वावच्छिन्नाभाव-
[illegible]त्वावच्छिन्न[illegible]निरूपक[illegible] च [illegible]धर्मिकव्याप्यत्व[illegible]त्वघटितप्रकृ-
तानुमिति[illegible]त्वेन तादृशानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वे पर्यवसाने वह्न्यभावी-
[illegible]ताभाव[illegible]त्वस्याप्रसिद्धत्वात् [illegible]त्वेनापि वादृ-
[illegible] धर्तुं शक्यतया च वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगि[illegible]धर्ममादाय
[illegible]भावत्वे लक्षण समन्वयः । सर्वमनित्यं मेयत्वादित्यादौ नित्यत्व-
[illegible]भूताभावाप्रतियोगि[illegible]ज्ञानं निश्चयात्मकतिरेकस्य पक्षः
[illegible]धर्मेण [illegible]त्वेन तादृशमेयत्वत्वस्य
धर्तुं शक्यतया पक्षधर्मताज्ञानकालीनज्ञानानुमानहार्य[illegible]निश्चयस्य च [illegible]
[illegible]विशिष्टोभयाकारकस्य हेतुप्रकृतानुमिति-
[illegible] तादृशधर्म[illegible] न [illegible]निश्चयत्व-
[illegible] [illegible] [illegible]भूताभावाप्रति-
[illegible] धर्तुं शक्यतया च तादृशमेयत्वधर्ममादाय [illegible]भूता-
भावाप्रतियोगित्व [illegible] विस्तरः ॥

[illegible]

[illegible]

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

● गादाधरी ●

धूचित्वनिवेशो यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वव्यापक-
कालीनत्वानुमित्यप्रतिबन्धकत्वोभयाभावः तादृशत्वस्य वा

● विवृतिः ●

तद्व्यापकीभूतं यत्प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकत्वम्,
इत्यर्थः । यादृशेति । यद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वव्यापक इत्यर्थः ।
याभावइत्यनेन सम्बन्धः ।

पक्षधर्मतेति । प्रकृतपक्षधर्मिकहेतुमत्ताज्ञानकालीनत्व,
बन्धकत्वोभयाभाव इत्यर्थः ।

तादृशत्वस्य = तद्रूपवत्त्वस्य । निवेशादिति ।
सव्यभिचारसामान्यलक्षणघटकविशेष्यदलार्थतया चेत्यादिः । तथा च
वान् हेतुमांश्चेत्याकारयत्किञ्चिज्ज्ञानं
बन्धकतानिरूपितप्रतिबध्यत्वाभाववत् तद्रूपवत्त्वे
त्वव्यापकः
तद्रूपवत्त्वम् सव्यभिचारत्वम्
ह्रदो वह्निमान्धूमादित्यादौ पक्षधर्मताज्ञानकालीनेऽपि वह्न्यभाववद्ह्रदादिनि-
प्रकृतानुमित्यप्रतिबन्धकत्वविरहेण उभयाभावसत्त्वात् निरुक्तोभयाभावस्य
वद्ह्रदत्वाद्यवच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वव्यापकतया
मादाय वह्न्यभाववद्ह्रदादौ हेत्वाभाससामान्यलक्षणसमन्वयः ।
कीभूताभावप्रतियोगित्वनिश्चयो यदि पक्षधर्मताज्ञानकालीनस्तदा तत्र प्रकृतानु-
प्रतिबन्धकत्वविरहेणोभयाभावोऽस्त्येव, यदि च तादृशनिश्चयो न पक्षधर्मताज्ञान-
कालीनस्तदा तत्र पक्षधर्मताज्ञानकालीनत्वाभावेन उभयाभावो वर्तत एवेति निरुक्तो-
भयाभावस्य हेतुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगितात्वावच्छिन्नविषयकनिश्चय-
त्वव्यापकतया तादृशप्रतियोगितात्वरूपधर्ममादाय हेतुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभाव-
प्रतियोगित्वरूपासाधारण्ये सव्यभिचारसामान्यलक्षणसमन्वयः । एवं व्यभिचारान्तरे-
ष्वपि यथोक्तरीत्या सव्यभिचारसामान्यलक्षणसमन्वयः स्वयमूहनीयः ।

केवलपक्षधर्मताज्ञानकालीनत्वाभावे यद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वव्यापक-

● मनोरमा ●

पक्षे साध्यप्रकारक साध्यव्याप्यहेतुप्रकारकानुमितौ तु साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगि-
त्वाऽसाधारण्य विषयिताया अविरोधत्वात्सम्भवेन तादृशाऽसाधारण्यविषयिताया अनुमितिप्रतिबन्धक-
तोऽविरोध इति वदन्ति ॥

तथाऽपि ह्रदः वाच्यत्वप्रकारकवान् धूमादित्यादौ वाच्यत्वाभावव्यापकीभूताभाव-

८ विवृतिः ८

यत्रैव हृदो वह्निमान् धूमादित्यादौ सर्वप्राक्तनबोऽव्याप्तिर्वा स्यात्, पक्षधर्मताग्रहकालीनेऽपि वह्न्यभाववद्वृत्तित्वाद्यनिश्चये साध्यनिश्चयस्यैव वर्तमानतया तत्र पक्षधर्मताग्रहकालीनव्याप्त्यभावप्रकारकत्वेन साध्याभावस्य वह्न्यभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वाद्यभावकत्वात्। [illegible] प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकत्वाभावेऽपि वह्न्यभाववद्वृत्तित्वनिश्चयत्वव्यापकत्वविवक्षणे हेतुनिष्ठव्याप्यतावच्छेदकीभूताभावप्रतियोगित्व[illegible]स्याव्याप्तेः, पक्षधर्मताज्ञानकालीनेऽपि हेतुनिष्ठव्याप्यतावच्छेदकीभूताभावप्रतियोगित्वनिश्चये साध्यनिश्चयस्य वर्तमानतया तदनुमितिप्रतिबन्धकत्वा[illegible] [illegible]नानुमितिप्रतिबन्धकत्वाभावस्य साध्याभावा[illegible]निश्चयत्वाद्यभावकत्वात्। एवं [illegible]साध्याभावस्य साध्यनिश्चयत्वव्यापकत्वविवक्षणेऽपि पूर्वोक्त एव दोषोऽदसीयः [illegible] यथोक्तनिश्चयत्वव्यापकत्वं विवक्षितम्।

यद्वा पक्षधर्मताज्ञानकालीनत्वविशिष्टप्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकत्वाभावविवक्षायां [illegible] साध्यनिश्चयत्वव्यापकत्वनिवेशो निरर्थकः, न च [illegible]

[illegible]

● [illegible] ●

अन्यथा स्वरूपासिद्धिवारणाय हेतुतावच्छेदकविशिष्टस्य [illegible] पक्षधर्मत्वहेतुतावच्छेदकविशिष्टत्वस्य [illegible] द्विविषयत्वेन [illegible] । एवं [illegible]

● निरुक्तिः ●

[illegible] । [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] इति दिक् ॥

[illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] । स्वरूपासिद्धिवारणाय = [illegible] [illegible] । हेतुमत्त्वेति । [illegible] [illegible] [illegible] । वैशिष्ट्यमित्यादि । [illegible] स्वरूपासिद्धिवारणाय [illegible] ।

वैशिष्ट्यांशो हेतुमत्त्वे पक्षधर्मतेति । हेतुमत्त्व[illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] = [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] हेतुमत्त्व[illegible] [illegible] इति भावः ।

[illegible] [illegible] = स्वरूपासिद्धौ । [illegible]

● मनोरमा ●

भूयो [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible]

॥ गादाधरी ॥

विवक्षिते तु तद्विषयकनिश्चयत्वस्यानुमितिप्रतिबन्धकताशून्यपक्ष-क्षहेतुमत्तानिश्चयकालीनज्ञानावृत्तित्वेन तत्रातिव्याप्तिवारकतया तत्सा-

॥ विवृतिः ॥

ति । पक्षधर्मिकहेतुमत्ताज्ञानकालीनयद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वव्यापकम् अनुमितिप्रतिबन्धकत्वं तद्रूपवत्त्वस्यैव सामान्यलक्षणतया पक्षधर्मिकहेतुमत्ताकालीनानाहार्यस्वरूपासिद्धिनिश्चयस्याप्रसिद्धया स्वरूपासिद्धित्वस्य यद्रूपपदेनोपादानाऽसम्भवादित्याशयः ॥

ननु यत्तुवस्तु-कल्पस्यादरे वा कथमुक्तदोषनिरास इत्यत आह—यथेति । तादृशं [illegible]ज्ञानं यद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयसामान्यप्रतिबध्यं तद्रूपत्वेनसति । [illegible]पावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वं प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताशून्यपक्षधर्मताज्ञानका-[illegible]लीनज्ञानावृत्ति तद्रूपवत्त्वादेरेव सव्यभिचारसामान्यलक्षणार्थत्वे सत्यन्तदलपरि-[illegible]गेन विशेष्यदलमात्रस्य हेत्वाभाससामान्यलक्षणार्थत्वे च विवक्षिते त्वि-[illegible]ः । तद्विषयकनिश्चयत्वस्य = स्वरूपासिद्धिविषयकनिश्चयत्वस्य । अनुमितीति । [illegible]तानुमितिप्रतिबन्धकताशून्यं यत्पक्षधर्मिकहेतुमत्तानिश्चयकालीनम् घटादिज्ञानम् [illegible]वृत्तित्वेनेत्यर्थः । तत्र = स्वरूपासिद्धौ । तत्सार्थकत्वादिति । तथाच विशेष्य-घटकयद्रूपपदेन स्वरूपासिद्धित्वस्यापि धर्तुं शक्यतया स्वरूपासिद्धौ सव्यभिचार-सामान्यलक्षणस्याव्याप्तिः, अतस्तद्वारणाय सत्यन्तदलघटकप्रतियोग्यवच्छिन्नज्ञाने हेतु-[illegible]रकत्वनिवेशने सार्थक्यं सम्भवतीति भावः ।

॥ मनोरमा ॥

[illegible]विषयकनिश्चये अनुमितिप्रतिबन्धकत्वविरहात् , [illegible] च [illegible] पक्षधर्मिकहेतुमत्तानिश्चयकालीनत्वविरहादिति भावः । पक्षधर्मिकहेतुमत्ता [illegible] भावात् [illegible] पूर्वम [illegible]

[illegible]विवक्षिते त्विति । ननु [illegible] पक्षधर्मिकहेतुमत्ता[illegible] [illegible]

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

र्थकत्वात् सामान्यलक्षणस्यापि सङ्गमात्थ । 'अत्र वदन्ती' त्यादिनिरुक्त-

॥ विवृतिः ॥

सामान्यलक्षणस्यापि=हेत्वाभाससामान्यलक्षणस्यापि । संगमात्थेति । प्रकृत-वह्निप्रविषयकनिश्चयत्वं प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताशून्यपक्षधर्मताज्ञानकालीन-[illegible] तद्रूपवत्त्वमित्यस्यैव हेत्वाभाससामान्यलक्षणतया स्वरूपासिद्धिव्यभिचार-[illegible]विषयकनिश्चयत्वस्य प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताशून्यपक्षधर्मताज्ञानकालीनपर्व-[illegible] स्वरूपासिद्धत्वमादायैव स्वरूपासिद्धौ लक्षणसंगतिरित्याशयः ॥

ननु निर्धूमपर्वतो धूमवान् वह्नेरित्यादौ व्यभिचारेऽव्याप्तिः, निर्धूमपर्वते धूम-[illegible] सामान्यानुमितेरप्रसिद्धतया प्रकृतानुमितिप्रति-[illegible] पद्रूपावच्छिन्नविषयिता[illegible] [illegible] निरूपितप्रयो-[illegible] प्रकृतत्वे प्रकृतो-[illegible] निश्चयोत्तरानुमिति-[illegible] सामान्यलक्षणतायाः [illegible] [illegible] व्यभिचारसामान्यलक्षणतायाः अतएव [illegible] वह्निव्याप्यधूमावा-[illegible] [illegible] निश्चयोत्तरानुमिति-[illegible] आहार्य [illegible] विशिष्टत्वादिति, [illegible] [illegible] —अत्र वदन्तीति ।

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

सामानाधिकरण्याभावादिसाध्यासामानाधिकरण्यविशिष्टसाधनादिरूपविविधविरोधानामेकस्य भेदनिवेशेऽन्यत्राव्याप्तिर्दुर्वारैव। एवं साध्यासामानाधिकरण्यादिविशिष्टसाधनादिरूपविरोधभेदनिवेशे साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनादिरूपस्य विरुद्धस्थलीयव्यभिचारस्यासंग्रहः गोत्ववदवृत्तित्वविशिष्टाश्वत्वादितो गोत्वाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टाश्वत्वा-

॥ विवृतिः ॥

योरभिन्नत्वमते केवलहेतुनिष्ठसाध्यसामानाधिकरण्याभावरूपविरोधभिन्नत्वस्य साध्यासामानाधिकरण्यवद्धेतुरूपविरोधभिन्नत्वस्य वा निवेशे न तादृशैकविधविरोधेऽतिव्याप्तिरतः साध्यनिष्ठहेतुसामानाधिकरण्याभावपर्यन्तानुसरणम्। तथा च हेतुनिष्ठसाध्यसामानाधिकरण्याभावरूपविरोधभिन्नत्वस्य निवेशे साध्यनिष्ठहेतुसामानाधिकरण्याभावेऽतिव्याप्तिरितिभावः। हेतुनिष्ठसाध्याऽसामानाधिकरण्यमेव विरोधः न तु साध्यनिष्ठहेत्वसामानाधिकरण्यम्, इत्युक्तौ केवलहेतुनिष्ठसाध्यसामानाधिकरण्याभावरूपविरोधभेदनिवेशेनैवोपपत्तिः स्यादतः साध्यासामानाधिकरण्यविशिष्टसाधनपर्यन्तानुसरणम्। अतिव्याप्तिरिति। तथा च हेतुनिष्ठसाध्यसामानाधिकरण्याभावरूपविरोधभिन्नत्वनिवेशे साध्यसामानाधिकरण्याभावविशिष्टहेतुरूपविरोधेऽतिव्याप्तिः, साध्यसामानाधिकरण्याभावविशिष्टहेतुरूपविरोधभिन्नत्वनिवेशे तु हेतुनिष्ठसाध्यसामानाधिकरण्याभावेऽतिव्याप्तिरित्याशयः॥

ननु यावन्तो विरोधाः प्रत्येकं तत्तद्रूपकित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदकूटवत्त्वेनानुमितिविरोधिनि विवक्षणीयमिति न कोऽपि दोष इत्यत आह—एवमिति। साध्याधिकरणवृत्तित्वाभावविशिष्टहेतुरूपविरोधभेदस्य अनुमितिविरोधिविशेषणत्वे गोत्ववान् अश्वत्वादित्यत्र गोत्वाभाववद्वृत्त्यश्वत्वरूपव्यभिचारेऽव्याप्तिः, गोत्ववद्वृत्तित्वाभावविशिष्टाश्वत्वभेदस्य प्रकृतानुमानविरोधिनि गोत्वाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टाश्वत्वे [illegible] साध्येति। [illegible] साध्याधिकरणवृत्तित्वाभावविशिष्टहेतुरूपविरोधभेद-[illegible]। विरुद्धस्थलीयव्यभिचारस्य=गोत्वसाध्यकाश्वत्वहेतुकस्थलीयगोत्वा-[illegible]। असंग्रहे हेतुमाह—गोत्वेति। गोत्वा-[illegible] = अभिन्नत्वात्।

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

[illegible] । आह—हेत्विति । हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगि- [illegible] सामानाधिकरण्यप्रकारकज्ञानाविरोधित्वमेव नि- वेशः । तेन विरोधप्रदर्शनदशायामपि रूपान्तरेण साध्ये हेतुविषयकसामा- नाधिकरण्यप्रहोत्पत्तावपि न क्षतिः । न च अवृत्तिहेतुकस्थले तदुभय- सामानाधिकरण्याप्रसिद्धया तत्स्थलीयासाधारण्यासङ्ग्रहः । सामानाधिकर-

॥ विवृतिः ॥

हेतुतेति । हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगितानिरूपिता या साध्यतावच्छेदका- वच्छिन्नप्रकारतानिरूपिता अधिकरणतावच्छिन्नविशेष्यतावच्छिन्नप्रकारतानिरूपि- तविशेष्यतावच्छिन्नविशेष्यतावच्छिन्ना प्रकारता तच्छालिबुद्धिविषयत्वाद- ज्ञानाऽविरोधित्वमित्यर्थः । तथा च तादृशं यत्किञ्चिज्ज्ञानं तद्भावविच्छिन्न- विषयकनिश्चयसामान्याऽप्रतिबध्यं तादृशं यत् अनुमितिप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्ति- धर्मावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकं तद्वत्त्वं लक्षणार्थोऽवसेय इतिभावः ।

तेन = साध्यतावच्छेदकपर्यन्तनिवेशेन । विरोधप्रदर्शनदशायाम् = गोत्ववद्वृत्तित्वा- भाववदश्वत्वमित्याकारकज्ञानदशायाम् । रूपान्तरेण=प्रमेयत्वादिना । साध्येति । प्रकृतहेतुधर्मिकसाध्यसामानाधिकरण्यप्रहोत्पत्तावपीत्यर्थः । न क्षतिः = न विरोधेऽतिव्याप्तिः । गोत्ववान्-अश्वत्वादित्यादौ गोत्ववद्वृत्तित्वाभाववदश्वत्वमि- त्याकारकज्ञानस्य प्रमेयत्वावच्छिन्नगोत्ववद्वृत्त्यश्वत्वमित्याकारकज्ञानाऽप्रतिबन्धक- तया यद्रूपदेन गोत्ववद्वृत्तित्वाभावविशिष्टाश्वत्वमादाय विरोधेऽतिव्याप्तिरितः साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यग्रहाऽविरोधित्वपर्यन्तनिवेश इत्यभिप्रायः ।

साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकरण्यमपि साध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यधि- करणधर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं वक्तव्यम्, तेन नित्यरूपवान् पृथिवीत्वादित्यादौ नित्यरूपवद्वृत्तित्वाभाववत्पृथिवीत्वमित्याकारकज्ञानदशायां रूपवद्वृत्तिपृथिवीत्वमित्या- कारकग्रहोत्पत्तावपि न नित्यरूपवद्वृत्तित्वाभावविशिष्टपृथिवीत्वरूपविरोधेऽतिव्याप्तिः॥

निरूप्यनिरूपकभावापन्नसामानाधिकरण्यविषयतानिवेशफलमाह—न चेति । अवृत्तिहेतुकस्थले = वह्न्यादिसाध्यकगगनादिहेतुकस्थले । तदुभयेति । साध्यसा- मानाधिकरण्यविशिष्टगगनादेरप्रसिद्धयेत्यर्थः । तत्स्थलीयेति । अवृत्तिहेतुकस्थ-

॥ मनोरमा ॥

भावाधिकरणताविशिष्टधर्मवत्त्व मत्यभिमानत्वम् । [illegible] [illegible] स्वकालावच्छिन्नत्व [illegible]- [illegible] [illegible] [illegible] साध्यहेतु [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

॥ गादाधरी ॥

ण्येपि साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नीयत्वं वैज्ञानिकमेव न तु वास्तवम्, तेन नावृत्तिसाध्यकसाधारण्यासंग्रहः । अविरुद्धहेतुकस्थलीयव्यभिचार-

॥ विवृतिः ॥

लीयसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगिहेतुकसाधारण्यासंग्रह इत्यर्थः । वह्निमान् गगनादित्यत्र वास्तवसाध्यसामानाधिकरण्यविशिष्टहेतुमत्ताऽप्रसिद्धया तदविरोधित्वेन निरुक्तासाधारण्यस्य घटयितुमशक्यत्वात् तत्राव्याप्तिरतः साध्यसामानाधिकरण्यप्रकारतानिरूपितहेतुविशेष्यताशालिग्रहाऽविरोधित्वमनुमितिविरोधिनि विवक्षणीयमित्यर्थः ।

इदमुपलक्षणम् 'गोत्ववान् अश्वत्वा'दित्यादौ गोत्वासामानाधिकरण्यविशिष्टाश्वज्ञानदशायां मेयत्वादिरूपेणाश्वत्वहेतौ गोत्वसामानाधिकरण्यग्रहोत्पादात् तद्दशाविरोधेऽतिव्याप्तिरतो हेतुतावच्छेदकपर्यन्तनिवेश इत्यपि बोध्यम् ॥

ननु साध्यसामानाधिकरण्यग्रहाविरोधित्वं यदि वास्तवसाध्याधिकरणनिरूपितवृत्तित्वप्रकारतानिरूपितहेतुविशेष्यताशालिग्रहाविरोधित्वं तदा गगनवान् धूमादित्यादौ गगनाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टधूमरूपव्यभिचारेऽव्याप्तिः, गगनस्याधिकरणाऽप्रसिद्धया साध्यसामानाधिकरण्यग्रहाविरोधित्वस्य तत्रोपपादयितुमशक्यत्वादित्यत आह—सामानाधिकरण्येऽपीति । घटकत्वं सप्तम्यर्थः, तस्य च साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नीयत्वेऽन्वयः । साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नीयत्वम्=साध्यतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपकतानिरूपितत्वम् । वैज्ञानिकमेव=ज्ञानीयसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यताश्रयत्वरूपमेव ।

एवकारव्यवच्छेद्यमाह नत्विति । वास्तवं=साध्यतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपकतानिरूपितत्वविशिष्टाधिकरणत्वरूपं । तेन=वैज्ञानिकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नीयत्वविवक्षणेन । नाऽवृत्तीति । गगनवान् धूमादित्यत्र गगनाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टधूमरूपसाधारण्यस्य नाऽसंग्रह इत्यर्थः ॥

ननु साध्यसामानाधिकरण्यग्रहाविरोधित्वं हि यथाश्रुतं तादृशग्रहसामान्यनिरूपितप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणत्वरूपं तच्चावच्छेदके निवेशनीयम् तथा च धूमवान् वह्नेरित्यादौ धूमाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टवह्निरूपव्यभिचारेऽव्याप्तिः, धूमादिसाध्यकवह्न्यादिहेतुकस्थले साध्यसामान [illegible] निरूपकतावच्छेदकरूपस्याऽप्रसि [illegible] वच्छेदक [illegible] व्यभिचारत्व [illegible] दुरुपपादत्वादित्यत आह-

॥ मनोरमा ॥

[illegible] अनुमितिविशेषावच्छेदकतानिरूपित [illegible]
[illegible] विषयितानिष्ठावच्छेद [illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible] हेतुमत्साध्यसामानाधिकरण्य-[illegible] न [illegible] ॥

यत्तु [illegible] सामानाधिकरण्य[illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] । [illegible] इत्यर्थः । [illegible] [illegible] हेतुमति[illegible] [illegible] ।

[illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।

[illegible] = [illegible] । [illegible] = [illegible] ।

[illegible] । हेतुमन्निष्ठसाध्यसामानाधिकरण्य[illegible] [illegible] इत्यर्थः । न [illegible] = न [illegible]-[illegible] ॥

ननु [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] स्यादत आह-यत्त्विति । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] भवितुमर्हति तथापि [illegible] तादृशेति । तथा च प्रकृतहेतुमन्निष्ठसाध्यसामानाधिकरण्यप्रकारकप्रमात्वाऽव्याप्तिः [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] लक्षणार्थः । धूमवान् वह्नेरित्यादौ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] न तत्तत्स्थलीयव्यभिचारेऽव्याप्तिः, व्यभिचारनिश्चयप्रतिबध्य-[illegible] साध्यसामानाधिकरण्य[illegible] [illegible] ॥

न क्षतिः=न तत्तत्स्थलीयव्यभिचारेऽव्याप्तिः । न चैवं हेतुसामानाधिकरण्या-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] हेतुधर्मिकसाध्यसा-मानाधिकरण्य[illegible] [illegible] [illegible] हेतुसामानाधिकरण्या-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] तादृशविरोध-

॥ मनोरमा ॥

[illegible] । [illegible] [illegible] ।

॥ गादाधरी ॥

धित्वघटकानुमितिनिष्ठप्रतिबध्यतायां निवेशनीयतया धूमवान्वह्नेरित्या सामानाधिकरण्यग्रहविरोधिनोऽप्रसिद्धावपि न क्षतिः ।

केचित्तु सत्यन्तस्य विशिष्टहेतौ विशिष्टपक्षवृत्तित्वग्रहाविरोधि मेवार्थं वर्णयन्तो बाधादिवारणाय पन्थानमन्यमेवाश्रयन्ते तन्मतमाह पनि–सम्बन्धपदेति । प्रकृतहेतुसम्बन्धितया विरोधित्वे इति । प्रकृ हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नप्रकारताशालि

॥ विवृतिः ॥

निश्चयप्रतिबध्यतायाः हेतुधर्मिकसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहत्वव्यापकत्वात् । हे मानाधिकरण्याभावविशिष्टसाध्यादे विरोधित्वानभ्युपगमेऽपि क्षत्यभावःइतिध्येयम्

सामानाधिकरण्येति । हेतुधर्मिकसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहप्रतिबन्धकतान रिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकतावच्छेदकरूपस्येत्यर्थः । न क्षतिः=न धूमसाध्यकवह्न्यादिहेतौ व्यभिचारेऽव्याप्तिः ॥

बाधादिवारणाय प्रकारान्तरमाश्रयतां मतं व्याख्यातुमुपन्यस्यति–केचित्विति सत्यन्तस्य=पक्षवृत्तित्वे सतीत्यन्तस्य । विशिष्टहेतौ=हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतौ । विशिष्टेति । पक्षतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपितवृत्तित्वग्रहाऽविरोधीत्यर्थः इत्यर्थः । बाधादिवारणाय=साध्याभाववत्पक्षादावतिव्याप्तिवारणाय । आदिना आश्रयासिद्ध्यादिपरिग्रहः । प्रकृतेति । तथा च हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुधर्मि पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षनिरूपितवृत्तित्वप्रकारकग्रहत्वाऽव्यापिका या प्रकृतवृ त्तित्वव्यापिका प्रतिबध्यता तन्निरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकं हेतुतावच्छेदकाव च्छिन्नविशेष्यतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नप्रकारताकनिश्चयत्वं तद्रूपवत्त्वं सव्यभिचारत्वमिति फलितम् । प्रकृतहेतुधर्मिकयत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नपक्षवृत्तित्वग्रहत्वाऽव्यापकत्वस्य तत्पक्षवृत्तित्वप्रकारकयत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नहेतुविशेष्यकग्रहत्वाऽव्यापकत्वस्य वा विवक्षणे ह्रदो वह्निमान् धूमादित्यादौ धूमनिष्ठह्रदवृत्तित्वाभावेति व्याप्ति, धूमधर्मिकह्रदवृत्तित्वाभावनिश्चयस्य द्रव्यत्वादिना ह्रदवृत्तित्वप्रकारकधूमविशेष्यकग्रहे, ह्रदत्वादिना धूमविशेष्यके प्रकृतह्रदवृत्तित्वप्रकारके वा ग्रहेऽप्रतिबन्धकतया ह्रदनिश्चयप्रतिबध्यताया तादृशपक्षादिवृत्तित्वग्रहत्वाऽव्यापकत्वात् अतोऽव्यापकत्वकतया पक्षतावच्छेदकानुसरणम् ॥

॥ मनोरमा ॥

प्रकृतहेतुनेति । [illegible] सव्यभिचारत्वं इति । [illegible] हेतुतावच्छेदकावच्छिन्न [illegible] निश्चय [illegible] येनेति ध्येयम् ।

[illegible]

[illegible] ॥

[illegible]

[illegible] ।

[illegible] ॥

[illegible] — [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] — [illegible] । [illegible] । अनुमितीति । [illegible] इत्याशयः ।

[illegible] । तथा च हेतु- [illegible]

॥ गादाधरी ॥

अथैवं हेत्वघटितसाध्याभाववद्वृत्तित्वादिकमेव व्यभिचारः स्यात्। न चेष्टापत्तिः, तस्य सामान्यलक्षणानाक्रान्तत्वात्। हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुनिष्ठत्वस्य विरोधिविशेषणत्वोपगमेन तादृशातिप्रसङ्गवारणेऽपि साध्याभाववद्वृत्तित्वादिविशिष्टसाधनादेः साध्याभावनिष्ठसाधनसामा-

॥ विवृतिः ॥

धूमविशेष्यकत्वेऽपि धूमत्वावच्छिन्नविशेष्यकत्वविरहात् न तादृशनिश्चयस्य तादृशबुद्ध्यभावादावतिव्याप्तिरिति भावः ॥

धूमवान् वह्नेरित्यादौ हेतुतावच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमाभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारताकनिश्चयत्वस्य अनुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकतया यद्रूपपदेन धूमाभाववद्वृत्तित्वमादाय हेत्वघटिते धूमाभाववद्वृत्तित्वेऽतिव्याप्तिरित्याशयेन—अथैवमिति। एवं=तादृशयद्रूपवत्त्वस्य लक्षणत्वे। इष्टापत्तिमाह—तस्येति। हेत्वघटितसाध्यवद्वृत्तित्वादेरित्यर्थः। सामान्यलक्षणानाक्रान्तत्वात्=हेत्वाभाससामान्यलक्षणानाक्रान्तत्वात्। केवलसाध्याभाववद्वृत्तित्वविषयकत्वस्य हेतुविषयकेऽपि ज्ञाने सत्त्वात् तत्रानुमितिप्रतिबन्धकताया विरहेण तादृशविषयकत्वस्य अनुमितिप्रतिबन्धकतातिरिक्तवृत्तित्वात् इत्याशयः। ननु हेतुसम्बन्धितया विशेषणं न पूर्वोक्तहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वघटितमपि तु हेतुनिष्ठत्वघटितं यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वं यद्रूपवत्त्वमनुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकं हेतुघटितयद्रूपवत्त्वं सव्यभिचारत्वं तथा च न केवलसाध्याभाववद्वृत्तित्वेऽतिव्याप्तिरत आह—हेतुतावच्छेदकेति। केवलहेतुनिष्ठत्वस्य विरोधिविशेषणत्वे द्रव्यं वह्नेः धूमादित्यादौ द्रव्यनिष्ठत्वविशिष्टवह्न्यभावेऽतिव्याप्तिरतो हेतुतावच्छेदकत्वानुसरणम्।

विरोधिविशेषणत्वोपगमेन=तादृशतद्रूपावच्छिन्नत्वविशेषणत्वोपगमेन। तादृशातिप्रसङ्गवारणेऽपि=केवलसाध्याभाववद्वृत्तित्वेऽतिप्रसङ्गवारणेऽपि। साध्याभावेति। तथा च साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनत्वादेः हेतुनिष्ठत्वविशिष्टतद्रूपवत्त्वपदेनोपादातुमशक्यत्वात् हेतुनिष्ठत्वस्य विरोधिविशेषणत्वे साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनेऽव्याप्तिरिति भावः ॥

ननु तुल्यवित्तिवेद्यत्वन्यायेन साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनविषयकत्वस्य साधनवृत्तित्वविशिष्टसाध्याभाववद्वृत्तित्वविषयकतया तादृशयद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयपदेन साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनत्वावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वं ग्रहणयोग्यतया न साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनेऽव्याप्तिरत आह—साध्याभावेति

◎ गादाधरी ◎

नाधिकरण्यादेश्चासङ्ग्रहः । न च हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नघटितत्वे सति विरोधित्वमेव प्रकृतहेतुसम्बन्धितया विरोधित्वम्, तच्च विशेष्यविशेषणभावभेदभिन्नसकलव्यभिचारसाधारणमेवेति वाच्यम् । तथा सति ह्रदो वह्निमानभावादित्यादौ वह्न्यभाववद्ध्रदादिरूपबाधादौ गगनवान् अभावादित्यादौ अवृत्तित्ववत् गगनादिरूपव्याप्यत्वासिद्धौ चातिव्याप्त्यापत्तेः ।

नैवम्, व्यभिचारलक्षणस्य नैतादृशरीत्या परिष्कारः, अपि तु व्यभिचारलक्षणस्यैवेति न साध्याभावनिष्ठप्रकृतसाधनसामानाधिकरण्याद्यसङ्ग्रहे हेत्वघटितसाध्याभाववद्वृत्तित्वादेः संग्रहे वा क्षतिः ।

◎ विवृतिः ◎

ग्रहेति । साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनाधिकरणवृत्तित्वादेरित्यर्थः । असंग्रहइति । हेतुनिष्ठत्वविशिष्टयद्रूपपदेन साध्याभावनिष्ठसाधनाधिकरणवृत्तित्वादेः धर्तुमशक्यत्वादित्याशयः ॥

ननु हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नघटितत्वविशिष्टयद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वं प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकं तादृशहेतुघटितत्वविशिष्टतद्रूपवत्त्वं सव्यभिचारत्वमित्युक्तौ न कोऽपि दोषः, साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनादेः, साध्याभावनिष्ठसाधनसामानाधिकरण्यादेश्च हेतुघटिततया तत्र तत्र लक्षणसमन्वये बाधकाभावादित्याशङ्क्ते–नचेति । वाच्यमिति परेणान्वयः । हेतुतावच्छेदकेति । हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नविषयकप्रतीतिविषयतावच्छेदकत्वे सतीत्यर्थः । विरोधित्वमेव = तादृशयद्रूपवत्त्वरूपं विषयनिष्ठविरोधित्वमेव । तच्च = हेतुघटितत्वविशिष्टविरोधित्वं च । विशेष्येति । हेत्वादिनिष्ठविशेष्यत्वविशेषणत्वयोर्भेदेन विभिन्नसकलव्यभिचारवृत्त्येवेत्यर्थः ॥ समाधत्ते–तथासतीति । हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतीतिविषयतावच्छेदकयद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वं प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकं हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतीतिविषयतावच्छेदकतद्रूपवत्त्वमित्यस्य लक्षणार्थत्वे सतीत्यर्थः । हेतुघटितत्वस्यैव पक्षाऽघटितत्वस्यापि विरोधिविशेषणत्वे वह्न्यभाववद्ध्रदादौ नातिव्याप्तिः तस्य पक्षघटितत्वात् इति यदि ब्रूयात् तदाप्याह–गगनवान् इत्यादि । अतिव्याप्त्यापत्तेरिति । तथा च हेतुघटितत्वस्यानुमितिविरोधिविशेषणत्वे ह्रदो वह्निमान् अभावादित्यत्र वह्न्यभाववद्ध्रदरूपबाधे गगनवान् अभावादित्यत्र च वृत्तित्वाभाववद्गगनरूपस्य व्याप्यत्वासिद्धौ अतिव्याप्तिः. तयोरभाववत्त्वे हेतुघटितत्वाभावेन हेतुघटितत्वे सति विरोधित्वमपि न लक्षणे इति भावः ॥

अवच्छेदकत्वं नैवमिति व्यभिचारलक्षणस्य = व्यभिचारस्फुरणप्रयोजकस्य । नैतादृशरीत्या = न हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नविशेषणेत्यादिरीत्या । व्यभिचारलक्षण-

॥ माथुरी ॥

[illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible] ।

[illegible] । [illegible] वा [illegible] ।

॥ [illegible] ॥

[illegible] । [illegible] । [illegible] ॥

[illegible] । [illegible] । हेतुतावच्छेदकेति । हेतुतावच्छेदक-[illegible]विषयतावच्छेदकत्वे सतीत्यर्थः । विरोधित्वमेव = तादृशहेतु-[illegible] विषयनिष्ठविरोधित्वमेव । तथ = हेतुघटकत्वविशिष्टविरोधित्वं च । विरो-धेति । [illegible] विभिन्नपदसन्निधापक[illegible]-त्यर्थः ॥ समाधत्ते—तथासतीति । हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतीतिविषयतावच्छेदक-[illegible] प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदक हेतुतावच्छेद-[illegible] लक्षणार्थत्वे सतीत्यर्थः । हेतुघ-[illegible] नातिव्याप्तिः [illegible]—गगनवान् इत्यादि । अतिव्या-प्यापत्तेरिति [illegible]

अथ [illegible] सर्वमिति [illegible] । [illegible]

● गादाधरी ●

अथेयं हेत्वघटितसाध्याभाववद्वृत्तित्वादिकमेव न चेष्टापत्तिः, तस्य सामान्यलक्षणानाक्रान्तत्वात् । [illegible] न्निष्ठहेतुनिष्ठत्वस्य विरोधिविशेषणत्वोपगमेन साध्याभाववद्वृत्तित्वादिविशिष्टसाधनादेः [illegible]

● विवृतिः ●

धूमविरोध्यत्वेऽपि धूमत्वावच्छिन्नविरोध्यत्वविरहात् न तादृशवह्न्यभावादावतिव्याप्तिरिति भावः ॥

धूमवान् वह्नेरित्यादौ [illegible] भाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नप्रकारताकनिश्चयत्वस्य [illegible] वद्वृत्तपदेन धूमाभाववद्वृत्तित्वमादाय हेत्वघटिते [illegible] रित्याशंकते—अथेदमिति । एव=तादृशतद्रूपवत्त्वस्य लक्षणत्वे माह—तस्येति । हेत्वघटितसाध्यवद्वृत्तित्वादेरित्यर्थः। [illegible] हेत्वाभाससामान्यलक्षणानाक्रान्तत्वात् । [illegible] विषयकेऽपि ज्ञाने सत्त्वात् तदनुमितिप्रतिबन्धकताया विरहेण अनुमितिप्रतिबन्धकतातिरिक्तवृत्तित्वात् इत्याशयः । ननु [illegible] न पूर्वोक्तहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नविरोध्यतानिरूपितत्वघटितमति [illegible] यद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्व [illegible] स्वघटितवद्रूपवत्त्वं सव्यभिचारत्वं तथा च न [illegible] अत आह—हेतुतावच्छेदकेति । केवलहेतुनिष्ठत्वस्य विरो[illegible] धूमादित्यादौ द्रव्यनिष्ठत्वविशिष्टवह्न्यभावेऽतिव्याप्तिरतो [illegible] नुसरणम् ।

विरोधिविशेषणत्वोपगमेन = तादृशतद्रूपावच्छिन्न[illegible] [illegible] [illegible] = केवलसाध्याभाववद्वृत्तित्वे [illegible] वेति । तथा च [illegible] भाववद्वृत्तित्वाद्याशिष्ट [illegible] हेतुनि[illegible] [illegible] हेतुनिष्ठत्वस्य [illegible] [illegible]

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

अथैवं हेत्वघटितसाध्याभाववद्वृत्तित्वादिकमेव व्यभिचारः स्यात्। न चेष्टापत्तिः, तस्य सामान्यलक्षणानाक्रान्तत्वात्। हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुनिष्ठत्वस्य विरोधिविशेषणत्वोपगमेन तादृशातिप्रसङ्गवारणेऽपि साध्याभाववद्वृत्तित्वादिविशिष्टसाधनादेः साध्याभावनिष्ठसाधनप्रभा

॥ विवृतिः ॥

धूमविशेष्यकत्वेऽपि धूमत्वावच्छिन्नविशेष्यकत्वविरहात् न तादृशनिश्चयस्य तादृशवह्न्यभावादावतिव्याप्तिरिति भावः ॥

धूमवान् वह्नेरित्यादौ हेतुतावच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितधूमाभाववद्वृत्तित्वत्वावच्छिन्नप्रकारताकनिश्चयत्वस्य अनुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वघटकतया तद्रूपवत्त्वेन धूमाभाववद्वृत्तित्वमादाय हेत्वघटिते धूमाभाववद्वृत्तित्वेऽतिव्याप्तिरित्याशंक्यते—अथैवमिति। एवं=तादृशतद्रूपवत्त्वस्य लक्षणघटकत्वे। इष्टापत्तिं निराकरोति—तस्येति। हेत्वघटितसाध्यवद्वृत्तित्वादेरित्यर्थः। सामान्यलक्षणानाक्रान्तत्वात्=हेत्वाभाससामान्यलक्षणानाक्रान्तत्वात्। केवलसाध्याभाववद्वृत्तित्वविषयकत्वस्य हेतुविषयकेऽपि ज्ञाने सत्त्वात् तस्यानुमितिप्रतिबन्धकताया विरहेण तादृशविषयकत्वस्य अनुमितिप्रतिबन्धकतातिरिक्तवृत्तित्वात् इत्याशयः। ननु हेतुसम्बन्धितया विरोधित्वं न पूर्वोक्तहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वघटितमपि तु हेतुनिष्ठत्वविशिष्टयद्रूपावच्छिन्नविषयताशालिनिश्चयत्वं सङ्कुचितानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकं हेतुस्वघटितद्रूपवत्त्वं सव्यभिचारत्वं तथा च न केवलसाध्याभाववद्वृत्तित्वेऽतिव्याप्तिरत आह—हेतुतावच्छेदकेति। केवलहेतुनिष्ठत्वस्य विरोधिविशेषणत्वे द्रव्यं वह्नेः धूमादित्यादौ द्रव्यनिष्ठत्वविशिष्टवह्न्यभावेऽतिव्याप्तिरतो हेतुतावच्छेदकानुसरणम्।

विरोधिविशेषणत्वोपगमेन=तादृशतद्रूपावच्छिन्नत्वविशेषणत्वोपगमेन। तादृशातिप्रसङ्गवारणेऽपि=केवलसाध्याभाववद्वृत्तित्वेऽतिप्रसङ्गवारणेऽपि। साध्याभावेति। तथा च साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनत्वादेः हेतुनिष्ठत्वविशिष्टतद्रूपवत्त्वेनोपादातुमशक्यत्वात् हेतुनिष्ठत्वस्य विरोधिविशेषणत्वे साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनेऽव्याप्तिरिति भावः ॥

ननु तुल्यवित्तिवेद्यत्वन्यायेन साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनविषयकनिश्चयस्य साधनवृत्तित्वविशिष्टसाध्याभाववद्वृत्तित्वविषयकतया तादृशतद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वेन साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनत्वावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वं घटं शक्यत्वात् साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनेऽव्याप्तिरत आह—साध्याभावनि

॥ गादाधरी ॥

नाधिकरणत्वादेरसङ्गतेः । न च हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताके यत्र विशेषितत्वेव प्रकृतहेतुमद्भिन्नत्वम्, विशेषितत्वम्, तच्च विशेष्यविशेषणभावभेदभिन्नतदुभयभिन्नसाधारणमेवेति वाच्यम् । तथा सति हृदो वह्निमानभावादित्यादौ वह्न्यभाववत्-हृदादिकं प्रमेयत्वादौ गगनवान् प्रमेयादित्यादौ अवृत्तिमत्त्वात् गगनादिरूपव्यधिकरणासिद्धौ व्याप्त्यव्याप्तेः ।

नैवम्, व्यभिचारलक्षणाय नैतादृशरीत्या परिष्कारः, अपि तु व्यभिचारिलक्षणायैवेति न साध्याभावनिरूपकत्वसाधनसामानाधिकरण्याद्यपहाय हेत्वघटितसाध्याभाववद्वृत्त्यादेः संग्रहे वा हानिः ।

॥ विवृतिः ॥

हेति । साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनाधिकरणवृत्तित्वादेरित्यर्थः । असंग्रह इति । हेतुनिष्ठत्वविशिष्टस्वरूपत्वेन साध्याभावनिरूपकसाधनाधिकरणवृत्तित्वादेः अर्थसंग्रहत्वादित्याशयः ॥

ननु हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नघटितत्वविशिष्टस्वरूपावच्छिन्नविषयतानिरूपकत्वं प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकं तादृशहेतुघटितत्वविशिष्टतद्रूपवत्त्वं व्यभिचारित्वमित्युक्तौ न कोऽपि दोषः, साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाधनादेः साध्याभावनिरूपकसाधनसामानाधिकरण्यादेश्च हेतुघटितत्वया तत्र तत्र लक्षणसमन्वये बाधकाभावादित्यारुचेराह—नैवमिति । [illegible] । हेतुतावच्छेदकेति । हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नविषयकप्रतीति [illegible] । विशेषितत्वम् = तद्धर्मावच्छिन्नत्वम् [illegible] । विशेष्येति । [illegible] नव्याः सर्वथेति । [illegible] तद्रूपावच्छिन्न [illegible] छायावच्छिन्ना [illegible] । हेतुघटितत्वस्य [illegible] वह्न्यभाववद्ह्रदादौ न तिष्ठति तस्य [illegible]—गगनवान् इत्यादि । अतिव्याप्त्यापत्तेरिति । तथा च हेतुघटितत्व [illegible] हृदो वह्निमान् [illegible] वह्न्यभाववद्हृदवृत्तित्वेन गगनस्य न [illegible] च वृत्तित्वाभावाद्गगनस्य [illegible] हेतुघटितत्वं इति । हेतुघटितत्वे सति [illegible] लक्षणं इति भावः ॥

अथैव्य [illegible] नैवमिति । व्यभिचारलक्षणस्य = व्यभिचाररूपदोषलक्षणस्य । नैतादृशरीत्या = न हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नविशेषितत्वेत्यादिरीत्या । व्यभिचारिलक्षण-

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

हेतुसम्बन्धितया विरोधित्वविवक्षणे तादृशबाधादिवारणसम्भवादसा-ध्यत्वकथनम् । न चैवं हेतुसम्बन्धितयेत्यस्य वैयर्थ्यमिति वाच्यम् । तदनुपादाने साध्यनिष्ठावृत्तित्वरूपव्याप्यत्वासिद्धावतिप्रसङ्गापातात्तस्या-स्तत्साध्यकानुमितिमात्र एव विरोधित्वात् । न च तदुपादानेपि हेतुनिष्ठा-

॥ विवृतिः ॥

निरितिसम्बन्धप्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबन्धकतावच्छेदकं प्रकृतहेतुविशेष्यतानिरूपि-तप्रकृतावच्छिन्नप्रकारताकनिश्चयत्वं तद्रूपवत्त्वमित्यस्य विवक्षणे इत्यर्थः । एतेन पक्षविशेष्यकहेतुप्रकारकानुमितिसामान्यविरोधित्वविवक्षणे व्यभिचारादावसम्भवः, व्यभिचारादिनिश्चयस्य केवलहेतुप्रकारकानुमित्यप्रतिबन्धकत्वादित्याद्युक्तिरपि निरस्ता ॥

बाधेति । घटत्वमनित्यं घटत्वादित्यत्र नित्यत्ववद्घटत्वरूपबाधादिवारणस-म्भवादित्यर्थः । आदिपदात् तत्स्वरूपानित्यत्वव्याप्यवद्घटत्वरूपसत्प्रतिपक्षपरिग्रहः । असाध्यत्वकथनमिति । तथा च घटत्वमनित्यं घटत्वादित्यत्र अनित्यत्वरूप-[illegible]कघटत्वरूपहेतुप्रकारकानुमितित्वस्य पक्षादिविशेष्यकघटपटादिधर्मिकानित्यत्व-[illegible]कानुमितावपि सत्त्वेन तत्र च नित्यत्ववद्घटत्वरूपबाधनिश्चयप्रतिबन्धकत्वाभा-वात् न [illegible] प्रसक्तसाध्य-[illegible] दोषोऽपि [illegible] ॥

ननु तत्साध्यकहेतुकानुमितिसामान्यविरोधित्वविवक्षणेनैव बाधादिवारणसम्भवे हेतुसम्बन्धितया विरोधित्वनिवेशनमसङ्गतं तस्य बाधादि[illegible] न [illegible]—तदनुपादानेनेति । हेतुसम्बन्धितयेत्यस्यानुपादाने इत्यर्थः । साध्यनिष्ठेति । [illegible] पूर्वोक्तदोषे [illegible] [illegible] । अतिप्रसङ्गे हेतुमाह—तस्या इति । [illegible] [illegible] । तत्साध्येति । [illegible] [illegible] । विरोधित्वादिति । [illegible] [illegible]

[illegible]

● माथुरी ●

[illegible]

● विवृति ●

[illegible]

⊛ गादाधरी ⊛

न्यायं व्याचष्टे–आद्यमेति । प्रथमं साद्यमेति पक्षतावच्छेदकविशिष्टेत्यर्थकम् । द्वितीयम् तद्धेतुतावच्छेदकविशिष्टार्थकम् । ननु वह्निमान् वह्निमान् [illegible] हेतुनिष्ठसाध्यासामानाधिकरण्यादिरूपासाधारण्यासद्धः [illegible] साध्याभावकपक्षतावच्छेदकविशिष्टे हेतुमत्तामद्विरोधित्वादन

⊛ विवृतिः ⊛

पक्षतावच्छेदकेति । अन्यथा पक्षनिष्ठविशेष्यतानिरूपकसाध्यविषयकत्वे आश्रया[illegible]सिद्धत्वातिव्याप्तिः, काञ्चनमयपर्वतो वह्निमान् इत्यादौ पर्वतनिष्ठकाञ्चनमय[illegible]पाराादेः पर्वतमात्रविशेष्यकहेतुप्रकारकज्ञानाविरोधित्वात् । उदाहरणं तत्र [illegible] [illegible] । हेतुतावच्छेदकेति । अन्यथा हेतुनिष्ठप्रकारतानिरूपकसाध्यविषयक[illegible] [illegible]तिव्याप्तिः, काञ्चनमयधूमादिहेतुकस्थले धूमनिष्ठकाञ्चन[illegible] [illegible]ादेः काञ्चनमयधूमविशिष्टधूमादिप्रकारकबुद्ध्यविरोधित्वादिति भावः ।

[illegible] च पक्षतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितहेतुतावच्छेदकावच्छिन्न[illegible] [illegible] या प्रकृतपरामर्शत्वव्यापकप्रतिबध्यता [illegible] [illegible] पक्षतावच्छेदकपर्यन्तस्य [illegible]णार्थं । न [illegible] [illegible]तिव्याप्तिः, काञ्चनमयवह्निसाध्यकस्थले वह्नित्वाद्यवच्छिन्न[illegible] [illegible] हेतौ पक्षवृत्तित्वज्ञानाविरोधित्वात् [illegible]विरोधित्वमिति [illegible], [illegible] [illegible]विशिष्ट[illegible]विरोधित्वेनापि अनुमितिविरोधितो [illegible] [illegible] भावः ॥

[illegible]

● गादाधरी ●

आह अनयैवेति। अनुमितिकारणीभूतं व्याप्तेः पक्षधर्मतायाश्च ज्ञानम्। तथा च पक्षधर्मताज्ञानाविरोधित्वकथनेन परिशेषाद्व्याप्तिग्रहविरोधित्वमेव लभ्यत इति भावः। ननु एतत्साध्यसाधनयोरप्रसिद्धावतिव्याप्तम्, अन्योन्यात्यन्ताभावगर्भव्याप्त्योरेकतरोपादानेऽन्यतरापह्नवादिकं साध्य-व्यभिचरितत्वविशिष्टसामानाधिकरण्याभावरूपव्याप्यत्वाप्रसिद्धावति-

● विवृतिः ●

अनुमितिकरणीभूत=परामर्शात्मकम्। व्याप्तेरित्यादि। व्याप्तिज्ञानं पक्षधर्मताज्ञानमित्यर्थः। पक्षधर्मतेति। पक्षे हेतुसत्ताग्रहाऽविरोधित्वकथनेनेत्यर्थः। परिशेषादित्यादि। तथा च पक्षधर्मताग्रहाऽविरोधित्वनिवेशस्य हेतु-व्याप्तिग्रहत्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकतावतिरिक्तत्वविशेषणविशिष्टनिष्ठ-वच्छेदकधर्मवत्त्वं लक्षणार्थ इति भावः॥

एतत् = व्याप्तिग्रहाऽविरोधित्वरूपं सव्यभिचारलक्षणम्। अप्रसिद्धौ=साध्या-प्रसिद्धौ, साधनाऽप्रसिद्धौ च। अतिव्यापकमिति। काञ्चनमयवह्निमान् काञ्चनमयधूमादित्यादौ काञ्चनमयत्वाभाववद्ह्रदादेः काञ्चनमयत्वाभाववद्वृत्ति-देश व्याप्तिग्रहविरोधित्वादित्याशयः॥

साध्यतावच्छेदकादिविशिष्टसाध्यादिग्रहाऽविरोधिव्याप्तिग्रहविरोधित्वस्य लक्षणार्थत्वे साध्यसाधनयोरप्रसिद्धावतिव्याप्त्यभावादाहान्योन्येति। तथा च साध्या-भाववद्वृत्तित्वरूपव्याप्तिग्रहविरोधित्वविवक्षणे साध्यवदन्यवृत्तित्वविशिष्टहेतु-व्यभिचारेऽव्याप्तिः, साध्यवदन्याऽवृत्तित्वरूपव्याप्तिग्रहविरोधित्वविवक्षणे साध्यात्यन्ताभाववद्वृत्तित्वविशिष्टहेतुरूपव्यभिचारेऽव्याप्तिः समानप्रकारक-स्यैव प्रतिबन्धकतया अन्योन्याभावादिघटितव्याप्तिज्ञानेऽत्यन्ताभावादिघटितव्यभि-चारज्ञानस्याप्रतिबन्धकत्वादित्याशयः॥

समूहालम्बनान्योन्यात्यन्ताभावगर्भव्याप्तिग्रहविरोधित्वविवक्षणेऽपि न निस्ता-रस्त्याह साध्येति। साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टं यत् साध्याधिकरणाऽवृत्तित्वं तद्-रूपव्याप्यत्वाप्रसिद्धावित्यर्थः। अतिव्यापकमिति। तथा च गगनादौ व्यभि-चारव्यवहारकारणस्य साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाध्यसामानाधिकरण्याभावस्यैव सत्त्वेन विवक्षणीयतया तादृशव्याप्तिग्रहे च साध्याभाववद्वृत्तित्वविशिष्टसाध्यसामा-नाधिकरण्याभावनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वात्, वह्निमान् गगनादित्यादौ वह्न्यभाव-वद्वृत्तित्वविशिष्टवह्निसामानाधिकरण्याभावविशिष्टगगनरूपव्याप्यत्वाप्रसिद्धावति-व्याप्तिः, तस्य तादृशव्याप्तिग्रहविरोधित्वादिति भावः॥

❀ गादाधरी ❀

पक्षे चेत्यत आह–विवेचयिष्यत इति । विशिष्टसाध्यसाधनग्रहाविरोधित्वं निवेश्य साध्याप्रसिद्ध्यादिकं वारयिष्यते । विशिष्टसाधनग्रहविरोधी व्यभिचारोऽसिद्धावेवान्तर्भावनीयः । समूहालंबनात्मकनानाविषयव्यभिचारानादायात्यन्तान्योन्याभावगर्भा विविधा व्यभिचाराः सङ्गृहीष्यन्ते । व्याप्यभावो व्यभिचार एवान्तर्भावयिष्यते । तस्य बहिर्भावसाधने विशकलितयोरेवाव्यभिचारसामानाधिकरण्ययोर्ज्ञानमुपादेय-

❀ विवृतिः ❀

विशिष्टेति । साध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यग्रहाऽविरोधित्वं, साधनतावच्छेदकविशिष्टसाधनग्रहाऽविरोधित्वं चेत्यर्थः । साध्याप्रसिद्ध्यादिकम्=साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यादिकम् । वारयिष्यत इति । दीधितिकारेणेति शेषः ।

नन्वेवं धूमवान् अयोगोलकवह्नेरित्यत्र धूमाभाववद्वृत्तिवह्नित्वरूपव्यभिचारेऽव्याप्तिः, तादृशव्यभिचारनिश्चयस्य साधनतावच्छेदकावच्छिन्नविशिष्टवह्निमत्प्रतिबन्धकत्वाभावात् अत आह विशिष्टेति । साधनतावच्छेदकविशिष्टसाधनग्रहप्रतिबन्धकज्ञानविषयीभूत इत्यर्थः । व्यभिचारः=निरुक्तस्थलीयधूमाभाववद्वृत्तिवह्नित्वरूपव्यभिचारः । असिद्धावेव=साधनाऽप्रसिद्धावेव । अन्तर्भावनीय इति । तथा च धूमवान् अयोगोलकवह्नेरित्यत्र धूमाभाववद्वृत्तिवह्नेः साधनाऽप्रसिद्धिरूपतया तस्य व्यभिचा[illegible]लक्षणाऽलक्ष्यत्वात्, तत्र लक्षणाऽगमनेऽपि न क्षतिरिति भावः ॥

समूहालम्बनेति । साध्याभाववद्वृत्तित्व[illegible] समूहालम्बनात्मक[illegible]त्यर्थः । [illegible] व्यभिचार[illegible] । [illegible] वारयिष्यत इति । [illegible] । दीधितिकारेणेति शेषः । [illegible] । व्यभिचार[illegible] इति । तथा च [illegible] अन्तर्भावयिष्यत इति । [illegible] ॥

[illegible]

❀ गादाधरी ❀

मिव तज्ज्ञानदशायामपि, अवश्यकल्प्यप्रतिबन्धकताकप्रत्येकज्ञानत्वे
दोषत्वात्—अनुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वादित्यर्थः । तथा चानुगतधर्म
ज्ञानदशायां प्रत्येकज्ञानस्यासत्त्वेऽनुमितिरिष्टैव, तत्सत्त्वे तत एवानुमि
त्यनुत्पाद इति तज्ज्ञानस्य प्रतिबन्धकताया अप्रामाणिकत्वात्त तस्
विभाजकत्वमिति भावः ।

❀ विवृतिः ❀

सदितानुमितिविरोधिसम्बन्धाव्यावृत्तिमत्त्वरूपानुगतधर्मज्ञानदशायामित्यर्थः । तज्ज्ञा
नदशायामपि=निरुक्तानुगतधर्मज्ञानदशायामपि । अनुगतधर्मज्ञानमात्रस्यानुमितिप्र
तिबन्धकत्वे तज्ज्ञानविरहदशायां साधारण्यादिज्ञानात् अनुमित्युत्पादापत्तेः अ
साधारण्यादिज्ञानस्या अनुमितिप्रतिबन्धकत्वमवश्यमङ्गीकार्यम् एवञ्च ताद्दशसाधारण्
ज्ञानादेवानुमित्यनुत्पादनिर्वाहसम्भवे निरुक्तानुगतधर्मज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्व
निर्युक्तिकतया ताद्दशधर्मेण विभाग एव न सम्भवति, यद्रूपावच्छिन्नविषयकज्ञान
मितिप्रतिबन्धकं तद्रूपावच्छिन्नस्यैव विभाजकतायाः पूर्वमुक्तत्वात् । इत्यनेन
ह्यावश्यकलसेति । अवश्यक्लृप्ता प्रतिबन्धकता—यस्य साधारण्यादिप्रत्येकज्ञान
स्यैवेत्यर्थः । अनुमित्येति । अनुमितिप्रतिबन्धकत्वादित्यर्थः ॥

भावमाह—तथा चेति । प्रत्येकज्ञानस्य=साधारण्यादिप्रत्येकज्ञानस्य । अनु
मितिरिष्टैवेति । अनुमितौ अनुगतधर्मज्ञानस्याप्रतिबन्धकत्वादित्याशयः । तत्सत्त्वे
साधारण्यादिप्रत्येकज्ञानस्य सत्त्वे । तत एव=साधारण्यादिज्ञानत एव । तज्ज्ञानस्य=
अनुगतधर्मज्ञानस्य । प्रतिबन्धकताया इति । अनुमितीत्यादिः । अप्रामाणि
कत्वादिति । अनुगतधर्मज्ञानस्य भावाभावानयगाहित्वादित्याशयः ॥

तस्य=अनुगतधर्मस्य । विभाजकत्वमिति । यद्रूपावच्छिन्नविषयक
अनुमितिप्रतिबन्धकं तद्रूपावच्छिन्नस्यैव विभाजकतायाः पूर्वमभिहितत्वादितिहृदय

अयमसाधकः पक्षवृत्तित्वे सति अनुमितिविरोधिसम्बन्धाव्यावृत्तिमत्त्वात् इत्
हेतुघटकानुमितिविरोधित्वदलानुपादाने पर्वतपक्षकवह्निसाध्यकधूमादिहेतौ व्यभि
चारः । यथाभूतस्य पक्षवृत्तित्वस्य पक्षे साध्यादिमदाऽविरोधिसम्बन्धवत्त्वरूपस्
तस्य निरुक्तधूमादौ सत्त्वेन तत्रासाधकतारूपसाध्यस्यासत्त्वात् अतो निरुक्तहेतु
कीभूत पक्षवृत्तित्वविशेषणमेव व्यर्थं वाच्यम् ताद्दशविशेषणस्य स्वरूपासिद्धेरेव
वारणमात्रप्रयोजनकतया तदसत्त्वेऽपि केवलानुमितिविरोधिसम्बन्धाऽव्यावृत्ति
स्वरूपासिद्धादेरसाधकत्वेन तत्र व्यभिचाराप्रसक्तेर्व्यभिचारवारकविशेषणस्यैव

अतएव साध्याव्याप्यत्वे सति साध्याभावाव्याप्यहेतान

॥ दीधितिः ॥

साध्याऽव्याप्यत्व इति । हेत्वाभासत्वं हेतुवदाभासमानत्वं
र्थश्च वृत्तिमत्त्वम्, एवञ्च साध्यतदभावव्याप्यत्वप्रदविरोधि

॥ गादाधरी ॥

विव्याप्तिवारकतया तत्सार्थकीकर्तुं तदर्थमाह–हेतुवदिति । दशा
व्याप्यविरुद्धयोरप्यसाधारणत्वात्तयोः प्रत्येकं यथाश्रुतलक्षण
द्वयविरहादव्याप्तिः, एवं हेत्वाभासपदस्य वृत्तिमदर्थकत्वेऽवृत्तेरपि
तदभाववद्व्यावृत्तत्वेनासाधारणतया तत्राऽव्याप्तिरतः पर्यवसिता
एवञ्चेति । ननु साध्याभाववद्वृत्तित्वं साधारण्यं साध्यवद्वृत्ति

॥ विवृतिः ॥

स्यर्थः । तत्सार्थकीकर्तुं = हेत्वाभासत्वदलं सार्थकीकर्तुं । तदर्थमाह = हेत्व
त्वमित्यस्यार्थमाह । दीधितिकार इतिशेषः ॥

शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा शब्देऽनित्यत्वरूपसाध्यस्य सं
शब्दत्वस्यासाधारणतया यथाश्रुतलक्षणे तत्राव्याप्तिः शब्दत्वस्यानित्यत्वरूप
प्यतया तत्रसाध्यनिरूपितव्याप्तिशून्यत्वस्यासत्त्वात्, एवं शब्दो नित्यः शब्दत्व
दावपि पक्षे साध्यसंशयदशायां शब्दत्वादेरसाधारण्यमेवेतया तत्राऽव्याप्ति
स्यसाध्यकशब्दत्वरूपहेतौ साध्याऽव्याप्यत्वदलसत्त्वेऽपि साध्याभावाऽव्या
तत्र विरहात साध्याभावव्याप्यस्यैवविरुद्धत्वादित्याह–दशाविशेषे इति
साध्यसंशयदशायामित्यर्थः व्याप्यविरुद्धयोः = शब्दपक्षकानित्यत्वसाध्यकशब्द
नित्यत्वव्याप्यतादृशनित्यत्वम [illegible] शब्दत्वरूपनित्यत्वविरुद्धयोः । अ
रणत्वादिति । [illegible] साधारणत्वमित्यर्थ

तथा — [illegible] । प्रत्येकमित्यादि । अनित्यत्वसाध्यकश
[illegible] शब्दत्वनीच यथाश्रुतसाध्याभा
[illegible] ।

नन्वत्र [illegible] साधारणतया शब्द
[illegible] शब्दत्व नित्यस्य तु वि
[illegible] सद्धर्मेत्र आशयेन हेत्वभि
[illegible] अनित्य तज्जन्यत्वस्यैव
[illegible] व्याप्तिज्ञानरूपम

● दीधितिः ●

धीति इत्यन्तम् । [illegible] वृत्तिमत्त्वमविरोधि ।

● गादाधरी ●

विरोधीति । तत्र-तादृशं साधारण्यमसाधारण्यं च । व्याप्तिग्रहेति । व्याप्तिसाध्याभाववत्त्वाद्वीत्यर्थः । साध्यस्य साध्याभावाभाववत्त्वा [illegible] ज्ञानं प्रतिबन्धकमिति । [illegible] साधारण्यस्य साध्याभाववद्वृत्तित्वग्रहविरोधित्वम् , एवं साध्य [illegible] ज्ञानमपि साध्याभाववदसमानाधिकरणत्व [illegible] प्रतिबन्धकमिति [illegible] साधारण्यस्यापि तथा

● विवृतिः ●

[illegible] प्रमाणाभावात् , [illegible] स्वीकर्तव्यमिति ॥

[illegible]

[illegible]

सत्वं साध्यवत्प्रागवृत्त्यन्यत्वे मतिसाध्याभाववन्मात्र वृत्यन्तं

॥ दीधितिः ॥

तदभाववदवृत्तित्वमपि यदीष्टं तदा असिद्धिरेव नो चे

॥ गादाधरी ॥

साध्यादिसामानाधिकरण्यसामान्याभावाविषयकतया सा
ग्रहाप्रतिबन्धकत्वमिति च ।

विशेष्यदलप्रयोजनं स्फुटयति—असिद्धिविशेष इति । ह
र्व्याप्यत्वासिद्धिर्वेत्यर्थः । एतच्चालक्ष्यतालाभाय ।

ननु निश्चयाघटितस्य साध्यवदभाववदवृत्तित्वस्य वृ
विरोधितया एतदन्तर्भावे तस्याधिकहेत्वाभासत्वापत्तिरित्य

॥ विवृतिः ॥

भावाविषयकतया साध्याभावाधिकरणवृत्तित्वसामान्याभावाविषयकत्वे
धितः । साध्यादीति । साध्यसाध्याभाववद्व्याप्तिग्रहाऽप्रतिबन्धकत्वमि

अयमाशयः । निश्चितसाध्यतदभाववदवृत्तित्वमसाधारण्यम्
साध्यादिमद्व्यक्तिविशेषवृत्तित्वाभावविषयकम् । न नु साध्यादिमद्वृत्ति
भावविषयकम् एवं च निरुक्तलक्षणे निरुक्तासाधारण्येऽव्याप्तिः साध्या
त्वघटितस्य साध्यव्याप्यत्वस्य ग्रहे साध्याभावाधिकरणवृत्तित्वघटितस्य
व्याप्यत्वस्य च ग्रहे निरुक्तव्यक्तिविशेषाऽवृत्तित्वरूपासाधारण्यज्ञानस्
त्वात् , सामान्यधर्मावच्छिन्नप्रकारकबुद्धौ विशेषधर्मावच्छिन्नाभावनिश्
चयस्याप्रतिबन्धकत्वात् सर्ववादिसिद्धित्वात् इति । इति चेति । स चा स्वरस इति पूर्व

विशेष्यदलप्रयोजनम्=वृत्तिमत्त्वग्रहाऽविरोधित्वरूपविशेष्यदलप्रयोजनम्
सिद्धि =हेतुनिष्ठाऽवृत्तित्वरूपस्वरूपासिद्धिविशेष । ननु स्वरूपासिद्धिसा
साध्यादिव्याप्तिग्रहाऽविरोधित्वात् । पक्षाघटितहेतुनिष्ठाऽवृत्तित्वस्य स्वरूपा
पगमे स्यात् व्याप्यत्वासिद्धिर्वेति । हेतुनिष्ठावृत्तित्वरूपव्याप्यत्वासिद्धावि
च वृत्तिमत्त्वग्रहाऽविरोधित्वानुपादाने वर्तमान गगनादित्यत्र गगननिष्ठाऽवृ
त्त्यत्वाऽसिद्धावतिव्याप्तिः गगननिष्ठाऽवृत्तित्वस्य साध्यादिसामानाधिकरण्यघ
व्याप्तिग्रहाविरोधित्वेन साध्यादिव्याप्ति ग्रहाविरोधित्वरूप विशेषणदलस्य तत्र
दुरवारत्वम । तत्र सति तादृशाऽवृत्तित्वस्य वृत्तिमत्त्वग्रहविरोधितया वृत्तिमत्त्व
धर्मघटन तस्योपादानाऽसम्भवात्तत्रातिव्याप्तिरिति भाव ॥

नन्वित्यादि । वृत्तिमत्त्वग्रहविरोधितया=वृत्तिमत्त्वज्ञानप्रतिबन्धकग्रह

॥ दीधितिः ॥

ारण्यं दोषत्वम् । साध्यात्यन्ताभावादिव्यावृत्ताय निविष्टस्याव्यभिचारस्य-

॥ माथुरी ॥

र्ति । यदीदृशं—यदि वृत्तिमत्त्वग्रहविरोधि । वृत्तिमत्त्वग्रहे साध्याभावा-
वगाहितया तत्सामान्याभावावगाहित्वानैव विरोधि न त्वेकविशिष्टाव-
विशेषाभावस्वरूपसाध्यतदभाववदवृत्तित्वज्ञानमित्यस्वरसादाहेति । नि-
ष्कृष्टमताभिप्रायेणाह—नोचेदिति । इदमेव निश्चयाघटितं साध्यतदभाव-
वदवृत्तित्वमेव । एवकारेण निश्चयघटितस्य व्यवच्छेदः ॥

ननु तत्र साध्यादिव्याप्यत्वं यदि साध्यादिमदन्यावृत्तित्वे सति साध्या-

॥ विवृतिः ॥

तदन्यत्वमपि इति । साध्यतदभाववदवृत्तित्वे वृत्तिमत्त्वग्रहविरोधित्वविरहात् तस्य
तद्व्यभिचारसामान्यलक्षणत्वमेव न सम्भवतीति इदम् ॥

तस्य = साध्यादिमदवृत्तित्वस्य अधिकहेत्वाभासत्वापत्तिरिति । व्यभि-
चारविरोधित्वेनेत्यादिः पञ्चातिरिक्तहेत्वाभासत्वापत्तिरित्यर्थः । पञ्चाधिकहेत्वाभासत्वाप-
सिद्धान्तापत्तिरिव न सम्भवतीति पूर्वपक्षो निरस्तः ॥

यदीत्यभिधानप्रयोजनमाह—वृत्तिमत्त्वग्रहे इति । साध्याभावावगाहितया=साध्य-
स्य वृत्तिमत्त्वादेर्योऽभावस्तदवगाहितया । तत्सामान्येति । वृत्तिमत्त्वसामान्याभावा-
वगाहित्वमेवेत्यर्थः । विरोधि=प्रतिबन्धकम् । न त्वेकेति । ननु साध्यवदन्यत्वविशिष्ट
साध्याभाववद्वृत्तित्वाभावरूपसाध्यतदभाववदवृत्तित्वज्ञानमित्यर्थः । प्रतिबन्धकमिति पूर्वे-
णान्वयः । इत्यस्वरसादिति । तथा च वृत्तिमत्त्वग्रहाविरोधित्वं यदि साध्यतदभाव-
वदवृत्तित्वेऽपि वर्तते तदा तस्य दोषलक्षणलक्ष्यत्वेऽपि न क्षतिरिति भावः ।

निष्कृष्टेति । परं तु कस्याभिप्रायेणाहेत्यर्थः । इदमेवेति । तथा च निश्चयाऽघटि-
तसाध्यतदभाववदवृत्तित्वस्यैवासाधारण्यस्वरूपतया न तत्राधिकहेत्वाभासत्वापत्तिरित्याशयः।

ननु काञ्चनमयवह्निमान् काञ्चनमयधूमादित्यादौ काञ्चनमयत्वाभावविशिष्टवह्न्यादा-
वतिव्याप्तिः तस्य साध्यादिव्याप्यग्रहविरोधित्वात् । वृत्तिमत्त्वग्रहाऽविरोधित्वाद्यन्यतम आह
दीधितौ साध्याप्रसिद्ध्यादीति । आदिना साधनाऽप्रसिद्धिपरिग्रहः । वारणीयः=सव्य-
भिचारत्वाभावसम्पादनाय । विशिष्टेति । तथा च साधनतावच्छेदकविशिष्टसाध्य-
ग्रहत्वाऽव्यापकः साधनतावच्छेदकविशिष्टसाधनग्रहत्वाऽव्यापिका वृत्तिमत्त्वग्रहत्वाऽव्या-
पिका च या साध्यतदभावव्याप्यग्रहत्वव्यापकप्रतिबध्यता तन्निरूपितप्रतिबन्धकतानातिरि-
क्तवृत्तिविषयतानिरूपकतावच्छेदकवत्त्वं लक्षणमिति भावः ।

टीकायां साध्यादिव्याप्यत्वमिति । साध्यनिरूपितव्याप्यत्वं साध्याभाव

● गादाधरी ●

दिमद्वृत्तित्वं तदा द्वितीयलक्षणाभेदः साध्यवन्मात्रवृत्त्यादिमदन्यत्वं ताहशव्याप्तिमदर्थकत्वादित्यत आह व्यापकेति। द्वितीयलक्षणस्यापि यथाश्रुतार्थपरत्वे पूर्ववद्व्याप्यविरुद्धयोर्दशाविशेषेऽसाधारणयोरसंग्रह इत्यत आह रीतिरिति। तत्रापि साध्यतदभाववन्मात्रवृत्तित्वग्रहविरोधिग्रहविषयत्वमग्रहाविरोधिधर्मवत्त्वमेव विवक्षणीयमित्यर्थः।

उपाध्यायमतमाह केचित्त्विति। असाधारण्याभावकाल:-पक्षवृत्तिनिष्ठासाधारण्याभावस्यावच्छेदकक्षणः। तेन यदा शब्दत्वादेरसाधारणं

● विवृतिः ●

पित व्याप्यत्वं चेत्यर्थः। साध्यनिरूपितां व्याप्तिमाह—साध्यवदन्येति। साध्याभावनिरूपितां व्याप्तिमाह—साध्यादीति। द्वितीयलक्षणाऽभेदं प्रदर्शयति साध्यवदन्येति। तादृशेति। साध्यवदन्यावृत्तित्वसहितसाध्यादिमदवृत्तित्वरूपव्याप्तिमदर्थकत्वादित्यर्थः। व्यापकेति। तथा च हेतुव्यापकसाध्यसामानाधिकरण्याविशिष्टहेतुत्वस्य साध्याभावसमानाधिकरण्यरूपेण साध्यसाध्याभावव्याप्तिरलक्षणे प्रवेशनीयमिति द्वितीयलक्षणाऽभेद इत्याशयः।

यथाश्रुतार्थपरत्वे = ... परत्वे। व्याप्यविरुद्धयोरिति। शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यत्र शब्दो नित्यः शब्दत्वादित्यत्र शब्दत्वरूपविरुद्धे चेत्यर्थः। दशाविशेषे=पक्षे साध्यसंदेहदशायाम्। असंग्रह इति। शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ वन्मात्रवृत्तित्वेन तत्र साध्यवन्मात्रवृत्त्यन्यत्वविरहात् शब्दो शब्दत्वस्य साध्याभाववन्मात्रवृत्तित्वेन तत्र साध्याभाववन्मात्रवृत्त्यन्यत्वविरहात्। साध्यसंदेहदशायां अनित्यत्वसाध्यकशब्दत्वस्य व्याप्यस्य ... विरुद्धस्य चासंग्रह इति हृदयम्। तत्रापि=द्वितीयलक्षणेऽपि। साध्यतदभाववेति। ...वृत्तित्वग्रहत्वाव्यापकाया साध्यतदभाववन्मात्रवृत्तित्वग्रहत्वव्यापिकायाः प्रतिबध्यताया निरूपकप्रतिबन्धकतानिरूपकज्ञानविषयतानिरूपकताऽवच्छेदकधर्मवत्त्वमेवेत्यर्थः।

एवकारेण यथाश्रुतार्थं व्यवच्छिनत्ति। प्रकृतहेतुनिष्ठेति। हेतुतावच्छेदकावच्छिन्ननिष्ठस्य साधारण्याभावस्यावच्छेदकक्षण इत्यर्थः। शब्दधर्मिकसाध्यसंदेहदशायां प्रमेयत्वावच्छिन्नस्य साधारण्याभावावच्छेदकतया साध्यसंदेहदशायां शब्दत्वहेतुकस्थले व्यापकस्य हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकः प्रकृतपदस्यार्थः ध्येयम्। तेन=हेतुनिष्ठकथनेन भाववच्छेदकक्षणस्य ... । यद्—शब्दादौ पक्षेऽनित्यत्वरूपसाध्यस्य संदेहदशायां असाधारण्यम् साध्यतदभाववद्वृत्तित्वम्। तादृशक्षणस्य=शब्दत्वादिविशिष्ट

॥ गादाधरी ॥

[illegible]लक्षणस्य घटत्वादिनिष्ठासाधारण्याभावावच्छेदकत्वेपि न क्षतिः ॥
अथ शब्दादौ साध्यसन्देहदशायां शब्दत्वादावसाधारण्यव्यवहार-
[illegible]कस्य तत्कालीनसाध्यादिनिश्चयविषयीभूतघटादिवृत्तित्वविरहस्य
[illegible]दौ साध्यादिनिश्चयदशायामपि तत्र सत्त्वात् प्रकृतहेतुनिष्ठासाधा-
[illegible]भावस्याप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिः । न च तत्कालीनसाध्यादिनिश्चयविषयी-
[illegible]र्मिव्यावृत्तत्वरूपासाधारण्यघटकतत्कालादिविरहात् तदानीं तद्घटि-

॥ विवृतिः ॥

[illegible]त्वस्य । घटत्वादाविति । शब्दत्वादिभिन्नघटत्वादौ वर्तमानस्यासाधारण्याभाव-
[illegible]च्छेदकत्वेऽपीत्यर्थः । न क्षतिः=न तदानीम् शब्दत्वादेरसाधारण्यानुपपत्तिः । हेतुनि-
[illegible]ष्ठारण्याभावावच्छेदकलक्षणाऽविवक्षणे शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यत्र यदा पक्षेऽनित्य-
[illegible] संदेहस्तदा शब्दत्वादावव्याप्तिः, शब्दत्वनिष्ठासाधारण्यलक्षणस्यापि घटत्वनिष्ठासाधा-
[illegible]भावावच्छेदकतया तादृशलक्षणावच्छिन्नसाध्यादिव्याप्तिशून्यत्वस्य शब्दत्वेऽसत्त्वादतो
निष्ठासाधारण्याभावावच्छेदकलक्षणनिवेशः, तथासति शब्दत्वादिनिष्ठासाधारण्यावच्छेद-
[illegible]णस्य शब्दत्वादिनिष्ठासाधारण्याभावावच्छेदकत्वासम्भवात् , शब्दत्वादिनिष्ठासाधार-
[illegible]भावावच्छेदककालान्तरावच्छिन्नव्याप्तिद्वयशून्यत्वस्य शब्दत्वादेर्यदाऽसाधारण्यं
[illegible]दानीं सत्त्वेन तत्र लक्षणसमन्वयः इत्याशयः ॥

प्रकृतहेतुनिष्ठासाधारण्याभावस्याप्रसिद्धिमाशंकते—अथेति । शब्दादौ=शब्दोऽ-
[illegible]त्यः शब्दत्वादित्यादिस्पक्षीयपक्षीभूते शब्दान्तरे । साध्यसंदेहदशायाम् = अनि-
त्यत्वसंदेहदशायाम् । शब्दत्वादौ = हेतुभूते शब्दत्वादौ । असाधारण्ये इति ।
[illegible]त्वमिदानीमसाधारणमित्याकारकशब्दप्रयोगात्मकव्यवहारप्रयोजकस्येत्यर्थः । तत्
[illegible]कालीनेति । तत्कालावच्छिन्नसाध्यतदभावनिश्चयविषयीभूतघटगगनवृत्तित्वविर-
[illegible]स्येत्यर्थः । शब्दप्रयोगात्मकव्यवहारं प्रति व्यवहर्तव्यज्ञानस्य जनकतया तादृश-
[illegible]नत्वावच्छेदकत्वेन निरुक्तवृत्तित्वविरहस्य तादृशव्यवहारप्रयोजकत्वमित्याशयः ॥

साध्यादिनिश्चयदशायामपि=अनित्यत्वादिनिश्चयदशायामपि । तत्र=शब्दत्वादौ ।
सत्त्वादिति । घटगगनवृत्तित्वविरहस्य सर्वदैव शब्दत्वे विद्यमानत्वादिति भावः ।
प्रकृतेति । प्रकृतशब्दत्वरूपहेतुनिष्ठासाधारण्याभावस्येत्यर्थः । अव्याप्तिरिति ।
तथा च शब्दत्वरूपहेतुनिष्ठासाधारण्याभावस्याप्रसिद्ध्या तादृशाभावावच्छिन्न-
[illegible] इति ।

[illegible] तत्कालीनेति । [illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

दण्डिनोऽपीत्यं वाच्यम् । तथा च अभावाधिकरणत्वमिह [illegible]

॥ गादाधरी ॥

साधारण्यविरहोऽत्र एवेति वाच्यम् । प्रतियोगितावच्छेदकं सम्बन्धाभावीयविशिष्टाभावाद्योजकत्वात् अन्यथा दण्डाभावे दण्ड विशिष्टपुरुषाभावादेरिव दण्डविशिष्टपुरुषाभावाद्यभावस्यापि स्यात् । यदि च प्रकृतहेतुमद्विशेष्यकसाध्यवदभावान्यतरनिश्चय साधारण्याभावकार्यत्वनेन विवक्षितमित्युच्यते, तदा [illegible]

॥ विवृतिः ॥

प्रकृतेति । पक्षे साध्यतदभावान्यतरनिश्चयादिनिश्चये तत्साधारण्याभाव इत्यर्थः । अन्यत्र चेति । तथा च यद अनित्यत्वादेर्निश्चयः तदा पक्षे साध्यतदभावान्यतरनिश्चयात् तद स्यादौ तत्कालावच्छिन्नपक्षविशेष्यकसाध्यादिनिश्चयविषयधर्मिवृत्तित्वाभाव साधारण्याभावस्य वर्तमानत्वात् कुतः प्रकृतहेतुनिष्ठासाधारण्याभावस्य सिद्धिरित्याशयः ।

प्रतियोगीति । साध्यतदभावासाधारण्यप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नस्येत्यर्थः । अभावीयेति । तादृशप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टविशिष्टाभावाप्रयोजकत्वादित्यर्थः । अन्यथा अभावप्रतियोगिविशेष प्रतियोगिविशेषिताभावाभावप्रयोजकत्वे । दण्डाभावेऽदण्डाभावदशायां । दण्डिपुरुषो नास्तीत्याकारकप्रतीतिसिद्धाभावादेरिवेत्यर्थः । दण्डविशि दण्डविशिष्टपुरुषाभावो नास्तीत्याकारकप्रतीतिसिद्धदण्डिपुरुषाभावाभावस्य

सत्यमसंभवादिति । दण्डशून्यपुरुषवति देशे इत्यादिः । तथा च विशिष्टपुरुषाभावाभावो यदि दण्डाभावप्रयुक्तः स्यात् तदा दण्डशून्यपुरु वृत्तितावानपि स्यात् दण्डिपुरुषाभाववदित्याकारकापत्तिभिया स्वरूपेणाभावस्य स्वाभावाभावप्रयोजकत्वं नाङ्गीकर्तव्यम् । एवं च तत्काल स्यादिनिश्चयविषयधर्मिवृत्तित्वाभावाभावरूपासाधारण्याभावस्य तत्कालविर तया प्रकृतहेतुनिष्ठासाधारण्याभावस्याप्रसिद्धिरस्त्येवेति भावः ।

यदि चेति । इत्युच्यते इति परेणान्वयः । प्रकृतेति । हेतुतावच्छेदक
तद्विशेष्यकी य [illegible]
साध्य [illegible]
स्येऽपि [illegible]
मिति [illegible]

❀ गादाधरी ❀

दित्यादौ यदा क्वचिदपि साध्यस्य साध्याभावस्य वा निश्चयो नास्ति
। सव्यभिचारत्वप्रसङ्गः—तादृशक्षणस्य प्रकृतहेतुमद्विशेष्यकसाध्यादि-
श्चयस्याप्यनधिकरणत्वेन तदा तादृशनिश्चयक्षणावच्छिन्नसाध्यादिव्या-
भावस्य हेतौ सत्त्वात् तदा चासाधारण्यघटकसाध्यादिनिश्चयासत्त्वे-
साधारण्यस्य साधारण्यस्य च विरहेणेष्टापत्तेरयोगात् । प्रकृतहेतुनिष्ठा-

❀ विवृतिः ❀

मिति । तथा च शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा साध्यसंदेहस्तदा हेतु-
द्विशेष्यकसाध्यादिनिश्चयस्यासत्त्वात् कालान्तरीणशब्दादिविशेष्यकसाध्यादिनिश्चया-
करणक्षणावच्छिन्नव्याप्तिद्वयशून्यत्वस्य साध्यसंशयकाले शब्दत्वे सत्त्वादुक्तवि-
क्षायाम् असाधारणे लक्षणसमन्वय इत्याशयः ।

यदा = यस्मिन्क्षणे । क्वचिदपि = हेतुमति तद्भिन्नेऽपि च । इदञ्चेष्टापत्तिव्युदा-
साभिहितम् । तदा = तस्मिन् क्षणे । सव्यभिचारत्वप्रसंगः = तदानीं शब्दत्वादौ
तिव्याप्तिः । सव्यभिचारत्वप्रसंगे हेतुमाह तादृशक्षणस्येत्यादि । साध्यादिनि-
श्चयानधिकरणक्षणस्येत्यर्थः । प्रकृतेति । शब्दत्वादिमद्विशेष्यकसाध्यसाध्याभाव-
निश्चयस्याप्यनधिकरणत्वेनेत्यर्थः । अपिना तादृशक्षणस्य हेतुमद्भिन्नविशेष्यकसा-
ध्यादिनिश्चयानधिकरणत्वं सूचितम् । तदा = तादृशनिश्चयानधिकरणक्षणे । तादृशे-
ति । कालान्तरीणसाध्यादिनिश्चयक्षणावच्छिन्नसाध्यादिव्याप्त्यभावस्येत्यर्थः । हेतौ =
शब्दत्वादौ । तथा च यस्मिन्क्षणे शब्दत्ववति शब्दादौ साध्यादिनिश्चयो नास्ति
तदानीं शब्दत्वादेरसाधारण्यापत्तिः । कालान्तरीणशब्दादिविशेष्यकसाध्यादिनिश्चय-
क्षणावच्छिन्नसाध्यादिव्याप्तिशून्यत्वस्य साध्यादिनिश्चयानधिकरणक्षणे शब्दत्वादौ
सत्त्वादिति हृदयम् ।

ननु तदानीमसाधारण्यमिष्टमेवेत्यत आह तदेति । शब्दादिधर्मिकसाध्यादि-
निश्चयानधिकरणक्षणे चेत्यर्थः । असाधारण्येति । तत्कालावच्छिन्नसाध्यादिनिश्च-
यविषयधर्मिव्यावृत्तत्वरूपासाधारण्यघटकतत्कालावच्छिन्ननिश्चयासत्त्वेनेत्यर्थः । साधा-
रण्यस्यापि असाधारण्याभावघटिततया शब्दत्वादेरसाधारण्यस्येष्टापत्त्यसम्भवेन साधा
रण्यस्यापि इष्टापत्तिर्न सम्भवतीत्याशयेनाह—साधारण्यस्येति । अयोगा-
दिति । तथा च शब्दत्ववति साध्यादिनिश्चयविरहकाले शब्दत्वादेरलक्ष्यताभ्योऽपे
लक्षणविवक्षायां तदानीं शब्दत्वादौ अतिव्याप्तिः कालान्तरीणतादृशसाध्यादिनिश्चय-
क्षणावच्छिन्नसाध्यादिव्याप्तिशून्यत्वस्य शब्दत्वादौ सत्त्वादिति भावः ।

उक्तातिव्याप्तिनिरासाय पुनः शंकते—प्रकृतेति । हेतुतावच्छेदकावच्छिन्ननिष्ठं

॥ दीधितिः ॥

द्वाभिरोधिनं वाच्यम् । स्वाभावकसामानाधिकरण्यमिह स्या

॥ गादाधरी ॥

साधारण्यविरहोऽपि यदेति वाच्यम् । प्रतियोगिकोटिप्रवि
ष्टदण्डाभावीयविशिष्टाभावाप्रयोजकत्वात् अन्यथा दण्डशून्य
विशिष्टपुरुषाभावादेरिव दण्डविशिष्टपुरुषाभावाभावस्यापि
द्भात् । यदि च प्रकृतहेतुमद्विशेष्यकसाध्यवत्त्वाभावान्यतरनिश्च
साधारण्याभावकाले त्वनेन विषमिति चेत्युच्यते, तदा अदोऽपि

॥ विवृतिः ॥

तद्विशिष्टेति । यो साध्यतदभावान्यतरनिश्चयविशिष्टसाध्यादिनिश्चयविष
यताधारणाभावः इत्यर्थः । अन्यत्र यदेति । यदा च वह
न्यभावाभावेनिश्चयः तदा यो साध्यादिप्रकारकनिश्चयाभावत्व तद
वच्छो तत्कालावच्छिन्नविशेष्यतासाध्यादिनिश्चयविषयधर्मिवृत्त्यभाव
साधारणाभावस्य वर्तमानत्वात् पुनः प्रकृतहेतुनिष्ठसाधारण्याभाव
सिद्ध्यापत्तेः ।

प्रतियोगीति । साधारण्यस्वरूपघटकप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभ
सत्त्वदेरर्थः । अभावेयेति । तादृशप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टप्रति
विशिष्टाभावाप्रयोजकत्वादित्यर्थः । अन्यथा अभावप्रतियोगिविशेष
प्रतियोगिविशेषिताभावाभावप्रयोजकत्वे । दण्डवदन्यत्वे दण्डाभावदशायां
दण्डिपुरुषो नास्तीत्याकारकप्रतीतिसिद्धाभावादेरिवेत्यर्थः । दण्डयोगि
नास्तीत्याकारकप्रतीतिसिद्धदण्डिपुरुषाभावाभावस्य
दण्डशून्यपुरुषवति देशे इत्यादिः । यथा च
यदि दण्डाभावप्रयुक्तः स्यात् तदा दण्डशून्यपुरु
स्यात् दण्डिपुरुषाभाववदित्याकारकप्रतीतिविषया स्वविशि
स्वाभावाभावप्रयोजकत्वं नाङ्गीकर्तव्यम् । एवं च साध्य
विषयधर्मिवृत्तित्वाभावाभावरूपासाधारण्याभावस्य तत्कालविरा
सिद्धिरस्त्येवेति भावः ।

येति । इत्युच्यते इति परेणान्वयः । प्रकृतेति । हेतुतावच्छेदक
यः साध्यतदभावान्यतरनिश्चयस्तदधिकरण क्षण एवेत्यर्थः ।
घटत्वावच्छिन्नवति प्रमेयत्वावच्छिन्नवति साध्यसाध्य
शब्दत्वादेरसाधारण्यस्येष्टतया हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नात्
ध्येयम् । असाधारण्याभावकालइति । प्रकृतहेतुनिष्ठेत्यादिः ।

॥ गादाधरी ॥

न्यादित्यादौ यदा कचिदपि साध्यस्य साध्याभावस्य वा निश्चयो नास्ति तदा सव्यभिचारत्वप्रसङ्गः—तादृशलक्षणस्य प्रकृतहेतुमद्विशेष्यकसाध्यादिनिश्चयप्राप्यनधिकरणत्वेन तदा तादृशनिश्चयक्षणावच्छिन्नसाध्यादिव्याप्यभावस्य हेतौ सत्त्वात् तदा चासाधारण्यघटकसाध्यादिनिश्चयासत्त्वेनासाधारण्यस्य साधारण्यस्य च विरहेणेष्टापत्तेरयोगात् । प्रकृतहेतुनिष्ठा-

॥ विवृतिः ॥

सामिति । तदा च सन्देहोऽनित्यः शब्दस्यादित्यादौ यदा साध्यादेस्तत्र हेतु-मद्विशेष्यक[illegible]निश्चय[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] इत्यादयः ।

यदा = [illegible] । कचिदपि = [illegible] । [illegible] । तदा = तस्मिन् क्षणे । सव्यभिचारत्वप्रसङ्गः = [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] । प्रकृतेति । [illegible] । [illegible] । तदा = [illegible] । [illegible] । हेतौ = [illegible] । तदा च [illegible] [illegible] [illegible] इत्यर्थः ।

ननु [illegible] इति । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] ।

[illegible] ।

॥ दीधितिः ॥

द्यविरोधित्वं वाच्यम् । व्यापकसामानाधिकरण्यमिह व्याप्यतव

॥ गादाधरी ॥

तासाधारण्यविरहोऽस्त्येव एवेति वाच्यम् । प्रतियोगिकोटिप्रविष्टविशे सत्त्वस्याभावीयविशिष्टाभावाप्रयोजकत्वात् अन्यथा दण्डाद्यसत्त्वे विशिष्टपुरुषाभावादेरिव दण्डविशिष्टपुरुषाभावाद्यभाववत्यपि सत्त्वा त्स्यात् । यदि च प्रकृतहेतुमद्विशेष्यकसाध्यतदभावान्यतरनिश्चयप्र साधारण्याभावकालेत्यनेन विवक्षितमित्युच्यते, तदा शब्दोऽनित्य

॥ विवृतिः ॥

तद्घटितेति । पक्षे साध्यसंशयकालरूपतत्कालघटितसाध्यादिनिश्चयविषयर्ष त्वाभावरूपासाधारण्याभाव इत्यर्थः । अस्त्येव एवेति । यथा च यदा श अनित्यत्वादेर्निश्चयः तदा पक्षे साध्यसंदेहकालरूपतत्कालाभावात् तदवं त्वादौ तत्कालावच्छिन्नत्वविशेषितसाध्यादिनिश्चयविषयधर्मिवृत्तित्वाभावरूपा धारण्याभावस्य वर्त्तमानत्वात् कुतः प्रकृतहेतुनिष्ठासाधारण्याभावस्या रित्याशयः ।

प्रतियोगीति । साक्षात्परम्परासाधारणप्रतियोगितावच्छेदकीभूतवि सत्त्वस्येत्यर्थः । अभावीयेति । तादृशप्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टविशेष विशिष्टाभावाऽप्रयोजकत्वादित्यर्थः । अन्यथा अभावप्रतियोगिविशेष प्रतियोगिविशेषिताभावाभावप्रयोजकत्वे । दण्डाद्यसत्त्वे=दण्डाभावदशायां । दण्डिपुरुषो नास्तीत्याकारकप्रतीतिसिद्धाभावादेरिवेत्यर्थः । दण्डविशि दण्डविशिष्टपुरुषाभावो-नास्तीत्याकारकप्रतीतिसिद्धदण्डिपुरुषाभावाभावस्यापि

सत्त्वप्रसंगादिति । दण्डशून्यपुरुषवति देशे इत्यादिः । तथा च द शिष्टपुरुषाभावाभावो यदि दण्डाभावप्रयुक्तः स्यात् तदा दण्डशून्यपुरु वृत्तितावानपि स्यात् दण्डिपुरुषाभाववदित्याकारकापत्तिभिया सत्त्वे पणाभावस्य स्वाभावाभावप्रयोजकत्वं नांगीकर्त्तव्यम् । एवं च तत्कालघ ध्यादिनिश्चयविषयधर्मिवृत्तित्वाभावाभावरूपासाधारण्याभावस्य तत्कालविर तथा प्रकृतहेतुनिष्ठासाधारण्याभावस्याप्रसिद्धिरस्त्येवेति भावः ।

यदि चेति । इत्युच्यते इति परेणान्वयः । प्रकृतेति । हेतुतावच्छेद र्मद्विशेष्यको यः साध्यतदभावान्यतरनिश्चयस्तदधिकरण क्षण एवेत्यर्थः । साध्यसंदेहदशायां घटत्वावच्छिन्नवति प्रमेयत्वावच्छिन्नवति वार्थ्यसम्बन्धी त्वेऽपि शब्दत्वादेरसाधारण्यदशायां हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नवत्त्व सिद्धि रेवम् । असाधारण्याभावकालइति । प्रकृतहेतुनिष्ठेत्यादिः । नि

॥ गादाधरी ॥

ादित्यादौ यदा क्वचिदपि साध्यस्य साध्याभावस्य वा निश्चयो नास्ति
दा सव्यभिचारत्वप्रसङ्गः—तादृशक्षणस्य प्रकृतहेतुमद्विशेष्यकसाध्यादि-
श्चयस्याप्यनधिकरणत्वेन तदा तादृशनिश्चयक्षणावच्छिन्नसाध्यादिव्या-
यभावस्य हेतौ सत्त्वात् तदा चासाधारण्यघटकसाध्यादिनिश्चयासत्त्वे-
ासाधारण्यस्य साधारण्यस्य च विरहेणेष्टापत्तेरयोगात् । प्रकृतहेतुनिष्ठा-

॥ विवृतिः ॥

ामिति । तथा च शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा साध्यसंदेहस्तदा हेतु-
द्विशेष्यकसाध्यादिनिश्चयस्यासत्त्वात् कालान्तरीणशब्दादिविशेष्यकसाध्यादिनिश्चया-
करणक्षणावच्छिन्नव्याप्तिद्वयशून्यत्वस्य साध्यसंशयकाले शब्दत्वे सत्त्वादुक्तवि-
क्षायाम् असाधारणे लक्षणसमन्वय इत्याशयः ।

यदा = यस्मिन्क्षणे । क्वचिदपि=हेतुमति तद्भिन्नेऽपि च । इदञ्चेष्टापत्त्युदा-
ायाभिहितम् । तदा = तस्मिन् क्षणे । सव्यभिचारत्वप्रसंगः=तदानीं शब्दत्वादौ
ातिव्याप्तिः । सव्यभिचारत्वप्रसंगे हेतुमाह तादृशक्षणस्येत्यादि । साध्यादिनि-
ायानधिकरणक्षणस्येत्यर्थः । प्रकृतेति । शब्दत्वादिमद्विशेष्यकसाध्यसाध्याभाव-
निश्चयस्याप्यनधिकरणत्वेनेत्यर्थः । अपिना तादृशक्षणस्य हेतुमद्भिन्नविशेष्यकसा-
ायादिनिश्चयानधिकरणत्वं सूचितम् । तदा = तादृशनिश्चयानधिकरणक्षणे । तादृशे-
ति । कालान्तरीणसाध्यादिनिश्चयक्षणावच्छिन्नसाध्यादिव्याप्त्यभावस्येत्यर्थः । हेतौ=
ाब्दत्वादौ । तथा च यस्मिन्क्षणे शब्दत्ववति शब्दादौ साध्यादिनिश्चयो नास्ति
दानीं शब्दत्वादेरसाधारण्यापत्तिः । कालान्तरीणशब्दादिविशेष्यकसाध्यादिनिश्चय-
क्षणावच्छिन्नसाध्यादिव्याप्तिशून्यत्वस्य साध्यादिनिश्चयानधिकरणक्षणे शब्दत्वादौ
सत्त्वादिति हृदयम् ।

ननु तदानीमसाधारण्यमिष्टमेवेत्यत आह तदेति । शब्दादिधर्मिकसाध्यादि-
निश्चयानधिकरणक्षणे चेत्यर्थः । असाधारण्येति । तत्कालावच्छिन्नसाध्यादिनिश्च-
यविषयधर्मिव्यावृत्तत्वरूपासाधारण्यघटकतत्कालावच्छिन्ननिश्चयासत्त्वेनेत्यर्थः । साधा-
रण्यस्यापि असाधारण्याभावघटिततया शब्दत्वादेरसाधारण्यस्येष्टापत्त्यसम्भवेन साधा
रण्यस्यापि इष्टापत्तिर्न सम्भवतीत्याशयेनाह—साधारण्यस्येति । अयोगा-
दिति । तथा च शब्दत्ववति साध्यादिनिश्चयविरहकाले शब्दत्वादेरलक्ष्यताध्रौव्ये
उक्तविवक्षायां तदानीं शब्दत्वादौ अतिव्याप्तिःकालान्तरीणतादृशसाध्यादिनिश्चय-
क्षणावच्छिन्नसाध्यादिव्याप्तिशून्यत्वस्य शब्दत्वादौ सत्त्वादिति भावः ।

उक्तातिव्याप्तिनिराशाय पुनः शंकते—प्रकृतेति । हेतुतावच्छेदकावच्छिन्ननिष्ठं

॥ गादाधरी ॥

साधारण्यघटको यो यस्तदन्यक्षणस्य विपक्षणे तु यादृश[illegible] यादृशसाधारणस्य हेतोः कदापि नासाधारण्यं तत्राव्याप्ति-[illegible] स्यासाधारण्यस्याप्रसिद्धेः ।

नैवम् । तत्तत्कालावच्छिन्नत्वविशिष्टस्य तत्तत्कालीनसाध्या[illegible]

॥ विवृतिः ॥

यदसाधारण्यं तद्घटको यो य इत्यर्थः । सामान्यतोऽसाधारण्यघटक[illegible] प्रसिद्धिः, सर्वस्यापि क्षणस्यान्ततो गगनादिनिष्ठासाधारण्यघटकत्वात् । [illegible] साधारण्यघटकभिन्नत्वविशिष्टे शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा शब्दा[illegible] साधारण्यं तत्कालस्यापि घटत्वादिनिष्ठासाधारण्यघटकभिन्नतया तत्रे [illegible] क्षणामपि शब्दत्वादावव्याप्तिः । हेतुनिष्ठासाधारण्यघटकभिन्नत्वविशेषणे[illegible] वच्छिन्ननिष्ठासाधारण्यघटकभिन्नत्वस्य शब्दत्वत्वावच्छिन्ननिष्ठासाधारण्य[illegible] शब्दत्वादव्याप्तिस्तो हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नार्थकं प्रकृतेऽवादम् । [illegible] त्वादिनिष्ठासाधारण्यघटकभिन्नत्वस्य तत्तत्कालरूपे शब्दत्वनिष्ठासाधारण्य[illegible] तत्तावदानीं शब्दत्वादाव्याप्तिरतो यो य इति वीप्सानुसरणमिति भावः ।

विपक्षणे त्विति । तथा च यदा कश्चिदपि साध्यस्य तदभाववति [illegible] नास्ति तदापि शब्दत्वादेरेनं व्यभिचारस्त्वप्रसक्तया, साध्यनिश्चयक्षणस्य [illegible] शब्दत्वनिष्ठासाधारण्यघटकभिन्नतया तत्कालावच्छिन्नसाध्यादिव्याप्तिरूपासा[illegible] त्वादौ विरहादिति भावः ।

यादृशसाध्यवत्पक्षे = धूमादिसाध्यवत्पक्षे । यादृशसाधारणस्य हेतोः = [illegible] विह्नलासाधारणस्य हेतोः । नासाधारण्यम् = निश्चितसाध्यवत्[illegible] तत्र = साधारणे हेतौ । प्रकृतेति । वह्नित्वावच्छिन्ननिष्ठस्य निश्चितसाध्य[illegible] इत्यादिलक्षणाप्रसिद्धेरित्यर्थः । उक्तविवक्षायाम् साध्यवत्पक्षे धूमादि[illegible] निश्चितः कदापि न निश्चितसाध्यवदभावसहचरितत्वं तत्कालीने [illegible] साधारण्येऽव्याप्तिः, वह्निकालहेतुनिष्ठसाधारण्यस्याप्रसिद्धतया [illegible] [illegible]प्रसिद्धेरित्याशयः ।

अतिव्याप्तेरनवं नैवमिति । तत्तत्कालेति । यत्पूर्वक्षणे [illegible] [illegible]कालावच्छिन्नत्वविशिष्टत्वमित्यर्थः । यदा शब्दत्वादेरसाधारण्यं तत्कालीने [illegible] [illegible]

॥ दीधितिः ॥

च द्वितीयस्य भेदः । रीतिस्तुल्यैव ।

॥ गादाधरी ॥

अथवा प्रकृतहेतुमद्विशेष्यकसाध्यतदभावान्यतरनिश्चयानधिकर किञ्चिद्विशेष्यकसाध्यतदभावनिश्चयवत्त्वोभयाभाववान् अत एव म रणाभावकालेत्यनेन विवक्षितः । शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ क कश्चिदपि साध्यस्य तदभावस्य वा न निश्चयः तत्क्षणे प्रकृतहेतुमद्विशे कसाध्यतदभावान्यतरनिश्चयानधिकरणत्वमस्त्येव साध्यतदभावनिश्च

॥ विवृतिः ॥

भावस्य हेतौ सत्त्वादव्याप्तिः, न च तत्तत्कालावच्छिन्नत्वविशेषितं यदुभयाभाव तत्तत्क्षणिकाभावकूटस्य प्रकृतहेतौ विवक्षणादेवमव्याप्तिरिति वाच्यम्, हेतुमद्वि ष्ठस्य तादृशासाधारण्याभावकूटस्य विवक्षणे पूर्वोक्ताव्याप्त्यापत्तेः हेतुनिष्ठा भावकूटविवक्षणे तु यादृशासाधारण्ये हेतोः कदापि नासाधारण्यं तादृश [illegible] प्यापत्तेः । न च हेतुनिष्ठं हेतुभिन्ननिष्ठं च यत्तत् तादृशासाधारण्यं तत्तद् [illegible] भावकूटविवक्षणाददोष इति वाच्यम्, तथा सति यादृशासाधारण्यविशिष्टे [illegible] नासाधारण्यं तादृशासाधारण्यविशिष्टे प्रकृतहेतुरूपशब्दत्वनिष्ठतादृश [illegible] तदभावस्य शब्दत्वादावपि सत्त्वेनातिप्रसङ्गतादवस्थ्यमिति भावः ॥ प्रकृत हेतुमदित्यादि [illegible] विशेष्यको यः साध्यतदभावान्यतरनिश्चयस्तदनधिकरण [illegible] विशेष्यको यः साध्यस्य तदभावस्य वा निश्चयस्तदुभयाभाव [illegible] । शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा कश्चिदपि [illegible] तदा [illegible] निश्चयाभावात् [illegible] । [illegible] यदा कश्चिदपि साध्यहेतोर्निश्चयवान् [illegible] [illegible] । ननु किं [illegible] [illegible] इत्येव [illegible] [illegible], यदा शब्दादौ [illegible] [illegible] [illegible] तदभाव [illegible] [illegible] [illegible] निवेशः ।

ननु [illegible] शब्दत्वादित्यादौ यदा कश्चिदपि [illegible] [illegible] शब्दोऽनित्य इति । [illegible] प्रकृतेति । [illegible] [illegible]

✿ गादाधरी ✿

यत्त्वाभावेनोभयाभावोऽक्षत एवेति तदा न सव्यभिचारिताप्रसङ्गः।

प्रकृतहेतुनिष्ठासाधारण्यघटको यो यस्तदन्यक्षण एव विवक्षणीयः यत्साध्यकस्थले यस्य साधारणहेतोः कदापि नासाधारण्यं तत्साध्यके तत्स्थलीयलक्षणेऽसाधारण्याभावकालावच्छिन्नत्वं नोपादेयमेव साध्यसाधनभेदेन लक्षणभेदादित्यपि कश्चित्।

विशेषणाभावात्-असाधारण्याभावकालावच्छिन्नत्वरूपं यद्व्याप्तिद्वयस्य विशेषणं तदभावात्। संग्रहः—तादृशविशेषणविशिष्टव्याप्तिद्वयस्या-

✿ विवृतिः ✿

तादृशक्षणे। न सव्यभिचारताप्रसंग इति। तथा च निरुक्तोभयाभावस्य तादृशक्षणावच्छिन्नसाध्यादिव्याप्तिशून्यत्वस्य शब्दत्वादौ विरहान्न तदानीं शब्दत्वादावतिव्याप्तिरिति भावः।

मतान्तरमाह-प्रकृतेति। नन्वेवं यादृशासाधारणहेतोः कदापि नासाधारण्यं तत्राव्याप्तिरत आह-यत्साध्यकस्थलेति। तत्स्थलीयलक्षणे=तादृशसाध्यहेतुकस्थलीयलक्षणे। नोपादेयमेवेति। तथाच तादृशस्थलेऽसाधारण्याभावकालावच्छिन्नत्वाविशेषितसाध्यादिव्याप्तिशून्यत्वमेव लक्षणं वक्तव्यम्, साधारणहेतौ कदाचिदपि साध्यादिव्याप्तिविरहात् तत्र लक्षणसमन्वय इति भावः। लक्ष्यभेदेन लक्षणस्य नानात्वं न युक्तिसहमित्यस्वरसः कश्चिदित्युक्त्या सूचितः। अधिकमभिहितम् प्राक्॥

शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा शब्दत्वादेरसाधारण्यं तदा शब्दत्वादौ साध्यनिरूपितव्याप्तेः सत्त्वेऽपि असाधारण्याभावकालावच्छिन्नत्वविशेषिततादृशव्याप्तेरसाधारण्याभावकालावच्छिन्नत्वरूपविशेषणाभावेन तदानीं शब्दत्वादावभावसत्त्वात् लक्षणसमन्वयार्थं विशेषणाभावादित्यन्तं व्याख्यानमाहासाधारण्येति। तदभावात्=असाधारण्यकालावच्छिन्नत्वरूपविशेषणस्याभावात्। तादृशेति। असाधारण्याभावकालावच्छिन्नत्वरूपविशेषणविशिष्टसाध्यादिव्याप्तिद्वयाभाववत्त्वमित्यर्थः। अत्र च मते न [illegible] साध्याभाववद्व्याप्तिशून्यत्वमेव [illegible] शब्दत्वादेः [illegible]

॥ दीधितिः ॥

केचित्तु असाधारण्याभावकालावच्छिन्नसाध्यतदभावव्याप्तिशून्य-

॥ गादाधरी ॥

मावयत्त्वम्। एतन्मते च पूर्वलक्षणे साध्याभाववदवृत्तित्वघटितायां उत्तरत्र च तद्वदन्यावृत्तित्वघटिताया व्याप्तेरनुप्रवेशान्न लक्षणयोरभेदः। स्वव्यापकसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तेरभावश्च निवेशयितुमशक्यः तादृश व्याप्तेः स्वत्वघटिततया हेतुभेदेन भेदात् साधारणहेतुकस्थले तदप्रसि-

॥ विवृतिः ॥

ण्याभावकालावच्छिन्नहेतुत्वघटितसाध्याभाववदवृत्तित्वरूपसाध्यव्याप्यत्वसामान्याभाव-वत्त्वे सति हेतुत्वघटितसाद्दशसाध्यवदवृत्तित्वरूपसाध्याभावव्याप्यत्वसामान्याभावस्य विवक्षितत्वात्। असाधारण्याभावकाले शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ सपक्षस्य शब्दत्वादौ विरहेण तदानीं शब्दत्वादेरसाधारण्यात्ययनवकाशादिति ध्येयम्।

ननूक्तलक्षणे स्वव्यापकसाध्यसामानाधिकरण्यरूपैव व्याप्तिर्वाच्या अन्यथा द्वितीयलक्षणस्य साध्यवदन्यावृत्तित्वादिरूपव्याप्तिघटिततया तेन पौनरुक्त्यप्रसङ्गः स्यात्। तथाच स्वव्यापकसाध्यसामानाधिकरण्यरूपायाः व्याप्तेस्तत्तद्धेतुभेदेन भिन्नतया तादृशतच्छून्यत्वस्य लक्षणार्थत्वे धूमवान् वह्नेरित्यादौ वह्निहेतावव्याप्तिः वह्निव्यापकधूमसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तेरप्रसिद्ध्या तदभावस्य प्रकृतहेतावुपपादयितुमशक्यत्वादित्यत आहैतन्मते चेति। निरुक्तोपाध्यायमते चेत्यर्थः। पूर्वलक्षणे=साध्याव्याप्यत्वादिलक्षणे। साध्याभावेति। तथा च निरुक्तव्याप्तेः साधनभेदेऽप्यभिन्नतया असाधारण्याभावकालावच्छिन्नसाध्याभाववदवृत्तित्वशून्यत्वे सति साध्यवदवृत्तित्वशून्यत्वमित्यस्यैव लक्षणार्थतायाः पर्यवसिततया न धूमवान् वह्नेरित्यादावव्याप्तिः। आर्द्रेन्धनसंयोगादौ प्रसिद्धायाः धूमाभाववदवृत्तित्वरूपायाः व्याप्तेरभावस्य वह्न्यादौ सत्त्वादिति भावः।

उत्तरत्र च = साध्यवन्मात्रेत्यादिलक्षणे च। तद्वदन्येति। तथा चासाधारण्याभावकालावच्छिन्नसाध्यवदन्यावृत्तित्वशून्यत्वे सति साध्याभाववदन्यावृत्तित्वशून्यत्वमेव द्वितीयलक्षणार्थं इति भावः। न लक्षणयोरभेद इति। पूर्वलक्षणस्य साध्यात्यन्ताभावघटितव्याप्तिघटितत्वात्, द्वितीयलक्षणस्य तु साध्यवदन्योन्याभावरूपव्याप्ति घटितत्वात् पूर्वोत्तरलक्षणयोर्भेद इत्याशयः।

ननु तादृशस्वव्यापकसाध्यसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तिशून्यत्वविवक्षणे को दोष इत्यत आह—तादृशव्याप्तेरिति। स्वव्यापकसाध्यसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तेरित्यर्थः। स्वत्वघटिततया=तत्तद्व्यक्तित्वघटिततया। हेतुभेदेन=धूमालोकादिहेतुभेदेन। सा-

❀ दीधितिः ❀

विवक्षितं विशेषणाभावात् । वस्तुतो व्याप्यस्य विरुद्धस्य वा असा-

❀ गादाधरी ❀

गाऽभावग्रहाऽसंभवात् । शिरोमणिव्याख्यायां च तादृशव्याप्तेर-
सिद्धत्वेपि तद्घटकपदार्थानां परस्परोपश्लेषावगाहिज्ञानविरोधिताया
: निवेशेनानुपपत्त्यभावात् व्यापकसामानाधिकरण्यमिह व्याप्यत्व-
त्युक्तत्वात् । एवमेतन्मते दुष्टलक्षणपर एवायं ग्रन्थो न तु दोषलक्षणप-
पे तादृशव्याप्तिद्वयशून्यत्वस्य व्यभिचारपदार्थत्वाभावादित्यवधेयम् ।

❀ विवृतिः ❀

रणहेतुकस्थले = धूमादिसाध्यकवह्न्यादिहेतुकस्थले । तदप्रसिद्ध्या=वह्निव्यापक-
सामानाधिकरण्यरूपव्याप्त्यप्रसिद्ध्या । अभावग्रहाऽसम्भवादिति । अभा-
दे प्रतियोगिप्रसिद्धेर्हेतुत्वात् तादृशाभावस्य प्रमाणसिद्धत्वमेव न सम्भवतीति
यम् ।

इदमुपलक्षणम्—शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ धूमवान् वह्नेरित्यादौ च
व्यापकसाध्याभावसामानाधिकरण्यरूपसाध्याभावव्याप्तेरप्यप्रसिद्धिर्द्रष्टव्या ।

ननु दीधितिकारमते प्रथमलक्षणस्य स्वव्यापकसाध्यसामानाधिकरण्यरूपव्याप्ति-
टिततया तन्मते कथं न साधारणहेतुकस्थले तादृशव्याप्तेरप्रसिद्धिरत आह-
शिरोमणीति । तादृशव्याप्तेः = स्वव्यापकसाध्यसामानाधिकरण्यरूपायाः व्याप्तेः ।
घटकपदार्थानाम् = तद्घटकीभूतघटकपदार्थानां । परस्परोपश्लेषेति । हेतुवि-
न [illegible] साध्यनिरूपितनिरूपितसामानाधिकरण्यविष-
[illegible] अनुपपत्त्यभावादिति । साधारणहेतुकस्थले
[illegible] वैव दीधितिकारमते
[illegible]

[illegible] । अद-
[illegible] णतो

[illegible]

❀ दीधितिः ❀

धारणस्य सङ्गद इत्याहुः । तच्चिन्त्यम् ।

❀ गादाधरी ❀

तच्चिन्त्यमिति । चिन्ताबीजं चासाधारण्यशरीरे तत्तत्पुरुषीयनिश्चयनि[illegible] वेशस्यावश्यकतया सामान्यलक्षणस्य पुरुषविशेषनिर्यन्त्रित्वापत्तिः [illegible] न चेष्टापत्तिः । तथासति साधारणहेतावप्यसाधारणहेतावित्यमुकं प्रत्यय[illegible] व्यभिचारीति व्यवहारप्रसङ्गात् । एवं सव्यभिचारपदस्य पारिभाषि[illegible]कत्वमपि ।

❀ विवृतिः ❀

चिन्ताबीजं चेति । दीधितिकृतामिति शेषः । असाधारण्यशरीरे = नि[illegible] तथाप्यतदभावाद्व्याप्यत्वरूपासाधारण्यशरीरे । घटकत्वं सप्तम्यर्थः । तस्य च तत्त[illegible]रुषीयनिश्चयेऽन्वयः । तत्तत्पुरुषीयेति । तत्तत्पुरुषीयत्वेन निश्चयनिवेशस्येत्यर्थः । आवश्यकतयेति । तथा च तत्तत्पुरुषीयनिश्चयविषयीभूतसाध्यादिमद्व्यावृत्त[illegible] साधारण्यं वक्तव्यम् , निश्चये तत्तत्पुरुषीयत्वानिवेशे शब्दोऽनित्य शब्दत्वादित्य[illegible] मैत्रस्य शब्दादौ साध्यनिश्चयदशायां शब्दत्वादेः शब्दादौ साध्यत्वेऽप्युपस्थित[illegible] प्रत्यक्षमसाधारण्यं न स्यात् शब्दत्वादौ सामान्यतः साध्यादिनिश्चयविषयीभूतधर्मि[illegible]व्यावृत्तत्वस्याभावादिति भावः ।

सामान्यलक्षणस्य = तत्तत्पुरुषीयनिश्चयविषयीभूतसाध्यादिमद्व्यावृत्त [illegible] [illegible]मावच्छिन्नमाध्यादिव्याप्तिशून्य[illegible]सामान्यलक्षणस्य । पुरुषविशेषनियन्त्रित[illegible] पत्तिः = तत्तत्पुरुषनियन्त्रितत्वापत्तिः । चिन्ताबीजमिति पूर्वेण सम्बन्धः । इष्टा[illegible] बाधकमाह—तथा सतीति । सामान्यलक्षणस्य पुरुषविशेषनियन्त्रितत्वे सतीत्यर्थः । साधारणहेतावित्यादि । तथा च सामान्यलक्षणस्य पुरुषविशेषनियन्त्रितत्वे यथा [illegible] असाधारणोऽपि हेतुरमुकं प्रति अव्यभिचारीति व्यवहारो भवति तथा साधारणोऽपि हे[illegible] अमुकं प्रति अव्यभिचारीतिव्यवहारोऽपि स्यात् । न चेष्टापत्तिः । साधारणस्य [illegible] [illegible] दोषतया सकलं प्रत्येव साधारणहेतोः व्यभिचारित्वादित्याशयः । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] । पारिभाषिकत्वमपि = [illegible] [illegible] । चिन्ताबीजमिति पूर्वेणान्वयः ।

[illegible]

वेति परास्तम् । व्यर्थविशेषणत्वात् प्रथमं हेत्वाभासत्वाभावाच्च।

गगनमनित्यं शब्दाश्रयत्वादित्यादिबाधविरुद्धसङ्कीर्णासाधारणाव्याप्तिरिति कश्चित् ॥

॥ दीधितिः ॥

व्यर्थेति । विरोधादेर्यावत्त्वं साध्याभावेत्यादि व्यर्थं तस्य पार्थक्ये मानाभावादिति भावः। प्रथममित्यादि गगनमित्यादि च दूषणं यथाश्रुते॥

॥ गादाधरी ॥

इतरभेदानुमाने वैयर्थ्यसंभवे असाधकत्वानुमाने वैयर्थ्यपरतया व्यर्थविशेषणत्वादिति मूलव्याख्यानमनुचितमित्याशयेन इतरभेदानुमानवैयर्थ्यपरतयैव मूलं व्याचष्टे व्यर्थेतीति । विरोधादेरित्यादिना अवृत्तित्वपरिग्रहः । साध्याभावेत्यादीति । साध्याभावव्याप्तिमद्विरोधित्वं वृत्तिमत्त्वमद्विरोधित्वं चेत्यर्थः। तस्य—विरोधादेः। पार्थक्ये—व्यभिचारपदार्थबहिर्भूतत्वे । प्रमाणाभावादिति । तथा च विरोधादावपि व्यभिचारपदार्थत्वोपपत्तेः इतरभेदसत्त्वेन तद्व्यावर्तकविशेषणानवच्छिन्नत्वेनैवेतरभेदानु-

॥ विवृतिः ॥

चारभिन्नः वृत्तिमत्त्वमद्विरोधिसाध्यवदभावव्याप्तिमद्विरोधिरूपवत्त्वात् इत्यनुमानमेव । हेतुघटकविशेषणयोः वैयर्थ्यसम्भवेऽसाधकत्वानुमाने तयोः व्यर्थत्वपरतया मूलव्याख्यानं न समीचीनम् । नच विनिगमनाविरहात् उभयानुमाने एव तयोर्वैयर्थ्यं वाच्यमिति वाच्यम्, लक्षणस्येतरभेदानुमितिफलकतया तादृशानुमाने व्यर्थतया एव प्रकृतोपयोगित्वात्, इतरभेदानुमाने व्यर्थत्वस्य सम्भवे असाधकत्वानुमाने व्यर्थत्वाभिधानस्य प्रकृतानुपयोगित्वादित्याह इतरभेदानुमाने इत्यादि । व्यभिचारः स्वेतरभिन्नः । वृत्तिमत्त्वमद्विरोधिसाध्यवदभावव्याप्तिमद्विरोधिरूपवत्त्वादित्यनुमाने इत्यर्थः। वैयर्थ्यसम्भवे=हेतुविशेषणवृत्तिमत्त्वमद्विरोधित्वसाध्याभावव्याप्तिमद्विरोधित्वयोर्वैयर्थ्यसम्भवे। असाधकत्वानुमाने=अयमसाधकः तादृशधर्मावच्छिन्नत्वादित्यनुमाने । वैयर्थ्यपरतया = धर्मविशेषणतादृशविशेषणयोर्वैयर्थ्यबोधकत्वोपवर्णितया । मूलम्=व्यर्थविशेषणत्वादिति मूलम् । व्याचष्टे दीधितिकार इति शेषः । अवृत्तित्वपरिग्रहः = गगनादिनिष्ठावृत्तित्वपरिग्रहः । व्यभिचारपदार्थबहिर्भूतत्वे=व्यभिचारभिन्नत्वे । भावमाह—तथा चेति । इतरभेदसत्त्वेन=व्यभिचारेतरभेदसत्त्वेन । तद्व्यावर्तकेति । विरोधादिव्यावर्तकविशेषणं यत् साध्याभावव्याप्तिमद्विरोधित्वस्य केवलसाध्यव्याप्तिमद्विरोधित्वविशिष्टधर्मस्येतरभेदानुमानकत्वेन

● दीधितिः ●

धारणस्य सद्धेतु इत्याहुः। तच्चिन्त्यम्।

● गादाधरी ●

तच्चिन्त्यमिति। चिन्ताबीजं चासाधारण्यशरीरे तत्तत्पुरुषीयनिश्चयनिवेशस्यावश्यकतया सामान्यलक्षणस्य पुरुषविशेषनियन्त्रितत्वापत्तिः। न चेष्टापत्तिः। तथासति साधारणहेतावप्यसाधारणहेताविवामुकं प्रत्यव्यभिचारीति व्यवहारप्रसङ्गात्। एवं सव्यभिचारपदस्य पारिभाषिकत्वमपि।

● विवृतिः ●

चिन्ताबीजं चेति। दीधितिकृतामिति शेषः। असाधारण्यशरीरे = निश्चितसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वरूपासाधारण्यशरीरे। घटकत्वं सप्तम्यर्थः। तस्य च तत्तत्पुरुषीयनिश्चयेऽन्वयः। तत्तत्पुरुषीयेति। तत्तत्पुरुषीयत्वेन निश्चयनिवेशस्येत्यर्थः। आवश्यकतयेति। तथा च तत्तत्पुरुषीयनिश्चयविषयीभूतसाध्यादिमद्व्यावृत्तत्वमेव साधारण्यं वक्तव्यम्, निश्चये तत्तत्पुरुषीयत्वाऽनिवेशे शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ चैत्रस्य शब्दादौ साध्यनिश्चयदशायां शब्दत्वादेः शब्दादौ साध्यसंदेहवत्पुरुषान्तरं प्रत्यप्यसाधारण्यं न स्यात् शब्दत्वादौ सामान्यतः साध्यादिनिश्चयविषयीभूतधर्मिव्यावृत्तत्वस्याभावादिति भावः।

सामान्यलक्षणस्य = तत्तत्पुरुषीयनिश्चयविषयीभूतसाध्यादिमद्व्यावृत्तत्वाभावकूटावच्छिन्नसाध्यादिव्याप्तिशून्यत्वरूपसामान्यलक्षणस्य। पुरुषविशेषनियन्त्रितत्वापत्तिः = तत्तत्पुरुषनियन्त्रितत्वापत्तिः। चिन्ताबीजमिति पूर्वेण सम्बन्धः। इष्टापत्तौ बाधकमाह—तथा सतीति। सामान्यलक्षणस्य पुरुषविशेषनियन्त्रितत्वे सतीत्यर्थः। साधारणहेतावित्यादि। तथा च सामान्यलक्षणस्य पुरुषविशेषनियन्त्रितत्वे यथाऽसाधारणो हेतुरमुकं प्रति व्यभिचारीति व्यवहारो भवति तथा साधारणोऽपि हेतुः अमुकं प्रति व्यभिचारीतिव्यवहारोऽपि स्यात्। न चेष्टापत्तिः साधारणस्य नित्यदोषतया सकलं प्रत्येव साधारणहेतोः व्यभिचारित्वादित्याशयः। निरुक्तव्यवहारस्य कदाचिदिष्टापत्तिसम्भवेऽप्याहैवमिति। पारिभाषिकत्वमपि = शास्त्रकारीयसंकेतितत्वमपि। चिन्ताबीजमिति पूर्वेणान्वयः।

यद्यप्ययमसाधकः वृत्तिमत्त्वग्रहाऽविरोधिसाध्यतदभावव्याप्तिग्रहविरोधिधर्मावच्छिन्नवत्त्वादित्यनुमाने हेतुघटकनिरुक्तधर्मविशेषणीभूतवृत्तिमत्त्वग्रहाविरोधित्वदलसाध्याभावव्याप्तिग्रहविरोधित्वदलं च व्यर्थम्, अदृश्यादेर्विरुद्धस्याप्यसाधकतया तत्र तत्र व्यभिचाराप्रसक्त्या निरुक्तविशेषणयोर्व्यभिचारावारकत्वात्, तथापि व्यभिचारः स्वे

वेति परास्तम्। व्यर्थविशेषणत्वात् प्रथमं हेत्वाभासत्वाभावाच्च।
गगनमनित्यं शब्दाश्रयत्वादित्यादिवाधविरुद्धसङ्कीर्णासाधा-
रणाव्याप्तिरिति कश्चित्॥

॥ दीधितिः ॥

व्यर्थेति। विरोधादेर्वारकं साध्याभावेत्यादि व्यर्थं तस्य पार्थक्ये प्रमाणाभावादिति भावः। प्रथममित्यादि गगनमित्यादि च दूषणं यथाश्रुते॥

॥ गादाधरी ॥

इतरभेदानुमाने वैयर्थ्यसंभवे असाधकतानुमाने वैयर्थ्यपरतया व्यर्थविशेषणत्वादिति मूलव्याख्यानमनुचितमित्याशयेन इतरभेदानुमान-वैयर्थ्यपरतयैव मूलं व्याचष्टे व्यर्थेतीति। विरोधादेरित्यादिना अवृत्ति-त्वपरिग्रहः। साध्याभावेत्यादीति। साध्याभावव्याप्तिग्रहविरोधित्वं वृत्तिमत्त्वग्रहाविरोधित्वं चेत्यर्थः। तस्य-विरोधादेः। पार्थक्ये-व्यभिचारपदार्थबहिर्भूतत्वे। प्रमाणाभावादिति। तथा च विरोधादावपि व्यभिचारपदार्थरूपपक्षे इतरभेदसत्त्वेन तद्व्यावर्तकविशेषणानवच्छिन्नस्यैवेतरभेदानु-

॥ विवृतिः ॥

चारभिन्ना वृत्तिमत्त्वग्रहाविरोधिसाध्यतदभावव्याप्तिग्रहविरोधिरूपवत्त्वात् इत्यनुमानमेव। हेतुघटकविशेषणयोः वैयर्थ्यसम्भवेऽसाधकतानुमाने तयोः व्यर्थत्वपरतया मूल-व्याख्यानं न समीचीनम्। नच विनिगमनाविरहात् उभयानुमाने एव तयोर्वैयर्थ्यं वाच्यमिति वाच्यम्, लक्षणस्येतरभेदानुमितिफलकतया तादृशानुमाने व्यर्थताया एव प्रकृतोपयोगित्वात्, इतरभेदानुमाने व्यर्थत्वस्य सम्भवे असाधकतानुमाने व्यर्थत्वाभिधानस्य प्रकृतानुपयोगित्वादित्याहेतरभेदानुमाने इत्यादि। व्यभिचारः स्वेतरभिन्नः। वृत्तिमत्त्वग्रहाऽविरोधिसाध्यतदभावव्याप्तिग्रहविरोधिरूपवत्त्वादित्यनुमाने इत्यर्थः। वैयर्थ्यसम्भवे=हेतुविशेषणवृत्तिमत्त्वग्रहाविरोधित्वसाध्याभावव्याप्तिग्रहविरोधित्वयोर्वैयर्थ्यसम्भवे। असाधकतानुमाने=अयमसाधकः तादृशधर्मावच्छिन्नत्वादित्यनुमाने। वैयर्थ्यपरतया = धर्मविशेषणतादृशविशेषणयोर्वैयर्थ्यबोधेच्छयोच्चरिततया। मूलम्=व्यर्थविशेषणत्वादितिमूलम्। व्याचष्टे दीधितिकार इति शेषः। अवृत्तित्वपरिग्रहः = गगनादिनिष्ठावृत्तित्वपरिग्रहः। व्यभिचारपदार्थबहिर्भूतत्वे=व्यभिचारभिन्नत्वे। भावमाह-तथा चेति। इतरभेदसत्त्वेन=व्यभिचारेतरभेदसत्त्वेन। तद्व्यावर्त्तकेति। विरोधादिव्यावर्त्तकविशेषणं यत् साध्याभावव्याप्तिग्रहविरोधित्वं तदनवच्छिन्नस्य केवलसाध्यव्याप्तिग्रहविरोधित्वविशिष्टधर्मस्येतरभेदानुमापकत्वसम्भ-

नापि सपक्षविपक्षगतसर्वसपक्षविपक्षव्यावृत्तान्यतरत्

॥ दीधितिः ॥

नापीत्यादि । सपक्षविपक्षत्वावच्छिन्नव्यावृत्तत्वं सर्वत्रा...

॥ गादाधरी ॥

मापकत्वसम्भवादिति भावः । हेत्वाभासपदस्यान्यथा व्याख्यानादुक्त... स्वरूपहेत्वाभासत्वस्य लक्षणाघटकत्वात् प्रथममित्यादिदूषणत्वासङ्गतेः । एवं गगनमनित्यं शब्दाश्रयत्वादित्यादौ हेतोः साध्याभावव्याप्यत्वे... साध्याभावव्याप्तिग्रहविरोधिदर्शितधर्मवत्त्वं तत्राक्षतमेवेति तत्राव्याप्ति... नमप्यसङ्गतमित्यतो यथाश्रुतार्थे तादृशदोषद्वयं सङ्गमयति-प्रथममिति ।

॥ विवृतिः ॥

वादित्यर्थः । तथाच साध्यव्याप्तिग्रहविरोधिधर्मवत्त्वमेव लक्षणमित्याशयः ।

ननु प्रथमं हेत्वाभासत्वाज्ञानाच्चेति मूलमसंगतं हेत्वाभासपदस्य ...ग्रहाविरोधित्वार्थकतया दीधितिकृदभिहितत्वात् । प्रथमं दुष्टहेतुत्वाज्ञानेऽपि क... भावात् । एवं गगनम् अनित्यं शब्दाश्रयत्वादित्यादावपि शब्दाश्रयत्वस्य नित्यत्व... साध्याभावव्याप्यत्वेऽपि साध्याभावव्याप्तिग्रहविरोधिनिश्चितसाध्यवदभाववत्त्वरूप... स्वधर्ममादायैव लक्षणसमन्वयसम्भवात्तत्राव्याप्तिदानमप्यसंगतम् अतो यथाश्रुत... हेतुत्वादिरूपहेत्वाभासत्वार्थकतामभिप्रेत्यैव दूषणाभिधानम् सङ्गमयितुं दीधिति... तारयति हेत्वा-भासपदस्येति । अन्यथ व्याख्यानात्=हेत्वाभासपदस्य ... ग्रहाविरोधित्वरूपार्थकरणात् । साध्याभावव्याप्यत्वपदस्य च साध्याभावव्याप्ति... विरोधित्वरूपार्थकरणाच्च ।

हेतोः=शब्दाश्रयत्वस्य । साध्याभावव्याप्यत्वेऽपि = नित्यत्वव्याप्यत्वेऽपि । साध्याभावेति । नित्यत्वनिरूपितव्याप्तिग्रहविरोधिनिश्चितसाध्यवदभाववत्त्व... त्वरूपधर्मवत्त्वमित्यर्थः । तत्र=शब्दाश्रयत्वे । तत्राव्याप्तिदानम्=गगनं अनित्यं शब्दाश्रयत्वादित्यादौ शब्दाश्रयत्वे अव्याप्तिदानम् । यथाश्रुतार्थे=साध्याभावव्याप्य... दिरूपार्थे । तादृशदोषद्वयम्=प्रथममित्यादिदूषणम्, गगनमित्यादिदूषणं च । प्रथममितीति । तथा च

-न क्षतिरिति भावः ।

मूले नापीति ।

यत्र हेतं

तिरेके

व्यर्थविशेषणत्वात् अनुपसंहार्य्यव्याप्तेश्चे । किञ्च पक्षाति-

⊛ दीधितिः ⊛

त्वम् । व्यर्थेति । सपक्षवृत्तित्वविपक्षव्यावृत्तत्वयोर्द्रूपकतायामनुपयो-

⊛ गादाधरी ⊛

पक्षमात्रसपक्षविपक्षस्थले सर्वसपक्षाद्यप्रसिद्धिरित्याशंकां व्याचष्टे सपक्षेति । सपक्षवृत्तित्वावच्छिन्नाभावो विपक्षवृत्तित्वावच्छिन्नाभावश्चेत्यर्थः । सर्वतद्व्यावृत्तत्वं सर्वसपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वपदार्थः । तावतैव

⊛ विवृतिः ⊛

विव्याप्तिवारणाय प्रथमदलम् । वह्निसाध्यकधूमादावतिव्याप्तिवारणाय द्वितीयदलम् । निश्चितत्वानुपादाने पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादौ संदिग्धसाध्यादिमति पर्वतादौ वर्त्तमाने धूमेऽतिप्रसंगः अतस्तदुपादानं । न च साध्याभाववति निश्चितत्वोपादानादेव एतद्दोषनिरासे तद्वारणसंभवे साध्यवति निश्चितत्वोपादानमनर्थकमिति वाच्यम् । असाधारणे अव्याप्तिवारणाय ह्रदो वह्निमान् जलादित्यत्र ह्रदादौ वह्निसंशयदशायां विरुद्धेऽतिव्याप्तिवारणाय च साध्यवत्यपि निश्चितत्वांशोपादानस्यावश्यकत्वात् । व्यर्थविशेषणत्वादिति । विरुद्धस्य सव्यभिचारतया तद्वारणार्थसपक्षवृत्तित्वांशोपादानस्य निरर्थकत्वादिति भावः ।

विरुद्धस्य सव्यभिचारभिन्नत्वेऽप्यावादानुपसंहार्य्ये इति । सर्वमनित्यं मेयत्वादित्यादौ निश्चितसाध्यादिमतोऽप्रसिद्धतया मेयत्वस्यानुपसंहारिण्यव्याप्तिरिति द्रष्टव्यम् ।

ननु उक्तलक्षणघटकीभूतं निश्चितत्वमवश्यमुपलक्षणविधयैव वक्तव्यमन्यथा धूमवान् वह्नेरित्यादौ धूमादिनिश्चयदशायां वह्न्यादावव्याप्तिः स्यात् एवञ्च नानुपसंहारिण्यव्याप्तिः [illegible] साध्यादिनिश्चयस्य प्रसिद्धतया [illegible] नैव-[illegible] -विरोधेति । सपक्षत्वे इति । [illegible] प्रमेयत्वेनेत्यादि । [illegible] [illegible] । [illegible] पक्षेति । [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] ।

नापि सपक्षविपक्षगगनसर्वसपक्षविपक्षव्यावृत्तान्यतरत्वम्

❀ दीधितिः ❀

नापीत्यादि। सपक्षविपक्षत्वाद्यवच्छिन्नव्यावृत्तत्वं सर्वत्राप्

❀ गादाधरी ❀

मापकत्वसंभवादिति भावः। हेत्वाभासपदस्यान्यथा व्याख्यानाद्दुष्टहे
स्वरूपहेत्वाभासत्वस्य लक्षणाघटकत्वात् प्रथममित्यादिदूषणस्यासङ्गति
एवं गगनमनित्यं शब्दाश्रयत्वादित्यादौ हेतोः साध्याभावव्याप्यत्वे
साध्याभावव्याप्तिग्रहविरोधिदर्शितधर्मवत्त्वं तत्राक्षतमेवेति तत्राव्याप्ति
नमप्यसङ्गतमित्यतो यथाश्रुतार्थे तादृशदोषद्वयं सङ्गमयति—प्रथममिति

❀ विवृतिः ❀

यादित्यर्थः। तथाच साध्यव्याप्तिग्रहविरोधिधर्मवत्त्वमेव लक्षणमित्याशयः।

ननु प्रथम हेत्वाभासत्वाज्ञानाच्चेति मूलमसंगतं हेत्वाभासपदस्य वृत्तिमत्त
हाविरोधित्वार्थकताया दीधितिकृदभिहितत्वात्। प्रथमं दुष्टहेतुत्वाज्ञानेऽपि
भावात्। एवं गगनम् अनित्यं शब्दाश्रयत्वादित्यादावपि शब्दाश्रयत्वस्य नित्यत्व
साध्याभावव्याप्यत्वेऽपि साध्याभावव्याप्तिग्रहविरोधिनिश्चितसाध्यतदभाववदवृत्ति
त्वधर्ममादायैव लक्षणसमन्वयसम्भवात्तत्राव्याप्तिदानमप्यसंगतम् अतो यथाश्रुत
हेतुत्वादिरूपहेत्वाभासत्वार्थकतामभिप्रेत्यैव दूषणाभिधानम् संगमयितुं दीधितिक
तारयति हेत्वा-भासपदस्येति। अन्यथाव्याख्यानात्=हेत्वाभासपदस्य वृत्तिमत्
ग्रहाविरोधित्वरूपार्थकरणात्। साध्याभावव्याप्यत्वपदस्य च साध्याभावव्याप्ति
विरोधित्वरूपार्थकरणाच्च।

हेतोः=शब्दाश्रयत्वस्य। साध्याभावव्याप्यत्वेऽपि=नित्यत्वव्याप्यत्वेऽपि
साध्याभावेति। नित्यत्वनिरूपितव्याप्तिग्रहविरोधिनिश्चितसाध्यतदभाववदवृत्ति
त्वधर्मवत्त्वमित्यर्थः। तत्र=शब्दाश्रयत्वे। तत्राव्याप्तिदानम्=गगनं अनित्
शब्दाश्रयत्वादित्यादौ शब्दाश्रयत्वे अव्याप्तिदानम्। यथाश्रुतार्थे=साध्यव्यासि
दिरूपार्थे। तादृशदोषद्वयम्=प्रथममित्यादिदूषणम्, गगनमित्यादिदूषणं च।
प्रथममित्यादीति। तथा च दीधितिकारोक्तव्याख्याया तादृशदूषणस्या संगतत्वेऽपि
-न क्षतिरिति भावः।

मूले नापीति। निश्चिते साध्यवति साध्याभाववति च यो वर्तते यश्च तादृशे
यत्किञ्चित्साध्यवति साध्याभाववति च न वर्तते तदन्यतरत्वमपि नेत्यर्थः। विरुद्धे-

व्यर्थविशेषणत्वात् अनुपसंहार्य्यव्याप्तेश्च । किञ्च पक्षाति-

⊛ दीधितिः ⊛

त्वम् । व्यर्थेति । सपक्षवृत्तित्वविपक्षव्यावृत्तत्वयोरेकतायामनुपयो

⊛ गादाधरी ⊛

पक्षमात्रसपक्षविपक्षस्थले सर्वसपक्षाद्यप्रसिद्धिरित्याशंकां व्याचष्टे सपक्षेति । सपक्षवृत्तित्वावच्छिन्नाभावो विपक्षवृत्तित्वावच्छिन्नाभावश्चेत्यर्थः । सर्वतद्व्यावृत्तत्वं सर्वसपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वपदार्थः । तावतैव

⊛ विवृतिः ⊛

तिव्याप्तिवारणाय प्रथमदलम् । वह्निसाध्यकधूमादावतिव्याप्तिवारणाय द्वितीयदलम् । निश्चितत्वानुपादाने पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादौ संदिग्धसाध्यादिमति पर्वतादौ वर्त्तमाने धूमेऽतिप्रसंगः अतस्तदुपादानं । न च साध्याभाववति निश्चितत्वोपादानादेव सद्धेतावतिव्याप्तिवारणसम्भवे साध्यवति निश्चितत्वोपादानमनर्थकमिति वाच्यम् । असाधारणे अव्याप्तिवारणाय ह्रदो वह्निमान् जलादित्यत्र ह्रदादौ वह्निसंशयदशायां विरुद्धेऽतिव्याप्तिवारणाय च साध्यवत्यपि निश्चितत्वांशोपादानस्यावश्यकत्वात् । व्यर्थविशेषणत्वादिति । विरुद्धस्य सव्यभिचारतया तद्वारकसपक्षवृत्तित्वांशोपादानस्य निरर्थकत्वादिति भावः ।

विरुद्धस्य सव्यभिचारभिन्नत्वेऽप्याहानुपसंहार्य्ये इति । सर्वमनित्यं मेयत्वादित्यादौ निश्चितसाध्यादिमतोऽप्रसिद्धतया मेयत्वरूपानुपसंहारिण्यव्याप्तिरिति हृदयम् ।

ननु उक्तलक्षणघटकीभूतं निश्चितत्वमवश्यमुपलक्षणविधयैव वक्तव्यमन्यथा धूमवान् वह्नेरित्यादौ धूमादिनिश्चयशून्यत्वदशायां वह्न्यादावव्याप्तिः स्यात् एवञ्च नानुपसंहारिण्यप्यव्याप्तिः अनुपसंहारिताशून्यतादशायां साध्यादिनिश्चयस्य प्रसिद्धतया तत्कालीननिश्चितसाध्यादिमद्वृत्तान्यतरत्वस्यानुपसंहारितादशायामपि मेयत्वहेतौ सत्त्वादित्यत आह—**किञ्चेति** । **सपक्षत्वे इति** । विवक्षिते इति पूरणीयम् । **प्रमेयत्वेनेत्यादि** । अयमेतद्घटत्ववभिन्नः प्रमेयत्वादित्यत्र मेयत्वरूपव्यभिचारिणि हेतौ सर्वम् अनित्यं मेयत्वादित्यत्र मेयत्वरूपानुपसंहार्य्ये चाव्याप्तिरित्यर्थः । अव्याप्तिमुपपादयति । **पक्षेति** । प्रथमे पक्षातिरिक्तसाध्यवतोऽप्रसिद्धिः । द्वितीये च पक्षातिरिक्तत्वस्यैवाप्रसिद्धिरित्याशय. । पक्षमात्रवृत्तिहेतौ असाधारणेऽव्याप्तिः तस्य संदिग्धसाध्यवद्वृत्तित्वात् निश्चितसाध्याभाववद्वृत्तित्वाच्चेत्यत आह**अप्रसिद्धिरिति** । गगनादौ साध्यवद्वृत्तित्वस्य विपक्षावृत्तित्वस्य च सत्त्वादाह **वृत्तिमत वित्यादि** ।

नापि सपक्षविपक्षगतसर्वसपक्षविपक्षव्यावृ[illegible]

⊛ दीधितिः ⊛

नापीत्यादि । सपक्षविपक्षव्यावच्छिन्नव्यावृत्तत्वं सर्वस्मा[illegible]

⊛ गादाधरी ⊛

साधकत्वसम्भवादिति भावः । हेत्वाभासपदस्यान्यथा व्याख्यानं दूषयति स्वरूपहेत्वाभासत्वस्य लक्षणाघटकत्वात् प्रथममित्यादिदूषणासम्भवात् । एवं गगनमनित्यं शब्दाश्रयत्वादित्यादौ हेतोः साध्याभावव्याप्यत्वे साध्याभावव्याप्तिमद्विरोधिदर्शितधर्मवत्त्वं तत्राक्षतमेवेति तत्राव्याप्ति[illegible] नभस्त्वसङ्गतमित्यतो यथाश्रुतार्थे तादृशदोषद्वयं सङ्गमयति-प्रथमेति ॥

⊛ विवृतिः ⊛

[illegible]दित्यर्थः । तथा च साध्यव्याप्तिमद्विरोधिधर्मवत्त्वमेव लक्षणमित्याशयः ।

ननु प्रथमं हेत्वाभास[illegible]मूलग्रन्थार्थे हेत्वाभासपदस्य [illegible] दीधितिकृदभिहितम् । प्रथमं [illegible] एवं गगनम् अनित्यं शब्दाश्रयत्वादित्यादौ [illegible] साध्याभावव्याप्य[illegible] साध्याभावव्याप्तिमद्विरोधि[illegible] [illegible] [illegible] दीधिति[illegible] [illegible] हेत्वाभासत्व[illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible]

हेतोः शब्दाश्रयत्वस्य । [illegible] [illegible] । [illegible]

[illegible]

व्यर्थविशेषणत्वात् अनुपसंहार्य्यव्याप्तेश्च । किञ्च पक्षानि-

॥ दीपिका ॥

त्यम्। व्यर्थेति। सपक्षवृत्तित्वविपक्षव्यावृत्तत्वयोर्घटकतायामनुपयो

॥ गादाधरी ॥

पक्षमात्रसपक्षविपक्षस्थले सर्वसपक्षाद्यप्रसिद्धिरित्याशंक्य व्याचष्टे सपक्षेति। सपक्षवृत्तित्वावच्छिन्नाभावो विपक्षवृत्तित्वावच्छिन्नाभाव श्चेत्यर्थः। सर्वतद्व्यावृत्तत्वं सर्वसपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वपदार्थः। तावतैव

॥ विवृतिः ॥

विव्याप्तिवारणाय प्रथमदलम्। वह्निसाध्यकधूमादावतिव्याप्तिवारणाय द्वितीयदलम्। निश्चितत्वानुपादाने पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादौ संदिग्धसाध्यादिमति पर्वतादौ वर्त्तमाने धूमेऽतिप्रसङ्गः अतस्तदुपादानं। न च साध्याभाववति निश्चितत्वोपादानादेव सद्धेतावतिव्याप्तिवारणसम्भवे साध्यवति निश्चितत्वोपादानमनर्थकमिति वाच्यम्। असाधारणे अव्याप्तिवारणाय ह्रदो वह्निमान् जलादित्यत्र ह्रदादौ वह्निसंशयदशायां विरुद्धेऽतिव्याप्तिवारणाय च साध्यवत्यपि निश्चितत्वांशोपादानस्यावश्यकत्वात्। व्यर्थविशेषणत्वादिति। विरुद्धस्य सव्यभिचारतया तद्वारकसपक्षवृत्तित्वांशोपादानस्य निरर्थकत्वादिति भावः।

विरुद्धस्य सव्यभिचारभिन्नत्वेऽप्याहानुपसंहार्येति। सर्वमनित्यं मेयत्वादित्यादौ निश्चितसाध्यादिमतोऽप्रसिद्धतया मेयत्वरूपानुपसंहारिण्यव्याप्तिरिति हृदयम्।

ननु उक्तलक्षणघटकीभूतं निश्चितत्वमवश्यमुक्तलक्षणविषयेव वक्तव्यमन्यथा धूमवान् वह्नेरित्यादौ धूमादिनिश्चयशून्यत्वदशायां वह्न्यादावव्याप्तिः स्यात् एवञ्च नानुपसंहारिण्यव्याप्तिः अनुपसंहारिताशून्यत्वदशायां साध्यादिनिश्चयस्य प्रसिद्धतया तत्कालीननिश्चितसाध्यादिमद्वृत्तित्वान्यतरस्य तस्यानुपसंहारितादशायामपि मेयत्वहेतौ सत्त्वादित्यत आह-किञ्चेति। सपक्षत्वे इति। विवक्षिते इति पूरणीयम्। प्रमेयत्वेनेत्यादि। अयमेवञ्चपदार्थः प्रमेयत्वादित्यत्र मेयत्वरूपव्यभिचारिणि हेतौ सर्वम् अनित्यं मेयत्वादित्यत्र मेयत्वरूपानुपसंहार्य्ये चाव्याप्तिरित्यर्थः। अव्याप्तिमुद्भावयति। पक्षेति। प्रथमे पक्षातिरिक्तसाध्यवतोऽप्रसिद्धिः। द्वितीये च पक्षातिरिक्तत्वस्यैवाप्रसिद्धिरित्याशयः। पक्षमात्रवृत्तिहेतौ असाधारणेऽव्याप्तिः तस्य संदिग्धसाध्यवद्वृत्तित्वात् निश्चितसाध्याभाववद्वृत्तित्वाद्येतस्य आद्याप्रसिद्धिरिति। गगनादौ साध्यवदवृत्तित्वस्य विभागाऽवृत्तित्वस्य च सत्त्वादाह वृत्तिमत इत्यादि।

रिक्तसाध्यवतः सपक्षत्वे प्रमेयत्वेनाभेदसाधनेऽनुपसंहारित्वं

❀ दीधितिः ❀

गादिति भावः । पक्षातिरिक्तेत्यादि । व्याप्यविरुद्धयोरसाधारणे सङ्ग्रहाय पक्षातिरिक्तपदं । पक्षत्वं सन्दिग्धसाध्यकत्वम् । धूमेत्यादि दूषणं यथाश्रुते न तु सप्तमीसमासात् पक्षातिरिक्ते यत्तवे यत्साध्य ग्माग्रवृत्ति साध्याभाववन्मात्रवृत्ति च तद्भिन्नत्वमित्यर्थे इति ध्येयम् ।

❀ गादाधरी ❀

-यत्किञ्चित्सपक्षविपक्षव्यावृत्तयोर्व्याप्यविरुद्धयोर्नातिव्याप्त्यवकाश इ- भावः । सपक्षगतत्वविपक्षव्यावृत्तत्वयोर्विशेषणयोर्विरुद्धातिव्याप्तिनिवृ- वारकतया सार्थक्यं संभवत्येवेत्याशङ्क्य दूषकत्वानुपयोगित्वकल्पनं

❀ विवृतिः ❀

-ननु सर्वसपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वं यदि यावत्सपक्षविपक्षवृत्तित्वाभावस्तदा पृथिवी पृ- थ्वीगगनान्यत्वविशिष्टसत्ताभाववान् पृथिवीत्वादित्यादौ पृथिवीत्वस्यासाधारणेऽव्या- सपक्षीभूते गगने यावत्त्वाऽप्रसिद्धेः, एवं पृथिवी गगनभिन्ना पृथिवीत्वादित्यत्रा- साधारणेऽव्याप्तिः विपक्षीभूते गगने यावत्त्वस्याप्रसिद्धत्वादत, सर्वेत्यादिकमन्य- थ्याचक्षाणानां दीधितिकृतां सपक्षेति—मन्यमवतारयति टीकायामेकमात्रेति पूर्वोक्तस्थलद्वये चेत्यर्थः । सर्वसपक्षाप्रसिद्धिरिति । गगनादेरेकत्वादिति सामान्याभावनिवेशाभिप्रायं वर्णयति- सपक्षेति । तावतैव = सपक्षादिवृत्तित्वा- भावत्वनिवेशादेव । यत्किञ्चिदिति । शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा घटे च साध्यस्य निश्चयस्तदा शब्दत्वरूपे व्याप्ये सपक्षीभूतयत्किञ्चिद्वृत्ति- भावमादाय, शब्दो नित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा शब्दे घटे च साध्या- निश्चयस्तदा शब्दत्वरूपविरुद्धे विपक्षीभूतयत्किञ्चिद्वृत्तित्वाभावमादाय च व्याप्त्यनवकाश इत्यर्थः । यदा अयं रसवान् रूपादित्यादौ यत्किञ्चिद्- वृत्तित्वाभावमादाय रसव्याप्ये रूपे, अयं गोरश्वत्वादित्यादौ च यत्किञ्चिद्- घटवृत्तित्वाभावमादाय गोत्वविरुद्धेऽश्वत्वे चातिव्याप्त्यनवकाश इत्यर्थः ।

सपक्षगतत्वेति । सपक्षवृत्तित्वविपक्षवृत्तित्वाभावयोरित्यर्थः । विशेषणयो- रित्यत्र सपक्षव्यावृत्तत्वे विशेषणीभूतयो. । विरुद्धातिव्याप्तिवारकतये- त्यस्य सपक्षगतत्वविपक्षव्यावृत्तत्वघटितस्यैव लक्षणार्थत्वे गोरश्वत्वादित्यादौ दर्शितदिशा तः अश्वत्वस्य विपक्षवृत्तित्वात् सपक्षाव्यावृत्तत्वाभावादिति भावः । इत्थ निरुक्तविशेषणयोर्घटितत्वात्र सार्थक्यमावश्यक । दूषकत्वेति । प्रकृतानुपयो-

[illegible] — [illegible] । [illegible]
[illegible] — [illegible] । [illegible]

४ दीधितिः ४

[illegible] । [illegible] । [illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible] । [illegible] । [illegible] हेतोः [illegible] पक्षाविशिष्टस्य [illegible] । एवं [illegible] हेतो. [illegible] पक्षाविशिष्ट [illegible] भावः । पक्षाविशिष्ट [illegible]

६ दीधितिः ६

[illegible] । [illegible] । [illegible] — शब्दोऽनित्य इति । [illegible] । पक्षातिरिक्तेति । [illegible] । [illegible] शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ [illegible] । [illegible] शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा शब्दे [illegible] । [illegible] । [illegible] भावः ।

पक्षत्वं संदिग्धसाध्यवत्त्वमिति दीधितिकृन्मतमभिप्रेत्याह पक्षपदस्येत्यादि । तत्तद्धर्मिमात्रपरत्वे=अनुमितिमुद्देश्यीभूत तत्तद्धर्मिमात्रपरत्वे । साध्यतद्भा-वेति । शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ अनित्यत्वरूपसाध्य तदभावस्यान्यतर निश्चयदशायां शब्दो नित्य. शब्दत्वादित्यादावपि नित्यत्वाभावरूपसाध्याभावनिश्चय-

यमात् । नापि पक्षातिरिक्तसाध्यवन्मात्रवृत्त्यन्यत्वे सति पक्षी

❀ दीधितिः ❀

सम्बन्धस्य सपक्षसत्त्वादेरभावस्तद्घटत्वमित्यर्थः । सपक्षविपक्षान्य

❀ गादाधरी ❀

तदभावान्यतरनिश्चयदशायां शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादावतिव्या निश्चयाभावरूपपक्षताविशिष्टपरत्वे पक्षे सिद्धिदशायां तत्र विशिष्टाविशिष्ट त्वस्योपगमात् अतिरिक्तान्तस्य पक्षताशून्यपरत्वोपगमाद्वा अतिव्या

❀ विवृतिः ❀

तदभावान्यतरनिश्चयदशायामित्यर्थः । इत्यादावितीति । आदिना शब्दो नित्यः शब्दत्वादित्यादि स्थलीयशब्दत्वहेत्वोः परिग्रहः । अतिव्याप्तेरिति । शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा शब्देऽनित्यत्वस्य निश्चयस्तदानीमपि शब्दस्य तदनित्यत्वेन पक्षतया तत्काले शब्दत्वादावतिव्याप्तिः शब्दत्वस्य यथोक्तपक्षीभूतान्यत्वेन पक्षातिरिक्तसाध्यवन्मात्रवृत्तिभिन्नत्वादित्याशयः ।

ननु पक्षपदं सिद्ध्यभावविशिष्टपरमेव वाच्यम् तथा च पक्षे साध्यनिश्चयदशायां न शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादावतिव्याप्तिः, पक्षे साध्यनिश्चयकालेऽपि सिद्ध्यभावविशिष्टशब्दभिन्नत्वस्य शब्दे सत्त्वात् तत्र च शब्दत्वस्य वर्तमानत्वे शब्दत्वे पक्षातिरिक्तसाध्यवन्मात्रवृत्तिभिन्नत्वविरहादित्यत आह—सिद्ध्यभावेति । पक्षधर्मिकसाध्यनिश्चयरूपायाः सिद्धेरभावरूपपक्षतापरत्वे इत्यर्थः । पक्षे=शब्दे सिद्धिदशायाम्=अनित्यत्वरूपसाध्यनिश्चयदशायां । तत्र=शब्दे । विशिष्टेति । सिद्ध्यभावविशिष्टशब्दभिन्नत्वस्योपगमादित्यर्थः ।

ननु भेदस्य व्याप्यवृत्तितया शब्दादिरूपपक्षे साध्यादिनिश्चयदशायां सिद्ध्यभावविशिष्टशब्दभिन्नत्वस्यानभ्युपगमात् कथं तदानीं शब्दत्वादावतिव्याप्तिरत आह—अतिरिक्तान्तस्येति । पक्षातिरिक्तान्तस्येत्यर्थः । पक्षतेति । पक्षतान्यतरवद्विशिष्टपरत्वादित्यर्थः । अतिप्रसंगवारणेऽपीति । तथा च शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा शब्दादौ अनित्यत्वरूपसाध्यस्य निश्चयस्तदानीमपि निश्चयाभावरूपपक्षतान्यतराभावस्य शब्दादौ सत्त्वात् तदानीं शब्दत्वस्य साध्यवन्मात्रवृत्तित्वेन नातिव्याप्तिरिति भावः ।

पक्षातिरिक्तत्वं यदि सिद्ध्यभावान्यतरशून्यत्वं तदा शब्दो नित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा शब्दे नित्यत्वाभावनिश्चयस्तदा शब्दे सिद्ध्यभावरूपेण पक्षेतर

रिक्तसाध्याभाववन्मात्रवृत्तिभिन्नत्वम्, अनुपसंहार्यव्याप्तेः धूमा-

⊛ गादाधरी ⊛

वारणसंभवेपि शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ बाधनिश्चयदशायामतिप्रसङ्गो दुर्वार एव, सिद्धिबाधान्यतराभावरूपपक्षताविवक्षणे च गौरवमतः संशयरूपपक्षतापरतया व्याचष्टे पक्षत्वमिति। सन्दिग्धसाध्यकत्वं विषयतासम्बन्धेन साध्यसन्देहविशिष्टत्वम्। कालान्तरीणसंशयविषयेपि संशयरूपविशेषणासत्त्वदशायां वह्निविशिष्टभेद उपगम्यते। अतिरिक्तान्तं

⊛ विवृतिः ⊛

सावच्छेदेन पक्षताशून्यत्वस्य शब्दे विरहात् तदानीं शब्दत्वेऽतिव्याप्तिः शब्दत्वस्य पक्षीभूतशब्दवृत्तितया पक्षताशून्यसाध्यवन्मात्रवृत्तिभिन्नत्वादित्याह **शब्दोऽनित्य इत्यादि**। बाधनिश्चयदशायाम्,=अनित्यत्वबाधभावनिश्चयदशायाम्। **दुर्वार एवेति**। तदानीं शब्दस्य पक्षत्वेन धर्तुं शक्यत्वादित्याशयः।

ननु पक्षातिरिक्तान्तं सिद्धिबाधान्यतरत्वावच्छिन्नाभावरूपपक्षताशून्यपरमेव वक्तव्यम् तथा च न कोऽपि दोषः, यदा शब्दे बाधनिश्चयः तदा शब्दे सिद्धिबाधान्यतराभावस्यासत्त्वेन शब्दस्य पक्षत्वेन धर्तुं शक्यतया तद्वृत्तिशब्दत्वादौ पक्षताशून्यसाध्यवन्मात्रवृत्तिभिन्नत्वविरहात् न शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ बाधनिश्चयदशायां शब्दत्वादावतिव्याप्तिः अत आह **सिद्धीति**। पक्षधर्मिकसाध्यनिश्चयबाधनिश्चयान्यतरत्वावच्छिन्नाभावरूपपक्षताविवक्षणे चेत्यर्थः। **गौरवमिति**। लक्षणस्य व्यवहाररूपतया तं प्रति व्यवहर्तव्यज्ञानविषया निरुक्तान्यतरत्वघटितलक्षणार्थज्ञानस्य हेतुत्वेन विनिगमनाविरहात् सिद्धिभेदविशिष्टबाधनिश्चयभेदावच्छिन्नभेदज्ञानत्वेन बाधनिश्चयभेदविशिष्टसिद्धिभेदावच्छिन्नभेदज्ञानत्वेन च कारणताद्वयकल्पनेन गौरवमित्याशयः।

संशयेति। साध्यसंशयरूपा या पक्षता तत्परतयेत्यर्थः। **विषयतासम्बन्धेनेति**। तथा च विषयतासम्बन्धेन साध्यसंशयविशिष्टधर्मिभिन्नसाध्यादिवन्मात्रवृत्त्यन्यत्वं सव्यभिचारत्वमित्येव लक्षणं वक्तव्यमिति भावः।

ननु शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा शब्देऽनित्यत्वस्य निश्चयः तदातिव्याप्तिः, शब्दस्य तदानीं कालान्तरीणसंशयविशिष्टशब्दभिन्नत्वविरहेण पक्षत्वेन धर्तुं शक्यत्वादत आह **कालान्तरीणेति**। विषयतासम्बन्धेन कालान्तरीणसंशयविशिष्टेऽपि शब्दादावित्यर्थः। **संशयरूपेति**। शब्दादावनित्यत्वनिश्चयदशायाम् अनित्यत्वसंशयरूपविशेषणस्यासत्त्वमित्याशयः। विशिष्टभेदः=विषयतासम्बन्धेन संशयविशिष्टधर्मिभेदः। उपगम्यत इति। भेदस्य व्याप्यवृत्तित्वं स्वीकृत्य संशय-

दावतिव्याप्तेश्च तस्य पक्षे साध्यवति वृत्तेः । नापि पक्षवृत्ति

❀ दीधितिः ❀

त्वस्य चासाधारण्यस्य असाधारण्यनिश्चये पक्षे साध्यसामानाधि

❀ गादाधरी ❀

वा पक्षतागून्यपरमतः साध्यादिनिश्चयदशायां नातिप्रसङ्गः । यत्र साध्यतदभावयोर्न निश्चयो नापि संशयस्तद् । शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादेर्नासाधारणता किन्तु यथायथं सद्धेतुत्वं चेति नाव्याप्तिप्रसङ्गः भाव ।

❀ विवृतिः ❀

रूपविशेषणाभावकालावच्छेदेन संशयविशिष्टशब्दभेदस्य शब्दादौ साध्यनिश्चय सत्त्वं स्वीकरणीयमित्याशयः ॥

ननु भेदस्याव्याप्यवृत्तित्वेऽपि विषयतासम्बन्धेन साध्यसंशयविशिष्टं य तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नभेदकूट एव निवेशनीयः, अन्यथा तत्तच्छब्दादिव्य त्यन्तसाध्यकतत्तच्छब्दत्वहेतुकस्थले पक्षे साध्यसंदेहदशायामव्याप्तिः, सं शिष्टशब्दान्तरव्यक्तिभेदस्य तत्तच्छब्दादावपि सत्त्वेन तदानीमपि तत्तच्छ पक्षातिरिक्तत्वसम्भवात्, एवञ्च शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा श त्यत्वनिश्चयः तदानीं शब्दत्वादावनित्यत्वाव्याप्तिर्दुर्वारैव संशयविशिष्टशब्दत्वा च्छिन्नभेदस्य शब्दे विरहात् इत्यत आह—नातिप्रसङ्गश्चेति । पक्षतेति । स्वसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यसंशयाभावविशिष्टस्मित्यर्थः । कृत्यनिरासकसम्बन्ध वच्छिन्नयोगितावच्छेदकत्वमतेनेदमिति ध्येयम् ।

साध्यादिनिश्चयदशायाम् = शब्दादौ अनित्यत्वनिश्चयदशायाम् । नाति इति । शब्दादौ साध्यनिश्चयदशायाम् निरुक्तसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यसंशय तद्वत्त्वेन शब्दस्य पक्षातिरिक्तत्वादिति भावः ॥

ननु शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दो नित्यः शब्दत्वादित्यादौ पक्षे साध्यस्य साध्याभावस्य वा न निश्चयो न वा संशयः तदा तत्र तत्र तदानीं शब्दादौ पक्षताशून्यत्वस्य सत्त्वात् अतस्तयोरिदानीमसाधारण्येनाप परिहर्तुं मावमाह यत्रेत्यादि । पक्षे=शब्दे । तदा=तस्मिन् काले । नित्यत्वादिवदात् शब्दपक्षकनित्यत्वसाध्यकशब्दत्वहेतोरपि परिग्रहः । मिति । तथा च तदानीं शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादेः सद्धेतुत्वम्, नित्यः शब्दत्वादित्यादेश्च विरुद्धत्वमेवेति तदा तयोरसत्त्वात् । सङ्केतार्थः ।

विरुद्धान्यत्वे च सत्यनुमित्यौपयिकसम्बन्धशून्यत्वम्। व्यर्थविशेष-

॥ दीधितिः ॥

ण्यसन्देहाच्च तस्य तज्ज्ञानविरोधित्वम्।

॥ गादाधरी ॥

पक्षातिरिक्तवृत्ति यत्साध्यतदभाववन्मात्रवृत्ति तदन्यत्वार्थकत्वे वह्निमान्धूमादित्यादौ नातिव्याप्तिसंभवः भेदप्रतियोगितावच्छेदकघटक-दलद्वयस्यैव तत्र सत्त्वेन विशिष्टभेदासत्त्वादतः पक्षातिरिक्तत्वस्य साध्या-

॥ विवृतिः ॥

सर्वमनित्यं मेयत्वादित्यादौ पक्षातिरिक्तस्याप्रसिद्धतया मेयत्व स्यानुपसंहारित्व निरुक्तलक्षणस्याव्याप्तिः, यदि च तत्र पूर्वोक्तरीत्या लक्षणसमन्वयः सम्भवति तदा-प्याह मूले धूमाद्यतिव्याप्तिश्चेति। तथा च पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादौ यथाश्रुतं निरुक्तलक्षणं धूमेऽव्याप्तं स्यात् धूमस्य पक्षेऽपि वर्तमानतया पक्षातिरिक्तसाध्यवन्मात्रवृत्तिभिन्नत्वात् पक्षातिरिक्तसाध्याभाववन्मात्रवृत्तिभिन्नत्वा-च्चेतिभावः।

पक्षातिरिक्ते वर्तमानं यत् साध्यवन्मात्रवृत्ति तदन्यत्वे सति पक्षातिरिक्ते वर्तमानं यत् साध्याभाववन्मात्रवृत्ति तद्भिन्नत्वं यदि लक्षणार्थस्तदा धूमेऽतो नातिव्याप्तिः, धूमादेः पक्षातिरिक्तमहानसादिवृत्तित्वेन पक्षातिरिक्तवृत्तित्वविशिष्टसाध्यवन्मात्रवृ-त्तित्वविशिष्टभेदविरहेण तत्र लक्षणसत्त्वविरहात्, एवं यथाश्रुतार्थे शब्दोऽनि-त्यत्वादित्यादौ [illegible] व्याप्तिः, तस्य पक्षेऽपि वर्तमानतया पक्षा-तिरिक्त साध्याभाववन्मात्रवृत्तिभिन्नत्वात् [illegible] पक्षातिरिक्तवृत्तित्वं साध्याभाववन्मा-त्रवृत्तित्व [illegible] तथा च पक्षातिरिक्तत्वस्य [illegible] विशेषणत्वस्य एव धूमादावतिव्याप्तिः नतु [illegible] धूमे-[illegible] पक्षातिरिक्तवृत्तित्वादि। [illegible] साध्यवन्मात्रवृत्तित्व च [illegible]।

[illegible]

[illegible] सूत्रे।

[illegible]

णत्वात् । एतेनानुगतं सर्व्वमेव लक्षणं प्रत्युक्तम् । म[illegible]

॥ दीधितिः ॥

पराभूती विरुद्धभिन्ने च यत्ने यस्ताद्दशोऽसाधारणत्वमर्थ इति दिक् ॥

इति-श्री महामहोपाध्यायरघुनाथशिरोमणि-विरचिता सव्यभिचार पूर्वपक्ष लक्षणदीधितिः समाप्ता ।

॥ गादाधरी ॥

[illegible]दोषगतत्वाभिप्रायकतया मूलं सङ्गमयति धूमेत्यादीति । यथाश्रुते [illegible] तिरिक्तो यः साध्यादिमांस्तन्मात्रवृत्तिभिन्नत्वमित्यर्थः, सप्तमीसमासादिद[illegible] न तु दूषणमिति योजना । सप्तमीसमासाश्रये साध्यार्थं न [illegible]

हृदो धूमवान् वह्नेरित्यादिसाधारणे [illegible] नियतः [illegible] धारणे च यथाश्रुतलक्षणव्याख्यानतो व्याचष्टे पराभूतीत्यादीति । [illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] । साध्यादीति । साध्यवति [illegible] [illegible] । यथाश्रुतार्थं दर्शयति—यत्तातिरिक्तेति [illegible] । [illegible] [illegible] । न दूषणम्=[illegible] [illegible] ॥

ननु [illegible] । मति, [illegible] च मति [illegible] [illegible] हृदो धूमवान् [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] हृदो धूमवान् इत्यादि । [illegible]

[illegible] । तत्र च [illegible]

[illegible]

मन्वात् तज्ज्ञानत्वं चाद्रिनिष्टत्वेन ॥

इति श्रीमन्महोपाध्याय गङ्गेशोपाध्यायविरचितं सव्यभिचार पूर्वपक्ष लक्षणं समाप्तम् ॥

॥ गादाधरी ॥

वृत्तित्वस्य साध्यसामानाधिकरण्यस्य च यो सहचारविरोधीत्यर्थः। अनुमित्यौपयिकस्येति समासेन लिखनं जनकज्ञानविषयेत्यस्य समुदायव्याख्यानतयानेव संभवतीत्यतो व्यासेन लिखनम्। सपक्षसत्त्वादेर्नानुमितिजनकत्वमपि तु तज्ज्ञानस्यैवेत्यौपयिकपदस्य जनकतार्थत्वं न संभवतीति व्याचष्टे जनकज्ञानविषयस्येति। नन्वसाधारण्येऽव्याप्तिः तस्य सपक्षव्यावृत्तत्वघटिततया साध्यवद्वृत्तित्वसहचारविरोधित्वादित्यत आह सपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वस्य चेति। चान्वयः। सपक्षत्वं–निश्चितसाध्यवत्त्वम्। पक्षे–पक्षान्तर्भावेण। तस्य–असाधारण्यस्य। तज्ज्ञानविरोधित्वं–साध्यसामानाधिकरण्यज्ञानविरोधित्वम्। साध्यवद्वृत्तित्वसामान्याभाव-

॥ विवृतिः ॥

साधितहेतौ सत्त्वादिति पाठः, अनुमित्यौपयिकस्यानुमितिजनकस्य अनुमितिकारणत्वात् इति भावः ॥

अनुमित्यौपयिकजनकज्ञानविषयेत्यादिरीत्या समासेन लिखनम् अनुमित्यौपयिकजनकज्ञानविषयस्यैवेत्यस्य व्याख्यानतयानेव सम्भवति नतु अनुमित्यौपयिकेत्यस्य व्याख्यानतायामित्याह **समासेन लिखनमित्यादि**। समुदायव्याख्यानतायाम्=अनुमित्यौपयिकजनकविषयेत्यादिसमुदायव्याख्यानतायाम्। न त्वनुमित्यौपयिकेत्यादेर्व्याख्यानतायामिति पूरणीयम्। व्यासेन लेखनम्=अनुमित्यौपयिकस्येत्यादिरीत्या लेखनम् ॥

सपक्षसत्त्वादेरिति। आदिना विपक्षासत्त्वपक्षसत्त्वादेः परिग्रहः। तज्ज्ञानस्यैव=सपक्षसत्त्वादेर्ज्ञानस्यैव। तद्व्याचष्टे = अनुमित्यौपयिकपदार्थं व्याचष्टे।

नन्विति। अत्र=अस्मिन् लक्षणे। अव्याप्तिमुपपादयति **तस्येति**। असाधारण्यस्येत्यर्थः। **सपक्षव्यावृत्तत्वघटिततयेति**। सपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वस्यैवासाधारण्यपदार्थत्वादित्यर्थः। [illegible] सपक्षवृत्तित्वाभावस्य साध्य- [illegible] **निश्चितेति**। यद्यपि [illegible] शब्दोऽनेनत्यः [illegible] वृत्तित्व [illegible] वृत्त- [illegible]

❀ गादाधरी ❀

ज्ञानमेव साध्यसामानाधिकरण्यज्ञानविरोधि न तु तद्विशेषाभाव सपक्षव्यावृत्तत्वज्ञानमपीति भावः।

अथात्र विरुद्धहेतवो यद्यलक्ष्याः तदा सपक्षवृत्तित्वाभाव मादाय सर्वेषु तेष्वतिव्याप्तिः, तेषां लक्ष्यत्वे साध्यसामानाधि महाविरोधित्वोपादानमनर्थकमेवेति चेन्न।

दुष्टहेतुलक्षणे विरुद्धा लक्ष्या एव, उक्तविशेषणोपादानं च दोष विरोधातिव्याप्तिवारणायैव। सपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वस्यासाधार त्यत्र विपक्षपदं संपातायातमेवेत्यवधेयम्।

❀ विवृतिः ❀

साध्यवद्वृत्तित्वेति। साध्यवद्वृत्तित्वावच्छिन्नाभावविषयकनिश्चय एवे साध्येति। साध्यवद्वृत्तित्वज्ञानप्रतिबन्धकमित्यर्थः। तद्विशेषेति। सा साध्यवद् व्यक्तिविशेषवृत्तित्वाभावज्ञानमपीत्यर्थः॥

ननु यदि साध्यसामानाधिकरण्यज्ञाने सपक्षवृत्तित्वाभावज्ञानं न प्रतिब तदा सर्वत्र विरुद्धहेतौ अनुमितिजनकज्ञानविषयसपक्षवृत्तित्वाभावमादायाति न च विरुद्धहेतूनां लक्ष्यत्वाभ्युपगमेऽपि न क्षतिरिति वाच्यम्, तथा सति स मानाधिकरण्यग्रहाऽविरोधित्वदलस्य व्यर्थतापत्तेः तस्य विरुद्धमात्रवारण शंकते अथेति। अत्र=अस्मिन् दीधितिकारोक्तव्याप्यातल्लक्षणे। तेष्व अतिव्याप्तिरिति। सपक्षवृत्तित्वाभावस्यानुमितीयविषयसम्बन्धाभावरूपत्वात् स सामानाधिकरण्यग्रहाऽविरोधित्वाभावेन इदयम्॥

तेषां = विरुद्धानाम्। अनर्थकमिति। साध्यसामानाधिकरण्यग्रहाविरो दलस्य विरुद्धातिव्याप्तिवारणमात्रप्रयोजनकत्वादिति भावः। समाधत्ते दुष्ट लक्षणे इत्यादि। लक्ष्या एवेति। तथा च सपक्षवृत्तित्वाभावमादाय अभ्युपगमनेऽपि न क्षतिरित्याशयः॥

उक्तविशेषणदानम् = साध्यसामानाधिकरण्यग्रहाऽविरोधित्वविशेषणदान मित्यर्थः। विरोधातिव्याप्तिवारणायैव = साध्यसामानाधिकरण्याभावेऽतिव्याप्ति णाय। साध्यसामानाधिकरण्याभावस्यानुमितीयविषयसम्बन्धाभावत्वेन तस्य साध्यसामानाधिकरण्यग्रहाऽविरोधित्वात् न तत्रातिव्याप्तिरित्याशयः॥

ननु दीधितौ विपक्षवृत्तित्वाभावघटितासाधारण्यज्ञानस्य साध्यसामानाधिक ग्रहाऽविरोधित्वदलस्यासंगतम्, विपक्षवृत्तित्वाभावज्ञानस्य साध्य भावादिरूप साध्यसामानाधिकरण्यग्रहाऽविरोधित्वात् सर्वसम्मतत्वा दित्यत आ

ॐ गादाधरी ॐ

अत्र च यद्रूपविशिष्टविषयकत्वेनानुमितिजनकता तद्रूपावच्छिन्ना-भावोऽवश्यं विवक्षणीयः, अन्यथा सपक्षसत्त्वादेर्द्वित्वाद्यवच्छिन्नाभाव-मादायातिप्रसङ्गापातात् । एवं च निश्चितसाध्यवद्वृत्तित्वावच्छिन्नाभावा-

ॐ विवृतिः ॐ

तपक्षेति । तथा च सपक्षाऽवृत्तित्वाऽभावज्ञानस्यैव साध्यसामानाधिकरण्याऽभा-ग्रहाऽविरोधित्वं दीधितिकारेणाऽभिहितमित्यदोष इति भावः ॥

यथोक्तव्याख्यातलक्षणे दोषमाह—**अत्र चेति** । निरुक्तरीत्या व्याख्यातल-क्षणे चेत्यर्थः ॥ **यद्रूपविशिष्टेति** । यद्रूपावच्छिन्नविषयकत्वव्यापिकाऽनुमिति-जनकतेत्यर्थः । तेन विपक्षाऽवृत्तित्वघटितविपक्षत्वाद्यवच्छिन्नविषयताया अप्यनुमि-तिजनकतानिरूपित-स्वरूपसम्बन्धरूपाऽवच्छेदकतया तादृशविपक्षत्वाद्यवच्छिन्नाऽ-भावमादाय वह्न्यादौ नाऽतिव्याप्तिरिति ध्येयम् ॥

तद्रूपाऽवच्छिन्नाऽभावः = तद्रूपपर्याप्तावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाऽभावः, तेन वक्ष्यमाणद्वित्वाऽवच्छिन्नाऽभावस्य तद्रूपावच्छिन्नाऽभावत्वेऽपि न तादृशाऽभावमा-दाय पुनरतिप्रसङ्गः, न वा शब्दो नित्यः शब्दत्वादि'त्यादौ शब्दे साध्यनिश्चय-दशायां केवलसाध्यवद्वृत्तित्वत्वावच्छिन्नाभावमादाय शब्दत्वेऽतिव्याप्तिः ॥

अवश्यं विवक्षणीय इति । तथा च पक्षवृत्तित्वसाध्यसामानाधिकरण्यग्रह-प्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतानवच्छेदकत्वे सति यद्रूपावच्छिन्नविषयक-निश्चयत्वव्यापकं प्रकृतानुमितिजनकत्वम् तद्रूपावच्छिन्नाभावत्वावच्छिन्नवत्त्वम् । सव्यभिचारत्वमित्येव लक्षणार्थः करणीय इति भावः ॥

अन्यथेति । तद्रूपपर्याप्तावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावमनिवेश्य तद्रूप-निष्ठावच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावमात्रविवक्षणे इत्यर्थः **सपक्षसत्त्वादेरिति** । तथा च निश्चितसाध्यवद्वृत्तित्व-घटोभयाभावस्यापि सपक्षवृत्तित्वत्वरूपतद्रूपनिष्ठाव-च्छेदकताकप्रतियोगिताक [illegible] तादृशाभावमादाय वह्निमान् धूमादित्यादौ धूमा [illegible] ॥

एवं चेति [illegible] तद्रूपपर्याप्तावच्छेद [illegible] **निश्चितेति** । तथा च शब्दोऽनित्य [illegible] निश्चितसाध्यवद्- [illegible] ॥

ॐ मनोरमा ॐ

यद्रूपविशिष्ट विषयकत्वेनेति । [illegible]

॥ गादाधरी ॥

संग्रहः । निश्चयांशज्ञानस्यानुमित्यहेतुतया तद्घटिततादृशधर्मविशिष्ट-विषयतावत्त्वेनानुमितिजनकत्वाभावात् । येन केनापि रूपेण यद्रूपाव-च्छिन्नानिरूपितविषयतावत्त्वेन जनकता तद्रूपावच्छिन्नाभावविवक्षणे द्वित्वावच्छिन्नाभाववारणमशक्यमेवेति दूषणमशक्यसमाधानमित्यव-धेयम् ।

उपदर्शितसाधारणासाधारणयोः संग्रहाय भिन्ना अन्ययैवेदम्

॥ विवृतिः ॥

नन्वधिकन्त्वित्यादिन्यायेन निश्चितसाध्यवद्वृत्तित्वज्ञानमपि अनुमितिकारणं स्यादि-त्यत आह—निश्चयांशेति । निश्चयविषयकज्ञानस्येत्यर्थः । तद्घटितेति । निश्चय-घटितसाध्यवद्वृत्तित्वरूपधर्मावच्छिन्नविषयताकत्वेनेत्यर्थः । अनुमिति-जनकत्वा-भावादिति । अवश्यक्लृप्तसाध्यवद्वृत्तित्वज्ञानत्वेनानुमितिहेतुत्वसिद्धौ निश्चितसाध्य-वद्वृत्तित्वज्ञानस्यान्यथासिद्धत्वादिति हृदयम् ॥

ननु साध्यवद्वृत्तित्वत्वेन रूपेण निश्चितसाध्यवद्वृत्तित्वाश्रयनिरूपितविषयिताया अनुमितिजनकतावच्छेदकतया न निश्चितसाध्यवद्वृत्तित्वत्वावच्छिन्नाभावस्य लक्षणत्व-मित्यत आह येन केनापीत्यादि । यत्किञ्चिद्रूपावच्छिन्ना या यद्रूपाश्रयनिरूपित-विषयिता तद्वत्त्वेनेत्यर्थः । द्वित्वावच्छिन्नेति । सपक्षवृत्तित्वघटोभयत्वावच्छिन्नाभाव-वारणमित्यर्थः । इति दूषणमिति । तथा च निरुक्तविवक्षणेऽप्येतन्मते वह्निमान् धूमादित्यादौ धूमादिहेतावतिव्याप्तिः, साध्यवद्वृत्तित्वत्वेन रूपेण सपक्षवृत्तित्वघटो-भयद्वित्वाश्रयनिरूपितसपक्षवृत्तित्वविषयिताया अपि अनुमितिजनकतावच्छेदकत्वात् तादृशद्वित्वरूपयद्रूपावच्छिन्नाभावस्य धूमहेतौ सत्त्वादित्याशयः ।

उपदर्शितेति । ह्रदपक्षकधूमसाध्यकवह्निरूपसाधारणशब्दपक्षकनित्यत्व-साध्यकशब्दत्वरूपासाधारणयोरित्यर्थः । संग्रहायेति । यथाश्रुतलक्षणे तदसंग्रहस्य पूर्वमुक्तत्वादित्याशयः ।

॥ मनोरमा ॥

नैरुक्त्य च स्वस्वाश्रय स्वकालीनपक्षानुमितिजनकतात्रुटितयोभयमन्वयेन, इति ... निष्कृतिश्चयाय व्यापकत्वमन्वयेनैवेदंस्यादिति ॥

इति श्री ... महामहोपाध्याय ... विरचित ... पूर्वपक्षग्रन्थ मनोरमा समाप्ता ॥

❀ गादाधरी ❀

अत्र च हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेन पक्षवृत्तित्वविवक्षणमावश्यकम्। अन्यथा हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेन पक्षावृत्तेरपि येन केनापि सम्बन्धेन पक्षवृत्तितया स्वरूपासिद्धेरपि पक्षवृत्तिवृत्तितया तद्वारणासंभवात्। इह च हेतुतावच्छेदकसंबन्धेन पक्षवृत्तित्वं यत्राप्रसिद्धं तादृशव्यभिचारिण्यव्याप्तिः। एवं गगने साध्यनिश्चयदशायां घटः शब्दवान् घटत्वादित्य

❀ विवृतिः ❀

वृत्तित्वोपादानम् विरोधस्य विरुद्ध एव वर्तमानत्वात् न तत्र व्यभिचारत्वमि त्याशयः ॥

निरुक्तमिश्रमतेऽस्वरसं प्रदर्शयति—अत्र चेति। निरुक्तमिश्रमते चेदम्। अस्य च इत्यस्य इत्यनेन सम्बन्धो बोद्धव्यः। पक्षवृत्तावित्यत्र पक्षे वृत्तित्वमवश्यं हेतुतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नं वाच्यम् अन्यथा पर्वतो वह्निमान् महत्त्वादित्यादौ महत्त्वादेरपि कालिकादिसम्बन्धेन पर्वतवृत्तितया तत्र सर्वं नस्य पर्वतवृत्तित्वाभावरूपस्वरूपासिद्धेःपर्वतवृत्तौ सत्त्वात्, निरुक्तलक्षणस्य रूपासावतिव्याप्तिः स्यात्, एवं च गुणो धूमवान् वह्नेरित्यादौ, आतिमित्य द्र व्यादित्यादौ च व्यभिचारिणि वह्न्यादिहेतावव्याप्तिः,गुणादिनिरूपितसंयोगादिसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तित्वाऽप्रसिद्धेरित्याह हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेनेत्यादि—तादृशव्यभिचारिण्यव्याप्तिरित्यन्तेन।

पक्षधर्मताभावप्रकारकपक्षधर्मत्वं हेतुतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नमेकेनव हेतुतावच्छेदकसम्बन्धेन पक्षाऽवृत्तेरपीति। हेतुतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न पर्वतवृत्तित्वाभाववन्महत्त्वादेरपीत्यर्थः। येन केनापि-सम्बन्धेन=कालिकादि सम्बन्धेन। पक्षवृत्तितया=पर्वतादिवृत्तितया। स्वरूपासिद्धेरपि=पर्वतादिवृत्तित्वाभाववतोऽपि। पक्षवृत्तितया=कालिकादिसम्बन्धेन पर्वतादिवृत्तितया। तद्वारणा [illegible] गगनं। यथा=गुणो धूमवान् वह्नेः, [illegible] अप्रसिद्धमिति। [illegible]

अव्याप्तिरिति। [illegible]

[illegible] इत्यन्वयः।

[illegible] गगने साध्यनिश्चय

॥ गादाधरी ॥

दावसाधारण्येऽप्यसिद्धिः सपक्षव्यावृत्तस्य विरुद्ध एव वर्तमानत्वादित्य-
स्वरसः केचिदित्यनेन सूचितः ॥

इति श्रीमद्गदाधरभट्टाचार्यविरचिता सव्यभिचार-
पूर्वपक्षग्रन्थस्य गादाधरी समाप्ता ।

॥ विवृतिः ॥

ज्ञायामिति । तथा च तदानीं घटः शब्दवान् घटत्वादित्यादावसाधारण्येऽप्यसिद्धिः, निश्चितसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वस्य घटत्वादिसाधारणहेतुतया तत्र विरुद्ध एव वर्तमानत्वादिति भावः । केचित् इत्यनेन सूचितमिति । तथा च निश्चयमतं न युक्तमित्याशयः ।

मूले व्यर्थविशेषणत्वादिति । साध्याभाववत्त्वानुमाने व्यभिचारित्वे सति इत्या दिविशेषणस्य व्यर्थत्वं स्वरूपासिद्धत्वादेरप्यसाधकत्वादित्याशयः ।

एतेन = पूर्वोक्तदूषणगणप्रकारेण । प्रादेशिकत्व = असाधारण्यत्वादिनाऽसाधारण्यादेरेव । दूषणत्वात् = दोषत्वात् । उद्भावने = साधारण्यत्वादिना साधारण्यादेरुद्भावने । यादृङ्निवृत्तेश्चेति । प्रत्युक्तमिति पूर्वेणान्वयः इति दिक् ॥

इति श्रीपण्डितप्रवरवामाचरणभट्टाचार्यन्यायाचार्यतर्कतीर्थविरचिता
सव्यभिचारपूर्वपक्षलक्षणविवृतिः समाप्ता

श्रीः

ॐ नमोगणेशाय

अथ सव्यभिचारसिद्धान्तलक्षणम्

उच्यते । उभयपक्षोऽन्यपक्षापकृतावच्छेदकरूपवत्त्वं तत्त्वम् ।
तच्च साधारणत्वादि ।

⊛ दीधितिः ⊛

पूर्वोक्तलक्षणानां यथोक्तरीत्या यथामतं

⊛ गादाधरी ⊛

ननु पूर्वपक्षग्रन्थोक्तलक्षणावलम्बनेन सिद्धान्तप्रणयनमयुक्तं दोषाणां जागरूकत्वादित्याशङ्कां निराकरोति पूर्वोक्तेति । यथामतमिति यद्यन्मतमालम्ब्य यद्यल्लक्षणमभिहितं तत्तन्मते तत्र नाव्याप्त्यादिकमित्यर्थः । तत्र साधारण्यस्यासाधारण्यस्य च संशायकतामते ... ऽव्याप्तिग्रहादिविरोधितामते च 'तादृशविरोधिताघटितलक्षणम्' । विरोधित्वघटितलक्षणद्वये विरुध्ये [illegible]

⊛ विवृतिः ⊛

उच्यत इत्यादिना मूलकृता सिद्धान्तलक्षणाभिधानम् अयुक्तम्, निरुक्तपूर्वपक्षोक्तलक्षणमदूषयता पूर्वपक्षलक्षणोक्तदोषाणामत्रापि लक्षणे जागरूकत्वादित्याशङ्कानिराकरणाय पूर्वोक्तलक्षणानामित्यादि दीधितिग्रन्थमवतारयति—ननु इति । पूर्वोक्तलक्षणानाम् = पूर्वपक्षग्रन्थोक्तलक्षणानाम् । तत्र = तेषु लक्षणेषु मध्ये । साधारण्यस्य [illegible] ... । असाधारण्यस्य = निश्चितसाध्यवदन्यवृत्तित्वस्य ... संशायकतामते = साध्यसंशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकरूपत्वमते । [illegible] ... — [illegible] घटितलक्षणम् ।

व्याप्तिग्रहादीति । [illegible] ... ताद्दशेति । [illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

परन्तु तज्ज्ञानस्यानुमितिप्रतिबन्धकतया तेषां हेत्वाभासतावच्छेदकत्वं न घटते, न घटतां किन्तेन, तेषां हेत्वाभासत्वविभाजकतोपयोगित्वादि

॥ गादाधरी ॥

बाधस्य विरुद्धव्याप्त्यादिघटितासाधारण्यस्य च विरुद्धेऽपि प्रथमलक्षणस्य नाव्याप्तिः प्रथमलक्षणघटकत्वे तत्र च विरोधिनामघटितलक्षणस्य वा नातिव्याप्तिरिति भावः । तेषां–कोटिद्वयोपस्थापकतावच्छेदकत्वादिरूपानुगतधर्मावच्छिन्नानां साधारण्यादीनाम् [illegible]। हेत्वाभासतावच्छेदकत्वम्–अनुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वम्। विभाजकतेति। मात्रपदेन दुष्टत्वव्यवहारव्यवच्छेदः, दुष्टत्वव्यवहारनियामकोऽनुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्म एव विभाजक इति नियमे मानाभावादिति भावः।

॥ विवृतिः ॥

स्वार्थः। विरुद्धेति। [illegible] विरुद्धेऽपीति। विरुद्धे इति पूर्वेणान्वयः। प्रथम लक्षणस्य=[illegible]। नाव्याप्तिरिति। [illegible] भावः॥

प्रथमलक्षणलक्ष्ये=[illegible]। तत्र च=पूर्वोक्तविरुद्धे च विरोधितेति। [illegible]। नातिव्याप्तिरिति। [illegible] विरुद्धस्य लक्षणता तत्र [illegible]।

कोटिद्वयवृत्तीति। [illegible] नाशकेति। [illegible] अनुमितीति [illegible]

[illegible]

श्रीः

ॐ नमो गणेशाय

अथ सव्यभिचारसिद्धान्तलक्षणम्

उच्यते । उभयकोट्युपस्थापकतावच्छेदकरूपवत्त्वं तत्त्वम् । तच्च साधारणत्वादि ।

❀ दीधितिः ❀

पूर्वोक्तलक्षणानां यथोक्तरीत्या यथामतं नाव्याप्त्यादिरित्यमाशयः

❀ गादाधरी ❀

ननु पूर्वपक्षग्रन्थोक्तलक्षणावलम्बनेन सिद्धान्तप्रणयनमयुक्तं तद्दोषाणां जागरूकत्वादित्याशङ्कां निराकरोति पूर्वोक्तेति । यथामतमिति । यद्यन्मतमालम्ब्य यद्यल्लक्षणमभिहितं तत्तन्मते तत्र नाव्याप्तिरित्यर्थः । यत्र साधारण्यस्यासाधारण्यस्य च संशायकतामते प्रथमस्य व्याप्तिग्रहादिविरोधितामते च 'यादृशविरोधितावघटितलक्षणम् । हेतु विरोधित्वघटितलक्षणद्वये विरुद्धे संशयप्रयोजकस्य सपक्षवृत्ति [illegible]

❀ विवृतिः ❀

उच्यत इत्यादिना मूलकृता सिद्धान्तलक्षणाभिधानम् अयुक्तम्, निरुक्तस्य पूर्वपक्षोक्तलक्षणसदृशतया पूर्वपक्षलक्षणोक्तदोषाणामत्रापि लक्षणे जागरूकत्वादित्यर्थः तन्निराकरणपरं पूर्वोक्तलक्षणानामित्यादि दीधितिग्रन्थमवतारयति–तद्दोषाणामिति । तद्दोषाणाम् = पूर्वपक्षलक्षणोक्तदोषाणाम् । तत्र=तेषु लक्षणेषु मध्ये । [illegible] साध्यवदभाववद्वृत्तित्वस्य । असाधारण्यस्य=[illegible] संशायकतामते = साध्यसंशयजनकतावच्छेदकतावच्छेदकत्वमते । [illegible] तम् = [illegible] घटितलक्षणम् ।

व्याप्तिग्रहेति । [illegible]

[illegible] इत्यर्थः । यादृशेति । [illegible]

[illegible] । विरुद्धे = [illegible]

[illegible] । [illegible]

[illegible] । सपक्षेति । [illegible]

॥ दीधितिः ॥

ननु तज्ज्ञानस्यानुमितिप्रतिबन्धकतया तेषां हेत्वाभासतावच्छेदकत्वं घटते, न घटतां विभज्यत्वेन, तेषां हेत्वाभासविभागमात्रोपयोगित्वादि

॥ गादाधरी ॥

रण्यस्य विपक्षव्यावृत्तत्वघटितासाधारण्यस्य च विरुद्धेऽपि प्रथमलक्षणस्य नाव्याप्तिः प्रथमलक्षणालक्ष्ये तत्र च विरोधितावटितलक्षणस्य चातिव्याप्तिरिति भावः । तेषां—कोटिद्वयोपस्थापकतावच्छेदकत्वादिरूपानुगतधर्मावच्छिन्नानां तादृशरूपघटितलक्षणानाम्, हेत्वाभासतावच्छेदकत्वम्—अनुमितिप्रतिबन्धकतायाम् विषयतावच्छेदकत्वम् । विभागमात्रेति । मात्रपदेन दुष्टत्वव्यवहारव्यवच्छेदः, दुष्टत्वव्यवहारनियामकोऽनुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकधर्म एव विभाजक इति नियमे मानाभावादिति भावः ।

॥ विवृतिः ॥

र्थः । विपक्षेति । निश्चितसाध्याभाववद्व्यावृत्तत्वघटितनिश्चितसाध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वरूपासाधारण्यस्येत्यर्थः । विरुद्धेऽपीति । विरुद्धे इति पूर्वेणान्वयः । प्रथमलक्षणस्य = संशयजनकताघटितलक्षणस्य । नाव्याप्तिरिति । संशयजनकताघटितलक्षणवादिनां मते विरुद्धस्यालक्ष्यतया तत्र लक्षणासत्त्वमिष्टमेवेति भावः ॥

प्रथमलक्षणालक्ष्ये = संशयजनकताघटितलक्षणालक्ष्ये । तत्र च = पूर्वोक्तविरुद्धे च विरोधितेति । प्रतिबन्धकताघटितद्वितीयलक्षणस्येत्यर्थः । नातिव्याप्तिरिति । प्रतिबन्धकताघटितद्वितीयलक्षणवादिनां मते विरुद्धस्य लक्ष्यतया तत्र लक्षणगमनमिष्टमेवेत्याशयः ।

कोटिद्वयेति । संशयजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकत्वादिरूपानुगतधर्मावच्छिन्नानामित्यर्थः । आदिपदात्पक्षवृत्तित्वे सत्यनुमितिविरोधिसम्बन्धाव्यावृत्तिमत्त्वत्वादिरूपानुगतधर्मस्य परिग्रहः । **तादृशेति** । कोटिद्वयोपस्थितिघटितपूर्वोक्तलक्षणानामित्यर्थः । **अनुमितीति** । अनुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकत्वमित्यर्थः । विभागमात्रोपयोगित्वादित्यत्र मात्रपदव्यवच्छेद्यमाह—**दुष्टत्वेति** । दुष्टत्वव्यवहारं प्रति अनुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकधर्मस्यैव प्रयोजकत्वादित्याशयः ।

नन्वनुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकधर्मस्यैव विभाजकतायाः पूर्वमुक्तत्वात् कथमुक्तोपस्थापकतावच्छेदकधर्मस्य विभाजकत्वमित्याशंकानिराकरणाय भावमाह—दुष्टत्वेति । **इतिनियम इति** । यत्रानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकस्य तत्रैव विभाजकत्वमित्याकारक-

॥ दीधितिः ॥

त्याशयेनाह उच्यत इति । सन्देहं प्रत्येव साधारण्यादिविशिष्ट यद्धर्मिज्ञानत्वेन हेतुता तज्जनककोटिद्वयोपस्थितिं प्रति तु तादृ

॥ गादाधरी ॥

नन्वत्र लक्षणे पक्षधर्मतापदानुपादानित्यत्वादिसाध्यकद्व्यणुके [illegible] योपस्थापकसाधारणधर्मवत्ताज्ञानविषयीभूते द्व्यणुकादौ अतिव्याप्ति शंकां निराचिकीर्षुरभिप्रायं वर्णयति सन्देहमित्यादिना । एव कोट्युपस्थितौ तादृशरूपेण हेतुताव्यवच्छेदः । तादृशधर्मेति । साधा दिविशिष्टधर्मेत्यर्थः । मात्रपदेन धर्मिविषयकत्वस्य कोटिद्वयोपस्थि कतावच्छेदकत्वव्यवच्छेदः । तथाच कोटिद्वयोपस्थितिजनकताव कीभूता या विषयता तदवच्छेदकधर्मवत्त्वं नोपादाय द्व्यणुकादौ क दिविषयताया एव तथात्वादिति न तत्रातिव्याप्तिरिति भावः ।

अथैतन्मते संशयं प्रति साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानत्वेन हेतुताया

॥ विवृतिः ॥

स्यातामित्यर्थः । मानाभावादिति । अनुकूलतर्कविरहेणेत्यादिः । कोटि पस्थितिजनकतावच्छेदकविषयतावच्छेदकधर्मवत्त्वमात्रं यदि सव्यभिचारत्वम् तर्हि इदं द्व्यणुकं नित्यम् अणुत्वात् इत्यादौ सद्धेतौ द्व्यणुकेऽतिव्याप्तिः, नित्यत्व तदभावसहचरिताणुत्ववदिदं द्व्यणुकमित्याकारकज्ञाननिष्ठाया नित्यत्वतदभावको पस्थितिजनकताया द्व्यणुकविषयतायाः अवच्छेदकत्वात् अतः पूर्वमतेऽपि अत्रापि लक्षणे पक्षधर्मतापदोपादानमावश्यकमित्याशंका निराकरणाय सन्देहे इत्ये त्यादिदीधितिमन्यथयितुमाह—नन्वत्रेति । तादृशरूपेण-साधारण त्वादिविशिष्टधर्मवद्धर्मिविषयकज्ञानत्वेन रूपेण । साधारण्यादीति । साधारण्यादिमद्वृत्तित्वादिविशिष्टधर्मविषयकज्ञानत्वेनेत्यर्थः । मात्रमाह—तथाचेति । एवं च नित्यत्वतदभाववद्वृत्त्यणुत्वमित्याकारकज्ञानस्यैव कोट्युपस्थितौ जनक तया तज्जनकतावच्छेदिका तादृशवृत्तित्वप्रकारतानिरूपित[illegible] द्व्यणुक[illegible], नित्यत्वादिमद्वृत्त्यणुत्ववद् द्व्यणुकमित्याकारकज्ञानस्य कोट्युप नाजनकत्वात्, अतएव तन्मते तादृशज्ञानस्य अजनकत्वम् इति पक्षधर्मतापदं विना [illegible] कोट्युपस्थितिजनकतावच्छेदकविषयतावच्छेदकधर्मवत्त्वस्य [illegible] न तदवस्थानं द्व्यणुकेऽतिव्याप्तिरिति तु समुदितवाक्यार्थः ॥

तादृशे अथैतन्मत इति । न साधारणधर्मज्ञानत्वेन कोट्युपस्थितिजनकता [illegible] स्थिता मते इत्यर्थः । [illegible] । अतन्मते तु एकैव [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

❀ गादाधरी ❀

अथास्तु कोट्युपस्थितौ साधारणधर्मज्ञानत्वेनैव हेतुता तथापि संशये धर्मिमाननियमाय तत्र साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानत्वेन हेतुत्वमवश्यं कोट्युपस्थितेः संशयहेतुतायां साधारणधर्मज्ञानजन्यत्वनिवेशस्थाने साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यत्वनिवेशनादेव तन्नियमोपपत्तेः स्वतन्त्रकारणताकल्पनापेक्षया क्लृप्तकारणतायामवच्छेदकगौरवस्यैवोचितत्वात्। न च धर्मिज्ञानस्य संशये साक्षाद्धेतुताया अपि क्लृप्तत्वात्तत्र साधारणधर्मप्रकारकत्वमात्रं निवेश्यत इति नास्माकमपि स्वतन्त्रकारणताकल्पनम्, मतं सेऽपि च विप्रतिपत्तिवाक्याधीनसंशये कोट्योरिव धर्मिणोऽपि परस्परा

❀ विवृतिः ❀

पुनः शङ्कते—अथास्त्विति। धर्मिमाननियमाय=तत्तद्धर्मिविषयकत्वनियमाय। तत्र=संशये। संशयहेतुतायामिति। तत्तत्कोट्यवच्छेदेनान्वयः, तत्र च साधारणधर्मज्ञानजन्यत्वादावन्वयः। तन्नियमोपपत्तेः=संशयस्य तत्तद्धर्मिविषयकत्वनियमोपपत्तेः॥

ननु संशयं प्रति साधारणादिधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वेन कारणताभ्युपगमे धर्मिविषयकत्वादेरपि तादृशकारणतावच्छेदककोटौ प्रविष्टतया गौरवम् आह—स्वतन्त्रेति। प्रत्येकं साधारणधर्मज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वेन संशयकारणत्वकल्पनापेक्षयेत्यर्थः। गौरवस्यैवोचितत्वादिति। तथा च संशयनिष्ठतत्तद्धर्मिविषयकत्वनियमार्थं यदि साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानत्वेन संशयहेतुत्वमवश्यं कल्प्यं तदा तादृशज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वेन संशयं प्रत्येककारणत्वकल्पनेनैव तादृशनियमस्योपपत्तौ साधारणधर्मज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वेन [illegible] [illegible]

[illegible] क्लृप्तत्वादिति। [illegible] धर्मिम [illegible]

[illegible]

[illegible] स्वतन्त्रकारणताकल्पनमिति। [illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

परिधतिः कारणमिति पदजन्यत्वेन धर्मिज्ञानस्य विप्रतिपत्तिवाक्याधीनसंशये पृथक् कारणताया आवश्यकत्वात्तदन्यसंशयकारणतायां साधारणधर्मादिविषयकत्वान्तर्भावे बाधकाभावादिति वाच्यम् । संशये साधारणासाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानत्वेन हेतुताद्वयस्य तादृशतादृशधर्मज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वेन हेतुताद्वयस्य च कल्पनापेक्षया तादृशतादृशधर्मविषयकत्वमनन्तर्भाव्य धर्मिज्ञानत्वेन च हेतुतायास्तादृशतादृशधर्मवद्धर्मिज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वेन च हेतुताद्वयस्य च कल्पने स्फुटतरं लाघवात् ।

नैवम् । कोट्युपस्थितिकारणतायां तत्तत्कोटिसहचरितधर्मवद्धर्मिविशेष्यविषयकज्ञानजन्यत्वनिवेशे धर्मिभेदेन गुरुधर्मावच्छिन्नकारणताया आनन्त्यापत्तेस्तदपेक्षया धर्मिविशेषमनन्तर्भाव्य तत्तत्कोटिसहचरितधर्मज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वेन धर्मिविशेषमन्तर्भाव्य साधारणधर्मवद्धर्मिविशेष्यज्ञानत्वेन लघुशरीरेण हेतुत्वस्य कल्पयितुं युक्तत्वात् । न चोपस्थितिकारणतावच्छेदकशरीरे धर्मिणोऽनन्तर्भावेऽपि कार्यतावच्छेदकीभूतसंश-

॥ विवृतिः ॥

पत्तिवाक्याधीनसंशयं प्रति पदजन्यधर्मिज्ञानत्वेन हेतुत्वं यथाऽभ्युपगम्य तथा तदन्यसंशयं प्रत्यपि साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानत्वेन हेतुत्वं निर्विवादमेवेत्याशयः ॥

सिद्धान्तलक्षणवादिनामते संशयं प्रति साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानत्वेन असाधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानत्वेन च [illegible] साधारणधर्मज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वेन [illegible] च [illegible] चतुष्टयकल्पन- [illegible] —संशये इति । [illegible] —नवमिति कोट्युपस्थितिकारणतायामिति [illegible] गुरुधर्मा- [illegible] —युक्तत्वादिति [illegible]

✽ गादाधरी ✽

यत्वस्य धर्मिविषयताघटितत्वात् कोट्युपस्थितेर्धर्मिभेदेन कारणताभेद आवश्यक इति वाच्यम् । संशयत्वशरीरे धर्मिविशेषविषयताया विशेष्यतात्वेन किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यतात्वेनैव वा सामान्यतो निवेशेनोक्त धर्मिभेदेन कारणताभेदानावश्यकत्वादिति दिक् ।

पूर्वलक्षणोक्तातिप्रसङ्गवारणाय साध्यसन्देहजनकत्वस्य कोट्युपस्थितिविशेषणताया आवश्यकत्वादत्र तदुपस्थापकपदानुपादाननिबन्धनं निवेशभ्रमं निराकुरुते साध्यसन्देहेति । प्रकृतं-प्रकरणवशात्साध्यसन्देहस्य विशेषपरतया प्राप्तम् । तथा च साध्यसन्देहजनिका या साध्योपस्थितिस्तज्जनकतावच्छेदिका सती तथाविधसाध्याभावोपस्थितिजनकतावच्छेदकीभूता या विषयता तदवच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मं

✽ विवृतिः ✽

संशयत्वस्य तत्तद्धर्मिविषयताकभावाभावप्रकारकज्ञानत्वस्वरूपतया [illegible] दकतत्तद्धर्मिविषयताभेदेन भवन्मतेऽपि उपस्थितिकारणताभेदोऽवश्यमेव इत्याशंक्य समाधत्ते—संशयत्वशरीरे इति । विशेष्यतात्वेनेति । विशेष्यतात्वावच्छिन्नविषयताकतादृशज्ञानत्वावच्छिन्नं प्रत्येव साधारणधर्म [illegible] ज्ञानकोट्युपस्थितित्वेन हेतुतया न धर्मिभेदेन उपस्थितिकारणताभेद इत्यर्थः ।

ननु विशेष्यतात्वावच्छिन्नविषयताकतादृशज्ञानत्वं यदि संशयत्वं तदा [illegible] तावच्छेदककवह्निमानवेत्याकारकज्ञानस्यापि तथात्वापत्तिः, तथोक्तज्ञाने [illegible] त्वेनापि विषयताया भान नाङ्गीक्रियत इति वाच्यम्, बाधकाभावेन [illegible] तत्र भानाभ्युपगमात् विशेष्यतात्वातिरिक्तधर्मावच्छिन्नविषयता [illegible] वच्छेदकज्ञानत्वात् इति यदि [illegible] किञ्चिदिति । तथा च [illegible] च्छिन्ना या विशेष्यता [illegible] ज्ञानत्वं संशयत्वं, तदवच्छिन्नं प्रत्येव साधारणधर्मवज्ञानजन्य [illegible] इत्युक्तमिति न धर्मिभेदेन कोट्युपस्थितिकारणताभेद इति भावः ॥

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

न्त्वमिति पूर्वोक्तदिशा लक्षणार्थो निष्कर्षयितव्यः। वह्निसाहचर्यवह्न्य-भावबद्वृत्तित्वावच्छिन्नधूमादिविषयतायाः पूर्वोपदर्शितरीत्या तथावि-धसाध्याभावोपधितिजनकतावच्छेदकत्वेपि तामादायातिप्रसङ्गः पूर्वव-देव वारणीयः। समवायादिघटितसाधारण्यमादाय संयोगादिना धूमादे-र्वह्न्यादिसाध्यकसव्यभिचारतावारणाय प्रकृतसम्बन्धेन यत्साध्यवद्वृ-त्तित्वं साध्याभाववद्वृत्तित्वं च तद्घटितत्वेन विषयतावच्छेदकधर्मो विव-क्षणीयः असाधारण्यशरीरेपि अभावप्रतियोगितया साध्यादिमद्वृत्तित्व-निवेशान्न तत्संग्रहः॥

॥ विवृतिः ॥

र्षयितव्य इति। तथा च वह्निमान् धूमादित्यादौ वह्निसहचरितधूमवान् वह्न्यभाव-सहचरितधूमवांश्च पर्वत इत्याकारकसमूहालम्बनज्ञानमादाय नातिव्याप्तिः, नवा वह्निव-द्व्यभावसहचरितधूमवान् पर्वत इत्याकारकभ्रमात्मकज्ञानमादायापि तत्रातिव्या-प्तिरितिभावः॥

पूर्ववदेव वारणीय इति। मैवं साध्यविषयकत्वघटितेत्यादिकल्पोक्तरीत्या वारणीयेत्यर्थः। साधारण्यघटकसाध्यतदभाववद्वृत्तित्वं सव्यभिचारताघटकसम्बन्धेनैव वक्तव्यमन्यथा समवायेन वह्न्यभाववद्वृत्तित्वघटितसाधारण्यज्ञानमादाय धूमादाव-तिव्याप्तिः स्यात् एवमसाधारण्यघटकनिश्चितसाध्यादिमद्व्यावृत्तत्वप्रतियोगिवृत्तित्वमपि सव्यभिचारताघटकसम्बन्धेनैव वाच्यम् अन्यथा शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ पक्षे-साध्यसन्देहदशायां निश्चितसाध्यवति घटादौ कालिकसम्बन्धेन शब्दत्वस्य वर्त्तमान-त्वेऽपि न तदानीं शब्दत्वादावव्याप्तिरित्याह समवायघटितसाधारण्य-मादायेत्यादि। प्रकृतसम्बन्धेन = सव्यभिचारताघटकसम्बन्धेन। साध्यवद्वृत्ति-त्वमिति। अन्यथा विरुद्धे कालिकसम्बन्धावच्छिन्नसाध्यवद्वृत्तित्वमादायातिव्याप्तिः स्यादितिभावः॥

तद्घटितत्वेनैव = सव्यभिचारताघटकसम्बन्धावच्छिन्नतादृशवृत्तित्वघटितत्वेनैव। विषयतावच्छेदकधर्म. = संशयजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदकप्रकारताव-च्छेदकधर्म। प्रतियोगितयेति। विशेषणे तृतीया, प्रतियोगिताविशिष्टमित्यर्थः। शब्दो नित्यः शब्दत्वादित्यत्र पक्षे साध्यसंदेहदशायां निश्चितसाध्याभाववति घटादौ

॥ मनोरमा ॥

प्रकृत सम्बन्धेन साध्यवद्वृत्तित्वमित्यादि। अत्र सव्यभिचारताघटकसम्बन्धावच्छिन्न-साध्यादिमद्वृत्तित्वविषयताघटकधर्मावच्छिन्नत्वेन संशयजनकत्वं विवक्षणीयं। ननु तादृशसाध्यादि-

॥ दीधितिः ॥

यथाकथञ्चित् कोटिद्वयोपस्थितिः स्मृत्यनुभवसाधार

॥ गादाधरी ॥

साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानसत्त्वे उद्बोधकान्तराधीनकोटिस्मरणानुभवात्मककोट्युपस्थितेर्वा संशयोपगमे क्षतिविरहात्। विशेषणज्ञानादिमुद्रया कोट्युपस्थितिहेतुतयैवोपपत्तेः साधारणधर्मज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वेन संदेहहेतुताकल्पनमनर्थकमिति व्याख्यानद्वये सन्देहजनकस्वरूपकोट्युपस्थितिविशेषणस्याव्यावर्त्तकतया विशेषणतावच्छेदकतासत्त्वेन निवेशनासंभवादुक्तातिप्रसङ्गो दुर्वार एवेत्यभिप्राय

॥ विवृतिः ॥

कालिकसम्बन्धेन शब्दत्वस्य वर्त्तमानत्वात्तदानीं तथाव्याप्तिस्मरणात् निश्चितप्रामाण्यकत्वप्रतियोगिवृत्तित्वमपि प्रकृतसम्बन्धेनैव बोद्धव्यमिति दिक् ॥

यथाकथञ्चिदित्यादिदीधितिमवतारयति साधारणेति। साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानसत्त्वे इत्यर्थः। उद्बोधकेति। निरुक्तसन्निधानभिन्नोद्बोधकजन्यकोटिस्मरणादित्यर्थः। अनुभवात्मकेति। [illegible]कोट्युपस्थितेरित्यर्थः। क्षतिविरहादिति। वक्ष्यमाणरीत्या निरुक्तस्यापि दोषत्वसम्भवादित्याशयः ॥

विशेषणज्ञानादिमुद्रया=विशेषणज्ञानत्वादिना। आदिपदात् विशेष्यकप्रकारकज्ञानपरिग्रहः ॥

इति व्याख्यानद्वये = धर्मिणीत्यादिना व्याख्यानद्वये। अव्यावर्त्तकतया कोट्युपस्थितौ संशयजनकतावच्छेदकत्वेन वक्ष्यमाणरीत्या अतं निरुक्त[illegible]वच्छिन्नस्येति विभाव्य। विलक्षणेति। साधारणधर्मादिज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वेन संशयजनकतावच्छेदकत्वमित्यर्थः। उक्तातिप्रसङ्ग इति। यदभ्युप

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

निष्कृष्टमते प्रकारान्तरेणलक्षणार्थं व्याचष्टे यथाकथंचिदिति । साधारण-धर्मज्ञानजन्या तदजन्या चेत्यर्थः । विशेषणज्ञानादिघटिता ज्ञानकारणताव एव निर्वाहो न तु स्वातन्त्र्येण तद्धेतुत्वमिति सूचयितुं स्वरूपतुमवसाधारणीति। नन्वेवं साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानशून्यकाले कथं न संशय इत्यत आह नियामकमिति । नियामकं—साधारणधर्मदर्शनदशायामेव संशय इति नियमनिर्वाहकम् । साधारण्यादीत्यस्य साक्षात्संशयहेतुभूतमित्यादिः । आदिपदादसाधारण्यपरिग्रहः । अत एव—अनुभवसाधारण्या कोट्यु-पस्थितेर्हेत्वित्यादेय । धारावाही सन्देहः—अविच्छिन्नोत्पन्नसन्देहप्रतिनया-

॥ विवृतिः ॥

इत्यादिः । [illegible] । व्याचष्टे इति । [illegible]-[illegible] । तदजन्या = साधारणधर्मादिज्ञानाजन्या ।

[illegible] विशिष्टबुद्धित्वेन विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिबुद्धित्वेन [illegible] [illegible] विशेषणज्ञानत्वेन विशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वेन [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] विशेषणेति । [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] नियमनिर्वाहक-

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

यथाकथञ्चित् कोटिद्वयोपस्थितिः स्मृत्यनुभवसाधारणी

॥ गादाधरी ॥

साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानसत्त्वे उद्बोधकान्तराधीनकोटिस्मरणानुभवात्मककोट्युपस्थितेर्वा संशयोपगमे क्षतिविरहात् । विशेषणज्ञानादिमुद्रया कोट्युपस्थितिहेतुतयैवोपपत्तेः साधारणधर्मज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वेन स्वतन्त्रहेतुताकल्पनमनर्थकमिति व्याख्यातृकल्पे [illegible]न्देहजनकत्वरूपकोट्युपस्थितिविशेषणस्याव्यावर्त्तकतया विलक्षणज्ञानजन्यतायाश्चासत्त्वेन निवेशनासंभवादुक्तातिप्रसङ्गो दुर्वार एवेत्यभिप्रेत्य [illegible]

॥ विवृतिः ॥

कालिकसम्बन्धेन शब्दत्वस्य वर्त्तमानत्वात्तदानीं तथाव्याप्तिग्रहणात् [illegible] भावव्याप्यत्वप्रतियोगिवृत्तित्वमपि प्रकृतसम्बन्धेनैव बोध्यमिति दिक् ॥

यथाकथञ्चिदित्यादिदीधितिमवतारयति साधारणेति । साधारण[illegible]धर्मवद्धर्मिज्ञानसत्त्वे इत्यर्थः । उद्बोधकेति । निरुक्तसम्बन्धिज्ञानभिन्ना[illegible]दिरूपोद्बोधकजन्यकोटिस्मरणादित्यर्थः । अनुभवात्मकेति । स्वकारणाधीनानु[illegible]व्यात्मककोट्युपस्थितेरित्यर्थः । क्षतिविरहादिति । वक्ष्यमाणरीत्या निरुक्त[illegible]स्यापि दोषत्वासम्भवादित्याशयः ॥

विशेषणज्ञानादिमुद्रया=विशेषणज्ञानादिना । आदिपदात् विशेष्य[illegible]कारकज्ञानपरिग्रहः ॥

इति व्याख्यातृकल्पे=धर्मिणीत्यादिना व्याख्यानकल्पे । अव्यावर्त्तकतयेति । कोट्युपस्थितेः संशयजनकत्वानुपपत्तेऽपि वक्ष्यमाणरीत्या तत्र नियमः [illegible] दावतिव्याप्तिरिति भावः । विलक्षणेति । साधारणधर्मादिज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वेन संशयजनकत्वासम्भवेनेत्यर्थः । उक्तातिप्रसङ्ग इति । यद्यपुक्त[illegible]

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

सन्देहजननी नियामकन्तु साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानम्. म

॥ गादाधरी ॥

दिकम् । साधारणधर्मज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वेन संशयहेतुत्वे स्मरणात्म-कफोट्युपस्थितेरेव तथात्वात् । साधारणधर्मवत् धर्मिविषयकतया विधेयको-टि-परिस्थित्या संशयद्वयजननसम्भवेपि संशयान्तरोत्पत्तौ तथाविधस्मृत्यात्मको-परिस्थित्यन्तरस्यापेक्षणीयतापत्त्या अविरलक्रमसंशयत्रितयादिकं नोपपद्येत एतन्मते तु संशयात्मककोट्युपस्थितेरपि संशयान्तरोत्पादसम्भवेनात्मक-कोटिस्मरणानपेक्षणात्साधारणधर्मवद्धर्मिविषयकद्वितीयादिसंशयात्मक-क्षणेषु संशयान्तरोत्पादे बाधकाभावः । न चास्मन्मतेपि संशयात्मको-टिज्ञानस्यापि साधारणधर्मज्ञानजन्यतयान्तरा कोटिस्मृतिं विनैव संश-यान्तरोत्पादः सम्भवतीति वाच्यम् । अवच्छेदकभेदभिन्नयोः स्मृतिसं-शयनिष्ठतादृशज्ञानजन्यतयोरननुगततया स्मृतिनिष्ठजन्यताया एव निवे-शनीयतया स्मरणापेक्षाया आवश्यकत्वादिति भावः । स्वसामानाधिकर

॥ विवृतिः ॥

शयोत्पादक्षण एव विनाशात् साधारणधर्मज्ञानजन्यकोट्युपस्थितेरप्यनीयमानः अनुभवस्मरणसाधारणविशेषणज्ञानत्वेन कोट्युपस्थितेः संशयजनकत्वमेतु स्वादृशत्रितयादिमध्यमानुपपत्तिः, द्वितीयसंशयस्यानुभवात्मककोट्युपस्थितेरभावात् तस्य त्रितयसंशयपूर्वं सत्त्वादित्याह साधारणेति । तथात्वात् [illegible] ।

साधारणधर्मवद्धर्मिणोः कोट्युपस्थितेः संशयजनकत्वमित्यभिप्रेत्याह साधा-रणधर्मेति । बाधकाभाव इति । तथा च [illegible] कोट्युपस्थितेः विशेषणज्ञानत्वेन संशयजनकत्वमवश्यं वक्तव्यमिति भावः ॥

ननु साधारणधर्मज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वेन संशयजनकत्वमीकारेऽपि न [illegible] संशयोत्पादः द्वितीयसंशयस्य साधारणधर्मज्ञानजन्य [illegible] अनुभव [illegible] साधारणधर्मज्ञानजन्यकोट्युपस्थिति [illegible] द्वितीयादि [illegible] न चेति । [illegible] संशयजनकत्वमिति भवेत् ।

[illegible] इति । [illegible] ।[illegible] अननुगतत्वेति । [illegible] । स्मृति-निष्ठेति । [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

● दीधितिः ●

यद्रूपविशिष्टज्ञानं साध्यसन्देहजनकं तद्रूपवत्त्वमेव वक्तव्यम्। कोटि

● गादाधरी ●

च्छेदकप्रकारकज्ञानमुद्रया पर्वतत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकधूमत्वादिविशि धर्माज्ञानस्य जनकतया धूमत्वादिकमादायातिप्रसङ्गवारणाय धर्मि च्छेदकविशिष्टेइति। धर्मितावच्छेदकपदं फलीभूतसंशयधर्मितावच्छे दकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मपरम्। अन्यथा पर्वतत्वादेरुपदर्शितसंशयधर्मि वच्छेदकघटकतया उक्तातिप्रसङ्गवारणासम्भवात्। एवं च तद्धर्मा धर्मितावच्छेदकताकयत्किञ्चित्संशयनिरूपितायां जनकतायामवच्छे भूता याया तद्धर्मनिष्ठधर्मितावच्छेदकतानिरूपितविशेष्यतानिरूपक तन्निरूपितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वमिति फलितार्थः.

● विवृतिः ●

जनकतयाधूमविशिष्टपर्वतधर्मिकवह्निसंशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकता पर्याप्त्यधिकरणधूमत्वपर्वतत्वस्य धूमे सत्त्वादित्याशयः ॥

ननु धर्मितावच्छेदकविशिष्टे इत्युक्तावपि तद्दोषतादवस्थ्यम् पर्वतत्व पर्वते धूमप्रकारकज्ञानस्यैव धूमवान् पर्वतो वह्निमान्नवेति संशयजनकत्वा दित्यत आह—धर्मितावच्छेदकपदमिति। फलीभूतेति। यादृशसंशयमादाय। दर्शनीयं तादृशसंशयधर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मो नैवेत्यपि।

उक्तविवक्षणे न धूमवान् पर्वत इत्याकारकज्ञानमादायातिप्रसङ्गः, निरुक्त धूमप्रकारताया धूमवान् पर्वतो वह्निमान्नवेत्याकारकसंशय धर्मितावच्छेदकता पर्याप्त्यधिकरणधूमपर्वतत्वधर्मद्वयावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वादित्यर्थः।

अन्यथेति। धर्मितावच्छेदकपदस्य फलीभूतसंशयधर्मितावच्छेदकता पर्याप्त्यधिकरणधर्मपरत्वानभ्युपगमे इत्यर्थः। उक्तातिप्रसङ्गेति धूमवान् संशयधर्मितावच्छेदकीभूतपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वस्य धूमवान् पर्वत इत्याकारकज्ञानीयधूमप्रकारतायां सत्त्वादित्यर्थः ॥

फलीभूतसंशयधर्मितावच्छेदक [illegible] [illegible] [illegible] तद्धर्मनिष्ठेति। [illegible] [illegible] फलितार्थ.

॥ गादाधरी ॥

क्षितिः । तेन सत्तावान् जातेरित्यादौ सत्ताभाववत्समवेतत्वाप्रसिद्ध्या द्रव्यपदेन सत्तावत्समवेतत्वमात्रोपादानसम्भवेनातिव्याप्तिरिति परास्तम् । वक्ष्यं-स्थाणुरेयम् । एवं च मूले उभयकोट्युपस्थापकपदं संशायकपरमित्यभिप्रायः । मूलमुपेक्ष्य निष्कृष्टमते स्वातन्त्र्येणैव लक्षणमिति केचित् ।

प्राचीनास्तु साधारण्याद्यवच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वेन न संशयजनकता पुरुषत्वतदभावसहचरितत्वेन यदा कदाचिज् ज्ञातस्योर्द्ध्वत्वादेरुर्द्ध्वत्वादिमात्रेण धर्मिणि ज्ञानादयं पुरुषो न वेति संशयात्, किन्त्वनुद्बुद्धसंस्कारान्यसाधारण्यादिप्रकारकविशिष्टधर्मिज्ञानत्वेनैव, साधारण्यादिप्रकारकत्वं च संस्कारज्ञानसाधारणम्, अतस्तत्प्रकारकज्ञानाभावेऽपि तज्जन्यतथाविधसंस्कारविशिष्टोर्द्ध्वत्वादिज्ञानात्संशयनिर्वाहः । वैशिष्ट्यं

॥ विवृतिः ॥

तादृशप्रकारतानिरूपितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वं तद्व्यभिचारित्वमित्यर्थः । पूर्ववदसम्भववारणाय संशये यत्किञ्चिन्निवेशः । केवलसाध्यवद्वृत्तित्वादिकमादाय व्याप्यादावतिव्याप्तिवारणाय प्रकारतायां चरमस्य निवेश इत्यवधेयम् ॥

तेन = निरुक्तरीत्या लक्षणार्थनिर्वचनेन । परास्तमितिपदेनान्वयः । एवञ्चेति । निरुक्तमताश्रयणे चेत्यर्थः । संशायकपरम् = संशयजनकपरम् । उभयकोट्युपस्थापकपदस्य संशयजनकपरत्वनिर्वचनेनैव निरुक्तलक्षणार्थपर्यवसानसम्भवे स्वतन्त्रलक्षणाभिधानम् नयुक्तमित्यस्वरसः केचिदित्युक्त्या सूचितः ॥

केचित्तु तत्तदभाववद्वृत्तित्वादिरूपसाधारण्याद्यवच्छिन्नप्रकारताकज्ञानत्वेन संशयजनकत्वं न स्वीकर्त्तव्यम्, तथासति प्रहरादिपूर्वोत्पन्नेन पुरुषत्वतदभाववद्वृत्तित्वावच्छिन्नोर्द्ध्वत्वज्ञानेन जायमानो यः पुरुषत्वतदभाववद्वृत्ति ऊर्द्ध्वत्वमित्याकारकसंस्कार सत्त्वसहितात् केवलोर्द्ध्वत्वत्वेन ऊर्द्ध्वत्ववानयमित्याकारकज्ञानात् अयं पुरुषो न वेति संशयानुत्पादः स्यादतः तत्तदभाववद्वृत्तित्वादिरूपसाधारण्याद्यवच्छिन्नप्रकारताको योऽनुद्बुद्धसंस्कारान्यस्तद्विशिष्टधर्मिज्ञानत्वेनैव संशयजनकत्वं वाच्यम् निरुक्तसाधारण्याद्यवच्छिन्नप्रकारताकस्य संस्कारज्ञानादिसाधारणतया पुरुषत्वतदभाववद्वृत्तिऊर्द्ध्वत्ववानयमित्याकारकज्ञानादपि संशयनिर्वाह इत्याहुस्तन्मतमनुसन्धायाह-प्राचीनास्त्वित्यादि । ऊर्द्ध्वत्वादिमात्रेण धर्मिज्ञानात् = ऊर्द्ध्वत्वत्वमात्रावच्छिन्नप्रकारकधर्मिज्ञानात् ॥

यत इति । [illegible] संस्कारज्ञानसाधारण्यादि-त्यर्थः । तत्प्रकारकेति । [illegible] । तज्ज-

॥ दीधितिः ॥

सहचरितत्वादिना ज्ञातस्य ऊर्द्ध्वत्वादेरूर्द्ध्वत्वादिना धर्मिणि ज्ञानं

॥ गादाधरी ॥

च स्वविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताकत्वसामानाधिकरण्योभयसं
म्बन्धेन । अत एकधर्मावच्छिन्नविशेष्यकसाधारण्यादिप्रकारकज्ञानादि
हितात् अपरधर्मावच्छिन्नप्रकारकधर्मिज्ञानान्न संशयः ईदृशापत्तिवारण
येव एकविशिष्टापरस्य हेतुता स्वीक्रियते न तूभयोः पृथगेव, ए
विविशिष्टापरत्वेन हेतुत्वे विशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहे

॥ विवृतिः ॥

न्येति । साधारण्यादिप्रकारकज्ञानजन्यसाधारण्यादिप्रकारकज्ञानविशिष्टोर्ध्वत्व
ज्ञानादित्यर्थः ॥

स्वविशेष्यत इति । स्व साधारण्यादिप्रकारकत्वेनाभिमतः [illegible]
तद्विशेष्यतावच्छेदकं यत् ऊर्ध्वत्वत्वं तदवच्छिन्नप्रकारताकत्व,—सामानाधिक
रण्योभयसम्बन्धेनेत्यर्थः । पुरुषत्वतदभावसहचरितम् ऊर्ध्वत्वमित्याकारकज्ञान
सहितात् द्रव्यमिदमित्याकारकज्ञानात् पुरुषत्वसंशयनिवारणाय प्रथमसम्बन्ध
निवेशः । चैत्रस्य पुरुषत्वतदभावसहचरितमूर्ध्वत्वमित्याकारकज्ञानसंस्कार
तादृशसंस्कारादिशून्यस्य मैत्रस्योर्ध्वत्ववानयमित्याकारकज्ञानात् पुरुषत्वसंशय
वारणाय द्वितीयसम्बन्धानुधावनम् । एवञ्च पुरुषत्वतदभावसहचरितोर्ध्वत्व
मित्याकारकैकज्ञानदशायां पुरुषत्वतदभावसहचरितोर्ध्वत्वमित्याकारकज्ञान
वोर्ध्वत्ववानयमित्याकारकज्ञानदशायामपि पुरुषत्वसंशयनिर्वाहः सम्भवम् ।

प्रथमसम्बन्धनिवेशप्रयोजनमाह— अत इत्यादि । एकधर्मावच्छिन्नेति
ऊर्ध्वत्वत्वावच्छिन्नेत्यर्थः । अपरधर्मावच्छिन्नेति । द्रव्यत्वावच्छिन्नेत्यर्थः
न संशयः = न पुरुषत्वसंशयः ॥

ननु विनिगमनाविरहात् [illegible] विशिष्टधर्मिज्ञानत्वेनैव हेतुता
[illegible]
[illegible] पुरुषत्व
[illegible]
[illegible]
[illegible]

॥ दीधितिः ॥

यजनकं न तु तदानीं साधर्म्यज्ञानमपेक्षत इति नये तु यद्रूपवि-

॥ गादाधरी ॥

ज्ञानद्वयमात्रम्, पृथक् कारणतामते तु एकधर्मावच्छिन्नविशेष्यक-
साधारण्यादिप्रकारकज्ञानादिसहितादन्यधर्मावच्छिन्नप्रकारकधर्मिज्ञानात्स
पत्तेः। तत्तद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकसाधारण्यादिप्रकारकत्वेन तत्तद्धर्मा-
वच्छिन्नप्रकारकधर्मिज्ञानत्वेन च हेतुताकल्पनमन्तरेण दुर्वारतया तादृ-
गनुमात्रीकारे ऊर्ध्वत्वत्वादिरूपविषयतावच्छेदकानन्तधर्मभेदेन हेतु-
ता आनन्त्यं स्यादिति वदन्ति।

॥ विवृतिः ॥

एकविशिष्टेति। साधारण्यादिप्रकारकत्वादिविशिष्टधर्मिज्ञानादेरित्यर्थः। विशे-
ष्यविशेषणभावेति। विनिगमनाविरहात्—साधारण्यादिप्रकारकत्वादिविशिष्टधर्मि-
ज्ञत्वेन, धर्मिज्ञानादिविशिष्टसाधारण्यादिप्रकारकत्वादिना च कारणताद्वयकल्पन-
प्रसिद्ध्याशयः॥

पृथक्कारणतामते तु=साधारण्यादिप्रकारकत्वादिना धर्मिज्ञानत्वादिना च पृथ-
क्कारणताद्वयं कल्पयतां मते तु। एकधर्मेति। [illegible]
[illegible]। अन्य
धर्मेति। [illegible]।
[illegible]॥

तत्तद्धर्मेति। [illegible] तत्तद्धर्मेति। [illegible]
[illegible]। ऊर्ध्वत्वत्वा
दीति। [illegible]।

आनन्त्यं स्यादिति [illegible]

❀ दीधितिः ❀

शिष्टत्वेन गृहीतस्य धर्मस्य धर्मिवृत्तिताज्ञानं तथा तद्रूपमेव [illegible] तश्चेति ॥

❀ गादाधरी ❀

तन्मते यथाऽव्याख्यातलक्षणे शुद्धधूमत्वावच्छिन्नप्रकारताया वह्न्यादिसन्देहजनकतावच्छेदकत्वात् शुद्धधूमत्वादिकमादायातिव्याप्तिवारणमशक्यमिति तन्मते कल्पान्तरमाह कोटिद्वयेति । उभयं [illegible] केवलेत्यादिः । तदानीं–संशयप्राक्काले । यद्रूपेति । यद्रूपावच्छिन्नधर्मि[illegible]यकविशिष्टत्वेन यत्किञ्चित्संशयजनकता तद्रूपवत्त्वमित्यर्थः । यत्किञ्चि[illegible]यजनकतावच्छेदकतानिरूपिता या निरूपकत्वसंसर्गावच्छिन्नावच्छेदकता तदाश्रयविषयता पर्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वम्, यत्किञ्चित्संशयजनका[illegible]

❀ विवृतिः ❀

तन्मते=निरुक्तप्राचीनमते । यथाऽव्याख्यातलक्षणे=तद्धर्मस्यानैकान्तिक[illegible] व्याप्तलक्षणे । शुद्धधूमत्वेति । धूमवान्पर्वत इत्याकारकज्ञानीयप्रकारताया [illegible] अतिव्याप्तिवारणमशक्यमिति । पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यादौ [illegible] वृत्तित्वेन यदाकदाचित् ज्ञानस्य धूमादेः केवलधूमत्वादिना धूमवान्[illegible] [illegible] ज्ञानं यदा जातं तदानीं निरुक्तधर्मिज्ञानस्यापि पूर्वोक्तोभयसम्बन्धेन [illegible] [illegible]प्रकारकविशिष्टतया पर्वतादौ वह्न्यादिसंशयजनकत्वात् तदीय प्रकारतावच्छेद[illegible] कतावच्छेदकत्वपर्याप्त्यधिकरणकेवलधूमत्ववत्त्वस्य धूमे सत्त्वात् यथाऽव्याख्यातलक्षणे [illegible] धूमेऽतिव्याप्तिदुर्वारेत्याशयः ॥

यद्रूपेति । यद्रूपावच्छिन्नसाधारणादिधर्मनिरूपित[illegible]विशिष्टत्वेनेत्यर्थः । धर्मिज्ञानस्येतिपूरणीयम् । वैशिष्ट्यं च पूर्वोक्तोभयसम्बन्धेन बोध्यम् । तद्रूप[illegible] वत्त्वमिति । तथा च धूमादौ वह्न्यादिप्रकारकवृत्तित्वाद्यभावात् [illegible] दातिव्याप्तिरितिभावः ॥

ननु केवलधूमत्वादिप्रकारकवृत्तित्वविशिष्टज्ञानादिविषयत्वेन धर्मिज्ञान[illegible] [illegible] निरुक्तलक्षण वह्न्यादिव्यभिचारि धूमादौ केवलवह्निवृत्तित्व[illegible] [illegible] । न च [illegible] [illegible]

❀ मनोरमा ❀

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

च्छेदकतावच्छेदकवैशिष्ट्यघटकविशेष्यतानिरूपितप्रकारतापर्याप्त्यधि-
रणधर्मवत्त्वमिति पर्यवसितार्थः ॥

तथेत्यादिमूलग्रन्थः   साधारण्यासाधारण्यरूपसंशयप्रयोज-

॥ विवृतिः ॥

प्यादेधासाधारणहेतौ विरहात् इत्यतः प्रकारान्तरेण लक्षणार्थं व्याचष्टे यत्किं-
ञ्चिदिति । यत्किञ्चित्संशयनिष्ठजन्यतानिरूपिता या साधारण्यादिप्रकारताव-
च्छिष्टधर्मिज्ञाननिष्ठा जनकता तन्निरूपितनिरुक्तोभयसम्बन्धावच्छिन्ना या साधा-
रण्यादिप्रकारताकनिष्ठावच्छेदकता तन्निरूपकं निरूपकत्वसम्बन्धावच्छिन्नं यत्
साधारण्यादिप्रकारतानिष्ठमवच्छेदकत्वं तदाश्रयीभूता या प्रकारता तत्पर्याप्त्यधि-
करणधर्मवत्त्वं समुदितलक्षणार्थः, तथा च संशये यत्किञ्चित्यादिनिर्देशान्नासंभवा-
दिकमितिभावः ॥

द्वितीयावच्छेदकतायाः संसर्गानवच्छिन्नत्वेन लाघवमनुसृत्य निरुक्तमेवार्थं-
न्यथा निर्वक्ति यत्किञ्चित्संशयेति । यत्किञ्चित्संशयनिष्ठजन्यतानिरूपिता
या साधारण्यादिप्रकारताकविशिष्टधर्मिज्ञाननिष्ठा जनकता तन्निरूपिता या तादृश
प्रकारताकनिष्ठावच्छेदकता तदवच्छेदकीभूतं यत् स्वविशेष्यतावच्छेदकधर्मावच्छि-
न्नप्रकारताकत्व-स्व-सामानाधिकरण्योभयात्मकं वैशिष्ट्यं तद्घटकीभूताया विशेष्यता
तन्निरूपितप्रकारतापर्य्याप्त्यधिकरणधर्मवत्त्वमर्थः । तादृशी च प्रकारता साधार-
ण्यादिधर्मनिष्ठेत्यवध्येयम् ।

धूमवान् वह्नेरित्यादौ धूमधूमाभाववद्वृत्तिवह्निमानयमित्याकारकैकज्ञानम्,
धूमधूमाभाववद्वृत्तिवह्निरित्याकारकज्ञानसहितं वह्निमानयमित्याकारकज्ञानं, धूमादि-
मद्वृत्तित्वेन ज्ञातस्य वह्न्यादेः धूमधूमाभाववद्वृत्तिवह्निरित्याकारकसंस्कारसहित
वह्निमानयमित्याकारकज्ञानञ्चादाय लक्षणसमन्वयः । निरुक्तज्ञाननिष्ठधूमादिसंशय-
जनकतानिरूपितावच्छेदकतावच्छेदकनिरुक्तोभयसम्बन्धघटकविशेष्यतानिरूपितप्रका-
रतापर्याप्त्यधिकरणधूमधूमाभाववद्वृत्तित्वस्य वह्नौसत्त्वादिति दिक् ॥

तथेतीत्यादिदीधितिमवतारयति तथेत्यादीति । साधारण्येति । संशयज-

॥ मनोरमा ॥

स्वम इत्यर्थः, प्रकारताया सम्बन्धवैशिष्ट्यं स्वनिष्ठजन्यतानिरूपितजनकतावत्त्वसम्बन्धेन,
जनकतावत्त्वं च, स्वावच्छेदकत्व,-स्वावच्छेदकतावच्छेदकसमनैयत्यविषयिताव्यापकविषयिताक-

ॐ दीधितिः ॐ

ननु असाधारण्यं न साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वम् वृत्तिमतस्तथात्वासम्भवात् एककोटिव्याप्यस्यैव एककोटिमद्व्यावृत्तत्वात् [illegible]

ॐ गादाधरी ॐ

स्वरूपमादाय लक्षणसङ्गमनपरः। तत्र यादृशासाधारण्यस्य संशयप्रयोजकत्वं विचारसहं तत्सद्धेतुसाधारणमिति दोषेण लक्षणान्तरानुपपत्तिं तादृशमन्यं धारयति तथेत्यादीति। असाधारण्यं-संशयप्रयोजकीभूतासाधारण्यपदार्थः। वृत्तिमत इति। तथा च शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादावसाधारणेऽव्याप्तिरिति भावः। ननु वृत्तिमतो नासाधारण्यमुपगन्तव्यं किन्त्ववृत्तेरेवेति नैतद्दोषावकाश इत्यत आह एककोटीति। एककोटिव्याप्यस्य-व्याप्यतया गृहीतस्य, व्यावृत्तस्य-तदवृत्तित्वेन गृहीतस्य। [illegible]

ॐ विवृतिः ॐ

[illegible]तावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकसाधारण्यासाधारण्यधर्ममादायेत्यर्थः तत्र = [illegible] मध्ये। यादृशेति। यद्रूपावच्छिन्नासाधारण्यस्येत्यर्थः। तेन [illegible]च्छिन्नासाधारण्यस्य संशयप्रयोजकत्वाभावेऽपि नासङ्गतिः।

तादृशमिति। तादृशासाधारण्यं सद्धेतावपि वर्त्तमानमित्यर्थः। [illegible] सद्धेतोरसाधारण्यापत्तिरूपदोषेण। लक्षणान्तरं = वक्ष्यमाणविरुद्धत्वेति-लक्षणम्। तादृशमन्यम् = तथेत्यादिमूलमन्यम्। संशयेति। संशयजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकीभूतासाधारण्यपदार्थ इत्यर्थः। अव्याप्तिरिति। [illegible] सत्त्वेन [illegible] लक्षणस्य [illegible]।

वृत्तिमत = शब्दत्वादेः। नासाधारण्यमिति। शब्दत्वादेः [illegible] [illegible]।

अवृत्तेः = गगनादेरेव। असाधारण्यमिति पूर्वेणान्वयः। नैतद्दोषावकाश इति। तथा च न शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यत्राव्याप्तिः शब्दत्वादेरसाधारण्या[illegible]।

[illegible]

[illegible]

[illegible] एककोटिव्याप्यतया गृहीतस्ये[illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

दुर्विरोधदर्शनतया संशयविरोधित्वाच्च । व्यभिचारांशे च च ।

॥ माथुरी ॥

एककोटिमात्रस्पर्शिनः कोटिद्वयाभावाधायकत्वेऽपि न संशयविरोधि-
त्वमतानि । तद्वृत्तित्वं च न तद्भावव्याप्यत्वं तत्कर्तृके तद्भावाभा-
वेन मात्रानिवेशादित्यवधेयम् ।

विशेषदर्शनतया विरोधिधर्मदर्शनतया । संशयविरोधित्वादिति ।
पुरुषत्वाभावाभावव्यावृत्तिशाखादिमानयमित्याकारकदशायामपि पुरुष-
त्वशाखादिमानित्यादिनिश्चयदशायामपि पुरुषत्वादिप्रकारकबुद्ध्यनुत्पा-
दस्य सर्वानुभवसिद्धत्वात् तद्विशिष्टबुद्धौ तद्वृत्तित्वेन गृहीतधर्मवत्ताज्ञान-
स्य प्रतिबन्धकताया आवश्यकत्वादिति भावः । तथा च निरुक्तव्याप-
कत्वविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानस्य संशयप्रतिबन्धकतया संशयजनकत्वाभाव-
प्रसङ्गात् कथं तादृशसाधारण्यस्य संशयप्रयोजकता । न च तादृशज्ञानस्य

॥ विवृतिः ॥

इति वाच्यं विशेषकोटिव्याप्यस्यापि तदन्यकोटिमद्व्यावृत्तस्य तादृशव्याप्यस्य ज्ञान-
विषयत्वावच्छिन्नभेदगतत्वात् नैवार्थो सङ्गतिरिति भावः ।

एतेन =तादृशव्याप्यतया गृहीतस्यैवासाधारण्येन । आवश्यकत्वेऽपि=अनित्य-
त्वपदवृत्तेरेव साधारण्यानित्यत्वाभावव्याप्यत्वादित्याशयः । ज्ञानस्यापरोक्षस्य दर्शनमपि
नष्टमिति । तत्कर्तरि=तद्वृत्तित्वशरीरे । अनिवेशादिति । साध्यतदभावव-
द्व्यावृत्तत्वेन गृहीतस्य साध्यतदभावव्याप्यभिन्नत्वं निर्विवादमेवेति हृदयम् ।

विरोधिधर्मदर्शनतया =तत्तदधिकरणावृत्तिधर्मज्ञानत्वेन । पुरुषत्वाभावेति
पुरुषत्वाभावव्याप्यशाखादिमानयमित्याकारकज्ञानदशायामित्यर्थः । पुरुषेति ।
पुरुषत्वाभावाभावव्याप्यशाखादिपुरुषावृत्तिशाखादिमानयमित्याकारकनिश्चयदशायाम-
पीत्यर्थः । तेन पुरुषस्य पुरुषत्वाभावाभावाधिकरणत्वस्वरूपत्वेऽपि नैवार्थासङ्गतिः ।

तद्विशिष्टबुद्धौ = पुरुषत्वादिप्रकारकबुद्धौ । तद्वृत्तित्वेन=पुरुषत्वादिमद-
वृत्तित्वेन । गृहीतधर्मवत्ताज्ञानस्य = गृहीतशाखादिमत्ताज्ञानस्य । एतेनपुरुषावृ-
त्तिशाखादिमत्त्वेन निश्चितस्य केवलशाखादिमत्ताज्ञानस्यापि पुरुषत्वप्रकारकबुद्धौ
प्रतिबन्धकत्वं सूचितम् ।

समुदितमर्थमाह तथा चेति । निरुक्तेति । साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वावि-
शिष्टधर्मवत्ताज्ञानस्येत्यर्थः । संशयप्रतिबन्धकतया=पुरुषत्वादिसंशयप्रतिबन्धकतया ।

कथमित्यादि । तथा च साध्यतदभावव

(चि०) विरुद्धान्यपक्षावृत्तित्वे सत्यनुमितिविरोधिसम्बन्धा·

❀ दीधितिः ❀

मर्शाप्रामाण्यसंशयोत्तरमेव साध्यसन्देहात् । नापि निश्चितसाध्यतद्‌भाववदावृत्तित्वम् । तद्धि यत्र यत्र साध्यादिमत्तानिश्चयस्तदावृत्तित्वम्,

❀ गादाधरी ❀

संशयप्रतिबन्धकत्वेऽपि तज्जन्यकोट्युपस्थितेः संशयजनकत्वं सम्भवत्येव साधारणधर्मस्य दर्शनानन्तरं तज्जन्यकोट्युपस्थित्या संशयजननसम्भवात्साधारणधर्मदर्शनात्‌ एव बाधकाल्माक्षाद्धेतुत्वासम्भवेन तज्जनकोट्युपस्थिति·त्वेन हेतुतायां गौरवस्याकिञ्चित्करत्वादिति तादृशकार्यकारणभावपरि·लक्षणपरतयैव मूलं व्याख्येयमिति वाच्यम् । किन्त्वादिनाऽमी निरा·स्यासाधारण्याय युक्तेः संशयविरोधितया तज्ज्ञानस्यैव साक्षात्संशयजनकत्वसम्भवेन गौरवादुक्तरूपेण कोट्युपस्थितेरहेतुत्वात् कोटिस्मृतिजनक·

❀ विवृतिः ❀

त्वात् तस्यासाधारण्यं [illegible] न [illegible] इत्यम् ।

ननु साध्यतदभाववद्‌व्यावृत्तत्वज्ञानस्य [illegible] [illegible] साध्यासाधारण्यकोट्युपस्थितेः संशयजनकत्वं स्वीकृत्य तादृशासाधारण्य·ज्ञानं संशयानुमानं न कोऽपि दोष [illegible] एव संशयजनकस्य तादृशव्यावृत्तत्वज्ञानस्य [illegible] भवेदिति । वाच्यमिति [illegible]·त्यत्र । दर्शनानन्तरम् = असाधारणधर्मदर्शनानन्तरम् । असम्भवात् = संशयजनकत्वस्य तस्मात् । तज्जनककोट्युपस्थितित्वेन = असाधारणधर्मदर्शन·जन्यकोट्युपस्थितित्वेन । गौरवस्य = [illegible] । अकिञ्चि·त्करत्वादिति । गौरवस्य [illegible] ।

तादृशेति । [illegible]

[illegible] । मूलम् = [illegible] । व्याख्ये·यमिति । [illegible] ।

[illegible] किन्त्वादिनेति । [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

❀ गादाधरी ❀

तावद्घटितलक्षणस्यासम्भवात्संशयजनकताघटितलक्षणकरणे च तादृशासाधारण्यमादाय व्याप्यविरुद्धयोरतिव्याप्तेश्च।

ननु सत्प्रतिपक्षसंवलनदशायामिव कोटिद्वयव्यावृत्तधर्मवत्ताज्ञानदशायामपि संशयोत्पत्तिरनुभवसिद्धैवेति तदभावव्याप्यवत्ताज्ञानप्रतिबन्धकतायामपि तदभाववदवृत्तिधर्मवत्ताज्ञानस्योत्तेजकत्वमगत्या कल्पनीयमिति कोटिद्वयव्यावृत्तधर्मवत्ताज्ञानस्य संशायकत्वमव्याहतमेव येन रूपेण प्रतिबन्धकता तेनैव रूपेण जनकत्वानभ्युपगमादित्यत आह सत्प्रतिपक्षे चेति विरोधिकोटिद्वयव्याप्यवत्ताज्ञानसमय इत्यर्थः। परामर्शप्रामाण्यसंशयेति। तथा च तुल्ययुक्त्या प्रकृतेपि तत्तत्कोटिमदवृत्तित्व-

❀ विवृतिः ❀

ननु असाधारणज्ञानजन्यत्वमनिवेश्य कोटिद्वयोपस्थितिजनकताघटितमेव लक्षणं करणीयम् इत्यत आह **कोटिस्मृतीति**। **असम्भवादिति**। कोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकधर्मवत्त्वस्य लक्षणार्थत्वे नित्यत्वसाध्यकशब्दहेतौ नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयमित्याकारकज्ञानमादायातिव्याप्तिरतः तादृशोपस्थितिजनकताघटितलक्षणं न सम्भवतीत्याशयः।

संशयेति। संशयजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदकप्रकारकतावच्छेदकधर्मवत्त्वस्य लक्षणार्थत्वेचेत्यर्थः। **तादृशेति**। संशयजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकवक्ष्यमाणसाध्यतदभावसहचरिताभावप्रतियोगित्वरूपासाधारण्यमादायेत्यर्थः। व्याप्यविरुद्धयोः=वह्निसाध्यकधूम, गोत्वसाध्यकाश्वत्वहेत्वोः। **अतिव्याप्तेरिति**। धूमादौ वह्नितदभावादिसहचरिताभावप्रतियोगित्वसत्त्वादिति भावः।

नन्विति। यथा रत्नकोषकारमते वह्निव्याप्यधूमवानयम् वह्न्यभावव्याप्यजलवानयमित्याकारकज्ञानद्वयात्मकसत्प्रतिपक्षसंवलनदशायाम् अयम् वह्निमान्नवेत्याकारकसंशयो भवत्येव वह्न्यादिप्रकारकबुद्धौ वह्न्यादिव्याप्यवत्तानिश्चयविरहविशिष्टवह्न्यभावव्याप्यवत्तानिश्चयत्वेनैव प्रतिबन्धकतायाः कल्पनीयतया तदानीं तादृश [illegible] विरहात्। तथा च [illegible] कोटिद्वयव्यावृत्तधर्मवत्ताज्ञानदशायामपि वह्न्या- [illegible] विशिष्टवह्न्या- [illegible] कल्पनेनाह [illegible]

❀ गादाधरी ❀

विशिष्टवत्ताज्ञाने प्रामाण्यसंशयादेव संशयः स्वीक्रियत इति नैककोटि
व्यावृत्तधर्मवत्ताज्ञानप्रतिबन्धकतायामपरकोटिमद्व्यावृत्तधर्मवत्ताज्ञानस्य
त्तेजकत्वं प्रामाणिकमप्रामाण्यज्ञानोत्तेजकतयैवोपपत्तेः। अप्रामाण्यज्ञा
नास्कन्दितस्यैव च ज्ञानस्य जनकतया निरुक्तासाधारण्यस्य बुद्धेर्जन
त्वोपगमे प्रतिबन्धकतावच्छेदकरूपेणैव जनकताप्रसङ्ग इति भावः।

❀ विवृतिः ❀

याभनभ्युपगमात्तत्प्रकारकबुद्धौ तद्वदवृत्ति धर्मवत्ताज्ञानत्वेन तादृशज्ञानस्यप्रतिब
कत्वेऽपि तदभाववदवृत्तिधर्मवत्ताज्ञानविरहविशिष्टतद्वदवृत्तिधर्मवत्ताज्ञानत्वेन ज
कतायास्तु बाधकाभावात्। तथा च संशयजनकताघटितलक्षणस्यैव सम्यक्त्वे द्वितीय
क्षणानुसरणमनुचितमेवेत्याशंक्यसत्प्रतिपक्षेचेत्यादिदीधितिमवतारयति संप्रति
क्षसम्वलनदशायमित्यादि।

उत्तेजकत्वमिति। तथा च तद्वदवृत्तिधर्मवत्ताज्ञाननिष्ठतत्प्रकारकज्ञानप्रति
बन्धकतायां तदभाववदवृत्तिधर्मवत्ताज्ञानविरहवैशिष्ट्यमवच्छेदकं वाच्यमित्याशयः
अगत्या=लक्षणानुरोधेन 'एकरूपेणप्रतिबन्धकत्वजनकत्वयोरनभ्युपगमादाह
येनरूपेणेत्यादि॥

सत्प्रतिपक्षसम्वलनदशायामुभयत्रप्रामाण्य संशयानुत्पत्तौ संशयएवासिद्धस्तथ
इत्यन्यथासिद्धिरस्थलेऽपि तद्वदवृत्ति धर्मवत्ताज्ञाने तदभाववदवृत्तिधर्मवत्ताज्ञाने च
प्रामाण्यसंशयं विना तत्संशयएवनोत्पद्यते अप्रामाण्यज्ञानविरहविशिष्टतदभाववदवृत्ति
धर्मवत्तानिश्चयत्वेनैव अप्रामाण्यज्ञानविरहविशिष्टतद्वदवृत्तिधर्मवत्तानिश्चयत्वेनापि तत्प्र
कारकबुद्धौप्रतिबन्धकतायाः सर्वसम्मतत्वादित्येव दीधितिकृतामाशयं माह तथा
चेति। नन्वेव तद्वदवृत्तिधर्मवत्ताज्ञानादौ प्रामाण्यसंशयदशायां तत्संशयोत्पादो निर्वि-
वादएवस्यादित्यत—आह। प्रामाण्यज्ञानेति। अप्रामाण्यज्ञानविरहविशिष्टस्यैवेत्यपि
ज्ञानस्य = निश्चयस्य। तेन ज्ञाननिष्ठजनकतावच्छेदकतया अप्रामाण्यनिश्चयाभाव
एव सत्वेऽपि नासङ्गतिः।

निरुक्तासाधारण्यस्य — [illegible] । [illegible]=संशयजन
कत्वस्वीकारे। प्रतिबन्धकतेति। [illegible] यादृशद्वद
वृत्तिधर्मवत्तानिश्चय [illegible] । जनकताप्रसङ्ग इति [illegible]संशयादिजनक
[illegible] । तथा च [illegible]
[illegible]
[illegible] सम[illegible]
[illegible] न सम्भव[illegible] [illegible]

॥ दीधितिः ॥

येन येन रूपेण यत्र यत्र न निश्चयस्तेन तेन तद्व्यावृत्तत्वं वा । यादृशं साध्यवत्यप्यसन्ति साध्यवन्ति, साध्याभाववन्ति वा साध्यवन्ति प्रमेयत्वादि-

॥ गादाधरी ॥

निश्चितसाध्यतदभावयद्व्यावृत्तत्वमिति । व्याप्यवत्त्वमित्यनुषज्यते । येन येन रूपेणेति । यद्रूपं धर्मितावच्छेदकीभूतमित्यर्थः । तेन तेन रूपेण व्यावृत्तत्वं—तत्तद्धर्मविशिष्टतद्धर्मिव्यावृत्तत्वम् । प्रमेयत्वादिसामान्य-

॥ विवृतिः ॥

विशिष्टतद्वत्तिधर्मवत्तानिश्चयस्य यदि अनन्यथासिद्धवृत्तिप्रतिबन्धकत्वं स्वाभाविकवृत्तिसम्बन्धेन तन्त्रांशतदवच्छेदात् तदा तद्ग्रहत्वग्रहकत्वावच्छेदकता-पर्याप्त्यधिकरणं स्यात् ॥

न चैतावता तत्कार्यं प्रतिबन्धकतावच्छेदकता पर्याप्त्यधिकरणं भवति न तज्जनकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणं न भवति, तदुपनिश्चयत्वघटितसामान्य-व्याप्त्या अप्रामाण्यग्रहविरहविशिष्ट तद्वद्वृत्तिधर्मवत्तानिश्चयत्वे तद्ग्रहजनकताव-च्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वाभावस्यैव सिद्धेरितिभावः ।

वस्तुतः कारणीभूताभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य कारणत्वनियामकतया प्रतिब-न्धकतावच्छेदकरूपेण कारणत्वसिद्धिर्न सम्भवतीत्यध्येयम् ॥

निश्चित—साध्यतदभावयद्व्यावृत्तत्वस्यासाधारण्यरूपतां निराकर्तुमाह-दीधितौ **यत्र यत्रेत्यादि** । किञ्चिद्रूपावच्छिन्ने निरवच्छिन्ने वा यस्मिन् यस्मिन् धर्मिणि साध्यादिनिश्चय इत्यर्थः । येन येन रूपेणेत्यादेर्व्याख्यान माह टीकायां **यद्-रूपमित्यादि** । **तत्तद्धर्मेति** । धर्मितावच्छेदकीभूततद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यता-श्रयीभूततद्धर्मिव्यावृत्तत्वमित्यर्थः । तेन क्वचिद्धर्मितावच्छेदकवैशिष्ट्यस्याप्र-सिद्धत्वात् न क्षतिः ॥

ननु येन येन रूपेण यत्र यत्र साध्यादिनिश्चयस्तत्तद्धर्मावच्छिन्नव्यावृत्तत्वोक्तावेव- [illegible] तत्तद्धर्मिव्यावृत्तत्वं व्यर्थं इत्यत आह **प्रमेयत्वा-दिर्नेति** । [illegible] तावच्छेदकेन तत्तद्धर्मिनिश्चयसत्त्वे- [illegible] व्यावृत्त्यवारणार्थं [illegible] तत्तद्धर्मावच्छिन्न [illegible] सन्देहदशायां [illegible] वादिसाधारण्यस्य [illegible] च्छेदकतत्तद्धर्मावच्छिन्न [illegible]

❀ गादाधरी ❀

विशिष्टवत्ताज्ञाने प्रामाण्यसंशयादेव संशयः स्वीक्रियत इति नैककोटिम
त्त्वावृत्तधर्मवत्ताज्ञानप्रतिबन्धकतायामपरकोटिमत्त्वावृत्तधर्मवत्ताज्ञानस्यो-
पेजकत्वं प्रामाणिकमप्रामाण्यज्ञानोत्तेजकत्वेनैवोपपत्तेः। अप्रामाण्यज्ञान
नास्कन्दितत्वेनैव च ज्ञानस्य जनकतया निरुक्तासाधारण्यस्य बुद्धेर्जनक
त्वोपगमे प्रतिबन्धकतावच्छेदकरूपेणैव जनकताप्रसङ्ग इति भावः। नि

❀ विवृतिः ❀

प्राचनम्युपगमात्त्वप्रकारकबुद्धौ तद्दवृत्ति धर्मवत्ताज्ञानत्वेन तादृशज्ञानस्यप्रतिबन्ध
कत्वेऽपि तदभाववदवृत्तिधर्मवत्ताज्ञानविरहविशिष्टतद्दवृत्तिधर्मवत्ताज्ञानत्वेन जन
कतायास्तु बाधकाभावात्। तथा च संशयजनकताघटितलक्षणस्यैव सम्भवे द्वितीय
क्षणानुसरणमनुचितमेवेत्याशंक्य सत्प्रतिपक्षेचेत्यादिदीधितिमवतारयति संशयति
क्षसम्बलनदशायामित्यादि।

उत्तेजकत्वमिति। तथा च तद्दवृत्तिधर्मवत्ताज्ञाननिष्ठतत्प्रकारकज्ञानप्रति
बन्धकतायां तदभाववदवृत्तिधर्मवत्ताज्ञानविरहवैशिष्ट्यस्यावच्छेदकत्वं वाच्यमित्याशयः।

अगत्या=लक्षणानुरोधेन 'एकरूपेणप्रतिबन्धकत्वजनकत्वयोरनभ्युपगमादि-
येनरूपेणेत्यादि॥

सत्प्रतिपक्षसम्वलनदशायामुभयत्रप्रामाण्य संशयाद्यसत्त्वे संशयस्यासिद्धस्य
दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकस्थलेऽपि तद्दवृत्ति धर्मवत्त्वज्ञाने तदभाववदवृत्तिधर्मवत्ताज्ञाने च
प्रामाण्यसंशयं विना तत्संशयएवनोत्पद्यते अप्रामाण्यज्ञानविरहविशिष्टतदभावव्याप्य
वत्तानिश्चयत्वेनैव अप्रामाण्यज्ञानविरहविशिष्टतद्दवृत्तिधर्मवत्तानिश्चयत्वेनापि तत्प्र-
कारकबुद्धौप्रतिबन्धकतायाः सम्भवत्वादित्येवं दीधितिकृतामाशयं माह तथा
चेति। नन्वेव तद्दवृत्तिधर्मवत्ताज्ञानादौ प्रामाण्यसंशयदशायां तत्संशयोत्पादो निर्वि-
वादएवस्यादित्यत—आह प्रामाण्यज्ञानेति। अप्रामाण्यज्ञानविरहविशिष्टस्यैवेत्यर्थः।
ज्ञानस्य=निश्चयस्य। तेन ज्ञाननिष्ठजनकतावच्छेदकताया अप्रामाण्यनिश्चयाभाव
एव सत्वेऽपि नासङ्गतिः।

निरुक्तासाधारण्यस्य=साध्यादिमद्व्यावृत्तत्वस्य। जनकत्वोपगमे=संशयजन-
कत्वस्वीकारे। प्रतिबन्धकतेति। अप्रामाण्यज्ञानविरहविशिष्ट साध्यादिमद्व्या-
वृत्तधर्मवत्तानिश्चयत्वरूपधर्मेणेत्यर्थः। जनकताप्रसंग इति। संशयादिजनक-
तापत्तिरित्यर्थः। तथा च तत्कार्यप्रतिबन्धकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणे यदि
अनन्यथासिद्धवृत्तित्वसहितस्य स्वाव्यवहितपूर्ववृत्तित्वसम्बन्धेन तत्कार्यं-
स्स्यात् तदा तत्कार्य्यजनकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणं स्यादिति सामान्यतो
बाधितत्वश्च तत्संशयप्रतिबन्धकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणाप्रामाण्यग्रहविरह

❀ दीधितिः ❀

येन रूपेण यत्र यत्र तन्निश्चयस्तेन तेन तद्व्यावृत्तत्वं वा। आद्ये सर्व्वाणि [illegible]न्यथाप्यवन्ति साध्यवन्ति, सर्व्वाणि वा साध्यवन्ति प्रमेयाणीत्यादि-

❀ गादाधरी ❀

[illegible]साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्त्वमिति। असाधारण्यमित्यनुषज्यते। येन [illegible] रूपेणेति। यद्रूपं धर्मितावच्छेदकीकृत्येत्यर्थः। तेन तेन रूपेण [illegible]वृत्तत्वं—तत्तद्धर्मविशिष्टतत्तद्धर्मिव्यावृत्तत्वम्। प्रमेयत्वादिसामाना-

❀ विवृतिः ❀

[illegible]त्वद्वदत्तिधर्मवत्तानिश्चयत्वं यदि अनन्यथासिद्धवृत्तित्वसहितस्य स्वाव्यवहित [illegible]वृत्तित्वसम्बन्धेन तन्नुसंशयवत्स्यात् तदा तत्संशयजनकतावच्छेदकता- [illegible]प्त्यधिकरणं स्यात्॥

न चेष्टापत्तिः योग्यकार्य्ये प्रतिबन्धकतावच्छेदकता पर्य्याप्त्यधिकरणं भवति [illegible]जनकतावच्छेदकतापर्य्याप्त्यधिकरणं न भवति, तद्बाधनिश्चयवत्त्वादिति सामान्य-[illegible]प्त्या अप्रामाण्यग्रहविरहविशिष्ट तद्वदत्तिधर्मवत्तानिश्चयत्वे तत्संशयजनकताव-[illegible]च्छेदकतापर्य्याप्त्यधिकरणत्वाभावस्यैव सिद्धेरितिभावः।

वस्तुतः कारणीभूताभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य कारणत्वविरुद्धतया प्रतिब-[illegible]कतावच्छेदकरूपेण कारणत्वसिद्धिर्न सम्भवतीति ध्येयम्॥

निश्चित-साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वस्यासाधारण्यरूपतां निराकर्तुमाह-दीधितौ [illegible] यत्रेत्यादि। किञ्चिद्रूपावच्छिन्ने निरवच्छिन्ने वा यस्मिन् यस्मिन् धर्मिणि [illegible]साध्यादिनिश्चय इत्यर्थः। येन येन रूपेणेत्यादेर्व्याख्यान माह टीकायां यद्-[illegible]रूपमित्यादि। तत्तद्धर्मेति। धर्मितावच्छेदकीभूततद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यता-[illegible]श्रयीभूततत्तद्धर्मिव्यावृत्तत्वमित्यर्थः। तेन कुत्रचिद्धर्मितावच्छेदकवैशिष्ट्य स्याप्र-[illegible]सिद्धत्वेऽपि न क्षतिः॥

ननु येन येन रूपेण यत्र यत्र साध्यादिनिश्चयस्तत्तद्धर्मावच्छिन्नव्यावृत्तत्वोक्तावेव-[illegible]मवश्ये तत्तद्धर्मविशिष्टतत्तद्धर्मिव्यावृत्तत्वनिवेशो व्यर्थ इत्यत आह प्रमेयत्वा-दीति। आदिना वाच्यत्वादिपरिग्रहः। प्रमेयत्वावच्छेदेनानित्यत्वनिश्चयदशायां [illegible] [illegible] प्रमेयत्वसामानाधिकरण्येन साध्यनिश्चयस्तोरणार्थं [illegible] तथा च तत्तद्धर्मविशिष्टतत्तद्धर्मिव्यावृत्तत्वानिवेशे तत्तद्धर्मावच्छिन्न [illegible] साध्यसंदेहदशाया [illegible] [illegible] [illegible]

❁ दीधितिः ❁

निश्चये सामान्यतः पक्षेऽपि साध्यादिनिश्चयाद्गतयात्वप्रसंगः। द्वितीये

❁ गादाधरी ❁

धिकरण्येन घटादौ साध्यादिनिश्चयदशायामपि शब्दोऽनित्यः शब्दत्वा-
दित्यादावसाधारण्यसत्त्वाद्धर्मिविशेषनिवेशः। प्रथमपक्षे यद्रूपमादाय
निर्धर्मितावच्छेदकसाध्यनिश्चयविषयवृत्तिहेतोरसाधारण्यानुपपत्तेर्वारणा-
य घटत्वादिना साध्यादिनिश्चयदशायां रूपान्तरावच्छिन्नघटादिव्यावृत्त-
त्वज्ञानात्संशयापत्तिवारणाय च धर्मितावच्छेदकनिवेशः। साध्यव्याप-

❁ विवृतिः ❁

व्यावृत्तत्वस्य शब्दत्वे विरहात्, तत्तद्धर्मविशिष्टधर्मिपर्यन्तनिवेशे तु न तत्र
व्याप्तिः, प्रमेयत्वावच्छिन्नघटरूपधर्मिव्यावृत्तत्वस्य शब्दत्वे सत्त्वादिति भावः॥

द्वितीयपक्षे धर्मितावच्छेदकनिवेशव्यावृत्तिमाह—प्रथम पक्षे इति। यावत्
साध्यादिमत्तानिश्चय इत्यादिकल्पे इत्यर्थः। धर्मितावच्छेदकेति। तत्रापि
साध्यवन्ति प्रमेयाणीत्याकारकनिश्चयविषयशब्दवृत्तित्वस्य हेतोरसाधारण्यानुपपत्ते-
रित्यर्थः। वारणायेति। येन येनेत्यादिना सधर्मितावच्छेदकसाध्यादिनिश्च-
यस्य संग्रहसम्भवेन धर्मितावच्छेदकाऽनिवेशे निर्धर्मितावच्छेदकसाध्यादिनिश्च-
यमादाय शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दत्वादेरसाधारण्यानुपपत्तिः स्यात्
द्वितीयकल्पे धर्मितावच्छेदकनिवेश इति हृदयम्॥

ननु येन येन रूपेण यत्र यत्र साध्यादिनिश्चयस्तद्धर्मिकव्यावृत्तत्वमसा-
धारण्यमुच्यताम्, तावतैव निर्धर्मितावच्छेदकसाध्यादिनिश्चयमादाय शब्दत्वादे-
रसाधारण्यानुपपत्तिवारणसम्भवेन तत्तद्धर्मिणि तत्तद्धर्मवैशिष्ट्यनिवेशो व्यर्थ इत्य-
त आह घटत्वादिनेति। आदिना पटत्वादिपरिग्रहः। धर्मितावच्छेदकनि-
वेश इति।

तथा च तत्तद्धर्मिणि तत्तद्धर्मवैशिष्ट्यानिवेशे शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ
घटोऽनित्य इत्याकारकनिश्चयदशायां द्रव्यत्वावच्छिन्नघटादिव्यावृत्तत्वात्
शब्द [illegible] शब्दोऽनित्यो न वेति संशयापत्तिः, न चैतादृश-
त्वेन घटादौ साध्यनिश्चयविरहात्, मतान्तरे द्रव्यत्वावच्छिन्नघटादिव्यावृत्तत्व-
[illegible]
तत्तद्धर्मवैशिष्ट्यनिवेशे तु न तत्र [illegible] द्रव्यत्वेन घटोऽनित्य इत्या-
कारक साध्य निश्चय धर्मितावच्छेदक[illegible] इत्याशयः॥

ननु [illegible]

॥ दीधितिः ॥

[illegible] विशिष्य पक्षे साध्यनिश्चयं विनैव शब्दादिना साध्यव्याप्यत्वनिर्ण-

॥ गादाधरी ॥

[illegible]त्वेन पक्षातिरिक्तमात्रविषयकनिश्चयदशायामसाधारण्यानुपपत्त्यनव-
[illegible]काशात्पक्षस्यापि निश्चयविषयत्वमाविष्कर्तुं सर्वाणीति । सर्वपदेन सर्व-
[illegible]वच्छिन्नोद्देश्यकताकबोधः केवलान्वयिसर्वत्वावच्छेदेन विधेयविष-
[illegible]क एव जन्यत इति तथाविधबोधस्यैव सर्वाणि साध्यवन्तीत्याकारकत्वा-

॥ विवृतिः ॥

[illegible]त्याह साध्यव्याप्येति । पक्षातिरिक्तेति । शब्दातिरिक्तयावदनित्यत्व-
[illegible]वद्विषयकनिश्चयदशायामित्यर्थः । असाधारण्यानुपपत्त्यनवकाशादिति ।
[illegible]साध्यव्याप्यत्वेन साध्यनिश्चय विषयीभूतेषु पक्षीभूतशब्दातिरिक्तेषु यावत्स्वेव शब्द-
[illegible]वादेरसंमानत्वादित्याशयः ।

[illegible]शब्दादेरपि । निश्चयविषयत्वम् = साध्यनिश्चयविषयत्वम् । सर्वा-
णीति । सर्वाणीत्युक्त्या साध्यव्याप्यवन्ति साध्यवन्तीत्युक्तौ [illegible]नित्यः शब्द
[illegible] शब्दत्वादि [illegible] साध्यव्याप्यवन्ति साध्यवन्ती-
[illegible] पक्षीभूतशब्दातिरिक्तानित्यत्ववत्साध्यव्[illegible]
[illegible] सर्वत्रैव शब्दत्वादेरसमानत्वादतः शब्दादिकस्यापि
साध्यनिश्चयविषयत्वं [illegible] सर्वाणि साध्यव्याप्यवन्ति साध्यवन्तीत्युक्तं दीधिति-
[illegible]भिप्रायः ॥

ननु सर्वाणि साध्यवन्ति [illegible] सर्वत्वेन [illegible] पक्षी-
[illegible] शब्दत्वादेर[illegible]
[illegible] सर्वपदेनेत्यादि । विशिष्य-
[illegible]
[illegible] सर्वपदार्थत्वमिति ।

ननु [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

❀ दीधितिः ❀

येऽपि तथात्वापत्तिः । नैष दोषो याहशव्याप्तिग्रहे सति नासाधा

❀ गादाधरी ❀

तथाच विशिष्य पक्षे साध्यनिश्चयदशायामिव साध्यसन्देहविरोधि धर्माणि साध्यवन्तीति निश्चयस्य सत्त्वेऽप्यसाधारण्याभावस्येष्टत्वात्मा व्याप्यवन्तीति । तथा चैतादृशनिश्चयदशायां विशिष्य पक्षे साध्यसन्दे स्यानिवृत्तेस्तादृशनिश्चयस्य नासाधारण्यक्षतिकारकत्वमिति भावः । अ

❀ विवृति. ❀

उपसंहरति तथाचेति । विशिष्यपक्षेइत्यादिः । शब्दोऽनित्यत्वप्रकारकनिश्चयदशायामिवेत्यर्थः । साध्येति । शब्दोऽनित्यो नवेत्याकारकसंशयस्येत्यर्थः । असाधारण्याभावस्येष्टत्वादिति । पक्षे साध्यनिश्चय निश्चयविषयीभूते पक्षे पक्षमात्रवृत्तिहेतोर्गमकतया तत्र निश्चितसाध्यवत्त्वाज्ञ स्यात्वात् पक्षादौ साध्यसंदेहविरहदशायां पक्षमात्रवृत्तिहेतोरसाधारण्यस्य सर्वं मतसिद्धत्वमेवेति भावः ॥

साध्यव्याप्यवन्तीति । सर्वाणि साध्यवन्तीत्येवाकारकानिश्चयोत्पादाने शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दत्वस्यासाधारणे बक्ष्यमाणतया [illegible] स्यात्, शब्दोऽनित्य इत्याकारकनिश्चयस्य नित्यत्वप्रकारकनिश्चयत्वेन अनित्यत्वाभावबुद्धौ प्रतिबन्धकतया शब्दोऽनित्यो नवेत्याकारकसंशयप्रतिबन्धकत्वात् सर्वाणि साध्यवन्तीत्याकारकसंशयावच्छेदेनानित्यत्वप्रकारकनिश्चयस्यापि शब्दे संशयप्रतिबन्धकत्वेन [illegible] शब्दादिधर्मिकानित्यत्वसंशयप्रतिबन्धकत्वस्यापि [illegible] सम्भवतया निरुक्तनिश्चयविषयशब्दवृत्तित्वस्यैव शब्दत्वादौ सत्त्वेन तादृशनिश्चयदशायां शब्दादौ साध्यसंदेहानुत्पादात् तथा साधारण्याभावस्येष्टत्वात् सर्वाणि साध्यव्याप्यवन्ति साध्यवन्तीत्युक्तमिति भावः ॥

ननु सर्वाणि साध्यव्याप्यवन्ति साध्यवन्तीत्याकारकनिश्चयस्यापि सर्वं साध्यव्याप्य वत्त्वावच्छेदेन साध्यनिश्चयत्वकतया [illegible] कथं शब्दोऽनित्य शब्दत्वादौ शब्दे साध्यसंशयः, कथं वा तत्र शब्दत्वादावसाधारण्याभावस्य इष्टत्वमत आह तथा चेति । एतादृशनिश्चयदशायाम्—सर्वाणि साध्यव्याप्यवन्ति साध्य [illegible] निश्चयदशायाम् । विशिष्य पक्षे—शब्दत्वेन रूपेण शब्दे । साध्यसन्देहस्य अनिवृत्तेरिति । [illegible]

[illegible]

ॐ गादाधरी ॐ

प्रथमे धर्मितावच्छेदकानिवेशात्सामान्यधर्मावच्छिन्नधर्मिकं विशिष्य संशयानिवर्तकं निर्णयमिव निर्धर्मितावच्छेदकतया अप्रसक्तसंशयनिवर्तकतावन्निश्चयमादायापि दोषदानं सम्भवतीत्यभिप्रेत्याह सर्वाणि वेति । साध्यवत्त्वावच्छिन्ने सर्वत्वविधेयकस्य साध्यवन्ति सर्वाणीत्याकारक-

ॐ विवृतिः ॐ

[illegible]निश्चयस्य संशयाऽप्रतिबन्धकत्वादन्यथा गुणोऽनित्यः इत्याकारकनिश्चयस्यापि शब्दोऽनित्यो नवेति संशयप्रतिबन्धकत्वापत्तिः स्यादित्याशयः ।

तादृशनिश्चयस्य = सर्वाणि साध्यव्याप्यवन्ति साध्यवन्तीत्याकारकनिश्चयस्य । नासाधारण्यधीविघटकत्वमिति । तादृशनिश्चयस्य शब्दादौ साध्यसंशयाऽनि-वर्तकत्वे हेतुमाह—अपि शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दत्वादेरसाधारण्यस्थला-पत्तौ [illegible], सर्वसाध्यव्याप्यवत्त्वरूपसामान्यधर्मावच्छेदेन साध्यनिश्चयविष-[illegible] शब्दत्वादौ [illegible]विभावः ।

प्रथमकल्पे = पक्षधर्मेत्यादिकल्पे । धर्मिणेति । पक्षधर्मेत्यादिना धर्मिमात्रस्यैव निवेशादित्यर्थः । सामान्येति । सर्वसाध्यव्याप्यवत्त्वरूपधर्मावच्छिन्नधर्मिताक-मित्यर्थः । विशिष्य संशयाऽनिवर्तकम् = शब्दत्वावच्छिन्ने साध्यसंशयाऽप्रतिबन्धक-म् । निर्धर्मितावच्छेदकतयेति । साध्यवत्त्वावच्छेदकत्वादिः । अप्रसक्तेति । अप्र-सक्ता अवर्तमाना शब्दत्वावच्छिन्ने साध्यसंशयप्रतिबन्धकता यत्र निश्चये [illegible]मित्यर्थः ॥

दोषदानम् = शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दत्वादेरसाधारण्याभावप्रस-ञ्जनम् । [illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

यद्यपि तथात्वापत्तिः । नैव दोषो यादृशव्याप्तिग्रहे सति नासाधारण्यं

॥ गादाधरी ॥

यद्यपि विशिष्य पक्षे साध्यनिश्चयदशायामिव साध्यसन्देहविरोधिनः सर्वाणि साध्यवन्तीति निश्चयस्य सत्त्वेऽप्यसाधारण्याभावस्येष्टत्वात्साध्यव्याप्यवन्तीति । तथा चैतादृशनिश्चयदशायां विशिष्य पक्षे साध्यसन्देहस्यानिवृत्तेस्तादृशनिश्चयस्य नासाधारण्यक्षतिकारकत्वमिति भावः । अथ-

॥ विवृतिः ॥

उपसंहरति तथा चेति । विशिष्यपक्ष इत्यादिः । शब्दोऽनित्य इत्याकारकनिश्चयदशायामिवेत्यर्थः । साध्येति । शब्दोऽनित्यो न वेत्याकारकसंशयविरोधिन इत्यर्थः । असाधारण्याभावस्येष्टत्वादिति । पक्षे साध्यनिश्चयाभावे निश्चयविषयीभूते पक्षे पक्षमात्रवृत्तिहेतोः संभवात्तथा तत्र निश्चितसाध्याभाववदवृत्तित्वस्यासत्त्वात् पक्षान्तरे साध्यसंदेहविरहदशायां पक्षमात्रवृत्तिहेतोरसाधारण्यस्य सर्वसंमतसिद्धत्वाचेति भावः ॥

साध्यव्याप्यवन्तीति । सर्वाणि साध्यवन्तीत्येतादृशज्ञानविषयीभूते शब्दे ऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दत्वस्यासाधारणे पक्षमात्रायां आपत्तेरनुपपत्तिः स्यात्, शब्दोऽनित्य इत्याकारकनिश्चयस्य नित्यत्वप्रकारकनिश्चयेन अनित्यत्वाभावबुद्धौ प्रतिबन्धकतया शब्दोऽनित्यो न वेत्याकारकसंशयप्रतिबन्धकत्वे सर्वाणि साध्यवन्तीत्याकारकसर्वांशावच्छेदेनानित्यत्वप्रकारकनिश्चयस्यापि शब्दे संभवात्तेनैवानुभवात् शब्दादिधर्मिकानित्यत्वसंशयप्रतिबन्धकत्वस्यापि सर्वसम्मततया निश्चितनिश्चयविषयशब्दवृत्तित्वादेव शब्दत्वादौ तादृशनिश्चयदशायां शब्दादौ साध्यसंदेहानुपपत्तेः तथा साधारण्याभावस्येष्टत्वादतः सर्वाणि साध्यव्याप्यवन्तीत्युक्तमिति तात्पर्यम् ॥

ननु [illegible] सर्वाणि [illegible]
[illegible] शब्दोऽनित्य [illegible]
[illegible]
[illegible] सत्यां यदि । [illegible]
[illegible] साध्यवन्ति
[illegible]
[illegible]

⊛ गादाधरी ⊛

नन्वेवं धर्मितावच्छेदकानिवेशात्सामान्यधर्मावच्छिन्नधर्मिकं विशिष्य संशयानिवर्तकं निर्णयमिव निर्द्धर्मितावच्छेदकतया अप्रसक्तसंशयनिवर्त्त-कत्वनिश्चयमादायापि दोषदानं सम्भवतीत्यभिप्रेत्याह सर्वाणि वेति । साध्यवत्त्वावच्छिन्ने सर्वत्वविधेयकस्य साध्यवन्ति सर्वाणीत्याकारक-

⊛ विवृतिः ⊛

धर्मिकाऽनित्यत्वसंशयाऽप्रतिबन्धकत्वादन्यथा गुणोऽनित्यः इत्याकारकनिश्चयस्यापि शब्दोऽनित्यो नवेतिसंशयप्रतिबन्धकत्वापत्तिः स्यादित्याशयः ।

तादृशनिश्चयस्य=सर्वाणि साध्यव्याप्यवन्ति साध्यवन्तीत्याकारकनिश्चयस्य । नासाधारण्यक्षतिकारकत्वमिति । तादृशनिश्चयस्य शब्दादौ साध्यसंशयाऽनि-वर्त्तकत्वे तद्दशायामपि शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दत्वादेरसाधारण्यस्येष्टत्वा-न्नदानीं तथाव्याप्तिः, एवं साध्यव्याप्यवत्त्वरूपसामान्यधर्मावच्छेदेन साध्यनिश्चयविष-यीभूतशब्दवृत्तित्वस्यैव शब्दत्वादौ सत्त्वादितिभावः ।

प्रथमपक्षे=यत्रयत्रेत्यादिकल्पे । धर्मितेति । यत्रयत्रेत्यादिना धर्मिमात्रस्यैव निवेशादित्यर्थः । सामान्येति । सर्वसाध्यव्याप्यवत्त्वरूपधर्मावच्छिन्नधर्मिताक-मित्यर्थः । विशिष्य संशयाऽनिवर्त्तकम्=शब्दत्वावच्छिन्ने साध्यसंशयाऽप्रतिबन्ध-कम् । निर्द्धर्मितावच्छेदकतयेति । साध्यवत्यादिरित्यादिः । अप्रसक्तेति । अप्र-सक्ता अवर्त्तमाना शब्दत्वावच्छिन्ने साध्यसंशयप्रतिबन्धकता यत्र निश्चये तादृशमित्यर्थः ॥

दोषदानम्=शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दत्वादेरसाधारण्याभावप्रसञ्ज-नरूपदोषदानम् । तथा च यत्रयत्रेत्यादिकल्पे सर्वाणि साध्यव्याप्यवन्ति साध्यवन्ती-त्याकारकसाध्यव्याप्यवत्त्वरूपधर्मितावच्छेदकावच्छेदेन साध्यनिश्चयस्य शब्दत्वा-वच्छिन्ने संशयाऽप्रतिबन्धकत्वात् तादृशदशायां यथा शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दत्वादेरसाधारण्याभावप्रसङ्गस्तथा निर्द्धर्मितावच्छेदकतयापि साध्यवन्ति सर्वा-णीति इत्याकारकनिश्चयदशायां [illegible] शब्दत्वादे-[illegible] निश्चयान्तरानुसरणेऽपि-[illegible] ॥

ननु [illegible] शब्दोऽनित्यो नवे-[illegible]

॥ दीधितिः ॥

तद्ग्रहाभावेन विरोधलक्षणस्य साधारण्याभावविशिष्टस्य तद्ग्रहस्य बाधा

॥ गादाधरी ॥

ज्ञानस्य पक्षाविषयकस्यापि सम्भवात्सर्वं साध्यवदुद्देश्यकप्रमेयत्वविधेयकज्ञानानुधावनम्। तादृशज्ञानस्य वस्तुत्वव्यापकसर्वत्वावच्छेदेन साध्यवत्त्वानवगाहितया तत्सत्त्वं न पक्षे साध्यसन्देहनिवर्तकमिति तदानीम साधारण्यमक्षतमेवेति भावः। आदिपदात् शब्दो नित्यः शब्दत्वादित्यादौ सर्वाणि साध्याभावव्याप्यवन्ति साध्याभाववन्तीत्यादिनिश्चयप

॥ विवृतिः ॥

त्याकारकनिश्चयानुधावनं निरर्थकमित्यतआह साध्यवत्त्वेति। पक्षाविषयकस्यापीत्यादि। तथा च साध्यवन्ति सर्वाणीत्याकारकनिश्चयस्य पक्षातिरिक्तव्यक्तौ सर्वत्वविधेयकत्वसम्भवस्य निर्विवादतया तादृशनिश्चयविषयीभूते च पक्षातिरिक्ते शब्दत्वस्यावर्तमानत्वात् तदानीं शब्दत्वादेरसाधारण्याभावप्रसङ्गो न स्यादतः साध्यवन्ति सर्वाणीत्याकारकनिश्चयमनुक्त्वा सर्वाणि साध्यवन्ति प्रमेयाणीत्याकारकनिश्चयोऽभिहितो दीधितिकारेणेत्यभिप्रायः॥

ननु सर्वाणि साध्यवन्ति प्रमेयाणीत्याकारकनिश्चयकाले शब्दत्वादेरसाधारण्याभावः कथं नेष्टः इत्यतआह तादृशज्ञानस्येति। सर्वाणि साध्यवन्ति प्रमेयाणीत्याकारकनिश्चयस्येत्यर्थः॥

उद्देश्यवाचकपदाऽसमभिव्याहृत सर्वपदात् उद्देश्यवाचकवस्त्वादिपदमध्याहृत्यैव बोधः सर्वानुभवसिद्ध इत्याह—वस्तुत्वेति। वस्तुत्वव्यापकीभूतं यत् यावत्त्वं तदवच्छेदेनेत्यर्थः। साध्यवत्त्वानवगाहितया = अनित्यत्वादिमत्त्वावगाहितया। तत्सत्त्वम्=सर्वाणि साध्यवन्ति प्रमेयाणीत्याकारकनिश्चयसत्त्वम्। पक्षे=शब्दे॥

साध्यसंदेहनिवर्तकमिति। सर्वत्वावच्छेदेन साध्यप्रकारकनिश्चयस्यैव शब्देऽनित्यत्वसंशयप्रतिबन्धकतया वस्तुत्वव्यापकसर्वत्वावच्छेदेन साध्यावगाहि—तादृशनिश्चयस्यशब्दादिधर्मिकानित्यत्वसंशयाऽप्रतिबन्धकत्वात्, तादृशविशिष्टसर्वत्वावच्छेदेन साध्यनिश्चयसत्त्वेऽपि शब्दोऽनित्योनवेति संशयो भवत्येवेत्याशयः।

तदानीम्—सर्वाणि साध्यवन्ति प्रमेयाणीत्याकारकनिश्चयदशायाम्। असाधारण्यमक्षतमेवेति। तथा च तदानीं शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दत्वादेः [illegible], निरुक्तनिश्चयविषयताया शब्देऽसिद्धत्वेन तत्र शब्दत्वस्य [illegible]॥

❁ गादाधरी ❁

रिग्रहः साध्यादीत्यादिपदात्साध्याभावपरिग्रहः । अतथात्वम् असाधार-
ण्याभावः । द्वितीयपक्षे तत्तद्व्यक्तित्वरूपधर्मितावच्छेदकविवक्षणे प्रथमप-
क्षोक्तप्रथमदोषस्य द्वितीयदोषस्य च यथाश्रुतेऽप्यनवकाशात्तत्र दोषान्तर-

❁ विवृतिः ❁

यादिपदादिति । इत्यादिनिश्चये इत्यत्रादिपदादित्यर्थः । इत्यादिनिश्चय-
परिग्रह इति । निरुक्तनिश्चयदशायां शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादाविव शब्दो-
नित्यः शब्दत्वादित्यादावपि सर्वाणि साध्याभावव्याप्यवन्ति साध्याभाववन्ति सर्वाणि
वा साध्याभाववन्ति प्रमेयाणीत्याकारकनिश्चयदशायां शब्दत्वादेरसाधारण्याभाव-
प्रसंगः, निरुक्तनिश्चय विषयतायाः पक्षीभूतशब्देऽपि सत्त्वादिति हृदयम् ॥

ननु येन येनेत्यादिद्वितीयकल्पे धर्मितावच्छेदकस्य प्रवेशेऽपि सर्वाणि साध्य-
साध्यवन्ति साध्यवन्तीत्याकारकसर्वं साध्यव्याप्यवत्त्वावच्छिन्नविशेष्यकसाध्यनिश्चय
मादाय शब्दत्वादेरसाधारण्याभावप्रसंगरूपदोषस्य सम्भवेन द्वितीयकल्पे द्वितीये-
त्यादिना दीधितौ दोषान्तराभिधानमसंगतमत आह द्वितीयपक्षे इत्यादि । येन
येनेत्यादिकल्पे इत्यर्थः । तत्तद्व्यक्तित्वरूपधर्मितावच्छेदकविवक्षणे इति ।
तथा च यद्यद्व्यक्तित्वेन रूपेण यत्रयत्र साध्यादिनिश्चयः तत्तद्व्यक्तित्वविशिष्ट
[illegible] इत्यर्थः इत्यर्थः पर्यवसितः ।
न तद्धर्मिनिरूपित [illegible] सर्वाणि साध्यव्याप्यवन्ति साध्यव-
[illegible] दोषस्येत्यर्थः । निरु-

प्रथमेति । यत्र यत्रेत्यादिकल्पे [illegible] शब्दत्वादेरसाधारण्याभावप्रसंगरूपदोषस्येत्यर्थः । तत्तद्व्यक्तित्व
न्तीत्याकारकनिश्चयमादाय शब्दत्वादेरसाधारण्याभावप्रसंगरूपदोषस्य
कनिश्चयस्य साध्यव्याप्यवत्त्वरूपसामान्यधर्मावच्छिन्नविशेष्यकतया तत्तद्व्यक्तित्व
रूपधर्मितावच्छेदकाऽविषयत्वादित्याशयः ॥

द्वितीय दोषस्य चेति । च पुनरर्थे । सर्वाणि साध्यवन्ति प्रमेयाणीत्याकारकनिर्ण-
[illegible] शब्दत्वादेरसाधारण्याभावप्रसंगरूपदोषस्य
तावच्छेदकसाध्यादिनिश्चयमादाय [illegible] तत्तद्व्यक्तित्वरूपधर्मितावच्छेदक
त्यर्थः । यथाश्रुतेऽप्यनवकाशादिति । अत्रादिना तत्तद्व्यक्तित्वरूपधर्मितावच्छेद
[illegible] द्वितीयदोषस्यासम्भवः सूचितः ॥

तथा च सर्वाणि साध्यवन्ति प्रमेयाणीत्याकारक निश्चयस्य [illegible]
[illegible] यथाश्रुते सामान्यधर्मादिघटित [illegible]
साध्यादिनिश्चयाभावतया येन येनेत्यादिना [illegible] दोषासम्भवात् [illegible]
[illegible] प्रवेशेऽपि [illegible] दोषस्य [illegible] इत्यर्थः ।
[illegible] प्रवेशेऽपि नोक्तदोषस्य [illegible]
[illegible] ॥
[illegible] । दोषान्तर [illegible]

❀ गादाधरी ❀

माह द्वितीये त्विति । विशिष्य धर्मितावच्छेदकप्रकारेण सामान्यतः पक्षे साध्यवत्तानिश्चयं विना पक्षमात्रवृत्तिहेतौ साध्यवद्वृत्तित्वघटितव्याप्तिनिश्चय एव न सम्भवतीत्यभिप्रेत्य एतदभिहितम् ।

अथवा विशिष्य विशेषधर्मं धर्मितावच्छेदकीकृत्य तद्विलक्षणे समान्यधर्मधर्मितावच्छेदककनिश्चयदशायामप्येतद्दोषस्य सम्भवात्तदस-

❀ विवृतिः ❀

धर्मितावच्छेदकेति । धर्मितावच्छेदकीभूत किञ्चिद्धर्मप्रकारेणेत्यर्थः । तथा च विशिष्यपक्षे इत्यादि दीधितिग्रन्थस्य किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकसाध्यादिनिश्चयं विनेत्यर्थः पर्यवसितः—

ननु शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ पक्षमात्रवृत्तिशब्दत्वहेतौ हेतुव्यापकसाध्यसामानाधिकरण्यरूपव्याप्तिनिश्चये पक्षान्तर्भावेनैव साध्यसामानाधिकरण्यनिश्चयस्य हेतुत्वात् शब्दादौ साध्यनिश्चयं विना कथं तत्र व्याप्तिग्रहो दीधितिकृतोक्तः इत्यत आह सामान्यत इत्यादि । निर्धर्मितावच्छेदकपक्षधर्मिणि साध्यवन्ति प्रमेयाणीत्याद्याकारकनिश्चयं विनेत्यर्थः । पक्षमात्रवृत्तिहेतौ = शब्दत्वहेतौ साध्यवद्वृत्तित्वेति । साध्यसामानाधिकरण्यघटितव्याप्तिनिश्चयएवेत्यर्थः । एतदभिहितम् = विशिष्य पक्षे साध्यनिश्चयं विनेत्यभिहितम् । दीधिति कृतेतिशेषः ।

तथा च विशिष्यपक्षे साध्यनिश्चयं विनेत्यादिना यादृशस्थले धर्मितावच्छेदकप्रकारेण साध्यनिश्चयो नास्ति किन्तु पक्षान्तर्भावेन निर्धर्मितावच्छेदककसाध्यनिश्चयमात्र एव पक्षमात्रवृत्तिहेतौ साध्यव्याप्यत्वनिश्चयस्तादृशस्थले पक्षीभूते शब्दे संशयानुत्पादेन शब्दत्वस्यासाधारण्याभावघटनया तादृशव्याप्तिनिश्चयस्य शब्दत्वेऽनित्यत्वसिद्धिः, अनित्यत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वावच्छिन्नप्रकृतानुमानस्य व्यर्थत्वात्, विशिष्य पक्षे इत्यनुक्तौ सामान्यत एव पक्षे साध्यनिश्चयाभावस्य दीधितिकाराभिप्रेतत्वसम्भवात् तादृशनिश्चयं विना व्याप्तिग्रहानुत्पादेन यथोक्तरीत्या शब्दत्वादावव्याप्तिरेव नसम्भवतीति हृदयम् ॥

ननु पक्षान्तर्भावेन साध्यनिश्चयं विनापि साध्यसामानाधिकरण्यघटकपदार्थोपस्थित्या पक्षमात्रवृत्तिहेतौ साध्यव्याप्तिनिश्चयसम्भवात्, विशिष्यपक्षे इत्यभिधानमसङ्गतं स्यात्, अत आह अथवेति । विशेषधर्मं = शब्दत्वशब्दत्वव्याप्यत्वादिकम् । धर्मितावच्छेदकीकृत्येति । तथा च विशिष्य पक्षे इत्यस्य शब्दत्वतद्व्याप्यत्वादिरूपेण शब्दादौ साध्यनिश्चयं विनेत्यर्थः पर्यवसित इति भावः ॥

॥ गादाधरी ॥

पक्षसंग्रहाय विशेषधर्मस्य धर्मितावच्छेदकस्यानुसरणम्। शंकते नैव इति। यादृशव्याप्तीति। ईदृशी च व्याप्तिः प्रकृत हेतौ प्रकृतसाध्या-न्वयव्याप्तिः-व्यतिरेकव्याप्तिश्च। तदग्रहा भावेन। तादृशव्याप्ति ग्रहस्य विशेष्यता सम्बन्धावच्छिन्नाऽभावेन। विशेषलक्षणस्येति।

॥ विवृतिः ॥

शब्दत्वतद्व्यक्तित्वाद्यवच्छेदेन साध्यनिश्चयदशायां शब्दत्वादौ तादृशधर्मा-वच्छिन्नव्यावृत्तत्वविरहेणातिव्याप्त्यसम्भवात् विशिष्येत्यादेः अप्रयोजकत्वमा-वेऽपि स्वयम् प्रयोजनान्तरमाहोक्तविधलक्षणे इति। विशिष्यपक्षे इत्यादिग्रन्थस्य शब्दत्वादिविशेषधर्मावच्छेदेन साध्यनिश्चयं विनैवेत्यर्थविवरणे इत्यर्थः।

सामान्येति। सर्वाणि साध्यवन्तीत्याकारकसर्वत्वरूपसामान्यधर्मधर्मिता-वच्छेदकसाध्यनिश्चयदशायामित्यर्थः। एतद्दोषस्य=शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादि-त्यादौ शब्दत्वादावतिव्याप्तिरूपदोषस्य। तादृशस्थलसंग्रहस्य=सामान्यधर्मधर्मिता-वच्छेदकसर्वाणि साध्यवन्तीत्याकारक साध्यनिश्चयदशायामपि शब्दत्वादावतिव्या-प्तिरूपदोष संग्रहाय। विशेषधर्मस्य=शब्दनिष्ठतद्व्यक्तित्वादिरूपधर्मस्य। धर्मिताव-च्छेदकत्वानुसरणमिति।

तथा च विशिष्यपक्षे इत्यादिना शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यादृशस्थले शब्दत्वतद्व्यक्तित्वादिरूपविशेषधर्मावच्छेदेन शब्दादौ साध्यनिश्चयो नास्ति किन्तु तत्तद्व्यक्तित्वेन घटादावेव साध्यनिश्चयस्तादृशस्थले यथा शब्दादौ साध्यव्याप्यत्व-निश्चयदशायां शब्दत्वादावतिव्याप्तिः, तथा सर्वाणि साध्यवन्तीत्याकारक सर्वत्वाव-च्छिन्नविशेष्यकसाध्यादिनिश्चयकालेऽपि तत्रातिव्याप्तिः, तदानीमपि तत्तद्व्यक्तित्वा-वच्छिन्नघटादिव्यावृत्तत्वस्य शब्दत्वादौ सत्वात् इति सूचितं दीधितिकृतेत्याशयः॥

नैव दोषमित्यादिदीधितिमवतारयति–शंकत इति। यादृशव्याप्तिग्रहे सतीत्यत्र व्याप्तिपदस्य केवलान्वयव्याप्त्यर्थकत्वे शब्दत्वादावनित्यत्वव्यतिरेकव्याप्तिनिश्चय-दशायामतिव्याप्तिः, साध्यान्वयव्याप्तिग्रहविरहविशिष्टस्य साध्यादिनिश्चयविष-यीभूतघटगगनादिव्यावृत्तत्वस्य शब्दत्वे सत्वात्, केवलव्यतिरेकव्याप्तिमात्रार्थकत्वे-तु तथैव दोषः अतः व्याप्तिपदस्य अन्वयव्यतिरेकोभयव्याप्त्यर्थकत्वंप्रदर्शयति तादृ-शीचेति। प्रकृतहेतावित्यादि। हेतुतावच्छेदकावच्छिन्ने साध्यतावच्छेदकाव-च्छिन्ननिरूपितान्वयव्याप्तिः, तादृशव्यतिरेकव्याप्तिश्चेत्यर्थः।

कालान्तरे यदा शब्देऽनित्यत्वावच्छिन्नेऽनित्यत्वव्याप्तिग्रहः शब्दादौ च साध्यनिश्चयो वर्तते तदानीमपि शब्दत्वादे रसाधारण्याभावस्येष्टतया शब्दादौ साध्यसंशयद-शायां भेदत्वावच्छिन्ने तादृशव्याप्तिग्रहसत्वे शब्दत्वादेरसाधारण्याभावप्रसंगः

❁ दीधितिः ❁

येन सामान्यलक्षणस्य विशेषणादतिव्याप्तिनिरासात्। विशिष्टाभावेच

❁ गादाधरी ❁

विशेषणादित्यग्रिमेणान्वयः। वैशिष्ट्यं च सामानाधिकरण्य प्रत्यासत्त्या

❁ विवृतिः ❁

स्यात्, प्रमेयत्वावच्छिन्नधर्मिक प्रकृतसाध्यव्याप्तिग्रह विरहविशेषितस्य अनित्य घट नित्यगगनादिव्यावृत्तत्वस्य शब्दत्वे विद्यात् अतो हेतौ प्रकृतत्वनिवेशः। एवमनयैव दिशा साध्येऽपि प्रकृतत्वनिवेशव्यावृत्तिः स्वयमूहनीया॥

ताहशव्याप्तिद्वयग्रहस्येत्यादि। प्रकृतहेतौ प्रकृतसाध्यान्वयव्याप्तिविषयको यो ग्रहः यश्च ताहशव्यतिरेकव्याप्तिविषयको ग्रहस्तस्य विशेष्यत्वसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताकाभावेनेत्यर्थः। ताहशव्याप्तिद्वयत्वावच्छिन्नविषयकग्रहाभावेनेति तु-नार्थः। तथासति शब्दत्वादौ एकमात्रव्याप्तिग्रहदशायामतिव्याप्तिः स्यात् तदानीं व्याप्तिद्वयत्वावच्छिन्नविषयकग्रह विरह विशेषितस्य घटगगनादिव्यावृत्तत्वस्य शब्दत्वादौ सत्त्वादिति ध्येयम्॥

विशेषलक्षणस्येति। यद्यद्रूपवत्त्वेन यत्रयत्र साध्यादिनिश्चयस्तादृशनिश्चयकालीनस्य तत्तद्रूपवत्त्वावच्छिन्नतत्तद्रूपवद्व्यावृत्तत्वात्मकासाधारण्यलक्षणस्येत्यर्थः।

तथा च प्रकृतहेतुकप्रकृतसाध्यकयाहशान्वयव्याप्तिग्रहे सति व्यतिरेकव्याप्तिग्रहे च सति नाऽसाधारण्यं ताहशान्वयव्याप्तिग्रहविरहविशिष्ट व्यतिरेकव्याप्तिग्रह-विरहविशिष्टञ्च यद् यद्रूपवत्त्वेन साध्यादिनिश्चयः तत्तद्रूपवत्त्वावच्छिन्नतत्तद्रूप-वद्व्यावृत्तत्वमेवासाधारण्यम्, विशिष्य पक्षे साध्यादिनिश्चयं विना यत्र हेतौ साध्य-व्याप्यत्वग्रहः तत्र ताहशव्याप्तिग्रहाभावरूपविशेषणाभावेन यथोक्तव्याप्ति ग्रहविरह-विशिष्टस्य ताहशतत्तद्रूपवत्त्वावच्छिन्नघटादिव्यावृत्तत्वस्य शब्दत्वे विरहाच्च तदानीं शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दत्वादावतिव्याप्तिः, नवा पक्षेसाध्यसंदेहदशायां सर्वाणि साध्यव्याप्यवन्ति साध्यवन्तीत्याकारकनिश्चयसत्त्वे शब्दत्वादावव्याप्ति, ताहशव्याप्तिग्रहविरहविशिष्टस्य घटगगनादिव्यावृत्तत्वस्यैव शब्दत्वे सत्त्वादिति भाव।

वैशिष्ट्य = विशेष्यत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकताहशव्याप्तिग्रहाभाव वैशिष्ट्यम्। सामानाधिकरण्येति। स्वरूपसम्बन्धेन स्वाधिकरणनिरूपित स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तित्वसम्बन्धेनेत्यर्थः॥

ननु शब्दादौ पक्षे साध्यनिश्चय विना शब्दत्वादौ साध्यव्याप्यत्वग्रहदशायां ताहशव्याप्तिग्रहविरहविशेषितस्य घटगगनादि-व्यावृत्तत्वस्य शब्दत्वादावभावात् तदानीं तत्र यथोक्तास रत्वलक्षण्य ि य म ाणे ण पूर्वोक्तसाध्यप्रयोजकधर्मस्वरूप-

॥ दीधितिः ॥

साधारण्ये व्याप्तिग्रहदशायां साध्याभिमितिरिति चेन्न । तर्हि तत्कालेऽव्याप्तेः ग्रहीतायामसाधारणस्य न कदाचिदपि प्रति सव्यभिचारित्वं स्यात् ।

॥ गदाधरी ॥

त्वम् । सद्विशेषिणत्वेन तत्र संशय प्रयोजकतया सव्यभिचारत्व- सामान्यलक्षणातिव्याप्तिं वारयितुमाह साधारण्येति । तथा च व्याप्ति-

॥ विवृतिः ॥

व्यतिरेकव्याप्त्यन्यतरग्रहविशेषितस्य तादृशव्याप्त्यनुपस्थापकत्वमिति प्रागुक्तं सत्यम् व्याप्तिग्रहविशेषितस्य साध्यादिव्याप्त्यनुपस्थापकत्वं ग्रहपदार्थस्येति संशयप्रयोजकत्वेन साध्यादिविशिष्टव्याप्त्यन्यतर संशयजनकतया व्याप्तिग्रहविशेषितस्य हेतुत्वगगनादिव्याप्तिसत्त्वस्य व्याप्तिग्रहकालेऽपि शब्दत्वादौ सत्त्वादित्याह तद्विशेषितत्स्येति । साध्यादि व्याप्तिग्रहाऽविशेषितस्यैवेत्यर्थः । एतदभावात् तादृश- व्याप्तिग्रहविशेषितस्य तादृशव्याप्त्यनुपस्थापकत्वस्य संशयप्रयोजकत्वमित्यर्थः ।

तस्य = येन येनरूपेण यत्र यत्र साध्यादिनिश्चयकाले तेनरूपेण तत्तद्व्याप्य- त्वरूपधर्मस्य । संशयप्रयोजकतयेति । साध्यव्याप्तिग्रहकालीनस्य शब्दादिव्य- भिचारसाधारण्यविशेषिता शब्दत्वादिमत्तानिश्चयस्य शब्दादौ साध्याभावबुद्धौ प्रतिबन्धकतया तादृशव्याप्तिज्ञानकालीनासाधारण्यादिनिश्चयस्य संशयप्रयोजकत्वं कथमपि न सम्भवतीति हृदयम् ॥

सव्यभिचारेति । संशयजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदक प्रकारता- वच्छेदकधर्मात्मक सव्यभिचार सामान्यलक्षणस्येत्यर्थः । अतिव्याप्तिम् = विशिष्यनस्ते इत्यादिनाऽभिहितामतिव्याप्तिम् । **साधारण्येतीति** । तथा च साधारण्याभाववि- शिष्टोयः प्रकृतहेतौ प्रकृतसाध्यान्वयव्याप्तिग्रहः यश्च तादृशव्यतिरेकव्याप्तिग्रहः, विशेष्यत्वसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताक तादृश व्याप्तिग्रहाभाववत्त्वेऽसति संशय- जनककोटिद्वयोपस्थिति जनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकधर्मवत्त्व सव्यभिचारत्व- मित्याकारक सामान्यलक्षणेऽर्थ्यवसिते नोक्तस्थले शब्दत्वादौ साध्यव्याप्यत्व निर्णय- दशायामतिव्याप्तिः, साधारण्याभाव विशिष्टस्य निरुक्तव्याप्तिग्रहस्य विशेष्यत्वसंसर्गा- वच्छिन्नाभावस्य शब्दत्वादौ विरहादितिभावः ॥

ननु विशेष्यत्वसमधर्मावच्छिन्न प्रतियोगिताक तादृशव्याप्तिग्रहाभाववत्त्व विशिष्ट सव्यभिचारसामान्यलक्षणमस्तु किं व्याप्तिग्रहे साधारण्याभाववैशि- ष्ट्यनिवेशनेन **आहेतच्चेति** । व्याप्तिग्रहे साधारण्याभाव वैशिष्ट्यविशेषण- [illegible]

॥ दीधितिः ॥

येन सामान्यलक्षणस्य विशेषणाद्‌तिव्याप्तिनिरासात्। विशिष्टाभावे च

॥ गादाधरी ॥

विशेषणादित्यग्रिमेणान्वयः। वैशिष्ट्यं च सामानाधिकरण्यं प्रत्यासत्त्या

॥ विवृतिः ॥

स्यात्, प्रमेयत्वावच्छिन्नधर्मिक प्रकृतसाध्यव्याप्तिग्रह विरहविशेषितस्य अनित्य घट नित्यगगनादिव्यावृत्तत्वस्य शब्दत्वे विरहात् अतो हेतौ प्रकृतत्वनिवेशः। एवमन्येन दिशा साध्येऽपि प्रकृतत्वनिवेशव्यावृत्तिः स्वयमूहनीया॥

तादृशव्याप्तिद्वयग्रहस्येत्यादि। प्रकृतहेतौ प्रकृतसाध्यान्वयव्याप्ति विषयको यो ग्रहः यश्च तादृशव्यतिरेकव्याप्तिविषयको ग्रहस्तस्य विशेष्यत्वसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताकाभावेनेत्यर्थः। तादृशव्याप्तिद्वयत्वावच्छिन्नविषयकग्रहाभावेनेति तु नार्थः। तथासति शब्दत्वादौ एकमात्रव्याप्तिग्रहदशायामतिव्याप्तिः स्यात् तदानीं व्याप्तिद्वयत्वावच्छिन्नविषयकग्रह विरह विशेषितस्य घटगगनादिव्यावृत्तत्वस्य शब्दत्वादौ सत्त्वादित्येवम्॥

विशेषलक्षणस्येति। यद्रूपावच्छिन्नेन यत्र यत्र साध्यादिनिश्चयस्तादृशानित्यत्वकालीनस्य तत्तद्रूपावच्छिन्नत्वावच्छिन्नतत्तद्रूपावच्छिन्नव्यावृत्तत्वात्मकासाधारण्यलक्षणस्येत्यर्थः।

तथा च प्रकृतहेतुकप्रकृतसाध्यकतादृशान्वयव्याप्तिग्रहे सति व्यतिरेकव्याप्तिग्रहे च सति नाऽसाधारण्यं तादृशान्वयव्याप्तिग्रहविरहविशिष्टे व्यतिरेकव्याप्तिग्रहविरहविशिष्टस्य यद् यद्रूपावच्छिन्नेन साध्यादिनिश्चय. तत्तद्रूपावच्छिन्नत्वावच्छिन्नतत्तद्रूपावच्छिन्नव्यावृत्तत्वमसाधारण्यम्, विशिष्य पक्षे साध्यादिनिश्चयं विना यत्र हेतौ साध्यव्याप्त्यन्वयग्रहः तत्र तादृशव्याप्तिग्रहाभावरूपविशेषणाभावेन यथोक्तव्याप्तिग्रहविरहविशिष्टस्य तादृशतत्तद्रूपावच्छिन्नत्वावच्छिन्नघटादिव्यावृत्तत्वस्य शब्दत्वे विरहात् तदानीं शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दत्वादावतिव्याप्तिः, तथा पक्षोऽसाध्यवानितरेषु सर्वांशे साध्यवत्त्वाप्रसिद्धि साध्यवत्ता वा तादृशनिश्चयदशायां शब्दत्वादावव्याप्तिः, न ह्यन्वयव्याप्तिग्रहविरहविशिष्टस्य घटगगनादिव्यावृत्तत्वस्य शब्दत्वे सत्त्वादितिभावः।

वैशिष्ट्य = विशेष्यत्वसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकतादृशग्रहाभाव वैशिष्ट्यम्। सामानाधिकरण्येति। स्वसमानकालीन स्वाधिकरणनिरूपित स्वसम्बन्धावच्छिन्नवृत्तित्वसम्बन्धेनेत्यर्थः॥

ननु शब्दादौ पक्षे साध्यनिश्चयं विना शब्दत्वादौ साध्यव्याप्त्यन्वयग्रहदशायां तादृशव्याप्तिग्रहविरहविशिष्टस्य घटगगनादिव्यावृत्तस्य शब्दत्वादावभावात् तदानीं तत्र सर्वांशानुपसंहारित्वलक्षणस्य सत्त्वेऽपि पूर्वोक्तलक्षणस्यासत्त्वादव्याप्तिरत

॥ दीधितिः ॥

साधारण्ये व्याप्तिभ्रमदशायां साध्यव्याप्तिरिति चेत्। तथापि ... गृहीतायामसाधारण्यस्य न ... प्रति ... इत्यात्।

॥ गादाधरी ॥

चेत्यादि। सर्वविशेषितत्वेन तस्य संशय प्रयोजकतया सव्यभिचारस्य सामान्यलक्षणस्यातिव्याप्तिं शङ्कते साधारण्येति। तत्र व्याप्ति-

॥ विवृतिः ॥

सव्यभिचारसामान्यलक्षणस्य तदानीं ... सव्यभिचारत्वं स्यात् व्याप्तिभ्रमदशायां व्याप्तिग्रहविशेषितस्य ... प्रयोजकत्वेन संशयप्रयोजकत्वेन ... व्याप्तिग्रहादिविशेषितस्य केवलस्य ... व्याप्तिग्रहकालेऽपि शब्दत्वादौ साध्यादिसत्त्वात् तद्विशेषितस्यैवेति। साध्यादि व्याप्तिग्रहादिविशेषितेत्यर्थः। एवञ्चानु तादृश-व्याप्तिग्रहविशेषितस्य तादृशव्याप्यत्वस्य संशयप्रयोजकत्वस्य ... ।

तस्य = येन येनरूपेण यत्र यत्र साध्यादिनिश्चयस्तेन तेनरूपेण तत्तद्व्याप्यत्व-स्यास्य धर्मस्य। संशयप्रयोजकतयेति। साध्यव्याप्तिग्रहकालीनस्य शब्दादिप-क्षकतादृशसाधारण्यविशेषित शब्दत्वादिगतानिश्चयस्य शब्दादौ साध्याभावबुद्धौ प्रतिबन्धकतया तादृशव्याप्तिज्ञानकालीनासाधारण्यादिनिश्चयस्य संशयप्रयोजकत्वं कथमपि न सम्भवतीति हृदयम् ॥

सव्यभिचारेति। संशयजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदक प्रकारता-वच्छेदकधर्मात्मक सव्यभिचार सामान्यलक्षणस्येत्यर्थः। अतिव्याप्तिम् = विशिष्यग्रहे इत्यादिनाऽभिहितामतिव्याप्तिम्। **साधारण्येतीति**। तथा च साधारण्याभाववि-शिष्टोयः प्रकृतहेतौ प्रकृतसाध्यान्वयव्याप्तिग्रहः यश्च तादृशव्यतिरेकव्याप्तिग्रहः, विशेष्यत्वसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताक तादृश व्याप्तिग्रहाभाववत्त्वेसति साध्यसंश-जनककोटिद्वयोपस्थिति जनकतावच्छेदकप्रकारतावच्छेदकधर्मवत्त्वं सव्यभिचारत्व-मित्याकारक सामान्यलक्षणेऽपर्य्यवसिते नोक्तस्थलेशब्दत्वादौ साध्यव्याप्यत्व निर्णय-दशायामतिव्याप्तिः, साधारण्याभाव विशिष्टस्य निरुक्तव्याप्तिग्रहस्य विशेष्यत्वसंसर्गा-वच्छिन्नाभावस्यशब्दत्वादौ विरहादितिभावः ॥

ननु विशेष्यत्वसंसर्गावच्छिन्न प्रतियोगिताक तादृशव्याप्तिग्रहाभाववत्त्व विशिष्ट संशयप्रयोजकरूपवत्त्वमात्रमेव सव्यभिचारत्वमस्तु किंव्याप्तिग्रहे साधारण्याभाववैशि-ष्ट्यविवक्षणेनेत्यत **आहेतश्चेति**। व्याप्तिग्रहे साधारण्याभाव वैशिष्ट्यविशेषण-चेत्यर्थः। व्याप्तिग्रहदशायाम् = व्याप्तिभ्रमदशायाम् ॥

॥ गादाधरी ॥

ग्रहदशायां साधारण्यसंग्रहाय । वैशिष्ट्यं विशेषणताविशेष्यतोभयघटितसामानाधिकरण्येन बोध्यम् । कंचिदपीति । व्याप्तिग्रहशून्यपुरुषं प्रत्यपीत्यर्थः ।

ननु तत्पुरुषीयव्याप्तिग्रहाभावः तत्पुरुषीयसाधारण्यशरीरे निवेशनीय इति नायं दोष इत्यत आह स्याद्वेति । तदपि—सामान्यव्यभिचार-

॥ विवृतिः ॥

साधारणसंग्रहायेति । व्याप्तिग्रहे साधारण्याभाववैशिष्ट्याद्विशेषणेऽनुवात् वह्निरित्यादौ यदा वह्न्यादौ धूमादिव्याप्तिभ्रमस्तदा वह्न्यादौ साधारणेऽव्याप्तिः विशेष्यतासम्बन्धावच्छिन्नव्याप्तिग्रहाभावस्य वह्न्यादावसत्त्वात्, साधारण्यस्यानित्यदोषतया व्याप्तिग्रहकालेऽपि निरुक्तवह्न्यादेः संग्रहत्वात् । साधारण्याभाववैशिष्ट्यस्य व्याप्तिग्रहविशेषणत्वे तु न तदानीं तत्राऽव्याप्तिः, साधारण्याभावरूपविशेषणाभावेन साधारण्याभावविशिष्टस्य व्याप्तिग्रहस्य विशेष्यतासम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य वह्न्यादौ सत्त्वादित्याशयः ॥

वैशिष्ट्यमिति । व्याप्तिग्रहे साधारण्याभाववैशिष्ट्यमित्यर्थः । **विशेषणतेति** । स्वरूपविशेष्यत्वोभयघटितसामानाधिकरण्यसम्बन्धेनेत्यर्थः । तथा च साधारण्याभावस्य स्वरूपसम्बन्धेन यदधिकरणं तन्निरूपितविशेष्यत्वसम्बन्धावच्छिन्न इतियमेव व्याप्तिग्रहे साधारण्याभाववैशिष्ट्यमिति भावः ॥

व्याप्तिग्रहशून्यपुरुषमिति । शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा प्रकृतव्याप्तिग्रहशून्यस्य पुरुषस्य पक्षे साध्यसंदेहः पुरुषान्तरे च तादृशव्याप्तिग्रहः तदा शब्दत्वादेरसाधारण्यं न स्यात्, तादृशव्याप्तिग्रहविशिष्टस्य निरुक्तसाध्याभिमतपुरुषस्य शब्दत्वादौ विरहात्, साध्यसंदेहकाले पुरुषान्तरीयव्याप्तिग्रहस्य च तदैव साधारण्याभावविशिष्टस्य व्याप्तिग्रहस्य विशेष्यतासम्बन्धावच्छिन्नाभाववत्त्वाच्छब्दत्वादावभावात् सामान्यलक्षणस्यापि तदानीं शब्दत्वादावव्याप्तिरित्यभिप्रायः ॥

स्याद्वेत्यादिग्रन्थमवतारयति नन्विति । **नायं दोष इति** । तथा च तत्पुरुषीयव्याप्तिग्रहाभावविशिष्टं सत् तत्पुरुषीयसाध्यादिसंशयविशेषीभूतं पक्षितावच्छेदकम् तदेव तत्पुरुषं प्रत्यसाधारण्यमित्युक्तम्, साधारण्याभावविशिष्टस्य तत्पुरुषीयव्याप्तिग्रहस्य विशेष्यतासम्बन्धावच्छिन्नाभाववत्त्वविशिष्टपक्षधर्मत्वस्यैव तत्पुरुषं प्रत्यसाधारण्यत्वम् पक्षधर्मतायां च न पुरुषान्तरीयव्याप्तिग्रहदशायां शब्दत्वेऽतिव्याप्तिः शब्दत्वादौ शब्दत्वेऽपि ग्रहशून्यपुरुषं प्रत्यसाधारण्यत्वं, तत्र साधारण्यसम्भवेऽपि तत्पुरुषीयव्याप्तिग्रहाभावेन भावः ॥

॥ दीधितिः ॥

स्याद्वा तदपि तत्तत्पुरुषघटितमसाधारण्यवत्, साध्यादिव्याप्यवत्त्वेन रूपेण साध्यादिमत्त्वनिश्चयेऽव्याप्तिप्रसङ्गाच्च । न हि घटोऽनित्यो घटत्वा-

॥ गादाधरी ॥

तदपि । तत्तत्पुरुषघटितमिति । तथा चासाधारण इव साधारणेऽपि पुरुषविशेषनियन्त्रितसव्यभिचारव्यवहारापत्तिर्धूमादौ साध्ये वह्न्यादिरमुकं प्रति व्यभिचारीति व्यवहाराभावे चेष्टापत्तेरयोगादिति भावः । यथाश्रुतेऽत्र कल्पे प्रथमपक्षोक्तप्रथमदोषमप्याह साध्यादीति । आदिपदात्साध्याभाववत्परिग्रहः ।

नतु तदानीमसाधारण्याभावेऽपि तद्भ्रमादेवानुमितिप्रतिबन्ध इति

॥ विवृतिः ॥

पुरुषविशेषेति अमुकं प्रति अयं सव्यभिचार इत्याकारक व्यवहारापत्तेरित्यर्थः। एतल्लक्षणम्, यस्मिन् साधारणहेतौ कस्यापिपुरुषस्य न व्याप्तिभ्रमोजातः स कस्यापि सव्यभिचारो नस्यादित्यपि दोषो बोध्यः ॥

ननु व्यवहारस्त्विष्यत एवेत्यत आह धूमादाविति। इष्टापत्तेरयोगादिति । पुरुषविशेषनियन्त्रित सव्यभिचार सामान्यलक्षणं न युक्तमिति हृदयम् ॥

यथाश्रुतेति । व्याप्तिग्रहाभाव विशिष्टत्वादिनाऽभिहितेऽप्यसाधारण्यादि लक्षणे इत्यर्थः। तत्तद्घटितत्वस्य असाधारण्यघटकत्वे वक्ष्यमाण दोषस्यासम्भवात् यथाश्रुते- त्युक्तम् । प्रथमेति । यत्र यत्र साध्यादिनिश्चय इत्यादिकल्पे इत्यर्थः। अभिहितमिति सर्वाणि साध्यव्याप्यवन्ति साध्यवन्तीत्याकारकनिश्चयमादाय शब्दत्वादे रसाधारण्या- नुपपत्तिरूप दोष मित्यर्थः। शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा सर्वाणि साध्यव्याप्यवन्ति साध्यवन्ति इत्याकारको निश्चय स्तदा शब्दत्वादावव्याप्तिः [illegible] साधारण्यं [illegible] ग्रहाभावविशिष्ट निरुक्त साध्यादिमद्वृत्तित्वस्य शब्दत्वेऽविरहात्, साध्य- व्याप्यवत्त्वेन शब्दस्याप्युपस्थितत्वादित्याशयः ॥

साध्याभावपरिग्रह इति । शब्दो नित्यः शब्दत्वादित्यादौ यदा सर्वाणि साध्याभावव्याप्यवन्ति साध्याभाववन्तीत्याकारक निश्चयस्तदापि शब्दत्वादावव्याप्तिरि- त्यपि तात्पर्यम् ॥

नन्विति । तदानीम् [illegible] साध्यनिश्चयदशायाम् । असा- [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

॥ दीपिका ॥

[illegible] अविज्ञान[illegible] [illegible] [illegible]। अविज्ञिन[illegible] [illegible] न [illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] हेतौ [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]–अविज्ञिन्नं [illegible]।

॥ विवृतिः ॥

[illegible] । [illegible] । [illegible] ॥

[illegible] ॥

[illegible] ॥

[illegible] ॥

[illegible]

[illegible]

[illegible] ॥

॥ दीधितिः ॥

अं किन्तु साध्यतदभावाभ्यां सहचरितत्वमिव तत्सहचरितानाम-

॥ गादाधरी ॥

पक्षेत्यादिना अयं घट एतत्वादित्यादिपूर्वपक्षीयपंक्तिव्याख्यावसर इति भावः। न संशयप्रयोजकमिति। तथाच तदाश्रयासाधारण्ये न हेतु- दूषकत्वमेव इति भावः। ननु तर्हि कीदृशमसाधारण्यं संशयप्रयोजकमत आह—तत्सहचरितेति। साध्यतदभावसहचरितेत्यर्थः। एता- दृशासाधारण्यस्य च न हेतुदोषतात्पर्यतः सद्धेतुसाधारण्यात् अनुमिति- प्रतिबन्धकज्ञानाविषयत्वेन दोषत्वानात्वलक्षणानाक्रान्तत्वाच्चेति भावः।

॥ विवृतिः ॥

[illegible] परोक्षित्यादिनेति। मतन्तु तथाचेति। [illegible] सम्भव इति। [illegible] ॥

[illegible] तथाचेति। [illegible]। साध्यतदभावेति। [illegible]।

एतदिति। [illegible]। [illegible] सद्धेतावपीति। [illegible] ॥

ननु [illegible]

॥ दीधितिः ॥

प्रतियोगित्वम्, व्याप्यविरुद्धयोस्तु तत्त्वेन निश्चितयोर्द्वयोर्वा निश्चे [illegible] दर्शनप्रसारेण न संशय इति विभाव्य लक्षणान्तरमाह—विरुद्धयोरिति।

॥ गादाधरी ॥

विरुद्धोभयपरत्वाय हेतुविशेषणत्वे असाधारण्यापत्तेः, विशेषणस्य [illegible] साध्यतावच्छेदकाधिकरणवृत्तित्वादिना निश्चय [illegible] समुपपादयति

॥ विवृतिः ॥

तथा [illegible] हेतुविशेषण [illegible] प्रतियोगितावच्छेदक [illegible]

[illegible] वह्निमान् धूमात् [illegible]

[illegible] दीधितिकृता [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

विशिष्टसाध्यहेतुसामानाधिकरण्यग्रहाविरोध्यर्थकत्वं तो विरोधिविशे-

॥ गादाधरी ॥

षणेऽपि साध्याप्रसिद्ध्यादिवारणासम्भव इत्यत आह विशिष्टेति। साध्यता-वच्छेदकादिविशिष्टेत्यर्थः। एतदर्थः पूर्वपक्ष एव विवृतः। यथाश्रुत-मूलतो धर्मिविशेषणताया एव लाभाद्यथैव इति। तात्पर्यवलत इत्यर्थः। विरोधिविशेषणम्-अनुमितिविरोधिविशेषणम्। अवृत्तित्वे परस्परासमाना-धिकरण्ये च साध्यसाधनयोरित्यनुषज्यते। पक्षतानिवेशे प्रयोजनाभावा-दाह पक्षपदमिति। पक्षवृत्तित्वस्य धर्मिविशेषणत्वे स्वरूपासिद्धस्य व्यभि-चारिणोऽसंग्रहप्रसङ्गः, हेतौ पक्षवृत्तित्वग्रहाविरोधित्वेन विरोधिविशेषणेऽपि

॥ विवृतिः ॥

साध्याऽप्रसिद्ध्यादिवारणाऽसम्भव इति। आदिना साधनाऽप्रसि-द्ध्यादिपरिग्रहः। काञ्चनमयवह्न्यादिसाध्यकस्थले काञ्चनमयत्वाभाववद्वह्न्यादि-रूपसाध्याऽप्रसिद्ध्यादेः साध्यसामानाधिकरण्य[illegible]भिन्नत्वात् अनुमिति विरोधि-त्वाच्चेतिभावः।

एतदर्थः=साध्यसामानाधिकरण्यग्रहा विरोधित्वदलस्यार्थः। पूर्वपक्ष एव= पूर्वपक्षीयप्रतिबन्धकताघटित लक्षण एव। अर्थतद्दत्यभिधानप्रयोजनमाह यथा-श्रुतेति। लक्षणादिना अन्यार्थस्यापि बोधसम्भवात् यथाश्रुतेत्युक्तम्।

धर्मिविशेषणताया एव=सव्यभिचारत्वेनाभिमतहेतुविशेषणताया एव। अनु-मितिविरोधित्वेन विशिष्ट साध्यादिग्रहाऽविरोधित्वं तात्पर्यबलाल्लभ्यमित्याह तात्प-र्यवलत इति।

प्रकृतलक्षणे प्रकृत साध्यसामानाधिकरण्यग्रहाऽविरोधित्व विवक्षणे साध्यनिष्ठा-[illegible] साध्याप्रसिद्ध्यादौ च [illegible]व्याप्तिरित्याहावृत्तित्वे इत्यादि। अनुषज्यत इति। [illegible] साधनयोः [illegible] साध्यसाधनयोः परस्प-[illegible] परस्परासमानाधिकरण्ये [illegible]॥

[illegible] अव्यभिचारघटक-[illegible] प्रयोजनाभावादिति। धर्मि-विशेषण[illegible] स्वरूपासिद्धस्येत्यादि। [illegible]-[illegible] स्वरूपासिद्ध [illegible] व्यभिचारिणि हेतौ च व्याप्ति [illegible]॥

[illegible] विरोधित्व [illegible] हेतुधर्मिकवृत्ति[illegible]

॥ दीपिका ॥

[illegible], तेन [illegible] [illegible] । [illegible], तथा च [illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible] पूर्व[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥

[illegible] ।

[illegible] ॥

[illegible] ॥

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

त्वम्, तेन साध्यसाधनयोर्व्यतिरेकेऽनुमितयस्य पक्ष-
स्यानादीनाञ्च निरासः। पक्षतायाश्च धर्मिमात्रत्वम्, त

॥ गादाधरी ॥

[illegible]

॥ विवृतिः ॥

[illegible]

@ दीधितिः @

पणम्, तेन साध्यसाधनयोरप्रसिद्धेरवृत्तित्वस्य परम्परासामानाधिकरण्यादीनाञ्च निरासः। पक्षपदञ्च धर्मिमात्रपरम्, तथा च यद्‌-

@ गादाधरी @

बाधसत्प्रतिपक्षातिप्रसङ्गवारणमशक्यमेवेति पूर्ववत्पक्षवृत्तित्वे सत्यनुमितिविरोधिसम्बन्धाघ्याप्यवृत्तिरिति, दलद्वयेन व्याप्तिमद्विरोधिधर्मत्वस्य विवक्षणे च मणिकारमतसिद्धस्य साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वरूपासाधारण्यस्या संग्रहः, विशेषणान्तरं प्रक्षिप्य बाधादिवारणे च गौरवमित्यभिप्रेत्य पूर्वपक्षोक्तरीतिं परित्यज्य प्रकारान्तरेण बाधादिकं वारयितुमुक्तदलद्वयनिष्कृष्टार्थमाह तथाचेति। यद्धर्मीति। सधर्मितावच्छेदकहेतुमत्तानिश्चयकालीनयादृशविशिष्टविषयकनिश्चयसामान्यं स्वसमानकालीनहेतुमत्तानिश्चयसमानधर्मितावच्छेदककानुमितिसामान्यप्रतिबन्धकं ता-

@ विवृतिः @

महाविरोधित्वादत आह हेताविति। बाधेति। ह्रदपक्षकवह्न्यादि साध्यकत्वे [illegible] यदह्रदपक्षबाधवह्न्यभाववद्ह्रदस्य वदह्रदरूप सत्प्रतिपक्षयोरतिव्याप्तिवारणमित्यर्थः। असंग्रहमिति। तयो हेतुधर्मिक पक्षवृत्तित्वमहाविरोधित्वात् अनुमितिविरोधित्वाभावेतिभावः॥

ननु व्याप्तिमद् विरोधि[illegible]मेवास व्यभिचारत्वमस्तु, तथाच [illegible] बाध [illegible] महाविरोधित्वादत आह पूर्ववत् पक्षवृत्तित्वे इत्यादि। साध्यव्यापकीभूतेति। [illegible] व्यापकीभूताभावप्रतियोगित्व [illegible]। असंग्रह इति। [illegible] असाधारण्यस्या [illegible] ॥

[illegible] अनुमितिविरोधिनि निवेशेन बाधादिकं [illegible] विशेषणान्तरमिति। गौरवमिति [illegible] बाधादिवारकत्व [illegible] उक्तदलद्वयेति। [illegible] अनुमिति विरोधित्व [illegible] ॥

सधर्मितेति [illegible] हेतुमत्तानिश्चय [illegible]। स्वसमानेति। स [illegible] हेतुमत्तानिश्चयसमान [illegible] सामान्यप्रतिबन्धकमित्यर्थः॥

तादृशविषयकत्वमिति। [illegible] ननु [illegible] हेतुमत्-

❀ गादाधरी ❀

दृशधर्मवत्त्वमित्यर्थः। समूहालम्बनात्मकस्योदासीनपदार्थविषयकनिश्चयस्य

❀ विवृतिः ❀

तादृशवृत्तित्वनिश्चयस्यासम्भवेऽपि कालान्तरीण तादृशनिश्चयविषय साध्याभाववद्वृत्तित्वमादायानुपसंहारिणि लक्षण समन्वयः ।

अत एवाव्याप्तिरिदमपि साधु संगच्छते इति मतं, तन्मंदम् , व्यभिचारित्वानुपसंहारित्वयोरभिन्नत्वे तेनरूपेण विभागानुपपत्तेः. मिथो विरुद्धधर्मेणैव विभागस्य सर्वसम्मतत्वात् ॥

सधर्मितावच्छेदकहेतुमत्ता संशयादिकालीन व्यभिचारादिनिश्चयस्यापि तादृशहेतुमत्ताज्ञानकालीन व्यभिचारादि निश्चयसामान्यान्तर्गतं तया तन्निश्चयसमानकालीन हेतुमत्तानिश्चयाऽप्रसिद्ध्या सर्वत्राऽसम्भव. स्यादत स्तादृश हेतुमत्ताज्ञानकालीनत्वमुपेक्ष्य तादृशनिश्चय कालीनत्वं यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयसामान्य विशेषणम् ।

सधर्मितावच्छेदककनिश्चये हेतु प्रकारकत्वाऽनिवेशेऽसम्भवः सधर्मितावच्छेदककोदासीन घटादिनिश्चयकालीनव्यभिचारादिनिश्चयस्यापि तादृशनिश्चयसामान्यान्तर्गतं तया तन्निश्चयसमानकालीन हेतुमत्तानिश्चयाऽप्रसिद्धे रतस्तन्निवेशः ।

यादृशविशिष्टविषयक ज्ञानसामान्यमित्युक्तावप्यसम्भव. सधर्मितावच्छेदककहेतुमत्तानिश्चयकालीन व्यभिचारादिसंशयादेरपि तादृश व्यभिचारादिज्ञानसामान्यान्तर्गतं तया तत्र यथोक्तानुमिति प्रति बन्धकत्वस्यासत्त्वादतो यादृश विशिष्ट विषयकनिश्चयपर्य्यन्तानुसरणम् ।

अथ शब्दत्ववान् घटः शब्दत्ववांश्चेत्याकारकज्ञानकाले तादृश हेतुमत्तानिश्चयकालीन नित्यत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिशब्दत्वनिश्चय कालीनहेतुमत्ताज्ञानधर्मितावच्छेदककानुमिति सामान्यान्तर्गतायाम् घटो नित्यः नित्यत्वव्याप्तिमच्छब्दत्वमित्याकारकानुमितौ नित्यत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिशब्दत्वनिश्चयस्याप्रतिबन्धकतया तादृशाऽसाधारण्येऽव्याप्ति रतः स्वसमानकालीनहेतुमत्ताज्ञानधर्मितावच्छेदककत्वमनिवेश्य तादृश निश्चयधर्मितावच्छेदककत्वमनुमितौ निवेशितम् ॥ अयं शब्दत्ववान् घटो रूपवांश्चेत्याकारक निश्चय कालीनासाधारण्यनिश्चयस्य घटादिधर्मिकानुमित्यप्रतिबन्धकतया पूर्वोक्ताऽसाधारण्येऽव्याप्तिरतः स्वसमानकालीननिश्चये हेतुप्रकारकत्वनिवेश इत्यन्यत्र विस्तरः ।

सामान्यपदद्वयोपादानस्य सार्थकत्वे सम्भवत्येव तादृश विशिष्टविषयकनिश्चये सधर्मितावच्छेदककहेतुमत्तानिश्चयकालीनत्वादि विशेषणम् सार्थकं सम्भवति नान्यथा अतः पश्चादुक्तस्यापि सामान्यपदद्वयस्य प्रथमत एव प्रयोजनमाह समूहा-

● गादाधरी ●

इत्यधर्मेवस्वमित्यर्थः। समूहालम्बनात्मकयोरुदासीनपदार्थविषयकनिश्चय

● विवृतिः ●

तादृशवृत्तित्वनिश्चयस्याभावेऽपि तत्कालीन तादृशनिश्चयविषय साध्याभाववृत्ति त्वमादायानुसंहारित्व सम्भव समन्वयः।

अत एवाव्याप्तिरिदमपि साधुमनस्को इति मतं, तदर्थम्, व्यभिचारित्व वत्त्वादिरूपयोरभिमतेन तेनरूपेण विभागानुपपत्तेः मिथो विरुद्धधर्मैरेव विभागल क्षणस्य त्वात् ॥

व्यभिचारकोटेरक्तहेतुमत्ता संशयादिकालीन व्यभिचारादिनिश्चयस्या तादृशहेतुमत्तानकालीन व्यभिचारादि निश्चयसामान्यान्तर्गत तथा तन्निश्चय नकालीन हेतुमत्ताविशेषः प्रसिद्धया तत्तावन्मात्र स्यादि स्यादृश हेतुमत्ता नकालीनत्वनुरोध तादृशनिश्चय कालीनत्वादृशाविशिष्टविषयनिश्चयत्व निवेशात्।

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

● दीधितिः ●

साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वन्तु तथा, साधनविरोधी तु धर्मि

● गादाधरी ●

र्णेतावद्व्यभिचारनिश्चयसामान्यान्तर्गतस्य स्वसमानकालीनहेतुमत्ता नावच्छिन्नाऽसंभवः स्यादिति प्रथमं कालीनान्तं निश्चयविशेषणम् निष्ठधर्मितावच्छेदकहेतुमत्तानिश्चयकालीनव्यभिचारनिश्चयकालीनहेतु मत्ताज्ञानधर्मितावच्छेदकाप्रसिद्धा। तद्दोषवारणाय [illegible] हेतुमत्ताज्ञा धर्मितावच्छेदकत्वविशेषणम्। अनुमितिसामान्यान्तर्गतायां स्वसमान

● विवृतिः ●

न तथापि क्षतिः, तादृशानुमितित्वस्य [illegible] अद्भुतत्वाद्यविषयकतादृशानुमितत्व [illegible] तत्र [illegible] प्रतिबध्यतायां [illegible] ॥

तादृशनिश्चय [illegible] धर्मितावच्छेदकहेतुमत्तानिश्चय कालीन [illegible] धर्मितावच्छेदकहेतुमत्ता निश्चय [illegible] कालीन व्यभिचारादिनिश्चयस्य [illegible] हेतुमत्ता [illegible],

एवं हेतुमत्तानिश्चये तद्धर्मितावच्छेदकत्वाऽनिवेशेऽपि पुनरस्मा [illegible] निर्धर्मितावच्छेदक [illegible] हेतुमत्ता [illegible] निश्चय कालीन व्यभिचारा दिनिश्चयस्यापि तादृश निश्चयसामान्यान्तर्गततया तद्विषय समानकालीन हेतुमत्ता निश्चय धर्मितावच्छेदकत्वाऽप्रसिद्धेरित्यत हेतुमत्ताज्ञाने समानकालीनत्वे स्यादि तद्धर्मितावच्छेदकत्वस्य विशेषणं निवेशनेन ॥

अनुमिति सामान्ये [illegible] हेतुमत्तानिश्चय [illegible] [illegible] विरहात् [illegible], [illegible] धर्मितावच्छेदक हेतुमत्तानिश्चय [illegible]। [illegible] हेतुमत्ता निश्चय [illegible] अनुमिति [illegible] [illegible] ॥

● [illegible] ●

[illegible]

॥ दीधितिः ॥

दोषितत्वात् न तादृशी । सर्वं साध्याभाववत् तद्व्याप्यवद्वेत्यादिकञ्च

॥ गादाधरी ॥

कालीनहेतुमत्ताज्ञानासमानासमानधर्मितावच्छेदककसाध्यानुमितौ हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नस्य साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वज्ञाणं न प्रतिबन्धकं नित्यत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिशब्दत्वमित्यादिज्ञानदशायामयं नित्य इत्यादिज्ञानोत्पत्तावविवादादित्यसाधारण्यान्निरतः स्वसमानकालीनहेतुमत्तानिश्चय समानधर्मितावच्छेदकान्तमनुमितिविशेषणम् । तथा च इदन्त्वादि धर्मितावच्छेदककनित्यत्वादिविशिष्टबुद्धौ शब्दत्वादि धर्मिकनित्यत्वादिव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वरूपानित्यत्वीयव्यतिरेकव्याप्तिनिश्चयविशिष्ट तद्धर्मितावच्छेदककशब्दत्वादिमत्ताज्ञानस्य तदभावव्याप्यवत्ताज्ञानमुद्रया प्रतिबन्धकत्ववद्विशेषणविशेष्यभावे विनिगम-

॥ विवृतिः ॥

ननु च विशेषण दानेवा पपमसाधारण्य संग्रहः अत आह तथा चेति । इदंत्वादीति । अयं नित्य इत्याकारक विशिष्ट बुद्धावित्यर्थः । शब्दत्वादीति । शब्दत्वं नित्यत्वव्यापकीभूता भाव प्रतियोगीत्याकारक तादृश प्रतियोगित्वरूपानित्यत्वाभावात्मक साध्याभाव व्यतिरेक व्याप्ति निश्चय विशिष्टस्येत्यर्थः ॥

तद्धर्मितेति । इदंत्वधर्मितावच्छेदकक शब्दत्वादिमत्ता निश्चयस्येत्यर्थः । तदभावेति । नित्यत्वाभावव्याप्य प्रकारकनिश्चयत्वेनेत्यर्थः । प्रतिबन्धकत्ववत्=यथा प्रति बन्धकत्वम् । विशेषणविशेष्यभावे=विशेषण विशेष्यत्वे । विनिगमनाविरहेण=तादृश व्याप्तिनिश्चयस्यैव विशेषणत्वमित्यत्र विनिगमनाभावेन ।

तादृशेति । इदंत्वावच्छिन्न धर्मिक शब्दत्वादिमत्ता निश्चय विशिष्टस्येत्यर्थः ।

॥ मनोरमा ॥

न च निरवच्छिन्नहेतुतावच्छेदकतावत्तासम्बन्धेन हेतुमत्तानिश्चयस्य विवक्षणात्साध्यासिद्धिनि- [illegible], [illegible] व्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वस्य [illegible], निरवच्छिन्नहेतुतावच्छेदकताकहेतुमत्तानिश्चयस्याप्रसिद्धेः ।

[illegible], [illegible] प्रतियोगिताकहेतुतावच्छेदक [illegible] [illegible] हेतुमत्तानिश्चय [illegible] धर्मितावच्छेदककहेतुमत्तानिश्चय [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] ॥

[illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible]

✽ दीधितिः ✽

धिना विपक्षवृत्तित्वादिना। पक्षकारेणानुगमकं रूपं व्यवच्छेद्य तस्य

✽ गादाधरी ✽

हेतुरिति ज्ञानस्य हेतुमत्ताज्ञानासमानकालीनस्य साध्यवत्ताज्ञानाप्रतिब-न्धकतया तादृशज्ञानविषयस्य निरुक्तलक्षणानाक्रान्तत्वेन नासाधारण्य-स्वरूपतोपपद्यते पक्षवृत्तित्वविशेषितस्य च बाधादिवद्धर्मिविशेषघटित-मूर्तिकतया नियतपक्षधर्मिकानुमितिविरोधित्वमेव न तु यत्र यत्र हेतुमत्त्वं ज्ञायते तत्तद्धर्मिकानुमिति सामान्यविरोधित्वमिति न तस्यापि तथात्व-सम्भव इति भावः।

यत्तु—हेतुमत्ताज्ञानमनिवेश्य तत्तद्धेतुधर्मिकसाध्यव्यापकीभूताभाव-प्रतियोगित्वनिश्चयत्वेनैव प्रतिबन्धकता, प्रतिबन्धतावच्छेदकं तु धर्मि-विशेषविषयकत्वाघटितं तत्तद्धेतुमत्ताज्ञानजन्यानुमितित्वमतः शब्दत्वं नित्यत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगीतिनिश्चयसत्त्वे समानधर्मितावच्छेदक

✽ विवृतिः ✽

जगदीशमतं दूषयितुमुपन्यस्यति यत्त्विति। हेतुमत्ताज्ञानमनिवेश्य= समधर्मितावच्छेदकक हेतुमत्तानिश्चय वैशिष्ट्यमनिवेश्य । तत्तद्धेत्विति। शब्दत्वादिधर्मिक नित्यत्वव्यापकीभूताभाव प्रतियोगित्वनिश्चयत्वेनैवेत्यर्थः। आद्या क्षानिवृत्त्यर्थमाह प्रतिबध्यतावच्छेदकन्त्विति । धर्मिविशेषेति। तत्-द्धर्मि विषयत्वादेः प्रतिबध्यतावच्छेदकत्वमनन्तर्भाव्यैवेति तात्पर्यम्॥ तत्तद्धे-त्विति। तत्तच्छब्दत्वादि प्रकारक निश्चयजन्यानुमितित्वमित्यर्थः। अत इति।

✽ मनोरमा ✽

निश्चयीयनिरवच्छिन्नधर्मितावच्छेदकताकानुमितिप्रसिद्ध्या सर्वत्रासम्भवः स्यात् अतः धर्मधर्मि तावच्छेदकतायां निरवच्छिन्नत्वनिवेशः।

यदि अप्रवृत्त्यं सकलात् तदुक्तेत्याकारकानुमानजन्यहेतुमत्तानिश्चयकालीन वह्निव्याप्यधू-माभावप्रतियोगित्वमित्याकारकनिश्चयस्यापि यथोक्तनिश्चयमध्यान्तर्गतत्वात् तदुपमानकालीन-हेतुमत्तानिश्चयधर्मितावच्छेदकीभूतपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यताकानुमितिप्रतिबन्धकत्वमिति तदव-स्थमेव तादृशानुमितित्वस्यावच्छेदकत्वमव्याप्तिरिति प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वमप्यस्ति।

न च गुरुतरविशेषणघटितत्वेन हेतुमत्तानिश्चयस्य विरोधित्वमावश्यकमिति वाच्यम्। अत्र प्रथमप्रवेशानुपपत्तेः हेतुमत्त्वमितिहेतुमत्तानिश्चयस्यापि तत्त्वात् तदस्या कारकहेतुमत्ता-निश्चयानन्तरम् ततो वह्निव्याप्यधूमाभाव प्रतियोगित्व मित्याकारकाप्रामाण्यज्ञानं तदाऽसाधा-रण्येऽव्याप्तेरतिरेकेण तादृशानुपपत्तेः।

तथापि दोषविषयकनिश्चयकालीनविशेष्यहेतुमत्तानिश्चयविशेष्यतावच्छेदकानुमिति-धर्मिकविशेष्यताकानुमितित्वस्य प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वं निर्वाच्यम्, हेतुमत्तानिश्चय-

द्भावनाच्च लक्षणानुरोधेन प्रत्येकमेव हेत्वाभासत्वम् ॥

❁ दीधितिः ❁

हेत्वाभासतावच्छेदकत्वं निरस्यति (हेत्वाभास) लक्षणानुरोधेनेति ।

❁ गादाधरी ❁

कशब्दत्ववत्तानिश्चयस्य चासत्त्वे नित्यत्वाद्यनुमितेर्नानुपपत्तिः तदानीं हेत्वन्तरज्ञानेनैवानुमितिजननात्तस्याश्च शब्दत्वधर्मिकतादृशाभावप्रतियोगित्वनिश्चयाप्रतिबध्यत्वात्, एवं च पक्षवृत्तित्वाविशेषितं निरुक्तरूपमेवासाधारण्यम्, लक्षणे अनुमितिपदस्य प्रकृतहेतुकानुमितिपरतया प्रकृतहेतुकानुमितिसामान्यविरोधित्वस्यानतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वघटितस्यापि तत्र सत्त्वेन तदसंग्रहाप्रसक्तेरिति समाधानम्-तन्न मनोज्ञं विज्ञा-

❁ विवृतिः ❁

यतस्तादृशानुमितित्वं प्रतिबध्यतावच्छेदकं अत इत्यर्थः । **समानेति** । अनुमितीयधर्मितावच्छेदकावच्छिन्न विशेष्यक शब्दत्वादि प्रकारक निश्चयस्येत्यर्थः । तदानीम् = तादृशशब्दत्वनिश्चयाऽसहकृत शब्दत्वधर्मिक नित्यत्वव्यापकीभूताभाव प्रतियोगित्वप्रकारक निश्चय दशायाम् । हेत्वन्तरज्ञानेनैव=शब्दत्वादिभिन्न हेत्वादि प्रकारकनिश्चयेनैव । तस्याश्च=हेत्वन्तरजन्यानुमितेश्च । **शब्दत्वादिकमिति** । शब्दत्वं नित्यत्वव्यापकीभूताभाव प्रतियोगीत्याकारकनिश्चयाऽप्रतिबध्यत्वादित्यर्थः ॥

उपसंहरत्येवञ्चेति । **निरुक्तेति** । हेतुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभाव प्रतियोगित्व मेवासाधारण्यमित्यर्थः । **प्रकृतेति** । प्रकृतहेतु प्रकारकनिश्चयजन्य प्रकृतसाध्यविधेयकानुमितिपरतयेत्यर्थः । **प्रकृतहेतुकेति** । प्रकृतहेतु प्रकारकनिश्चयजन्यतादृशानुमिति सामान्य विरोधित्वमित्यर्थः । तत्र=हेतुनिष्ठसाध्यव्यापकी भूताभावप्रतियोगित्व रूपासाधारण्ये । तदसंग्रहाऽप्रसक्तेः = पक्ष वृत्तित्वाऽविशेषित तादृशाऽसाधारण्याऽसंग्रहाऽप्रसक्तेः ॥

इति समाधानमिति । तथाच यद्रूपावच्छिन्न विषयकनिश्चयत्वं प्रकृतहेतु-

❁ मनोरमा ❁

यत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यताकानुमितित्वव्यापकत्वस्यासाधारण्यनिश्चयप्रतिबध्यतायां सत्त्वादितिचेचिन्त्य ॥

वस्तुतस्तादृशहेतुमत्तानिश्चयविशिष्टानुमितित्वव्यापकत्वमेव प्रतिबध्यतायां निवेश्यम् इतिन कोऽपिदोष., हेतुमत्तानिश्चयवैशिष्ट्यमनुमितौ किञ्चिदवच्छिन्नत्व निरवच्छिन्नत्वोभयाभाववत्त्वीय हेतुप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकतावद्धर्मवत्त्वसम्

॥ गादाधरी ॥

दत्वादिनिश्चयदशायां तत्समानधर्मितावच्छेदकताकशाब्दबोधापत्ते-
रन्यहेतुकशाब्दानुमित्यापत्तेश्च दुर्वारत्वात्। न चान्यहेतुकापि समान-
धर्मितावच्छेदककतद्व्याप्यज्ञानाधीनानुमितिः तद्व्याप्यज्ञानजन्यैवेति न तदा-
पत्तिसम्भव इति वाच्यम्। व्याप्यत्वज्ञानवच्छिन्नहेतुप्रकारताशालिज्ञान-

॥ विवृतिः ॥

निश्चयदशायामित्यर्थः। तत्समानेति। शब्दत्वादिहेतुमत्तानिश्चयधर्मितावच्छेद-
कीभूतधर्मावच्छिन्नविशेष्यकशाब्दापत्तेरित्यर्थः। आदिना ज्ञानलक्षणासन्निकर्षजन्य-
नित्यत्वप्रत्यक्षसंग्रहः। अन्यहेतुकेति। शब्दत्वभिन्नहेतुक हेतुमत्तानिश्चयधर्मिता-
वच्छेदकक नित्यत्वानुमित्यापत्तेश्चेत्यर्थः॥

इदंत्वावच्छिन्नविशेष्यकशब्दत्वप्रकारक निश्चयजन्यानुमितेः अयं नित्य इत्या-
कारकतया शाब्दानुमितिं प्रति यदिशब्दत्वधर्मिक नित्यत्वव्याप्यत्वकीभूताभावप्रतियो-
गित्वनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वं तदा निरुक्तनिश्चयद्वयकाले शब्दत्वान्यलिङ्गक शाब्द-
शानुमित्यापत्तिरेव न सम्भवति, शब्दत्वादिलिङ्गकानुमितित्वेन शब्दत्वान्यलिङ्गकशाब्द-
शानुमितेरपि धर्मिग्राहकतया तत्रापि शाब्दप्रतियोगित्व निश्चयस्य प्रतिबन्धकत्व
सम्भवात् इत्याशङ्कने नचेतिवाच्यमिति परेणान्वयः॥

अन्यहेतुक [illegible]। समानेति। अन्यहेतुकानुमितीय
धर्मितावच्छेदक [illegible] कालीनानुमितिरित्यर्थः। अन्यहेतुकेति
पूर्वेण [illegible] शब्दत्वादिमत्ताज्ञानजन्यैव। नतदापत्तिसम्भवः=
[illegible] नसम्भवः। अन्यहेतुकानुमितेरपि शब्दत्वादिहेतुकानु-
मित [illegible] निश्चयप्रतिबध्यतावच्छेदकधर्माक्रान्तत्वादिति

[illegible] शब्द-
[illegible] हेतुप्रकार [illegible] निश्चयस्या-
[illegible] व्याप्यत्वेति। [illegible]
[illegible]

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

स्यानुमितिजनकत्वे मानाभावात् अन्यलिङ्गकपरामर्शघटितसामग्र्यां तत्तद्धर्मिकत्वादृशनिश्चयाभावस्यानन्तर्भावेन तद्बलादापत्तेः कथामात्रेण वारयितुमशक्यत्वाच्च । एतेन समानधर्मितावच्छेदककत्वद्वत्ताज्ञानानन्तर्गत-

॥ विवृतिः ॥

मानाभावादिति । तथा च शब्दत्वं नित्यत्वव्याप्यजीभूताभाव प्रतियोगीत्याकारकनिश्चयघटित शब्दत्ववानयमित्याकारक निश्चयदशायाम् शब्दत्वान्यलिङ्गिकायाः अयं नित्यइत्याकारककानुमिते रापत्तिवारणम् मन्मते दुःशक्यमेवेत्याशयः ॥

ननु लिङ्गदर्शनस्यानुमितिहेतुत्वात् तत्त्वेनव्याप्यत्वाऽविशेषित हेतुप्रकारकज्ञानस्यापि अनुमितिजनकत्व मुपगमेव, तथा च शब्दत्ववानयमित्याकारक ज्ञानकालीन शब्दत्वान्यलिङ्गकेऽन्यावच्छिन्न विशेष्यक नित्यत्वानुमितेरपि शब्दत्वादिलिङ्गकत्व सम्भवत्येवेत्यत आह्वान्यलिङ्गकेति । यत्तुनोऽन्यलिङ्गकेत्याद्यभिधानप्रयोजनं तु एतेनेत्यादिना स्वयमेवाग्रे दर्शयिष्यतीत्यवधेयम् ।

नित्यत्वव्याप्ति सहितशब्दत्वान्यलिङ्गकपरामर्शघटित सामग्र्या इत्यर्थः । तत्तद्धर्मिकेति । शब्दत्वादिधर्मिक नित्यत्वव्याप्यत्वीभूताभाव प्रतियोगित्व निश्चयाभावस्येत्यर्थः ।

अनन्तर्भावेणेति । शब्दत्वान्यलिङ्गकपरामर्शघटित सामग्र्या शब्दत्वान्यलिङ्गधर्मिक नित्यत्वादिव्याप्यत्वीभूताभाव [illegible] रनिश्चयाभावस्यैवान्तर्भावादित्याशय ।

तद्बलात्=अन्यलिङ्गकपरामर्शघटित सामग्रीबलात् । [illegible] – अन्यलिङ्गकानुमित्यापत्ते । वारयितुमशक्यत्वाच्चेति । [illegible] नित्यत्वव्याप्तिसहित शब्दत्वान्यलिङ्गकपरामर्शघटित सामग्रीमत्त्व [illegible] न स्यात् मित्यापत्तिव [illegible] मन्मते समयत्नो तद्वारणम् ।

एतेनेति । [illegible] मादाय द्वितीयविध्या [illegible] । समानेति । [illegible] च्छेदक [illegible] विशेष्यकप्रकृतहेतुप्रकारक [illegible] नवशाऽत्यर्थः ।

॥ मनोरमा ॥

[illegible] सर्वत्रैव हेतुमत्तानिश्चय [illegible] हेतुव्याप्यत्वनिश्चयवत्त्वं [illegible] नैव सम्भवति । [illegible] सामग्रीसत्त्व [illegible] मुख्यविशेष्य [illegible]

॥ गादाधरी ॥

स्यानुमितिजनकत्वे मानाभावात् अन्यलिङ्गकपरामर्शघटितसामग्र्या तत्तद्धर्मिकतादृशनिश्चयाभावस्यानन्तर्भावेन तद्बलादापत्तेः कथामात्रेण वारयितुमशक्यत्वाच्च। एतेन समानधर्मितावच्छेदककतद्ग्राह्यज्ञानानन्तरोत्प-

॥ विवृतिः ॥

मानाभावादिति। तथा च शब्दत्वं नित्यत्वव्याप्यतावच्छेदकीभूताभाव प्रतियोगित्व-प्रकारकनिश्चयसहित शब्दत्ववानयमित्याकारक निश्चयद्वयाम् शब्दत्वान्यलिङ्गिकायाः अयं नित्यइत्याकारकस्यानुमिते रापत्तिवारणम् भवन्मते दुःशकमेवेत्याशयः॥

ननु लिङ्गदर्शनस्यानुमितिहेतुत्वात् तत्त्वेनव्याप्यत्वाऽविशेषित हेतुप्रकारकज्ञानस्यापि अनुमितिजनकत्वं सुघटमेव, तथा च शब्दत्ववानयमित्याकारक ज्ञानकालीन शब्दत्वान्यलिङ्गकैदत्वावच्छिन्न विशेष्यक नित्यत्वानुमितेरपि शब्दत्वादिलिङ्गकत्व सम्भवत्येवेत्यत आहान्यलिङ्गकेति। वस्तुतोऽन्यलिङ्गकेत्याद्यभिधानप्रयोजनं तु एतेनेत्यादिना स्वयमेवाग्रे दर्शयिष्यतीत्यवधेयम्।

नित्यत्वव्याप्ति सहितशब्दत्वान्यलिङ्गकपरामर्शघटित सामग्र्या इत्यर्थः। तत्तद्धर्मिकेति। शब्दत्वादिधर्मिक नित्यत्वव्यापकीभूताभाव प्रतियोगित्व निश्चयाभावस्येत्यर्थः।

अनन्तर्भावेणेति। शब्दत्वान्यलिङ्गकपरामर्शघटित सामग्र्यां शब्दत्वान्यलिङ्गधर्मिक नित्यत्वादिव्यापकीभूताभाव प्रतियोगित्वनिश्चयाभावस्यैवान्तर्भावादित्याशयः।

तद्बलात्=अन्यलिङ्गकपरामर्शघटित सामग्रीबलात्। आपत्तेः=अन्यलिङ्गकानुमित्यापत्तेः। वारयितुमशक्यत्वाच्चेति। तादृश निश्चयद्वयकाले नित्यत्वव्याप्तिसहित शब्दत्वान्यलिङ्गकपरामर्शघटित सामग्रीसत्वे शब्दत्वान्यलिङ्गक तादृशानुमित्यापत्तिवारण भवन्मते नसम्भवतीतिहृदयम्॥

एतेनेति। ननिस्तार इति परेणान्वय। अन्यलिङ्गकपरामर्शघटित सामग्रीमादाय द्वितीयदोषा आपत्तिदानेनेत्यर्थः। समानेति। प्रकृतानुमितीयधर्मितावच्छेदकावच्छिन्न विशेष्यकप्रकृतहेतुप्रकारक निश्चय नन्तरोत्पत्तिकत्व निवेशऽपीत्यर्थः।

॥ मनोरमा ॥

विरहवत्ताधारावलिम्बासिद्धिवारणाय सर्वत्र हेतुमत्तानिश्चयपदेन हेतुप्रकारतानिरूपितमुख्यविशेष्यतानिरूपितविषयताशालिनैव संभवति। नन्वेवमिमान् आपत्त्यादिभ्यश्च बहुयभावबद्धतिस्वविशेष्टात्वेतदव्यभिचारनिश्चयस्य मुख्यविशेष्यता एव हेतुमत्तानिश्चय (मकत्वा) शाद्दानिश्च

॥ गादाधरी ॥

विरुद्धत्वनिवेशेऽपि न निस्तार इत्यत उक्तमत्यावेशन ।

एतन्मते पक्षवृत्तित्वाविशेषितहेतुनिष्ठसाध्याभावीयान्वयव्याप्तेरप्य-

॥ विवृतिः ॥

न निस्तार इति । शब्दत्वादिप्रकारकेदंत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकनिश्चयानन्तरोत्पत्तिकानुमितित्वावच्छिन्नं प्रति शब्दत्वादिधर्मिक नित्यत्वव्याप्यवत्त्वानवगाहिभूताभावप्रतियोगित्वादिरूपकत्वेन प्रतिबन्धकत्वाभ्युपगमे न तादृशनिश्चयसहकृतेदंत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यक शब्दत्वादिनिश्चयकाले शब्दत्वान्यलिङ्गक तथाविधानुमित्यापत्तिः, निरुक्तानुमितेः शब्दत्ववानयमित्याकारक निश्चयानन्तरोत्पत्तिकत्वेन तादृशप्रतियोगित्वनिश्चयप्रतिबध्यत्वादिति व्याप्यत्वाऽविशेषितहेतुप्रकारकनिश्चयस्यानुमित्यहेतुत्वेऽनिस्तारोक्तेः कोऽभिप्राय इति वदन्ति तथापि अन्यलिङ्गकपरामर्शादिघटित सामग्रीकालात् अन्यलिङ्गकानुमित्यापत्तेरनुद्धारान्न निस्तार इत्याशयः ॥

इदमत्रावधेयम् । लौकिकसन्निकर्षाघटन्य तत्प्रकारकबुद्धिसामान्यं प्रत्येव तदभावव्याप्यवत्ताप्रकारकनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतायाः सर्वसम्मततया नित्यत्वव्याप्यवत्त्वाभावाविषयकशब्दत्वनित्यत्वाभाववत्त्वनिश्चयसहकृतेदंत्वावच्छिन्नविशेष्यकशब्दत्वादिप्रकारकनिश्चयस्यापि नित्यत्वाभाव व्यतिरेक व्याप्यवत्तानिश्चयमुद्रया अयं नित्य इत्याकारकानुमितेरनुत्पादसामान्यं प्रत्येव प्रतिबन्धकतया आवश्यकतया जगदीशमते तादृशानुमित्यापत्तिसम्भवस्तु सुधीभिर्विवेचनीयः ।

किञ्च यादृशयादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपित यादृशधर्मविशिष्टप्रकृतहेतुप्रकारक निश्चयस्य तादृश तादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपित प्रकृतसाध्यविधेयक प्रकृतसाध्यव्याप्यहेतुप्रकारकानुमितित्वव्यापकत्वविशिष्टविशेष्यतानिरूपित प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वेऽपि तादृशधर्मयोः सन्निवेशः इत्युक्तौ जगदीशमते प्रकृतानुमित्यादिदोषाभावस्तु सम्भवति विभावनीयमिति ॥

ननु अयं शब्दत्ववान् इत्याकारकहेतुमत्तानिश्चयसहकृतनित्यत्वव्याप्यशब्दत्व-मित्याकारक [illegible] अत नित्यत्वाद्याकारकानुमितेरनुत्पादा नित्यत्व दशायामन्यलिङ्गक [illegible] तत्रापि इति । निष्कलङ्कप्रायोऽयमर्थः ।

पक्षवृत्तित्वेति [illegible] हेतोर्निरूपणीयव्याप्तिघटक [illegible]

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

❀ गादाधरी ❀

साधारण्यरूपत्वमेवेति न तत्राऽतिव्याप्तिरित्यवधेयम्। तथा-निरुक्तानुमितिसामान्यविरोधि, धर्मिविशेषितत्वात्-धर्मिविशेषघटितत्वात्। तादृशौ न तादृशानुमितिसामान्यविरोधिनौ।

नन्वेवमपि सर्वमाकाशवत्प्रमेयत्वादित्यादिस्थलीयबाधप्रतिरोधयोरतिव्याप्तिः सर्वमाकाशाभाववदित्यादिनिश्चये क्वचिदप्याकाशाद्यनुमितेरनुदयादनुभवानुरोधेनासमानधर्मितावच्छेदकज्ञानेऽपि तत्प्रतिबन्धकत्वक-

❀ विवृतिः ❀

ल्पनीयान्वयव्याप्तेरपीत्यर्थः। मतप्रातिव्याप्तिरिति। तथा च हेतुर्नत्र साध्यवदवृत्तित्वस्याप्येतन्मते लक्षणत्वात्तत्रातिव्याप्तिशङ्केतिभाव ॥

निरुक्तेति। शब्दत्वादिनिश्चयधर्मितावच्छेदकावच्छिन्ननित्यत्वाद्यनुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदक विषयितानिरूपकतावच्छेदकधर्मवानित्यर्थः।

ह्रदो वह्निमान्धूमादित्यादौ घटादिधर्मिकधूमादिमत्तानिश्चयकालीन वह्न्यभाववान् ह्रदरूपबाधनिश्चयकालीन तादृश हेतुमत्ता निश्चयधर्मितावच्छेदकघटत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकवह्न्याद्यनुमितेरपि तादृशानुमितिसामान्यान्तर्गततया तत्र बाधसत्प्रतिपक्षनिश्चयस्याऽप्रतिबन्धकत्वात्तत्र बाधप्रतिरोधयोरतिव्याप्तिरित्याशयेनाह धर्मिविशेषितेति। पक्षरूपधर्मिविशेषघटितत्वादित्यर्थः। न तादृशाविति। न तथाविधहेतुमत्ता निश्चय धर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यकानुमिति सामान्यविरोधिनावित्यर्थः ॥

सधर्मितावच्छेदककेत्यादिरीत्या लक्षणार्थनिर्वचनेऽपि सर्वमाकाशवत्प्रमेयत्वादित्यत्राकाशाभाववत् सर्वरूपबाधेऽति व्याप्ति, निरुक्तबाधनिश्चयस्यानुभवबलात् घटादिधर्मिकाकाशानुमितिप्रत्यपि प्रतिबन्धकतया तादृशनिश्चयसमानकालीन हेतुमत्तानिश्चयसमानधर्मितावच्छेदककाकाशानुमितिसामान्यं प्रत्येव प्रतिबन्धकत्वात्, यादृशविशिष्टविषयक निश्चयपदेनाकाशाभाववत् सर्वरूपबाधनिश्चयस्य धर्तुशक्यत्वात् इत्याशङ्क्य सर्वमाकाशाभाववदितिदीधितिमवतारयति नन्वेव मपीत्यादि।

❀ मनोरमा ❀

न चास्य पि ह्रदो वह्निमान् वह्न्यभाववानित्यत्र वह्न्यभाववद्ह्रदरूपबाधनिश्चयस्य ह्रदमुख्यविशेष्यकहेतुमत्तानिश्चयात्मकतया निरुक्तबाधेऽतिव्याप्तिवारणायैव सन्निवेश्यं हेतुमत्तानिश्चये निवेशनीयमिति वाच्यम् निरुक्तबाधादिवारणाय पक्षतावच्छेदकमात्रावच्छिन्नविशेष्यकमात्रानुमितिविरोधित्वस्य यादृशविशिष्टविषयकनिश्चये विवक्षितत्वात्।

पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्यमात्राऽविरोधित्वबलेनैव वा निरुक्तबाधादिवारणसम्भवात्।

पक्षेन प्रथमकालीना-नानुमानत्वमुक्तम् अप्रदानम मंगलम्,इत्याचक्षते न नन्वह्रदकालीनह्रदो वह्निमान् ... तादृशविशिष्टाभावविरोधित्वासाधारणनिश्चयस्य हेतुमत्ता-

॥ गादाधरी ॥

न्नानयोरनुमितिसामान्यविरोधित्वादिति अत आह सर्वमिति । इत्यादिकम्–इत्याकारकज्ञानविषयबाधादिकम् । अग्रिमविरोधिपदद्वयस्य प्रतिबन्धकतया इत्यादिकमित्यस्य इत्याकारकज्ञानमित्येवार्थः । सामानाधिकरण्यग्रहविरोधीति । साध्यसामानाधिकरण्यस्य साध्यवत्त्वघटितत्वादिति शेषः । तथा चाविरोध्यन्तेनैव तद्वारणमिति भावः । निर्धर्मितावच्छेदकस्य ज्ञानस्य बाधाद्यप्रतिबध्यत्वे साध्यसमानाधिकरण्यज्ञानस्य

॥ विवृतिः ॥

स्वमते=स्वपक्षनिवृत्तित्वमित्यादिना लक्षणार्थस्य निर्वचनेऽपि । असमानेति ।

सर्वस्यापीति घटत्वादिधर्मितावच्छेदकज्ञानेऽपीत्यर्थः । तथाविधप्रतिबन्धकत्वस्य [illegible] । तयोः=बाधप्रतिरोधयोः ।

इत्याकारकेति । सर्वं [illegible] विषयीभूतबाधादिकमित्यर्थः । आदिपदात् सर्वं [illegible] विषयकविरोधपरिग्रहः ।

[illegible] संगतिः, साध्यसमानाधिकरण्यग्रहविरोधित्वेन साध्यसामानाधिकरण्य ग्रहविरोधीत्यादिग्रन्थघटकविरोधिपदद्वयस्य प्रतिबन्धकत्वार्थतया बाधादिना सह [illegible] विरोधित्वार्थस्य अन्वयानुपपत्तेः बाधादिज्ञानस्यैव प्रतिबन्धकत्वात् इत्यत आह अग्रिमेति । इत्याकारकेति । इत्याकारकज्ञानमित्यर्थः । तथा च बाधादिज्ञानस्यैव विरोधित्वार्थेन [illegible] ॥

साध्यसामानाधिकरण्यादि [illegible] साध्यवत्त्वेति । साधनाधिकरणेति । अविरोध्यन्तेन=साध्यसामानाधिकरण्य ग्रहाविरोधित्वस्यैव । तद्वारणम् = [illegible] सर्वमित्यादि [illegible] ॥

सर्वं [illegible] घटत्वादिधर्मितावच्छेदकानुमितौ प्रतिबन्धकत्व [illegible] साध्यसामानाधिकरण्यग्रहे तथा [illegible] प्रतिबन्धकत्वम् [illegible] साध्यवत्त्व [illegible] तदीय [illegible] निरवच्छिन्न [illegible] । तथापि

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

[illegible]

ॐ गादाधरी ॐ

साध्यांशे निर्द्धर्मितावच्छेदककतया तदविरोधित्वमुक्तबाधादेरक्षतमेवेत्याशयेनाह अनुमितीति। व्यभिचारस्यापि प्रकृतसाध्यकप्रकृतहेतुकानुमितिविरोधित्वात् सामान्येति। तथा च तस्यान्यहेतुकानुमित्यविरोधित्वान्न तदसंग्रहः। उक्तबाधादेश्च सर्वहेतुकानुमितिविरोधित्वात्तद्वारणमिति भावः।

ॐ विवृतिः ॐ

बाधस्यसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहाऽविरोधितायाः निर्विवादतया तत्रातिव्याप्ति दुर्वारैवेत्याशङ्क्य प्रकारान्तरेण तादृश बाधादिवारणप्रयोजनकं साध्यानुमितिसामान्येत्यादि दीधितिग्रन्थमवतारयति निर्धर्मितावच्छेदककस्येत्यादि। अनुमितीति। तथा च प्रकृतसाध्यविधेयताकानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यता निरूपित प्रतिबन्धकतानूनत्वनिरुक्तलक्षणघटकयादृशविशिष्टविषयकनिश्चयसामान्ये विवक्षणीयमिति भावः।

साध्यानुमितिसामान्येत्यत्र सामान्यपदप्रयोजनमाहव्यभिचारस्यापीति। प्रकृतेति। प्रकृतहेतुकप्रकृतसाध्यविधेयताकयत्किञ्चिदनुमितिविरोधित्वादित्यर्थः।

सामान्यपदोपादानेतुनतव्यभिचारेऽव्याप्ति रित्याह तथाचेति। तस्य=व्यभिचारस्य। अन्येति। प्रकृतहेतुभिन्नलिङ्गकानुमित्यविरोधित्वादित्यर्थः। तदसंग्रहः=व्यभिचाराऽसंग्रह। व्यभिचारनिश्चयस्य साध्यानुमितिसामान्यान्तर्गतायां प्रकृतहेतुभिन्नलिङ्गकानुमितावप्रतिबन्धकतया साध्यानुमितिसामान्याऽविरोधित्वंव्यभिचारस्य सम्भवत्येवेतिहृदयम् ॥

उक्तबाधादेश्च =आकाशाभाववत् सर्वरूपबाधादेश्च। आदिना आकाशाभावव्याप्यवत् सर्वरूप सत्प्रतिपक्षपरिग्रहः। सर्वेति। प्रकृताऽप्रकृत हेतुकानुमित्यविरोधित्वादित्यर्थः। तद्वारणम्=तादृशबाधादिवारणम्।

सर्वमाकाशवत् प्रमेयत्वादित्यत्र आकाशाभाववत् सर्वरूपबाधनिश्चयस्य प्रमेयत्वहेतुकाकाशानुमितौ तदन्यहेतुकाकाशानुमितौ च प्रतिबन्धकतया साध्यानुमितिसामान्याऽविरोधित्वस्योक्तबाधादौ विरहात् नतादृशबाधादावतिव्याप्तिरित्याशयः ॥

ननु साध्यानुमितिसामान्याऽविरोधित्वं यदि सर्वहेतुकतत्साध्यविधेयानुमिति सामान्याऽविरोधित्वं तदानित्यत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिशब्दत्वरूपाऽसाधारण्येऽव्याप्ति,

ॐ मनोरमा ॐ

ननु धर्मितावच्छेदकावच्छेदेन विरुद्धतायां तेन तदभावसामानाधिकरण्येन, [illegible] हेतुकत्वे तदभावसामानाधिकरण्येन हेतुमत्तानिश्चयस्य [illegible] साध्येनाव्याप्ति, ।

अथ तदभावव्याप्यवान् [illegible] हेतुमत्तानिश्चयस्य [illegible]

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

यद्यपि शब्दत्वादिनिष्ठनित्यत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वरूपासाधारण्यज्ञानमन्यलिङ्गकानुमितावपि तत्समानधर्मिकशब्दत्वादिमत्ताज्ञानविशिष्टं सत्प्रतिबन्धकमिति प्रकृतसाध्यकानुमितिसामान्यविरोध्येवासाधारण्यम्, तथापि ज्ञानान्तरवैशिष्ट्याविशेषितज्ञानसामान्यप्रतिबन्धकत्वघटितविरोधिताया एवात्र निवेशनीयतया तादृशविरोधिताशून्यत्वमसाधारण्यमसाधारणमेव ।

॥ विवृतिः ॥

तादृशासाधारण्यनिश्चयस्य गर्वहेतुकनित्यत्वसाध्यकानुमितिमात्रं प्रत्येवानुमितीयधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यताकशब्दत्ववत्तानिश्चयसहितस्य प्रतिबन्धकत्वात् इत्याशंकते यद्यपीति । तत्समानेति । अनुमितीयधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यकशब्दत्वादिमत्तानिश्चयविशिष्टमित्यर्थः ।

समाधत्ते तथापीति । ज्ञानान्तरेति । ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नं यत् प्रकृतसाध्यानुमिति सामान्यप्रतिबन्धकत्वं तद्घटितायाः तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकधर्मवत्त्वरूपाया विरोधिताया इत्यर्थः । अत्र=अनुमितिसामान्याऽविरोधित्वे । निवेशनीयतयेति । तथा च ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नं यत् साध्यानुमिति सामान्यप्रतिबन्धकत्वं तदवच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकधर्मशून्यत्वमेवलक्षणघटकयादृशविशिष्टविषयकनिश्चयसामान्यमित्यत्र यादृशविशिष्टविचक्षणीयमितिभावः ॥

तादृशेति । ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नतादृशानुमितिसामान्यप्रतिबन्धकतावच्छेदकविषयितानिरूपकतावच्छेदकधर्मशून्यत्वमित्यर्थः ॥

असाधारण्यमसाधारणमेवेति । शब्दत्वादिमत्तानिश्चय सहितस्यैव नित्यत्वव्यापकीभूताभाव प्रतियोगिशब्दत्वरूपासाधारण्य निश्चयस्य साध्यानुमितिसामान्यप्रतिबन्धकतया ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्न साध्यानुमितिसामान्यप्रतिबन्धकत्वस्य तादृशासाधारण्य निश्चयेविरहात् एवं माकाशवदित्यादिस्थलीय ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्न-

॥ मनोरमा ॥

तथा च निश्चयसमानकालीनहेतुमत्तानिश्चयधर्मितावच्छेदकत्वप्रकाराविच्छिन्नविशेष्यकत्वघटनुमित्यप्रामाण्याऽसम्भवापत्तेरिति चेन्न—प्रकृतसाध्यानुमितिधर्मितावच्छेदकतापन्नयत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नहेतुमत्तानिश्चयकालीनत्वस्य यादृशविशिष्टविषयकनिश्चये विवक्षितत्वादित्यवधेयम् ॥

ननु तथाप्युक्तरूपेण वह्निमद्ध्रदकालीनवह्निमान् जलवद्ध्रदकालीनह्रदत्वादित्यत्र वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलेऽसाधारण्यानापत्तेऽतिव्याप्तिः, हेतुमत्तानिश्चयकालीनतादृशनिश्चयसामान्यस्यैव वह्निमद्ध्रदत्वावगाहितादृशानुमितिसामान्यप्रतिबन्धकत्वात्--इति चेन्न —स्वविशेष्यतावच्छेदकहेतु-

❀ गादाधरी ❀

साध्यांशे निर्द्धर्मितावच्छेदककतया तद्विरोधित्वमुक्तबाधादेरक्षतमेवेत्याशयेनाह अनुमितीति। व्यभिचारस्यापि प्रकृतसाध्यकप्रकृतहेतुकानुमिति विरोधित्वात् सामान्येति। तथा च तस्यान्यहेतुकानुमित्यविरोधित्वाच्च तदसंग्रहः। उक्तबाधदेश्च सर्वहेतुकानुमितिविरोधित्वात्तद्वारणमिति भाव.।

❀ विवृतिः ❀

बाधस्यसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहाऽविरोधितायाः निर्विवादतया तत्रातिव्याप्ति दुर्वारैवेत्याशक्य प्रकारान्तरेण तादृश बाधादिवारणप्रयोजनकं साध्यानुमितिसामान्येत्यादि दीधितिग्रन्थमवतारयति निर्धर्मितावच्छेदककस्येत्यादि। अनुमितीति। तथा च प्रकृतसाध्यविधेयताकानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यता निरूपित प्रतिबन्धकतान्यून्यक निरुक्तलक्षणघटकयादृशविशिष्टविषयक निश्चयसामान्ये विवक्षणीयमिति भावः।

साध्यानुमितिसामान्येत्यत्र सामान्यपदप्रयोजनमाहव्यभिचारस्यापीति। प्रकृतेति। प्रकृतहेतुकप्रकृतसाध्यविधेयताकयत्किञ्चिदनुमितिविरोधित्वादित्यर्थः।

सामान्यपदोपादानेतुनव्यभिचारेऽव्याप्ति रित्याह तथाचेति। तस्य=व्यभिचारस्य। अन्येति। प्रकृतहेतुभिन्नलिंगकानुमित्यविरोधित्वादित्यर्थः। तदसंग्रहः=व्यभिचाराऽसंग्रहः। व्यभिचारनिश्चयस्य साध्यानुमितिसामान्यान्तर्गतायां प्रकृतहेतुभिन्नलिंगकानुमितावप्रतिबन्धकतया साध्यानुमितिसामान्याऽविरोधित्वंव्यभिचारस्य सम्भवत्येवेतिहृदयम्॥

उक्तबाधादेश्च=आकाशाभाववत् सर्वरूपबाधादेश्च। आदिना आकाशाभावव्याप्यवत् सर्वरूप सत्प्रतिपक्षपरिग्रहः। सर्वेति। प्रकृताऽप्रकृत हेतुकानुमित्यविरोधित्वादित्यर्थः। तद्वारणम्=तादृशबाधादिवारणम्।

सर्वमाकाशवत् प्रमेयत्वादित्यत्र आकाशाभाववत् सर्वरूपबाधनिश्चयस्य प्रमेयत्वहेतुकाकाशानुमितौ तदन्यहेतुकाकाशानुमितौ च प्रतिबन्धकतया साध्यानुमितिसामान्याऽविरोधित्वस्योक्तबाधादौ विरहात् नतादृशबाधादावति व्याप्तिरित्याशय॥

ननु साध्यानुमितिसामान्याऽविरोधित्वं यदि सर्वहेतुकयावद्विधानुमिति सामान्याऽविरोधित्वं तदानित्यत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिशब्दत्वरूपाऽसाधारण्येऽव्याप्ति,

❀ मनोरमा ❀

न यत्वमितावच्छेदकावच्छेदेन विषयुणीया तेन हृदयसामानाधिकरण्येन, बह्निमाध्यकपर्वतहेतुकत्वे हरत्वसामानाधिकरण्येन हेतुमत्तानिश्चयमात्रावच्यसाधारण्येनाव्याप्ति, ॥

अथ वह्न्यभाववद् यस्मात् वह्न्यभावव्याप्यवान् यस्मात् इत्याकारकहेतुमत्तानिश्चयस्याम्बर्यमात्वे वह्नि अनुमिताववरोधित्व सामान्यावच्छिन्नस्यापि तदुद्भावात्(?) निबन्धनमात्रत्वं

॥ गादाधरी ॥

इदं त्ववधेयम् । सर्वमाकाशाभाववदित्यादिज्ञानस्याप्रमात्वविशेष-च्छेदकानुमितिविरोधित्वे मानाभावः तादृशज्ञानकाले इदमपि सर्वान्तर्गत-मित्यादिज्ञानसत्त्व एव इदमाकाशवदित्याद्यनुमित्यनुदयात्तत्र च तादृ-शज्ञानस्यैव मान्याभावावच्छेदकधर्मदर्शनविधया तादृशानुमित्यभावनि-

॥ विवृतिः ॥

सर्वहेतुकप्रकारानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकविरहिता निरुक्तज्ञानावच्छेदकं बाधस्य [illegible] निरुक्तासाधारण्यमाधारणतया भवति तादृशासाधारण्यमंशतस्त्वभिमतम् ॥

तदभावादिनिश्चयस्य स्वसमानधर्मितावच्छेदकतत्प्रकारकत्वेनैव प्रतिबन्ध-कतया आकाशाभावादिमत्त्वनिश्चयस्य घटत्वावच्छिन्नधर्मिकाकाशादिमत्तबुद्धि-प्रतिबन्धकत्वं निर्युक्तिकम् इति साध्यानुमितिमात्रस्याविरोधित्वविकल्पानुपप-त्तेऽपि निरुक्तसाध्यादिप्रकारकमात्रे तदुपादानं निरर्थकमित्यादेर्मूलस्य फलमिति । नातिप्रसिद्धत्वेनेति प्रयोजनाभावः । अप्रमात्वेनेति । घटत्वादिधर्मितावच्छेदकसाध्या-नुमितिप्रतिबन्धकत्वे इत्यर्थः । मानाभाव इति । प्रतिबन्धकत्वादिसाधनेनाग्रहत्व-[illegible] तादृशसाध्यादिप्रकारकविरोधित्वात्तदनु प्रमाणत्वाद्योतिप्रायेणेत्याशयः ॥

ननु [illegible] सर्वमाकाशाभाववदित्याकारकनिश्चयदशायां इदमाकाशवदित्यनुमित्य-नुत्पादस्य सर्वानुभवसिद्धत्वात्कथं [illegible]ज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वमिति । सर्वमाकाशाभाव-वदित्याद्याकारकनिश्चयत्वे इत्यर्थः । [illegible] [illegible]निश्चयसत्त्व एव । तत्रापि निरुक्तनिश्चयविरहकाले इदमाकाशवदित्या[illegible] इत्येतन्निर्युक्तिकम् ।

सत्त्व एवेति । निरुक्तज्ञानसत्त्व इत्यर्थः । तादृशज्ञाने [illegible] इदमपि [illegible] सर्वान्तर्गतत्वप्रकारकनिश्चयत्वेन । [illegible] प्रकारकत्वेनानुमितिप्रतिबन्धकत्व-च्छेदकः ।

मान्येति । आकाशाभावावच्छेदकधर्मविशिष्टत्वेनेत्यर्थः । तादृशेति । इद-मन्त्वाकाशवदि [illegible] [illegible] इत्यर्थः । तथा च [illegible]

॥ मर्मप्रकाशः ॥

[illegible]

॥ गादाधरी ॥

र्मिकत्वात्तथा च तादृशबाधबुद्धेर्निरुक्तानुमितिसामान्यविरोधित्वाभावादेव नातिव्याप्तिशङ्केति ।

वस्तुतस्तु तद्धर्मितावच्छेदकबुद्धौ तत्सामानाधिकरण्यमात्रेण ग्राह्याभावावगाहिबुद्धेरप्रतिबन्धकतया ग्राह्याभावांशे तद्धर्मितावच्छेदकव्याप-

॥ विवृतिः ॥

नाभाववत् पर्वतान्तर्गतत्ववच्चेदमित्याकारकज्ञान विशिष्टज्ञानस्यैव इदमाकाशवदित्यनुमितिप्रतिबन्धकतया इदन्त्वावच्छिन्ने पर्वतान्तर्गतत्वनिश्चयस्य ग्राह्याभावावच्छेदकधर्मदर्शनविधयैव तादृशानुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वमिति भावः ॥

उपसंहरति तथाचेति । तादृशबाधबुद्धेः=पर्वतमाकाशाभाववदित्याकारकबाधनिश्चयस्य । निरुक्तेति । पक्षधर्मितावच्छेदकक हेतुमत्तानिश्चय कालीन तादृश बाधादिनिश्चय कालीनहेतुमत्तानिश्चयसमानधर्मितावच्छेदकीभूत घटत्वावच्छिन्नविशेष्यकानुमिति सामान्यप्रतिबन्धकत्वा भावादित्यर्थः ।

इदमाकाशपर्वतान्तर्गतमित्याकारकनिश्चयकाले तादृशबाधनिश्चयस्य इदन्त्वावच्छिन्न विशेष्यक [illegible] तादृशनिश्चयसमानकालीनस्य बाधनिश्चयस्य [illegible] तथाविधानुमितिप्र- [illegible] बाधनिश्चयस्य प्रतिबन्धकत्वमिति

❀ गादाधरी ❀

कतावगाहित्वमेव प्रतिबन्धकतायां तन्त्रम्, तथा च ग्राह्याभावे तत्तद्धर्मव्यापकतानिश्चयस्य तद्धर्मावच्छिन्नांशे ग्राह्याभावाप्रकारकस्यापि तत्तद्धर्मधर्मितावच्छेदकताकग्रहप्रतिबन्धकत्वम्, तत्तद्धर्मव्यापकता च तत्तद्धर्मसमानाधिकरणाभावाप्रतियोगित्वम्, तज्ज्ञानस्यप्रतिबन्धकत्वे वृत्तिमदत्यन्ताभावाप्रतियोगित्वज्ञानमपि तथा, सामान्यघटितविशेषाभावमदत्य-

❀ विवृतिः ❀

तथाचेति। धर्मितावच्छेदकव्यापकतावगाहित्वस्य ग्राह्याभाव निश्चयनिष्ठप्रतिबन्धकतायां तन्त्रत्वे चेत्यर्थः। **ग्राह्याभावे** = आकाशाद्यभावे। **तद्धर्मेति।** सर्वत्वादिव्यापकतानिश्चयस्येत्यर्थः। **तद्धर्मावच्छिन्नांशे**=सर्वत्वाद्यवच्छिन्नांशे। **ग्राह्याभावाऽप्रकारकस्यापि**=आकाशाद्यभावाप्रकारकस्यापि। **तद्धर्मेति।** सर्वत्वादिधर्मितावच्छेदकताके सर्वमाकाशादिमदित्याकारकग्रहे प्रतिबन्धकत्वमित्यर्थः। **तद्धर्मव्यापकता च** = सर्वत्वादिव्यापकता च।

सर्वत्वावच्छेदेनाकाशाभावादि प्रकारकनिश्चयाऽसत्त्वेऽपि सर्वत्वसमानाधिकरणाभावाऽप्रतियोग्याकाशाभाव इत्याकारकनिश्चयकाले सर्वत्वावच्छिन्ने आकाशादिप्रकारक बुद्धेरनुदयात् तादृशबुद्धिं प्रति आकाशाभाव धर्मिक सर्वत्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वक सर्वत्वव्यापकतानिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतायाः कल्पनीयतया वृत्तिमदत्यन्ताभावाऽप्रतियोगित्वप्रकारक आकाशाभावादिविशेष्यकनिश्चयस्यापि तादृशबुद्धि प्रतिबन्धकत्वं सर्वानुभव सिद्धं सम्भवति, ह्रदादिधर्मिक महानसीयवह्नित्वादिरूपविशेषधर्मावच्छिन्नाभावादि निश्चयस्य तद्धर्मिक महानसीयवह्निप्रकारक बुद्धिप्रतिबन्धकत्वे ह्रदादिधर्मिकवह्निसामान्याभावनिश्चयस्यापि तद्धर्मिक महानसीयवह्निप्रकारक बुद्धिप्रतिबन्धकतायाः आनुभविकत्वस्येव सर्वत्वाद्यधिकरणवृत्तितावदभावप्रतियोगितात्वरूपविशेषधर्मावच्छिन्नाभावप्रकारकाकाशाभावादिविशेष्यक निश्चयस्य सर्वमाकाशवदित्याकारकबुद्धि प्रतिबन्धकत्वे वृत्तितावदभावप्रतियोगितात्वरूपसामान्य धर्मावच्छिन्नाभाव प्रकारक तथाविध निश्चयस्यापि तादृशबुद्धिप्रतिबन्धकताया आनुभविकत्वादित्याह **तद्धर्मव्यापकता चेत्यादि।** **तज्ज्ञानस्य** = तादृशव्यापकताज्ञानस्य। **तथा** = प्रतिबन्धकम्। **सामान्येति।** वृत्तितावदभावप्रतियोगित्वघटितसर्वस्ववद्वृत्तितावदभावप्रतियोगित्वरूपविशेषाभावनिश्चयस्येत्यर्थः।

❀ मनोरमा ❀

मत। सर्वेदितर धर्म, स्ववृत्तित्वसम्बन्धेन। वृत्तिमत् [illegible] सम्बन्धेन। सर्वेदितर्व [illegible] निश्चयस्य च स्वपमानता

❀ गादाधरी ❀

यत्र प्रतिबन्धकत्वं तत्र तत्सामान्याभावग्रहस्यापि तथात्वानुभवात् । सर्वमाकाशाभाववदिति बुद्धेश्चाकाशाभावे वृत्तिमदत्यन्ताभावाप्रतियोगित्वं विषयः स एव बाधः तादृशानुमितिसामान्यविरोधी चेति ।

मूलस्थेन तेनेत्यनेन संशयप्रयोजकयोर्विभाजकीभूतसपक्षवृत्तित्वविपक्ष-

❀ विवृतिः ❀

यत्र=आद्यप्रकारकबुद्धौ । तत्सामान्याभावग्रहस्यापि=वृत्तितावदभाव प्रतियोगिकाभावनिश्चयस्यापि । तथात्वानुभवात्=प्रतिबन्धकत्वानुभवात् । स एव=तादृशविषय एव । तादृशेति । सर्वहेतुकसाध्यानुमिति विरोधीत्यर्थः ।

तथा च सर्वमाकाशवत् प्रमेयत्वादित्यादौ वृत्तिमदत्यन्ताभावाऽप्रतियोगित्वविशिष्टाकाशाभावादिरूप बाधनिश्चयस्य स्वसमानकालीनहेतुमत्तानिश्चय समानधर्मावच्छेदककानुमितिसामान्यं प्रत्येवप्रति बन्धकतया तादृशनिश्चयविषयीभूते तथाविध बाधेऽतिव्याप्तिवारणार्थमेव साध्यानुमिति सामान्याऽविरोधित्वदलं सार्थकमित्यभिप्रायः ॥

मूलेतेनैवेत्यादि । विरुद्धान्येत्यादिलक्षणघटकयथोक्तानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकप्रकारता श्रयीभूतेन, साध्याभाववद्वृत्तित्वादिनारूपेणेत्यर्थः । न तु संशयप्रयोजकीभूतेन साध्यतदभाववद्वृत्तित्वादिना, निश्चित साध्यतदभाववद्व्यावृत्तत्वादिनाचेत्यर्थ ।

साध्यवद्वृत्तित्वादिघटित निरुक्त धर्मादे रनुमित्यविरोधितयाऽग्रिमप्रतिबन्धकत्वादित्यस्या नन्वयापत्तेः ।

स्वरूपासिद्धित्वेनापि हेतुज्ञानस्यानुमिति प्रतिबन्धकत्वादेवकारोऽसंगतइतिनु नाशंकनीयम्, एव कारस्य यथोक्तानुमिति विरोधित्वादिरूप विभाजकतावच्छेदक धर्मव्यवच्छेदार्थकत्वात् ।

ज्ञातस्य=तादृशरूपेणहेतुज्ञानस्य । प्रतिबन्धकत्वात् = यथोक्तानुमितिप्रतिबन्धकत्वात् ।

परकीयानुमिति प्रतिबन्धार्थमाह परस्येति । तथैव=पूर्वोक्तसाध्याभाववद्वृत्ति-

❀ मनोरमा ❀

* सव्यभिचारसाधारण्येन स्ववृत्तित्वमपि, स्वसमानकालीनपक्षसम्बन्धेन । तादृशप्रतिबन्धक-
[illegible]

❀ गादाधरी ❀

व्यावृत्तत्वघटितसाधारण्यासाधारण्ययोः परामर्शेऽसङ्गति.सपक्षवृत्तित्व
यांशज्ञानस्यानुमित्यविरोधितया तद्घटितस्य हेत्वाभासताविरहादिति तस्य
नुमितिविरोधितया प्रक्रान्तविपक्षवृत्तित्वाद्यंशमात्रपरामर्शकतामाह तेनेति
र्विपक्षवृत्तित्वत्वादिनाऽप्राक्रान्तत्वात् प्रक्रान्ततत्तद्धर्मायानुमितिविरोधि
नेत्युक्तम् । अनुमितिविरोधित्वावच्छिन्नस्यानुमित्यविरोधित्वात्तत्पदस्य वि

❀ विवृतिः ❀

त्वादिरूप साधारणत्वादिनैव । एवकारात् विभाजकतावच्छेदकानुगत धर्मत्वेने
द्भावनव्यवच्छेदः, ।

उद्भावनाद्येति । साधारणादिहेतोरिति शेषः । लक्षणेति । अनुमिति प्र
बन्धकयथार्थज्ञानविषयत्वरूपहेत्वाभाससामान्यलक्षणानुरोधेनेत्यर्थः ।

प्रत्येकमेव = साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वावच्छिन्नस्यैव । एवकारात् निरुक्तानुग
धर्मस्य हेत्वाभासपदप्रतिपाद्यतावच्छेदकत्वव्यवच्छेदः । हेत्वाभासत्वात् = अनुमि
तत्कारणान्यतरप्रतिबन्धकयथार्थज्ञानविषयत्वात् ॥

टीकायां-संशयेति । संशयजनकतावच्छेदक प्रकारतावच्छेदकधर्मयो
त्यर्थः । असंगतिं विवृणोति सपक्षेति । अनुमित्य विरोधितयेति । केवल
विपक्षवृत्तित्वज्ञानस्यैव अनुमितिप्रतिबन्धकत्वादित्याशयः । तद्घटितस्य = सपक्ष
त्तित्वादिघटितस्य । तस्य = मूलस्यतत्पदस्य । अनुमितिविरोधितया = अनुमिति
प्रतिबन्धकज्ञानप्रकारताश्रयत्वेन । विपक्षवृत्तित्वाद्यंशमात्रम् = साध्याभाववद्वृत्ति
त्वाद्यंशमात्रम् ।

अनुमितिविरोधिनेत्यभिधानप्रयोजनमाह विपक्षेति । अप्राक्रान्तत्वात् =
पूर्वमनुपस्थितत्वात । इत्युक्तमिति । तथाचानुमितिविरोधित्वेनैवरूपेण विपक्ष
वृत्तित्वादेः पूर्वमुपस्थितत्वात् अनुमितिविरोधिना विपक्षवृत्तित्वादिनेत्युक्तम् टीक
तिकृतेत्याशयः ।

यथोक्तानुमितिविरोधित्वावच्छिन्नस्य विपक्षवृत्तित्वादेः अनुमित्यविरोधित्वात्
प्रतिबन्धकत्वादिति मूलमसंगतं स्यात् अतो विपक्षवृत्तित्वत्वेन रूपेण विपक्षवृत्ति
त्वादेरनुमितिविरोधित्वव्यवस्थापनार्थम् विपक्षवृत्तित्वादिनेत्युक्तमित्याहानुमितीति ।

❀ मनोरमा ❀

सम्बन्धेन, वैशिष्ट्यं निश्चये, स्वावच्छिन्नविषयितावत्त्व स्वाश्रयपूर्वस्थितुनावच्छेदकतावत्वाद्यधिकरण
धर्मावच्छिन्नप्रकारताविशिष्टनिरवच्छिन्नतावच्छेदकताकधर्मविशिष्टनिश्चय सम्बन्धेन । सं
वैशिष्ट्यं, स्वावच्छिन्नविशेष्यताकत्वसम्बन्धेन निश्चयत्वं च निश्चये स्वकालीनत्व, स्वसमानाधिक

॥ गादाधरी ॥

[illegible] विपक्षवृत्तित्वादि-
नेति । विपक्षवृत्तित्वव्याप्यत्व[illegible]त्यर्थः । नैतेषामेकतमस्य विभाज-
कधर्मस्यानुमितिप्रतिबन्धकज्ञान[illegible]वच्छेदकत्वे [illegible] प्रत्य-
ज्ञानप्रकारीभूतविपक्षवृत्तित्वादेर्व्यापकतावच्छेदकत्वे[illegible] विभाजकत्वात् ।
एवं प्रत्येकमेवैतेषां [illegible] विभाजकधर्मस्य हेत्वाभासत्वावच्छे-
दकत्वं नोपपद्यते इति अनुमितिविरोधित्वादिरूपानुगतविभाजकताव-
च्छेदकधर्मस्य प्रतिबन्धकज्ञानप्रकारतावच्छेदकत्वे हेत्वाभासत्वप्रतिपाद-
[illegible] प्रकारेणेति । प्रथ-
मैकप्रकारेणेत्यर्थः । [illegible]-प्रतिबन्धकज्ञानप्रकारतावच्छेदकत्वस्य

॥ विवृतिः ॥

तदभाव = विपक्षवृत्तित्व[illegible] तदभाव । विभाजकधर्मस्य विपक्षवृत्तित्वादेः ।

सम्भवतीति । अनुमितिप्रतिबन्धकज्ञानप्रकारतावच्छेदकीभूतविपक्षवृत्तित्वादेरि-त्यर्थः । अनुगतधर्मप्रकारेण = अनुमितिविरोधित्वरूपविभाजकतावच्छेदक धर्मप्र-कारेण । **विभाजकत्वादिति** । तथा च विपक्षवृत्तित्वादौ विभाजक धर्मे-ऽनुमिति प्रतिबन्धक [illegible] तेन रूपेण तदवच्छेदः सम्भवतीतिभावः ॥

नोपपद्यत इति । विभाजकधर्मस्य विपक्षवृत्तित्वादेः विपक्षवृत्तित्वादिना हेत्वाभास तया प्रत्येकमेव [illegible] हेत्वाभासत्वावच्छेदो न घटते इत्याशयः ।

[illegible] **माहानुमितीति** । तथा च
[illegible] प्रतिबन्धकज्ञान-
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

❀ गादाधरी ❀

व्यावृत्तत्वघटितसाधारण्यासाधारण्ययोः परामर्शेऽसङ्गतिः सपक्षवृत्तित्वा-द्यंशज्ञानस्यानुमित्यविरोधितया तद्घटितस्य हेत्वाभासत्वविरहादिति तस्या-नुमितिविरोधितया प्रक्रान्तविपक्षवृत्तित्वाद्यंशमात्रपरामर्शकत्वमाह तेनेति विपक्षवृत्तित्वत्वादिनाऽप्राक्रान्तत्वात् प्रक्रान्तताऽलाभायानुमितिविरोधि-नेत्युक्तम् । अनुमितिविरोधित्वावच्छिन्नस्यानुमित्यविरोधित्वात्तत्पदस्य विप-

❀ विवृतिः ❀

त्वादिरूप साधारणत्वादिनैव । एवकारात् विभाजकतावच्छेदकानुगत धर्मत्वेनो-द्भावनव्यवच्छेदः, ।

उद्भावनाच्चेति । साधारणादिहेतोरिति शेषः । लक्षणेति । अनुमिति प्रति बन्धकयथार्थज्ञानविषयत्वरूपहेत्वाभाससामान्यलक्षणानुरोधेनेत्यर्थः ।

प्रत्येकमेव = साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वावच्छिन्नस्यैव । एवकारात् निरुक्तानुगत-धर्मस्य हेत्वाभासपदप्रतिपाद्यतावच्छेदकत्वव्यवच्छेदः । हेत्वाभासत्वात् = अनुमिति तत्कारणान्यतरप्रतिबन्धकयथार्थज्ञानविषयत्वात् ॥

टीकायां-संशयेति । संशयजनकतावच्छेदक प्रकारतावच्छेदकधर्मयोरि-त्यर्थः । असंगति विवृणोति सपक्षेति । अनुमित्य विरोधितयेति । केवल-विपक्षवृत्तित्वज्ञानस्यैव अनुमितिप्रतिबन्धकत्वादित्याशय । तद्घटितस्य = सपक्ष-वृत्तित्वादिघटितस्य । तस्य = मूलस्थतत्पदस्य । अनुमितिविरोधितया = अनुमिति-प्रतिबन्धकज्ञानप्रकारताश्रयत्वेन । विपक्षवृत्तित्वाद्यंशमात्रम् = साध्याभाववद्वृत्ति-त्वांशमात्रम् ।

अनुमितिविरोधिनेत्यभि [illegible] विपक्षेति । [illegible] पूर्वमनुपस्थितत्वा[illegible] । इत्युक्तमिति । [illegible] वृत्तित्वादि [illegible] निरुक्तेत्याशय ।

[illegible] ल्लेते पक्ष [illegible] नुमितीति ।

[illegible]

[illegible]

यद्वा साध्यवन्मात्रवृत्त्यन्यत्वे सति साध्याभाववन्मात्रवृत्त्यन्यत्वम्। तेनाऽसाधारणस्य साध्यतदभावोपस्थापकतया दूषकत्वपक्षे नाव्याप्तिः। नचैव माधिक्ये विभागव्याघातः, स्वरूप सता-

❀ दीधितिः ❀

तेनाऽनुमिति विरोधित्व घटितलक्षणकरणेन। असाधारणस्य सत्प्रतिपक्षोत्थापकतया दूषकत्वपक्षे नाव्याप्ति रन्ययापुनरव्याप्तिरेव।

❀ गादाधरी ❀

च्छेदकतया प्रतिपाद्य, हेत्वाभासस्येति पूरणम्। एवञ्च प्रत्येकमेवेति

❀ विवृतिः ❀

यादाद टीकाया हेत्वाभासस्येतीति। एवञ्चेति। त्रितयसाधारणानुगतधर्मस्य हेत्वाभासपदप्रतिपाद्यतावच्छेदकत्वस्य त्वभ्युपच्छेदे चेत्यर्थः। तथा च हेत्वाभासलक्षणानुरोधेन साध्याभाववद्वृत्तित्वत्वादिप्रत्येक धर्मस्यैवानुमिति प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वम्। तदवच्छेदकत्वं ननु तादृश त्रितयसाधारणानुगतधर्मस्य तथात्वमिति भावः॥

शिष्यबुद्धिवैशद्यप्रदर्शनार्थमाह मूले यद्वेति। साध्यवन्मात्रेति। निरुक्तलक्षणार्थस्तु पूर्ववदेवानुसन्धेयः। तेनेति। अनुमिति विरोधित्वाघटितद्वितीयलक्षणकरणेनेत्यर्थः। असाधारणस्य = साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वविशिष्टहेतोः। साध्येति। सत्प्रतिपक्षोत्थापकतयेत्यर्थ। तृतीयार्था दूषकत्वान्वयि प्रयुक्तत्वमर्थः। साध्यव्यापकीभूताभाव प्रतियोगि हेतुमत्पक्षः सत्प्रति पक्षः। तदुत्थापकत्वम् तज्ज्ञानात्मक विरोधिपरामर्शजनकीभूत यद्विशेषणज्ञानरूप साध्यव्यापकीभूताभाव प्रतियोगिहेतुमत्त्वाऽसाधारणज्ञान तद्विषयत्वरूपम् तस्य च निरुक्तासाधारण हेतोरत्वादसाधारणस्य सत्प्रतिपक्षोत्थापकत्वमिति भावः।

दूषकत्वपक्षे = अनुमिति विरोधित्वपक्षे। नाव्याप्तिरिति। साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वस्य तथा प्रयोजकत्वाभावात् प्रथमलक्षणादरे तदव्याप्ति रतो द्वितीयलक्षणादरः। द्वितीयलक्षणादरे तु न तदव्याप्तिरित्याशयः॥

ननु साधारणस्यान्वयव्याप्ति ग्रहानुत्पादप्रयोजकतया दूषकत्वम् असाधारणस्य सत्प्रतिपक्षोत्थापकतया तथात्वमनुमंहारिणस्तु व्यतिरेक व्याप्तिग्रहानुत्पादप्रयोजकतयादूषकत्वमिति दूषकताप्रयोजक भेदेन साधारणादेरपि विभिन्नतया हेत्वाभासानां पञ्चत्वेन विभागो न स्यात् इत्याशंकते नचैवमिति। विभागव्याघात इति परे-

❀ मनोरमा ❀

हेत्वं हेतुमत्पक्षप्रसंगे, भ्रमप्रमान [illegible] , [illegible] [illegible]।

नुगतरूपेण त्रयाणामेकीकृत्य महर्षिणा विभाग करणात् । नचैवम् साध्याभावज्ञापकत्वेन बाधप्रकरणसमयोस्तद् ज्ञापकतयाऽन्येषा-मुपसंग्रहःकुतोनकृत इतिवाच्यम्, स्वतन्त्रेच्छस्य नियोग पर्यनु-योगानर्हत्वात् ॥

॥ इति श्रीमन्महामहोपाध्याय गंगेशोपाध्यायविरचितं सव्यभिचार सिद्धान्त लक्षणं समाप्तम् ॥

॥ दीधितिः ॥

साध्याभाव ज्ञापकत्वेन साक्षात् साध्यवत्ताऽनुमिति विरोधित्वेन ॥

॥ इति श्रीमन्महामहोपाध्याय रघुनाथ शिरोमणि विरचिता–सव्यभिचार सिद्धान्तलक्षण दीधितिः समाप्ताः ॥

॥ विवृतिः ॥

[illegible]न्वयः । सम्प्रति पक्षोत्पादपदत्वरूपद्रूपकता प्रयोजकभेदेनाऽसाधारणादेरपि विभिन्नत्वदुपाधिकत्वे इत्यर्थः । विभागव्याघातः = हेत्वाभासानां पञ्चत्वेनविभागव्याघातः । विभिन्नसाधारणादिफलादाय हेत्वाभासानां पञ्चत्वाऽसम्भवइत्याशयः ।

समाधत्ते स्वरूपस्तेति । अनुमितिप्रतिबन्धकत्वावच्छेदक प्रकारतावच्छेदकत्वेनाऽज्ञायमानेनेत्यर्थः । अनुगत रूपेण = अनुमितिविरोधित्वादिधर्मेण । त्रयाणाम् साधारणासाधारणानुपसंहारिणाम् । महर्षिणा = गौतमेन । विभागकरणादिति । तथा च यथोक्तानुमिति विरोधित्वादिधर्मेणैव हेत्वाभासानां पञ्चत्वेन विभाग इति भावः ।

नन्वेवं हेत्वाभासानां [illegible] नचैव-मिति । वाच्यमितिपदेनान्वयः । एवम् = अनुगतधर्मेणैव [illegible]विभागकरणे । साध्याभावेनेति । साक्षात् साध्यानुमितिप्रतिबन्धकज्ञानविषयत्वेनेत्यर्थः । बाधप्रकरणसमयोः = साध्याभाववत् पक्ष, साध्याभावव्याप्यवत्[illegible]विषयो; । तद्ज्ञापकतयेति । [illegible]विषयत्वेनेत्यर्थः । अन्येषाम् = सव्यभि-चारविरुद्धादीनाम् । कुतो न कृतइति । तथा च हेत्वाभासानां द्विविधत्वेनैव-स्यात् न तु [illegible]विभागः ।

उपसंहरति स्वतन्त्रेति । [illegible] महर्षेरित्यर्थः । नियोगेति । [illegible] ॥

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

यद्वा साध्यवन्मात्रवृत्त्यन्यत्वे सति साध्याभाववन्मात्रवृत्त्यन्यत्वम् । तथाऽसाधारणस्य साध्यतदभावोपस्थापकतया दूषकत्वपक्षे नाव्याप्तिः । नचैवं माधवमते विभागव्याघातः, स्वरूपसता-

⊛ दीधितिः ⊛

तेनाऽनुमितिविरोधिन्य घटितलक्षणकरणेन । असाधारणस्य सत्प्रतिपक्षोत्थापकतया दूषकत्वपक्षे नाव्याप्तिरव्याप्तिरेव ।

⊛ गादाधरी ⊛

च्छेदकतया प्रतिपाद्य, हेत्वाभासस्येति पूरणम् । एवञ्च प्रत्येकमेवेति

⊛ विवृतिः ⊛

यद्वाऽह टीकायां हेत्वाभासस्यैवेति । एवञ्चेति । [illegible]धर्मस्य हेत्वाभास[illegible]च्छेदकत्व[illegible]र्थः । तथा च हेत्वाभास[illegible]लक्षणानुरोधेन साध्याभाववद्वृत्तित्वस्यादिप्रत्येकं धर्मस्यैवानुमितिप्रतिबन्धकता[illegible] । [illegible]साधारणानुगत[illegible]मिति भावः ॥

[illegible] यद्वेति । [illegible] । [illegible]धर्मस्य[illegible] । तेनेति । अनुमितिविरोधि[illegible] । असाधारणस्य = साध्याभाववद्वृत्ति[illegible] । साध्येति । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible]

दूषकत्वपक्षे = अनुमितिविरोधिपक्षे । नाव्याप्तिरिति । [illegible]

[illegible]

नन्वसाधारणस्य [illegible] दूषकत्वे [illegible] असाधारणस्य [illegible] । [illegible] हेत्वाभास[illegible] । [illegible]

⊛ [illegible] ⊛

[illegible]

नुगतरूपेण त्रयाणामेकीकृत्य महर्षिणा विभाग करणात् । नन्वेवम् साध्याभावज्ञापकत्वेन बाधप्रकरणसमयोस्तद् ज्ञापकतयाऽन्येषा-मुपसंग्रहः कुतो न कृत इतिवाच्यम्, स्वतन्त्रेच्छस्य नियोग पर्यनु-योगानर्हत्वात् ॥

॥ इति श्रीमन्महामहोपाध्याय गंगेशोपाध्यायविरचितं सव्यभिचार सिद्धान्त लक्षणं समाप्तम् ॥

॥ दीधितिः ॥

साध्याभाव ज्ञापकत्वेन साक्षात् साध्यवत्ताऽनुमिति विरोधित्वेन ॥

॥ इति श्रीमन्महामहोपाध्याय रघुनाथ शिरोमणि विरचिता—सव्यभिचार सिद्धान्तलक्षण दीधितिः समाप्ताः ॥

॥ विवृतिः ॥

न्वयः । सत्प्रति पक्षोऽसाधारणत्वरूपदूषकता प्रयोजकभेदेनाऽसाधारणादेरपि विभिन्नत्वदूषकत्वे इत्यर्थः । विभागव्याघातः = हेत्वाभासानां पञ्चत्वेनविभागव्याघातः । विभिन्नसाधारणादिकमादाय हेत्वाभासानां पञ्चत्वाऽसम्भवइत्याशयः ।

समाधत्ते स्वरूपसत्तेति । अनुमितिप्रतिबन्धकत्वावच्छेदक प्रकारतावच्छेदकत्वेनाऽऽश्रयणेनेत्यर्थः । अनुगत रूपेण = अनुमितिविरोधित्वादिधर्मेण । त्रयाणाम् साधारणासाधारणानुपसंहारिणाम् । महर्षिणा = गौतमेन । **विभागकरणादिति** । तथा च यथोक्तानुमिति विरोधित्वादिधर्मेणैव हेत्वाभासानां पञ्चत्वेन विभाग इति भावः ।

नन्वेवं हेत्वाभासानां द्विविधत्वमेवस्यात् नतुपञ्चविधत्वमित्याशंकते **नन्वेवमिति** । वाच्यमितिपरेणान्वयः । एवम् = अनुगतधर्मेणैकीकृत्यविभागकरणे । **साध्याभावेति** । साक्षात् साध्यानुमितिप्रतिबन्धकज्ञानविषयत्वेनेत्यर्थः । बाधप्रकरणसमयोः = साध्याभाववत् पक्ष, साध्याभावव्याप्यवत्पक्षरूपबाधसत्प्रतिपक्षयोः । **तद्ज्ञापकतयेति** । परापरांप्रतिबन्धकज्ञानविषयत्वेनेत्यर्थः । अन्येषाम् = सव्यभिचारविरुद्धादीनाम् । कुतो न कृतइति । तथा च हेत्वाभासानां द्विविधत्वमेव स्यात् न तु पञ्चविधत्वमितिभावः ।

उत्तरयति स्वतन्त्रेति । अन्येच्छानधीनेच्छावतो महर्षेरित्यर्थः । **नियोगेति** । तथाचतं प्रति तादृशपूर्वपक्ष एव न सम्भवतीति हृदयम् ॥

॥ मनोरमा ॥

हेतुमत्तानिश्चयवत्त्वमनुमितौ,स्वीयनिरवच्छिन्नाधेयताकज्ञानवद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितप्रकारतासाध्यवि

॥ गादाधरी ॥

मूलस्य विपक्षवृत्तित्वादिघटितैकमात्रवृत्तिरूपार्थविवक्षयैवेत्यर्थः । नेनासाधारण्यस्येत्यादिमूलस्यानुमितिविरोधिताघटितलक्षणं परित्यज्य लक्षणान्तरकरणेनासाधारण्यस्य साध्यतद्भावोपस्थापकतया संशायकतया दूषकत्वपक्षे नाऽयमित्यर्थकत्वेऽसङ्गतिः—सम्भवत्संशयप्रयोजकताकप्रामाणद्भावसहचरिताभावप्रतियोगित्वरूपासाधारण्यस्य सद्धेतुसाधारणतया दोषत्वासम्भवदोषेणैवानुमितिविरोधिताघटितलक्षणस्यायतत्वात् । तेनेत्यस्य संशायकता घटितलक्षण परित्यागपूर्वकाऽपरलक्षणद्वयकरणाऽसाधारण संशयप्रयोजकमार्थकत्वं साध्यतद्भावोपस्थापकतयेत्यस्य सत्प्रतिपक्षोपस्थापकतयेत्यर्थकत्व मपि न साधु, असाधारणस्य सत्प्रतिपक्षोत्था-

॥ विवृतिः ॥

टीकायां तेनाऽसाधारण्यस्येत्यादीति । साध्यवत्त्वादिघटितलक्षणोक्त्या नास्तीत्यादिः । अनुमितीति । [illegible] परित्यज्य [illegible] द्वितीयलक्षणकरणेनेत्यर्थः ।

साध्यादीति । असाधारणस्य [illegible] द्वितीयलक्षणे [illegible] तृतीयलक्षणे [illegible] इत्यर्थः ।

[illegible] प्रदर्शनाय [illegible] संशायकेति । [illegible] [illegible] इत्यर्थः । [illegible] [illegible] नेनेत्यर्थः ।

अनुमितीति । [illegible] इत्यर्थः ।

तेनेत्यस्येति । मूलस्थस्य तेनेत्यस्येत्यर्थः । संशायकतेति । [illegible] [illegible] । द्वितीय तृतीयलक्षण [illegible] [illegible] न [illegible]

[illegible] साध्यतद्भावेति

[illegible] असाधा

॥ मनोरमा ॥

[illegible]

❀ गादाधरी ❀

कतामते साध्यव्यापकीभूताऽभावप्रतियोगित्वस्यैवासाधारण्यतया
स्य व्याप्तिग्रहाविरोधितया विरुद्धादि संकीर्णासाधारणानुरोधेन व्याप्ति-
ग्रहद्वय विरोधितापरतया व्याख्येयस्या व्यवहितलक्षणस्य तत्रा व्याप्तेरा-
वश्यकत्वादुत एतत्पदं मध्यमलक्षणमात्रपरतया व्याचष्टे तेनेति । असा-
धारणस्य संशायकता पक्षे प्रथमलक्षणस्यैव साधुता न तु मध्यमस्य, संशय
प्रयोजकस्य निश्चित साध्यवदभाववद्व्यावृत्तत्वादेरनुमिति विरोधित्वा
दित्युपष्टंभासंगति भयेन साध्यतदभावोपस्थापकतयेत्यस्य संशायकत-
येत्यर्थं परित्यज्यार्थान्तरमाह सत्प्रतिपक्षोत्थापकतयेति । इतरलक्षणयो
न्मतेऽसाधारणाव्याप्ति सत्त्वस्योपष्टंभसंगते रुपष्टंभकत्वां स्पष्टीकर्त्तुं

❀ विवृतिः ❀

णस्येति । शब्दोऽनित्यः शब्दत्वादित्यादौ शब्दोनित्यःशब्दत्वादित्यादौ च दशा-
विशेषे शब्दत्वादेरसाधारणतया तादृशाऽसाधारणसंग्रहार्थं तृतीयलक्षणस्य व्याप्ति
ग्रहद्वयविरोधितार्घटितत्वस्यावश्यकत्वादाह विरुद्धादीति । अव्यवहितलक्षणस्य =
साध्यसमानाधिकरणेत्यादिलक्षणस्य । तत्र हेतुनिष्ठसाध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वे ।
एतत्पदम् = तेनेत्यत्र तत्पदम् । मध्यमेति । विशेषणान्तेत्यादिलक्षणपरतयेत्यर्थः

तथा च दशोऽसाधारणस्य सत्प्रतिपक्षोत्थापकतया दूषकत्वम् अतएव द्वितीय
लक्षणकरणेन न तत्राऽव्याप्तिः, अन्यथा संशयजनकताघटित प्रथमलक्षणे तु तत्सत्वे-
ऽव्याप्ति स्यादेवेति समुदितार्थस्त्वर्थः पर्यवसितः ॥

ननु साध्यतदभावोपस्थापकतयेत्यस्य [illegible] प्रयोजकतयेत्यर्थ-
[illegible] इत्यत आह असाधारणस्येति । तथा
च संशयप्रयोजकरूपस्य निश्चितसाध्यादि [illegible] अनुमितिविरोधिता
साध्यतदभावोपस्थापकतयेत्यस्य [illegible] असाधारणे-
[illegible] प्रयोजकत्वाभिधानपरत्वे
[illegible] दीधितिकृता

[illegible]

[illegible] प्रयोजकता
[illegible] अस-
[illegible]

❀ गादाधरी ❀

तत्पूरयति अन्यथापुनरिति। इतरलक्षणयारित्यर्थः। अव्याप्तिरेवेति। सत्प्रतिपक्षोऽस्थापकतया दूषकत्व पक्ष इत्यनुपपद्यते। यथाश्रुतं साध्याभावज्ञापकत्वं न बाधसाधारण मतस्तदर्थं व्याचष्टे साध्याभावेति। व्यभिचारादि व्यावृत्तस्यकारणी भूताभावप्रतियोगित्वरूपप्रतिबन्धकताघटितस्य विरोधित्वस्यलाभाय साक्षादिति ॥

॥ इति श्रीमन्महामहोपाध्याय गदाधर भट्टाचार्य विरचिता सव्यभिचार सिद्धान्तलक्षण व्याख्या समाप्ता ॥

❀ विवृतिः ❀

क्षणमात्रकरणस्यैवा साधारणसग्रहप्रयोजकताम्। इत्यनुपज्यतइति। तथा च तन्मते साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगिशब्दत्वरूपासाधारणे प्रथमतृतीयलक्षणयो रव्याप्ति रतो मध्यम लक्षणानुसरणमित्यभिप्रायः ॥

साध्याभावज्ञापकत्व साध्याभावानुमितिजनकज्ञानविषयत्वं तच्च न बाधे, बाधज्ञानस्यानुमित्यजनकत्वादित्यतो बाधस्य साध्याभावज्ञापकत्वसम्पादनाय साक्षात् साध्याभावानुमिति विरोधित्वादेः साध्याभावज्ञापकत्वरूपतामुपपादयति यथाश्रुतमिति। साक्षात् इत्यस्यप्रयोजनमाहव्यभिचारादीति। साध्यानुमितिप्रयोजकीभूताभाव प्रतियोगित्वरूपप्रतिबन्धकताघटितंयदि साध्यानुमितिविरोधित्वं तदा तादृशसाध्यानुमिति विरोधित्वस्य व्यभिचारादावपिसत्वेन साध्याभावज्ञापकत्वेन व्यभिचारादेरपि संग्रहः स्यात् अतः कारणीभूताभावप्रतियोगित्वरूप प्रतिबन्धकताघटितविरोधित्व लाभार्थं साक्षादित्युक्तम् दीधितिकृतेत्याह—कारणीभूतेतिदिक् ॥

॥ इति श्रीयुक्त पंडितवर तारणचरण भट्टाचार्य न्यायाचार्य तर्कतीर्थ विरचिता सव्यभिचारलक्षण विवृतिः समाप्ता ॥

* श्रीगणेशाय नमः *

अथ श्रीकालीशङ्करसिद्धान्तवागीशविरचितं सटिप्पणम्

सव्यभिचारप्रकरणम् ।

फलीभूतसंशयधर्मितावच्छेदकता यादृशधर्मे पर्याप्ता तादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपिततद्रूपावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वं संशयजनकतावच्छेदकं तद्रूपवत्त्वमिति विवरणे कोटिद्वयोपस्थापके त्वन्य वैयर्थ्यमुक्तं भट्टाचार्येण ।

अत्र फलीभूतसंशयधर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्यनिवेशे नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयं नित्यो न वेति संशयं प्रति तादृशसंशयधर्मितावच्छेदकाश्रय-इदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यकनित्यत्वतदभावविषयकज्ञानत्वावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वेन जनकतया तद्रूपपदेन नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानत्वमादाय नित्यत्वसाध्यकज्ञानादिहेतोः सव्यभिचारत्वापत्तिरतस्तन्निवेशः ।

अथात्र फलीभूतसंशयधर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वं संशयजनकतावच्छेदकतावदित्यत्रावच्छेदकत्वं स्वरूपसम्बन्धविशेषोऽनतिरिक्तवृत्तित्वं वा आद्ये धूमवत्पर्वतकालीनवह्निमान् धूमादित्यादौ धूमवत्पर्वतकालीनवह्निमान्न वेति संशयजनकतावच्छेदकीभूतायां धूमवत्पर्वतकालीनवह्नितदभावसहचरितधूमवानयमित्याशिङ्कनीयसाध्यविपक्षत्वान्तःपातिपर्वतत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितधूमत्वावच्छिन्नविषयतायाः फलीभूतसंशयधर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वसत्त्वादुक्तसाध्यके धूमेऽतिव्याप्तिः

ननु फलीभूतसंशयधर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वं संशयजनकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणीभूत विवरणे [illegible] यावत् तथाप्युक्तसं-

भवापत्तेः भ्रमप्रसाधारणज्ञानस्य जनकत्वानुरोधेन परस्परविरहव्याप्यवगाहिज्ञानत्वेनैव जनकता वाच्या अखण्डसाधारण्याद्यवच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानत्वस्य संशयजनकतानवच्छेदकत्वादिति ।

नापि द्वितीयः—नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयं ज्ञानवानिति ज्ञानीयतादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितशुद्धज्ञानत्वावच्छिन्नप्रकारताया अपि नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयं नित्यो न वेति संशयजनकतानतिरिक्तवृत्तितयाऽयं नित्यो ज्ञानादित्यत्राऽतिव्याप्त्यापत्तेः ।

अत्रोच्यते—स्वरूपसम्बन्धरूपमेव जनकतावच्छेदकत्वं विवेचनीयं धूमवत्पर्वतकालीनवह्निमान्धूमादित्यत्र प्रागुक्ताऽतिव्याप्तिस्तु फलीभूतसंशयधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नमुख्यविशेष्यतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नप्रकारत्वस्य तादृशधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपित यद्रूपावच्छिन्नप्रकारतासामान्यस्य वा निवेशेनैव वारणीयेति ध्येयम् ॥ १ ॥

अथैवमपि नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयं नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानिति—ज्ञानीयतादृशधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपित नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानत्वावच्छिन्नप्रकारताया अपि इदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितत्वात्तादृशज्ञानत्वावच्छिन्नप्रकारत्वेन नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयं नित्यो न वेति संशयजनकतावच्छेदकतयाऽयं नित्यो ज्ञानादित्यत्राऽतिव्याप्तिर्दुर्वारैव ।

न च फलीभूतसंशयधर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नविशेष्यतात्वावच्छिन्ननिरूपकताकनिरूप्यताविशिष्टयद्रूपावच्छिन्नप्रकारतात्वं संशयजनकतावच्छेदकतावच्छेदकं तद्रूपावच्छिन्नत्वमिति विवक्षणे नायं दोषः इदन्त्वमात्रावच्छिन्नविशेष्यतात्वावच्छिन्ननिरूपकताकनिरूप्यताघटितरूपस्यैव तादृशसंशयजनकतावच्छेदकतावच्छेदकतया नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवदिदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वावच्छिन्ननिरूपकताकनिरूप्यतावत्तादृशज्ञानत्वावच्छिन्नप्रकारतात्वस्य तादृशजनकतावच्छेदकतानवच्छेदकत्वात् इति वाच्यम् । नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवदिदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वावच्छिन्ननिरूपकताकनिरूप्यताया एकव्यक्तितया इदन्त्वावच्छिन्नविशेष्यतात्वावच्छिन्ननिरूपकताकनिरूप्यतात्वेन रूपेण तादृशजनकतावच्छेदकतावच्छेदकत्वात्, तादृशप्रकारतात्वस्य जनकतावच्छेदकतावच्छेद-

त्राप विशिष्टस्य सुतरां जनकतावच्छेदकतावच्छेदकत्वेनातिव्याप्तितादवस्थ्यादिति।

यदि तादृशविशिष्टप्रकारतात्वे जनकतावच्छेदकतावच्छेदकतायाः पर्याप्तेर्निवेश्यते, तदा तादृशविशिष्टघटकज्ञानत्वावच्छिन्नांशस्य तादृशजनकतावच्छेदककोटावनन्तर्भावेणोक्तातिव्याप्तिवारणेऽप्यसंभवः लाघवेन तद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितप्रकारतात्वेन जनकतावच्छेदकत्वस्वीकारेणैवोपपत्तावनवच्छेदकीभूतविशेष्यतात्वावच्छिन्नत्वांशान्तर्भावेण जनकतावच्छेदकतावच्छेदकत्वस्य पर्याप्तेरसंभवात्, एतच्चानुमितिग्रन्थे प्रकारान्तरानुसरणे गौरवमित्यादिना भट्टाचार्येणैव स्फुटीकृतमिति।

किञ्च भ्रमप्रमासाधारण्यानुरोधेन निरूप्यनिरूपकभावापन्नप्रकारतात्वेनैव जनकतावच्छेकताया वक्तव्यत्वेन साधारण्याद्यवच्छिन्नप्रकारतात्वस्यापि जनकतावच्छेदकतावच्छेदकत्वपर्याप्त्यधिकरणत्वाभावेनासम्भवापत्तेश्चेति।

एतेन फलीभूतसंशयधर्मितावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितयद्रूपावच्छिन्नप्रकारतात्वं संशयजनकतावच्छेदकतावच्छेदकत्वपर्याप्त्यधिकरणं तद्रूपवत्त्वमित्युक्तावपि न निस्तार इति चेत्।

अत्राहुः—तद्धर्मपर्याप्तावच्छेदकतावद्विशेष्यताघटकाप्यसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतायास्तद्धर्मपर्याप्तावच्छेदकतावद्मुख्यविशेष्यतानिरूपितप्रकारतात्वेनावच्छेदिका या प्रकारता तदवच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्ववत्त्वमिति विवक्षणान्न कोऽपि दोषः।

अनुगमस्तु—प्रकृतसाध्यकसंशयीयकोटितानिरूपितविशेष्यताविशिष्टावच्छेदकताकप्रकारतावच्छेदकत्वपदार्थः। विशेष्यतावैशिष्ट्यं च स्वघटितघटसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतानिरूपितत्व—स्वावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नमुख्यविशेष्यतानिरूपितत्वावच्छिन्नत्व—इत्युभयसम्बन्धेन। अतएव [illegible] [illegible] निश्चयो न वा अयं च [illegible] न [illegible] [illegible] निश्चयो ज्ञानादि- [illegible] निश्चय-[illegible]- [illegible]

[illegible]

कत्वाभावात्, विशिष्टज्ञानत्वादिरूपत्वावच्छिन्नविशेष्यत्वघटितधर्मावच्छिन्न-जन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वसत्त्वेऽपि तादृशावच्छेदकतायां विशिष्टज्ञानत्वादिरूपत्वपर्याप्त्यवच्छेदकताकविशेष्यतानिरूपितत्वावच्छिन्नत्वाभावादिति ।

वस्तुतस्तु फलीभूतसंशयीयसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नकोटितानिरूपितविशेष्यतावैशिष्ट्यं या आधेयत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकता तन्निरूपितधर्मितावच्छेदकतानिष्ठावच्छेदकतानिरूपितगुण्यविशेष्यतानिष्ठावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतावत्प्रकारतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वमेव विवक्षणीयम् ॥ तादृशकोटितानिरूपितविशेष्यतावैशिष्ट्यं च स्वावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकत्व-स्वघटितसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतानिरूपितत्वोभयसम्बन्धेन ।

एवं सम्भूतसंशयत्वसंशयीयविशिष्टज्ञानत्वादिरूपत्वावच्छिन्नविशेष्यताघटित-धर्मावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतानिरूपितत्वस्य स्वरूपतया तादृशावच्छेदकतायां सत्त्वेऽपि विशिष्टज्ञानत्वादिरूपत्वावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकत्वाभावात् तथा तादृशसंशयीयशुद्धद्रव्यत्वावच्छिन्नविशेष्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यनुयोगितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नानुयोगिताकपर्याप्तिकत्वसत्त्वेऽपि तादृशविशेष्यताघटितधर्मावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतानिरूपितत्वाभावात् नोक्तसमुदायस्य तत्संशयत्वाभावापत्तिः । मुख्यविशेष्यतानिवेशाच्च घटत्ववत्तोक्त-वद्विमान् गुणादित्यादौ न प्रागुक्तातिव्याप्तिः ।

केचित्तु—फलीभूतसंशयीयसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नकोटितानिरूपित-धर्मिविशेष्यतावच्छेदकता तादृशसंशये पर्याप्ता तादृशधर्मावच्छिन्नगुण्य-विशेष्यतानिरूपिता या धर्मिविशेष्यतावच्छेदकता [illegible] अवच्छेदकीभूतत्वम्, तदवच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वम् [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।

न च [illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible] च [illegible]
[illegible]
। [illegible]
[illegible] पूर्वपक्षिणाहुः ।

यदि च [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] इत्युच्यते, तदा [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] च [illegible]–[illegible]–[illegible]
[illegible] इति ध्येयम् ॥

[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible]
संक्षेपः ॥ २ ॥

जनकता च साध्यसंशयत्वाव[illegible]
सम्बन्धान्तरज्ञानजन्यकोट्युपस्थितेर्धि[illegible]
त्वेऽपि न क्षतिः । यदि चासाधारण[illegible]
रणाय साधारणादिज्ञानजन्योपस्थिति[illegible]
व्यवहितोत्तरत्वनिवेशस्यावश्यकतया [illegible] [illegible] स्थिति-
निवेश्यते, तदा साध्यसंशयत्वाव[illegible] [illegible]
त्तित्वमेव निवेशनीयम् । विशेष[illegible] [illegible] वच्छेदक-
नातिप्रसङ्गः । न चैवमपि यत्र नि[illegible]
तदभावसहचरितप्रमेयत्ववा[illegible]
[illegible] एकैवोपस्थितिर्जनिता तत्र [illegible]
[illegible] आदाय ज्ञानेऽतिव्याप्तिर्वारि[illegible]

ष्याज्ञानजन्यतया साध्यसंशयत्वावच्छिन्नं प्रति जनकत्वादिति वाच्यम्
साध्यसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतानियतजन्यतानिरूपकीभूत
जनकताया एव पक्षधर्मताज्ञानविशेषणत्वोपगमात् नित्यत्वतदभावविषय
ज्ञानवत्ताज्ञानजन्यता च न तादृशजनकतानियतेति भट्टाचार्येणोक्तम् ।

अथात्रोक्तयुक्त्या साधारणादिधर्मवत्ताज्ञानजन्यतावच्छेदककोटौ
व्यवहितोत्तरत्वनिवेशस्यावश्यकतया तादृशज्ञानजन्यत्वस्य साध्यसंशय
जनकतादृशज्ञानाव्यवहितोत्तरघटज्ञानादिसाधारणतया साध्यसंशयजन
कताव्यभिचारित्वेनासंभवापत्तिरिति चेन्न ।

अत्राहुः—साध्यसंशयजनकतानियतत्वं न तादृशजनकताशून्यावृत्ति
त्वेनाऽसंभवः स्यादिति, किन्तु तादृशजनकताशून्यसाध्यतदभावविषयकोप
स्थित्यवृत्तित्वरूपमेव वाच्यम् । तथाच साधारणादिधर्मवत्ताज्ञानजन्यो
पस्थितिमात्रस्यैव साध्यसंशयजनकतावत्त्वेन तादृशजनकताशून्यत्वस्साधा
रणादिधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितावेवेति तादृशोपस्थित्यवृत्तित्वस्य साधारण
धर्मवत्ताज्ञानजन्यतायामक्षततयाऽदोषः ॥ अथवा तादृशजनकतानियतत्वं
स्वव्यापकतादृशजनकताकत्वम् । स्वपदं तादृशजनकतानियतत्वाभिमत
जन्यतापरम् । स्वव्यापकत्वं च स्वाधिकरणीभूतसाध्यतदभावविषयकोप
स्थितिनिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वम्, तथाच नित्यत्वतदभावविषय
कज्ञानजन्यतायाः साध्यसंशयाजनकसाध्यतदभावविषयकोपस्थितावपि
सत्त्वेन साध्यसंशयजनकतायां तादृशज्ञानवत्ताज्ञानजन्यताश्रितसाध्यतद
भावविषयकोपस्थितिनिष्ठभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वाभावान्नातिव्याप्तिः ।
साधारणादिधर्मवत्ताज्ञानजन्यताश्रितसाध्यतदभावविषयकोपस्थितिमात्र
एव च साध्यसंशयजनकतासत्त्वान्नोक्ताऽसंभवः ।

एतेन पूर्वकल्पे विशेषणज्ञानादिमुद्रया साध्यसंशयजनकताशून्यसा
ध्यतदभावविषयकोपस्थित्यप्रसिद्धयैव विशेषणज्ञानादिमुद्रया जनकतामात्रा
यानियमसद्भावात् जन्यतायां साध्यसंशयत्वावच्छिन्न-साध्यसंशयज
न्यत्वावृत्तित्वं वा स्वार्थमिति परास्तम् । तत्र कल्पे विशेषणज्ञानादिमुद्रया साध्य
संशयजनकतायामपि नियमस्य नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवत्ताज्ञान

न्यतात्वाकल्पस्यसत्त्वेनोक्तातिव्याप्तिवारणायैव तत्सार्थक्यमिति ध्येयम् ॥

परंतु अवच्छेदकतासम्बन्धेन नियतत्वप्रवेशान्न कोपि दोष इत्याहुः ॥ तच्चिन्त्यम् । अथवेत्यादिग्रन्थकल्पस्यापि फलतस्तदर्थकतया सन्दर्भविरोधादिति ॥

केचित्तु उक्ताऽसम्भवभिया साध्यसंशयजनकताव्यापकत्वमेव निवेशनीयम् नियतत्वतदभावविषयकज्ञानजन्यता च न तादृशजनकताव्यापिका तादृशजनकतायाः तादृशज्ञानवत्ताज्ञानाजन्योपस्थितावपि सत्त्वात् । न च तादृशजनकतायाः साधारणधर्मवत्ताज्ञानाजन्यासाधारणधर्मवत्ताज्ञानादिजन्योपस्थितावपि सत्त्वात् साधारणधर्मवत्ताज्ञानजन्यतायामपि तादृशजनकताव्यापकत्वं दुर्घटमिति वाच्यम् । व्यापकतासम्बन्धेन तादृशजनकताविशिष्टजन्यताया एव निवेशनीयत्वात् इत्याहुः ॥ तच्चिन्त्यम् ॥

न च तथापि धूमवान् पर्वतो वह्निमान् न वेत्यादिसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितं यद्धूमवान्पर्वत इत्याकारकधर्मितावच्छेदकप्रकारकज्ञानीयजनकत्वं तन्नियता या धूमविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिबुद्धित्वावच्छिन्नजन्यता तन्निरूपकजनकताशालि—पर्वतो धूमवानित्यादिपक्षधर्मताज्ञानविषयत्वमादाय विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि-अनुभवत्वावच्छिन्नजन्यतायां स्मृतिसाधारणधर्मितावच्छेदकप्रकारकज्ञानजनकताव्यापकत्वाभावेन तादृशजनकताव्यापकतानिवेशपक्षे धूमादावतिप्रसङ्गाभावेऽपि तादृशजन्यताव्याप्यत्वनिवेशकल्पेऽतिप्रसङ्गो दुर्वार एवेति वाच्यम्, एतत्समाधानस्याग्रे वक्ष्यमाणत्वात् ॥ ३ ॥

अथवा उक्तातिप्रसङ्गवारणाय तादृशजनकतावच्छेदकावच्छिन्नत्वमेव जनकताया निवेशनीयम् । अव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन साधारण्यादिविशि- [illegible]

अथात्र संशयजनकतावच्छेदककोटौ साधारणादिधर्मवत्त्वधर्मिज्ञानजन्यत्वस्य प्रवेशोऽपि न क्षतिः प्रकृते संशयजनकतावच्छेदककोटिप्रविष्टा या साधारणादिधर्मवत्ताज्ञानजन्यता तद्घटकाव्यवहितोत्तरत्वपर्याप्तावच्छेदकताकजन्यतानिरूपिता या साधारणादिधर्मवत्ताज्ञाननिष्ठजनकता तदाश्रयपक्षधर्मताज्ञानविषयत्वमादायैव सर्वत्र लक्षणसमन्वयादिति। न च जनकतावच्छेदकताया यदि पर्याप्तिर्निवेश्यते तदाऽसंभवः क्षतिरिति वाच्यम् जनकतावच्छेदकतायाश्च पर्याप्तिर्न निवेश्यते इति स्वयमेवोक्तवान् इति चेत्।

उच्यते—यतो जन्यताया अव्यवहितोत्तरत्वघटितत्वमत एव तदपेक्षया लघुत्वेन तद्घटकाव्यवहितोत्तरत्वस्य संशयजनकतावच्छेदकत्वोक्तिसंगतिः अन्यथा जन्यताया अतिरिक्तत्वे जन्यतापेक्षयाऽव्यवहितोत्तरत्वस्य लघुत्वाभावेन जन्यताया जनकतावच्छेदकत्वखण्डनस्याप्रसक्त्यापत्तेः। एवञ्च जन्यतापेक्षया तद्घटकाव्यवहितोत्तरत्वस्य लघुत्वादिति ग्रन्थेन जन्यत्वं नातिरिक्तपदार्थः नित्यव्यवहितोत्तरत्वघटितमेवेति ज्ञापनात्। अत एव आत्माश्रयेत्यादिग्रन्थस्य यतो जन्यताया नातिरिक्तत्वम् अतः आत्माश्रयभयेन तस्या जन्यतानवच्छेदकत्वेऽपि न क्षतिर्नोऽसंभवः, अन्यथा जन्यताया अतिरिक्तत्वेऽसंभवरूप एव क्षतिरित्यर्थ एव तात्पर्यम्, अत एव जन्यत्वस्य स्वघटकाव्यवहितोत्तरत्वाऽपेक्षया गुरुत्वेन संशयजनकतानवच्छेदकत्वादेव न क्षतिर्नाऽसंभव इत्यर्थ इति न काप्यनुपपत्तिरिति ध्येयम्[1] ॥४॥

न चैवं साध्यसंशयत्वनिवेशनं व्यर्थं यत्किञ्चिज्जनकतावच्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिवेशेनैवोपपत्तेः, नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानत्वावच्छिन्नजन्यतावच्छेदकत्वस्याव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन तादृशज्ञानविशिष्टनित्यत्वादिविषयकोपस्थितित्वस्य किञ्चित्कार्यं प्रति जनकतावच्छेदकत्वाभावेनाऽतिप्रसङ्गाभावादिति वाच्यम्। तथासतिवह्न्यादौ साध्ये रासभसाहचर्यादिप्र-

---

१ वस्तुतस्तु उपस्थितित्वस्य साधारणादिधर्मवत्ताज्ञानजन्यतावच्छेदककोटौ प्रवेश पक्ष एवैतदुक्तत्वात् तत्पक्षे जनकतावच्छेदकत्वे व्यवहितस्मृतित्वमादायातिप्रसङ्गभिया उभयत्रैव पर्याप्तिनिवेशस्यावश्यकतयाऽव्यवहितोत्तरत्वघटितजन्यत्वस्य जनकतावच्छेदकत्वेऽपि क्षतिसम्भवादिति ध्येयम्।

धारताकज्ञानमादाय धूमादावग्निप्रसंगापादानात्प्रकृतसाध्यसंशयजनकताया अवश्यं निवेशनीयत्वादिति भट्टाचार्यणोक्तम् ॥

अथात्र प्रागुक्तयुक्त्या प्रकृतसाध्यसन्देहजनकतापदेन प्रकृतसाध्यसंशयत्वन्यूनवृत्तिजन्यतानिरूपितजनकत्वमेव विवक्षणीयम्। नच न्यूनवृत्तित्वं यदि प्रकृतसाध्यसन्देहनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वे सति तादृशसंशयनिष्ठत्वरूपं तदा साध्यसंशयत्वोपादानेऽपि रासभतदभावसाहचर्यादिप्रकारकज्ञानजन्यतामादायातिव्याप्तितादवस्थ्यमेव रासभतदभावसहचरितधर्मवत्ताज्ञानजन्यकोट्युपस्थितिजन्यतायामुक्तसाध्यसंशयत्वन्यूनवृत्तित्वस्याक्षतत्वात्। नाऽपि साध्यसंशयत्वव्याप्यत्वमेव तन्न्यूनवृत्तित्वं—साध्यवदभावसहचरितधर्मवत्ताज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वव्यवहितोत्तरत्वस्य घटादिज्ञानसाधारणतया तादृशोपस्थितिजन्यतायामपि साध्यसंशयत्वव्याप्यत्वाभावादिति वाच्यम्।

अत्रोच्यते—साध्यसंशयत्वन्यूनवृत्तित्वं साध्यसंशयनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वे सति मुख्यविशेष्यताद्वयशून्यसाध्यसंशयनिष्ठत्वम्, रासभादिसंशयजन्यतायाश्च मुख्यविशेष्यताद्वयशून्यसाध्यसंशयनिष्ठत्वाऽभावान्न निरुक्तन्यूनवृत्तित्वम्। यदि च संशये विशेष्यताद्वयमेव स्वीक्रियते, (तदा स्वभिन्नत्व–स्वानवच्छिन्नत्व–स्वनिरूपकज्ञानीयत्वैतत्रितयसम्बन्धेन मुख्यविशेष्यताविशिष्टमुख्यविशेष्यताशून्यसाध्यसंशयनिष्ठत्वमेव न्यूनवृत्तित्वघटकं वाच्यमिति। इदमपि संशयीयविशेष्यताद्वयस्यावच्छेद्यावच्छेदकभावमभ्युपेत्य।)

वस्तुतस्तु किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानन्तःपातित्वे सति किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितसाध्याभावत्वावच्छिन्नप्रकारतानन्तःपातिनी या विषयता तच्छून्यसंशयनिष्ठत्वमेव न्यूनवृत्तित्वघटकं वक्तव्यमतो न काप्यनुपपत्तिरिति ध्येयम् ॥ ५ ॥

न च कोटिद्वयपदस्य प्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नतदभावपरतया प्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नादिविषयकोपस्थितित्वघटितधर्मावच्छिन्नज-

जनकतावच्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिवेशाभावादतिप्रसङ्ग इति वाच्यम् एवं सत्येतल्लाभार्थमेव साध्यसंशयोपादानमिति भट्टाचार्येणोक्तम् ।

अत्रेदमवधेयम्—प्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नादिविषयकोपस्थितिघटितधर्मावच्छिन्नजनकतावच्छेदकावच्छिन्नजन्यतापदेन प्रकृतसाध्यविषयकोपस्थितित्वघटितधर्मावच्छिन्नजनकतावच्छेदकाषच्छिन्नजन्यता प्रकृतसाध्याभावोपस्थितित्वघटितधर्मावच्छिन्नजनकतावच्छेदकावच्छिन्नजन्यता च वक्तव्या तत्रोभयत्रापि जनकतायामेव प्रकृतसाध्यसंशयनिरूपितत्वमवश्यं निवेशनीयमिति, अन्यथा प्रथमजनकतायां तदवेशे गोत्ववानश्वत्वादित्यादिविरुद्धे कालिकेन गोत्वकोटिसंशयस्य साध्यताघटकसमवायसम्बन्धेन प्रकृतसाध्याभावकोटिकसंशयस्य च जनकीभूतकोट्युपस्थितिजनकं कालिकेन गोत्ववद्वृत्तिसमवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकगोत्वाभाववद्वृत्ति–अश्ववदिदमित्यादिज्ञानमादायातिव्याप्तिः ।

एवं द्वितीयादिजनकतायां तदनिवेशेऽपि वह्निमान् धूमादित्यादौ व्याप्ये संयोगेन वह्निमद्वृत्ति कालिकेन वह्न्यभाववद्वृत्तिधूमवानित्यादिज्ञानमादायातिव्याप्तिरिति कथमुक्तमेतल्लाभार्थमेव संशयस्योपादानमिति ।

न चोभयत्र जनकतायामेव साध्यतावच्छेदकसंसर्गावच्छिन्नकोटिताकसंशयनिरूपितत्वमात्रनिवेशनेनैव उक्तातिप्रसङ्गवारणसंभवे संशयघटकताध्यीयत्वखण्डन एवैतद्ग्रन्थस्य तात्पर्यमिति वाच्यम् ।

विशेषणतया घटत्वाभावसाध्यकघटत्वादिविरुद्धहेतौ कालिकेन घटत्वाभावकोटिकस्य विशेषणताकालिकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकघटत्वाभावाभावकोटिकसंशयस्य साध्यताघटकसम्बन्धेन प्रकृतसाध्याभावकोटिकसंशयस्य च जनकीभूतकोट्युपस्थितिजनकं कालिकेन घटत्वाभाववद्वृत्तिविशेषणतासम्बन्धैकान्तिकसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताकघटत्वाभावाभाववद्वृत्तिघटत्ववानित्यादिज्ञानमादायातिव्याप्तिवारणाय प्रथमजनकतायां विशेषणतया धूमाभावसाध्यकवह्न्यभावादिसद्धेतौ कालिकेन संयोगसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकधूमाभावाभाववच्छिन्नविशेषणतावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावकोटिसंशयस्य विशेषणतया प्रकृतसाध्यकोटिसंशयस्य च जनकीभूतकोट्युपस्थितिजनकं कालिकेन धूमाभावाभाववद्वृत्तिसंयोगवृत्ति वह्न्यभाववानित्यादिज्ञानमादायातिव्याप्तिवारणाय द्वितीयजनक-

तायां च प्रकृतसाध्यसंशयनिरूपितत्वनिवेशस्यावश्यकत्वात् अत एवैतद्द्वैविध्याभिप्रायेणैव यदि चेत्यादिना ऽभिधास्यमाने एतत्कल्पसमशीलद्वितीयकल्पे संशयपदद्वयोपादानं स्वयमेव करिष्यतीति चेत् ।

अत्र केचित्—उभयकोटिसाहचर्यावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानजन्यकोट्युपस्थितेरेव संशयजनकत्वं न तु प्रत्येकसाहचर्यावच्छिन्नप्रकारताशालिज्ञानजन्यकोट्युपस्थितेरिति मते उक्तातिप्रसङ्गाभावात् तन्मतमालम्ब्यैवैतदभिप्रायेत्यादिग्रन्थाभिधानान्नासङ्गतिरित्याहुः ।

वस्तुतस्तु वक्ष्यमाणसहकारितावच्छेदकनिवेश निष्कृष्टकल्पाभिप्रायेणैवायं ग्रन्थोऽभिहितः । तत्कल्पे साध्यसंशयनिवेशस्याप्रयोजकत्वात् इति ध्येयम् ॥ ६ ॥

अथ वह्निसाहचर्यमात्रेण वह्न्यभावसाहचर्यमात्रेण वाऽवच्छिन्नाया व्याप्यस्य विरुद्धस्य वा प्रकारता तस्याश्चोद्बोधकान्तरवशात् साध्यतदभावविषयकस्मृत्यात्मकतत्साध्यतदभावोपस्थितिजनकीभूतज्ञानीयतया प्रत्येकं साध्योपस्थितिनिष्ठजन्यतानिरूपितजनकतायां साध्याभावोपस्थितिनिष्ठजन्यतानिरूपितजनकतायां चावच्छेदकत्वेनातिप्रसङ्गः । यदि च साध्यविशेष्यकोपस्थितिवृत्तिसाध्यसंशयजनकतानियतं यज्जन्यत्वं तन्निरूपितायां साध्योपस्थित्यवृत्तिसाध्यसंदेहजनकतानियतं यज्जन्यत्वं तन्निरूपितायां च जनकतायामवच्छेदकीभूता या प्रकारता तस्या विवक्षितत्वान्नातिप्रसङ्ग इति भट्टाचार्यैरुक्तम् ।

अत्र पक्षे प्रथमं साध्यसंशयपदं जनकतायां साध्यसंशयावच्छिन्न जन्यतानिरूपितत्वलाभाय द्वितीयमपि तदर्थमेवान्यथा गोत्ववान् अश्वत्वा-दित्यादिविप्रतिपत्तौ वह्निमान् धूमादित्यादिवाक्ये च [illegible] [illegible]—इत्याद्युक्ति—[illegible] [illegible] [illegible]ध्यवसायः ।

[illegible]

च्छिन्नजनकतायां च सामाधिकरण्याद्व्याप्यविरुद्धयोरतिव्याप्तिरतो नियत-पदद्वयम्।

न च विशिष्टजनकतासामानाधिकरण्यनिवेशनेनैव पूर्वोक्तदोषवारणसंभवेऽलं नियतपदद्वयेनेति वाच्यम्। वह्निसहचरितमीनसहचरितजलत्वज्ञानजन्यसमूहालम्बनोपस्थितौ तादृशजनकतासमानाधिकरणमीनसहचरितत्वज्ञानजन्यतामादाय वह्निमान् जलादित्यादिविरुद्धे समूहालम्बनोपस्थितौ तादृशजनकतासमानाधिकरणरासभसहचरितधूमत्वज्ञानजन्यतामादाय वह्निमान् धूमादित्यादिव्याप्ये चातिव्याप्तिरतो नियतपदद्वयम् अयंपाठः—हस्तलिखित पुस्तकेनास्ति।

अथ साध्याविशेषणकोपस्थितिपदेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेषणताशून्योपस्थितिरेव वाच्या अन्यथा साध्यनिष्ठविशेषणताशून्योपस्थितेः प्रसिद्ध्या प्रमेयसाध्यकव्यभिचारिण्यव्याप्त्यापत्तेः, एवं च स्वरूपतो द्रव्यत्वादिसाध्यकस्थले साध्यतावच्छेदकाप्रसिद्ध्याऽव्याप्तिः। न च स्वरूपतो द्रव्यत्वसाध्यकस्थले साध्यनिष्ठविशेषणताशून्योपस्थितिरेव निवेशनीया तथाच द्रव्यत्वतदभावसहचरितधर्मवत्ताज्ञानजन्यद्रव्यत्वमित्याकारकोपस्थितेरेव तादृशत्वान्नानुपपत्तिरिति वाच्यम्। द्रव्यत्वमित्याकारकोपस्थितेरपि द्रव्यत्वत्वघटकतया स्वरूपतो द्रव्यत्वाविशेषणकत्वादिति चेत्,

उच्यते—स्वरूपतो द्रव्यत्वादिसाध्यकस्थले साध्यावच्छिन्नविशेषणता-

---

(१) अत्र तादृशावृत्तित्वं जनकतायां न तु जन्यतायां तथापि वह्न्यभावसहचरितजलत्वज्ञानजन्यतया घटज्ञानादिसाधारणतया साध्याविशेषणकोपस्थितिवृत्तित्वेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नजनकतायामनियततया च तादृशजन्यतामादाय वह्निमान् जलादित्यादिविरुद्धेऽतिव्याप्तिरतः साध्याविशेषणकोपस्थित्यवृत्तित्वं जनकतायां निवेश्यम्। एवं साध्याविशेषणकोपस्थित्यवृत्तित्वस्य जन्यतायां निवेशेऽसम्भवः तस्या एव जन्यतया घटज्ञानादिसाधारणतया तादृशावृत्तित्वासम्भवादिति॥

(२) न च साध्यतावच्छेदकप्रकारकेण [illegible] वाच्यम् तथापि [illegible] घटत्वादिप्रकारक[illegible]जनकतामादाय [illegible]। न च तथापि [illegible] —— [illegible]।

त्त्योपस्थितिरेव निवेशनीया तत्तद्भावसहचरितधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितिन्तु तत्तद्वदन्योन्याभाववद्वृत्तिधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितेरपि संशायकतया उक्तस्थले द्रव्यतदन्यवृत्तिधर्मवानित्याकारकज्ञानजन्यद्रव्यमित्याकारकोपस्थितिमादायैव लक्षणसमन्वयादिति ध्येयम् ॥

अथ साध्यसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकताविशिष्टप्रकारताविवक्षणेनैव प्रत्येकसाहचर्यमात्रावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानजन्योद्बोधकान्तगधीनसाध्यतदभावविषयकसमूहालम्बनोपस्थितिजनकतामादायातिव्याप्तिवारणसम्भवेन साध्याविशेषणकेत्यादिगुरुतरारम्भो निष्फलः ॥ जनकताविशिष्टत्वं च स्वनियतजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्व-स्वभिन्नसाध्यसंशयजनकतानियतजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेन इति चेन्न। स्वरूपसम्बन्धात्मकजनकताया उपस्थितिभेदेन भिन्नत्वे उक्तसमूहालम्बनोपस्थितिमादायोक्ताविव्याप्तितादवस्थ्यात् उक्तपरम्परायाः संसर्गत्वे मानाभावाच्चेति ध्येयम्।

अथात्राश्वत्ववान् गौर्न वेत्यादिसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितसाध्याविशेषणकोपस्थितिवृत्तिधर्म्मितावच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वावच्छिन्नजनकतानियतं यदश्वत्वविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिबुद्धित्वावच्छिन्नजन्यत्वं तन्निरूपितजनकतायां साध्याविशेषणकोपस्थित्यवृत्तिसाध्यसंशयजनकतानियतजन्यतानिरूपितजनकतायां चावच्छेदकीभूता या गोत्वाभाववद्वृत्त्यश्वत्ववानित्यादिज्ञानीयप्रकारता तामादाय गौरश्वत्वादित्यादिविरुद्धे, वह्न्यभावकालीनधूमवान् वह्निमान्न वेत्यादिसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितसाध्याविशेषणकोपस्थित्यवृत्तिधर्म्मितावच्छेदकप्रकारकज्ञानत्वावच्छिन्नजनकतानियतं यद्वह्न्यभावकालीनधूमविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिबुद्धित्वावच्छिन्नजन्यत्वं तन्निरूपितजनकतायां साध्याविशेषणकोपस्थितिवृत्तिसाध्यसंशयजनकतानियतजन्यतानिरूपितजनकतायां चावच्छेदकीभूता या वह्निमद्वृत्तिवह्न्यभावकालीनधूमवानित्यादिज्ञानीयप्रकारता तामादाय वह्निमान्धूमादित्यादिव्याप्ये चातिव्याप्तिः।

(१) स्वावच्छेदकावच्छिन्नभिन्नत्वनिवेशे न दोष इत्यत आह उक्तेति। मानाभाव इति विनिगमनाविरहेण जनकता नाना तथा चान्यजनकतामादायातिव्याप्तिरिति भावः।

न च द्वितीयजन्यतायां गुरुविशेष्यतावच्छिन्नत्वनिवेशानावश्यकी-यत्वम् विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिबुद्धित्वावच्छिन्नजन्यतायां गुरुविशेष्यता-वच्छिन्नत्वाभावादिति वाच्यम् । तावतापि वह्न्यभावकालीनधूमात् पर्वतो वह्निमानिति परामर्शजन्यतावच्छिन्नजन्यतानिरूपितधर्मितावच्छेदक-प्रकारकानुमितित्वावच्छिन्नजनकतानियमे वह्निविशिष्टानुयोगिकवैशिष्ट्याव-गाहिबुद्धित्वावच्छिन्नजन्यत्वं तन्निरूपितजनकतावच्छेदकीभूतधर्मदर्शि-वह्न्यभावकालीनधूमवान् पर्वत इत्याकारकज्ञानीयप्रकारतासामान्ये वह्निमत् धूमादित्यादित्याकारे पर्वतो वह्निमानिति [illegible] चेन्न । द्वितीयजन्यतायामनुभवत्वावच्छिन्नत्वस्य ज्ञानावच्छिन्नत्वस्य वा निवे-शेऽपि [illegible] सम्भवादिति ।

न च तथापि वह्न्यभावकालीनालोकवान् पर्वतो वह्निमानिति परामर्श-जन्यतावच्छिन्नजन्यतानिरूपितधर्मितावच्छेदकप्रकारकानुमितित्वावच्छे-दकतात्पर्यकज्ञानत्वावच्छिन्नजनकताया नियमः पर्वतो वह्न्यभावकालीना-लोकवानित्याकारकानुमितित्वावच्छिन्नपरामर्शजन्यत्वं तन्निरूपितजनक-तायां [illegible] निरूपितजनकतानिरूपित-जनकताया यावदवच्छेदकीभूता या वह्निमत्त्वविशिष्टवह्न्यभावकालीनालोकवत्त्व-[illegible] सामानाधिकरण्यवतित्वानिरपेक्षवत्त्वेन परामर्शजन्यतायां परामर्शीयजनकतावच्छिन्नत्वस्याभावादिति वाच्यम् ।

परामर्शजन्यतावच्छेदककोटौ [illegible] अनु-मित्यवच्छेदकानुमितित्वावच्छिन्नत्वेन परामर्शजन्यत्वस्य परामर्शीयजनकतानिरू-[illegible] परामर्शजन्यताया [illegible] जनकतानिरू-[illegible] इति ध्येयम् ॥

ननु द्वितीयजन्यतायां [illegible] इति चेत् ॥ [illegible] इति ।

[illegible]

[illegible] ॥ ७ ॥

[illegible] । [illegible] [illegible]

कत्वावच्छेदकावच्छिन्नजनकतानिरूपितायां   तादृशसंशयत्वावच्छिन्नजन्यता-
विषयत्वघटितधर्मावच्छिन्नसंशयजनकतावच्छेदकावच्छिन्नस्य नाति-
व्याप्तिः जनकतायामवच्छेदिका या प्रकारता तस्या या निरवच्छिन्नत्वघटित
इति तन्मात्रस्फुटं महत्त्वार्थेन ।

एतत्कल्पे संशयपक्षीयपदानवतारितः प्राचीन विदितो ज्ञात्वा साध्याभावविषयत्वघटितधर्मावच्छिन्नजनकतानिवेशेनैव सामान्यतो संशयजनकतायां साध्यविषयत्वघटितधर्मावच्छिन्नत्वनिवेशो व्यर्थः । न चाश्वत्ववद्वृत्तिगोत्ववन्न वेत्याकारकसंशयं प्रति या साध्याभावविषयत्वघटितधर्मावच्छिन्नधर्मितावच्छेदकप्रकारक ज्ञानत्वावच्छिन्नजनकता तदवच्छेदकधर्मावच्छिन्नाश्वत्वविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वावच्छिन्नजन्यता निरूपितजनकतावच्छेदकीभूता या गोत्वाभाववद्वृत्त्यश्वत्ववानिति-ज्ञानीयप्रकारता तामादाय गोत्ववान् अश्वत्वादित्यादावतिव्याप्तिवारणाय तन्निवेशनमावश्यकमिति वाच्यम् ।

विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वावच्छिन्नजन्यतायां साध्यसंशयजनकतावच्छेदकेतरधर्मावच्छिन्नत्वरूपतादृशजनकतावच्छेदकपर्याप्तावच्छेदकतावत्त्वविरहादेवोक्तातिव्याप्त्यसम्भवादनुभवत्वादेरपि विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वावच्छिन्नजन्यतावच्छेदकघटकत्वात्,

अन्यथोक्तविशेषणदानेऽपि गोत्वकालीनाश्वत्ववद्वृत्ति गोत्ववन्न वेत्याकारकसंशयस्य धर्मितावच्छेदकप्रकारकज्ञानमुद्रया साध्यविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नजनकतावच्छेदकावच्छिन्नगोत्वकालीनाश्वत्वविविशिष्टवैशिष्ट्याभावगाहिबुद्धित्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकीभूतगोत्वाभाववद्वृत्तिगोत्वकालीनाश्वत्ववानित्यादिज्ञानीयप्रकारतामादायातिव्याप्तितादवस्थ्यापत्तेः ॥

न चोक्तज्ञानमादायातिव्याप्तिभियैवैतद्विशेषणं विहाय साध्यमुख्यविशेष्यकत्वावच्छिन्नत्वस्य निवेशान्नासङ्गतिरिति वाच्यम्, साध्यमुख्यविशेष्यकत्वावच्छिन्नत्वनिवेशकल्पेऽपि अश्वत्ववद्वृत्ति गोत्ववन्न वेत्याकारकसंशयीयधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नजनतायां साध्यमुख्यविशेष्यकत्वावच्छिन्नत्वस्यापि सत्त्वात् तादृशजनकतावच्छेदकावच्छिन्नविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वावच्छिन्नजन्यतामादायोक्तातिव्याप्तेर्दुर्वारत्वादिति ।

एतेन स्मृत्यादिसाधारणविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहित्वमेव विशेषणतावच्छेदकप्रकारकज्ञानजन्यतावच्छेदकमिति मते विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानत्वावच्छिन्नजन्यतामादायोक्तातिव्याप्तिवारणाय साध्यविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नत्वनिवेशनमित्यपि परास्तम् ।

तन्मते तद्विशेषणदानेऽप्युक्तरीत्याऽतिव्याप्तेरशक्यपरीहारतया जन्यतायां विशेषणान्तरं प्रक्षिप्यैवोक्तातिव्याप्तेर्वारणीयत्वादिति ।

यत्तु महानसीयवह्निमान् वह्निसामान्याभाववान् वेत्याकारकसंशयजनकीभूतकोट्युपस्थितिजनकमहानसीयवह्निमद्वृत्तिवह्निसामान्याभाववद्वृत्तिपर्वतीयधूमवानितिज्ञानीयप्रकारतामादाय वह्निमान् पर्वतीयधूमादित्यादावतिव्याप्तिवारणाय साध्यविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नेति साध्यतावच्छेदकधर्मावच्छेदकताकविषयताकत्वघटितधर्मावच्छिन्नार्थकमिति।। तच्चिन्त्यम्॥ प्रकृत साध्यसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतानिवेशावश्यकत्वस्य प्रागेवाभिहितत्वेन उक्तसंशयजनकताया लक्षणाघटकत्वादेवोक्तातिव्याप्त्यसम्भवादिति विभावनीयम् ।

परे तु जनकतायां साध्यविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नत्वनिवेशे वह्न्यभावाभाववद्वृत्तिवह्निमद्वृत्तिधूमवानितिज्ञानीयप्रकारतामादाय तदा वह्न्यभाववान् धूमादित्यादिविरुद्धेऽतिव्याप्तिरुक्तज्ञानीयप्रकारतायां साध्याभावविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्ना या वह्निविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नवह्निमान् वह्न्यभावाभाववानित्याकारकसाध्यसंशय जनकता तदवच्छेदकावच्छिन्न जन्यतानिरूपित जनकता तदवच्छेदकत्वस्य सत्वात् ॥

न चोक्तज्ञानीयप्रकारतायां साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नकोटिकसंशयत्वावच्छिन्न जन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकावच्छिन्न जन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वाभावादेव नातिव्याप्तिः । वह्निकोटिकसंशयत्वस्य वह्न्यभावाभावकोटिकसंशये वर्तमानत्वेन [illegible] वाच्यम् । साध्यसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतात्वेन साध्यसंशयत्वस्याप्रविष्टतया [illegible] इत्याहुः ॥

[अन्ये तु यत्किञ्चिद्विषयताविशेषे साध्यसंशयजनकत्वमेव [illegible] आदाने तत्र [illegible] नातिव्याप्तिः । तथा च साध्याभावघटित[illegible] [illegible]

जन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकीभूत (घट) सहचरितत्वावच्छिन्नां प्रकारतामादाय लक्षणगमनादिति साध्यविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नत्वनिवेशः। तथाच घटसहचरितवत्ताज्ञानजन्योपस्थितित्वावच्छिन्नजनकतायां ताद्दृशविषयकत्वानवच्छिन्नत्वादिति वदन्ति ॥ ८ ॥]

अथवा साध्यसन्देहप्रयोजिका या साध्यस्य तदभावस्य चोपस्थितिविषयता तदुभयप्रयोजकप्रकारतावत्त्वस्य विवक्षितत्वात्। उभयसाहचर्यावच्छिन्नप्रकारताया एव तथात्वान्नातिप्रसङ्गः साध्यस्योपस्थितिविषयता च साध्याभावविषयतानन्तर्भूता ग्राह्या तेन वह्न्यभावसाहचर्यावच्छिन्नप्रकारताया वह्निविषयताप्रयोजकत्वेऽपि विरुद्धे नातिव्याप्तिरिति भट्टाचार्येणोक्तम्-इतिपाठः क्वाचित्कः।

अथैतत्कल्पेऽपि यत्र नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानवानयं नित्यत्वतदभावसहचरितप्रमेयत्ववांश्चायमित्याकारकज्ञानाभ्यां नित्यत्वतदभावविषयिण्यैकैवोपस्थितिर्जनिता तत्र तादृशोपस्थितिजनकपक्षधर्मताज्ञानविषयत्वमादाय नित्यत्वसाध्यकज्ञानहेतौ प्रागुक्तातिव्याप्तिर्दुर्वारैव तादृशोपस्थितिव्यक्तेः साधारणधर्मवत्ताज्ञानजन्यत्वेन तदीयसाध्यतदभावविषयतायाः साध्यसंदेहप्रयोजकत्वसत्त्वेन तादृशोभयविषयताप्रयोजकत्वस्य नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानत्वावच्छिन्नप्रकारतायामपि सत्त्वात् इति चेन्न।

साध्यस्योपस्थितिविषयतानिष्ठसाध्यसन्देहत्वावच्छिन्नप्रयोज्यतानियतप्रयोज्यताकप्रयोजकतावत्त्वे सति साध्याभावस्योपस्थितिविषयतानिष्ठसाध्यसन्देहत्वावच्छिन्नप्रयोज्यतानिरूपितप्रयोजकतानियतप्रयोज्यतानिरूपितप्रयोजकतावत्प्रकारताया विवक्षितत्वाद्वोक्तातिव्याप्तिवारणसम्भवान्नित्यत्वतदभावविषयकज्ञानत्वावच्छिन्नप्रयोज्यतायाः साध्यसन्देहाजनकोपस्थितिविषयतासाधारणत्वेन साध्यसंशयप्रयोजकताव्यभिचारित्वादिति ध्येयम् ॥

साध्यविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नजनकतावच्छेदको यो धर्मस्तदवच्छिन्नजन्यतानिरूपितायां तदवच्छिन्नसहकारितावच्छेदकसाध्याभावविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नजनकतावच्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिरूपितायां च जनकतायामवच्छेदकीभूतप्रकारताया विवेकेन नातिप्रसङ्ग इति भट्टाचार्योक्तम् ॥

२३ सत्प्रतिपक्षितत्वादसद्धेतुत्वाद्व्यभाववद्वृत्तित्वाद्धेतुपर्वतीयधूमसा-

निविज्ञानीयप्रकारतामादाय वह्निमान् पर्वतीयधूमादित्यादावतिव्याप्ति-वारणाय एतज्ज्ञानजन्यकोट्युपस्थितेरपि महानसीयवह्निमान् वह्निसामान्याभाववानित्याकारकसंशयजनकत्वादतः साध्यविषयकत्वेऽपि साध्यतावच्छेदकपर्याप्तावच्छेदकताकविषयताकत्वार्थकम् ।

तथाच महानसीयवह्निमद्यावृत्तधर्मवत्ताज्ञानजन्यमहानसीयवह्न्युपस्थितित्वावच्छिन्नजनकतायां साध्यतावच्छेदकपर्याप्तावच्छेदकताकविषयताकत्वावच्छिन्नत्वाभावान्नोक्तातिव्याप्तिः ।

एवं महानसीयवह्निमद्व्यावृत्तवह्न्यभाववद्व्यावृत्तपर्वतीयधूमवानितिज्ञानीयप्रकारतामादाय महानसीयवह्निमान् पर्वतीयधूमादित्यादिविरुद्धेऽतिव्याप्तिवारणाय द्वितीयजनकतायां साध्याभावविषयकत्वावच्छिन्नेति । अत्र साध्यविषयकत्वं साध्यमुख्यविशेष्यकत्वरूपं ग्राह्यम् । तेन वह्निकालीनमहानसीयवह्निमान् वह्निसामान्याभाववान् वेत्याकारकसंशयजनककोट्युपस्थितिजनकतावच्छेदकीभूतवह्निकालीनमहानसीयवह्निमद्व्यावृत्तवह्न्यभाववद्व्यावृत्तपर्वतीयधूमवानितिज्ञानीयप्रकारतामादाय वह्निमान् पर्वतीयधूमादित्यादौ नातिव्याप्तिः ॥

केचित्तु कालिकसम्बन्धेन संयोगसम्बन्धावच्छिन्नवह्न्यभावकोटिकसंशयजनककोट्युपस्थितिजनककालिकेन वह्न्यभाववद्वृत्तिकालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्न्यभावाभाववद्वृत्तिधूमवानिति ज्ञानमादाय वह्निमान् धूमादित्यादावतिव्याप्तिवारणाय साध्यविषयकत्वेऽपि साध्यमुख्यविशेष्यकार्थकम् ।

एवं कालिकेन वह्निकोटिकसंशयजनकीभूतकोट्युपस्थितिजनकं कालिकेन वह्निकोटिकसंशयजनकीभूतकोट्युपस्थितिजनकं कालिकेन वह्निमद्वृत्तिविशेषणतया कालिकसम्बन्धावच्छिन्नवह्न्यभाववद्वृत्ति धूमवानितिज्ञानमादाय तत्रैवातिव्याप्तिवारणाय द्वितीयजनकतायां साध्याभावविषयकत्वावच्छिन्नेति ।

न च साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविषयकत्वावच्छिन्नत्वमात्रविवक्षितास्तूक्तातिव्याप्तिवारणसम्भवात् प्रकृतसाध्याभावनिवेशो व्यर्थ इति वाच्यम् महानसीयवह्नित्वावच्छिन्नाभावसद्वृत्तिधूमवान् इत्यादिज्ञानीयप्रकारतामादाय वह्निमान् धूमादित्यादावतिव्याप्ति-

स्यात्। न च साध्यविषयकत्वे साध्यतावच्छेदकातिरिक्तनिष्ठप्रकारत्वानवच्छिन्नत्वं निवेश्यं तावतैव नोक्तातिव्याप्तिरिति वाच्यम् एवमपि समानाधिकरणान्यसम्बन्धेन महानसीयत्वविशिष्टवह्नित्वावच्छिन्नकोटिकसंशयजनकोद्दृश्युपस्थितिजनकज्ञानमादायोक्तातिव्याप्तितादवस्थ्यात्।

न चैवमपि साध्यविषयतायां साध्यतावच्छेदकनिष्ठनिरवच्छिन्नप्रकारतानिरूपितत्वस्य निरवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतास्थले, सावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकतास्थले, साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकपर्याप्त्यवच्छेदकप्रकारतानिरूपितत्वस्य निवेशान्नातिव्याप्तिरिति वाच्यम्। तावताप्येकोऽन्यसम्भवात् साध्याभावविषयकत्वेत्यत्र साध्यतावच्छेदकपर्याप्त्यवच्छेदकताकप्रतियोगिताकाभावविषयकत्वनिवेशेनैवातिव्याप्तिविरहेण तदपेक्षयोपन्यासे गौरवादित्याहुः। [तच्चिन्त्यम्।]

अत्र कल्पे संशयत्वं न निवेश्यते प्रयोजनाभावात्॥ यत्र क्वचित् पुस्तके संशयजनकेति पाठो दृश्यते स च मूले साध्यसंशयेत्यनुरोधेनेत्यवधेयम्॥

अत्र च साध्यविषयकत्वघटित धर्मावच्छिन्नजनकतावच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नसप्रकारितावच्छेदकावच्छिन्नजन्यत्वमेव साध्याभावविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नजनकतावच्छेदकीभूततद्धर्मावच्छिन्नसप्रकारितावच्छेदकावच्छिन्नजन्यत्वमेव निवेश्यम्, अन्यथा सामान्यतः साध्यविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नजनकतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नसप्रकारितावच्छेदकावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदिका सती साध्यविषयकत्वघटितधर्मा- [illegible]

स्वरूपयादृशधर्मावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्वं पक्षधर्मताद्-वृत्तिधर्मवत्त्वाज्ञानजन्योपस्थितित्वस्य तादृशधर्मावच्छिन्नसहकारितावच्छेदकत्वाभावान्नातिव्याप्तिरिति भावः ॥

अनुगमस्तु—साध्यविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नजनकतावच्छेदकत्वविशिष्टप्रकारत्वम् । वैशिष्ट्यं च स्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतावच्छेदकत्व—स्वावच्छिन्न सहकारितावच्छेदकीभूतसाध्याभावविषयकत्वघटितधर्मावच्छिन्नजन्यतानिरूपित जनकतावच्छेदकत्वोभयसम्बन्धेनेति ॥१७॥

तदवच्छिन्नसहकारितावच्छेदकत्वं च तदवच्छिन्नासमवधानप्रयुक्तानोपधायकत्वाभाववत्त्वावच्छिन्नकत्वमित्युक्तं भट्टाचार्येण ॥

अत्र तदवच्छिन्ने स्वावच्छिन्नजनकतानिरूपितजन्यताशालित्वस्याभाववद्वृत्तित्वस्वावच्छेदकधर्मावच्छिन्नजनकतानिरूपितजन्यताशाल्युपस्थितिमत्त्वोभयसम्बन्धेन धर्मविशिष्टान्यत्वं निवेशनीयम्, तथा वह्निमद्वृत्तिधूमवत्त्वज्ञानजन्योपस्थितित्वावच्छिन्नाया वह्निमद्वृत्तिधूमवान् वह्निमद्वृत्तिमद्वृत्तिनिनिशानिद्वयजन्योपस्थितिव्यक्तेरसमवधानप्रयुक्तस्य फलानुपधायकत्वाभावस्य केवलधूमाभावस्य केवलधूमाभाववद्वृत्तित्वांशे [illegible] पस्थितावेव सत्त्वेऽन्यसाधारणधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितिसाधारणधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थित्योः परस्परसहकारिभावः ।

एवमेव साधारणधर्मवद्धर्मिज्ञानाभावाय तद्घटकीभूतधर्मिणोऽन्यतानिरूपितसाधारण्यावच्छिन्नप्रकारताकज्ञानत्वावच्छिन्नजनकतानिरूपितजन्यताशालित्वस्य केवलसाधारणधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितावपि तत्त्वाद्धर्मविशिष्टान्योपस्थितित्वसिद्धिः स्यादतः स्वभावघटकत्वनिवेशः ।

एवं वह्निविषयकस्मृतिं प्रति वह्निविषयकज्ञानत्वेनापि जनकत्वात्स्वास्वाभाववद्वृत्तित्वविशिष्टज्ञानत्वसाधारणत्वं न सिद्धिः स्यादतः स्वपदस्न्निवेशः ।

वह्निविषयकज्ञानत्वं च न [illegible] जन्यता च स्मृति [illegible] [illegible], तेन [illegible] प्रति [illegible] [illegible] सिद्धिः ।

अथवा [illegible]

[illegible]

क्षतिः, न वा स्मृतिंप्रति संस्कारत्वेन जनकतामादायाप्रसिद्धिः। एवं च ...घटकत्वमप्यनुपादेयमेव। द्वितीयसंसर्गघटकोपस्थितिमत्त्वं च सामानाधिकरण्य-समानकालीनत्वोभयसम्बन्धेन।

अथवा तदवच्छिन्ने धर्मविशिष्टान्यत्वमनिवेश्य तदवच्छिन्नासमवधानप्रयुक्तत्वपदेन तदवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वावच्छिन्नप्रयोजकतानिरूपितप्रयोज्यत्वमेव निवेशनीयं तावतैवोक्तदोषवारणसम्भवात्। एवं स्वावच्छिन्नकत्वमित्यत्रापि स्वावच्छिन्ने निरुक्तोभयसम्बन्धेन धर्मविशिष्टान्यत्वं निवेशनीयम्, तेन केवलसाध्यवद्वृत्तिधर्मवत्ताज्ञानादिजन्योपस्थितित्वावच्छिन्नासमवधानप्रयुक्तस्य फलोपधायकत्वाभावस्य साध्याभाववद्वृत्तिधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितिकालीनसाध्याभाववद्वृत्तिधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितौ सत्त्वेऽपि नोक्तदोषतादवस्थ्यम्॥

यत्तु तत्समानाधिकरणाभावप्रतियोगिधर्मावच्छिन्नासमवधानाप्रयुक्तत्वविशिष्टतदवच्छिन्नासमवधानप्रयुक्तत्वस्य विवक्षितत्वान्नोक्तदोषावसरः। वन्ह्यभाववद्वृत्तिधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितिकालीनवन्ह्यभाववद्वृत्तिधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितिनिष्ठस्य फलोपधायकत्वाभावस्य वह्निमद्वृत्तिधर्मवत्ताज्ञानादिजन्योपस्थितित्वावच्छिन्नासमाधानप्रयुक्तत्वेऽपि वह्निमद्वृत्तिधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितित्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिधर्मावच्छिन्नासमवधानप्रयुक्तत्वाभावात्तादृशोपस्थितिनिष्ठफलोपधायकत्वाभावे निरुक्ताभावप्रतियोगि यद्वह्निमद्वृत्तिधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितित्वं तदवच्छिन्नासमवधानप्रयुक्तत्वादिति।

तन्मन्दम्—केवलवन्ह्यभावसहचरितधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितिनिष्ठफलोपधायकत्वाभावेऽपि निरुक्तप्रयुक्तत्वविशिष्टवह्निसहचरितधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितित्वावच्छिन्नासमवधानप्रयुक्ताभावात् वन्ह्यभावसहचरितधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितिनिष्ठफलोपधायकत्वाभावे वन्ह्यभावाभावसहचरितधर्मवत्ताज्ञानजन्योपस्थितित्वावच्छिन्ना समवधानस्यापि प्रयोजकत्वादिति ध्येयम्॥ ११॥

इदं त्ववधेयं नियमजन्यादित्यादौ साधारणधर्मवद्दर्शितज्ञानस्य कोटद्वयोपस्थिति संशयं च प्रति हेतुतया तद्विषये धर्मिणि सद्धेतौ अतिप्रसङ्गः स्यात् ... धर्मिताधर्मनिर्मित निर्णयाः। अत्र मनुष्याल-

स्थनविषयतामादायातिप्रसङ्गवारणाय कोटिद्वयोपस्थितिजनकतावच्छेदकीभूतविषयताश्रयत्वनिवेशनमावश्यकं सम्बन्धिविशेष्यकज्ञानादपि सम्बन्धान्तरस्मरणोद्गमेन तत्कोटिसाहचर्यादिविशिष्टविषयकत्वेनैव हेतुतया धर्मिविषयताया जनकतानवच्छेदकत्वादित्याशङ्क्य, वस्तुतस्तु साध्यसन्देहजनककोटिद्वयोपस्थितिजनकज्ञानविषयकत्वमित्यस्य कोटिद्वयोपस्थितिनिष्ठा या साध्यसन्देहजनकताजन्यतासम्बन्धेनाव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन याऽवच्छिन्नायां तदवच्छेदकतायामवच्छेदिका या विषयता तदाश्रयत्वमर्थः। एवं च साधारणधर्मादिविशेष्यकज्ञानस्य कोटिद्वयस्मारकत्वेऽपि संशये धर्मिभाननियमाय तत्तद्धर्मिकसंशयं प्रति स्वाव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धेन साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्तत्तद्धर्मिज्ञानविशिष्टकोट्युपस्थितित्वेनैव हेतुतेति धर्मिविषयताया अपि तादृशसन्देहजनकतावच्छेदकतायामवच्छेदकत्वान्नातिप्रसक्तः पक्षधर्मतापदोपादानमिति भट्टाचार्येणोक्तम्।

अत्रापि प्रकृतसाध्यसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपिता या जनकता तन्निरूपिताव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतायामवच्छेदिका सती तदवच्छेदकधर्मावच्छिन्नसहकारितावच्छेदकावच्छिन्नप्रकृतसाध्यसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकतानिरूपिताव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतायामवच्छेदिका या विषयता तदाश्रयत्वमिति निष्कर्षो बोध्यः। तेन वह्निमद्वृत्तित्वाभाववद्वृत्तिधूमत्वानित्यादिज्ञानमादाय न प्रागुक्तदोषावकाशः।

वह्न्यभाववान् पर्वतीयधूमादिरित्यादिविरुद्धं वह्न्यभाववद्वृत्तिमान्पर्वतीयवह्निमद्वृत्तिपर्वतीयधूमवानित्यादिज्ञानीयप्रकारतामादायातिव्याप्तिः, ज्ञानीयप्रकारतायां प्रकृतसाध्यसंशयत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपिता या वह्न्यभाववद्वृत्तिधूमत्वप्रकारकज्ञानजन्यकोट्युपस्थितित्वावच्छिन्नजनकता तन्निरूपिताव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकत्वस्य सत्त्वादतः संशयद्वयोपादानम्।

यदि चात्रापि साध्यविशिष्टकोट्युपस्थितित्वावच्छिन्ना या जनकता तन्निरूपिताव्यवहितोत्तरत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकतायामवच्छेदिका या विषयता तदाश्रयत्वं विवक्षितं तदा साध्यसन्देहपदमनुपादेयमिति ध्येयम्।

अथात्र प्रागुक्तार्थमपहाय धर्मिण्यतिव्याप्तिवारणार्थमेतादृशार्थकरणमनुचितमिति चेन्न, प्रागुक्तकल्पापेक्षया लाघवानुसन्धानेनैवैतत्कल्पस्योत्थान ।

वस्तुतस्तु साधारणधर्मादिविशेष्यकज्ञानस्यापि कोट्युपस्थितिजनकत्वे पूर्वव्याख्यायामसंभव एव स्यात् संशये धर्मिभाननियमाय संशयजनकतावच्छेदककोटौ साधारणादिधर्मवद्धर्मिज्ञानवैशिष्ट्यस्यैव निवेशनीयतया संशयजनकतावच्छेदकेतरानवच्छिन्नत्वरूपसाध्यसंशयजनकतावच्छेदकपर्याप्त्यवच्छेदकताकत्वस्य साधारणधर्मादिज्ञानजन्यतायामसत्त्वात् साधारणधर्मादिविशेष्यकज्ञानस्यापि तज्जन्यतावच्छेदकघटकत्वादतो व्याख्यान्तरानुसरणमिति ध्येयम् ॥ १२ ॥

वस्तुतस्तु यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वम् अनुमितिप्रतिबन्धकताशून्यपक्षधर्मिकहेतुमत्तानिश्चयकालीनज्ञानावृत्ति तादृशत्वमेव विवक्षणीयम् ॥ अथवा स्वव्यापकतत्कत्वरूपानतिरिक्तवृत्तित्वनिवेशे यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वव्यापकः पक्षधर्मताज्ञानकालीनत्वानुमित्यप्रतिबन्धकत्वोभयाभावः तादृशत्वमेव विवक्षणीयम्, अन्यथा स्वरूपासिद्धिवारकस्य हेतुमत्ताग्रहाविरोधित्वदलस्य वैयर्थ्यापत्तेः—पक्षधर्मिकहेतुमत्तानिश्चयकालीनतद्विषयकानाहार्यनिश्चयस्याप्रसिद्ध्या यादृशविशिष्टविषयकपदेन तस्योपादानासम्भवात् । एवं सामान्यलक्षणस्याप्यव्याप्तेरिति भट्टाचार्येणोक्तम् ।

अथात्र प्रथमकल्पे यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वमनुमितिप्रतिबन्धकताशून्यपक्षधर्मिकहेतुमत्ताज्ञानावृत्तीत्युक्तौ, द्वितीये च यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वव्यापकः पक्षधर्मिकहेतुमत्ताविषयकत्वानुमित्यप्रतिबन्धकत्वोभयाभाव इत्युक्तावेव सामञ्जस्ये हेतुमत्त्वज्ञानकालीनत्वपर्यन्तनिवेशो व्यर्थ इति ।

मैवम् । यादृशस्थले यादृशस्य वस्तुनो हेतुमत्पक्षविषयकज्ञानं कदापि न जातं तत्र तादृशवस्तुन्यतिव्याप्तिवारणार्थमेव तन्निवेशात् । जातिमान् वह्न्यभाववान्नित्यादिज्ञानधारणायाव्यापकीभूतविपक्षताशून्यत्वस्यावश्यं निवेशनीयतया वह्निमानितिज्ञानेऽतिव्याप्तिवारणाय तन्निवेशस्यावश्यकत्वात् ।

अन्यथा हेतुमत्ताविषयकीभूतानिश्चयस्यैवातिव्याप्तिविषयताश- [illegible]

रित्यादौ गन्धवद्भेदावच्छिन्नव्यभिचारवारणार्थमेव सन्निवेशनम् । तत्तद्व्य-क्तित्वेन हेतुमत्ताज्ञानस्याहार्यत्वेन प्रतिबन्धकत्वाभावादिति ध्येयम् ।

यद्यपि हेतुमत्ताज्ञानविषयकालावच्छेदेनोदासीनविषयसाध्यवि-रोधिसाध्याभाववत्त्वज्ञानस्याप्रतिबन्धकत्वमेव, तथापि हेतुमत्ताज्ञानकाला-वच्छेदेन विरोधिभ्रमाभावविवक्षणान्न दोषः ।

हेतुमत्त्वज्ञानकालीनत्वस्याऽभावप्रतियोगिकोटावुपादानमपि न तादृश-दोषः । यदा कदाचित् तादृशज्ञानकालीनत्वस्य सम्भवात् तत्त्यागमप्याहु-रपि वदन्ति ।

वस्तुतः प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वानिवेशे न दोष इति ध्येयम् ।

अथात्र कल्पद्वय एव तद्वत्ताविशेषणानावश्यकत्वेन वह्न्यादिसाध्यक-धूमादिहेतुकस्थले वह्न्यभाववतीधूमाभावप्रतियोगितया साध्याभावाप्रसिद्धिरिति—साध्याभावविरहेण हेतुमत्ताज्ञानकालीनसाध्याभावव्याप्यविषये सा-ध्याभावविषयितानिरूपकत्वाभावस्य । न च साध्याभावविरहेण साध्यव-त्त्वस्य प्रसिद्धत्वेन हेतुमत्ताज्ञानकालीनप्रतिबन्धकत्वाप्रसिद्धिरिति वाच्यम् । तथापि साध्याभावविरहेणासाध्यवत्त्वाप्रसिद्ध्या हेतुमत्ताज्ञानाविषय-प्रसिद्धिसम्भवेन हेतुमदभिन्नत्वकालीनसाध्यवत्त्वे तथा-त्वस्यावच्छेदकधर्मज्ञानविषयतया साध्यहेतुमत्ताज्ञानकालीनसाध्यादि-रूपेण हेतुमत्वस्यावच्छेदकत्वेनैव साध्यविशिष्टत्वाभावेन प्रत्यक्षत्वाभावा-सम्भवः तथापि हेतुमत्ताज्ञानकालीनसाध्याभावा-दिति चेत् ।

अत्रोच्यते—साध्यविशिष्टत्वेन हेतुमत्ताज्ञानकालीनत्वविशिष्टसाध्याभाव-
[illegible]
[illegible]
[illegible] तथाप्यसाधारण्यसाध्यवत्त्वे सति हेतुमत्त्वेन हेतु-
मद्वृत्तित्वस्य विशेषणत्वाभावाद् [illegible] हेतुमत्ताज्ञानकालीनत्वाभाव-
[illegible]
[illegible] ।

निवेशनीयः, तेनाप्रामाण्यज्ञानाभावविशिष्टयद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयावच्छेदकीभूतक्षणावच्छिन्नयद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयवृत्तिकाभावप्रतियोगी निरुक्तोभयाभावस्तद्रूपवत्त्वमिति समुदितार्थः।

नातो यत्रादावसाधारण्यनिश्चयस्ततस्तद्धर्मिकाप्रामाण्यज्ञानात्मकहेतुमत्तानिश्चयस्तत्रासाधारण्यनिश्चयेऽपि तादृशोभयाभावासत्त्वेऽव्यसाधारण्याव्याप्तिः।

न च तथापि यत्र ज्ञानस्य पक्षत्वं घटादेः सामानाधिकरण्येन साध्यत्वं प्रकारकत्वाभावस्य हेतुत्वं तत्र तदभाववद्विशेष्यकतत्प्रकारकत्वरूपाप्रामाण्यग्रहे हेतुमत्ताज्ञानस्याहार्य्यतया हेत्वभाववत्पक्षेऽतिव्याप्तिर्दुर्वारैवेति वाच्यम्।

तत्रापि संशयात्मकाप्रामाण्यज्ञानस्य संभवात्, तद्व्यक्तित्वादि धर्मितावच्छेदककाप्रामाण्यनिश्चयस्य, तद्वति तत्प्रकारकत्वाभावरूपाप्रामाण्य निश्चयस्य च संभवाच्च।

न च तथाप्यप्रामाण्यकोटौ तदभाववन्निष्ठविशेष्यत्वतद्वन्निष्ठविशेष्यत्वयोः प्रवेशात् यत्र निष्ठत्वाभावस्य सामानाधिकरण्येन हेतुत्वं विशेष्यतायाश्च पक्षत्वं विशेषणांशे संशयानभ्युपगमेन तत्र संशयात्मकाप्रामाण्यस्यासंभवात् सामानाधिकरण्येन हेत्वभाववत्पक्षेऽतिव्याप्तिर्दुर्वारैवेति वाच्यम्, तत्रापि भाविज्ञानं निर्विशेष्यकं निष्प्रकारकमित्याकारकाप्रामाण्यज्ञानस्य संभवात्।

अथैवमपि ह्रदः काञ्चनमयह्रदवान् गगनादित्यादौ काञ्चनमयत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिगगनाद्यात्मकविशिष्टे, ह्रदो वह्निमद्ह्रदवान् जलादित्यादौ वह्न्यभाववज्जलत्वद्यात्मकविशिष्टे चातिव्याप्तिः—पक्षधर्मिकहेतुमत्तानिश्चयकालीनस्य तत्तद्विशिष्टविषयकनिश्चयस्य ह्रदधर्मिककाञ्चनमयत्ववह्निमत्त्वादिज्ञानप्रतिबन्धकत्वेन हेतुमत्तानिश्चयाकालीनतत्तन्निश्चयस्य च हेतुमत्ताज्ञानकालीनत्वाभावेन तत्तद्विशिष्टविषयकनिश्चयसामान्य एव तादृशोभयाभावसत्त्वादिति।

मैवम्—ज्ञानविशिष्टव्यावच्छिन्नत्वस्याधारण्यविषयत्वानवच्छिन्नत्वोभयाभावस्य निरुक्तोभयाभावप्रतियोगिकुक्षिनिक्षिप्तप्रतियोगितायां निवेशेनैतोषदोषवारणसम्भवात्।

न चैवं घटो गगनाभाववद्भाववत्कालीनगगनवान् घटत्वादित्यादौ तादृशगगनाभाववद्वृत्तित्वात्मकबाधेऽव्याप्तिः—तादृशबाधनिश्चये सामान्यनिरुक्तिवन्निर्वक्तुमशक्त्या ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबन्धकताया एव कल्पनीयतया निरुक्तोभयाभाववत्प्रतिबन्धकताशून्यत्वघटिततादृशोभयाभावाभावत्वादिति वाच्यम्। उक्तस्थले शुद्धगगनत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववत्पक्षस्यैव बाधत्वोपगमेनोक्तविशिष्टस्यालक्ष्यत्वात्।

लक्ष्यत्वे तु यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वव्यापको निरुक्तोभयाभाव इत्यत्र व्यापकत्वम् यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्ववन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वाभावमात्रं, किन्तु यादृशविशिष्टे यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्ववन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वविशिष्टयादृशविशिष्टे यादृशविशिष्टव्याप्यवत्तानिश्चयनिष्ठाभावप्रतियोगित्वाभावरूपमेव विवक्षणीयम्।

तथाच यद्रूपावच्छिन्ने यद्रूपावच्छिन्नप्रकारकनिश्चयनिष्ठाभावप्रतियोगित्वविशिष्टतद्रूपावच्छिन्नविशेष्यकतद्रूपावच्छिन्नव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारकनिश्चयनिष्ठाभावप्रतियोगित्वाभाववान् तादृशोभयाभावस्तद्रूपावच्छिन्ने तद्रूपावच्छिन्नवत्त्वमिति लक्षणार्थः पर्यवसितः।

एवञ्चोक्तबाधविषयकनिश्चयत्वेन ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वास्वीकारेऽपि तादृशबाधव्याप्यवत्तानिश्चयत्वेन ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबन्धकत्वस्यावश्यंस्वीकार्यतयोक्तस्थलाव्याप्तिः सुपरिहरैवेति।

न चैवं पर्वतो वह्निव्याप्याभाववानित्यादौ वह्निमत्पर्वतविषयकनिश्चये तादृशोभयाभावासत्त्वेऽपि वह्निव्याप्यवत्पर्वतविषयकनिश्चये तादृशोभयाभावस्याक्षतत्वादिति वाच्यम्। व्याप्यवत्तानिश्चये यत्प्रतिबन्धकताप्रयुक्तोभयाभावः यत्प्रतिबन्धकतामादायैव लक्षणं संगमनीयम् तत्प्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबध्यतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणधर्मावच्छिन्नप्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबध्यताशून्यत्वस्य तद्रूपावच्छिन्नव्याप्यवत्तानिश्चयविशेषणत्वेनोक्तातिव्याप्तिवारणसंभवात्।

न च तथापि गगनाभाववद्घटवत्कालीनभूतलं गगनवदित्यत्र घटवद्गगनाभाववद्घटवत्कालीनभूतले अतिव्याप्तिरपरा गगनाभाववद्घटवत्कालीनभूतलविशेष्यकघटवत्त्वनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकतावैशिष्ट्यपरया घटाव-

च्छेदेन गगनाभावनिश्चयविशिष्टगगनाभाववद्घटवत्कालीनभूतलविशेष्य-कघटवत्त्वनिश्चयत्वेन प्रतिबन्धकत्वाकल्पनादिति वाच्यम् ।

उभयाभावप्रतिकोटिनिविष्टप्रतिबन्धकतायामगत्या तत्तत्प्रतिबन्धकता भेदादिकं निवेश्यैवोक्ताऽतिव्याप्तेर्वारणीयत्वात् ।

वस्तुतस्तु घटवद्गगनाभाववत् घटवच्चतादृशभूतलं घटवद्गगनाभाववत् घटवच्च तादृशभूतलमित्यादिनानाविधनिश्चयसाधारणैकरूपेण पक्षतामाथुरीपत्रिकोक्तदिशा ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकताया एव सयुक्तिकतया उक्तातिप्रसक्तिरेव नास्तीति ।

एतेन यत्र वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलस्य पक्षत्वं वह्नेः साध्यत्वं जलस्य हेतुत्वं तत्र वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलात्मकासाधारण्येऽव्याप्तिः–वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलत्वावच्छिन्नधर्मिकवह्निमत्त्वबुद्धिं प्रति लाघवात् तादृशजलत्वावच्छिन्नधर्मिकजलप्रकारकनिश्चयत्वेन ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नप्रतिबन्धकताया एव स्वीकर्तव्यतया पक्षधर्मिकहेतुमत्ताज्ञानकालीनकेवलतादृशासाधारण्यनिश्चये प्रतिबन्धकत्वाभावेन निरुक्तोभयाभावस्यासत्त्वादित्यपि प्रत्युक्तम् ।

दर्शितयुक्त्या नानाविधनिश्चयसाधारणनिश्चयस्यापि ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नप्रतिबन्धकताया एव कल्पनीयत्वादिति ।

न चैवमपि ह्रदो वह्निमान् गगनवत्ह्रदकालीनगगनव्याप्यवज्जलवद्वृत्तिजलादित्यादौ जलावच्छेदेन गगनाभावादेर्दोषत्वापत्तिः, तद्विषयनिश्चयस्य पक्षधर्मिकहेतुमत्त्वनिश्चयकालीनत्वादात्म्यतया पक्षधर्मिकहेतुमत्तानिश्चयाकालीनस्य तद्विषयनिश्चयस्यैव धर्तव्यतया तत्र तादृशोभयाभावस्याक्षतत्वादिति वादिति वाच्यम् । भाविज्ञानधर्मिकप्रामाण्यज्ञानाद्गुनरं कथंचिदनाहार्यस्यापि पक्षधर्मिकहेतुमत्ताज्ञानकालीनस्य तद्विषयकनिश्चयस्य संभावादिति ध्येयम् ॥

अथवा सामानाधिकरण्येन साध्यानुवाच्यत्वे सामानाधिकरण्येन हेतुमत्ताज्ञानकालीनत्वमेव निवेशनीयमतो न तादृशानुवाच्यत्वे सामानाधिकरण्येन हेत्वभाववत्त्वेऽतिव्याप्तिः । सामानाधिकरण्येन साध्यानुवाच्यत्वे असाधारण्यवारणाय तु असाधारण्यादिपदं सामानाधिकरण्येन साध्यानुमितिप्रतिबन्धकपरोभयाभावविवक्षया इत्यन्यत्र ।

न चैवमसाधारण्यादिघटकतानुमितिप्रतिबन्धकतावच्छेदकीभूताभावप्रतियोगिताघटकीभूतपक्षधर्मतावच्छेदककालीनत्वनिवेशो व्यर्थ इति वाच्यम् । धर्मिमेदेन वैयर्थ्याभावात् ।

न च तथापि वह्निव्याप्यत्वाभावप्रतियोगिति जले वह्निमत्तासाधारणी सामानाधिकरण्येन साध्यहेतुमत्पक्षे सामानाधिकरण्येन हेत्वभावप्रतियोगित्वाभिप्रायेणैवोक्तस्थले साध्यहेत्वभावज्ञानप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वाभावात् विपक्षव्यावृत्तसाधारण्यादिघटकज्ञानविषयताविशेषघटकत्वाभावात् तदघटितत्वमिति निरुक्तभावाभावत्वं सामान्यत्वादिति वाच्यम् । असाधारण्यादिघटकतादिसाधारण्यविषयतानामेव विषयताविशेषत्वात् विवक्षितत्वात् ॥

यद्वा असाधारण्यादिघटकतादिसाधारण्यविषयतात्वाव्यापकीभूतविषयतात्विशेषात्मकव्यक्ति विशेषणीयम्, तेन सामानाधिकरण्येन वह्निव्याप्यत्वाभावे असाधारण्यविषयतात्वव्यापकविषयतात्वाभावात् इति यदि व्याप्यत्वाभूतावच्छेदकप्रतियोगिति जले वह्निमति न कारकत्वादि वह्निमत्ताधारण्यप्रयोजकसामानाधिकरण्यादिपि असाधारण्यव्यापकविषयतात्वाव्यापकीभूतविषयताविशेषत्वाभावात् ॥

अथवा प्रतियोगि तत्सामानाधिकरण्येन वह्न्यभावत्वाव्यापकीभूतविषयतात्वविषयत्वानवच्छेदकत्वमेव निर्वक्तव्यम् । तावता तत्र साधारण्याद्यनुपपत्तिविरहादिसम्भवात् ।

अत एव तन्न हेतुमद्वृत्त्यभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं वह्निव्याप्यत्वाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं च ज्ञानविषयत्वादिति तदवच्छेदकतानुपपत्तिः न दुष्टत्वमिति विवेचनीयम् । [illegible]

[illegible]

[illegible]

घनकालीनघटवत्भूतले प्रागुक्तातिव्याप्तिस्त्वगत्या तत्तत्प्रतिबन्धकताभेदादिकं निवेश्यैव वारणीया ।

एतत्कल्पे पक्षधर्मिकहेतुमत्ताज्ञानेऽनाहार्यत्वादिकं प्रयोजनविरहेण न निवेश्यते, तेन ह्रदः काञ्चनमयह्रदवान् गगनाद्धह्रदो वह्निमद्ह्रदवान् जलाद्ह्रदो वह्निमान् गगनवद्ह्रदकालीनगगनव्याप्यवज्जलवद्वृत्तिजलादित्यादौ न प्रागुक्तातिव्याप्तीनामवकाशः—आहार्यात्मकहेतुमत्ताज्ञानकालीनतत्तद्विशिष्टविषयकनिश्चये निरुक्तोभयाभावासत्त्वादिति ध्येयम् ॥

परे तु सर्वत्रैव पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन हेतुमत्तानिश्चयकालीनत्वमेव निवेशनीयम् । सामानाधिकरण्येन साध्यहेतुतास्थले सामानाधिकरण्येन हेत्वभाववत्पक्षेऽतिव्याप्तिवारणाय पुनर्यादृशविशिष्टविषयित्वमेव ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्नत्वासाधारण्यविषयकत्वानवच्छिन्नत्वोभयाभाववत् प्रतिबन्धकतायाः स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकतावत्त्वेन विशेषणीयम् ।

घटवद्ह्रदो वह्निमान् धूमादित्यादिसामानाधिकरण्येन साध्यहेतुतास्थले सामानाधिकरण्येन धूमाभाववद्ह्रदेऽतिव्याप्तिः ह्रदत्वसामानाधिकरण्येन धूमाभावविषयताया अपिधूमाभावावच्छेदेन घटाभावनिश्चयविशिष्टधूमाभाववद्ह्रदविषयकनिश्चयत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतायाः स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वादतः प्रतिबन्धकतायामुभयाभाववत्त्वनिवेशः ।

न चैवं यादृशविशिष्टविषयित्वसामान्यं निरुक्तोभयाभाववत्प्रतिबन्धकतायाः स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्ववत्यादृशत्वमेव सम्यक् अनुमित्यप्रतिबन्धकत्वघटितोभयाभावदलवैयर्थ्यमिति वाच्यम् । वृक्षः संयोगी सत्त्वादित्यत्र संयोगाभाववद्वृक्षादावतिव्याप्तिवारणायैव तत्सार्थक्यात् ।

न च यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयेऽव्याप्यवृत्तित्वज्ञानानास्कन्दितत्वनिवेशावश्यकतयोक्तविशेषणदानेऽप्युक्तातिव्याप्तिनाद्वसार्थ्यमिति वाच्यम्, यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयेऽव्याप्यवृत्तित्वभ्रमानास्कन्दितत्वस्यैव निवेशनीयत्वात् ।

अत एव ह्रदः काञ्चनमयह्रदवान् गगनादित्यादौ प्रागुक्तातिव्याप्तीनामनवकाशः—तत्तद्विशिष्टविषयिताया निरुक्तोभयाभाववत्प्रतिबन्धकतायाः स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वाभावादिति । न चैवं वह्निव्याप्यधूमाभाववत्पर्वतो निरुक्तं वह्निमज्जलादित्यत्र सामानाधिकरण्येन हेत्वभाव-

वन पक्षे प्रागुक्तातिव्याप्तिः तादृशपक्षविषयिताया अप्यसाधारण्या-
त्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वादिति वाच्यम्, तदन्तर्गतवह्नि-
कीभूताभावप्रतियोगित्वप्रकारतानिरूपितजलत्वावच्छिन्नविशेष्यताया
तादृशप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वेन जलाभावत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपि-
ह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वजलत्वोभयधर्मावच्छिन्नविशेष्यतायास्तद-
न्नत्वेन तादृशप्रतिबन्धकतानवच्छेदकतयैवोक्तातिव्याप्तेरनवकाशादित्या-
तच्चिन्त्यम् ॥

यत्तु अवच्छेदावच्छेदेन हेतुमत्ताज्ञानकालीनत्वघटितोभयाभाव
सर्वत्र निवेशनीयः । सामानाधिकरण्येन हेत्वभाववत्पक्षेऽतिव्याप्ति-
रणाय पुनः स्वावच्छिन्नविषयकत्वव्यापकप्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकताव-
च्छिन्नविषयिताभिन्ना याऽवच्छेदावच्छेदेन हेतुमत्ताग्रहप्रतिबन्धकताव-
च्छेदकविषयिता तदन्यत्वेनयद्रूपावच्छिन्नविषयित्वं विशेषणीयम्, अतो
कोऽपि दोष इति ।

तत्तुच्छम् । जलं वह्निमज्जलादित्यादौ वह्निव्यापकीभूताभावप्रति-
योगिजलात्मकासाधारण्यविषयितायाः स्वावच्छिन्नविषयकत्वव्यापकप्रति-
बन्धकताकधर्मावच्छिन्नविषयिताभिन्नतया वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्व-
जलाभाववदित्याकारकज्ञानसहितादृशप्रतियोगित्ववत् जलमित्याकारक-
नीयावच्छेदावच्छेदेन हेतुमत्ताग्रहप्रतिबन्धकतावच्छेदकतया च निरुक्तवि-
यिताभिन्नत्वाभावादसाधारण्यस्याव्याप्तेः ।

यदि ज्ञानातिरिक्तवृत्तित्वरूपमवच्छेदावच्छेदेन हेतुमत्ताग्रहप्रतिबन्ध-
कतावच्छेदकत्वमेव निवेशनीयमतो नोक्तदोषः ।

न च ह्रदत्वावच्छेदेन वह्निसाध्यकधूमहेतुकस्थले स्वावच्छिन्नविषय-
कत्वव्यापकप्रतिबन्धकताकधर्मावच्छिन्नविषयिताभिन्ननिरुक्तहेतुमत्ताग्रहप्रति-
बन्धकतानतिरिक्तवृत्तिविषयितात्वाप्रसिद्धिरिति वाच्यम् । धूमत्वेनाव्याप्य-
गाहि-अभावत्वेन घटावगाहि-धूमाभाववान् ह्रद इत्याकारकभ्रमविषय-
त्वस्यैव तादृशत्वेन प्रसिद्धत्वादित्युच्यते ।

तत्रापि यत्र ह्रदस्य पक्षत्वं ह्रदत्वसामानाधिकरण्येन गगनाभाववद्ह्र-
दकालीनवह्निः साध्यत्वं गगनस्य हेतुत्वं तत्र गगनाभाववद्ह्रदकालीनवह्नि-
व्यापकीभूताभावप्रतियोगिगगनस्यासाधारण्यं, एवं यत्राभावस्य पक्षत्वं

सामानाधिकरण्येन वह्नेः साध्यत्वं वह्निमन्निष्ठभेदप्रतियोगितानिरूपितावच्छेदकत्वसम्बन्धावच्छिन्नावच्छेदकत्वस्याधेयत्वाभावस्य वा हेतुत्वं, तत्र वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिवह्निमन्निष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वरूपासाधारण्ये वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोग्याधेयत्वाभावरूपासाधारण्ये चाव्याप्तिः तत्तदसाधारण्यविषयितायामवच्छेदकावच्छेदेन हेतुमत्ताग्रहप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तित्वेन निरुक्तविषयिताभिन्नत्वाभावादिति ।

वस्तुतस्तु असाधारण्यविषयित्वाव्यापकीभूतविषयिताशून्यत्वानुमित्यप्रतिबन्धकत्वोभयाभावो यादृशविशिष्टविषयकनिश्चयत्वव्यापकस्तादृशत्वमिति विवक्षणे न कश्चिद्दोष इति नवीनपद्वी सुधीभिर्ध्येया ॥ १२ ॥

सधर्मितावच्छेदककहेतुमत्तानिश्चयकालीनयादृशविशिष्टविषयकनिश्चयसामान्यं स्वसमानकालीनहेतुमत्तानिश्चयसमानधर्मितावच्छेदककानुमितिसामान्यप्रतिबन्धकं तादृशविशिष्टत्वमिति भट्टाचार्येणोक्तम् ।

अत्र सधर्मितावच्छेदककहेतुमत्तानिश्चयीयहेतुप्रकारकत्वं हेतुतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणपर्याप्तावच्छेदकताकत्वेन विशेषणीयम् । अतो जातिमत्त्वान् ह्रद-इत्याकारकहेतुमत्तानिश्चयकालीनस्य वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलमित्याकारकासाधारण्यनिश्चयस्यानुमित्यप्रतिबन्धकत्वेऽपि न क्षतिः ।

धर्मितावच्छेदकत्वं चोभयमेव निरवच्छिन्नं ग्राह्यम् । तेन जलवान् ह्रद-इत्याकारकहेतुमत्तानिश्चयसमानधर्मितावच्छेदककजातिमान् वह्निमानित्याद्यनुमित्यन्तर्भावेन प्रतिबध्यताया व्यापकत्वभङ्गेऽपि न क्षतिः । न वा दोषविषयकनिश्चयकालीनजातिमत्त्वान् जलवानित्यादिहेतुमत्तानिश्चयीयविशेष्यतावच्छेदकनिष्ठनिरवच्छिन्नावच्छेदकताकविशेष्यताकानुमित्यप्रसिद्धावप्यसम्भवः ।

अथात्र शब्दत्ववान् घटः शब्दत्ववान् शब्दश्च इत्याकारकहेतुमत्तानिश्चयकालीननित्यत्वव्यापकीभूताभावप्रतियोगिशब्दत्वमित्याकारकासाधारण्यनिश्चयस्यापि तादृशनिश्चयसामान्यान्तर्गततया तत्समानकालीनहेतुमत्तानिश्चयसमानधर्मितावच्छेदककानुमितिसामान्यान्तर्गत-घटो नित्यः शब्दो नित्य-इत्यादिनानानुमितिसाधारणैकप्रतिबध्यत्वाभावात् तादृशानुमितित्वव्यापिका न कापि प्रतिबध्यतेत्यसाधारण्याव्याप्तिरिति ।

न च मुख्यविशेष्यताद्वयानिरूपकत्वस्य हेतुमत्तानिश्चयविशेषणत्वाप्रोक्त दोष इति वाच्यम्, क्रमिकविभिन्नधर्मिकहेतुमत्तानिश्चयद्वयसमानकालीनासाधारण्यनिश्चयमादायोक्तदोषतादवस्थ्यात्।

अत एव प्रथमकालीनात्वे न मुख्यविशेष्यताद्वयशून्यहेतुमत्तानिश्चयविशिष्टत्वं वक्तव्यम्। मुख्यविशेष्यता च धर्मितावच्छेदकत्वानवच्छिन्नप्रकारतानिरूपिता प्रकारत्वानवच्छिन्नविशेष्यता। निश्चयवैशिष्ट्यं च सामानाधिकरण्य—स्वाधिकरणवृत्तित्व—स्वध्वंसवत्त्वैतत्त्रितयसम्बन्धेन, तथा च दोषविषयकनिश्चयाव्यवहितपूर्वोत्पन्नैकधर्मावच्छिन्नविशेष्यताकहेतुमत्तानिश्चयस्यैव लक्षणघटकत्वान्नोक्तदोष इति परास्तम्। यत्रादौ अपेक्षुध्यात्मकैकधर्मिकहेतुमत्तानिश्चयस्ततोऽपरधर्मिकनिश्चयस्ततोऽसाधारण्यनिश्चयः तत्रोक्तदोषतादवस्थ्याच्च।

एते नोक्तत्रितयसम्बन्धमध्येऽधिकरणावृत्तित्वमपहाय कालिकेन स्वाधिकरणत्वमात्रनिवेशनमपि प्रत्युक्तम्।

अत्रोच्यते, स्वसमानकालीननिश्चयीयहेतुप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकीभूतयत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकानुमितित्वव्यापकत्वस्य निवेश्यत्वेन तादृशयत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकानुमितित्वव्यापकत्वस्य तद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकहेतुमत्तानिश्चयविशिष्टाऽसाधारण्यज्ञाननिष्ठप्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबध्यतायामेव सत्त्वान्नोक्तदोषाऽव्याप्तिरिति ध्येयम्॥

हेतुमत्तानिश्चयश्चावच्छेदकावच्छेदेन ग्राह्यः। अतः सामानाधिकरण्येनानुमितिं प्रतिसामानाधिकरण्येन हेतुमत्ताज्ञानकालीनासाधारण्यविषयकनिश्चयस्याप्रतिबन्धकत्वेऽपि न तत्स्थलीयासाधारण्याव्याप्तिः।

अत एव संयोगसम्बन्धेन वह्निसाध्यकतत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितासम्बन्धेन वह्निहेतुकस्थले व्यभिचारनिश्चयस्याभावांशे नियतहेतुविषयकत्वेन वह्निमानधेयवादित्यादौ च वह्न्यभावमुख्यविशेष्यकव्यभिचारनिश्चयस्याधेयत्वांशे हेतुविषयकत्वनियमेन लक्षणगमनात् प्रथमकालीनात्वानवच्छिन्नस्य स्वसमानकालीनहेतुमत्तानिश्चयाप्रसिध्या महाधार्योमासम्भवस्यासङ्गतिरिति परास्तम्—अभावत्वावच्छेदेन ... तत्रासत्त्वादिति॥

अथैवमपि—द्रव्यत्वावच्छेदेन जन्यगुणकालीनपरिमाणसाध्यकानु-मितौ तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नसाध्याभावप्रतियोगितावच्छेदकसाध्याभावाप्रसिद्ध्या तत्र-त्यबाधज्ञाने लक्षणासङ्गतिरिति ।

न चान्यावच्छेदेन जन्यगुणकालीनत्वस्य प्रमेयत्वरूपाद्येव प्रतियोगि-तावच्छेदकतया तद्विशिष्टपरिमाणाभावस्य गगनादिर्न किन्तु पृथिवीत्वावच्छेदेन वर्त्तत इति पृथिवीत्वावच्छेदेनाभावप्रतियोगितावच्छेदकसाध्याभावाप्रसिद्धे-ति तदज्ञानस्य च न हेतुविषयत्वनियम इति वाच्यम्, तथापि सामाना-धिकरण्यसम्बन्धेन परिमाणत्वावच्छेदेन जन्यगुणविशिष्टपरिमाणस्य साध्येन साध्यतायां सामानाधिकरण्यसम्बन्धेन जन्यगुणस्य हेतुत्वे परिमाणत्वावच्छेदेन परमाणवीयं जन्यगुणविशिष्टपरिमाणाभावस्य सत्त्वात् परिमाणसामान्याभावस्य च तत्साधिकरणत्वसिद्धेः तादात्म्याद्वृत्ति तस्य तत्संव्यभिचारनिश्चयादावच्छेदकावच्छेदेन हेतुमत्तावगाहित्वनियमेन तत्र लक्षणसमन्वयात् ।

यदि च लाघवेन जन्यगुणवैशिष्ट्यमात्रस्यैव तादात्म्याभावप्रतियोगिता-वच्छेदकत्वस्वीकारेण तादात्म्यधर्मावच्छिन्नाभावस्याप्रसिद्धिरित्युच्यते ।

तदापि सामानाधिकरण्यसम्बन्धेन संयोगविशिष्टरूपस्य साध्यत्वे सा-मानाधिकरण्यसम्बन्धेन संयोगस्य हेतुत्वे, एवं प्रमेयत्वविशिष्टवह्निनिरूपि-तविषयित्वस्य साध्यत्वे प्रमेयत्वस्य च हेतुत्वे तत्तत्साध्याभाववद्वृत्तिसंयो-गादिरूपव्यभिचारे लक्षणागमनादसम्भवदानासङ्गतिर्दुर्वारैव ।

वस्तुतस्तु हेतुमत्तानिश्चयेऽवच्छेदकावच्छेदेनावगाहित्वमनिवेश्य अनु-मितौतन्निवेशनेनैव सामानाधिकरण्येन साध्यतास्थलेऽसाधारण्यसङ्कटस-म्भवात् पूर्वोक्तस्थलेऽपि लक्षणसमन्वयसम्भव इति चेत् ।

अत्राहुः—वह्नित्वावच्छेदेन प्रमेयत्वविशिष्टवन्ह्यादेरभावस्य साध्यत्वे प्रमेयत्वस्य हेतुत्वे वह्नेः पक्षत्वे प्रमेयत्वविशिष्टवह्निविशिष्टवन्ह्याद्यात्मकबाधे, एवं संयोगविशिष्टरूपस्य साध्यत्वे रूपस्य पक्षत्वे संयोगस्य हेतुत्वे संयोग-विशिष्टरूपाभाववद्रूपात्मकबाधे चातिव्याप्तिः—

तत्तद्बाधज्ञानानां पक्षतावच्छेदकीभूतवह्नित्वाद्यवच्छेदेन तत्तद्धेतुमत्ता-वगाहित्वनियमेन स्वसमानकालीनहेतुमत्तानिश्चयीयधर्मितावच्छेदकीभूत-पक्षतावच्छेदकरूपयत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकानुमितिसामान्यविरोधि-

स्यात्—अतः स्वसमानकालीनहेतुमत्तानिश्चये स्वभिन्नत्वं निवेशनीयम्, तथा चोक्तबाधज्ञानानां स्वसमानकालीनस्वभिन्नघटः प्रमेय इत्यादिहेतुमत्तानिश्चयीयसमानधर्मितावच्छेदकानुमितिसामान्यविरोधित्वान्नातिव्याप्तिः।

एवं च केवलदोषविषयकनिश्चयस्य तादृशनिश्चयसामान्यान्तर्गतस्य स्वभिन्नस्वसमानकालीननिश्चयाप्रसिद्ध्यैवासम्भवसङ्गतिः।

एवं सति सधर्मितावच्छेदकहेतुमत्तानिश्चयेऽपि स्वभिन्नत्वं निवेश्यम्, अन्यथा तादृशनिश्चयसामान्यान्तर्गतसमूहालम्बनहेतुप्रकारकदोषविषयकनिश्चयकालीनस्वभिन्नहेतुमत्तानिश्चयाप्रसिद्ध्याऽसम्भवापत्तिरिति ध्येयम्॥

यत्तूक्तबाधातिव्याप्तिवारणाय स्वसमानकालीनहेतुमत्तानिश्चयीयमुख्यविशेष्यतावच्छेदकत्वं किञ्चिद्धर्मे निवेशनीयमुक्तबाधादिघटकीभूतहेतुमत्तानिश्चयधर्मितावच्छेदकधर्मस्य तादृशत्वाभावान्नातिव्याप्तिः।

न च प्रमेयवन्ह्यभावादिघाप्यकवह्निपक्षकप्रमेयत्वहेतुकस्थले वन्हिवृत्तिप्रमेयवन्ह्यात्मकबाधेऽतिव्याप्तिस्तादृशबाधनिश्चयेन वन्ह्यात्मकमुख्यविशेष्यांश एव हेतुमानादिति वाच्यम्।

अवच्छिन्नविशेष्यत्वानवच्छिन्नत्वस्य मुख्यविशेष्यतायां निवेशनीयत्वात्।

अथवा स्वसमानकालीनहेतुमत्तानिश्चयविशेष्यतायामेवयावच्छिन्नविषयत्वानवच्छिन्नत्वं निवेशनीयम्, तथा चोक्तबाधघटकप्रमेयत्वरूपहेतुप्रकारतानिरूपितमुख्यविशेष्यतायां वह्निवृत्तित्वप्रकारतानिरूपितधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यत्वावच्छिन्नत्वात् प्रमेयवह्निविशिष्टवन्ह्यात्मकबाधमहे च हेतुप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायां प्रमेयवह्नित्वावच्छिन्नप्रकारकत्वावच्छिन्नत्वादुक्तबाधघटकधर्मस्य तादृशत्वाभावान्नातिव्याप्तिः।

एवं स्वधर्मितावच्छेदकहेतुमत्तानिश्चयेऽपि मुख्यविशेष्यतायामित्थंविशेषणीयः। अन्यथा वह्निव्याप्यधूमाभावप्रतियोगिमद्धूमनिश्चयकालीनजलवद्धूमवान् देश इत्यादिनिश्चयीयहेतुप्रकारतानिरूपितमुख्यविशेष्यतावच्छेदकत्वाप्रसिद्ध्याऽसम्भवापत्तेः।

एवं च प्रथमकालीनानुपूर्वी—सत्प्रतिपक्षसामान्यान्तर्गतकेवलदोषविषयकनिश्चयसमानकालीनहेतुमत्तानिश्चयीयमुख्यविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नत्वाप्रसिद्ध्याऽसम्भवो निरस्तः इति।

अनुगमः—वह्निमान् धूमवत्वादित्यादौ वन्ह्यभाववद्धूमवान् देश इत्याकारक-

हेतुमत्तानिश्चयकालीनस्य तन्निश्चयसामान्यस्यैव वह्निमद्ध्रदावगाहित्वा‑ द्यनुमितिसामान्यविरोधित्वात् इति चेन्न । ज्ञानवैशिष्ट्यावच्छिन्ना‑ साधारण्यविषयकत्वावच्छिन्नयोभयाभावस्य प्रतिबन्धकतायां निवे‑ शेनैवोक्तातिव्याप्तिवारणसम्भवात् ।

न चैवमुक्तस्थले वह्न्यभाववद्ध्रदादिविषयितया हेतुमत्तानिश्चय‑ मात्रवर्तिना रूपेणैव प्रकृतसाध्यानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपिता‑ त्वोभयाभावत्वप्रतिबन्धकतानतिरिक्तवृत्तितया वह्न्यभाववद्ध्रदावगाहि‑ त्वादिरिति वाच्यम् । प्रकृतसाध्यसाधनसामानाधिकरण्यमहाविरोधि‑ त्वघटितत्वेनैव तद्वारणादिति ध्येयम् ॥

केचित्तु असाधारण्यविषयकत्वावच्छिन्नं यत् प्रकृतानुमितित्वव्यापक‑ प्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकत्वं तदन्यतमत्वं लक्षणघटकप्रतिबन्धकताया‑ मनुमितिसामान्यविरोधित्वघटितत्वेन विपरीतपरामर्शस्थले वह्निव्याप्ति‑ भूताभावप्रतियोगित्वविशिष्टत्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतायाः असाधारण्यवि‑ षयकत्वावच्छिन्नत्वाभावात् अनुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितत्वा‑ भावान्नातिव्याप्तिरित्याहुः । तच्चिन्त्यम् ॥

परे तु प्रकृतसाध्यवत्ताज्ञानानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यतायां विशिष्टसा‑ ध्यघटितत्वानुमितिनिवेशाभावान्नातिव्याप्तिः ।

न चैवमुक्तस्थले वह्निव्याप्तिभूताभावप्रतियोगित्वविशिष्टासाधारण्य‑ ज्ञानादेः केवलहेतुमत्ताधर्मिताकत्वेन हेतुमत्तानिश्चयकालीनत्वाद्यनुमिता‑ वप्यतिव्याप्तिः तत्तन्निश्चयसामान्यावच्छिन्नेन वह्निमत्ताधर्मितावच्छेदक‑ तानिश्चयसामान्यधर्मितावच्छेदकत्वसाध्यव्याप्तिविशेषवत्त्वानुमितिव्यापक‑ प्रतिबध्यताया विशिष्टसाध्यघटितत्वादिति वाच्यम् , विशिष्टसाध्य‑ घटकधर्मितावच्छेदकत्वसामान्येन धर्मितावच्छेदकहेतुमत्ता‑ भावस्य विशेषणीयत्वे तत्सामान्यधर्मितावच्छेदकहेतुमत्तानिश्चयाव‑ च्छिन्नावच्छिन्नत्वमनुपपन्नं च तत्तद्धर्मितावच्छेदकहेतुमत्ता‑ निश्चयत्वावच्छिन्नत्वस्याप्रसिद्धत्वादिति ॥

अथवा हेतुमत्ताधर्मितावच्छेदकत्वावच्छिन्नधर्मितावच्छेदकं तत्प्रकारि‑ त्वानवच्छिन्न प्रतिबध्यतायां विशिष्टसाध्यघटकधर्मविशिष्टानुमितित्वस्य‑ निवेशे वक्तव्ये तत्र नास्ति तथाविधत्वादितिव्याप्तिः इत्यपि वदन्ति ।

अथ साध्याभावतद्व्याप्यधर्मितावच्छेदककहेतुमत्तानिश्चयकालीनदोषविषयकनिश्चयस्यापि तादृशनिश्चयसामान्यान्तर्गततया तत्समानकालीनहेतुमत्ताधर्मितावच्छेदकीभूतसाध्याभावादिधर्मितावच्छेदककसाध्यानुमितेरप्रसिध्या असंभवः।

न च धर्मितावच्छेदकतायां निरवच्छिन्नत्वस्य निवेशितत्वान्नासम्भव इति वाच्यम्। तथापि द्रव्यभेदसाध्यकगुणवत्त्वहेतुकस्थले द्रव्यभेदव्यापकीभूताभावप्रतियोगिगुणरूपासाधारण्येऽव्याप्त्यापत्तेः। द्रव्यत्वनिष्ठनिरवच्छिन्नधर्मितावच्छेदकताकगुणवत्त्वरूपहेतुमत्तानिश्चयकालीनदोषविषयकनिश्चयसमानकालीनहेतुमत्तानिश्चयधर्मितावच्छेदकीभूतद्रव्यत्वधर्मितावच्छेदककद्रव्यभेदसाध्यकानुमितेरप्रसिद्धेरिति।

चेन्न। अनाहार्यस्थानीयसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नविशेष्यताकहेतुमत्तानिश्चयकालीनत्वस्य कालीनान्तेन विवक्षितत्वादिति ध्येयम्।

अथ सधर्मितावच्छेदककहेतुमत्तानिश्चयीययादृशविशिष्टविषयकनिश्चयसामान्यमित्यत्र सामान्यपदस्य व्यापकतार्थकतयातादृशनिश्चयत्वव्यापकतालाभः।

तथा च निश्चयस्याप्राक्रान्ततया स्वपदेन तस्य बोधयितुमशक्यत्वात् स्वपदेन तादृशनिश्चयत्वस्यैव धर्तव्यत्वेन तत्कालीनत्वस्याव्यावर्तकतया स्वाश्रयकालीनत्वमेव निवेशनीयम्, तथाच सति तादृशदोषविषयकनिश्चयकालीनत्वस्य तादृशदोषविषयकनिश्चयकालीननानाधर्मिका नानाकालीन यावन्तो हेतुमत्तानिश्चयाः सम्भवन्ति तावत्स्वेव सत्त्वादसाधारण्याव्याप्त्यापत्तेः पूर्वोक्तरीत्या वारणेऽपि बाधाद्यतिव्याप्तिर्दुर्वारैव तादृशनिश्चयत्वाश्रयकालीनहेतुमत्तानिश्चयधर्मितावच्छेद कीभूतपक्ष तावच्छेद कादिरूपयत् किञ्चिद्धर्मस्य सर्वत्र ग्रहीतुं शक्यत्वादिति।

न च तादात्म्येन तादृशनिश्चयव्यापकत्वमेव निवेशनीयं, तथा च स्वपदेन तत्तन्निश्चयमादाय सर्वत्र लक्षणं संगमनीयमतो नानिव्याप्तिरिति वाच्यम्, व्याप्यदिश्यनुगतरूपेण तादृशनिश्चयत्वेन निश्चयनिवेशे व्यापकदिशि सत्त्वघटित धर्मनिवेशे व्याप्यव्यापकभावासम्भवात् स्वत्वस्यानुगततया तद्घटितधर्मस्य व्यापकतावच्छेदकत्वाभावादिति चेत्।

अत्र केचित्-प्रकृतसाध्यविधेयकप्रकृतहेतुधर्मिकप्रकृतसाध्यनिरूपितव्याप्तिप्रकारताकानुमितिविशिष्टत्वानतिरिक्तवृत्तिविषयितानिरूपकत्वावच्छेदकरूपवत्त्वमेव स्वत्वाऽघटितं लक्षणं वक्तव्यमतो नोक्तदोषः । तादृशानुमितिवैशिष्ट्यं च स्वनिष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व स्वीयसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारताशालिनिश्चयकालीनत्वोभयसंबंधेन । भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वं च स्वनिष्ठप्रतिबन्धकतानिरूपितप्रतिबध्यत्वसंबंधेन । संबंधस्य व्यावृत्तिः स्वयमूह्येत्याहुः । तच्चिन्त्यम् ॥

वस्तुतस्तु सधर्मितावच्छेदकहेतुमत्तानिश्चयकालीनयद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयत्वव्यापकतावच्छेदकं ज्ञानत्वं तद्रूपवत्त्वं लक्षणम् । व्यापकता च स्वतादात्म्य-स्वसमानकालीहेतुमत्तानिश्चयीधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यकप्रकृतसाध्यविधेयकप्रकृतहेतुधर्मिकप्रकृतसाध्यव्याप्तिप्रकारकानुमितित्वव्यापकप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबंधकतावत्त्वोभयसंबंधेनेति ध्येयम् ।

कश्चित्समाधत्ते-सधर्मितावच्छेदककहेतुमत्तानिश्चयकालीनयद्रूपावच्छिन्नविषयकनिश्चयसामान्यं प्रकृतसाध्यप्रकारप्रकृतहेतुधर्मिकप्रकृतसाध्यव्याप्तिप्रकारकानुमित्यवृत्ति तद्रूपत्वम् । तादृशानुमितिवृत्तित्वं च स्वसमानकालीननिश्चयीयहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नप्रकारतानिरूतविशेष्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशेष्यतानिरूपितप्रतिबध्यताभाववत्वस्त्वोभयसंबंधेन । एतत् पुनश्चिन्त्यम् ॥

ननु वह्निमान् अवृत्तिजलादित्यादौ अनाहार्यहेतुमत्तानिश्चयाप्रसिद्ध्या ऽव्याप्तिः अवृत्तिजलवानित्यादिनिश्चयस्य नियताहार्यत्वात् ।

न च हेतुतावच्छेदकतापर्याप्त्यनिवेशाद्धेतुतावच्छेदकीभूतशुद्धजलत्वावच्छिन्नवत्तानिश्चयस्यानाहार्यस्य प्रसिद्ध्या तत्कालीनवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलादिनिश्चयमादायैव तादृशजलादौ लक्षणसमन्वय इति वाच्यम् । तथासति वह्निमान् काञ्चनमयजलात्[जल]शैवालोभयस्मादित्यादौ काञ्चनमयवानित्यादिहेतुमत्तानिश्चयकालीनवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलमिति निश्चयस्यापि तादृशनिश्चयसामान्यान्तर्गततया तस्यानुमित्यप्रतिबन्धकत्वाद्वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिज[...] ऽव्याप्तेरिति चेन्न ।

तावच्छेदककनिश्चनिवेशेनैवोक्तदोषवारणसम्भवात् । निश्चयवैशिष्ट्यं च स्वनिष्ठासाधारण्यविषयित्वावच्छिन्नप्रतिबन्धकतानवच्छेदककिञ्चिद्धर्मावच्छिन्नविषयितावत्त्व–स्वसमानकालीनत्व-स्वसामानाधिकरण्यैतत्त्रितयसम्बन्धेन । तथाचोक्तस्थले एवंभूतं हेतुमत्ताज्ञानं वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलज्ञानकालीनजलवान् ह्रद इति ज्ञानमेवेति तत्कालीनासाधारण्यविषयकनिश्चयमादायैव लक्षणसंगतिः ॥

प्रथमसम्बन्धानिवेशे निश्चयमात्रस्यैव वैशिष्ट्यसत्त्वात् निश्चयविशिष्टान्यनिश्चयस्यैवाप्रसिद्धिरतस्तन्निवेशः । जलशैवालोभयहेतुकस्थले वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिजलवह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिशैवालोभयस्यैवासाधारण्यतयैकघटितासाधारण्यविषयकनिश्चयकालीनहेतुमत्तानिश्चयस्यान्यघटितासाधारण्यविषयकनिश्चयविशिष्टत्वादव्याप्तिरतो द्वितीयसम्बन्धनिवेशः ।

तन्निवेशे चैकघटितासाधारण्येऽन्यघटितासाधारण्यविषयकनिश्चयासमानकालीनस्वघटकहेतुतावच्छेदकीभूतधर्मावच्छिन्नवत्तानिश्चयमादायैव लक्षणसमन्वयः । तृतीयस्य फलं पुरुषान्तरीयनिश्चयमादायाव्याप्तिवारणम् ।

यद्वा हेतुतावच्छेदकघटकयत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नवत्तानिश्चयकालीनयादृशविशिष्टविषयकनिश्चयसामान्यं स्वसमानकालीनहेतुमत्तानिश्चयसमानधर्मितावच्छेदककानुमितिसामान्यविरोधि तादृशत्वमेव लक्षणम् । उक्तस्थले च यत्किंचिद्धर्मपदेन हेतुतावच्छेदकघटकजलत्वमादायैव लक्षणं संगमनीयम् ।

अतएव वह्निमान वह्निसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकीभूताभावत्वकालीनजलादित्यादावभाववत्त्वावच्छेदेन तादृशावच्छेदकत्वावगाहिप्रकृतहेतुमत्तानिश्चयकालीनस्य वह्निव्यापकीभूताभावप्रतियोगिअभावत्वकालीनजलरूपासाधारण्यविषयकनिश्चयस्य नियताप्राप्यतया तादृशासाधारण्याव्याप्तिरित्यपि निरस्तम् । यत्किञ्चित्पदेनोक्तहेतुतावच्छेदकघटकाभावत्वकालीनजलत्वमादायैव तत्र लक्षणसमन्वयादिति ध्येयम् ॥१४॥

सर्वमापाततः प्रमेयत्वादित्यादिस्थलीयबाधप्रतिरोधयोरतिव्याप्तिः सर्वमाकाशाभाववदित्यादिनिश्चये सति कस्यचिदप्याकाशाद्यनुमितेरनुदयात् अनुभवानुरोधेनासमानधर्मितावच्छेदकत्वदशायामपि तत्प्रतिबन्धकत्वकल्पनातयोरनुमिति सामान्यविरोधित्वात् सर्वं साध्याभाववत्ज्ञान्यहेत्वादि·

कन्तु साध्यवत्त्वग्रहविरोधित्वेन सामानाधिकरण्यग्रहविरोधि, साध्यानुमितिसामान्याविरोधित्वं वा विशेषणमित्युक्तं दीधितिकृता । निर्धर्मितावच्छेदककज्ञानस्य बाधाद्यप्रतिबध्यत्वे सामानाधिकरण्यग्रहस्य साध्ये समानाधिकरण्यग्रहस्य साध्यांशे निर्धर्मितावच्छेदकतया तद्विरोधित्व दुरुप-धादेरक्षयत्वमेवेति, इत्याशयेनाहानुमितिसामान्याविरोधित्वं वेति भट्टाचार्येणोक्तम् ।

अथात्र विरोधघटकसाध्यसमानाधिकरण्यग्रहाविरोधित्वदले साध्यांशेऽधिकरणत्व धर्मितावच्छेदकसामानाधिकरण्यग्रहाविरोधित्वनिवेशेनैव वक्ष्यमाणेऽतिव्याप्तिवारणसम्भवे कृतमनुमितिसामान्याविरोधित्वातिरिक्तविशेषणेनेति । न च यत्र गगनं साध्यमधिकरणत्वं हेतुस्तत्र गगनाभाववदधिकरणात्मके व्यभिचारेऽव्याप्तिभियाऽधिकरणत्वस्य धर्मितावच्छेदकत्वनिवेशासम्भव इति वाच्यम् । अधिकरणत्वसामानाधिकरण्येन गगनाभावस्यैव तत्र व्यभिचारतयाऽधिकरणत्वसामानाधिकरण्येन साध्यसामानाधिकरण्यग्रहाविरोधित्वस्य तत्र सत्त्वेनाव्याप्त्यनवकाशात् ।

एवं यत्र द्रव्यमभाववद्वृत्ति सत्त्वादित्यादौ द्रव्यत्वाभाववद्वृत्तिसत्त्वात्मकव्यभिचारेऽव्याप्तिभिया साध्यसाधनसामानाधिकरण्यग्रहस्याव्याप्तस्य प्रतिबध्यतया निवेशतया व्याप्तिज्ञानत्वावच्छिन्नप्रतिबध्यताभाववैशिष्ट्योऽप्यव्यभिचारसंग्रहं वामेति चेन्न ।

यत्र गगनस्य साध्यता गगनाभाववदधिकरणस्य हेतुता तत्र साध्यांशेऽधिकरणत्वधर्मितावच्छेदकस्य प्रकृतहेतुधर्मिकसाध्यसामानाधिकरण्यज्ञानस्यानाहार्यस्याऽसम्भवेनाधिकरणत्वस्य धर्मितावच्छेदकत्वनिवेशायोगात् ।

एवं यत्राधिकरणत्वाभावस्य साध्यता तत्र साध्यांशेऽधिकरणत्वधर्मितावच्छेदकसाध्यसामानाधिकरण्यज्ञानस्य निराकारत्वेन तन्निवेशासम्भवादिति ध्येयम् ।

न चैवमधिकरणत्वस्य धर्मितावच्छेदकत्वनिवेशासम्भवेऽपि साध्यांशे सर्वधर्मितावच्छेदकसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहाविरोधित्वनिवेशेनैव सुगमत्वमपीति वाच्यम्, तथापि प्रकारान्तराभावादिति ध्येयम् ॥१५॥

इति श्रीगदाधरभट्टाचार्यविरचितं सव्य-
भिचारप्रकरणं समाप्तम् ॥